البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

3

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 191
Kur'an Kitaplığı: 24
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-54-2 (3.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Mart 2012, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinekuai.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

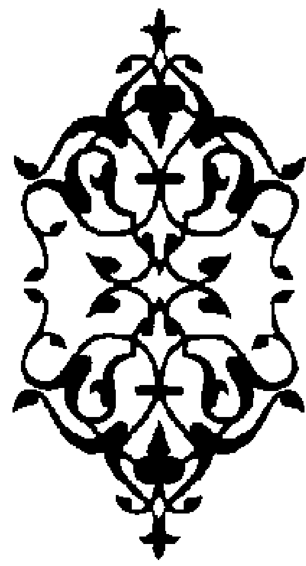
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

3

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(5) MÂİDE SÛRESİNİN DEVAMI

Dinde Keyiflerine Uyup Haddi Aşanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kitap ehlini Hz. İsa hakkında haddi aşmaktan menederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ
قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

77. De ki: "Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve doğru yoldan uzaklaşan bir topluluğa uymayın."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey kitap ehli! Ey hıristiyanlar! Dininizde haddi aşmayın;* hak olmayan sözleri söylemeyin." Bu, sizin İsa'nın ilâh olduğuna itikad etmeniz yahut nesebinin sahih olmadığını söylemeniz gibi ifrat ve tefritlerdir. İfrata gitmeyin ve inkârda size öncülük eden sizden önceki bir kavmin hevâsına tâbi olmayın. Onlar, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce

haktan sapan, birçoklarını saptıran kimselerdir. Onlar, kendilerine tâbi olanları Hz. İsa ve annesi hakkında bozuk itikada sevkettiler; sonradan gelenler de bu konuda kendilerini taklit edip onlarla birlikte sapıttılar; böylece doğru yoldan sapmış oldular. Bu doğru yol, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderildikten sonra, İslâm'dır.

Beyzâvî demiştir ki: "Onların birinci sapıtmaları ile, aklın gerektirdiği doğru yoldan sapmalarına işaret etmekte, ikinci sapıtmaları ile de dinin getirdiği hakikatlerden sapmalarına işaret etmektedir."[1]

77. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce de açıkladığımız gibi, taşkınlığın her türlüsü kötülenmiştir ve işlerin en hayırlısı, orta olanıdır. Bununla birlikte şu üç şeyde ileri gitmeye ruhsat verilmiştir.

1. Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] övmede. Kendisini insan ve kul sıfatından çıkarmadıktan sonra, onu övmede ne kadar ileri gidilse bunda bir sakınca yoktur. Allah Resûlü'nü böyle bir övgü dinimizde güzel bulunmuştur ve o, kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştıran bir şeydir. *Kasîde-i Bürde* sahibi İmam Bûsîrî [rahmetullahi aleyh], Resûl-i Ekrem'i övdüğü bir beytinde der ki:

"Hıristiyanların, peygamberleri hakkında ileri sürdükleri ilâh iddiasını terket (kendisini kulluk sıfatından çıkarıp da ilâh deme), bunun dışında onu övmek için istediğini söyle, dilediğin hükmü ver."[2]

2. Kâmil şeyhleri ve velileri övmede. Bulundukları durumdan (Allah'ın kulu, peygamberin ümmeti sıfatından) çıkarılmadan yahut başka bir velinin mertebesi düşürülmeden, bir veli ne kadar övülse, bunda bir sakınca yoktur. Bu iki hususa dikkat etmek şartıyla, müridlerin şeyhlerini övmede mübalağa etmelerine ve aşırı gitmelerine ruhsat verilmiştir; çünkü bu sevgi ve övgü onu yüce Allah'a yaklaştırır (Ancak, mürşidinin şahidi olmadığı hallerini, sadece nakille yetinmek, onlardan hiç nasiplenmeden ömrünü rivayetle geçirmek hak yolun âdabına aykırıdır).

---

1 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, I / 278.

2 İbn Hacer-i Heytemi, *el-Umde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 264 (Dubâ 2003).

3. Azîz ve celîl olan Allah'ı övmede. Bunda hiçbir kayıt ve sınır yoktur. O'nu istediğin kadar öv, bunda hiçbir sakınca olmaz. Ancak âlemlerin Rabb'ini överken şu hususlara dikkat etmelidir: Yüce Allah güzel sözlerle övülmeli, O'nun hakkındaki hüküm ve işaretler sağlam olmalıdır. Şöyle ki bu sözler, yüce Allah'ın zatına bir noksanlık getirmemeli, böyle bir şüpheye kapı açmamalı, bir de sözde hulûl anlayışını vehmettirecek (işiteni, Allah'ın varlıkların içine girdiği düşüncesine götürecek) bir şey bulunmamalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Yahudilerin Çirkin Söz ve Halleri

Cenâb-ı Hak, hıristiyanların çirkin söz ve davranışlarını belirttikten sonra, yahudilerin çirkin hallerine değinerek şöyle buyurdu:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ
مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ
مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ
يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

78. ***İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler. Bunun sebebi, isyan etmeleri ve haddi aşmalarıdır.***

79. ***Onlar, işledikleri kötülükten birbirini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Onların yaptıkları şey, ne kötüdür!***

80. ***Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin kendileri için önden gönderdiği şey ne kötüdür! Allah onlara gazap etmiştir. Onlar azap içinde devamlı kalacaklardır.***

81. ***Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu fâsık kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Davud'un diliyle lânetlendi* yani Allah onlara Zebur'da Hz. Davud'un [aleyhisselâm] diliyle lânet etti. *Allah ayrıca onlara İncil'de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânet etti."*

İlk lânetlenenler, Eyle halkıdır. Onlar, cumartesi yasağına uymayıp haddi aştıklarında Davud [aleyhisselâm] kendilerine lânet etti; bu yüzden maymun ve domuza çevrildiler. İkinci olarak lânete uğrayanlar ise kendilerine gökten sofra indirilenlerdir. Bunlar da, bu mucizeden sonra inkâra sapınca, Hz. İsa [aleyhisselâm] onlara beddua ve lânet etti, bunun üzerine domuza çevrildiler. Onlar 5000 kişiydi.

"Bunun sebebi, isyan etmeleri ve haddi aşmalarıdır." Sûretlerinin çevrilmesini gerektiren bu ağır lânetin sebebi, onların isyan etmeleri ve kendilerine haram kılınan işleri yaparak haddi aşmalarıdır.

"Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

"Onlar birbirini, kötü işler yapmaktan menetmiyordu."

"Onlar, içlerinden biri kötü işe niyetlenip onu yapmaya hazırlandığında, kendisini menetmiyorlardı."

"Onlar, kötü işlere son vermiyor ve ondan uzak durmuyorlardı."

"Gerçekten, onların yaptıkları şey ne kötüdür!"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yahudilerin çoğunun,* Allah'ın resûlüne ve müminlere kin besleyerek, *inkâr edenlerle,* müşriklerle *dostluk*

ettiklerini görürsün. Nefislerinin kendileri için önden gönderdiği şey ne kötüdür!" Onlar, kıyamet günü karşılarına çıkacak ne kötü bir iş yapıyorlar! *Bu da Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve devamlı azap içinde kalmalarıdır.* Yani onların kendilerini bekleyen kıyamet günü için gönderdiği şeyler ne kadar kötüdür! Bu, Allah'ın gazabı ve cehennem ateşinde ebedî kalmalarıdır. Öyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınınız.

"Eğer onlar Allah'a, peygamberlerine, bir de ona Tevrat'tan ve diğerlerinden *indirilen şeylere iman etmiş olsalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi;* çünkü hiçbir peygamber onlara kâfirleri dost etmelerini emretmez."

Yahut onlar, Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ve ona indirilene iman etselerdi -ki bu, onlara farzdır- kâfirleri dost edinmezlerdi. *"Fakat onların çoğu fâsık kimselerdir."* Kendilerine gönderilen dinlerinden uzaklaşmışlardır. Yahut onlar, Allah'ın kendisinden başkasını kabul etmeyeceği hak din İslâm'dan çıkmış kimselerdir.

78-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette üç iş zikretti. Bu işleri lânet ve tard için birer sebep, ilâhî gazabı ve azabı gerektiren birer gerekçe yaptı.

Bunların birincisi, isyan ve düşmanlıklara dalmak, günah ve azgınlıkta ısrar etmektir.

İkincisi, isyan edenlere tepki göstermemek, onlara karşı sükût etmek ve yaptıklarına razı olmaktır.

Üçüncüsü ise açıkça günah işleyenleri dost edinmek ve kâfirlere sevgi beslemektir. Halbuki bu kimseler, kişinin babası, kardeşleri, zevcesi ve yakın akrabaları da olsa onların isyan ve inkârlarına razı olmamalıdır.

Rivayetlerin birinde şöyle nakledilmiştir: *"Bir adam gecelerini ibadetle, gündüzlerini de oruçla geçirse, fakat günah işleyenlerle dost olsa onlarla birlikte haşredilir. Bir adam da günah işleyip dursa, ancak iyileri sevse onlarla birlikte haşredilir."*

Şu meşhur hadis-i şerif bu rivayeti desteklemektedir: *"Kişi sevdiği ile beraberdir."*[3]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müslümanlara Düşman Olanların Dereceleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müslümanlara düşman olan kâfirlerin düşmanlık derecelerini açıklayarak şöyle buyurdu:

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذ۪ينَ اَشْرَكُواۚ
وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّا نَصَارٰىۜ ذٰلِكَ
بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسّ۪يس۪ينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾ وَاِذَا سَمِعُوا
مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّۚ
يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا
جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّۙ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ
اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٨٦﴾

82. ***İnsanlar içerisinde iman edenlere karşı en şiddetli düşman olarak yahudileri ve Allah'a şirk koşanları bulursun. İnsanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların ise, "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onlar arasında âlimler ve rahipler vardır; hem onlar büyüklük taslamazlar.***

83. ***Onlar, resûlümüze indirileni duydukları zaman, onun hak olduğunu yakinen bildiklerinden dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını gö-***

3 Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Ahmed, *Müsned*, 1/392.

rürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (onun hak olduğuna) şahit olanlardan yaz."

84. ***"Hem biz, Rabbimiz'in bizi salih kimselerle birlikte cennete koymasını beklerken, niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"***

85. ***Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onları, içinde ebedî kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükâfatlandırdı. İyilik sahiplerinin mükâfatı budur.***

86. ***İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar, cehennemlik kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar içerisinde iman edenlere karşı en şiddetli düşman olarak yahudileri ve Allah'a şirk koşanları bulursun."* Onlar müminleri şiddetli bir şekilde tahkir ettiklerinden; inkârlarında çok katı olduklarından; hevâlarına tâbi olmada son derece ileri gittiklerinden; taklide bağlı, tahkikten uzak, peygamberleri yalanlamaya alışık, bir de inat ve düşmanlıkları kıyamete kadar hiç kesilmeyecek kimseler olduklarından, müminler için en azılı düşman onlardır.

"İnsanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da, 'Biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun." Onlar, yüzleri yumuşak, gönülleri hassas, yahudilere göre dünya hırsları daha az, ilim ve amele ihtimamları daha fazla kimseler olduklarından, müminlere daha yakın dururlar. Cenâb-ı Hak, oların bu haline şöyle işaret etti:

"Çünkü onların içinde âlimler vardır." Bu âlimlerin ilmi içinde, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], onlara Hz. Muhammed'e iman etmelerini tavsiyesi de vardır. *"Ayrıca onların içinde ibadete düşkün rahipler vardır;* onlar, hakkı tanıyınca onu kabul etmede büyüklük taslamazlar." Yahudiler ise böyle değildir; onlar sürekli hakkı inkâr ederler.

Beyzâvî der ki: "Bu âyette şuna bir delil vardır: Bir kâfirde de bulunsa tevazu gösterme, ilme ve amele yönelme övülmüştür."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, resûlümüz Muhammed'e* [sallallahu aleyhi vesellem] *indirileni duydukları zaman, onun hak olduğunu yakînen bildiklerinden dolayı gözlerinin yaşardığını görürsün."* Gözlerinin fazlaca ağlaması sebebiyle, Allah, gözleri sanki kendileri akıyormuş gibi anlattı; halbuki göz, kendisi akmaz, içinden yaş akıtır. Bu ağlama, onların hakkı işittiklerinde, onu tanıdıklarından kaynaklanmaktadır. Yahut onlar, hakkın bir kısmını işittiklerinde böyle ağlarlar; ya bir de gerçeği bütünüyle işitip tanısalardı durumları nasıl olurdu, bir düşün!

"Onlar şöyle derler: "Rabbimiz! Biz bu hakka yahut Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman ettik; bizi* onun hak olduğuna *şahit olanlardan yaz!"*

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

"Bizi, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğine şahit olanlardan yaz."

"Bizi, Resûlullah'ın diğer ümmetlere şahit olan ümmetinden yaz."

Bu âyet, Habeşistan Kralı Necâşî ve adamları hakkında inmiştir. Necâşî, Habeşistan'a hicret eden Cafer-i Tayyar [radıyallahu anh] ve arkadaşlarını çağırdı. Meclisinde hıristiyan âlimleri ve rahipleri de hazırdı. Necâşî, Hz. Cafer'e [radıyallahu anh], kendilerine Kur'an'dan okumasını söyledi. O da Meryem sûresini okudu. Orada bulunan âlimler ağladılar ve Kur'an'a iman ettiler.

Bu âyetin, Necâşî'nin kavminden otuz yahut yetmiş kişi hakkında indiği de söylenmiştir. Bu grup, Necâşî'nin emriyle Habeşistan'dan Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] görmeye geldiler. Allah Resûlü onlara Yâsîn sûresini okudu; Allah'ın âyetlerini iş iten bu topluluk ağlayarak iman ettiler.

İlk âyet, umumidir. Buna göre, iman etsin etmesin, bütün hıristiyanlar, müslümanları sevme yönünden yahudi ve müşriklerden daha yakındırlar. Peşinden gelen âyet ise belirli kimselere işaret etmektedir. Bunlar, Necâşî ve ashabı gibi, onlardan iman edenlerdir. Geniş bilgi için İbn Atıyye tefsirine bakınız.

Onlar, Kur'an'ı dinlediklerinde iman edip kalplerine iman girer girmez, iman etmekten gecikmelerinden dolayı kendilerini kınayarak şöyle dediler:

"Hem bize ne oluyor ki haktan bize gelene iman etmeyelim! Üstelik biz, Rabbimiz'in bizi salihlerle birlikte cennete koymasını umuyorduk." Bu salihler, ümmetlerin en faziletlisi olan ümmet-i Muhammed'dir.

Bu soruyla onlar, önceki hallerini yadırgayıp hayaflanıyorlar. Bunda salihlerin yolunda olmak ve onlarla birlikte cennete girme arzusu da vardır.

"Allah onların bu söz ve itikadlarından dolayı, kendilerini içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükâfatlandırdı. İyilik sahiplerinin mükâfatı budur."

Âyette muhsin sıfatıyla tanıtılan kimse, bütün işlerinde iyiliği alışkanlık haline getirmiş kimsedir. Yahut muhsin, güzel düşünen ve işini sağlam yapan kimsedir.

Cenâb-ı Hak, sonra, muhsinlerin zıddı bir hale sahip olanları zikrederek şöyle buyurdu: *"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik kimselerdir."*

Allah Teâlâ, sadık müminlerin haliyle birlikte yalancıların halini de zikrederek, korku ile ümidi bir arada zikretti. Bunun hikmeti, kulun korku ile ümit arasında olmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar içinde tasavvuf ehli dervişlere en fazla münkirlik ve düşmanlık yapanlar, geçmişinde büyük âlim, mevki sahipleri, salih zatlar ve şeref sahibi büyükler bulunan kimselerdir. İnsanların sûfîlere ve dervişlere en fazla muhabbet edenleri ise geçmişinde böyle kimseler bulunmayanlardır. Avam halk, velilerin yoluna diğer kesimlerden daha kolay girer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dini Zorlaştıranlar

Yukarıdaki âyetin zımnında kendini ibadete veren hıristiyanlar övüldü, nefsi dizginlemeye ve onun şehvetlerini terketmeye teşvik edildi. Hemen peşinden de bu konuda ifrata gitmekten ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram yaparak haddi aşmaktan nehyedilerek şöyle buyruldu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا
اللّٰهَ الَّذٖٓي اَنْتُمْ بِهٖ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87. ***Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın ve haddi de aşmayın. Hiç şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez.***

88. ***Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın,* yani Allah'ın size helâl kıldığı temiz ve leziz şeyleri haram görmeyin; size helâl kıldıklarını haram ederek *haddi de aşmayın.*"

Şu mananın kastedilmesi de mümkündür: Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri bırakıp haram kıldıklarına uzanarak haddi aşmayın. Buna göre âyet, helâl edilen şeyleri haram yapmayı ve haram edilen şeyleri helâl görmeyi yasaklamaktadır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bir gün kıyameti anlattı ve insanları şiddetli şekilde uyardı. Mecliste olanlar dağıldılar, Osman b. Maz'ûn'un evinde toplandılar. Bundan sonra, gündüzleri sürekli oruç tutmaya, geceleri bütünüyle ibadetle geçirmeye,

yatakta uyumamaya, et ve iç yağı yememeye, kadınlara yaklaşmamaya (bekâr olanlar evlenmemeye), dünyayı terketmeye, kaba yün elbise giymeye, bir yerde kalmayıp yeryüzünde seyahat etmeye ve erkeklik özelliklerini yok etmeye (husyelerini kırdırmaya) karar verdiler. Onların bu durumu Hz. Resûlullah'a ulaşınca, kendilerini çağırdı ve onlara şöyle buyurdu:

"Bana bunları yapmak emredilmedi. Şunu bilin ki nefsinizin sizde hakkı vardır; öyle ise bazı günler oruç tutun, bazı günler tutmayın. Gecenin bir kısmını ibadetle geçirin, bir kısmında uyuyun. Ben, geceleyin hem ibadet ederim hem de uyurum. Bazı günler oruç tutar, bazı günler yerim. Et ve iç yağı yerim. Evlenir, hanımlarımla birlikte olurum. Kim benim sünnetimi terkederse benden değildir."[4] Olay üzerine bu âyet indi,

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin.* Yani Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarından yiyin *ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.* O'nun helâl kıldıklarını helâl bilip onlarla amel edin; haram ettiklerini de haram bilip onlardan kaçının."

87-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âbid ve zâhidlerin yolu, bütünüyle şehvet ve lezzetleri terketmektir. Onlar bunu, dünyadan gönlü çekerek, şüphelerden sakınarak ve nefsin istekleriyle meşgul olmanın kendilerini ibadetten alıkoymasından korkarak yaparlar.

Seyrü sülûk ile Allah'a giden müridlerin yolu, nefsin bağlandığı ve aşırı istek duyduğu şeyleri terketmektir. Onlar bunu, nefsi terbiye etmek (riyâzet), maldan gönlü ve gözü çekip iffeti elde etmek için yaparlar. Bunun sebebi ise himmetlerinin (gönül ve niyetlerinin) Allah'tan başkasına bağlanmamasıdır. Onlar, kendileri istemeksizin ve göz dikmeksizin gelen şeyleri yerler ve bunun için Allah'a şükrederler, açlık veya tokluğa takılmazlar.

---

4 Bu konudaki farklı rivayetleri bir arada görmek için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/487-488; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/139-145; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1220-1222 (Beyrut 1998).

Allah'a vâsıl olmuş âriflerin yolu ise Allah'ın elinin dışında başkasından alınan şeylerden sakınmaktır. Eğer onlar bir dalgınlık ve tevhidden gaflet ederek, aradaki vasıtaları görerek herhangi bir şey elde etmişlerse onu ellerinden çıkarırlar. Ebû Medyen-i Mağribî'nin yaptığı gibi ... Bu şekilde olmayan (Allah'tan gelen) az veya çok her şeyi alırlar; almak veya terketmeye takılmazlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Halktan gelen bir şeyi almak için elini ancak, o şeyi sana halkı vasıta ederek yüce Mevlâ'nın verdiğini görerek uzat. Bu şekilde olduğunda, ilme uygun olarak (helâl yoldan) sana gelen her şeyi al!"

Yemin Kefâreti

Sahâbe-i kirâmdan bazıları, birtakım şeyleri terketmeye yemin edince, Cenâb-ı Hak, onlara yeminin kefâretini ve onda neler gerektiğini belirterek şöyle buyurdu:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ
فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ
اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا
حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89. ***Allah, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle âzat etmektir. Bunları bulamayan kimse, üç gün oruç tutar. Yaptığınız yemini bozduğunuzda, kefâreti budur. Yeminlerinizi koruyun. Allah size bu şekilde âyetlerini açıklıyor ki şükredesiniz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz."* Bu, herhangi bir kasıt olmaksızın, söz sırasında insanın ağzından çıkan sözlerdir. Mesela konuşurken, "Hayır vallahi, evet billahi" gibi sözler bu kısma girer. İmam Şâfiî'nin, yemin-i lağv (boş yere yemin) hakkındaki görüşü budur. Bu yeminin, bir işin öyle olduğunu zannederek yapılan yemin olduğu da söylenmiştir. İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe bu görüştedir.

"Fakat Allah bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." Yani, bir iş hakkında bilerek yaptığınız (ve tutmadığınız) yeminlerden dolayı Allah sizi hesaba çeker.

Bu şekilde bilerek bir iş üzerine yemin edip de onu bozduğunuzda kefâreti vardır.

Âyetin zâhirî lafzında, "yemini bozduğunuzda" kaydı bulunmadığı için, âyetin zâhirinden şu hükmü çıkarmak mümkündür: Yemin edildiğinde, onu bozmadan önce de kefâretini vermek câizdir.[5]

Cenâb-ı Hak, sonra yeminin kefâretini şöyle açıkladı:

"On fakiri doyurmak ..." Buna göre, kim zengini doyurursa bu, kefâret için yeterli ve geçerli değildir. İmam Mâlik, doyurulan fakirlerin hür kimselerden olmasını da şart koşmuştur; fakat âyette buna delil olacak bir şey yoktur.

Cenâb-ı Hak, sonra bu verilecek şeyin miktar ve kalitesini şöyle açıkladı:

"Ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından yedirin" yani, ailenize yedirdiğiniz yemeğin miktar veya sıfat (kalite) olarak ortalamasından yedirin. Verilecek yiyeceğin miktarına gelince, İmam Mâlik, eğer kefâret verecek kimse Medine-i Münevvere'de yaşayan biri ise her fakir için Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kullandığı müd ile (yaklaşık 812

---

5 Hanefîler'de, yemin bozulmadan önce kefâret ödenmez. Ödenirse câiz ve geçerli olmaz. Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 3/432 (Beyrut 2000); ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/570 (Beyrut 1994).

gr. tahıl ölçeği) 1 müd yiyecek verir. Medine dışında yaşayanlar ise ortalama olarak bir insanı günlük olarak doyuracak yiyecek verir. İmam Şâfiî ve Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Kasım, her yerde 1 müd yiyeceğin yeterli olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe ise kefâret ödeyen kimsenin, fakirleri sabah ve akşam doyurmasının yeterli olduğu görüşündedir. İmam Mâlik'in *Müdevvene*'deki görüşü de böyledir.

Fakire yedirilecek yemeğin sınıf ve kalitesi hakkında da farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazı âlimler, "Kendi yediği yemekten yedirir" derken, diğerleri, yaşadığı beldedeki insanların ortalama yiyeceğinden verebileceğini söylemiştir. Meşhur olan görüş budur.

Buna göre âyete şu manayı vermek mümkündür: Ey insanlar, genel olarak ailenizi doyurduğunuz yiyeceklerin ortalamasından on fakiri doyurun.

"Yahut onları giydirmektir." Ya da yemin kefâreti ödeyen kimse, her fakire, kendisiyle namazın sahih olacağı bir elbise giydirir. Bu, erkek için, vücudu normal olarak örtecek bir elbise, kadın içinse bir elbise ve baş örtüsüdür.

"Yahut bir köle âzat etmektir." İmam Mâlik'e göre âzat edilecek köle mümin olmalıdır; çünkü adam öldürme kefâretinde âzat edilecek kölenin mümin olacağı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe ise âyette bir kayıt konmadığı için, kâfir olan bir köleyi âzat etmenin de câiz olduğunu söylemiştir.

İmam Mâlik ayrıca, âzat edilecek kölenin, beden ve aklında bir kusuru olmamasını şart koşmuştur. Âyette buna da delil olacak bir ifade yoktur. Yine ona göre, kefâret ödeyecek kimse, bu üç şeyden istediğini yapmakta serbesttir.[6]

"Bu üç şeyden birini bulamayan ve onları yapmaya gücü olmayan kimse, üç gün oruç tutar." Yani bu kimse, ailesinin günlük yiyeceğinden fazla olarak bir fakiri doyuracak şeye sahip değilse oruç tutar.

---

6 Hanefîler'e göre kefâret ödeme sırası şöyledir: Bir köle âzat etmek, on fakiri doyurmak, on fakiri giydirmek, bunlara güç yetmezse üç gün peş peşe oruç tutmak. İlk sıradakine gücü yetmeyen sonrakini yapar (bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 3/430, 432).

Bu orucun peş peşe tutulması müstehaptır; Ebû Hanîfe ise bunu şart görmüştür.

"Yemin edip bozduğunuz takdirde kefâreti işte budur. Artık yeminlerinizi koruyun." Yani dilinizi olur olmaz yere çokça yemin etmekten koruyun. Allah'ın adını yeminleriniz için bir hedef tahtası yapmayın. Yahut bir hususta yemin ettiğinizde sözünüzde durun, yemini bozmayın; ancak hayırlı bir işi yapmamak için yemin etmişseniz, o zaman, bir hadiste belirtildiği gibi, yemini bozup o hayırlı işi yapmak daha hayırlıdır.[7]

Âyete şu mana da verilmiştir: Yeminlerinizi bozduğunuzda, kefâretini vererek onunla ilgili hukuku koruyun, bu konuda gevşeklik göstermeyin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah size bu şekilde âyetlerini* yani dinin hükümlerin *açıklıyor ki* buna yahut şükür gereken bütün nimetlerine *şükredesiniz.* Hiç şüphesiz böyle açıklamalar, sizin yeminle düştüğünüz zor durumdan çıkmanızı kolaylaştırır; bu da şükür gereken bir nimettir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şiddet ve sıkıntı, tevhid ehlinin halinden değildir. Tevhid ehlinin hali, ilâhî kudretin tecellileri karşısında rahat olmaktır. Onlar, her vakit aynı hali korurlar, bir vakitte nasıl iseler, diğerinde de öyle davranırlar. Onların tevhid anlayışı, insanların bağladıkları düğümleri çözmüş, aldıkları kararları altüst etmiştir. Onlar, hiçbir vakitlerinde kendi başlarına bir şeyi planlamazlar, nefisleriyle bir tercihte bulunmazlar. Her halde ilâhî tecelliye tâbi olurlar. Eğer görünüşte kendilerinden bir tedbir ve tercih meydana gelse bile, onlar, tek ve kahhâr olan Mevlâ'nın yaptığına tâbi olurlar. Onlar bir şeye bağlanıp yapışmadıkları gibi, herhangi bir şeyden de korkup kaçmazlar. Ancak bir işte dine aykırı bir durum varsa ondan kaçınır ve sakınırlar.

---

7 Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kim bir hususta yemin eder de aksini daha hayırlı bulursa yeminini bozsun, hayırlı işi yapsın, yemini için de kefâret versin"* (bk. Buhârî, Humus, 15, Eymân, 1; Müslim, Eymân, 7-9).

Gerçek tevhide eren ârifler, mubah olan işlerden herhangi bir şeyi terketmeye veya yapmaya kesin kararlı olmazlar; çünkü onlar kendilerinde tek başına bir şeyi yapma ve terketme gücünü görmezler. Eğer onlardan hayırlı bir iş ortaya çıkarsa onu Allah'ın kendilerine bir ihsanı olarak görürler; şayet kendilerinden bir hata ve kusur meydana gelirse Allah'a karşı edebe bürünür, hemen O'na tövbe ederler.

Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmdan meydana gelen durum,[8] herhalde kendilerine galip gelen bir haldi. Onları Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaazı korkutmuş ve yüksek hali harekete geçirmiştir. Resûl-i Ekrem, içine düştükleri manevi halin kendilerine galip geldiğini görünce, onları normal duruma döndürmüştür. Belki de Allah Teâlâ yemin kefâretini, onların bu yeminleriyle meydana gelen kusurları kapatmaya bir vesile yapmıştır. Çünkü, "Şunu yapacağım veya yapmayacağım" diye yemin etmek, sanki Allah'tan başkasının bir iş yapacağına yemin etmektir; bunda da Allah'a karşı edepte bir çeşit ihmal vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İçki ve Kumarın Haram Edilişi

Cenâb-ı Hak, temiz ve helâl şeyleri yemeyi emrettikten sonra, haram olan şeyleri bu hükmün dışında tutarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ اِنَّمَا يُرٖيدُ الشَّيْطَانُ
اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ
وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٩٢﴾

8 Ahiret korkusuna kapılıp evlenmemeye, uyumamaya, geceleri ibadet yapıp gündüzleri oruç tutmaya söz vermeleri.

90. ***Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları şeytanın işinden birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.***

91. ***Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık atmak, kin sokmak, sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?***

92. ***Allah'a itaat edin, Peygamber'ine de itaat edin ve (onlara muhalefet etmekten) sakının. Eğer (onlara itaatten) yüz çevirirseniz bilin ki resûlümüze düşen, ancak açıkça tebliğ etmektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Şarap içmek, kumar oynamak,* ibadet etmek için taştan veya ahşaptan yapılıp *dikilmiş taşlar (putlar), kısmet için çekilen fal ve şans okları*[9] *şeytanın işi olan* yani onun süsleyip güzel gösterdiği, temiz akılların ise uzak durduğu *birer pisliktir.* Öyleyse *onlardan* içki içmekten ve diğerlerinden *uzak durun ki kurtuluşa eresiniz;* Allah'ın rızasını elde edesiniz ve ebedî nimetlere kavuşasınız."

Hamr (içki), neşe ve hoşluk vererek aklı yok eden, onun düşünme, seçme ve kontrol etme kabiliyetini gideren her şeydir.

Beyzâvî demiştir ki: "Şunu bil ki Cenâb-ı Hak bu âyette, içki ve kumarın haramlığını kuvvetli bir ifade şekliyle ortaya koydu. Bunun için cümleyi, 'ancak' manasına gelen 'innemâ' edatıyla başlattı. Ayrıca onlarla birlikte putları ve fal oklarını zikrederek bu işlere pislik ismini verdi; onların şeytanın işi olduğunu bildirdi. Bununla, içki ve kumarın her şeyleri ile şer ve kötülük olduğuna dikkat çekti. Sonra, onların bizzat kendisinden kaçınmayı emretti ve onlardan sakınmayı kurtuluş sebebi yaptı. Allah Teâlâ peşinden, onları haram kılmayı gerektirecek dinî ve dünyevî zararlarını zikrederek şöyle buyurdu:

'Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık atmak ve kin sokmak ister.'

---

9 Bunların açıklaması, Mâide sûresi 3. âyetinin tefsirinde geçti, oraya bakınız.

Bu durum, içki haram edilmeden önce sahabe zamanında meydana gelmiş ve onun haram edilmesine sebep olmuştur. *'Şeytan, ayrıca içki ve kumarla sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.'* Burada, özellikle içki ve kumarın tekrar zikredilmesi ve onların sebep olduğu vebalin açıklanması şuna dikkat çekmek içindir: Âyetin asıl maksadı, içki ve kumardır; putlar ve fal okları ise haram olma ve zarar vermede içki ve kumar gibidir; bir de onlar bunlara sebep olmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

'İçki içen kimse, puta tapan gibidir.'[10]

Cenâb-ı Hak âyette, namazı zikirden ayrı olarak özellikle belirtti. Bu, önce namazın yüceliğini ifade etmek, sonra şuna dikkat çekmek içindir: İnsanı namazdan alıkoyan bir şey, imandan da alıkor. Çünkü namaz dinin direği olup imanla küfür arasını ayıran bir alamettir. Allah Teâlâ, sonra, soru üslubuyla tekrar bu işlere son vermeye teşvik ederek,

'Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?' buyurdu. Bununla, yasaklama ve sakındırma emrini son derece kesin ve beliğ bir tarzda ifade etti ve artık bütün bahanelerin kesildiğini bildirmek istedi."[11] Bunun için, bu âyet indiğinde Hz. Ömer (radıyallahu anh),

"Ey Rabbimiz, evet, hepsine son verdik!" demiştir.[12]

Bu âyetle, içki kesin olarak haram edildi. Bu âyet inmeden önce içki içmek helâldi. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) bu âyetin inmesinden önce, içki içilmesine ses çıkarmaması buna delildir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Aklın korunması, bütün dinlerin üzerinde ittifak ettiği beş temel esastan biridir. Buna göre, İslâm'dan önce zaten içkinin haram olması gerekmez miydi?"

Bu soruya cevap olarak deriz ki: Din gelmeden önce, helâl ve haram diye kesin bir hüküm bulunmaz. Bu konuda dinin emri beklenir.

---

10 Bezzâr, *Müsned*, nr. 2925; Heysemî, *ez-Zevâid*, 5/70; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 1777; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4853.

11 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/282 (Beyrut 1988).

12 İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 8/657-658 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/165.

Araplar'ın önceki peygamberle arasında uzun bir zaman geçip dinlerle irtibatları kesilince, Allah Teâlâ'nın, *"Yeryüzündeki bütün şeyleri sizin için yarattık"* (Bakara 2/29) âyetinin gereği, eşya, asıl haline bağlı olarak helâldi. Nihayet Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] yeni bir din getirdi ve daha önceki dinlerde olduğu gibi, bu din de içkiyi haram etti, işte o zaman haram olmuş oldu ve beş esasa zarar verenler arasına girdi. Bu esaslar şunlardır: Aklı korumak, bedeni (canı) korumak, malı korumak, nesebi korumak ve dini korumak.

Cenâb-ı Hak, sonra bu hükmünü şu âyetiyle de kuvvetlendirdi:

"Allah'a itaat edin, emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Peygamber'ine de itaat edin.* Onlara muhalefet ettiğinizde gazaplarına uğramaktan *sakının. Eğer onlara itaatten yüz çevirirseniz bilin ki resûlümüze düşen, ancak açıkça tebliğ etmektir;* sizin muhalefetiniz ona bir zarar vermez. Ona düşen ancak ilâhî hükümleri tebliğ etmektir, o da bunu yapmıştır."

90-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetteki asıl maksat, insanı Allah'tan alıkoyan yahut kulu yüce Mevlâ'sını müşahededen uzaklaştıran her şeyi yasaklamaktır. Âyette özellikle bu dört şey zikredilmiştir; çünkü onlar bütün kötülüklerin anası, gaflet ve belaların kaynağıdır.

İçki, imanın mahalli olan aklı bozar. Kumarda, mal telef olur, düşmanlık ve kin ile kalp harap olur, hevâda kullanıldığı için fikir bozulur. Putlara tapan kulun ana sermayesi olan dini fesada uğrar. Şans ve fal oklarıyla meşgul olmak ise fuzulî bir işle meşgul olmaktır. Çünkü bu, bir yönüyle Allah'ın rubûbiyyet sırrı olan gaybı bilmeye çalışmaktır. Bu sır ehli olmayana verilmez. Fal türü işlerle uğraşmak, ilâhî uyarıyı ve gazabı gerektirir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kulun Samimi Tövbesi Öncesini Temizler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, içki ve kumar haram edilmeden önce bunları işleyip tövbe edenlerin günahlarını affettiğini belirterek şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا
اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

93. İman edip salih amel işleyenler, Allah'tan korkup imanlarında sebat ederek salih amel yaptıkları, sonra Allah'tan korkup iman üzere devam ettikleri ve sonra Allah'tan korkup ihsan halinde bulundukları sürece, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah, ihsan sahiplerini sever.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel işleyenler, haram edilmeden önce içki ve kumardan yedikleri şeylerde bir günah yoktur."* Bu hüküm, şunları yaptıkları zaman böyledir: Onlar, şirkten korunduklarında, iman edip salih amel işlediklerinden, sonra haramlardan sakındıklarında, sonra iman makamına erip şüpheli olan ve helâl bulunmayan şeylerden kaçındıklarında ve ihsan sahibi olduklarında yani, ihsan makamını elde ettiklerinde, bu hüküm geçerlidir.

İhsan, ibadeti sağlam ve güzel yapmak, gerçek kulluk halini ve Rabb'inin azametini müşahede etmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, ihsan sahiplerini sever."* Yani onları kendisine yaklaştırır, yüce huzuru için özel olarak seçer.

Rivayet edildiğine göre, içkiyi haram kılan âyet indiği zaman, sahâbe-i kirâm,

"Yâ Resûlallah, haram kılınmazdan önce içki içerken ve kumardan kazandığı malı yerken ölen mümin kardeşlerimizin durumu nasıl olacak?" diye sorduklarında bu âyet indi.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde mana olarak şöyle demiştir:

"Âyette, takva yani kötülüklerden korunma üç defa tekrar edildi. Bu tekrar, insanın yaşadığı üç zaman dilimine göre yapılmış olabilir. Bu üç zaman, geçmiş, şimdiki hal ve gelecek zamandır (İnsan bu üç zaman diliminde de takva sahibi olmalıdır).

Yahut takva, üç değişik hale göre tekrar edilmiş olabilir. Bunların biri, kulun, nefsini kötülüklerden temizleyip güzel ahlâk ile süsleyerek kendisiyle nefsi arasındaki muamelede takva sahibi olmasıdır. Diğeri, insanlara zarar vermekten elini çekerek onlarla arasındaki muamelede takva sahibi olmasıdır. Üçüncüsü ise kulun, Rabb'inin emirlerine sarılıp yasaklarından kaçarak ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çekerek Rabb'i ile arasındaki muamelede takvayı korumasıdır. Bunun için, takva üçüncü kez tekrar edilince, iman yerine ihsan zikredildi.

Yahut takva, kulun manevi seyrindeki üç değişik mertebeye göre tekrar edilmiş olabilir. Bunlar, başlangıç, orta ve nihayet halleridir.

Yahut âyette takva, sakınılacak şeyler nazarı itibara alınarak üç defa tekrar edilmiş olabilir. Bu sakınılacak şeyler şunlardır: Önce kulun, azaptan korunmak için haramlardan çekinmesi gerekir. Sonra, kulun haramlara düşmekten korunması için bazı şüpheli şeylerden sakınması gerekir. Sonra, nefsi düşük şeylere aşırı yönelmekten korumak ve tabiatın zulmetinden temizlemek için bazı mubahlardan sakınmak gerekir ..."[13]

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridin katettiği makamlar üç tanedir. Bunlar İslâm, iman ve ihsan makamlarıdır. Mürid namaz, oruç, dille zikir gibi zâhirî amellerle meşgul olmaya devam ettiği sürece, içinde bulunduğu makama "İslâm makamı" denir.

Mürid, kalbi kötülüklerden temizlemek, güzel ahlâk ile süslenmek, kötü duygu ve arzulardan arındırmak gibi bâtınî amele intikal ettiğinde, ulaştığı makama "iman makamı" denir.

13 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/283.

Mürid fikir, tefekkür, ibret gözüyle bakış, müşahede ve ilâhî tecellileri seyir gibi bâtının bâtını olan amellere intikal edince, ulaştığı makama "ihsan makamı" denir.

Bunlar, sûfîlerin kullandığı tabirlerdir. Onlar, zâhirî âzaların ıslahıyla ilgili amellere "İslâm" derler. İç âlemin ve kalplerin ıslahıyla ilgili amellere "iman" ismini kullanırlar. Ruhların ve sırların ıslahıyla ilgili olanlara ise "ihsan" tabirini kullanırlar.

Şeyh Abdullah-ı Sâhilî (kuddise sırruhû) *Buğyetü's Sâlik* isimli kitabında, her makamı üç makamdan terkip ederek işlemiştir. Buna göre İslâm makamı tövbe, takva ve istikametten oluşmaktadır. İman makamı ihlâs, sadakat ve kalp huzuru ile teslimiyetten oluşmaktadır. İhsan makamı ise murakabe, müşahede ve marifetten oluşmaktadır. Hazret, her makam hakkında uzun açıklamaklar yapmıştır; fakat kim, kâmil bir terbiye şeyhinin eline düşerse bu uzun açıklamaların hiçbirine muhtaç olmaz, kâmil şeyh ona hepsini fiilen kazandırır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İhramlı İken Avlanmanın Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ihram halinde avlanmanın haram olduğu konusunda açıklama yaptı. Bu izahla, Mâide sûresinin 1. âyetinde geçen, *"İhramlı iken avlanmayı helâl görmemeniz şartıyla ..."* âyetine bir işarette bulunarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْد۪يكُمْ
وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِۚ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ
عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٩٤﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ وَمَنْ
قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه۪ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ
هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاك۪ينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ

وَبَالَ اَمْرِهٖ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو
انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

94. ***Ey iman edenler! Allah, gizli halde kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın diye, sizi, ellerinizle kolayca yakalayacağınız ve mızraklarınızla rahatça vurup avlayacağınız bir av ile imtihan eder. Kim bundan sonra haddi aşarsa onun için elim bir azap vardır.***

95. ***Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse ona öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvanı kurban etme cezası vardır. Ona*** *(hangi hayvanın denk olduğuna)*, ***içinizden iki âdil kimse hükmeder. O, kurban olarak Kâbe'ye gönderilecek bir hayvandır.***

Yahut ceza olarak bir kefâret öder; bu da fakirleri doyurmak yahut buna denk olarak oruç tutmaktır. Bu kefâret, yaptığı işin cezasını tatması içindir. Allah geçmişte yaptıklarınızı affetti. Kim tekrar ederse Allah ona cezasını verir. Allah azîzdir; hak edilen cezayı verendir.

96. ***Size ve yolculara bir yiyecek olarak deniz avı ve onun taamı*** *(denizin kıyıya attığı yiyecekler)* ***size helâl kılındı. Kara avı ise ihramlı olduğunuz müddetçe size haram edildi. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Allah, ayağınıza getirdiği ve emrinize âmâde kıldığı *bazı av hayvanları ile sizi deneyip imtihan eder. Onlar, hemen elinizle uzanıp alacağınız ve mızrağınız ile vurup yakalayacağınız hayvanlardır. Allah bunu, kimin gizli halinde Allah'tan korktuğunu ortaya çıkarmak için yaptı.* Takva sahibi, Rabb'inin azabından korkarak elini avdan çeker."

Bu âyet, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı sene indi. Allah, müslümanları av hayvanları ile imtihan etti. Vahşi hayvanlar, onların bineklerinin arasına kadar gelip etraflarında dolaşmaya başladılar. Öyle ki elleriyle tutup yakalayarak veya mızrakları ile vurarak avlanmaları mümkündü. Fakat kendileri ihram halindeydiler. Av ise Araplar'ın günlük yiyeceği ve geçim kaynağı idi. Onları avlama imkânları olduğu halde terketmeleri istenerek imtihan edildiler. Aynen İsrâiloğulları'nın cumartesi günü balık avından menedilerek imtihan edilmeleri gibi.

Âyette geçen "Avdan az bir şeyle" ifadesi, bu işin ufak bir imtihan olduğunu, onun malı ve canı feda etmek gibi büyük bir imtihan olmadığını hatırlatmak içindir. Bu av işi, sabredilmesi mümkün olan işlerdendir. Kim bu durumdaki bir ava sabredemezse ondan daha zor durumlarda nasıl sabreder?

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim, haram kılındıktan sonra* bir av hayvanını öldürerek *haddi aşarsa onun için* ahirette *elim bir azap vardır.*" Gerçekten bu tür bir işte nefsine sahip olamayan bir kimse, nefsin daha meyilli ve hırslı olduğu hususlarda nasıl sabreder?

Cenâb-ı Hak, sonra, diğer âyette, ihramlı iken avlanmanın haram olduğunu açıkça belirterek şöyle buyurdu;

"*Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin.*" Âyetten murat, ihram içinde olanla Harem bölgesinde bulunanlardır. Allah Teâlâ hepsini ifade etsin diye, öldürmeyi zikretti. Bu, aynı zamanda normal boğazlamayı ve onun dışındaki öldürme şekillerini de içine alan bir ifadedir.

İhramlı kimsenin avladığı veya kendisi için avlanan hayvan, meyte (leş) hükmündedir, yenmesi haramdır. Avlanma yoluyla öldürülmesi haram kılınan hayvandan murat, avlanılan ve avlanmaya müsait olan hayvan çeşitleridir. Âyette, avlanmadan önce ve sonra öldürme yasağı geldi. Avlanma yasağı, "Size ihramlı iken kara hayvanlarını avlamak haram kılındı" âyetinde ifade edilmiştir; ancak hadis-i şerifte karga, çaylak, fare, akrep ve kuduz köpek bu yasağın dışında tutulmuştur.[14] Buna göre, onları Harem veya Hil bölgesinde (Harem bölgesinin dışındaki yerlerde) öldürmede bir sakınca yoktur.

---

14 Hadis için bk. Buhârî, Sayd, 7; Müslim, Hac, 66-69; Mâlik, Hac, 88-90; Ahmed, *Müsned*, 2/3.

İmam Mâlik, insanlara eziyet veren bütün yırtıcı hayvanları ve diğerlerini kuduz köpeğin hükmüne katmıştır. İmam Şâfiî ise eti yenmeyen hayvanları hadiste geçen beş hayvana kıyas ederek öldürülmelerinin haram olmadığını söylemiştir.[15]

Cenâb-ı Hak bundan sonra, ihram halinde yasaklanan bir hayvanı öldürmenin cezasını açıklayarak şöyle buyurdu:

"İçinizden kim, ihramlı iken kasten bir hayvanı öldürürse ona öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvanı kurban etme cezası vardır." Yani ona, öldürdüğü hayvana denk olacak bir hayvanı kurban etmesi gerekir. Bunlar deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlardır.

Mesela, ihramlı iken bir deve kuşunu öldüren kimseye, bir deve kurban etmesi gerekir. Bir fili öldüren kimseye, iki hörgüçlü bir deve kurban etmesi icap eder. Bir vahşi merkebi veya öküzü öldüren kimseye, bir sığırı kurban etmesi lazımdır. Ceylan yavrusunu öldüren kimseye, bir koyunu kurban etmesi gerekir.

İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre denklik, yaratılışta ve miktarda aranır; eğer öldürülen hayvanın dengi bir hayvan bulunmazsa fakirlere yemek yedirilir veya oruç tutulur. Öldürülen hayvanın ne kadar yiyeceğe denk olduğu tesbit edilir, o miktar fakirlere verilir. Yahut her müd (ölçek) için bir gün oruç tutulur. Ebû Hanîfe'ye göre, öldürülen hayvanın dengi değil, değeri verilir. Bu hayvanı öldüren kimse, belirlenen değeri fakirlere vermekle, onunla bir kurban alması arasında serbesttir. Âyette, *"Kim kasıtlı olarak bir hayvanı öldürürse ..."* buyrulması, âlimlerin çoğunluğuna göre, hükmü sadece kasıtlı öldürmeye bağlamak için değildir; bilakis kasıtlı öldürenle kasıtsız öldüren kimse, ceza ödemekte eşittir. Zâhirîler farklı görüşte olup onlara göre, hata ile bir hayvanı öldürene ceza gerekmez.

Âyette, kasıtlı öldürmenin özellikle zikredilmesi, *"Kim tekrar ederse Allah ona cezasını verir (ondan intikam alır)"* âyetinin ona uygun bir hüküm belirttiği içindir. Bir de bu âyet, kasıtlı olarak hayvan öldüren kimseler hakkında inmiştir. Rivayet edildiğine göre, sahâbe-i kirâmın yanına bir

15 İmâm-ı Âzam'a göre, ihram halinde olan kimsenin, hadiste hariç tutulanların dışındaki her türlü kara hayvanını öldürmesi haramdır.

vahşi merkep geldi; Ebü'l-Yüsr [radıyallahu anh] onu mızrağı ile vurarak öldürdü. Olay üzerine bu âyet indi.

"Ona, içinizden iki âdil kimse hükmeder" âyetine göre, hayvanı öldüren kimseye ne kadar ceza gerekeceğini belirlemek için iki hakem gereklidir. Hayvanın değerini belirlemek için tetkik ve araştırmaya ihtiyaç bulunduğu gibi, hayvanın dengini tesbit etmede de buna ihtiyaç vardır. Eğer hayvanı öldüren kimse, hakemler tarafından kendisine hüküm bildirilmeden önce kendine göre bir ceza ödemişse hakemlerin tesbitinden sonra tekrar öder. Ancak Mekke güvercinini öldüren kimse, bu hükmün dışındadır, bunun tesbiti için iki hakeme ihtiyaç yoktur.

İmam Mâlik'e göre, sahabenin hakem tayin ettiği ve etmediği her durumda, öldürülen hayvanın bedelini ve değerini tesbit için hakem belirlemek gereklidir; çünkü âyetin bu konuda hüküm bildiren ifadesi umumidir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Bu konuda, sahâbe-i kirâmın verdiği hüküm yeterlidir."

Bu ceza için kesilmesine hüküm verilen hayvanın, kurban olmaya elverişli bir hayvan olması ve onun Kâbe'ye gönderilmesi şartıyla, ceza, misli bir hayvanla ödenir. Kurban edilecek hayvan, koyun cinsinden bir yaşını doldurmuş veya o şekilde besili ve gösterişli bir hayvandır; sığırdan iki yaşını, deveden ise beş yaşını doldurmuş hayvandır.

İmam Şâfiî demiştir ki: "Ceza olarak kesilecek kurbanın, bedeli olduğu hayvanla yaş olarak aynı olması şart değildir, et olarak dengi olması yeterlidir."

Kurbanın Kâbe'nin bizzat kendisine değil, Harem bölgesine ulaşması yeterlidir. Âyetin zâhirî ifadesinden, bu kurbanın da diğer kurbanlık hayvanlarda olduğu gibi, Hil bölgesinden (Harem bölgesinin dışından) Harem'e gönderilmesi anlaşılıyor, fakat İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe demiştir ki: "Eğer ceza kurbanını kesecek kimse, onu Harem'in içinden alsa bu da kendisi için yeterlidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut kefâret olarak fakirleri doyurur."* Her fakire bir müd (yaklaşık 812 gr.) yiyecek verir *ya da ona denk olarak, her müd için bir gün oruç tutar."*

Cenâb-ı Hak, ihramlı iken avı öldürme cezasını sırasıyla saydı. Önce, öldürülen hayvanın yerine, kurban olabilecak hayvanlardan bir denginin kurban edilmesini emretti. Sonra fakirlere yiyecek vermeyi, sonra oruç tutmayı zikretti. İmam Mâlik ve cumhurun (âlimlerin çoğunluğunun) görüşüne göre, kefâret ödeyecek kimse serbesttir; bu üç şeyden hangisini isterse onu yapar. Âyetin ifade şekli ve cümle dizilişi bunu gerektiriyor. İbn Abbas ise bu kefâretin âyette belirtilen sıra ile yapılacağı görüşündedir.

İbn Gâzî[16], ihramlı iken avlanma ile baştaki bir hastalık veya eziyetten dolayı ihramlı iken saçları kesmenin kefâreti için tutulan oruçlarda, kulun serbest olduğunu; zıhâr, katil ve yemin kefâretiyle temettu' haccında, şükür kurbanı kesme imkânı bulamayan kimsenin tutacağı oruçta ise bunları âyette belirtilen sıraya göre yapması gerektiğini belirtmiştir.

Buradaki muhayyerlik, hakemlerin, av öldüren kimseyi, kefâreti ödeme şeklini seçmede serbest bırakmasıdır. Eğer bu kimse, öldürdüğü hayvanın yerine bir hayvan kurban etmek istiyorsa hakemler ona keseceği kurbanlık hayvanı belirler. Şayet kefâret ödeyecek kimse, fakirlere yemek yedirmeyi istiyorsa hakemler o beldeye göre ava bir kıymet biçerler, katil o değerde buğday alır; her fakire bir müd (ölçek) buğday verir. Eğer kişi oruç tutmak istiyorsa her müd için bir gün oruç tutar; tam olmayan yarım ölçek için de bir gün oruç tutar. Mesela kefâret olarak 10,5 müd değer biçilmişse, on bir gün oruç tutar.

Cenâb-ı Hak, sonra bu cezanın hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Bu onun, yaptığı işin cezasını tatması içindir." Yani ona emredilen bu cezalar, kurban kesmek, fakirlere yemek yedirmek veya oruç tutmak, yaptığı kötü fiilin ve ihramın hürmetini çiğnemenin cezasını tatması içindir.

"Allah, Câhiliye döneminde veya ihramlı iken avı haram edilmeden önce, *geçmişte yaptıklarınızı affetti. Kim tekrar ederse Allah ahirette ona ceza-*

16 İbn Gâzî, Faslı olup kıraat, hadis ve fıkıhta yüksek pâyeye sahip Mâlikî âlimlerindin biridir. 919 (1513) yılında vefat etmiştir (geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Sarı, "İbn Gâzî", *DİA* 19/505-506).

sını verir." Bunda, İbn Abbas (radıyallahu anh) ve Şüreyh'in dediği gibi,[17] bu işi tekrar yapan kimsenin kefâretten menedileceğine bir delil yoktur.

"Allah azîzdir; hak edilen cezayı verendir"; O'na isyanda ısrar edenlerden intikam alır.

Cenâb-ı Hak, sonra, deniz hayvanlarını avlamayı bu yasağın dışında tutarak şöyle buyurdu:

"Size, deniz avı helâl kılındı." Bu müsaade, ancak sürekli denizde yaşayan hayvanlar içindir. Denizde yaşayan bütün hayvanların eti helâldir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) deniz hakkında buyurduğu şu hadisi bunun delilidir:

"Onun suyu temiz, meytesi (denizde yaşayıp içinde ölse de, bütün hayvanları) helâldir."[18]

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Denizden ancak balık türleri helâldir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size denizin yiyecekleri de* yani denizin karaya attığı hayvanlar yahut ölüp deniz üzerinde yüzen hayvanlar da size *helâl kılındı.* Bu yiyecek ayrıca zikredildi, çünkü o, av değil, hazır yiyecektir. İbn Abbas (radıyallahu anh), denizin taamını şöyle açıklamıştır: "O, tuzlanarak bekletilen yiyeceklerdir."

"Deniz ürünlerini sizin için ve denizde seyahat edenlere bir yiyecek olarak helâl kıldık." O, sizin için karada ve denizde katık olarak kullanacağınız bir yiyecektir.

"Size ihramlı olduğunuz müddetçe kara avı haram edildi." Yani, ihramlı iken karada avlanmak yahut avlanmış hayvanı yemek size haram kılındı. Daha önce geçtiği gibi; ihramlı kimsenin avladığı ile kendisi için avlanan kara hayvanı, meyte yani leş hükmünde olup yenmesi helâl değildir.

"Avlanma yasağı, siz ihramda olduğunuz müddetçe devam eder. İhramdan çıktıktan sonra avlanın. Size haram ettiği şeyleri terketme hususunda, *huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun;* O size yaptıklarınızın karşılığını verir."

---

17 Bu konudaki görüşleri için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/195-196.

18 Ebû Davud, Tahâret, 83; Tirmizî, Tahâret, 69; Nesâî, Tahâret, 176; İbn Mace, Tahâret, 386; Ahmed, *Müsned,* 2/237.

94-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, ilâhî huzura giden yolda seyir ve mücâhede yapacağına Allah'a söz verince, manevi seyri sırasında Allah Teâlâ bazan kendisini birtakım basit şehvetlerle (aşırı nefsanî arzularla) yüz yüze getirerek ve önüne birtakım engel ve manialar çıkararak onu imtihan eder; bunu yolunda sadık olanla yalancı olanın bilinmesi için yapar.

Mürid, önüne çıkan bu şehvetlerden elini çeker ve yüz çevirirse Cenâb-ı Hak onu, huzuruna girmeye hazırlar; eğer onların içine dalıp ağına yakalanırsa o hale bağlı kalır, onun etkisi altında esir olur.

Mürid, manevi seyrinde gayrete gelir ve nihayetinde marifeti elde etmek için ilâhî huzurun mahrem bölgesine girerse ona kara avı haramdır. Bu, hakikat denizinden, mâsiva (Allah'tan gayri) olarak müşahede âlemine çıkan her şeydir. Bunlar, Allah'a ait görüldüğünde değil, kendi başına bir varlık olarak görülünce, ârife onları avlamak, almak, kabullenmek haram olur. Allah'tan gayri bu şeyler ne olursa olsun. Bunlar zâhirî ibadetler, ilimler, haller ve birtakım sözler de olsa hakikatte onlar, Allah'tan ayrı görülünce kendi başlarına bir kıymet ve hükümleri yoktur.

İlâhî huzurda mahrem daireye giren bir ârife, mana denizinin av ve ürünlerinden avlayıp alması helâldir. Bunlar, ilâhî sırlar, nurlar yahut hakikatlerdir. Onlar, ârifin ruhu ve sırrı için birer gıda olduğu gibi, kendi cinsinden hak yolunda seyir eden diğer insanlar için de birer yiyecek ve gıdadır. Kâmil mürşid, Hak yolunda kendisiyle gidenlere, himmeti, manevi hali ve uyarıları ile bu sırlardan yedirir, onları besler.

Ey Hak yolcuları, Allah'tan başkası ile meşgul olma hususunda, huzuruna çıkacağınız Allah'tan korkun. Korkun ve mâsivadan korunun ki O sizi, ahirette nimet cennetlerinden önce, marifet cennetlerine dahil etsin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâbe'nin Hürmeti ve Yüceliği

Cenâb-ı Hak, Harem bölgesinin şanını yücelttikten sonra Kâbe'nin de şanını yücelterek şöyle buyurdu:

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ
وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾ مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

97. ***Allah, Beytülharam olan Kâbe'yi, haram ayı, kurbanı ve*** *(ihramlının veya kurbanlık hayvanın boynuna asılan)* ***gerdanlıkları, insanlar için*** *(din ve dünya işlerini)* ***ayakta tutma sebebi yaptı. Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir ve gerçekten Allah her şeyi bilendir.***

98. ***Biliniz ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir ve Allah çok affedici, çok merhamet edendir.***

99. ***Peygambere düşen iş, ancak tebliğ etmektir. Allah sizin açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, Beytülharâm olan Kâbe'yi, insanlar için din ve dünya işlerini ayakta tutma sebebi yaptı*; yani onu, bir kazanç sebebi yaptı. İnsanlar onun sebebiyle dünya ve ahiret işlerini düzene koyarlar. Korkan kimse oraya sığınır. Güçsüz kimse orada emniyet içindedir. Tüccarlar orada güzel kazanç elde ederler. Hac ve umre yapacak kimseler ona yönelirler.

Bir diğer mana:

İnsanlar, onu ziyaret ederek dinlerini düzene koyarlar, oraya girmekle de dünyaları adına emniyette olurlar. Her şeyin meyvesi oraya gidilerek elde edilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, beyti için şu hükmü verdi: Orası, herkesin emeline kavuşmak için sığınacağı bir yerdir. İstikametten sapmış kimse, orayı ziyaretin bereketiyle istikamet halini elde eder. Herkes oraya gitmekle arzu ve emeline ulaşır."[19]

"Allah, haram ayını da insanlar için din ve dünya işlerini ayakta tutma sebebi yaptı." Burada kastedilen haram ayı, zilhiccedir. Bu ay, içinde hac ibadetlerinin yapıldığı ve her yandan insanların mallarıyla birlikte orada toplandığı aydır. Yahut haram ayı ile, diğer bütün haram aylar kastedilmiş olup bunlar şu dört aydır: Zilkade, zilhicce, muharrem, receb. Çünkü Araplar bu aylarda savaşı bırakıyordu, o aylar içinde her yerde insanlar, emniyet ve güven içinde olurdu.

"Allah, Kâbe'ye götürülen kurbanı da insanların din ve dünya hayatını ayakta tutacak bir sebep yaptı; çünkü onu Kâbe'ye götüren kimse, insanların saldırısından emin olurdu, onun savaş için gitmediği anlaşılırdı."

"Allah, aynı şekilde kurbanı götürenin veya kurbanlık hayvanların *boynuna asılan gerdanlıkları da insanlar için bir hayır ve emniyet sebebi yaptı."* Önceleri, bir adam hac için evinden çıkınca, boynuna ağaç dal ve yapraklarından yapılmış bir gerdanlık takardı; hacdan dönüşünde de Harem bölgesinin ağaçlarından bir şeyi boynuna asardı. Bunu kendisinin bir ibadet içinde olduğunu bildirmek için yapardı. Bu durumda ona hiçbir insan saldırmazdı. Âyette kastedilen gerdanlık, ihrama giren kimsenin boynuna taktığı şeydir. Onun, kurbanlık havyanın boynuna takılan özel alamet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

"Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilendir." Yani Allah, bu işleri insanların din ve dünya işlerini düzene koyacak bir sebep yaptı. Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, bütün işlerin en ince ayrıntısını bilir ve bunun için zararları defetmek,

19 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/135.

faydalı şeyleri temin için hükümler koyar. *"Gerçekten Allah her şeyi bilendir."* O'na, insanlara fayda ve zarar verecek hiçbir şey gizli kalmaz.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biliniz ki Allah'ın,* kendisine isyan edenleri *cezalandırması çok şiddetlidir. Şüphesiz Allah,* kendine yönelen ve itaat edenler için de *çok affedici, çok merhamet edendir."*

Bu âyette, Allah'ın haram kıldığı şeyleri yapanlara bir tehdit, ilâhî emirleri gözetenlere ise bir müjde vardır. Yahut günahta ısrar edenlere bir tehdit, günahtan dönenlere bir müjde vardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Peygambere düşen iş, ancak tebliğ etmektir;* o da bunu yapmıştır. Artık, kendisine bu davetin ulaştığı hiç kimse için bir bahane kalmamıştır." Bu, Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmeyi kesin bir üslupla ifade etmektir.

"Allah sizin, açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi bilir." Tasdik ve yalanlama, bir işi yapma ve yapmaya karar verme gibi, açıktan gizliden her ne yaparsanız Allah hepsini bilir.

97-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Kâbe'yi insanların din ve dünya işlerini düzene koyacakları bir sebep yaptığı gibi, ilâhî nurların ve sırların kâbesi olan kalpleri de Hak yolunda giden sâlikler için bir kuvvet, denge ve düzen sebebi yapmıştır. Sâlikler bu kalplerin feyiz ve himmetiyle, tevhid ve yakîn hallerini düzene sokarlar yahut manevi seyir ve Hakk'a vuslat işini onlardan aldıkları kuvvetle gerçekleştirirler. Kalbin vücuttaki yerini ve değerini bildiren bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki o iyi ve sağlam olursa bütün beden sağlam olur. O bozuk olursa bütün beden bozuk olur. Bilesiniz ki o, kalptir."[20]

Allah Teâlâ, haram ayı, kurbanı ve ona takılan alameti, bir hürmet sebebi yaptığı gibi, manevi terbiye yoluna girmeyi ve bu yolun özel kıyafetini giymeyi de bu yola girenler için, tehlikelere karşı bir muhafaza

20 Buhârî, İmân, 39; Müslim, Müsâkat, 107; İbn Mâce, Fiten, 14; Dârimî, Büyû', 1.

sebebi yapmıştır. Kim bir topluluğun alameti olan kıyafetini benimser ve giyerse o da onlardan sayılır. Manevi yola giren bir kimseye, bu mensubiyetinden dolayı, hürmet gösterip tâzim etmek gerekir. Eğer o kimse niyetinde yalancı ise yalanının vebali ona aittir; kendisine hürmet gösteren bir kimse zarar etmez. Şayet o, halinde sadık biri ise onlara hürmete karşılık size vaat edilen rahmet ve sevaptan bir pay elde edersiniz.

Günün birinde hırsızlar bir dervişi yakalayıp kendisine hürmetsizlik ederek elbiselerini soyup aldılar. Derviş halini şeyhine şikâyet edince şeyhi,

"Yamalı derviş elbisen üzerinde miydi?" diye sordu, derviş,

"Hayır!" dedi. O zaman şeyhi,

"Sen haddi aştın, dervişlere ait kıyafeti giymedin; haddi aşanların zarara uğraması evladır" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Temizle Pis, İyi ile Kötü Bir Değildir

Allah Teâlâ, bütün işin, kalbin iyi veya kötü haline bağlı olduğunu ortaya koyduktan sonra, yukarıdaki âyetin peşinden şöyle buyurdu:

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝

100. ***De ki: Pis ile temiz*** *(kötü ile iyi)* ***bir değildir; pis şeylerin çokluğu seni hayrette bıraksa da. Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki:* Allah katında, kalplerde, hallerde, amellerde, mallarda ve şahıslarda *pis ile temiz,* kötü ile iyi *bir değildir.*" Bunlar içinde, temiz olanlar makbul ve sevimlidir; düşük ve kötü olan-

lar ise reddedilmiş ve Allah'ın gazabını hak etmiştir. İyi olan, az da olsa makbuldür; kötü olan çok da olsa reddedilmiştir. *"Pis şeylerin çokluğu seni hayrette bıraksa da ..."* âyetinin manası budur. İtibar, azlığa-çokluğa değil, iyi veya kötü (kaliteli veya düşük) oluşadır. Allah Teâlâ'nın cereyan eden âdeti şudur: Bu dünyada, her şeyde kötü olan çok, iyi olan azdır. Cenâb-ı Hak, bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"İman edip salih amel işleyen güvenilir kimseler de çok azdır" (Sâd 38/24).

"Kullarımdan şükredenler çok azdır" (Sebe 34/13).

Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar develere benzer; yüz deve içinde yük taşıyacak bir deve zor bulunur. (İnsanlar da böyledir; yüz kişi içinde, bir kâmil insan zor bulunur)."[21]

Bu konuda bir şair demiştir ki: "Gözümü açıp kalabalıklara baktığımda, içlerinde işe yarayacak bir kimseyi göremiyorum."

Gerçekten, ihlâs ehli temiz gönül sahipleri her devirde çok az bulunur. Bunun için Cenâb-ı Hak onlara şöyle hitap etti;

"Ey gerçek akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ... Yani, ey, çok da olsa kötü-pis işlerden sakınan ve az bulunsa da güzel işlere sarılan temiz kalp sahipleri, *takvalı halinizi devam ettirin ki,* iki cihanınızı mâmur ederek *kurtuluşa eresiniz."*

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi yolda çok da olsa, zulmanî hallere itibar edilmez; itibar edilecek şey, az da olsa safi hallerdir. Safi hal sahipleri Hakk'a ulaşmıştır; zulmanî hal sahipleri ise halinden tövbe etmediği sürece yolda kalmış, vuslattan mahrum olmuştur.

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Çorak araziye tohum ekmek doğru olmadığı gibi, bir insanın Allah'ın razı olmadığı bozuk haller içinde kendisini gizleyip yaşaması da doğru değildir."

---

21 Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 232; Ahmed, *Müsned,* 2/7, 44.

Safi hallerden maksat, dinin zâhirî ilmine uyan hallerdir; öyle ki bu haller dinin temel hükümlerine göre mubah olduğundan, dinin sahibi ona itiraz etmez. Bu haller, avama göre insanın mürüvvetine bir halel getirse de zararı yoktur; havas tabakasına (seçkin âriflere) göre gerçek mürüvvet takvadır. Burada konu edilen hallerden maksat, nefse ağır gelen ve onu süratle öldüren (benliğini yok eden) işlerdir; yalın ayak, başı açık yürümek, çarşı pazarda bir şey yemek veya insanlardan bir şeyler istemek ve bunların dışında nefsin alıştığı şeyleri kökünden kazıyan işler gibi. Aslında nefsin âdet ve alışkanlıklarını terk etmek, seçkin insan olma yolunda şarttır.

İbn Atâullah-ı İskenderi *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen nefsinin boş âdetlerini terketmemişken, senin için âdet üstü şeylerin (kerametlerin) gerçekleşmesini nasıl beklersin!" Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gereksiz Yere Soru Sormak

Kötü hallerden biri de, insanın kendisini ilgilendirmeyen konularda çokça soru sormasıdır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْۚ وَاِنْ
تَسْـَٔلُوا عَنْهَا ح۪ينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْۜ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَاۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
حَل۪يمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

101. ***Ey iman edenler! İç yüzü açıklandığı zaman sizi üzecek şeyler sormayın. Eğer bu şeyleri Kur'an indirilirken sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok hâlimdir.***

102. ***Sizden önce bir topluluk da böyle sorular sordu, fakat sonra*** *(verilen cevabı veya istenen şeyi)* ***inkâr ettiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! İç yüzü açıklandığı zaman sizi üzecek,* size faydası olmayan *şeyler sormayın."* Yani, size açıklandığında ve cevabı verildiğinde hoşunuza gitmeyecek ve size ağır gelecek haberleri sormayın.

Âyetin iniş sebebi olarak şöyle denmiştir:

Bedevî Araplar'dan, münafıklardan ve cahillerden pek çok kimse Hz. Peygamber'e sorular sordular. Adamın biri, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Devem nerede?" diye kaybolan devesini sordu; bir başkası, "Sefere çıkacağım, başıma ne gelecek?" diye yol halini sordu. Buna benzer incitici sorular soruldu. Sonunda Allah Resûlü öfkelendi, minbere çıkarak,

"Bugün bana ne sorarsanız hepsinin cevabını vereceğim!" buyurdu. Bir adam ayağa kalkarak,

"Benim (ölen) babam nerede?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Cehennemde!" cevabını verdi. Abdullah b. Huzâfe ayağa kalktı. Bu zat, birileriyle çekiştiğinde, nesebi hakkında suçlanırdı. Resûl-i Ekrem,

"Benim babam kimdir?" diye sordu, Resûlullah,

"Senin baban Huzâfe'dir" buyurdu. Bir diğeri,

"Benim babam kimdir?" diye sordu, Allah Resûlü,

"Baban, Şeybe'nin âzatlısı Sâlim'dir" buyurdu. O zaman Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Biz, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, peygamber olarak Muhammed'e razı olduk. Fitneye düşmekten Allah'a sığınırız" dedi. Resûl-i Ekrem sakinleşti. Olay üzerine bu âyet indi.[22]

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da nakledilmiştir:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün hutbe vererek,

---

22 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/14-19; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 4/1219; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/205-206.

"Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı, hac yapınız!" buyurdu. Ashaptan bazıları,

"Yâ Resûlallah, her sene mi haccedeceğiz?" dediler. Resûl-i Ekrem sükût buyurdu. Onlar, tekrar aynı soruyu sordular. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"Hayır, eğer, 'Evet' deseydim, her sene farz olacaktı. Her sene farz olsaydı, ona güç yetiremezdiniz. Onu terkettiğinizde de helâk olurdunuz. Ben size bir şey söylemediğim sürece beni kendi halime bırakın" buyurdu.[23]

Ebû Sa'lebe el-Huşenî demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ size bazı şeyleri farz kıldı, onları zayi etmeyin. Bazı şeyleri yasakladı,onları yapmayın. Size birtakım hudutlar çizdi, onları aşmayın. Bazı şeyleri de unutarak değil, size rahmet olarak açıklamadı, onları araştırmayın."[24]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Eğer bu şeyleri Kur'an indirilirken sorarsanız size açıklanır."*

Bunda, gereksiz soru soranlara bir tehdit vardır. Âyet sanki şöyle demiş oluyor: Peygamber'e gereksiz bir şey sormayın; eğer sorarsanız, sizi üzecek şeyleri ortaya kor. Kur'an'ın indirilmesinden maksat, vahyin devam ettiği dönemdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sizler bir şey sormayın; *Allah onları affetti* ve sizi mükellef tutmadı."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah sizin geçmişte sorduğunuz lüzumsuz soruları affetti; artık bu tür şeylere bir daha dönmeyin.

"Allah çok affedicidir; çak hâlimdir." Yaptığınız aşırılıklardan dolayı hemen sizi cezalandırmaz; O, birçoğunu da affeder.

---

23 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/18; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/206; Dârekutnî, *Sünen*, 2/281-282; Ahmed, *Müsned*, 2/508; İbn Mâce, Menâsik, 2.

24 Hâkim, *Müstedrek*, 4/115; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/24 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/208.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden önceki bir topluluk da böyle sorular sordu, fakat sonra inkâr ettiler."* Halbuki sordukları şey kendilerine emredilmemişti; onlar sordular ve açıklanınca da kendilerinden istenen şeyi inkâr ettiler. Olay şöyleydi:

İsrâiloğulları, peygamberlerine gerekli gereksiz pek çok şeyin fetvasını soruyordu; onlara bazı şeyler emredilince, onu terkettiler ve böylece helâk oldular. Onların kâfir olması veya inkâr etmesi, emredilen şeyi terketmelerinden ibarettir.

İbn Cerîr et-Taberî demiştir ki: "Âyette durumları anlatılan kavimlerden biri de Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kavmidir. Onlar, Hz. Salih'ten bir mucize olarak kayadan deve çıkarmasını istediler; deve çıkınca onu öldürdüler. Onlardan biri de İsrâiloğulları'dır; onlar da Hz. İsâ'dan [aleyhisselâm] gökten bir sofra indirmesini istediler; kendilerine sofra indirilince onu inkâr ettiler."[25] Şelebî şunu ekler: "Allah'ın peygamberinden gereksiz şeyleri isteyenlerden biri de Kureyş'tir. Onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın Safâ tepesini altına çevirmesini istediler."

Kureyş'in, Resûlullah'tan, gökteki ayın bölünmesini ve buna benzer başka şeyler istemeleri de onların sıkıntı veren işlerindendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu sükût, teslimiyet, sadakat ve tasdik üzere kuruludur. Onların meclisi hilim, ilim, sekînet (manev sükûnet) ve vakar meclisidir. Eğer büyükleri konuşursa susup sükûnetle dinlerler. Öyle ki sanki başlarında bir kuş var da onu kaçırmaktan korkuyormuş gibi sükûnete bürünürler; tıpkı sahâbe-i kirâm gibi. Allah kendilerinden razı olsun, onlar Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde dinlerlerdi. Bunun için sûfîler der ki: "Kim mürşidine, itiraz için, 'Niçin?' derse o kimse iflah olmaz."

---

25 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/26.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Büyüklerle (kâmil mürşidle) bir mecliste bulunduğun zaman, bildiğin ve bilmediğin her şeyi terkedip bütün varlığın ile mürşidine yönel ki onun gönlünde saklı (feyiz, nur, marifet, muhabbet gibi manevi) şeyleri elde edebilesin."[26]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ size, kîlu kâl cinsinden boş konuşmaları, yerli yersiz soru sormanızı ve elinizdeki malı zayi etmenizi yasakladı."[27]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyet-i kerimede, müridlerin, manevi yolun başlangıcında meşayihin yüksek ve sırlı hallerinden çokça sormalarından sakındırma vardır."[28]

Bundan sakındırmanın sebebi şudur: Bu yola yeni giren bir mürid, şeyhlerin halinden çokça sorarak öyle şeyler öğrenir ki, bazan bu öğrendikleri onda nefret meydana getirir veya gözünde meşayihin mertebesini düşürür. Bu, onun yakîn mertebesinde elde edilen terbiyeyi almadan önce böyle şeylere dalmasından ileri gelir. İşin doğrusu, kâmil şeyhlerin halleri hakkında susmak ve onların kâmil olduklarına itikad etmektir.

Aynı şekilde müride, insanların halleriyle ilgili soruları ve onlar hakkında gıybeti terketmesi de gerekir. Mürid, halkla meşgul olmayı bırakıp önündeki işine yönelmelidir; yoksa vakti zayi olur, kalbi karışır. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel demiş:

"Ben hayatta olduğum sürece, kendi işime bakarım; 'Ordu hareket etti mi, komutan atına bindi mi?' gibi, beni ilgilendirmeyen ve sorumluluk alanıma girmeyen konularda soru sorup durmam."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

26 bk. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 292 (Beyrut 1997).

27 Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Akzıye, 10, 12; Mâlik, Kelâm, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/327.

28 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/332.

Bâtıl Yolda Olanları Taklit Edenler

Gereksiz sorulardan biri de, müşriklerin bâtıl inançlarına alet ettiği hayvanlar hakkında soru sormaktır. Cenâb-ı Hak, onlara bu konuda cevap vererek şöyle buyurdu:

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ
كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

103. ***Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat kâfirler, Allah'a karşı yalan uydurmaktadırlar. Hem onların çoğunun akılları ermez.***

104. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'ine gelin" denildiği vakit, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol ve hal bize yeter" derler. Ataları** (hak adına) **hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulamamış kimseler olsa da mı** (peşlerinden gidecekler?).*

Âyete konu olan hayvanlar şunlardır:

Bahîra: Câhiliye devrindeki Araplar'a göre, bir dişi deve beş defa döl verir ve beşincide erkek doğurursa onun kulağını yarıp kendi başına serbest olarak otlaması için araziye salıverirler, onun sütünden ve etinden istifade etmezlerdi. Bu deveye, "bahîra", derlerdi.

Sâibe: Bir adam, "Seferimden sağ salim döndüğümde veya şu hastalığımdan iyileştiğimde falan devem serbesttir" derdi. Seferden döndüğü veya hastalıktan iyileştiği zaman, o deveyi putlarına adayıp serbest bırakırdı. Artık bu deve sağılmaz, üzerine binilmez ve hiçbir ağaçtan menedilmezdi. Buna, "sâibe" denirdi.

Bazan devenin dışında başka varlıkları da böyle serbest bırakırlardı. Mesela, adam kölesini serbest bıraktığında, kimse onda hak sahibi olamaz, velâyetini üzerine alamazdı. Bir kimse, bugün böyle bir şey yapsa İslâm'a göre o köle âzat edilmiş kabul edilir, onun velâyet hakkı müslümanlara aittir. Günümüzde bir hayvanı bu şekilde yapmak, dinimizde haramdır. Bazı cahil kadınlar bunu beyaz horozda yapmakta; onu ölene kadar kendi başına serbest bırakmaktadırlar. Böyle bir şey yapıldığında, serbest bırakılan hayvan, başkası tarafından kesilip eti yenebilir.

Vasîle: Eğer bir deve, bir erkek bir dişi iki yavru birden doğurursa ona "vasîle" denirdi ve onları putlara kurban etmezlerdi.

Hâm: Bir deve on defa yavru verdiği zaman, "Deve sırtını yükten korudu!" deyip onu serbest bırakırlardı; artık bu deveye binilmez ve yük yüklenmezdi.

Tefsir

Hak Teâlâ, bu bâtıl uygulamalar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmadı. Yani Allah bunlardan hiçbirini helâl yapmadı ve böyle şeyler yapılmasını emretmedi. *Fakat kâfirler,* bunları haram sayıp Allah'a nisbet etmekle *Allah'a karşı yalan uydurmaktadırlar. Hem onların çoğunun akılları ermez."* Yani, bu kâfirlerin çoğunun aklı yoktur; yaptıkları tek şey hayvanları haram sayma konusunda babalarını taklit etmektir. Halbuki Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram sayma konusunda babaları ve reisleri taklit etmek şirktir; çünkü böyle yapanlar, bir şeyi helâl veya haram yapmada, Allah'tan başka varlıkları, Allah'ın yerine koymakta; O'na ait bir yetkiyi başkasına vermektedir. Bu ise küfürdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onlara, "Helâl ve haram konusunda *Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'in verdiği hükme gelin"* denildiğinde onlar, *"Babalarımızı üzerinde bulduğumuz hal bize yeter"* derler. Bu onların, akıllarının kusurlu olduğunu ve taklit içine gömülüp kaldıklarını beyan etmektir.

Allah Teâlâ soruyor: *"Ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulamamış kimseler olsa da yine peşlerinden gidecekler mi?"*

Beyzâvî der ki: "Âyetin manası şudur: Onlar babalarını cahil ve sapıtmış kimseler olarak bulsalar, bu onlara bunları yapmaya yetecek mi? Bundan şu mana çıkar: Ancak, kendisinin âlim olduğu ve hidayet üzere gittiği bilinen bir kimseye uymak sahihtir. Bu da ancak delil ile bilinir, bu konuda taklit yeterli değildir."[29]

103-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, boş iddia sahibi şu dört kimseden velilik sıfatını soyup almıştır:

Bunlardan biri, ilimle hakikat denizine dalmış, hal ve zevkten uzak olarak sadece ilimden elde ettiği şeylerle yetinmiş, dinin ibadetlerini ihmal etmiş bir kimsedir. Bu kimse öyle bir duruma gelir ki dinin hürmet ve heybeti kalbinden düşer (amel ve ibadeti terkeder). Kılın yağdan çekilip alınması gibi, ondan iman ve İslâm çekilip alınır.

Bir diğeri, nefsini kendi keyfince serbest bırakmış, onu terbiye için gereken mücâhedeyi ihmal etmiş, gaflet içine dalmış, veliliği hak ederek değil, geçmişteki büyüklerinin veli olduğunu iddia ederek ele geçirmiş yahut büyük günahlarda ısrar ettiği halde, bir istidraç olarak elinde hârikulâde işler gerçekleşen kimsedir.

Bir diğeri, velilere yetişmiş, sohbetlerine girmiş fakat manevi terbiyesi kemale ermeden onlardan ayrılıp vaktinden önce şeyhlik davasına kalkışmış kimsedir.

Bir diğeri, sûfîlerin tecrit işini yani gönlünü eşyadan çekip yüce Mevlâ'ya verme işini terketmiş, bütün işi kullardan gelen itibarını artırmak olan, zevk ehli kâmil mürşidlerin sohbet ve terbiyesine girmeden sırf kitaplardan yaptığı birtakım araştırmalarla kâmil tevhid derecesine ve ilâhî sırlara ulaştığını iddia eden kimsedir.

---

29 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/286.

Bu kimseler, kendilerini Hakk'a yakın zannetseler de ondan çok uzaktadırlar, ilâhî huzurda kabul gördüklerini düşünseler de aslında tard edilmişlerdir. Boş davadan ve hevânın galebe çalmasından Allah'a sığınırız. Bu kimselere,

"Size Rabb'inizi tanıtacak ve sizi nefsinizin hapsinden çıkaracak kimseye, kâmil mürşide gelin tâbi olun!" dendiği zaman onlar,

"Biz, bizden öncekileri bulduğumuz hale uyarız!" derler. O zaman kendilerine,

"Onlar Allah'ı bilmeyen cahil kimseler ise hâlâ onlara uyacak mısınız?" denir.

Önce Nefis Terbiyesi

Allah Teâlâ, hakikat ehlini, bâtıl işlere dalanları uyardıktan sonra, onlara bulaşmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْۜ
اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمٖيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105. ***Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olduğunuzda haktan sapan kimseler size bir zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır; O, size yaptıklarınızı haber verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Siz kendinize bakın;* onu kötülüklerden koruyun ve salahını temin edecek şeylere sarılın. *Siz doğru yolda olduğunuzda haktan sapan kimseler size bir zarar veremez;* yani hidayete erdiğinizde, diğer kimselerin haktan sapması size zarar vermez."

Hidayet üzere olmanın bir gereği de, gördüğü kötü işlere gücü nisbetinde karşı durmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizden kim, kötü bir iş görür de değiştirmeye (engel olmaya) gücü yeterse onu eli ile değiştirsin. Eli ile değiştirmeye gücü yetmezse dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse yapılan kötülüğe kalbi ile buğzetsin. Bu da imanın en zayıf derecesidir."[30]

Âyetin iniş sebebi şudur:

Müminler, kâfir olan yakınlarının küfür üzere kalmasına çok üzülüyor, onların imana gelmesini istiyorlardı. Bu âyet indi.

Şöyle de denilmiştir: Bir adam müslüman olunca, müşrikler ona, "Babana karşı kötü davrandın!" diyerek onu ayıpladılar; bu âyet indi.[31]

Ebû Sa'lebe el-Huşenî demiştir ki: "Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem), *'Ey iman edenler! Siz kendinize bakın ...'* âyetini sordum, şöyle buyurdu:

'Sizler iyiliği emredin, kötülükten nehyedin. Dünyanın tercih edildiğini, aşırı cimriliğe tâbi olunduğunu, herkesin kendi görüşünü beğendiğini gördüğün zaman, sen nefsini kurtarmaya bak, halkın işlerini terket. Gerçekten sizden sonra, sabır isteyen çok zorlu günler gelecektir. O günlerde kötülüklere karşı sabreden kimse, elinde ateş korunu tutan kimse gibi zorlanacaktır. O günlerde, hayır amel yapan kimseye, sizden o işi yapan elli kişinin sevabı gibi sevap verilir."[32]

Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'a (radıyallahu anh), bazı insanların bu âyeti farklı yorumlayıp bundan insana iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevi gerekmediği şeklinde anladıkları haberi gelince, Sıddık-ı Ekber minbere çıkarak insanları şöyle uyardı:

"Ey insanlar, yüce Allah'ın, *'Siz önce kendinize bakın ...'* âyetiyle kendinizi kandırmayın. Biri bu âyeti okuduktan sonra kalkıp, "Bana kendimi kurtarmak düşer!' der. Vallahi, ya iyiliği emreder ve kötü işlerden nehyedersiniz yahut Allah başınıza en kötülerinizi getirir, onlar size acı bir azap tattırır."[33]

---

30 bk. Müslim, 78; Ebû Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 11 (nr. 2172); Nesâî, İmân, 17; İbn Mâce, İkame, 155, Fiten 20; Ahmed, *Müsned*, 3/10.

31 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/218-219; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/286.

32 Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4341); Tirmizî, Tefsîr, 6 (nr. 3058); İbn Mâce, Fiten, nr. 4014; Beyhaki, *es-Sünenü'l- Kübrâ*, 10/92.

33 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/503; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/215 (Aynı konuda, sonu biraz farklı).

İbn Mesud (radıyallahu anh) demiştir ki: "Bu âyetin zamanı şimdi (sahabenin yaşadığı dönem) değildir; sizler kabul edildiği sürece hakkı söyleyin (iyiliği emredin, kötülükten nehyedin); sözünüz kabul edilmezse o zaman kendi nefsinize bakın!"[34]

İbn Atıyye demiştir ki: "İlim ehlinin bu konuda söylediklerinin özeti şudur: Kabul edileceği ümit edildiğinde yahut zulmü ortadan kaldırması beklendiğinde, biraz sert de olsa iyiliği emretmek gerekli olur. Bu da şu tehlikeler olmadığı zaman yapılır:

1. İyiliği emreden kimsenin kendi nefsine bir zarar gelmeyecek,

2. Bu yüzden müslümanların birliğini bozacak bir fitneye sebep olmayacak,

3. İnsanlardan bir gruba herhangi bir zarar dokunmayacak. Bunlardan birinden korkulursa o zaman herkes kendi nefsini kötü işlerden kurtarma derdine düşer. İşte uyulması gereken hüküm budur."[35]

Cenâb-ı Hak, sonra, kötü işlere son vermeyenleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

"Hepinizin dönüşü Allah'adır; O, size yaptıklarınızı haber verir." Bu âyette, kimsenin başkasının günahından hesaba çekilmeyeceğine bir işaret vardır. Onda ayrıca, ölümden sonra dirilme ve devamındaki haller zikredilerek kullara dünyanın acı tatlı bütün hallerine karşı bir teselli vardır. Salihlerden biri şöyle demiştir:

"Şeytan bana her gün gelerek, 'Ne yiyeceksin, ne giyeceksin, nerede kalacaksın?' diyerek kalp huzurumu bozmak ister; ben de ona, 'Ölümü yiyeceğim, kefeni giyeceğim ve kabirde kalacağım!' derim."

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, nefsin ıslahına, onu aşağılık ve çirkin işlerden temizlemeye, faziletli ahlâkla süslemeye itina göstermeye bir teşvik vardır. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler, size kendi nefsinizin ıs-

34 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/503.

35 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/249 (Beyrut 1993).

lah ve terbiyesi gerekir. O ıslah olunca, peşinden diğer insanların ıslahına yönelin."

Buna göre, insanın önce kendi nefsiyle meşgul olması, başkasının haline takılmaması gereklidir. Buna, nefis, temizlik ve terbiyede kemale erene kadar devam etmelidir. Nefsin terbiyesi kemale erince, eğer Cenâb-ı Hak ona, kâmil bir şeyhin diliyle yahut hakiki bir gizli ilhamla başkalarının ıslahı ile meşgul olmasını emrederse bu işe girişsin. Bu durumda o, Hak Teâlâ tarafından taşınır, korunur ve bunu yapmaya izinlidir. Böyle bir emir gelmezse yukarıda geçtiği gibi, kendi nefsi ile meşgul olmalıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vasiyet ve Şahitlik

Önceki âyetlerde Allah'a dönüş ve daha sonrası zikredildi. Bu da ancak ölümle olacak bir şeydir. Hal böyle olunca, ölüm anında yapılacak işlerden vasiyeti burada zikretmek uygun düştü. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حٖينَ الْوَصِيَّةِ
اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ
فَاَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةُ الْمَوْتِۜ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ
اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرٖي بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۙ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ
اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمٖينَ ﴿١٠٦﴾ فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ
يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذٖينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ
لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٧﴾
ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ
اَيْمَانِهِمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ ﴿١٠٨﴾

106. *Ey iman edenler! Birinize ölüm hali gelince vasiyet yapacağı sırada içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutsun. Yahut seferde iken başınıza ölüm hali gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi şahit olsun. Eğer onların durumundan şüpheye düşerseniz namazdan sonra kendilerini alıkorsunuz ve onlar,*

"Bir yakınımız için de olsa bu vasiyeti bir çıkar karşılığında satmayacağız, Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, aksi takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz" diye Allah adına yemin ederler.

107. *Bu şahitlerin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçer ve, "Bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik, aksi takdirde biz de zalimlerden oluruz" diye Allah adına yemin ederler.*

108. *Bu (usul), şahitliği gerektiği şekilde yapmaları yahut yeminlerinden sonra, (eğer yalan söylemişlerse) yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha uygundur. Allah'tan korkun ve (emirlerini) dinleyin. Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez.*

Âyetin iniş sebebi:

Temîm-i Dârî ile Adî b. Bedâ iki kardeştiler. Ticaret için Şam tarafına yolculuğa çıkmışlardı. O zaman hıristiyan olup henüz İslâm'a girmemişlerdi. Yanlarında da Amr b. Âs'ın âzatlı kölesi Büdeyl vardı. Büdeyl müslümandı. Şam'a vardıklarında, Büdeyl hastalandı. Yanında mal olarak nesi varsa hepsini bir sayfaya yazıp eşyasının içine attı, ağzını da bağladı, onlara haber vermedi. Sonra bu iki yol arkadaşına, eşyalarını ailesine teslim etmelerini vasiyet ettikten sonra vefat etti. Temîm ile Adî, Büdeyl'in eşyalarına baktılar, içinden 300 miskal değerinde altın ile işlenmiş bir gümüş kabı aldılar, diğer eşyalarını ailesine teslim ettiler. Ailesi, yükün içinde eşyaların listesi yazılı sahifeyi buldular, kabın eksik olduğunu görünce, onu Temîm ile Adî'den istediler. Onlar da almadıklarını söyleyerek inkâr ettiler. Büdeyl'in ailesi durumu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) götürdü. Bunun üzerine,

"Ey iman edenler! Birinize ölüm hali gelince vasiyet yapacağı sırada içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin ..." âyeti nâzil oldu.

Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Temîm ile Adî'den ikindi namazından sonra, minberin yanında yemin etmelerini istedi, onlar da yemin ettiler. Bunun üzerine kendilerini serbest bıraktı. Sonra Mekke'de onların aldığı kaba rastlandı. Kap yanında bulunan kimseye, "Bu sana nereden geldi?" diye sorulunca adam, "Onları Temîm-i Dârî ile Adî b. Bedâ'dan satın aldım" dedi. Bunun üzerine Sehmoğulları (ölen kimsenin yakınları), durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] götürdüler. O zaman,

"Bu şahitlerin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçer..." âyeti indi. Sehmoğulları'ndan Amr b. Âs ile Muttalib b. Ebû Vedâa kalkıp yemin ettiler ve kabı aldılar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Size emrettiğimiz şeylerden biri de şudur: *Sizden birine ölüm hali gelince vasiyet yapmak istediğinde, içinizden adalet sahibi iki kimseyi şahit tutsun. Yahut seferde iken başınıza ölüm hali gelir de sizden iki âdil kimseyi bulmak mümkün olmazsa sizin dininizden olmayan diğer iki kişiyi şahit tutsun. Sonra eğer onların şahitliğinde bir şüphe oluşursa onları namazdan sonra*, özellikle ikindi namazından sonra *yanınızda tutarak onlara,*

'Biz şahit olduğumuz şeyden hiçbir şey gizlemedik, hainlik yapmadık, lehine yemin edeceğimiz kimse bir yakınımız da olsa şahitliğimizi bir menfaat karşılığında satmayacağımıza Allah'ın adıyla yemin ederiz, gerçekten eğer biz bir şey gizlersek günahkârlardan oluruz' diye Allah adıyla yemin ettirin.

Yemin ederlerse kendilerini serbest bırakın. *Eğer bundan sonra, onların yalan söyleyerek bir günah işledikleri anlaşılırsa ölenin kabilesinden ona daha yakın olan ve malına da daha fazla hak sahibi bulunan diğer iki kişi onların yerine geçer ve şöyle şahitlik ederler:*

'Vallahi, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğru ve kabul edilmeye daha layıktır. Biz kimsenin hakkı olan bir şeye tecavüz etmedik. Öyle bir şey yapacak olsak, hiç şüphesiz biz de zalimlerden oluruz.'"

Ölenin yakınları böyle şahitlikte bulunduğu zaman, diğer şahitler kendileri için ortaya çıkan borcu üstlenirler; ancak vasiyet olayında şahitlere yemin ettirmek mensuh olup hükmü kaldırılmıştır. Bu hüküm, bu olay için geçerlidir.

Beyzâvî der ki: "Eğer iki kişi şahit ise yemin ettirme hükmü kaldırılmıştır; çünkü şahide yemin ettirilmez; bir de onun yemini, vârisin yeminiyle çelişmez. Şayet bu iki kişi, kendilerine vasiyet edilen iki kimse iseler, yemin ettirme hükmü devam eder."

Müslüman olmayanların müslümana şahitlik yapması da kaldırılmıştır (Ancak Ebû Hanîfe'ye göre, gerekli olunca bu câizdir). Süyûtî, bu âyette geçen hükmün, o olayın kendisine has olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: "Bu iş yani şahitlerin yemin etmesi, *şahitliği* değiştirmeden ve onda bir hainlik yapmadan *gerektiği şekilde yapmaları için yahut yeminlerinden sonra,* eğer yalan söylemişlerse *yeminlerinin reddedilmesinden korkmaları konusunda daha uygundur.* Böyle olursa, yalan yere yemin edenler, hainliklerinin ve yalan yeminlerinin ortaya çıkıp rezil olmalarından korkarak böyle bir işten daha fazla çekinirler."

"*Allah'tan korkun ve* O'nun size yaptığı tavsiyeleri ve emirleri *dinleyin.* Eğer onlara kulak vermezseniz, fâsık bir toplum olursunuz. *Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez;* onları sağlam delile veya cennet yoluna ulaştırmaz."

106-108. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir önceki âyette, nefsin durumuna özen gösterilmesini, onun kötü sıfatlardan arındırılıp güzel ahlâkla süslenmesini emretti. Bu âyette de malın durumuna dikkat edilmesini, onun korunmasını, yerince vasiyet edilmesini ve hak sahibine verilmesini emretti. Çünkü her ikisi de insanı Allah rızasına yaklaştıran ve ilahî huzura ulaştıran şeylerdir.

Sahâbe-i kirâmdan bazılarını malı Allah'a yaklaştırmış, bazılarını da fakirliği ilâhî rızaya kavuşturmuştu. Veliler de böyledir. Onlardan bazısı malı ile velâyet devletine ulaşmıştır. Şöyle ki elindeki fazla malı

Allah için şeyhine harcamış ve bu sayede vuslata ermiştir. Bazıları da nefsini şeyhinin hizmetine adayarak vuslatı elde etmiştir. Rivayet edildiğine göre, Şâzelî yolunun pîrlerinden Seyyid Yusuf-i Fâsî, şeyhine çok miktarda mal harcamıştır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Peygambere Ümmetinden Sorulur

Cenâb-ı Hak, önceki âyette takvayı emrettikten sonra, onun meyvelerinin toplanacağı günü zikrederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْۜ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109. ***Allah o gün peygamberlerini toplar ve onlara, "Size ne cevap verildi?" diye sorar, onlar da, "Buna dair bir bilgimiz yok, şüphesiz gizli halleri*** *(her şeyi)* ***bilen ancak sensin" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zikret o günü ki *Allah kıyamet gününde peygamberlerini* ve ümmetlerini *toplayıp peygamberlerine, 'Size ne cevap verildi?' diye sorar.*" Yani, "Kavminiz sizin davetinize nasıl karşılık verdi? İnkâr mı ettiler, iman mı? İsyan mı ettiler itaat mi?" diye sorar. Bu sualden maksat, ümmetler içinde inkâra gidenleri kınamak ve aleyhlerine delil ortaya koymaktır.

"Peygamberler şöyle cevap verirler: Yâ Rabbi, senin ilminle birlikte *bizim bir bilgimiz yoktur."* Peygamberler edep göstererek bu konudaki bütün ilmin Allah'a ait olduğunu ifade ederler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin ilmin yanında bizim ilmimiz hükümsüzdür.

"Şüphesiz gizli halleri bilen ancak sensin." Elbette bütün gizli halleri bilene, zâhirde ve bâtında hiçbir şey gizli kalmaz.

109. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın kullarına delillerinden biri de her ümmete peygamberlerden hariç, onları Allah'a davet eden uyarıcılar göndermesidir. Bu uyarıcı, ya onlara Allah'ı tanıtan bir ârif olur yahut kendilerine ilâhî hükümleri öğreten bir âlim olur. Sonra Allah kıyamet günü hepsini toplayarak ârif ve âlimlere,

"Bu insanlar, size nasıl karşılık verdiler; sizi ikrar ve tasdik ile kabul mü ettiler yoksa yalanlayıp inkâra mı gittiler?" diye sorar. Böylece avama karşı âlimlerle delil ortaya konur, havassa da peygamber usulü terbiye veren büyük ârifler delil olur. O gün ancak âriflerin sohbetine (terbiye halkasına) girerek, kendilerine hürmet ve hizmet ederek kalbinden perdenin kalktığı kimse ayıplanma ve azarlanmaktan kurtulur. Çünkü kusur ve ayıplarından ancak kâmil mürşidlerin sohbetine giren, onları seven ve onlara teslim olan kimse kurtulup temizlenir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İsa'ya Verilen Yetki ve Mucizeler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] verilen nimetleri zikretti. Bu nimetleri kıyamet günü zikretmekle yüce zatını bırakıp ona tapanları kınamaya bir zemin hazırladı ve şöyle buyurdu:

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ
إِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاًۚ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَۚ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْـَٔةِ
الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ
بِإِذْنِيۚ وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِإِذْنِيۚ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَٓائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (110) وَإِذْ اَوْحَيْتُ
اِلَى الْحَوَارِيِّنَ اَنْ اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِيۚ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ (111)

110. ***O zaman Allah şöyle diyecektir: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene verdiğim nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh*** (Cebrâil) ***ile desteklemiştim; sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı*** (okuyup yazmayı), ***hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıp ona üflüyordun da o benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körleri ve alaca hastalığına yakalanmış kimseleri iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle*** (kabirlerinden) ***çıkarıp diriltiyordun. İsrâiloğulları'nı*** (seni öldürmekten) ***engellemiştim; kendilerine apaçık deliller*** (mucizeler) ***getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi.***

111. ***Hani havârilere, "Bana ve peygamberime iman edin" diye ilham etmiştim; onlar da, "İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol" demişlerdi.***

Tefsir

Azîz ve celîl olan Allah kıyamet günü buyurur ki:

"Ey Meryem oğlu İsa! Sana verdiğim peygamberlik nimetini *ve* kendisini halkın içinden seçip sadık bir kadın yaparak *annene verdiğim güzel hal nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh ile desteklemiştim."*

Mukaddes ruh, Cebrâil'dir. Cebrâil (aleyhisselâm), seferde de mukim iken de senden ayrılmazdı. Yahut mukaddes ruh, onunla nefislere ve ruhlara ebedî hayat kazandırdığın kelâmdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun.* Çocukluğunda ve yetişkin halinde, kalplere hayat vesilesi olan bir sözle konuşuyordun."

Bu âyet, Hz. İsa'nın (aleyhisselâm) tekrar yeryüzüne ineceği hakkında bir delil görülmüştür; çünkü kendisi orta yaşı geçmeden göğe yükseltildi. Âyette, onun ileri yaşta da insanlara konuşacağı belirtiliyor, bu ise ancak gökten inmesiyle gerçekleşecektir.

"Ey İsa, yine hatırla, sana kitabı yani okuyup yazmayı, *hikmeti,* yani peygamberliği, *Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş*

şeklinde bir şey yapıp ona üflüyordun da o benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalanmış kimseleri iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle (kabirlerinden) çıkarıp diriltiyordun."

Bu âyetlerin tefsiri, Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetinin tefsirinde genişçe geçti; oraya bakınız.

Âyette, Hz. İsa'nın elinde gerçekleşen her mucize için, birkaç defa "Allah'ın izniyle" ifadesi geçmiştir. Bu, onda ilâhlık iddiasında bulunanların sözünü iptal içindir. Çünkü o, her mucizede, "Bunu ancak Allah'ın izniyle yaparım" diyerek kendi kudret ve iradesinden sıyrılıp her işte ilâhî kudret ve iradeye tâbi olduğunu ifade etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey İsa, yine hatırla, İsrâiloğulları seni öldürmeye niyet ettiklerinde onlara engel olmuştum. Sen kendilerine apaçık deliller, mucizeler getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi.* Yani onlar, 'Senin bize getirdiğin ancak bir sihirdir' dediler. Yahut sen onlara geldiğinde, senin hakkında, 'Bu apaçık bir sihirbazdır!' dediler."

"Yine hatırla, hani havârilere, 'Bana ve peygamberim İsa'ya iman edin' diye vahyetmiştim; yani bu şekilde ilham yahut emretmiştim. *Onlar da, 'İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza,* yani ihlâsla boyun eğdiğimize *şahit ol' demişlerdi."*

110-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya verdiği mükemmel nimetlerden biri de onu ilâhî kudretle beşikte konuşturmuş olmasıdır. Bu, onun beşikte çocuk halindeki bedeninin ruhun sıfatına büründüğünü göstermektedir. Hz. İsa, o halde, Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olduğunu, yüce zatının kudsiyetini, celâlini ve rabliğini dile getirmiş, kendisinin de O'nun kulluğunda fâni olduğunu söylemiştir. Bu ilâhî kudret onda yetişkinlik zamanına kadar kaldı. O bu ilahî destekle Allah'ın kullarına O'nun her türlü noksan sıfatlardan uzak olduğunu, sıfatlarında hiçbir kusurun olmadığını ve celâlinin güzelliğini tanıttı. *'Sen, beşikte ve kemal halinde insanlara konu-*

şuyordun' âyetinin manası budur. Cenâb-ı Hak, *'Sana kitabı, okuyup yazmayı da öğrettik …'* âyetiyle kendisine fazladan verdiği nimetleri zikretti. Allah ona ilâhî kudretiyle tecelli ederek kendisine yazmayı öğretti." Geniş bilgi için Vertecübî'nin eserine bakınız.[36]

Burada şunu hatırlatayım: Tarihî kaynaklara göre Hz. İsa, çocukluğunda küçük çocuklarla birlikte okuma yazma öğrenmek için mektebe gitmiştir.

Sofra Mucizesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra gökten sofra inme mucizesini zikrederek şöyle buyurdu:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ
يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾
قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا
أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ
وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ
يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

112. ***Havâriler, "Ey Meryem oğlu İsa, Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?" dediler. İsa da, "İman etmişseniz Allah'tan korkun" dedi.***

113. ***Havâriler, "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna bizzat şahit olalım" dediler.***

---

36 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/336.

114. ***Meryem oğlu İsa, "Allahım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki bizim için, öncekilerimiz ve sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" dedi.***

115. ***Allah buyurdu ki: Onu size indireceğim, ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona ederim!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, hani bir zamanlar *havâriler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?' dediler."* Yani böyle bir şey istesen, Rabb'in senin isteğini yerine getirir mi getirmez mi? Buradaki soru, ilâhî kudretin isteklerini yerine getirip getirmeyeceğini öğrenmek anlamındadır. Bu, sahabeden bazılarının Abdullah b. Zeyd'e (radıyallahu anh),

"Hz. Resûlullah'ın nasıl abdest aldığını bize gösterebilir misin?" diye sormasına benziyor. Onlar, Abdullah b. Zeyd'in kendilerine abdesti tarif edebileceğini kesin olarak bildikleri halde, bu ifadeyi kullanmışlardır. Havâriler de, Allah Teâlâ'nın gökten sofra indirmeye kadir olduğunu kesin olarak biliyorlardı, fakat onlar, bu konuda isteklerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini öğrenmek için Hz. İsa'ya durumu böyle arzettiler.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Havâriler, Allah'ın bu işe gücü yeteceğini çok iyi biliyorlardı; onlar bunu bir şüpheden dolayı söylemediler. Bunun manası, "Allah'tan böyle bir istekte bulunabilir misin? Bulunsan, Allah isteğini yerine getirir mi?" demektir. Hz. Âişe'den de (radıyallahu anhâ) bu anlamda bir açıklama gelmiştir.[37]

Hiç şüphesiz Allah, kitabının birçok yerinde havârileri övmüştür, bu onların imanda kâmil mümin olduklarını göstermektedir.

"Hz. İsa onlara, *'Eğer* Allah'ın kemal-i kudretine ve benim gerçek bir peygamber olduğuma *inanıyorsanız,* böyle şeyler istemekten ve mu-

37 bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 9/118; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/231.

cize beklemekten *Allah'tan korkun' dedi."* Hiç şüphesiz kâmil iman, mucize istemekten hayâ etmeyi gerektirir.

"Havâriler şöyle dediler: *İstiyoruz ki ondan yiyelim* de insanlar arasında şerefimiz olsun. Onların yemekten muradı mideyi tatmin etmek değildi."

Şöyle devam ettiler: "*İstiyoruz ki* delile bildiklerimize müşahede ilmi eklenerek *kalplerimiz mutmain olsun;* yani mucizeyi kesin olarak gözlerimizle müşahede edelim de artık bize delil konusunda gelebilecek şüpheler ârız olmasın. *Bir de senin bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim,* öyle ki onu hiçbir şek, şüphe ve vehim sarsmasın. Ve bizler, onu görmeyen insanlara şahitlik yapalım. Yahut bizler, haberle kalmayıp gözümüzle olaya *şahit olalım.* Bir şeyi duymak, görmek gibi değildir." Kısaca onlar, ilme'l-yakînle yetinmeyip ayne'l-yakîne yükselmek istediler.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm], onların bu konudaki niyetlerinin sağlam olduğunu görünce, bu taleplerini yerine getirmek için kıldan örülmüş bir gömlek ve cübbe giydi, kalkıp iki rekât namaz kıldı, sonra dua edip ağlayarak şöyle yalvardı:

"Allahım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki bizim için, öncekilerimiz ve sonrakilerimiz için bir bayram olsun. Yani o her yıl dönümünde bizim için bir sevinç ve sürür anı olsun, biz ve bizden sonra gelenler o günü bayram edinelim. Onun inişi bizim için, senin kudretini gösteren ve benim peygamberliğimi ispat eden bir âyet olsun. *Bizi* sofra ve ona şükürle *rızıklandır; sen, rızık verenlerin en hayırlısısın."*

Böyle denmesinin sebebi şudur: Allah rızkı yaratan ve onu karşılıksız verendir. Rızkın O'ndan başkasına nisbet edilmesi, hakiki manada olmayıp mecazidir.

"Allah buyurdu ki: Onu, istediğiniz şekilde size indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ederim!" Yani onların yaşadığı zaman ve mekânda, kimseye yapılmayan bir azabı yaparım. Yahut bütün âlemde kimseye yapılmayan bir azapla azap ederim.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde insanlar içinde en şiddetli azap görecek olanlar, Hz. İsa'nın kavmi içinde kendilerine sofra indirilenler, Firavun hanedanı ve münafıklardır."[38]

Şöyle rivayet edilmiştir:

İki bulut arasında kırmızı bir sofra indi. İsrâiloğulları ona bakıyorlardı. Sofra geldi önlerine düştü. Bunu gören Hz. İsa ağlayarak,

"Allahım, bizi şükredenlerden eyle. Allahım, bu sofrayı bize rahmet yap; onu bize ibret ve azap vesilesi yapma!" diye yalvardı. Sonra abdest alıp namaz kıldı ve ağladı. Sofraya geldi, "Bismillâh, rızık verenlerin en hayırlısının ismiyle!" diyerek üzerindeki örtüyü kaldırdı. Bir de baktılar ki sofrada yağı akmakta olan kızarmış bir balık var. Kuyruğunun yanında sirke duruyor, etrafında ise pırasa hariç bütün sebzeler mevcut. Ayrıca beş adet yufka ekmek var. Ekmeklerin birinin üzerinde zeytin, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde ise pastırma vardı. Şem'ûn, Hz. İsa'ya,

"Ey rûhullah, bunlar dünya taamından mı yoksa ahiret yiyeceklerinden midir?" diye sordu, Hz. İsa,

"İkisinden de değil, onlar Allah'ın kudretiyle yeni yarattığı şeylerdir. İstediğinizi yiyin; Allah'a şükredin ki size ihsanından devam ettirsin ve artırsın" dedi. Onlar,

"Ey rûhullah, bize bundan başka bir mucize daha göstersen!" dediler. Hz. İsa, sofradaki kızarmış balığa,

"Ey balık, Allah'ın izniyle diril!" dedi; balık olduğu yerde çırpınmaya başladı. Sonra ona,

"Eski haline dön!" dedi; balık eski haline, kızarmış vaziyete döndü. Sonra sofra göğe uçup gitti. Peşinden isyan ettiler; Allah sûretlerini çevirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

38 bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/132; Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/231.

112-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Havârilerin Hz. İsa'ya (aleyhisselâm) soru sormalarında iki yönden edep azlığı vardır. Biri, kendisine, "Ey Meryem oğlu İsa" diye hitap edilmesidir. Bu ümmet-i Muhammed, Allah'ın resûlüne, doğrudan ismi veya künyesi ile hitap etmez, ona ancak, "Yâ Resûlallah!" veya "Yâ Nebiyyellah!" şeklinde hitap eder. Bu da, ümmetin kemal-i edebindendir. Bu yüzden ümmet-i Muhammed, şerefli ve kadri yüce olmuştur.

Sûfîlerin yanında edep, büyük bir esastır; hatta denebilir ki edep tasavvufun ruhu ve ana eksenidir. Âriflerden biri der ki: "Amelin tuz gibi az olsa da edebini un gibi çok yap."

Edep konusunda sûfîlerin uzun açıklamaları ve meşhur sözleri vardır.

Havârilerdeki edep azlığını gösteren ikinci nokta, "Rabb'in, bize bir sofra indirmeye güç yetirebilir mi?" sözleridir. Bu çirkin bir tabir ve kötü bir ifadedir; hatta bu yüzden bazıları bu sözü söyleyenleri küfürle suçlamıştır; ancak bu sözün uygun bir yorumu yukarıda geçti.

Onların sofra istemesindeki tasavvufî işarete gelince: Sûfîlerden biri demiştir ki: "Burada istenen sofradan maksat, semavî ruhun gıdası olan rabbânî sırlar ve marifetlerdir. Yere bağlı bedenlerin gıdası, yeryüzünden çıkan maddi yiyeceklerdir. Semavî ruhların yiyeceği ise semadan inen ledünnî ilimler ve rabbânî sırlardır. Onlar âriflerin kalbine iner, sonra oradan, kendisini dinleyen kimselerin kalbine yayılır. Bazı kimseler vakti gelmeden ve kendisini ona hazırlamadan bu ilimlerden talep ettiğinde, ârif onlara, "Eğer inanıyorsanız Allah'tan korkun, ehil olmadığınız şeyleri istemeyin!" der. Onlar istemede ısrar edince, onlara şu gerçeği açıklar:

"Bunları indirmek Allah'ın kudreti için kolay bir iştir, fakat onda bazıları için birtakım tehlikeler ve kötü sonuçlar vardır. Bir mürid edebini ve istidadını kemale erdirmeyince, hakikatler ona zarar verir."

Bu kimseler, muratlarının kâmil manada kalp huzuruna ve yakîne ulaşmak olduğunu açıkladıkları zaman ârif, Allah Teâlâ'ya dua eder, onlara kâmil imanda ve yakîn halinde devam ettikleri sürece bu ilim

ve sırların kendilerine indirileceğini vaat eder. Bundan sonra kim onları inkâr eder ve kıymetlerini bilmezse Allah ona öyle bir azap eder ki âlemde kimseye öyle azap etmemiştir. O da, âlemlerin Rabb'inin huzurundan kovulup uzaklaştırılmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'tan Başka Kimseye Tapılmaz

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerden Hz. İsa'ya tapanları kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ
اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ
اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَا اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ
اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَا اَمَرْتَنِى بِهِ اَنِ اعْبُدُوا
اللّٰهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى
كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ اِنْ تُعَذِّبْهُمْ
فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾ قَالَ اللّٰهُ
هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾
لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

116. ***Şunu zikret: Allah** (kıyamet günü İsa'ya), **"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilah edinin' diye sen mi söyledin?" diye sorunca İsa der ki: "Rabbim, seni tenzih ederim; hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam şüphesiz sen onu bilirsin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gayba ait şeyleri en iyi bilen sensin."***

117. ***"Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim; 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü bendim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici sen oldun. Sen her şeye şahitsin."***

118. ***"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır*** *(dilediğini yaparsın).* ***Şayet onları bağışlarsan şüphesiz sen azîzsin*** *(her hükmünü icra edersin),* ***hakîmsin*** *(her işini bir hikmetle yaparsın)."*

119. ***Allah buyurdu ki: Bu, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.***

120. ***Göklerin, yerin ve onların içindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır. O, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu zikret: Allah,* kendisini semaya yükselttikten sonra veya kıyamet gününde *İsa'ya diyecek ki":*

Bunun kıyamet günü olması daha sahihtir. Allah'ın, 'Bu, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür' âyeti buna delil olmaktadır. Hiç şüphesiz sadık olanların sadakatlerinin fayda vereceği gün, kıyamet günüdür. O zaman Allah Teâlâ,

"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh edinin' diye sen mi söyledin?' diye sorar."

Bu sorudan maksat Hz. İsa'ya tapanları azarlayıp kınamaktır. Bu soruda şuna da bir işaret vardır: Kim Allah ile birlikte başka bir varlığa ibadet ederse o, Allah'a hiç ibadet etmemiş gibidir. Çünkü Allah'a ortak koşan kimsenin ibadetinin hiçbir değeri yoktur.

Hz. İsa (aleyhisselâm), ilâhî heybetten korktu ve kendisini böyle bir işten uzak tutarak dedi ki: *"Rabbim, zatına herhangi bir varlığın ortak koşulmasından seni tenzih ederim. Hakkım olmayan* yani benim için söylenmesi

câiz olmayan *bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam şüphesiz sen onu bilirsin."*

Hz. İsa, bu işten uzak olduğunun ortaya çıkması için, işin aslına yönelik ilmi Allah'a havale etti; çünkü Allah onun böyle bir şey söylemediğini bilmektedir.

Hz. İsa şöyle devam etti: *"Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilemem."* Yani, ey Rabbim, sen benim açıktan söylediklerimi bildiğin gibi, içimde gizlediklerimi de bilirsin; ben ise senin gizlediğin ilmini bilemem. *"Hiç şüphesiz gayba ait şeyleri en iyi bilen sensin."* Sana hiçbir söz ve iş gizli kalmaz.

"Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim." O da sadece sana ibadet etmeleridir. *"Kendilerine, 'Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü bendim."* Yani onları kontrol ediyor, böyle bir şey söylemekten ve ona itikad etmekten kendilerini menediyordum.

"'Beni, semaya yükselterek vefat ettirince ...' Yani yeryüzünde kalış süremi tamamlayıp beni semaya yükseltince, *artık onların hallerini kontrol edici sen oldun. Sen her şeye şahitsin;* her şeyi bilmekte ve kontrol etmektesin."

"Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır; onların sahibi sensin; bir mülkün sahibine, mülkünde yaptığı işlerine itiraz edilmez."

Burada onların azabı hak ettiklerine bir işaret vardır. Şunu demek istiyor: "Onlar senin kullarındır; ancak senden başkasına kulluk yaptılar. *Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen azîzsin, hakîmsin;* hiçbir şey seni âciz bırakmaz, Senin hiçbir işinde kusur bulunmaz. Şüphesiz sen, hiçbir sebep olmadan da sevap vermeye ve azap etmeye kadir ve muktedirsin. Bununla birlikte sen ancak bir hikmetle ve doğru kararla azap edersin. Şayet azap edersen bu, adalettir. Eğer affedersen bu, tarafından bir lutuf ve rahmettir."

Şirkin affedilmeyişi, bu konudaki ilâhî vaadin gereğidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Burada iki soru vardır. Biri şudur: Hz. İsa'ya tapanlar kâfir iken ve kâfirler de affedilmezken, Hz İsa nasıl, '*Eğer onları affedersen* ...' dedi?" Buna cevap şudur:

"*Eğer onları affedersen* ..." sözünün manası, işi Allah'a teslim etmektir. O dilerse azap eder, dilerse affeder. Bu konuda kendisine herhangi bir itiraz söz konusu değildir. Hiç şüphesiz bütün halk onun kuludur. Mülkün sahibi, kendi mülkünde istediğini yapar. Bu sözden, kâfirler için mağfiretin gerçekleşmesi lazım gelmez. Bu söz sadece bunun Allah'ın hikmeti ve izzeti içinde câiz olduğunu gösterir.

Bir şeyin câiz olması ile vâki olması arasında büyük fark vardır. Bu hitabın Hz. İsa'ya semaya yükseltildiğinde yapıldığını söyleyen kimsenin sözüne gelince, öyle olması mümkündür, onda bir müşkülat yoktur. Buna göre mana, "Eğer tövbe ettiklerinde kendilerini affedersen ..." olur. Bu da onların hayatta iken yapacakları bir iştir. Hayatta olan herkes, tövbeye davet edilmektedir; bir kâfirin de tövbe etmesi mümkündür.

İkinci soru şudur: "*Eğer onları affedersen*" sözüyle, hemen peşinden gelen, "*Sen azîzsin, hakîmsin*" sözü arasındaki münasebet nedir? Halbuki birinci sözden sonra gelmesi beklenen söz, "Hiç şüphesiz sen çok affedici ve çok merhamet edicisin" idi.

Buna verilecek cevap şudur: "Hz. İsa, bu sözüyle affetme veya azap etme işini Allah'a teslim ettiği ve O'nu yüceltmeyi kastettiği için, "*Hiç şüphesiz sen azîzsin (her dilediğini yaparsın), hakîmsin (her işinde hikmet sahibisin)*" sözü daha uygun oldu. Hiç şüphesiz hikmet, teslim olmayı, izzet de yüceltmeyi gerektirir. O hangisini yaparsa bir hikmeti olduğu için güzeldir.

Ebû Cafer b. Zübeyr[39] demiştir ki: "Hz. İsa, 'Sen çok affedici ve çok acıyansın' demedi, bunun sebebi, afların talep ederek kâfirler için şefaatçi olmamak içindir. Bu sebeple, Hz. İsa (aleyhisselâm) bir talepte bulunmadan işi Allah'a teslim etmekle yetindi. Çünkü kâfir olarak ölen kimselerin aftan nasibi yoktur." Diğer açıklamalar için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[40]

39 Müellif İbn Acîbe'nin, tefsirinden alıntı yaptığı İbn Cüzey, bu zat için, "Şeyhimiz ve üstadımız" ifadesini kullanmıştır (bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/252).

40 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/252.

Teftâzânî[41] demiştir ki: "Âyette mağfiretin zikredilmesi, onun *'Sen gafûr ve rahîmsin'* şeklinde biteceğini akla getiriyor; fakat biraz düşündükten sonra âyetin, *'Sen azîz ve hakîmsin'* şeklinde bitmesi gerektiği anlaşılır; çünkü azabı hak etmiş bir kimseyi ancak, üzerinde verdiği hükmünü geri çevirecek bir kimse olmayan affedebilir. Allah azîzdir; yani galiptir, her işini icra eder, O'na kimse mani olamaz. Sonra O'nun aynı zamanda hikmet sahibi olduğunun da belirtilmesi gerekti. Bu, O'nun işinin hikmetten uzak olduğu vehmine kapılmayı ortadan kaldırmak içindir."

Allah buyurdu ki: *"Bu gün yani kıyamet günü, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür."* Yani, kıyamet günü, dünyada özü sözü doğru olanlar, doğruluklarının faydasını görür; Allah'a karşı yalan söyleyenler de bu yalanları sebebiyle rezil olur.

Sadıklardan murat, Allah Teâlâ'yı, celâline ve cemaline layık olmayan şeylerden uzak tutan tevhid ehlidir. Onlar, Rab'lerini vasfettikleri şeylerde doğru söyledikleri için kendilerine "sadık" dendi.

Cenâb-ı Hak, sonra, bu sadıklara vaat ettiği nimetleri zikrederek buyurdu ki:

"Onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan, yani O'nun kudretinin tecellilerine ve dininin hükümlerine razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur. Göklerin, yerin ve onların içindeki her şeyin mülk ve hükümranlığı Allah'ındır; O, her şeye kadirdir."

Bu âyette, hıristiyanların yalancı olduğuna, onların Hz. İsa ve annesi hakkındaki iddialarının bozuk olduğuna bir işaret vardır. *"Göklerin, yerin ve içindekilerin mülkü Allah'a aittir"* âyetinde, akılsız varlıklar için kullanılan "mâ" edatı, akıllı varlıkları da içine alacak şekilde kullanılmıştır. Bununla şu gerçek bildirilmektedir:

41 Teftâzânî'nin adı, Sa'deddin Mesud b. Ömer'dir (v. 792/1390). Kelâm, mantık ve belâgat âlimidir. Akaide ait *Şerhu'l-Akâid* ve *Şerhu'l-Makâsıd* adlı eserleri, belâgata ait *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-Meânî* adlı eserleri, fıkıh usulüne dair *et-Telvîh* adlı eseri meşhurdur. Başka eserleri de vardır (Mütercim).

Akıllı bir varlık da olsa insanlar son derece kusur içindedirler ve ilâh olmaktan çok uzaktırlar. Bu, aynı zamanda onların basitliğine ve hepsinin yaratılmış birer varlık olduğuna işaret etmektedir. Varlıklar içinde akıllı olanlar, akıl ve görüşlerindeki kusurları sebebiyle noksandırlar. Allah'a muhtaç olmada aklı olmayan varlıklar gibidirler. Peygamber de olsa bütün yaratılmış varlıklar ilâhlıktan uzaktır. İlâhlık, kâmil manada hikmet ve her şeyi kuşatan bir ilim sahibi olmayı gerektirir. Bu da ancak Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfattır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

116-120. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim izinsiz olarak şeyhlik yapmaya kalkışır, insanlara hali veya diliyle kendisini yüceltmeye davet ederse kıyamet gününde o da bu kınama ile karşılaşır ve kendisine, "İnsanlara, Allah'ı bırakın da beni yüceltin diyen sen misin?" denir.

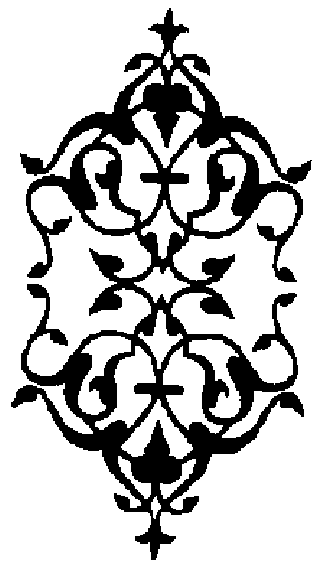
Eğer, bir şeyhin insanlara kendini yüceltmeyi emretmesinden maksadı, insanları Cenâb-ı Hakk'ı yüceltme haline ulaştırmak, onlara ilâhî huzurdaki edebi öğretmek, aradaki vasıtayla (kendisiyle) yetindirmeyip bütün gayretiyle müridlerini bu makama ulaştırmak ise Hz. İsa [aleyhisselâm] gibi şöyle der:

"Yâ Rabb'i, seni tenzih ederim. Benim için hak ve doğru olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Böyle bir şey demişsem, hiç şüphe yok ki onu sen biliyorsun. sen benim içimde olan her şeyi bilirsin, fakat ben senin zatına ait şeyleri bilemem. Bütün gizli halleri bilen sensin. Ben onlara ancak, bana emrettiğini söyledim; 'Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim." O zaman kendisine,

"Bu gün, sadık kimselerin sadakatlerinin fayda verdiği bir gündür" denir. Eğer, bir kimsenin kendisine hürmet ve saygı istemesinden maksadı, nefsinin isteği, itibarını artırmak ve insanların kendisine yönelmesini sağlamak ise kıyamet günü boş dava sahibi yalancı kimselerin rezil olduğu gibi, o da rezil olup hor hakir bırakılır.

Allah Teâlâ'dan, bizi lutuf ve keremiyle kötü hallere düşmekten korumasını ve özel himayesinde tutmasını dileriz. Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Mâide sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(6) EN'ÂM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

En'âm sûresinin altı veya üç âyeti hariç diğer bütün âyetleri Mekke'de inmiştir.

Kelbî[42] demiştir ki: "En'âm sûresi, iki âyeti hariç, hepsi Mekke'de inmiştir. Medine'de inmiş olan bu iki âyet, yahudi Finhâs b. Âzurâ hakkında olup 91 ve 92. âyetlerdir."[43]

En'âm sûresi, 165 âyettir. Bu tesbit Beyzâvî'ye aittir.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "En'âm sûresi inerken etrafında 70.000 melek vardı, onu yüksek sesle tesbih ederek getirdiler."[44]

Kâ'b demiştir ki: "En'âm sûresinin başlangıcı olan âyet, Tevrat'ın da ilk âyeti idi. Tevrat'ın son âyeti ise Hûd sûresinin son âyeti olan, *'Rabb'in, onların yaptıklarından gafil değildir'* âyetidir."[45]

---

42 Kelbî, ilk dönem müfessirlerinden olup 146 (763) yılında vefat etmiştir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbi, Muhammed b. Sâib", *DİA*, 25/205-206).

43 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/244.

44 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12930; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/244.

45 İbn Cerîr, *Câmiu'Beyân*, 9/147 (Riyad 2003).

Tevrat'ın son âyetinin, İsrâ sûresinin son âyeti olduğu da söylenmiştir.

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Kim En'âm sûresini okursa Rabb'inin rızasına ulaşmış olur." Bunu İbn Atıyye rivayet etmiştir.[46]

Önceki sûre ile irtibatı: Önceki sûre, Allah Teâlâ'nın kudretini gösteren âyetle bitmiştir; bu sûre ise O'nun kudretine delil olan şeyleri ortaya koymaktadır.

Sûrenin İçeriği

Bu sûrede Allah Teâlâ'nın, bütün kusur ve ayıplardan uzak mukaddes zatı tanıtılmakta; bu, delil ve müşahede ile ispat edilmektedir. Yine bu sûrede, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin delilleri ve zatı için gerekli olan kemal sıfatları ortaya konmaktadır. Sûrede ayrıca müşrik grupların iddiaları reddedilmekte, onların hal ve fiilleri kötülenmekte, bunun yanında âriflerden veya müminlerden olan tevhid ehli övülmektedir.

Şeyh Ahmed Zerrûk [rahmetullahi aleyh], İbn Ebû Zeyd'in[47] *er-Risâle* adlı eserine yaptığı şerhte demiştir ki: "Şeyh İbn Ebû Zeyd'in risalesinde zikrettiği akîde (inanç esasları), En'âm sûresinin içerdiği akîdedir."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَۜ ثُمَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

46 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/265 (Beyrut 1993).

47 İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî 386 (996) yılında vefat etmiş bir Mâlikî âlimidir. Mâlikî fıkhının temel eserlerinden biri olan *er-Risâle* adlı kitabı meşhurdur. Eseri, pek çok âlim ve Şeyh Ahmed Zerrûk şerhetmiştir. İbn Ebû Zeyd'in *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât* adlı meşhur eseri yanında başka eserleri de vardır (bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, 19/451-453).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. ***Bütün hamdler, gökleri ve yeryüzünü yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Bütün bunlardan sonra kâfirler hâlâ başka varlıkları Rab'lerine denk tutuyorlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün hamdler Allah'a aittir."* Her türlü hamd ve övgüyü hak eden ancak Allah'tır. Çünkü sizin sahip olduğunuz her nimet Allah'tandır.

"O Allah, sizleri gölgelendiren, size ışık veren nurları (güneşi, ayı, yıldızları) içinde bulunduran, üzerinize inen rahmetlerin ve yağmurların mahalli olan *gökleri ve* sizi üzerinde taşıyan *yeryüzünü yaratandır."* Yeryüzünde sizin geçiminize sebep yapılan bitkiler vardır. Hayatınız boyunca orada yaşarsınız, öldükten sonra mahşere kadar da kabirlerinizde onun içinde beklersiniz. Orada denizler, nehirler, sebze ve meyveler, bahçe ve çiçekler mevcuttur.

"O Allah, gece karanlığı gibi, beden ve kalpler için dinlenme vesilesi yapılan ve sizi örtüp saran *karanlıkları yaratandır. O ayrıca,* içinde hayatınızı devam ettirdiğiniz, kendinizin ve hayvanlarınızın ihtiyaçlarını gördüğünüz nuru, ışığı ve *aydınlığı yaratandır."*

"Bütün bunlardan sonra kâfirler, nasıl oluyor da Allah'tan başkasına dönüyorlar yahut *başka varlıkları Allah'a denk görüp onu ibadette Allah'a eşit tutuyorlar!"*

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, gökleri çoğul olarak, yeri ise tekil olarak zikretti; halbuki yer de gökler gibi yedi kattır. Göklerin çoğul olarak zikredilmesi, onun tabakalarının zatı itibariyle değişik olmasından, tesir ve hareketlerinin birbirinden farklı bulunmasındandır. Göklerin önce zikredilmesi, yüceliğinden ve mekân olarak yüksekliğindendir."

Beyzâvî, sözünün devamında der ki: "Zulmetin, zulümât şeklinde çoğul getirilmesinin sebebi, karanlığa sebep olan şeylerin ve onu temin

eden maddelerin çokluğundandır. Bu mana, zulmetin karanlık manasında alındığına göredir. Yahut âyetteki zulmetten maksat, kalp karanlığı olan dalâlettir; nurdan maksat da hidayettir. Bu durumda zulmetin çoğul, nurun tekil getirilmesini anlamak daha kolaydır; çünkü hidayet tektir; dalâlet (sapık fikir ve yollar) ise çoktur.

Zulmetin nurdan önce zikredilmesine gelince, bu, aslı itibariyle yoklukta olan bir şeyin (zulmetin), melekelerden (nur ve ışıktan) önce olduğuna işaret içindir. Bazıları, zulmetin, nur (ışık) gibi bir araz ve nurun zıddı olduğunu düşünürler ki bu yanlıştır; âyet bu fikrin yanlış olduğuna bir delildir."[48]

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, azametinin, celâlinin, cemalinin ve güzelliğinin zuhuru için bir mahal olan bu âlemleri yoktan var ettiği için, kendi zatını övüp yüceltmiştir. Allah Teâlâ, ruhlar semasını da zatının ve sıfatlarının nurlarının parlama yeri ve rubûbiyyetinin azametinin zuhur mahalli olarak yaratmıştır. Yüce Allah, nefis arzını da ilâhî takdirlerin tasarruf yeri ve kulluk edeplerinin ortaya çıkma mahalli olarak yaratmıştır. Allah, iki zıt arasında yani zulmetlerle nur arasında tecelli etmiştir; bunu zuhurunda gizliliği temin için yapmıştır. Biri bu konuda der ki:

"Güzelliğinin kemalini gizlediğin şeyler de o nisbette kâmil oldu."

Cenâb-ı Hakk'ın zuhuru bu şekilde tam olduktan sonra, insanların çoğu O'nu tanımaktan yüz çevirdi; ancak her şeyi bilen yüce sultanın ezelde inâyet ettiği kulları hariç. Onlar, yüce Mevlâ'yı tanıma devletine erdiler, dostu oldular. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kudretinin kemalini gösteren delilleri zikrederek şöyle buyurdu:

48 Bu konudaki geniş bir açıklama için bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 4/10-12 (Beyrut 1997).

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ طٖينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلاًۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

2. O Allah ki sizi çamurdan yarattı, sonra** (hepiniz için) **bir ecel takdir etti. O'nun katında** (kıyamet için) **belirlenmiş bir ecel daha vardır. Bütün bunlardan sonra siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah sizi çamurdan yarattı."* Yani sizi yaratmaya ondan başladı. Çünkü ilk madde odur. Ondan ilk olarak Hz. Âdem (aleyhisselâm) yaratıldı; Hz. Âdem insanlığın aslıdır.

"Sonra Allah (hepiniz için) bir ecel belirledi." Hayatınızda o vakte ulaşırsınız. Bu, ölümdür. *"O'nun katında,* tekrar dirilmek için belirlenmiş *bir ecel daha vardır."* Onun vaktinde bir değişme yoktur. O, ne öne alınabilir ne de geciktirilebilir. Onun vakti, ilâhî ilimdedir; Cenâb-ı Hak, kıyametin ilmini kendi katında tutmaktadır. Başkasının herhangi bir ilim ve kudretle ona müdahalesi olamaz. Âyette yapılan açıklamadaki maksat odur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün bunlardan sonra siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."* Yani dirilmek için belirlenmiş vakit hakkında şüpheye düşüyorsunuz.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen, 'sonra' manasındaki 'sümme' ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlıkların ve asıllarının yaratıcısı olduğu ve onları ecellerine kadar yaşattığı sabit olduktan sonra, kâfirlerin şüpheye düşmesinin aslında akıldan çok uzak bir şey olduğunu belirtmek içindir. Hiç şüphesiz varlıkların temel maddelerini yaratmaya, onları bir araya getirmeye, onlardan bir hayat ortaya koyup onu dilediği vakte kadar devam ettirmeye gücü yeten bir zat, bütün bu maddeleri ikinci defa bir araya getirip tekrar diriltmeye daha fazla güç sahibidir."

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bedenler topraktan yaratılmıştır, ruhlar ise âlemlerin Rabb'inin nurundan yaratılmıştır. İnsanın maddi vücudu, ilâhî nur olan ruh için bir zarf (kap) hükmündedir. Çünkü ruh, kudsî nurlardan bir nur ve Allah'ın sırlarından bir sırdır.

Kim tabiatını temizler ve latif hale getirirse; onda rubûbiyyet sırları ve ledünnî ilimler zuhur eder; ruha melekût âleminin nurları ve ceberût âleminin sırları keşfolur. Bu durumda nuranî ruh bedene hâkim olur. Kim de tabiatını günahlarla kirletir, şehvetlerine tâbi olarak onu katı hale getirse ruhundan nurlar perdelenir ve gizlenir. Bu defa nuranî ruha zulmâniyet içindeki beden hâkim olur; onu ledünnî ilimlerden ve kudsî sırlardan perdeler. Bu durum, Hak Teâlâ'nın sonsuz hikmeti, adaleti ve kahrının zuhuruyla gerçekleşir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah Tektir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette zatında ve sıfatlarında tek oluşunun delilini zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

3. *O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi, açığınızı bilir; (hayır ve şer) ne kazandığınızı da bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Her türlü hamdin kendisine ait olduğu ve bütün kâinatı yoktan var eden *O Allah, göklerde ve yerde* tek ilâhtır; nuru, kudreti ve her şeyi ihatasıyla zâhirdir. O'nun bir ortağı yoktur. *O sizin bütün gizlinizi, açığınızı,* hayır ve şer olarak *yapıp kazandıklarınızı bilir;* ona göre sevap ve ceza verir."

Âyette geçen "gizli ve açık" durumla, nefsin ortaya çıkan halleri, "kazanılan" şeyle de âzaların yaptığı ameller kastedilmiş olabilir.

Sûrenin birinci âyeti Allah'ın kudretinin delili, ikinci âyeti, öldükten sonra dirilmenin delili, üçüncü âyeti de Allah'ın bir oluşunun delili olmaktadır.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak yerden, yönden, nasıldır diye sorulmaktan, maddeden ve şekilden münezzehtir. Bununla birlikte hiçbir yer, mekân, sayı ve cisim, cevher ve araz O'ndan hâlî (uzak ve boş) değildir. Çünkü O, lutfuyla her şeyi kapsamıştır, nuru ile her şeyde zuhur etmiştir. Nasıl olduğunu bilemeyiz, fakat O, her şeyi bilmesi ve ihata etmesiyle bilinmektedir. Hiçbir varlığa bağlı değildir. Kim O'nu bu şekilde tanımaz, marifetin tadına ermez ve O'nu müşahede etmezse onun basireti (kalp gözü) kördür ve o, Hak Teâlâ'yı müşahededen mahrumdur. İbn Vefâ[49] nazım halinde demiştir ki:

"O, haktır; her şeyi kuşatandır. O, yüce arşın sahibi Rahmân'dır. O, bütün varlıklarda müşahede edilendir, fakat O'nu müşahededen şiddetli zuhuratı gizlemektedir. O her şeyi görendir; bütün gayb O'nun için ayan beyandır. Herkesin yöneldiği Kâbe'den maksat O'dur. Bütün âlem O'nun için bir gölge hükmündedir; uzaktaki ve yakındaki her şey O'na secde etmekte (hükmüne boyun eğmektedir). O'nun hakkında bu kadar gerçeği bilmek yeterlidir; nefsini bundan fazlasını istemekten menet!"

Cenâb-ı Hakk'ın Birliğinden Yüz Çevirenler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğini ispat eden delillerden yüz çevirenleri yererek şöyle buyurdu:

---

49 Ali İbn Vefâ, (v. 807/1404), Mısır'da yetişen büyük velilerdendir. Kıymetli eserleri vardır. Hikmetli şiirlerden oluşan bir de divanı mevcuttur (bk. Heyet, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, 12/204; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 7/180-183). Ali b. Vefâ'nın, hikmetli söz ve nasihatlerinden güzel alıntılar için bk. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 328-396 (Beyrut 2005).

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ
كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٥﴾

4. ***Onlara Rab'lerinin âyetlerinden bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler.***

5. ***Kendilerine hak geldiğinde onu yalanladılar, fakat alaya aldıkları şeyin haberleri kendilerine gelecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara,* yani kâfirlere, Allah'ın birliğine ve sıfatlarının kemaline delil olan *bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler.*"

Bir diğer mana:

Onlara, Allah'ın kudretine ve resûlünün doğruluğuna delil olan bir mucize geldiğinde, illâ onu yalanlarlar.

Yahut onlara, Allah'ın birliğine ve zatının kemaline delil olan Kur'an âyetlerinden bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler, âyetlerin üzerinde düşünmeyi terkederler, ona yönelmezler.

"Kendilerine hak yani Kur'an geldiğinde onu yalanladılar." Bu âyet, önceki âyet için bir delil gibidir; çünkü onlar, âyetlerin en büyüğü olan Kur'an'ı yalanlayınca, onun dışındaki âyetleri daha kolay yalanlarlar. Cenâb-ı Hak, sonra onları korkutarak şöyle buyurdu:

"Fakat alaya aldıkları şeyin haberleri kendilerine gelecektir." Yani, onlara dünyada ve ahirette azap geldiğinde, öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme gibi alay ve inkâr ettikleri şeylerin ne olduğu kendilerine apaçık ortaya çıkacaktır. Yahut İslâm yayılıp yükseldiği zaman, alay ettikleri gerçek kendilerine apaçık belli olacaktır.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime ezelde hızlân yani ilahî rahmet ve inâyetten mahrumiyet takdir edilmişse, ona, tevâtür derecesindeki delil ve ispatlar bile bir fayda vermez. Ortaya konan mucize ve kerametler, onun ancak hasedini ve düşmanlığını artırır. Onun Allah'a davet edilmesi, ancak, haktan yüz çevirip uzaklaşmasını artırır. Şekavetten (ilâhî rahmetten mahrum edilmekten) ve hakkında kötü âkıbet takdir edilmekten Allah'a sığınırız.

İbret ve Tefekküre Davet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, inkâr edenlere düşünüp ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ
نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَاۤءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَاراًۖ وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْر۪ي
مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً اٰخَر۪ينَ ﴿٦﴾

6. Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik. Üzerlerine gökten bol bol yağmurlar indirmiş, *(ev ve arazilerinin)* ***altından ırmaklar akıtmıştık. Bununla birlikte onları günahları yüzünden helâk ettik ve kendilerinden sonra başka nesiller yarattık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* ibret ve basiret gözüyle *kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Onlara yeryüzünde, size vermediğimiz imkânları vermiştik.*" Onlara yerleşme, ev bark edinme ve güven içinde yaşama imkânı vermiştik.

Bir diğer mana: Onlara, yeryüzünde değişik işlerinde kullanacakları kuvvet ve aletler vermiştik.

Evet, ey Mekkeliler, *sizden öncekilere,* size vermediğimiz imkânları vermiştik. Onlara size vermediğimiz zenginlik ve uzun ömür vermiştik. Yahut onlara, size vermediğimiz kuvvet, mal zenginliği, insanlara karşı teçhizat, sayı ve diğer sebeplerle üstünlük vermiştik.

"*Onlara,* ihtiyaçlarına göre kendilerine faydalı olacak şekilde *gökten bol yağmur indirmiş,* ev ve arazilerinin *altından* nehir ve *ırmaklar akıtmıştık.* Böylece onlar, meyve ve nehirler arasında bolluk ve refah içinde yaşadılar, fakat bu kadar nimet içinde isyan ettiler, haddi aştılar, nimete karşı azgınlıkta bulundular; bunca nimet, servet ve imkân kendilerini kurtaramadı. *Onları günahları yüzünden helâk ettik ve peşlerinde onların yerine başka nesiller yarattık.*"

Verilmek istenen mesaj şudur: Hak Teâlâ, Âd ve Semûd kavimleri gibi, sizden önceki kavimlere memleketlerinde yerleşim imkânı ve kullara karşı üstünlük verdikten sonra onları helâk edip peşlerinden yeni bir nesil getirerek onlarla beldeleri mâmur etmeye kadir olduğu gibi, ey Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] çağdaşları, Allah aynı şeyi sizin için yapmaya da kadirdir.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Olaylar üzerinde düşünmek ve ibret almak, kalpte incelme ve inkisar (hüzün ve kalp kırıklığı) halini meydana getirir. Azim ve gayret sahibi âbid ve zâhidlere göre, varlık ve olaylar üzerinde tefekkür ederek ibret almak büyük bir ibadettir. Bu halin daha da üstünde, müşahede ve görme derecesindeki tefekkür vardır. Bu tefekkürde, bütün kâinat dürülüp ilk haline nazar edilir, mananın zuhur etmesiyle maddî şekil ve varlıklar gözden kaybolur. Yahut bu tefekkür kalbe kâinatı taşıyanı ve onları ayakta tutanı gösterir. Birincisi, iman ve tasdik tefekkürü; ikincisi ise müşahede ve hakikati görme tefekkürüdür. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin İnadı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin inadını ve mucizelerin kendilerine fayda vermediğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا
لَقُضِىَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا
وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

7. ***Eğer sana kâğıtta yazılı bir kitap indirseydik de onu elleriyle tutmuş olsalardı bile, o kâfirler yine, "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir!" derlerdi.***

8. ***"Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer bir melek indirseydik elbette işleri bitirilmiş olur, kendilerine göz açtırılmazdı.***

9. ***Eğer biz, peygamberi bir melek yapsaydık, onu bir adam şeklinde yapardık ve yine kendilerini düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed, eğer sana kâğıtta yazılı bir kitap indirseydik de onu gözleriyle görüp elleriyle tutmuş olsalardı,* öyle ki, hiçbir yanılma ve karışıklık ihtimali kalmasaydı *bile,* bundan sonra *o kâfirler yine* inat ederek, *'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir!' derlerdi."*

Âyette elle dokunmak özellikle zikredilmiştir; çünkü elle dokunularak tanınan ve tesbit edilen bir şeyde kapalılık ve aldatma olmaz. O zaman kâfirler, başka bir âyette dedikleri gibi, *"Gözlerimiz büyülendi!"* (Hicr 15/15) diyemezler. Burada dokunmanın ellerle olduğunun ifade edilmesi, dokunma fiilinin mecaz değil, gerçek manada olduğunu anlatmak içindir; çünkü dokunma (messe) fiili, bazan mecazi olarak araştırma,

inceleme, yoklama manasında kullanılır. Şu âyette olduğu gibi: "Cinler dediler ki: *"Biz göğü yokladık; (lemesnâ) onu kuvvetli koruyucular ve yakıcı alevlerle doldurulmuş olarak bulduk"* (Cin 72/8).

Müşrikler sonra, başka bir mucize isteyerek *şöyle dediler: "Ona bir melek indirilseydi* de; bize onun bir peygamber olduğunu söyleseydi yahut yanında bir uyarıcı veya peygamberliğine şahitlik yapar biri bulunsaydı *ya!"*

Rivayet edildiğine göre, bunu isteyenler Âs b. Vâil, Nadr b. Hâris ve Zem'a b. Esved'di.

Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Eğer onların istediği gibi bir melek indirseydik elbette helâk edilerek işleri bitirilmiş olurdu."* Allah'ın önceki ümmetler hakkında uygulaması böyle cereyan etmiştir. Onlar bir mucize isteyip de mucize kendilerine gösterildiğinde onu inkâr yoluna gittiklerinde Allah derhal onları helâk etmiştir. *"Sonra kendilerine göz açtırılmazdı"*, yani azap indirildikten sonra, kendilerine bir an olsun mühlet verilmezdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Olduğunu farzedelim; eğer biz, onların istediği gibi, üzerlerine bir melek indirseydik, onu görmeye güç yetirmeleri için, kendisinin bir insan sûretinde gözükmesi gerekirdi. *Eğer biz onu bir melek yapsaydık,* onu görmeye güç yetirmeleri için *kendisini bir adam sûretinde yapardık."* Cebrâil'in [aleyhisselâm], sahabeden Dihye el-Kelbî sûretinde temessül edip gözükmesi gibi. Hiç şüphesiz insanın beşerî kuvveti melekleri görmeye güç yetiremez. Onları aslî sûretlerinde ancak peygamberler gibi seçkin zatlar görebilir; onların sırları kudsî nurlarla dolu olduğu için, buna güç yetirirler.

Melek insan sûretinde gözükünce, iş onlara karışık gelecek ve bu defa onlar, "Bu melek değil, ancak bir insandır!" diyeceklerdi. "Böylece biz *yine kendilerini düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."* Yani kendilerine ve zayıf halli insanlara karışık gelen şeyi, yine karışık gösterirdik; onlar meleği tanımadıkları için iş kendilerine yine karışırdı.

Bir diğer mana: Onlara öyle karışık bir iş ederdik ki bu onları ve aklı zayıf kimseleri yine şüpheye götürürdü.

Allah Teâlâ'nın kudretini göstermedeki âdeti şudur: O, rubûbiyyet sırrı korunsun diye, kudretini hikmet perdesi altında göstermektedir. Allah kime ezelde ilâhî inâyetini takdir etmişse onun kalbinde hakkı tasdik etmeyi yaratır; diğer kimseye ise iş karışır, kudreti ve hikmeti anlayamaz. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilere verilen kerametler, peygamberlere verilen mucizeler gibidir; onlar ancak sıdk ve sadakat ehli kimselere verilir. Velilerle dostluk kurmak da ancak ilâhî inâyete ulaşmış kimselere nasip olur. Bir ârif (İbn Atâullah-ı İskenderî) der ki:

"Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna kavuşturmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim."

Bu durumda, velileri inkâr eden kimseler onlarda ancak kendilerinden uzaklaşmayı gerektiren şeyleri görürler; onları kabul ve tasdik eden kimseler ise sadece onlara yaklaşmayı ve kendilerine muhabbet etmeyi gerektiren şeyleri görürler.

Her Peygamberin Karşılaştığı Olay: İnkâr ve Alay Edilmek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

10. ***(Resûlüm üzülme!) Senden önceki peygamberlerle de alay edildi. Sonuçta, onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü teselli için buyurdu ki: "Resûlüm üzülme; *gerçekten, senden önceki pek çok peygamberle de alay edildi.* Onlar kavimlerinin eziyetlerine sabrettiler. *Sonuçta,* Allah, peygamberiyle alay edenleri helâk etti; *onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıverdi."* Yani alay ettikleri ve çok uzak gördükleri azap başlarına geliverdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların başına alaylarının cezası geldi; bu da helâktir.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler için teselli olan her şey, veliler için de bir tesellidir. Bu ümmet içindeki sıddık velilerin hepsine Allah, halkı musallat etmiştir ve bu, o veli bu âlemden göç edene kadar devam etmiştir. O ruh ki bu âlem ona zaten dar gelmekteydi ve kendisine melekût âlemini müşahede imkânı verilmişti. Bu ruhtan mâsiva adına (kusur olarak) ne kalmışsa hepsi temizlenip onda güzel sıfatlar kemalini bulunca, Allah onu halka gönderdi. Bu kimse, halktan ganîdir; onlardan gözünü ve gönlünü çekip sadece Allah'a bağlanmıştır; cismiyle halkın içindeyken kalbi Hak'la beraberdir. Allah'ın velilerinde uyguladığı kanunu budur.

Her veli, halk kendisine eziyet ettiğinde, önceki veli ve peygamberlerin halini düşünerek kendisini teselli eder. Şu kadar var ki bu ümmetin evliyası, makamları kâmil olduğunda, peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kademi (hali ve yolu) üzere bulunup kullar için bir rahmet olur. Kim onlara eziyet ederse genelde hemen cezası verilmez. Onun tâbi olduğu Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bütün âlemlere bir rahmet olup kendisine eziyet edenler için, *"Allahım, kavmimi affet, onlar bilmiyorlar!"*[50] dediği gibi; kâmil veliler de kendilerine düşmanlık edenlere, hemen beddua ile karşılık vermeyip onların ıslahına dua ederek herkese rahmet olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

50 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 1/95.

Geçmiş Ümmetlerden İbret Almak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ibret alma emrini yenileyerek şöyle buyurdu:

قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

11. ***De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra** (peygamberleri) **yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki: Yeryüzünde dolaşın,* onun dört yanını gezin; *sonra* Âd, Semûd, Lut'un kavmi ve Medyen ahalisi gibi, sizden önce yaşayıp peygamberlerini *yalanlayanların sonunun nice olduğuna bakın!* Allah'ın onları, köklerini kazıyacak bir azapla nasıl helâk ettiğin görün! Görün de ibret alın ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlamaktan sakının."

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zikir ve nasihat ehlini inkâr edenlere denir ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah'a yönelmiş kimseleri inkâr edenlerin âkıbetinin ne olduğunu görün. Onların âkıbeti, hızlân (ilâhî rahmetten mahrumiyet), ölümden sonra kötü nam ve sıfatla anılmak ve perişanlık olmuştur. Bu konuda örnek olacak pek çok kimse vardır. Allah Teâlâ bizleri, gazabına uğramaktan muhafaza eylesin.

Her Şey Allah'ın Elinde

Cenâb-ı Hak, her şeyin kendi elinde ve tasarrufunda olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ لِمَنْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ
لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾

12. ***Onlara, "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" diye sor. De ki: "Allah'ındır." O, zatına** (yarattıklarına karşı)* ***rahmet etmeyi yazdı. Hiç şüphesiz sizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini zarara sokanlar var ya işte onlar iman etmezler.***

13. ***Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O her şeyi işitendir, bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müşriklere, *'Göklerde ve yerde olanlar,* yaratılış, mülk ve kul olarak *kimindir?' diye sor*. Onlara, 'Başkasının değil, sadece *Allah'ındır' de."*

Âyetin kastı, Allah'ın birliğine delil olan şeyleri ortaya koymak ve şirk fikrini çürütmektir. Âyette, kâfirlere karşı susturucu delili getirmek için, soru ifadesi kullanıldı. Cenâb-ı Hak, önce soruyu sordu, sonra cevabı kendisi verdi. Çünkü kâfirler, belirtilen bu gerçeği zaruri olarak kabu etmek zorundadır. Böylece ortaya çıktı ki, gerçek ilah, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu zattır. Karşısındakine bir şey soran kimse, vereceği cevapta hasmının muhalefet edemeyeceğini bildiğinde, cevabı kendisinin vermesi güzel bir usuldür.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, onları lutuf ve iyilikle iman ve tövbeye davet ederek buyurdu ki:

"Allah zatına, yarattıkları için rahmet etmeyi yazdı."

Diğer bir âyette bu rahmetin şekli şöyle açıklandı: *"Sizden kim, cahillikle bir kötülük yapar ve sonra tövbe edip halini ıslah ederse şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edicidir"* (En'âm 6/54).

Allah'ın bir şeyi kendisi için yazması, onu ezelde takdir etmesinden ibarettir. Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Allah, gökleri ve yeri yaratmadan önce, katındaki bir kitaba şöyle yazdı: Hiç şüphesiz rahmetim, gazabımı geçmiştir." Bir başka rivayette, *"Rahmetim, gazabıma galip gelmiştir"* şeklinde zikredilmiştir.[51]

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde der ki: *'Allah, kendi üzerine rahmeti yazdı'* demek, lutuf ve ihsanıyla rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı, demektir. Rahmetten murat, iki cihanı kaplayan ihsanlarıdır. Şunlar da bu rahmetin kapsamındadır: Kulları marifetine (zatını tanıma yoluna) hidayet etmesi, onlara birliğini öğretmesi, zatını tanıtan delilleri ortaya koyması, kitaplar indirmesi ve kâfirlere hemen azap etmeyip mühlet vermesi ..."

Cenâb-ı Hak, sonra, rahmetinin apaçık zuhur edeceği yeri zikrederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah sizi kıyamet gününde toplayacaktır." Yani sizi kabirlerinizden dirilttikten sonra, kıyamet gününde hesap yerinde toplayıp tövbe ve iman edenleri mükâfatlandıracak, şirk ve küfre dalanları cezalandıracaktır. O günün gelmesinde yahut Allah'ın sizi bu şekilde toplayıp ihsana kavuşanları hüsrana düşenlerden ayıracağında hiçbir şüphe yoktur. Bunun için şöyle buyurdu:

"Ana sermayelerini zayi ederek *kendilerini zarara sokanlar var ya onlar,* kendilerine ölüm gelene kadar *iman etmezler."* Bundan daha büyük hüsran ve zarar yoktur. Bu ana sermaye, imanı ve tevhidi gerektiren sağlam düşünce ve doğru görüştür. Gerçekten, sağlam ve doğru düşünmeyi iptal etmek, taklide ve kuruntulara dalmak, onları, küfürde ısrara ve ölene kadar imandan kaçmaya sevketti. Onlar, önce doğru görüşü, güzel düşünceyi zayi ederek zarar ettiler; bu da onların imansız kalmasına sebep oldu.

Cenâb-ı Hak, sonra cevabı şöyle tamamladı:

"Onlara de ki: Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar Allah'ın olduğu gibi; *gecede ve gündüzde barınan,* yani onların içinde yer alan yahut onlarda sakin olan ve hareket halinde bulunan *her şey O'nundur. O,* işi-

---

51 Rivayetler için bk. Buhârî, Tevhid, 15, 22; Bid'ü'l-Halk, 1; Müslim, Tevbe, 14/16; Ahmed, *Müsned,* 2/242.

tilecek *her şeyi işitendir,* bilinecek her şeyi *bilendir;* bütün âlemde, gecede ve gündüzde O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur."

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul, bütün mahlûkatın Allah'ın kabzasında (kudret ve tasarrufunda) olduğunu, bütün işlerinin Allah'ın elinde bulunduğunu, O'nun bütün varlıkları ilmiyle kuşattığını, her şeyi işittiğini ve hepsini gördüğünü bilince, artık onda kimseyi kınama hali kalmaz. Onun hata ve sevap hesabı olmaz; ancak dinin açıkça kötülediği şeyleri kötü bilir. Onun asıl hali, yüce sultanın mülkünde ne yaptığına bakıp onları kabul ve rıza ile karşılamaktır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, bir vakitte bir şey ortaya koyduğunda, onun dışında bir şeyi ortaya koymaya çalışan kimse, tam manasıyla cahildir; öyle ki cehaletten geride hiçbir şeyi bırakmamıştır."

Tevhid ehlinin hali, ilâhî tecellileri kabul ve rıza ile karşılamaktır. Onlar, kader rüzgârları kendilerini ne tarafa çevirirse o tarafa yönelirler. Ancak onlar, her hallerinde kalpleriyle o sonsuz ihsan sahibi kerim Mevlâ'nın rahmetini isterler; onu elde etmek için ağlayıp sızlarlar. Bütün himmetleriyle saadet ve mağfiret sebebi olan işlere yönelirler. O'ndan sırf lutuf ve ihsanı ile kendilerini hoşluk içinde cennet ve rızasında buluşturmasını ümit ederler. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onlardan etsin. Âmin...

Yüce Allah'ı Tanıtan Deliller

Cenâb-ı Hak bundan sonra, şirke düşenlerin karşısına zatını tanıtan delilleri koyarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
قُلْ اِنّ۪ي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ
عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

14. ***De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı dost edineceğim! O, yedirir fakat kendisinin yedirilmeye ihtiyacı yoktur." De ki: "Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma, denildi."***

15. ***De ki: "Ben, Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün azabından korkarım."***

16. ***O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah ona acımıştır. İşte apaçık kurtuluş budur.***

17. ***Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse şüphesiz O, her şeye kadirdir.***

18. ***O, bütün kullarının üstünde hükmünü icra edendir. O, hakîmdir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara de ki: *'Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı dost edineceğim!'* Yani gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı kendisine ibadet ve muhabbet ederek mâbud edinecek ve onu Allah'a ortak koşacağım! Halbuki o Allah ganîdir; hiçbir varlığa muhtaç değildir, bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. *O,* kullarına rızık verir, onlara *yedirir; kendisi yerilip beslenmeye muhtaç değildir.* O'nun kendisine bir şey yedirecek kimseye

ihtiyacı yoktur. O kullarına rızık verir, kendisine rızık verilmesi soz konusu olmaz."

Âyette, özellikle yedirme olayının zikredilmesi, insanların ona fazlaca ihtiyacı olduğu içindir. Aslında bütün nimetler için durum aynıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlara *de ki: Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi."* Ben, bütün varlığım ile bu mutlak manada zengin olan gerçek ilâha teslim olup boyun eğdim; O'nun dışındaki bütün varlıkları terkettim. O varlıklar ki onlar, hayatın başında ve devamında hep ihtiyaç içindedirler.

Bu âyetin emri gereği, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın dinine ilk koşan olmuştur. Sonra kendisine şöyle dendi:

"Sakın müşriklerden olma!" Resûl-i Ekrem'e böyle buyrulması, diğer insanları şirkten nefret ettirmek içindir; yoksa Allah Resûlü zaten şirkten uzaktır.

Diğer âyette şöyle buyruldu: *"De ki: Ben, şirkle ve başka bir şekilde Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün, kıyametin azabından korkarım."* Bu da, onların Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine uydurma beklentisini kökünden kesip atmak için kullanılmış etkili bir ifadedir. Ayrıca tariz yoluyla (üstü kapalı) müşriklerin âsi oldukları ve azabı hak ettikleri ifade edilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim, o kıyamet gününde bu azaptan uzaklaştırılırsa gerçekten Allah ona acımıştır,* yani onu kurtarmış ve kendisine nimetini ihsan etmiştir. *İşte apaçık kurtuluş budur.* "Yani, bu azaptan kurtarılma veya ilâhî rahmete gark edilme, apaçık kurtuluştur.

Cenâb-ı Hak, sonra, yüce zatının ibadeti ve dostluğu hak etmesinin diğer delillerini zikrederek buyurdu ki:

"Eğer Allah sana, hastalık ve fakirlik gibi *bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka giderecek yoktur;* çünkü bu sıkıntıyı gidermeye O'ndan başkasının gücü yetmez. *Ve eğer Allah sana bir hayır* yani sıhhat, zenginlik, marifet ve ilim gibi bir nimet *verirse şüphesiz O her şeye kadirdir."*

Allah, verdiği bu nimeti muhafaza etmeye ve devam ettirmeye kadirdir; onu kuldan gidermeye kimsenin gücü yetmez. Bir âyette buyrulduğu gibi, *"O'nun ihsanını geri çevirecek hiç kimse yoktur"* (Yunus 10/107).

"O Allah, kahr, galebe ve kudretiyle *bütün kullarının üstünde hükmünü icra edendir;* hepsi O'nun elinde ve tasarrufundadır. *O, hakîmdir,* bütün işlerinde ve tedbirinde hikmet vardır; *kullarının bütün gizli işlerinden haberdardır;* onların bâtınî ve zâhirî hallerinden hiçbir şey O'na gizli kalmaz."

14-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, Cenâb-ı Hakk'a muhabbet, sürekli O'nun dostluğu ve O'nun dışında her haliyle fakirlik içinde bulunan diğer varlıkları terketmek (gönülden çıkarmak) teşvik edilmektedir.

Âyette ayrıca, yerdekilerin ve göklerdekilerin efendisi olan Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) uyarak, hayırlarda yarışmaya ve taatlara koşmaya teşvik edilmektedir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem), Allah'a ibadet edenlerin ilkiydi ve Mevlâ'sına ilk yönelen de kendisiydi. Allah Teâlâ buyurur ki:

"De ki: *Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı; ona ilk ibadet eden benim!"* (Zuhruf 43/81). Şayet Allah için bir çocuk edinmek câiz olsaydı, buna en evla olan benim; çünkü O'na ilk ibadet eden benim.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *'De ki: Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi'* âyetinin manası şudur: Ben kâinatın yaratılmasında ilk cevher olarak ilâhî huzurda benden başka kimse yokken, bana muhabbette, aşk ve şevkte bütün varlıkların ilki olmam emredildi ve halkın içinde muhabbet sıfatımla Allah'a ilk boyun eğen, O'nun rabliğini gönülden ilk kabul eden olan, dilediği her işte kendisine hiç itiraz etmeyen benim olmam istendi."

Velilerden biri demiştir ki: "Hak ortaya çıktığında ona ilk boyun eğen ben olurum."[52]

---

52 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/349.

En Büyük Şahit: Yüce Allah

Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Ey Muhammed, biz yahudi ve hıristiyanlara seni sorduk, onlar, yanlarında (kitaplarında) senin hakkında bir bahis ve sıfat bulunmadığını söylediler; bize senin için kimin şahitlik edeceğini göster!" dediler; Allah Teâlâ da şu âyeti indirdi:[53]

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةًۜ قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُو۫حِيَ
اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَۜ...

19. ***De ki: "Şahitliği en büyük olan kimdir?" De ki: "Allah'tır. O, benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedildi ..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sana, 'Senin peygamberliğine kim şahitlik eder?' diye soranlara, *"Size göre şahitliği en büyük olan kimdir?' diye sor;* eğer sana cevap vermezlerse sen *de ki: Allah'tır.* O, şahitlerin en büyüğüdür. O, delilleri ortaya koyarak ve mucizeleri göstererek benim peygamber olduğuma şahitlik edendir. *Allah benimle sizin aranızda şahittir* ve şahit olarak O yeterlidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedildi ..."* Yani, bu Kur'an bana eğer yüz çevirirseniz onunla sizi korkutmam ve ona iman ederseniz sizi müjdelemem için vahyedildi.

Âyette, korkutma ile yetinildi, müjdeleme zikredilmedi; çünkü başka âyetlerde onun müjdelemek için gönderildiği açıkça zikredilmişti. Bir de o zaman küfür hali galip olduğundan onlar için daha öncelikli olan kendilerini korkutmaktı.

53 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/526 (Beyrut 2004).

Âyette şöyle denilmek isteniyor: Bu Kur'an bana, onunla sizi korkuttuğum gibi, kıyamete kadar gelecek olan ve kendisine Kur'an'ın ulaştığı kırmızı-siyah her milletten bütün insanları ve cinleri korkutmam için indirildi.

Bu âyette şu konulara delil vardır: Kur'an'ın hükümleri indiği zamanki bütün insanları kapsadığı gibi, daha sonra gelecek diğer insanları da kapsamaktadır. Kendisine Kur'an ulaşmayan kimse, ondan hesaba çekilmez. Böyle kimseler de oldukça azdır.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Kime Kur'an ulaşmışsa o kimse, sanki Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] görmüş gibidir."[54]

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerimede, halini Allah'ın bilmesiyle yetinmeye ve O'nunla yetinip başkasından gözü ve gönlü çekmeye teşvik vardır. Halini Allah'ın bilmesiyle yetinmenin alameti üç tane olup bunlar şunlardır: 1. Kulun nazarında halk tarafından övülmesinin ve yerilmesinin eşit olması, 2. Eline geçen aza ve çoğa rıza göstermek, 3. Genişlikte ve darlıkta sadece Allah'a yönelmek.

Şunu bil ki Allah senin seçilmiş veli bir kulu olduğuna şahitlik eder, sen de O'nun şahitliği ile yetinirsen, sen, Allah'ın gerçekten seçilmiş bir velisisin. Eğer Allah'ın şahitliği ile yetinmeyip insanların da senin veli olduğunu bilmesi için çırpınırsan, sen, velilik davasında yalancısın. Cenâb-ı Hakk'ın senin veli olduğun bilmesi, O'nun senin için şahitliğidir. Sen, halini Allah'ın bilmesiyle yetin; artık O'nun dışında hiç kimseye yönelme. Yönelme ki Allah'ın senin halini bilmesiyle yetinmediğin için kalbinden ilâhî marifet ve muhabbet çekilip alınmasın. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bir grup kâfir Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Ey Muhammed, sen Allah'la beraber başka bir ilâhın olduğunu bilmiyor musun?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

---

54 Aynı söz, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den de nakledilmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/526; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/257).

...اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ
وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

... Yoksa siz, Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz? De ki: "Ben buna şahitlik etmem. O, ancak bir ilâhtır. Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım."

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerin yaptığını reddetmek için buyurdu ki:

"Yoksa siz, Allah ile beraber ibadet edilmeyi hak eden başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?" Ey Muhammed *de ki: "Ben, sizin şahitlik ettiğiniz şeye şahitlik etmem." Onlara de ki: "O, ancak bir ilâhtır;* ben O'ndan başka hiçbir ilâhın bulunmadığına şahitlik ederim. *Ben sizin ortak koştuğunuz putlardan kesinlikle uzağım."*

19. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Şirkin gizli ve açık olanından tam manasıyla ancak Allah'ı zatında bir bilen ve O'nunla birlikte başka bir varlık görmeyen ehl-i fenâ (fenâ fillâh derecesine ulaşmış ârifler) uzak kalabilir. Bu tevhide ulaşanlardan biri demiştir ki:

"Allah'tan başka bir varlığı görmeye zorlansam buna güç yetiremem; O'nunla birlikte gerçek vücut sahibi bir varlık yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

Bir diğeri de der ki: "Allah'la birlikte başka bir varlığı müşahede etmen (onu gerçek vücut sahibi görmem) imkânsızdır."

Ârif şairlerden biri de şöyle der: "Yüce Allah'ı tanıdıktan sonra başka kimseyi görmedim; hem bizim yanımızda başkasını görmek yasaklanmıştır."

Âriflerin bu manada sözleri çoktur. Hepsi de vicdanen buldukları ve tattıkları manevi hali göstermektedir. Allah bizi de onların zikri ve muhabbeti ile faydalandırsın. Âmin ...

Allah Adına Yalan Söyleyenler

Kureyş, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), "Biz yahudi ve hıristiyanlara seni sorduk, onlar, yanlarında (kitaplarında) senin hakkında bir bahis ve bilgi bulunmadığını söylediler!" dediklerinde Allah Teâlâ iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاۤءَهُمْ اَلَّذِينَ خَسِرُٓوا
اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ
كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

20. ***Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Resûlullah'ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine yazık edenler var ya, işte onlar iman etmezler.***

21. ***Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir! Şüphesiz, zalimler iflah olmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kendilerine kitap verdiğimiz yahudi ve hıristiyanlar onu* yani Tevrat ve İncil'de zikredilen sıfatlarıyla Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) *kendi oğullarını tanıdıkları gibi,* hatta daha iyi *tanırlar,* ancak bile bile inkâr ederek ve riyasetlerinin ellerinden gitmesinden korkarak onun sıfatlarını gizliyorlar."

Âyet şöyle devam ediyor: "Ehl-i kitap'tan yalan söyleyerek ve hakkı gizleyerek *kendilerine yazık edenler,* inkâr ve inatla kendilerine yazık eden

müşrikler *var ya, işte onlar iman etmezler."* Çünkü onlar, kendilerine imanı kazandıracak doğru görüş, tefekkür ve gerçeğe tarafsız yaklaşmayı kaybederek nefislerine zulmetmişler ve onu değersiz hale getirmişlerdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Allah Resûlü'nün sıfatlarıyla ilgili hakka şahitliği gizleyerek yahut melekler Allah'ın kızlarıdır, onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, diye iddia ederek *Allah adına yalan uyduranlar veya O'nun* Kur'an ve mucizeler gibi *âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır!"* Yani bu işleri yapan kimseden daha zalim hiç kimse yoktur.

Onlar, Allah adına yalan uydurmayı ve âyetlerini inkâr etmeyi birlikte işlemişken, her bir işin ayrı ayrı zikredilmesi, onların kendilerine zulümde ne kadar ileri bir noktaya ulaştıklarına dikkat çekmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "Hiç şüphesiz durum şudur: Ondan daha zalim hiç kimsenin olmayışı bir yana; *o tür zalimler iflah olmazlar."*

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah katında insanların en kötü halde, en çirkin durumda olanı, Allah dostlarından birinin veli olduğunu kesin olarak bildikten sonra, haset ve inadından onun halini gizleyen ve onu inkâr eden kimsedir. Gerçekten bu kimse Allah'a harp açmıştır.[55] Şu halde bir veliye teslim olmak ve hakkını teslim etmek, ilâhî bir inâyet; onu tenkitle uğraşmak ise büyük bir cinayettir. Her işinde insafla hareket etmek, şerefli insanların ahlâkıdır; taassup ve benlik ise düşük kimselerin işidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

55 Velileri anlatan meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan eder, dostumun intikamını alırım ..."* (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

Şirke Düşenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şirke düşenlerin başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

22. ***O gün hepsini mahşere toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara, "Hani nerede ilâh zannederek Allah'a ortak koştuklarınız?" diyeceğiz.***

23. ***Sonra onların fitneleri*** *(içine düştükleri küfrün âkıbeti)*, ***ancak, "Vallahi ey Rabbimiz, biz ortak koşanlar değildik!" demeleri olacaktır.***

24. ***Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, şunu hatırla: *O gün bütün müşrikleri mahşere toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara, 'Hani nerede ilâh zannederek Allah'a ortak koştuklarınız,* kendilerini sevip onlardan yardım talebinde bulunduklarınız; yani Allah'a ortak kabul ettiğiniz ilâhlarınız?' *diyeceğiz.* O anda, onlarla putlarının arasına engel konur, onlardan uzaklaşırlar. Âyetin devamında belirtildiği gibi, onların fitneleri, yani kendisiyle fitneye düştükleri inkârlarının âkıbeti, *'Rabbimiz, vallahi biz ortak koşanlar değildik!' demeleri olacaktır.* Onlar, bu sözleriyle, dünyada yardım isteyip kendilerini hararetle savundukları putlarından uzaklaşacaklardır."

Yahut onların kendilerine sorulan soruya cevapları, ancak şirkten uzaklaşmaları, kendilerine fayda vermeyeceğini bildikleri halde, ileri

derecedeki hayret ve dehşetten dolayı Allah huzurunda yalan yere yemin etmeleridir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Bir âyette, '*İnkârcılar, Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler*' (Nisâ 4/42) buyruluyor; bu durumda onlar, gerçek durumlarını nasıl inkâr ederler?"

Bu soruya verilecek cevap şudur: İnkârcıların ahiretteki halleri, gruplara ve ahiretteki yerlere göre farklı olur. Onlardan bir grup hallerini gizler, bir diğeri ikrar eder. Mahşerin bir yerinde gizlerler, bir diğer yerinde ikrar ederler; çünkü kıyamet günü çok uzundur.

İbn Abbas'a (radıyallahu anh) bu âyet sorulunca demiştir ki: "Onlar kurtulma ümidiyle gerçek hallerini gizlediler; bunun üzerine Allah onların ağzını mühürledi; âzaları konuştu; o zaman hiçbir şeyi gizleyemediler."

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler!*" Nefisleri şirke düşmüşken, onun şirke düşmediğini söyleyerek nasıl da yalan söylediler. Bunun bir benzeri şu âyettir:

"*Allah'ın hepsini dirilteceği günde onlar, size yemin ettikleri gibi, Allah'a yemin ederler ...*" (Mücâdile 58/18).

Âyet şöyle bitiyor. "*Ve uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!*" Yani Allah'a karşı iftira ederek taptıkları putlar onlardan uzaklaşıp kayboldu.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi severse onun için hizmetçi olur, fakat ahirette ondan uzaklaşır. Ne var ki onu ölçüsüz sevmenin ve kendisiyle meşgul olmanın cezasını görür. Bu durumda, fitneden selâmet isteyen kimsenin, sırf Allah için sevmesi, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşması ve yönünü sadece Allah'a çevirmesi gerekir. Evet, selâmet isteyen kimse, zâhiren ve bâtınen ancak kendisini Allah'a yaklaştıran ve mâsivadan uzaklaştıran şeylerle meşgul olmalıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyaya, altına, gümüşe, kumaşa gönül verip köle olanlar helâk olmuşlardır. Helâk olsunlar, baş aşağı düşsünler, ayaklarına batan diken çıkmasın!"[56]

Kalpleri Örtülü Olanların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin küfür ve inatları sebebiyle dünyada içine düştükleri hali zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫كَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ
يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُۚ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

25. ***Onlardan bir kısmı seni** (okuduğun Kur'an'ı) **dinlerler, fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik ve kulaklarına bir ağırlık koyduk. Onlar bütün delilleri görseler yine de ona iman etmezler. Hatta seninle tartışmak için sana geldiklerinde kâfirler, "Bu Kur'an öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.***

26. ***Onlar, hem** (insanları) **ondan nehyederler hem de kendileri geri dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ederler, ancak bunun farkında değiller.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirlerden bazıları* sen Kur'an okuduğun zaman *seni dinlerler.*" Âyette geçen kâfirlerden murat, Ebû Süfyân, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ebû Cehil ve arkadaşlarıdır. Bunlar Hz. Pey-

56 Buhârî, Rikâk, 10, Cihad, 70; İbn Mâce, Zühd, 8; İbn Hibbân, *el-İhsan*, nr. 3218 (Son kısmı hariç).

gamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okurken toplanıp kendisini dinlediler. Sonra Nadr'a,

"O ne diyor?" diye sordular; Nadr da,

"Kâbe'yi beyti yapan Allah'a yemin olsun ki onun ne dediğini bilmiyorum, ancak o dilini hareket ettiriyor; benim size getirip okuduğum gibi öncekilerin masallarından söylüyor!" dedi.[57]

Süheylî demiştir ki: "Kur'an'da nerede 'Öncekilerin masalları' ifadesi geçiyorsa onu söyleyen Nadr b. Hâris'tir. O, İran bölgesine gider, o bölgede yaşamış meliklerin haberlerini öğrenir, Mekke'ye gelip onları Kureyşliler'e okur ve, 'Benim sözlerim, Muhammed'in sözlerinden (okuduğu Kur'an'dan) daha güzeldir!' derdi." [58] Nadr ve arkadaşları hakkında şu âyet indi.

"Biz, o Kur'an'ı anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik ve kulaklarına bir ağırlık koyduk." Bu, haklarında önceden verilen cehennemlik hükmünden dolayı böyle oldu; artık onlar Kur'an'ın manasını anlamazlar ve âyetleri üzerinde düşünmezler.

"Onlar bütün âyetleri, mucizeleri *görseler,* aşırı inatlarından, taklit hastalığı içlerine iyice yerleşmiş bulunduğundan ve haklarında şekavet hükmü verilmiş olduğundan, *ona iman etmezler;* yalanlamaları devam eder, içlerindeki şüpheleri büyür. Hatta o kâfirlerin yalanlaması o noktaya gelir ki sonunda mücadele etmek için sana gelirler ve, *"'Bu Kur'an eskilerin masallarından,* yalanlarından *başka bir şey değil' derler."* Gerçekten, sözün en güzeli olan bir kelâmı, öncekilerin masalları diye tarif etmek, yalanlamanın son haddidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hem* insanları *Kur'an'dan* veya Peygamber'den ve ona imandan *nehyederler hem de kendileri ondan geri dururlar."* Böylece kendileri hak yoldan çıkmış ve başkalarını da haktan saptırmış olurlar.

---

57 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/527. Olayın detayı için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* I/233 (Beyrut 2003).

58 Süheylî'nin Nadr b. Hâris hakkındaki açıklamaları için bk. Süheylî, *Ravzü'l-Ünüf,* 3/289-290.

Bir başka mana: Onlar, Ebû Tâlib ve onunla birlikte olanlar, bir yandan insanları Hz. Peygamber'e saldırmaktan nehyederler, diğer yandan da kendileri ondan uzak durur, iman etmezler. Ebû Tâlib, Mekke'de Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] himaye ederdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, bu yaptıkları ile yalnız kendilerini helâk ederler, ancak bunun farkında değiller."* Yaptıkları işlerin zararı ve vebali kendilerine aittir, başkasına yüklenmez.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki kalbi Allah'ın kelâmını düşünmekten ve onun tadını almaktan dört perde engeller. Bunlar şunlardır:

1. Küfür ve şirk perdesi. Bunu iman ve İslâm ortadan kaldırır.

2. Günah ve isyan perdesi. Bu, tövbe ederek ve onları kalpten söküp atarak ortadan kalkar.

3. Nefsani hazlara, şehvetlere ve hevâya dalma perdesi. Bu perdeden, zühd (kalbi dünyadan çekme), vera' (şüpheli şeylerden sakınma), iffet ve çeşitli riyâzetlerle kurtulmak mümkündür.

4. Gaflet, mâlâyâni şeylere dalma ve boş işlerle meşgul olma perdesi. Bu perde de kalp uyanıklığı, Hakk'a yönelme ve bütün varlığı ile Allah'a bağlanma ile ortadan kalkar. Bu perdeler kalpten kalkınca, kalp Allah'a yakınlık halini ve murakabeyi elde ettiği için, Kur'an'ın ve Hakk'a münâcâtın tadını alır.

Geride iki perde daha kaldı. Kul, onlardan da kurtulunca, Kur'an okurken kendisiyle konuştuğu yüce Mevlâ'sını vasıtasız olarak müşahede etme nimetine erer. Bunların birincisi, taatlerin ve zâhirî amellerin tadına aldanma, makamlara ve kerametlere takılıp kalma perdesidir. Âriflere göre bunlar, Hak yolcusu için birer öldürücü zehirdir. Bu perdelerin ikincisi, vehimle oyalanmak ve işin bâtınına ulaşmadan zâhirî hisle yetinmek, manayı yani işin hakikatini müşahede etmeden zâhirdeki şekillerle kalmaktır. Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî bir beytinde der ki:

"Cenâb-ı Hak, kula şöyle seslenir: Şekillere bakma, mana denizine dal; böyle yaparsan belki beni görürsün."

Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kalbi, Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen engeller dört tane olup şunlardır:

1. Bütün dikkat ve anlayışı, harfleri düzgün okumaya hasretmek, sadece onların mahreci ve çıkarılmasıyla meşgul olmak. Şeytan bu işi bizzat üstlenmiş ve pek çok Kur'an okuyucusunu bununla meşgul edip yormuş ve böylece onları Allah'ın kelâmını anlamaktan uzaklaştırmıştır.

2. İşittiği mezhebi taklitle yetinmek, delilini gerçekliğini araştırmadan ona tâbi olmak ve onun katı bir savunucusu olmak.

3. Günahta ısrar etmek, kibirli olmak yahut dünya sevgisiyle müptela olmak, bu konuda nefsine tâbi olmak. Gerçekten bu gibi şeyler kalbin kararmasına sebeptir; tıpkı aynanın toz toprak ile kirlenip bir şey göstermez hale gelmesi gibi. Kalp kirlendiği zaman, onda Hakk'ın tecellilerine mani olur. Bu, kalbin en büyük perdesidir ve insanların çoğu bu perde ile perdelenmiştir.

4. İnsan bazan zâhirî bir tefsir okur ve İbn Abbas'tan, Mücâhid ve diğerlerinden gelen açıklamanın dışında Kur'an âyetlerinin başka bir manasının olmadığını sanır; bunların ötesinde, görüşlere dayalı tefsirin yasaklandığını düşünür. Bu da büyük bir perdedir. Hiç şüphesiz Kur'an, sahili olmayan bir deryadır. O, kıyamete kadar suyundan avuçlayıp alabilecek herkese açıktır. Herkes ondan ilmî vüsati ve kalbinin safiyeti ölçüsünde alıp anlar, istifade eder ve değişik manalar çıkarır."[59]

Yalancıların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kâfirleri, kendilerine kıyamet günü hazırladığı azapla korkutarak şöyle buyurdu:

---

59 Müfessirimiz, Gazâlî'nin açıklamalarını özetle, mana olarak vermiştir (geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/385-386).

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا
وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ
رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

27. ***Onları, ateşin karşısında durdurulunca, "Âh, keşke dünyaya geri gönderilseydik; Rabbimiz'in âyetlerini yalanlamazdık ve müminlerden olurduk!" derken bir görsen!***

28. ***Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler karşılarına çıktı da ondan böyle diyorlar. Eğer onlar dünyaya geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerlerdi. Onlar gerçekten yalancıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut ey görme kabiliyetine sahip kimse! *Ateşin karşısında durdurulup onu* gözleriyle *gördüklerinde* yahut ne olduğunu farkettiklerinde veya içinde girip azabının ne kadar şiddetli olduğunu yakînen bildiklerinde, *kâfirlerin halini bir görsen!"* O zaman, acıklı bir durum ve dehşetli bir korku hali görürdün. *O vakit kâfirler şöyle der:*

"Ah, keşke dünyaya geri gönderilseydik; Rabbimiz'in âyetlerini yalanlamazdık ve müminlerden olurduk!" Onlar, pişmanlığın fayda vermediği ve ayakların kaydığı bir zamanda pişman oldular. Hak Teâlâ buyurdu ki:

"Hayır! Daha önce dünyada gizledikleri ayıpları ve çirkin amelleri karşılarına çıktı, kıyamet günü amel defterleri kendilerine açıldı da ondan böyle diyorlar."

Bir diğer mana: Onlar kıyamette Allah'ın birliğini zorunlu olarak bilip anladıklarında kendilerine imanın hakikati ve onun zıddı olan küfrün ise bâtıl olduğu apaçık ortaya çıktığından böyle derler. Halbuki onlar dünyada imanı gizleyip şirki sergiliyorlardı. Bu halden Allah'a sığınırız.

Hak Teâlâ, âyetin devamında buyurdu ki: "*Eğer onlar*, hakikati anladıktan ve hak ortaya çıktıktan sonra, *dünyaya geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen küfür ve isyanlara dönerlerdi.*" Çünkü onlar, cehennemlik olanların toprağından yaratılmışlardır. Allah bizi böyle bir halden korusun.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar*, kendileri adına söz verdikleri iman etme ve yalandan vazgeçme hususunda *gerçekten yalancıdır.*"

Bu âyetten çıkan hükümlerden biri de şudur: Henüz olmayan bir şeyden haber vermek ve olunca da nasıl olacağını bildirmek ancak Allah'ın bileceği bir şeydir.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, her şeyin hakikatinin olduğu gibi ortaya çıktığı gündür. Eğer o şey hak ise onun hak olduğu ve doğruluğu ortaya çıkar; şayet bâtıl bir şeyse onun bâtıl olduğu apaçık görünür. Fakat, o günde eşyanın üzerinden hikmet perdesi kaldırılıp kudret ortaya çıktığı ve gayb diye bir şey kalmadığı için, o andaki bilgi bir fayda sağlamaz. Asıl meziyet, gayba iman etmek, kapalı olan şeyi tanımak, kibriya perdesi gerisinden hakkı müşahede etmektir. Manaları müşahede etmek, maddi şeylerin arkasında saklı hakikati görmektir. Varlığın kapalı manası ve gizli yönü açıkça ortaya çıktığı zaman iman olmaz; o zaman ancak müşahede ehli için hakikati görmek; rahmetten mahrum edilen içinse perişanlık kalır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kâfirler, dünyada inkâr ettikleri şeyin hakikatini bilemediler; eğer bilselerdi tevhid ehli olurlardı. Kıyamet günü onlara, inkâr ettikleri şeylerin hakikati gözükür, fakat bunun onlara bir faydası olmaz; çünkü onlar kapalı gerçekleri anlama yolunu tutmadılar.

Eşyanın kapalı, gizli, saklı yönünü incelemek insanı marifete götürür. Bunun yeri de onların iç âlemidir. Onların irfanı az olduğu için, inkâra daldıkları şeylerin sûretini hak görüp isyanın şehvetine tâbi olarak farkında olmadan hakikati gizlediler. Aslında, arştan yere kadar her kalbe, gayb âleminden tecelliler olur, ona Allah tarafından, Hakk'ın rıza-

sını tanıtacak ilhamlar gelir; sahibi bunu bilir, işitir fakat onları kalbinde gizler. Çünkü o, çok gizli ve sırlı bir şeydir. Onun hareketi karıncanın ayak izinden daha gizlidir. Bununla birlikte insan onu vicdanında tanır. Ancak kimin şehvetleri nefsine galip gelmişse, o kimse, Allah'ın hitabına tâbi olup hak yolda yürümez. İşte Allah, kıyamet günü içlerinde gizledikleri bu ilhamları onlar için ortaya koyarak kendilerine gösterir; bunu onları ayıplamak ve aleyhlerine delil oluşturmak için yapar."[60]

Vertecûbî'nin kalple ilgili yaptığı açıklamaların özeti şudur: Kalbe, sahip olduğu özellikten dolayı iki türlü etki olur. Biri Hak'tan, diğeri şeytandandır. Kul hak yoldan ayrılsa da kendisine gaybdan gizli ilhamlar gelir; fakat bunlar gafiller için, âdeta karıncanın ayak sesi gibi son derece gizlidir. Eğer kalp, manen diri ve uyanık ise şeytandan gelen vesveseyi tanır, takip eder ve hakkın ortaya çıkmasıyla onu kalpten temizler. Şayet kalp, şehvetlerin kendisine galip gelmesiyle manen ölü ise kendisine gelen hak ilhamları ölene kadar bastırıp gizler. Onun dünyada gizlediği bu şeyler, ahirette açılıp önüne konur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dünyayı Yegâne Hayat Görenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin bozuk itikadlarını ve onları buna sevkeden husuları zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ
وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّۜ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَاۜ قَالَ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاۤءِ اللّٰهِۜ
حَتّٰٓى اِذَا جَاۤءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَاۙ
وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْۜ اَلَا سَاۤءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

60 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/352.

29. ***Onlar, "Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir. Biz, bir daha da diriltilecek değiliz" dediler.***

30. ***Onları, Rab'lerinin huzurunda durduruldakları zaman bir görsen! Allah, "Bu** (yeniden dirilme olayı), **hak değil miymiş?" der. Onlar da, "Rabbimize yemin olsun ki o haktır!" derler. Allah da, "O halde** (bu gerçeği) **inkâr etmeniz sebebiyle tadın azabı!" der.***

31. ***Allah'la buluşmayı yalanlayanlar gerçekten hüsrana uğramıştır. Kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca onlar, günahlarını sırtlarına yüklenerek şöyle derler: "Dünya hayatında yaptığımız kusurdan dolayı vay halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!***

32. ***Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Hiç şüphesiz Allah'tan korkan takva sahipleri için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ anlamayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirler*, öldükten sonra dirilmeyi inkâr için, *'Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir;* ondan sonra herhangi bir hayat yoktur ve *biz, bir daha da diriltilecek değiliz' dediler.*"

Yüce Allah buyurdu ki: "*Onları, Rab'lerinin huzurunda durduruldukları zaman bir görsen!*" Bu âyet, onların hesap sorulması ve kınanmaları için durdurulacaklarını kinaye yoluyla anlatmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rab'lerinin kulları arasında hüküm vermesi için durdurulurlar ve hakkı yakînen tanırlar.

Cenâb-ı Hak onlara, "*İnkâr ettiğiniz bu şey, hak değil miymiş, diye sorar; onlar da, 'Rabbimiz'e yemin olsun ki haktır;* fakat biz haktan sapmış bir kavimdik' *derler.*"

Bu, ahiretteki işler apaçık ortaya çıkmasıyla, yeminlerini tekit için söylenmiş bir sözdür. Hak Teâlâ onlara, "*O halde inkâr etmeniz sebebiyle,* yani inkârınızdan dolayı tadın *azabı!*" der.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'la buluşmayı yalanlayanlar,* nimetleri kaçırmaları ve ebedî azabı hak etmeleri sebebiyle *gerçekten hüsrana uğramışlardır.* Allah'la buluşmaktan murat, öldükten sonra diriliş ve peşinden gelen ahiret hayatıdır. Onlar yalanlamaya devam ettiler, nihayet *kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, 'Dünya hayatında yaptığımız kusurlardan dolayı vay halimize!' derler."*

Yahut, "Kıyametin kopması hakkında yaptığımız kusurdan yani ona iman edip hazırlanmayışımız yüzünden vay halimize!" derler.

"Onlar günahlarını sırtlarına yüklenirler." Bu ifade, kinaye yoluyla günahlarını taşımalarını anlatmaktadır; çünkü ağır yükler genelde sırtta taşınır. Bunun gerçek manada bir taşıma olduğu da söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre kâfirin ameli, kendisine en çirkin bir sûrette temessül ettikten (bir şekle girip gözüktükten) sonra sırtına biner, kâfir hesap yerine o şekilde gelir. Müminin ameli de kendisine en güzel sûrette gözükür ve mümin onun üzerine binerek hesap yerine gelir.[61]

Allah Teâlâ, kâfirlerin durumu hakkında buyurur ki: *"Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!"* Yani onların vebalini yüklendiği ve dünyada işlediği şey ne kadar kötüdür. Onların bu günahı, kıyamet günü sırtlarında taşıyacakları yüktür.

Bunun sebebi, aldatıcı dünyaya güvenip dayanmaları ve ebedî hayatı unutmalarıdır. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir."* Yani onun işleri, ancak bir oyun ve eğlencedir; insanı oyalar; onu, peşinden dâimî fayda gelecek olan hayırlı işlerden ve hakiki lezzetten alıkor. Dünya hayatı, peşinden gelen fânilikle birlikte düşünüldüğünde, süresi ancak bir oyun ve eğlence müddeti gibi kısadır; çünkü vakitlerini Rabb'ine taatle değerlendirmeyen kimse için onun altında bir fayda ve menfaat yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç şüphesiz ahiret yurdu,* süresi dâimî, nimetleri temiz ve lezzeti hiç bozulmayan cinsten olmasıyla, *Allah'tan korkan takva sahipleri için daha hayırlıdır.* Harap ve fâni olacak bir yurtla, nimetleri hiç

---

61 Rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/216-217; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 4/1281; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/262-263.

bozulmayan ebedî yurttan hangisinin daha hayırlı olduğunu *anlamayacak mısınız?"*

"Takva sahipleri için daha hayırlıdır" âyetinde, müttakilerin bütün işlerinde oyun ve eğlence türü bir şeyin bulunmadığına bir işaret vardır.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Aklın nuru kemale erince, sahibi için hak ile bâtılı, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırma gücü hâsıl olur. Bu kimse ibret gözüyle dünyaya baktığında onun da fâni ve gidici olduğunu görür; ahirete bakınca onun da kendisine doğru geldiğini ve dâimi, ebedî bir hayat olduğunu görür. Bu durumda dünyadan gönlünü çeker, onun süs ve alâyişinden yüz çevirir. Bütün varlığı ile Mevlâ'sına yönelir. O'ndan başka her şeyden kalbini çeker. Ölümü ve ötesini sürekli gözü önünde tutar. Dünyayı arkasına ve ayaklarının altına atar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Eğer yakın nuru kalbinde parlasaydı, ahireti adım atarak gitmekten daha yakın bulurdun, dünyayı da üzerinde fânilik damgası vurulmuş bir halde görürdün."

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Şayet dünya fâni bir altın, ahiret de ebedî bir toprak olsaydı, akıllı olan kimse, yine de ebedî olanı fâni olana tercih ederdi. İş bunun aksi olunca, yani dünya fâni bir toprak, ahiret de ebedi bir altın olduğundan, elbette ahiret tercih edilmelidir." Şu halde bu dünyayı, hiç aklı olmayan kimse tercih eder. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bur hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Dünya, evi olmayanın evi; malı olmayanın malıdır. Onu aklı olmayan kimse toplayıp yığar, hiç ilmi olmayan cahil kimse onun için düşmanlık eder." [62]

---

62 Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünya*, nr. 182; Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10637.

Hz. Peygamber'i Değil, Allah'ın Âyetlerini Yalanlıyorlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kavminden karşılaştığı sıkıntılara karşı Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى
مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ
جَٓاءَكَ مِنْ نَبَاِئِ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٤﴾ وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ
اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِى السَّمَٓاءِ فَتَأْتِيَهُمْ
بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٥﴾

33. *Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar.*

34. *Gerçekten senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda onlara yardımımız yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bir kısmı sana gelmiştir.*

35. *Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. Öyleyse sen, sakın bunu bilmeyenlerden olma!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *o kâfirlerin senin hakkında* şair, kâhin, deli veya yalancı gibi *sözlerinin seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar,* senin gerçek bir peygamber olduğunu kesin olarak bildiklerinden, *seni yalanlamıyorlar, fakat onlar,* haset ederek ve maddi itibarın ellerinden gitmesinden korkarak *Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar."*

Bu âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir. O, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Biz seni yalanlamıyoruz; fakat biz senin getirdiğin şeyleri yalanlıyoruz!" demişti.[63]

Ahnes b. Şerîk demiştir ki: "Vallahi Muhammed gerçekten doğru bir kimsedir, fakat ben onun şerefini kıskanıyorum."

Cenâb-ı Hak, sonra, kendisini teselli ederek şöyle buyurdu:

"Gerçekten senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı; onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler." Yani kavimlerinin yalanlamalarına ve eziyetlerine sabrettiler. *"Sonunda onlara yardımımız yetişti."* Onların sabrettiği gibi sen de sabret; tâ ki onlara geldiği gibi sana da yardımımız gelsin. Bu âyette, sabredenlere ilâhî yardımın geleceğine dair gizli bir işaret vardır. Bunun için şöyle denmiştir:

"Sabır, zaferin alametidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın,* sabredenlere ezelde takdir buyurduğu yardım etme *sözünü değiştirecek hiçbir kimse yoktur."* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Peygamber olarak gönderilmiş kullarımız için şu sözümüz önceden verilmiştir: Hiç şüphesiz onlara yardım edilecektir (ve onlar galip geleceklerdir)"* (Sâffât 37/171-172).

"Resûlüm, önceki *peygamberlerin kavimlerinden* çektikleri sıkıntı haberlerinden *bir kısmı sana geldi.* Onlar bu eziyetlere Allah'ın yardımı gelene kadar sabrettiler; sen de onları örnek al ve sabrederek yardımımızı bekle!"

---

63 Tirmizî, Tefsîr, nr. 3064; Hâkim, *Müstedrek,* 2/315; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 9/223.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer müşriklerin senden* ve getirdiğin şeylere imandan *yüz çevirmesi sana çok ağır geldi,* sıkıntı verdi *ise* onlara biz mucize aramak için, *gücün yeterse yerin içine bir tünel açıp içine gir yahut göğe bir merdiven kurarak yukarı çık ve kendilerine bir mucize getir de onu görsünler.* "Şayet buna gücün yeterse yap; fakat ey Resûlüm, bütün iş benim elimdedir; sen ancak bir uyarıcısın.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetten maksat, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin müslüman olmasına yönelik gösterdiği aşırı hırsı açıklamaktır. Gerçek şu ki eğer onun, yerin altından veya göğün üstünden onlara bir mucize getirmeye gücü yetse İslâm'a girmeleri ümidiyle bunu bile yapardı."

"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı." Yani, eğer Allah onların hidayet üzere toplanmalarını dileseydi, kendilerini imana muvaffak eder ve onlar da iman ederlerdi, fakat ilâhî murat bunu dilemedi. Bu âyette, "Kul kendi fiilini kendi yaratır" diyen Kaderiyye (Mûtezile) mezhebinin yanlış olduğuna bir delil vardır. Onlar âyeti şöyle yorumlamışlardır: Eğer Allah dileseydi, onlara kendilerini imana mecbur eden bir mucize gösterirdi, fakat hikmetinin dışında olduğu için bunu yapmadı."

"O halde sen, sakın bunu bilmeyenlerden olma!" Yani kaderde takdir edilmeyen bir şeyin olması için hırs gösterenlerden olma! Bunun manası şudur: Sen, onlardan ayrı olarak kendi yoluna devam et; İslâm'a girmiyorlar diye aşırı üzüntün sebebiyle onların durumunu ele alma.

Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılan bu hitap, onun için bir terbiye ve bir halden daha yükseğine terakki ettirmektir. Bu, özel yakınlığa ulaşmış kimselere verilen terbiye gibidir (Dışarıda normal olan bazı durumlar, sultanın huzurunda kusur olur). İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler, zâhirde iyilik ve Allah'a yakınlık sebebi olan bazı işleri terkedecekleri bir noktaya gelmişlerdir. Bu konuda onlardan pek çok haber nakledilmiştir."

Şunu da hatırlatayım: Hitabın şiddeti, makamın yüksekliği ölçüsünde olur. Bu durum, çocuğuna karşı çok şefkatli bir babada veya müridine samimi olarak nasihat eden bir mürşidde de çok rastlanır. Allah Teâlâ, Hz. Nuh'a da [aleyhisselâm] şöyle buyurmuştur:

"Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum!" (Hud 11/46). Bu hitap, onun makamının yüceliğinden dolayı böyle şiddetli olmuştur.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlere teselli için söylenen her şey, velilere de söylenir. Çünkü onlar, peygamberlerin has vârisleridir. Peygamberlere emredilen sabır ve hırs sahibi olmama gibi her şey, velilere de emredilir. İnsanlar davetime uysunlar diye hırs göstermek ve kendilerine sırt çevirip inkâr eden biri olunca hüzünlenmek Allah'a davet edenlerin işi değildir.

Allah'a davet edenler, insanların kalp toprağına hikmet tohumlarını ekerler, sonra Allah'ın orada ne bitireceğine bakarlar. Bunu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen ilâhî davete uyarak ve onun ahlâkına tâbi olarak yaparlar. Şunlar tarikatın temel prensipleridir: İnsanlar kendisine yönelse de sırt çevirse de onlardan gönlünü çekmek; genişlik veya sıkıntı olsun, bütün hallerde Allah'a dönmek. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haktan Yüz Çevirme Sebebi: Kalbin Ölmesi

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin haktan yüz çevirmelerinin sebebinin ruhen ve manen ölmeleri olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

36. ***Senin davetini ancak** (can kulağı ile)* ***dinleyenler kabul eder. Ölülere gelince, Allah onları diriltir, sonra da O'na döndürülürler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *senin* imana *davetini ancak,* gerçeği anlamak ve düşünmek için *dinleyen kabul eder.* "Bu kimse, kalbi diri olandır. Kâfirlere gelince, onlar manen ölüdürler; hakkı işitmezler ve gerçeği anlamazlar.

"*Ölülere gelince,* onlar, cehaletle ruhları ölmüş ve bu halde maddeten de ölene kadar kalmış kimselerdir. *Allah onları diriltir,* kendilerine hakkı gösterir; onlar imanın fayda vermediği *bir zamanda gerçeği işitirler ve anlarlar.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: "Allah kalben ölüleri bile dünyada hidayete ulaştırarak diriltir.

Âyette geçen ölülerin, maddi olarak ölmüş kimseler olduğu da söylenmiştir. "*Allah onları, mahşerde hesap için yeniden diriltir; sonra* amellerinin karşılığını almak için *Allah'a döndürülürler.*"

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin davetine ve Rabb'inin azametini müşahede için seyrü sülûk talebine ancak, kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmiş ve Allah'ın, kalplerini hidayet nuruyla dirilttiği kimseler icabet eder. Onlar, kalplerinin ve ruhlarının kulağı ile bu daveti işitirler ve maddi âlemden, sırların ve ruhların âlemine, ilâhî huzura terakki edip yükselirler. Gaflet ve cehaletle kalpleri manen ölmüş kimselere gelince, Allah onları ehlullahın sohbeti bereketiyle diriltir; onların üzerine hidayet rüzgârları eser. Onlara ulaşan bu saadet, haklarında ilâhî inâyet takdir edilmesindendir. Sonra, (bu terbiye sonucu nefis, şeytan ve dünyanın esaretinden kurtarılıp) Allah'a döndürülürler. Böylece yüce sultan, ebedî dostun huzurunda müşahede nimetine ulaşırlar.

Her Canlı Türü Birer Ümmettir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin mucize istemelerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَط۪يرُ بِجَنَاحَيْهِ
اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

37. ***Müşrikler, "Ona Rabb'inden bir mucize indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir." Fakat onların çoğu bilmezler.***

38. ***Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar ve iki kanadıyla*** *(havada)* ***uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer topluluktur. Biz kitapta*** *(levh-i mahfûzda veya Kur'an'da)* ***hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar, Rab'lerinin huzurunda toplanırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müşrikler,* öldükten sonra dirilmeyi ve Allah'ın huzuruna dönmeyi işittiklerinde, *'Bu peygambere,* iddia ettiği gibi öldükten sonda dirilmenin ve Allah'a dönmenin gerçekleşeceğini, kendisinin Allah katından gönderilen bir peygamber olduğunu gösteren *bir mucize Rabb'inden indirilseydi ya!'* dediler. Onlara de ki: *'Şüphesiz Allah mucize göstermeye kadirdir';* O, sizin açıkça göreceğiniz ve sizi imana mecbur edecek âdet üstü harika şeyler yaratmaya güç sahibidir. *Fakat onların çoğu,* böyle bir şey indirilmesinin kendileri için bir vebal ve azap olacağını *bilmezler;* çünkü onlar bu mucizeyi görüp de iman etmediklerinde, derhal azaba uğrarlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın, kendilerinin istediği şeylerden daha fazlasını yaratmaya gücü yettiğini bilmezler!

Müşriklerin bu mucize isteği, Kur'an'da birkaç yerde tekrar edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu taleplerine farklı cevaplar vermiştir. Bazan onların mucize istekleri reddedilmiştir; çünkü Allah kendilerine pek çok mucize göstermiştir. Olan bir şeyi tekrar etmek gereksiz ve faydasızdır. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz âyetleri açıkladık" (Bakara 2/118).

"Sana, onlara okunan bir kitabı indirmemiz kendileri için yeterli değil mi?" (Ankebût 29/51).

Bazan da mucize istekleri kâle alınmamıştır. Çünkü karşıdaki hasmın inat ettiği ortaya çıkınca, onunla konuşmanın bir manası yoktur. Açıklamasını verdiğimiz, *"De ki: Allah mucize göstermeye kadirdir..."* âyetinin bu kısımdan olması muhtemeldir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Onlar, ayın ikiye bölünmesi, kendilerine gaybdan birçok haber verilmesi gibi pek çok mucize görmüşken, yeni bir mucize niçin isterler?" Bunun cevabı şudur:

Onlar, gördükleri mucizeleri, inatlarından dolayı mucize olarak kabul etmediler. Gerçekten Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırrı ortaya çıkınca onunla birlikte bir miktar da insanı hayret ve dehşette bırakan bir özellik bulunur. Onlar, daha önce gördükleri mucizeleri güzel bir düşünce ve tefekkürle idrak etmedikleri için yenisini istediler. Bu, hikmete aykırı bir durumdur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, öldükten sonra diriltmeye ve diğer her şeye kadir olduğunun delillerini zikrederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar ve iki kanadıyla havada uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer topluluktur." Onlar da sizin gibi rızıkları takdir edilmiştir; ecelleri belirlenmiştir, cinslere ve sınıflara ayrılmışlardır, bedenleri korunmaktadır, mekânları bellidir. Hepsi Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufunda, kudreti ve dilemesi altındadır. Bu durum, O'nun kudretinin kemalini, ilminin genişliğini ve tedbirinin her şeyi içine aldığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda Allah'ın bir mucize indirmeye, onları öldükten sonra diriltmeye ve hesap için toplamaya gücü yettiğini de gösterir. Çünkü O, yeryüzünde olup biten, kalan eksilen her şeyi bilmektedir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz kitapta yani levh-i mahfûzda *hiçbir şeyi eksik bırakmadık."* Levh-i mahfûz, âlemde, büyük küçük her şeyi içermektedir. Onda canlı cansız bütün varlıkların zâhiren ve bâtınen hiçbir işi ihmal edilmeyip hepsi tesbit edilmiştir.

Her şeyi içeren kitabın, Kur'ân-ı Kerîm olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Kur'an, din adına ihtiyaç olacak bütün işleri özet veya detaylı bir şekilde içermektedir. Hatta seleften bir zat şöyle demiştir: "Eğer hayvanımı bağladığım ipim kaybolsa, onu nasıl bulacağımı Allah'ın kitabında bulurum." Yani onun genel prensipleri ve temel usulleri ile hareket ederek onu bulurum, demek istiyor.

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurur: *"Sonra onlar* yani insan-hayvan bütün ümmetler, topluluklar *Rab'lerinin huzurunda toplanırlar."* Birbirinden alacağı olan herkesin arasında adalet uygulanır. Hak sahibinin alacağını alıp kendisine vermede öyle titiz davranılır ki bu işlem hayvanlar arasında bile uygulanır.[64]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet gününde bütün mahlûkat; insanlar, hayvanlar, yerde sürünen canlılar ve kuşlar hepsi toplanır. Allah Teâlâ'nın adaleti öyle bir tecelli eder ki boynuzlu hayvandan boynuzsuz hayvanın hakkı alınır. Sonra hayvanlara, *'Toprak olun!'* denir. Âyette belirtildiği gibi bu, kâfirlerin, *'Keşke ben de toprak olsaydım!'* (Nebe 78/40) dediği andır." [65]

Hayvanların dirilme ve mahşerde toplanma meselesi, âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Sahih olan görüş, onların da dirileceği ve mahşerde toplanacağıdır. Bu konudaki bir âyette şöyle buyrulur: *"Vahşi hayvanlar, bir araya toplandığı zaman!"* (Tekvîr 81/5).

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayvanların toplanması, ölmeleridir." [66] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

64 Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 183; Müslim, Birr, 61; Tirmizî, Kıyâmet, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/325; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6513.

65 bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/235; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 4/1286; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 2/46 (Beyrut 1999); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/267.

66 Rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/428; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 10/3402.

37-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce defalarca şu açıklama geçti: Velilerden keramet istemek, onlar hakkındaki inancın zayıflığından ve sıdkın azlığındandır. Kerametlerin en büyüğü, iç âlemde tevhid üzere istikamet sahibi olmak, zâhirde de gerçek kulluğu yerine getirmektir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âyetleri Yalanlayanların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, âyetlerini yalanlayanların çirkin hallerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ
وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

39. ***Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediğini şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kudretimizin kemalini ve birliğimizi ispat eden delillerimizi yahut peygamberlerimize indirdiğimiz *âyetlerimizi yalanlayanlar, sağırdırlar;* Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğuna, ilminin kemaline ve kudretinin büyüklüğüne delil olan bu tür âyetleri, içlerine tesir edecek bir dikkatle dinlemezler. Onlar *dilsizdirler;* hakkı söyleyemezler *ve onlar karanlıklar içindedirler."* Yani onlar inkâr, cehalet, inat ve taklit karanlıkları içine kalmışlardır. Allah kâfirleri sağır, dilsiz ve kör olarak vasıflandırdı. Onların kör oluşunu, âyetin, *"Karanlıklar içindedirler"* kısmından çıkarmak mümkündür.

"Allah dilediğini, adaletine uygun olarak *şaşırtır; dilediği kimseyi de* hidayetine ulaştırıp hakka sevkederek *doğru yola iletir."* Böylece o kimse, hiçbir eğriliği olmayan hak yola tâbi olur.

39. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın veli kulları, yeryüzünde O'nun delillerinden birer delildirler. Kim onları yalanlarsa Allah'tan cahil kalma (marifetten mahrumiyet) karanlığı içinde kalır. Bu kimse ayrıca, nefsin ve varlıkların perdesinin zulmeti içinde, kendisini saran eşya ile çepeçevre sarılmış ve vücut heykeli içinde mahsur kalmış bir şekilde kalır. Kalbi, hakikat adına yapılan uyarıları duyup anlamaktan yana sağırdır. Dili, ilim ve sırlara göre konuşmaktan bağlıdır. Ona ilâhî inâyet takdir edilmemiştir, üzerine hidayet rüzgârı esmemiştir. Hakkımızda kötü âkıbet takdir edilmesinden ve şekavet ehlinin haline düşmekten Allah'a sığınırız.

Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğine delil olacak şeyleri zikrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَۚ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ
وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

40. ***De ki: "Ne dersiniz; size Allah'ın azabı gelse veya o kıyamet gelip çatıverse Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz söyleyin."***

41. ***"Hayır, sadece Allah'a yalvarırsınız. O da kaldırılması için kendisine yalvardığınız belayı dilerse kaldırır; o zaman siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki*: Bana haber verin; sizden öncekilere geldiği gibi, dünyada *size Allah'ın azabı gelse*

veya o kıyamet ve onun korkunç halleri *gelip çatıverse* başınıza gelenin kalkması için *Allah'tan başkasına mı yalvarıp sığınırsınız?* Taptığınız putların birer ilâh olduğu iddianızda *doğru iseniz, söyleyin;* gerçekten ne yapardınız?"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, sadece Allah'a yalvarırdınız. O da kaldırılması için kendisine yalvardığınız belayı dilerse* size bir lutuf olarak dünyada *kaldırır;* kaldırmadığı da olur. Sizden azabı kaldırdığında *siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz;* yani o vakit, akıllarda, 'Her belayı ancak Allah kaldırır, O'ndan başkası bunu yapamaz!' itikadı yerleşmiş olduğundan, Allah'ın dışındaki varlıkları terkedersiniz. Yahut işin korku ve dehşetinden onları unutuverirsiniz."

40-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Herkesin tevhid inancı ve anlayışı, başına sıkıntılı ve zor hallerin gelmesi anında ortaya çıkar. Eğer, zor bir durumla karşılaşan kimse, sadece Allah'a döner ve O'ndan başka kimseye yönelmezse biz onun hak yolunda yiğit bir insan olduğunu anlarız. Şayet bir zorluk anında kul, hemen Allah'tan başkasına koşar ve sığınırsa onun imanı zayıf bir kimse olduğunu anlarız.

Sûfîlere göre, genişlik ve darlık hallerinde Allah'a yönelmek, bu yolun temel esaslarındandır. Mürid Rabb'ine dönerse Cenâb-ı Hak istediği şeyi istediği vakitte ona verir; bazan müridin istediğine göre vermediği de olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Darda Kalınca Yüce Allah'a Yönelmek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, sıkıntılı anlarda kendisine yönelmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ
يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ

لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ
اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا بِمَا اُوتُوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ
مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

42. ***Gerçekten, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Onları, yalvarıp yakarsınlar diye zorluk ve sıkıntılara uğrattık.***

43. ***Hiç olmazsa, onlara tarafımızdan şiddetli sıkıntı geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi.***

44. ***Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında,*** *(üzerlerine indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp)* ***onlara her şeyin kapılarını açtık. Kendilerine verilenlerle sevinip zevke daldıklarında da onları ansızın yakaladık. O anda şaşkınlık ve ümitsizlik içinde kalıverdiler.***

45. ***Böylece zalim kavmin ardı kesildi*** *(kökü kazınıp helâk edildi).* ***Bütün hamd âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu ümmeti korkutmak ve uyarmak için buyurdu ki:

"Gerçekten, senden önceki ümmetlere, kendilerini Allah'ın azabıyla uyaracak *peygamberler gönderdik.* Onlar, kendilerine gelen peygamberleri yalanlayıp inkâr ettiler. Bunun üzerine *onları,* kıtlık ve açlık gibi şiddetli belalara ve hastalık, ölüm ve fitneler gibi *sıkıntılara uğrattık. Bunu* onları korkutmak ve *belki yalvarırlar diye yaptık."* Yani bu musibetleri onlara hakka boyun eğsinler ve yaptıkları isyanlardan tövbe etsinler diye verdik, fakat bunu yapmadılar.

"Hiç olmazsa, onlara tarafımızdan şiddetli sıkıntı geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya!" Yani onlara bu musibetler gelince, hakka boyun eğselerdi ya! Böylece kendilerine merhamet ederdik.

Âyette, bir zorluk ve şiddetli sıkıntı anında Allah'a yalvarmanın fayda vereceğine bir delil vardır.

"Fakat kalpleri iyice katılaştı ve yumuşamadı; şeytan da onlara yaptıklarını güzel gösterip kendilerini Allah'a yalvarıp yakarmaktan alıkoydu." Yani onların Allah'a yalvarıp yakarmasına mani olan şey sadece, kalplerinin katılaşması ve şeytanın onlara güzel gösterdiği işleri, kendilerini beğenmeleridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında;* yani sıkıntı ve musibetlerle yapılan uyarıdan öğüt almayı terkedip günahtan el çekmediklerinde, *onlara her türlü rızık, nimet ve rahatlığın kapılarını açtık."* Bunu onlara önceden çektikleri (fakat uyarısından anlamadıkları) sıkıntı ve zorlukların yerine verdik. Bu onlar için bir istidraçtır (kendilerini farketmeden azaba sürüklemektir), onları şiddet ve rahatlıkla sınamaktır, aleyhlerine delil oluşturmak ve (kendilerinden azabı savacak) bahaneyi ortadan kaldırmaktır. Yahut bütün bunlar, kendileri için bir tuzaktır. Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) gelen rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Kâbe'nin Rabb'ine yemin olsun ki o kavim bu şekilde tuzağa düşürüldü."[67]

"Onlar, kendilerine verilen nimetlerle şımarıp zevke daldıklarında yaptıkları tek iş, taşkınlıklarına devam etmek ve nimetle günlerini gün etmek oldu; bunun yanında nimetin sahibini ve O'na karşı şükür görevlerini hiç düşünmediler. İşte böyle bir durumda *onları ansızın yakaladık, o anda şaşkınlık içinde ve bütün hayırlardan ümit kesmiş vaziyette ortada kalıverdiler."*

---

67 İmam Süyûtî, bu söze hadis olarak rastlamadığını, onun Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak rivayet edildiğini belirtmiştir. bk. Münâvî, *el-Fethü's-Semâvî*, 2/605 (Riyad 1409); Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/95. Hasan-ı Basrî'nin sözü şu ilave ile bitmektedir: "Kendilerine ihtiyaçları olan her şey verildi, sonra azapla yakalandılar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/270).

Ancak bu konuda Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadis rivayet edilmiştir: *"Allah Teâlâ'nın bir kula dünyalık olarak sevdiği malı-mülkü verdiğini ve o kulun da isyanlara devam ettiğini görürsen, bil ki bu, onun için bir istidraçtır (onu farketmeden yavaş yavaş azaba sürüklemektir)."* Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 4/145; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/331; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 4540 (Mütercim).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece zalim kavmin ardı kesildi"*, geride onlardan hiç kimse kalmadı. Bu, onların toptan köklerinin kazındığını ifade etmektedir. *"Her türlü hamd, zalimleri helâk eden âlemlerin Rabb'i Allah'a olsun."* Hiç şüphesiz kâfir, zalim ve âsileri helâk etmek, yeryüzündekiler için büyük bir nimettir. Bu nimet, Allah'a hamdetmeyi gerektirir. Çünkü bu şekilde yüce Allah yeryüzündekileri kâfirlerin bozuk inançlarından ve kötü fiillerinden kurtarmaktadır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

42-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî ceza ve sıkıntıların kullara gösterilmesinden asıl maksat, onların vesile olacağı manevi nimetlerdir. Şu bir gerçek ki her şey, zıddı içinde gizlidir. Nimet sıkıntı içinde,rahatlık zorluk içinde, izzet zillet içinde gizlidir. Cemal celâl içinde gizlidir. Tabii bütün bunlar, kul karşılaştığı sıkıntı içinde Allah'a döner, kalp kırıklığını elde eder ve nefsine zillet yaşatırsa böyledir. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben, benim rızam için gönül kırıklığı yaşayan, kalbi mahzun olan kimselerle beraberim." [68]

Şu halde, bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'ya kalbi kırık, gönlü mahzun bir halde yönelmek, peşinden pek çok nimeti getiren büyük bir ibadettir. Kalpler katılaştığı zaman, bir şiddet ve sıkıntı anında kalp kırıklığı ve Allah'a yöneliş meydana gelmez. Bu durumda başa gelen bela, kul için, ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi olur.

İnsanın başına gelen olaylar değişik neticeler verir. Bir kısım olaylar insana edep kazandırır, geçmiş günahlarına kefâret olur. Bir kısım sıkıntılar, manevi kazanç ve ilerleme sebebi olur. Bir kısmı da ceza ve huzurdan kovulma olur.

Başa gelen sıkıntının peşinden kulda kalp uyanıklığı hâsıl olur ve kul tövbeye koşarsa bu onun için geçmişteki edep dışı davranışlarının yerine güzel bir edep olur. Kul başına gelen sıkıntıya sabreder ve razı

---

68 Bu konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/315; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 892-893; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/310.

olursa, bu arada kendisinde de edep icap ettiren bir kusur yoksa, bu onun için manevi terakki ve güzel halinde bir artış sebebi olur. Eğer kul, başına gelen sıkıntıya öfkelenip memnuniyetsizlik gösterirse bu onun için ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi olur. Başımıza ceza getirecek kötü hallerden Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, inkâr edenlere karşı bir başka yönden delil getirerek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

46. ***De ki: "Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size Allah'tan başka hangi ilah geri verebilir?" Bak, delilleri nasıl değişik şekillerde açıklıyoruz; onlar ise hâla yüz çeviriyorlar!***

47. ***De ki: "Söyler misiniz; size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zalim toplumdan başka helâk olacak kimdir?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, yine *onlara de ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder,* aklınızı ve anlayışınızı giderecek şeylerle *kalbinizi* örterek onu *mühürlerse, bu alınan şeyleri size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir? Bak, delilleri nasıl değişik şekillerde açıklıyoruz.* "Yani onları, rüzgârın farklı yönlerden esmesi gibi, değişik şekillerde tekrar ediyoruz. Bazan, aklî muhakemeye zemin hazırlayacak deliller zikredilir. Bazan teşvik eden ve korkutan örnekler verilir. Bazan öncekilerin halleri zikredilerek uyarı ve hatırlatma yapılır.

Âyet şöyle bitiyor: "Bütün bunlarla birlikte *onlar ise hâlâ yüz çeviriyorlar.*" Yani bu delil ve örneklerden yüz çevirip onlara yönelmiyorlar. Bunca delilin zikredilmesinden sonra, onların yüz çevirmesi ne kadar şaşılacak bir durumdur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yine onlara *de ki: Söyler misiniz; size Allah'ın azabı* bir ön işaret olmadan *ansızın veya* öncü alametleriyle birlikte *açıkça gelirse* inkâr ve isyanla *zulüm yapan toplumdan başka helâk olacak kimdir?*"

Azabın ansızın gelmesi, onlara hiç farkettirmeden âniden gelmesidir; açıkça gelmesi ise öncesinde geleceğini hissettirecek alametlerin gözükmesidir. Şöyle de denilmiştir: Azabın ansızın gelmesi geceleyin, açıkça gelmesi ise gündüz olur.

46-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kulakları ancak hakka ait hakikatleri ve uyarıları dinlemek için, gözleri de kâinata ibretle bakması ve içindeki saklı hakikati görmesi için yaratmıştır. Kim onları bu şekilde kullanırsa kulak ve göz nimetine şükretmiş olur. Kim de onları bunun dışında kullanırsa nimete nankörlük yapmış olur. Kim nimete nankörlük ederse onun elinden bu nimetin alınması yakındır. Akıl nuru da böyledir. Allah Teâlâ aklı kula onunla kendisini tanıması, birliğini gösteren delilleri anlaması ve her işinde basiretle hareket etmesi için vermiştir. Kul aklını, nefsinin kötü arzularına ulaşmak ve şehvetlerini tatmin etmek için kullanırsa akıl nimetine nankörlük yapmış olur. O zaman kendisinden bu nimetin alınması yakındır.

Allah Teâlâ bu duyuları kula, ancak yaratılış gayesine uygun olarak kullanılması için ihsan etmiştir. Bu durumda kul onların elinden alınmasından korkup çekinmelidir. Allah'ın kendisini bir tuzağa (nimeti elinden giderecek bir imtihan içine) düşürmesinden emin olmamalıdır.

Hiç şüphesiz kulaklar, gözler ve kalpler Allah'ın elindedir; onları dilediği yöne çevirir. Eğer onları alacak olsa kul geri çevirmeye güç ye-

tiremez. Bunun için ârif zatların sıkıntısı hiç gitmez ve onlar Allah'tan başka kimseyle huzur ve karar bulamazlar.

Kula âniden gelecek azap, kalbindeki güzel halin birden çekilip alınmasıdır. Yani kul bir anda kalbindeki güzel hali kaybediverir. Açıktan gelen azap ise kalbindeki güzel hali yavaş yavaş kaybetmesidir. Bu helâkin sebebi, kulun nefsine zulmetmesidir. Bu da ya Allah'a karşı muamelesinde kötü bir edep içine girerek olur ya da ârifibillâh şeyhlerden biriyle yaptığı ahdi (intisabı) bozmasıyla olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Peygamberleri Kabul Edenlerle Reddedenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberlere iman etmeye teşvik edip onları inkârdan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَۚ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا
كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

48. ***Biz, peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderiyoruz. Kim inanıp halini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmezler.***

49. ***Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işledikleri günahlar yüzünden onlara azap dokunacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, peygamberleri ancak* müminlere ebedî nimetleri *müjdeleyici ve* kâfirleri de elim azapla *uyarıp korkutucu olarak gönderiyoruz."* Onları, kendilerinden harika şeyler istenmesi ve alay

edilmesi için göndermedik. "*Kim,* gönderdiğimiz peygamberlere inanıp ıslahı gereken *hallerini,* kendisine emredildiği şekilde *ıslah ederse onlara* azaptan *hiçbir korku yoktur. Onlar,* sevabı kaçırıp da *üzüntü de çekmezler.*

"*Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işledikleri günahlar yüzünden onlara azap dokunacaktır.*" Bunun sebebi, peygamberleri tasdikten kaçmaları ve onlara itaat etmemeleridir. Azabın dokunma ifadesinde, onun kendilerine ulaşmak için âdeti onların peşine düşme manası vardır.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her devirde muhakkak ârif velilerden rehberler göndermiştir. Onlar sırlarında parlayan ilâhî nurla kendilerine itaat edip tâbi olanları cennet nimetleriyle müjdeleyerek Hakk'a davet ve irşad görevini yerine getirirler. Onlar, kalplerinde dünya zulmetinin ortaya çıkması ve sırlarında varlıkların muhabbetinin yerleşmesi sebebiyle kendilerine muhalefet edenleri de ilâhî azapla korkutarak Hakk'a davet ve irşad ederler. Kim onlara inanarak sohbetlerine (terbiye halkalarına) girerse onlar için bir korku ve üzülme yoktur. Şu âyet buna delildir:

"*Dikkat edin, Allah'ın velilerine hiçbir korku yoktur; onlar asla üzülmezler de*" (Yunus 10/62).

Kim onları inkâr eder ve ellerinde ortaya çıkan marifetullah sırlarını yalanlarsa onlara, Allah dostlarına itaat edip teslim olmaktan kaçtıkları için, Allah'tan kopma ve ayrı kalma azabı vardır.

Peygamberden Mucize, Veliden Keramet İstenmez

Allah'a davet edenlerin, mucize getirmesi yahut keramet göstermesi şart değildir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ
اِنّٖي مَلَكٌۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُۜ
اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

50. ***De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyedilene uyarım." De ki: "Kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum."* Onlar benim yanımda değildir ki size benden her istediğiniz mucizeyi getireyim; bilakis Allah'ın takdir buyurup yarattığı bütün hazineler, O'nun gaybında gizlidir. Benim için ondan ancak, kudretiyle açıp gösterdiklerini bilme imkânı vardır.

"Ben gaybı da bilmem ki size gayb âleminden haber vereyim. Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları sadece kendisi bilir; ancak Allah ondan bir kısmını bana da vahyediyor; ben gaybdan bu şekilde haberdar oluyorum."

"Size, 'Ben bir meleğim, bundan dolayı yemeye ve içmeye ihtiyacım yoktur yahut ben meleğin güç yetirdiği şeyleri yapmaya güç yetiririm *de demiyorum. Ben, sadece,* sizi uyarmam için kendisine vahiy gelen bir insanım. Bu durumda ben, *bana vahyedilen şeylere uyarım;* ilahlık ve meleklik davasından uzak kalırım. Ben ancak insanlığın kemali olan peygamberlik iddiasında bulunurum."

"Onlara de ki: Hak yoldan sapmış cahil *kör ile* hidayet üzere giden âlim *gören bir olur mu?"*

Bir diğer mana: İlâhlık ve meleklik gibi imkânsız şeyleri iddia edenle, peygamberlik gibi hak olan şeyi iddia eden bir olur mu?

"Hiç düşünmez misiniz?" Düşünüp de hak olan iddia ile bâtıl iddianın arasını ayırsanız; hakka uyup bâtıldan kaçarak hidayeti bulsanız ya!

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin, kendilerinden mucize istediklerinde kâfirlere söylediklerini veliler de kendilerinden keramet isteyen münkirlere söylerler. Onlara derler ki: Biz ancak Rabbimiz'in bize emrettiklerine ve Peygamberimiz'in sünnet olarak öğrettiklerine uyuyoruz. Kim, hidayet yoluna girer ve basiretle amel ederse bu, kendi faydasınadır. Kim de hakka karşı kör olursa zararı kendisinedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Ben size bir meleğim demiyorum"* âyetinden sonra demiştir ki: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kendisini insanlık makamına koyarak Rabb'inin azametine karşı tevazu gösterdi ve melekûtunun nurları içinde boyun eğdi. Bu durum, Allah Teâlâ'nın onu, arştan yere kadar bütün varlıklardan daha şerefli yaratmasından ve kendi kapısında onun en ulu meleklerden ve ruhanîlerden daha yakın olduğunu göstermesinden sonra oldu.

'Ben bir melek olduğumu da söylemiyorum.' Hem benim peygamber oluşumda kendime ait bir tercih yoktur; ben ancak bana Allah tarafından vahyedilen şeylere tâbi oluyorum.

Allah'ın nuru ile basiret sahibi olan ve O'nun sevgisi ile bu sıfatı kazanan bir kimse ile, Allah Teâlâ'nın arştan yere kadar her şeyi kuşattığını görmekten kör olan kimse bir olur mu? Yokluktan varlık âlemine ezelî nurla basiret sahibi olarak gelenle, yokluktan varlık âlemine Rabb'inin azamet ve celâlini görmekten kör olarak doğan kimsenin bir olmayacağını düşünmüyor musunuz?" Vertecübî'nin açıklaması burada bitti.[69]

Fayda Görecek Kimseyi Uyar!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) sözünden faydalanacak kimseyi uyarmayı emrederek şöyle buyurdu:

69 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/359.

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ
وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51. ***Rab'lerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları Kur'an ile uyar. Onlar için Rablerinden başka bir dost ve şefaatçi yoktur. Belki sakınırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Öldükten sonra dirilerek *Rab'lerinin huzurunda toplanacaklarından korkan* fakat amelinde kusuru olan mü-minleri, sana indirilen vahiyle, *Kur'an'la uyar.* O zaman kendileri için Rab'lerinden başka, O'nun azabına karşı kendilerine yardım edecek bir dost ve aracı olarak onlardan azabı giderecek bir şefaatçi yoktur." Bu durumda onlara gereken korkmaktır; yani senin uyarın ile Allah'tan korkan kimseler olmaları için onları korkut.

Âyette, uyarmanın, özellikle korkan kimselere yapılması istendi; çünkü az önce, hakkı işitip Allah'tan korkmayanların imanından ümidin kesildiğini ifade eden açıklamalar geçti. Âyet sanki şöyle diyor: Allah'ın huzurunda toplanacaklarından korkan kimseleri uyar; zira onlara uyarı fayda verir; âyetleri işitmeyen ve anlamayan kimseleri ise bırak.

Âyete şu mana da verilmiştir: Öldükten sonra dirileceğini ve hesap için ilâhî huzurda toplanacağını bekleyen mümin ile bu konuda tereddüt içinde bulunan kâfiri uyar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve uyarı ancak kendisinde her şeye kadir yüce Allah'tan korku hali bulunan kimseye fayda verir. Çünkü bu kimseyi ya kalbi ürperten bir korku veya ondaki boş şeyleri söküp atan bir teşvik harekete geçirip gayrete getirir. Kalbini günahların kararttığı ve gönül aynasını eşyaların sûretlerinin kapladığı kimseye gelince, ona hiçbir uyarıcı ve vaiz fayda

vermez. Bu kimsenin işlediği günahlar, kalbini tamamen kaplamıştır. Bu halden Allah'a sığınırız.

Allah Diyenlerle Birlikte Ol!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendisine uyarının fayda verdiği kimseye yanaşmayı, uyarının fayda vermediği kimseden ise uzaklaşmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ
مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ
فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا
أَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

52. *Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları yanından uzaklaştırma! Onların hesabından sana bir sorumluluk olmadığı gibi, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur. Bu durumda onları yanından uzaklaştırırsan zalimlerden olursun!*

53. *Bu şekilde biz, insanların bir kısmını diğerleriyle imtihan ettik ki, "Allah aramızdan bunlara mı lutuf ve ihsanda bulundu!" desinler diye. Allah şükredenleri en iyi bilen değil mi?*

Tefsir

Kureyş'in ileri gelenleri Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], yanındaki fakir ve zayıf müslümanları uzaklaştırmasını istediler. Böyle yaparsa kendisiyle oturup konuşabileceklerini söylediler. Allah Resûlü de onların İslâm'a girmelerine sebep olur ümidiyle, bunu yapmayı düşündü. O zaman bu âyet indi. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam yani sürekli *O'na yalvaranları,* zikir ve diğer hayırlı işler yaparak O'na ibadet edenleri yahut yalvarıp yakararak O'na dua edenleri *yanından uzaklaştırma!"*

Cenâb-ı Hak, sabah ve akşam vaktini, manevi öneminden dolayı özel olarak zikretti. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ey insanoğlu! Beni günün evvelinde ve sonunda birer saat zikret; ben de arasındaki vakitlerde sana kâfi geleyim." [70]

Âyette, bu vakitler ile sabah ve ikindi namazlarının kastedildiği de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre, âyette belirtilen zikir, beş vakit namaz farz kılınmadan önce Mekke'de sabah ve akşam vakitlerinde kılınan namazdır.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah önceki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), takva sahibi olmayanları, Allah'tan korkmaları için uyarmasını emrettikten sonra, bu âyette takva sahiplerine ikramda bulunup onları kendisine yaklaştırmasını ve Kureyş'i razı etmek için kendilerini huzurundan uzaklaştırmamasını emretti. Rivayet edildiğine göre, Kureyş'in ileri gelenleri Resûl-i Ekrem'e,

"Şu yanındaki fakir kimseleri –bununla Ammar, Süheyb, Habbâb, Bilal ve Selman gibi zayıf müslümanları kastettiler- yanından uzaklaştırsan da seninle bizler otursak!" dediler. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ben müminleri yanımdan kovamam!" buyurdu. Onlar,

"Biz gelince, onları yanından kaldır biz oturalım!" teklifinde bulundular; Hz. Peygamber,

"Evet, böyle olabilir!" buyurdu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (radıyallahu anh), "Yâ Resûlallah, onların dediği gibi yapsan, bakalım ne olacak!" dedi. Kureyşliler bunun bir yazı ile yazılmasını istediler. Resûlullah, bunu yazdırmak için Hz. Ali'yi çağırdı, bir sahife alıp gelmesini istedi. Olay üzerine bu âyet indi.

70 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 3/233; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 1795; Nebhânî, *el-Fethu'l-Kebir,* nr. 8325; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd,* s. 38.

Bu rivayette, müslümanlar arasında Selman-ı Fârisî'nin zikredilmesi tenkide açıktır; çünkü onun müslüman olması daha sonra Medine döneminde olmuştur.[71]

Cenâb-ı Hak, sonra bu müslümanları ihlâs sahibi olarak tanıtarak, *"O'nun rızasını isterler"* buyurdu. Yani, O'nun cemalini seyretmeyi isteyerek ihlâsla kulluk yaparlar. Bu âyette, amellerde ihlâsın şart olduğuna dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği emri, onların ihlâslı olmasına bağlamıştır. Bu şuna dikkat çekmek içindir: Onların bu ihlâsı, kendilerine ikram ve ihsanda bulunmayı gerektirir, huzurdan uzaklaştırılmalarını değil.

Cenâb-ı Hak, sonra, onların kovulmama sebebini zikrederek şöyle buyurdu: *"Onların hesabından sana bir sorumluluk olmadığı gibi senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur* ki onları uzaklaştırasın!" Yani sen onların yaptıklarından hesaba çekilmeyeceksin; onlar da senin amelinden hesaba çekilmeyecekler. Bu durumda onları niçin yanından kovacaksın ki?

Âyette, kâfirlerin kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Resûlüm sen, kâfirlerden sorumlu değilsin; onlar da senden sorumlu değiller. Öyleyse onların derdine düşüp de yanındaki müslümanları uzaklaştırma. Böyle yaparsan, onları uzaklaştırmakla zalimlerden olursun. Fakat Allah Resûlü böyle bir şey yapmadı; Cenâb-ı Hakk'ın ezelî inâyeti ve koruması ile kendisine böyle bir zulüm hali bulaşmadı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bu şekilde biz, insanları* din yönünden değişik haller içinde bulundurarak, *bir kısmını diğerleri ile imtihan ettik.*

---

71 Selmân-ı Fârisi [radıyallahu anh], Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicret edince müslüman olmuştur. bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/165-166 (Beyrut 2003). En'âm sûresi Mekke'de indiği için, tefsir sahibi İbn Acîbe, Beyzâvî'nin bu nakline haklı olarak dikkat çekmiştir. Âyetin inişine sebep olan fakir müslümanlar arasında Hz. Selman'ın isminin geçmediği rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/262-265 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/535-536; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/272-273. Ancak Süyûtî'nin, Abd b. Humeyd, İbn Ebû Hâtim, Ebü'ş-Şeyh ve İbn Asâkir'den yaptığı bazı nakillerde âyetin iniş sebebi zikredilirken Selmân-ı Fârisî'nin de ismi geçmektedir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/274-275). Taberî'nin bir rivayetinde, âyetin inişine sebep olan fakir müslümanlar arasında Ebû Huzeyfe'nin âzatlı kölesi Sâlim'in de ismi geçmektedir. Sâlim, Selmân şeklinde yazılmış ve nakledilmiş olabilir (Müt.).

Bu zayıf müslümanları daha önce imana girmeleri sebebiyle Kureyş'in eşrafının önüne geçirdik. *Bunu onların, 'Allah aramızdan bunlara mı lutuf ve ihsanda bulundu!' desinler diye yaptık."* Yani onlar, "Allah bize değil de hidayet ve tevfikini (özel yardımını) bunlara mı ihsan etti; halbuki bizler halkın içinde ileri gelen reisleriz; onlar ise zayıf ve fakir insanlardır. Eğer bu din hak ise biz ona bunlardan daha fazla hak sahibiyiz" dediler. Bu onların, aralarından fakir müslümanların hakka ulaşmasını ve hayırda önde olmasını inkâr etmeleridir. Kâfirlerin müminler için söylediği şu söz de bu manadadır: *"Eğer o, hayırlı bir şey olsaydı, bizden önce ona ulaşamazlardı!"* (Ahkâf 46/11).

Allah Teâlâ onlara cevap olarak buyurdu ki: *"Allah şükredenleri en iyi bilen değil mi?"* Yani Allah, onların içinden kimin iman edip şükrettiğini ve bunun için kendisini hayırlı işlere muvaffak ettiğini, kimin de bunlara yanaşmadığı için onu kendi haline bıraktığını en iyi bilendir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerle sohbette pek çok hayır ve büyük bir sır vardır. Bu sohbet özellikle onlardan sefa ve vefa ehli büyüklerle olursa bunun hayır ve bereketi daha fazla olur. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebû Meyden-i Mağribî bu konuda demiştir ki:

"Hayatın tadı ancak Hak âşığı sûfîlerle sohbettedir. Onlar, gerçek sultan, efendi ve reistirler. Onların sohbetine katıl ve meclislerinde edep üzere bulun. Onlardan ayrı olduğunda da bu edebi koru!"

İnsanın terbiyesi ve güzel ahlâkının kemal bulması ancak onların sohbetiyle gerçekleşir. İnsanın iç âlemi ancak onlarla aynı meclisi paylaşarak ve kendileriyle müzakere ederek safileşir. Sohbet için aranacak kimse, onlardan mana âlemine giren ve fenâ fillâh makamına ulaşan kimsedir. Bu büyük zatlarla bir saat aynı mecliste bulunmak, insan ve cinlerin senelerce ibadetine denktir.

Terbiye şeyhlerinin ahlâkı, sohbetine girmiş olan fakir ve miskin kimselere şefkat ederek onları kendilerine yaklaştırmaktır. Kâmil şeyh,

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) emredilen ahlâka uyarak, onlardan hiçbirini, hangi ameli yaparsa yapsın huzurundan kovmaz. Kâmil şeyhlerin ahlâkı, âsi olsun, itaatkâr olsun, kendisine yönelen herkese yönelmektir. Hatta onların, âsi ve günahkâr kimselere yönelmesi daha fazla olur. Onlar bunu isyana düşmüş kimselerin halini ıslah etmek, kendilerini hak yola ısındırmak, onları yumuşaklık ve güzellikle Allah yoluna sevketmek için yaparlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlere Bahşedilen Selâm ve Rahmet

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) zayıf-fakir müminleri kendisine yaklaştırmasını emretti; peşinden de onları selâmla karşılamasını ve kendilerine günahlarının affedildiği müjdesini vermesini emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ
عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ
بَعْدِه۪ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٤﴾

54. ***Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: "Selâm size! Rabb'iniz rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı. Şöyle ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe ederek halini ıslah ederse bilsin ki Allah çok bağışlayan, merhamet edendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde ..."*

Onlar, sabah akşam Rab'lerine yalvaran kimselerdir. Allah Teâlâ, onları taat ve ihsana devam eden kimseler olarak tanıttıktan sonra, bu âyette özellikle Kur'an'a iman etmelerini zikretti.

"Onlar sana geldiklerinde, kendilerine, bizden size bir selâm olarak, *'Selâm size!' de.* Yahut, 'Allah'tan gelen selamı size ulaştırıyorum, selâm size!' de. *Rabb'iniz rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı.* Bunu tarafından onlara bir ihsan olarak yazdı. *Bu rahmet şudur: Sizden kim,* cehaletle yani yanlışlık ve edepteki noksanlığı sebebiyle yahut peşine düştüğü zararlı ve kötü şeyin hakikatini bilmeden *bir kötülük yapar,* bu kötü işten *sonra ardından tövbe eder,* noksanını gidererek ve o kötü işi bir daha yapmamak üzere pişman olarak *halini ıslah ederse bilsin ki Allah* onun günahlarını *çok affedicidir,* tövbesini kabul ederek kendisine *çok merhamet edendir."*

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] fakir müslümanları huzurundan uzaklaştırmayı yasakladıktan sonra ona, onlarla karşılaştığında kendilerine selâmla söze başlamasını yahut onlara Allah'ın selâmını ulaştırmasını ve kendilerine Allah'ın rahmetinin ve ihsanının genişliğini müjdelemesini emretti. Bu, onların, ilim ve amel gibi iki fazilete birden sahip olduklarını bildirmek içindir. Böyle biri için uygun olan, onu yaklaştırmaktır, uzaklaştırmak değildir. Onu yüceltmektir, zillete düşürmek değildir. Onu dünyada Allah'ın selâmı ile ahirette de rahmetiyle müjdelemelidir. Nakledildiğine göre, bir grup insan Resûlullah'a gelerek,

'Biz büyük günahlara bulaştık, ne yapalım?' dediler. Allah Resûlü onlara bir cevap vermedi, gelenler dağıldılar; peşinden bu âyet indi." [72]

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] büyük ve ulu zatların reisi olduğu için, huzuruna gelenlere, ona göre davranmasını istedi. Aslında selâmı içeri giren kimse verir; ancak büyüklerin huzurunda durum böyle değildir. Onların huzuruna giren kimse, yanına geldiği kimsenin heybetinden dolayı sükût eder; söze büyük zat başlar, dışarıdan gelen kimse onun sorusuna göre cevap verir." [73]

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden büyük velilerin ahlâkı, kendilerine gelenleri güzel karşılayarak, onlara güler yüz göstererek ikramda bulunmaktır.

---

72 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/303.

73 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/163

Özellikle kalbi kırık, mahzun ve garip kimselere böyle davranırlar. Bu şekilde gelenler de onlara alışıp ısınır, hak yolunda ümit ve azimlerini artırır, velilerden Allah'ın sonsuz ihsan ve ikramından işittikleri şeylerle sevinirler.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (rahmetullahi aleyh), mal mülk, makam mevki sahiplerinden isyana dalan kimseler yanına gelince, onları ayakta karşılar, geldiklerine sevinir ve kendilerine yönelip özel ilgilenirdi. Âlimlerden ve ibadet ehlinden birileri gelince ise onlarla o kadar ilgilenmezdi. Kendisine bunun sebebi sorulunca şöyle demiştir:

"İsyana bulaşmış kimseler bize, günahlarından dolayı kalbi kırık, boynu bükük geliyorlar, kendilerinde hiçbir değer ve derece görmüyorlar. Ben de onların derdine derman olmaya, manevi yaralarını sarmaya çalışıyorum. İlim ve taat ehline gelince, onlar bize, yaptıkları taatlere güvenerek ve kendilerini manen zengin görerek geliyorlar; kendilerini bizim yanımızdaki şeylere muhtaç görmüyorlar." Hazretin bu manadaki sözünü İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde zikretmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bahsi geçen müminleri huzurdan uzaklaştırmanın ve diğer hususların yasaklanmasının sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

55. ***Suçluların yolu belli olsun, diye bu şekilde âyetleri iyice açıklıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu şekilde âyetlerimizi açıklıyoruz."* Yani, biz âyetlerimizi bu derece açık ve geniş bir şekilde açıklıyoruz; itaat edenlerle isyana dalanların, günahta ısrar edenlerle Hakk'a yönelenlerin sıfatları hakkında Kur'an âyetlerini genişçe açıklıyoruz. Ey Muhammed, bunu hakkın ortaya çıkması ve senin günaha dalanların

yolunu iyice bilerek kendilerine ona göre muamele etmen için yapıyoruz. Böylece kimin neyi hak ettiğini bilirsin; senden uzaklaştıklarında onları uzaklaştırmak gerektiğini, sana yöneldiklerinde senin de onlara yönelmenin icap ettiğini bilirsin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hak yolu açıklayarak günahkârların yolunun bozuk olduğunun ortaya çıkması ve onun ne olduğunun belli olması için, âyetleri güzelce açıklıyoruz.

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerin yolu, emredilenleri yaparak ve yasaklanan işlerden kaçınarak şeriat-ı Muhammediyye'nin zâhirine sarılmak, eğer bunlarda bir kusuru olmuşsa hemen tövbeye koşmaktır. Ancak bunları yaparken, işin perde gerisini, hakikatini ve hikmetini hiç araştırmamaktadır.

Allah'a vâsıl olmuş seyrü sülûk sahiplerinden Allah'a yönelenlerin yolu ise kalplerini arındırmak ve kalpte gayb ilminin sırlarının parlaması için onu hazırlamaktır. Bunu da kalbi bütün kötü huylardan temizleyip güzel ahlâkla süsleyerek yapmaktadırlar. Bütün bunlar, kalpte irfan güneşinin doğması, kulun ihsan makamı olan keşif ve müşahede makamına ulaşması için bir hazırlık olarak gereklidir. Bu iki yolun dışındaki yol, günahkârların yoludur. Onlar, ya inkâr ya da günahlarda ısrar edenlerdir. Bu gibi hallerden Allah'a sığınırız.

Günahkârların Hakkından Allah Gelir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, küfür ve isyanda ısrar eden günahkarların yoluna girmekten nehyederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْۙ
قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي
وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ۜ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ يَقُصُّ

الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ۞ قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِىَ الْاَمْرُ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ۞

56. *De ki: "Allah dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi." De ki: "Ben sizin arzularınıza uymam, (böyle bir durumda) sapıtmış olur, doğru yolda gidenlerden olmam."*

57. *De ki: "Şüphesiz ben Rabbim'den gelen apaçık bir delil üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz şey (azap ve mucize) benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır. Allah, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*

58. *De ki: "Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmiş olurdu. Allah, zalimleri en iyi bilendir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Allah dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi,* Rabbim onları bana yasak etti. Yahut Allah'tan başka ilâh ismini verdiğiniz ve kendisine boyun eğdiğiniz şeyleri yasak etti."

"Yine onlara *de ki: Ben sizin arzularınıza* ve bozuk inancınıza uymam; sizin arzunuza uyacak olsam, haktan *sapmış olurum, doğru yolda gidenlerden olamam.*" Yani eğer sizin hevânıza uyarsam, hidayet adına hiçbir şey üzere olmam ki hidayete ulaşmışlar arasında sayılayım." Bu âyette, dolaylı olarak şu ifade ediliyor: Onlar hidayet yolundan sapmışlardır; hiçbir halleri hak üzere değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Şüphesiz ben Rabbim'den gelen apaçık bir delil* ve nurlu bir yol *üzereyim.* Bu yol beni ve bana tâbi olanları gerçek marifete ulaştırır ve bize Allah'ın rızasını kazandırır. *Siz ise* zatına ortak koşarak ve O'ndan başkasına ibadet ederek *Rabbim'i yalanladınız."*

Bir diğer mana: Sizler, yüz çevirerek O'nun yolunu yalanladınız ve dünyada acilen azabını istediniz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin acilen istediğiniz* azap veya mucize *benim elimde değildir.* Azabı hemen gönderme veya geciktirmede *hüküm ancak Allah'a aittir.* Yahut mucizeleri gösterme veya göstermeme konusunda hüküm Allah'a aittir. *Allah hakkı anlatmaktadır.* Bu hak, Kur'an'dır. Allah onu bana sizi uyarmam için indiriyor."

Bir diğer mana: Acele gereken azabı hemen verme, tehir edilecek azabı geciktirme konusunda âdil olan hükmü Allah verir. *"O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Acele istediğiniz azap benim elimde* yani kudret ve imkânım dahilinde *olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmiş olurdu.* Yani, Rabbim için kızarak sizi hemen helâk ederdim; sizinle benim aram kesilmiş, iş bitmiş olurdu; fakat bu iş, sizin halinizi en iyi bilen Rabb'inizin elindedir. *Allah, zalimleri en iyi bilendir."* Yani kimin bir an evvel azaba duçar edilmesi, kimin azabının geciktirilmesi gerektiğini en iyi O bilir. Az sonra zikredeceği gibi, bütün gaybın anahtarları O'nun elindedir.

56-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelmiş, bütün varlığı ile Mevlâ'sına bağlanmış ve O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşıp gönlünü çekmiş ârif, seni inkâr edenlere de ki: "Ben sizin Allah'tan başka gönül bağladığınız dünya muhabbeti, riyaset ve makam sevgisi gibi şeylere gönül bağlamaktan nehyedildim. Ben sizin hevânıza (kötü arzularınıza) uymam; çünkü ilâhî huzura ulaşıp Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin nurunu müşahede devletini elde edince, bütün arzularımı tek sevgilide topladım; muhabbetimi tek sevgiliye verdim. "Bu konuda âriflerden biri şöyle demiştir:

Kalbim için dağınık dağınık hevâ (arzular) vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.

Bana imrenir oldu, önce özendiklerim;
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Terkettim insanlara din ve dünyalarını;
Zikrinle hoş olarak, ey benim din ve dünyam!"

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"İnsanların nefislerinin yöneldiği dünya muhabbeti, izzet ve makam gibi şeyleri kendilerine terkettim. Aynı şekilde şu ve bu makamları da senin için terkettim. Bizim için asıl maksat, Allah'tan başka her şeyden gönlü çekip uzaklaşmaktır."

Ey ârif, de ki: Ben Rabbim'den gelen bir delil üzere yürüyorum. Yani ben, Rabbim'in sırlarını müşahedede kesin, açık bir basiret üzere hareket ediyorum; fakat siz benim Allah tarafından seçilişimi inkâr ettiniz ve benden veliliğim hakkında delil istediniz. Sizin keramet olarak benden istediğiniz şeyler benim elimde değildir. Hüküm ancak Allah'a aittir; O, hak olan hükmü verir; dilediği şeyleri ortaya kor, dilediklerini gizler. O, kulları arasında en güzel hüküm verendir.

Onlara de ki: Eğer veliliğimi ispat için benden istediğiniz keramet gösterme yetkisi bende olsaydı, benimle sizin aranızda iş bitmiş olurdu; fakat Allah, velilerini yalanlayanları en iyi bilendir.

Gaybın Anahtarları Allah'ın Katındadır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, gayb hakkında şöyle buyurdu:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ وَمَا
تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ
وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

59. *Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir daneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gaybın anahtarları,* yani gayba ait ilimler *Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* Ancak kendisinin razı olduğu kimseler Allah'ın bildirdiği kadar gayb ilminden bilirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gayb ilminin hazineleri Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın Lokman sûresi 34. âyetinde zikrettiği beş şeydir. Çünkü bunlar, her şeyi içine almaktadır. Bu konudaki açıklama inşallah o âyetin tefsirinde gelecektir.

Allah Teâlâ, gaybî şeyleri bilmeyi kendisine tahsis etti; O bütün bu işlerin vakitlerini, olacak bir işi hemen yapmakla onun tehir edilmesindeki hikmetleri bilir. Gayba ait bu işleri hikmetine uygun ve dilemesine bağlı olarak ortaya çıkarır. Bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın olayları olmadan önce bildiğine bir delil vardır. Bu, Allah Teâlâ için zorunlu olup aksi düşünülemez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir."* Yarattığı hayret verici varlıkları, bütün cins ve çeşitleriyle, canlısı ve cansızıyla, sayı, sıfat ve mekânlarıyla hepsini bilir.

"Allah, dalından düşen her yaprağı bilir; onun nasıl düştüğünü, yerin üstüne mi altına mı düştüğünü, ondan yere ulaşanı ve havada onunla ilgili oluşan durumu bilir. Bu ifadeyle yüce Allah'ın kâinattaki küllî, genel ve temel şeyleri bildiği gibi, en ufak parçaları da bildiği çok çarpıcı bir örnekle anlatılmıştır.

"Allah, yerin karanlıkları içindeki tek bir daneyi dahi bilir." Meyvelerin çekirdeğinden, diğer bitkilerin tohumlarından, kum ve benzeri parçalardan, yere büyük küçük her ne düşse yüce Allah onu bilir.

"Kâinatta yaş ve kuru her ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır." Bu âlemdeki ağaç ve bitkilerden yaş-kuru, canlılardan ölü-diri hepsi Allah'ın ezelî ilminde mevcuttur. Yahut bütün bunlar, levh-i mahfûzda kayıtlıdır.

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gaybın anahtarları, ilâhî zatın sırları ve O'nun sıfatlarının nurlarıdır. Yahut bunlar, melekûtun (arzdan arşa kadar gayb âleminin) nurları ve ceberût âleminin (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus tecellilerin) sırları dır. Onları ancak Allah bilir. Kul, kendi varlığı ile perdeli ve bedeni içinde mahsur kaldığı sürece bu gayblardan hiçbir şeye ulaşamaz, bilemez.

Cenâb-ı Hak, bir kuluna bu gayblardan bir şey açıp göstermeyi murat edince, ona kendi sıfatlarından bir sıfat verir, onu maddi varlığından uzaklaştırır, gaybet haline ulaştırır; böylece Allah âdeta onun kulağı, gözü, kalbi ve ruhu olur. Bu hale ulaşan kul, kendi nefsiyle değil, Allah'ın izin ve yardımıyla bu sırları bilir, gayba âşina olur; ondan başkası bu sırları bilmez. Allah Teâlâ'nın kendisine bu hali bahşettiği kul, karadaki ve denizdeki bütün varlıkların sırlarını bilir; çünkü o, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmuştur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın gaybı, kudsî zatı olup o, ezel ve ebedlerin sırlarının hazinesidir. Onun anahtarları ise Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatlarıdır. Yüce Mevlâ'nın sıfat ve zatının hakikatini ancak kendisi bilir. Allah bu hakikatin sırrını kendine tahsis buyurup başkasını bunun dışında tutmuştur." [74]

Ölüm Vaktini Allah Bilir

Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına tahsis ettiği gayb ilimlerinden biri de ecel vaktidir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurdu:

74 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/368 (Beyrut 2008).

وَهُوَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
ف۪يهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّىۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى
اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّٓوا
اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّۜ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِب۪ينَ ﴿٦٢﴾

60. ***Geceleyin sizi öldüren*** *(öldürmüş gibi uyutan)*, ***gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten*** *(uyandıran)* ***O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verir.***

61. ***O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz*** *(görevli melekler)* ***onun canını alırlar, onlar vazifede kusur etmezler.***

62. ***Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Dikkat edin, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah ki geceleyin sizi öldürür.*" Yani uyuduğunuz zaman ruhunuzu kabzeder. Bunda, öldükten sonra ahirette dirilmeye kesin bir delil vardır. "*O, gündüzün yaptığınız amelleri de bilir.*" Allah özellikle geceyi uyku, gündüzü ise iş, amel ve çalışıp kazanma zamanı olarak belirtti. Bu, insanların alıştığı ve genelde uyguladığı duruma göre ifade edilmiştir.

"*Sonra O, belirlenmiş ecel tamamlansın* yani uyanan kimse dünyada kendisi için takdir edilen ömrünü tamamlasın *diye gündüzün sizi diriltir.* Bu ecel, gerçek ölüm vaktidir. *Sonra* ölümle *dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verir;* kötü işler yapanları cezalandırır, iyilik yapanlara ebedî nimetleri ikram ve ihsan eder."

Rivayet edildiğine göre, mümin kulun ruhu kabzedilince, melekler onun ruhunu sidretü'l-müntehâya kadar yükseltir ve orada durur. Allah Teâlâ bu ruhu, dünyadaki kusur ve hatalarından dolayı kınayıp azarlar, ruh utancından ter içinde kalır. Cenâb-ı hak sonra, "Seni afettim!" der meleklerine de, "Cennetteki yerini görmesi için bunu götürün!" buyurur, sonra ruh kabir suali için bedene geri döndürülür.[75]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah,* hâkimiyet ve galebesi ile *kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size,* amellerinizi kaydedecek *koruyucu melekler gönderir."* Onlar, Kirâmen Kâtibîn isimli meleklerdir. Bunun hikmeti şudur: Kul, bütün amellerinin kaydedildiğini ve ahirette şahitlerin önünde önüne konulacağını bilirse bu onu kötülüklerden daha fazla sakındırır.

Melekler kulun amellerini sürekli yazmaya devam ederler; bu durum sizden birine ölüm gelene kadar sürer. *"Nihayet ölüm anı gelince. elçilerimiz,* ölüm meleği ve yardımcıları *kulun canını alırlar. Onlar,* canı almada acele ederek veya onu geciktirerek *vazifede kusur etmezler;* ruhun alınmasını vaktinden önce yaparak veya sonraya bırakarak kendilerine çizilen sınırı aşmazlar."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra insanlar, Allah'a* yani O'nun hükmüne ve vereceği karşılığa *döndürülürler."*

Bir diğer mana: Ruhu alınanların bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine ve yakınlığına döndürülürler.

"O Allah, sizin varlığı hak olan sahibinizdir." Varlığı gerçek ve kesin olan O'dur; O'nun dışındaki her şey bâtıldır (fâni ve hükümsüzdür).

"Dikkat edin, o gün *hüküm yalnız O'nundur;* O'nun dışında hüküm sahibi hiç kimse yoktur. *O, hesap görenlerin en süratlisidir."* Bütün halkın hesabını kısa bir anda görüp bitirir. Birinin hesabını görmesi diğerinin hesabını görmeye engel olmaz. Yaptığı bir iş O'nu diğerini yapmaktan alıkoymaz. O, bütün noksan sıfatlardan uzaktır; O'ndan başka ilâh yoktur.

75 Bu konudaki uzun bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned,* 3/3; 4/287; Hâkim, *Müstedrek,* 1/37-40; Âcurrî, *eş-Şerîa,* nr. 879.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sizi öldüren O'dur; yani gece misali kabz halinden yani kalbin tutulma, sıkıntı, üzüntü ve kapalılık halinden sizi O kurtarır. Gündüze benzeyen bast halinde yani kalbin açılma, genişleme, huzur ve neşe halinde yaptığınız amelleri bilir. Sizi, kabz halinden kurtarıp bast halinin aydınlığına ulaştırır. Bu iki hal içindeki kalış süreniz tamamlanıncaya kadar, bu böyle devam eder gider. Sonra, sırf Allah için olmanız ve O'ndan başka her şeyden kurtulmanız için, bu hallerden çıkarılarak dönüşünüz Allah'a olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yaşadığın bast hali, seni kabz halinde bırakmamak içindir. Kabz hali ise seni bast hali içinde terketmemek içindir. Sonra Allah, sadece kendisiyle olman için seni, her iki halden de çekip çıkarır." [76]

Allah kendisinden razı olsun, Fâris[77] demiştir ki: "Hak yolcusunda önce kabz, sonra bast hali olur; daha sonra ne kabz ne de bast hali kalır; çünkü bu haller nefsin varlığı ile mevcut olur, fena ve bekâ hallerinde ise bunlar kalmaz."

Onun, "Daha sonra ne kabz ne de bast hali kalır" sözünün manası şudur: Allah'a vâsıl olmuş ârif, bast halinde kabz hali içinde tutulur; kabz halinde kendisine bast yaşatılır. Değişik hallerin hücumu onda bir aksi tesir yapmaz; çünkü o, gelen hale egemendir; onu istediği gibi kontrol eder; hal ona sahip olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim yüce Allah'ın kulları üzerinde hükmedici olduğunu yakînen bilirse kendi kuvvet ve kudretinden sıyrılır, nefsinin tedbir ve tercihini bir kenara kor; Allah'ın hükmünün her şeye geçtiğini bildiği için böyle yapar. Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi hükmü altında tuttuğunu müşahede

76 İskenderî'nin sözü ve kabz-bast hakkında geniş bir açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 177-182 (Beyrut 2005).

77 Fâris b. İsa el-Bağdâdî, Ebü'l-Kasım ve Ebü't-Tayyib künyeleriyle de anılan bir âlim ve sûfîdir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr yanında diğer âlimlerden de ders almıştır. Ebû Mansûr Mâtürîdî ile aynı dönemde yaşamış olup 340, milâdi (951) yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. bk. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 231-232 (Beyrut 2002); Hatîb, *Târîhu Bağdât*, 12/390; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedesi*, 6/144-145.

eden bir kimse, Allah ile kendisi arasında aslında hissî, maddî bir perdenin olmadığını bilir. Çünkü O'nu bir şey perdeleseydi, perdeleyen şey kendisini gizlerdi. Eğer O'nu bir şey gizlemiş olsaydı, O'nu çepeçevre sarmış olurdu. Bir şeyi çepeçevre saran şey onda hüküm ve tasarruf eder. Yüce Allah'ı herhangi bir şeyin sarması imkânsızdır. Bütün kulları (yaratıkları) üzerinde hüküm ve tasarruf sahibi O'dur. Şu halde, perdelenen yüce Allah değil, ancak kuldur; kul Rabb'inden boş vehmi ve cehaletiyle perdelenmiştir.

Kim, yaptığı her amelin melekler tarafından yazılıp kaydedildiğini yakînen bilirse şahitlerin huzurunda ahirette önüne gelmesin diye, kötü ve çirkin işleri yapmaktan hayâ eder, uzak durur.

Darda Kalanın Müracaat Edeceği Tek Makam: Yüce Allah

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bir zorluk ve sıkıntı anında Kendisine dönülmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ
اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ
كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

63. ***De ki: "Karanın ve denizin karanlıklarından** (tehlikelerinden)* ***sizi kim kurtarır?"** (O zaman)* ***Siz, "Eğer bizi bundan kurtarırsa muhakkak şükredenlerden olacağız" diye O'na açıktan ve gizli olarak dua edersiniz.***

64. ***De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından yani tehlikelerinden sizi kim kurtarır?"* Karanlık ve tehlike korku vermede

benzer oldukları için, tehlike yerine istiare yoluyla karanlıklar kullanılmıştır. Şiddet ve sıkıntılı güne, "kara gün" denir.

Bir diğer mana: Sizi yere batmaktan ve suda boğulmaktan kim kurtarır?

O halde ki siz, *"Eğer bizi bu tehlike ve şiddetten kurtarırsan*[78] *muhakkak senin birliğini ikrar ederek şükredenlerden olacağız, diye O'na gizli ve açıktan dua edersiniz."*

"De ki: Bu tehlikeden ve bunun dışındaki *bütün* üzüntü verici *sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz;* yani sözünüzde durmayıp tekrar şirke dönüyorsunuz."

Alçak nefsin huyu böyledir. Nefis, dar ve zor anda Cenâb-ı Hakk'a döner, O'nun birliğini itiraf eder; genişlik ve rahatlık zamanında ise O'nu unutur, kendisine şirk koşar. Allah Teâlâ, bu konuda, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İnsanlara bir sıkıntı dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua edip yalvarırlar. Sonra O, tarafından onlara bir rahmet ulaştırınca, bir de bakarsın ki onlardan bir grup Rab'lerine şirk koşar" (Rûm 30/33).

63-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ayette "karanın zulmetleri"yle işaret edilen, kalbi saran ve onu karartan şeylerdir. Bu da kalbe zâhirî ve maddi şeylerin girmesiyle olmaktadır. Kalbe katılık veren ve örten şeylerden biri de sırf zâhirî ilimle yetinmektir. "Denizin zulmetleri"yle işaret edilen şey de, ruhu dehşete düşürüp hayrette bırakan durumlardır. Bu da ruh hakikat ilmine göz diktiğinde onların ruha bir anda parlaması sebebiyle meydana gelir. Ruhun dehşete düşmesinin bir diğer sebebi, tevhid ilminde bazı şeylerin kendisine müşkül gelmesidir.

---

78 Müellif, ayetin tefsir kısmında farklı bir kıraate göre mana vermiştir. Biz meali Âsım kıraatine göre "kurtarırsa..." şeklinde verdik. Diğer okuyuşa göre mana, "kurtarırsan..." olur. İkisinde de meram ve murat aynıdır, sadece hitap değişmektedir (Mütercim).

Hak yolcusu bu gibi durumlarda Allah'a yönelip halini arzederek yardım ister ve hakikat ilminde bir kâmil şeyhe yapışırsa Allah onu düştüğü sıkıntılardan kurtarır. Kul, Allah'a şükredip her türlü nimetin sadece O'ndan geldiğini bilirse tehlikelerden selâmet hali devam eder Eğer Allah'tan başkasına yönelirse daha önceki sıkıntılı haline dönmesinden korkulur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Haberin Bir Vakti Vardır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şirk koşanları ve diğer isyan ehlini tehdit ederek şöyle buyurdu:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ
اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍۜ اُنْظُرْ كَيْفَ
نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّۜ قُلْ
لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍۜ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّۘ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

65. ***De ki: "Allah, size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi farklı gruplara ayırarak kiminize kiminizin şiddetini tattırmaya kadirdir." Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!***

66. ***O hak olduğu halde kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim."***

67. ***Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bileceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: Allah,* Nuh ve Lut'un kavmine ve fil ordusuna yaptığı gibi, *size üstünüzden* (gökten) *bir azap göndermeye veya* Firavun'u suda boğduğu, Karun'u yere batırdığı gibi, *size de ayaklarınızın altından* (yerden) *bir azap göndermeye kadirdir."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah büyüklerinizi ve hâkimlerinizi başınıza musallat ederek size üstünüzden veya elinizin altındakilerden ve kölelerinizden alttan bir azap göndermeye kadirdir.

"Yahut Allah sizi farklı fikirlere sahip *gruplara ayırarak* birbirinize düşürmeye *ve* aralarında savaş yayılıp bir grup diğerini öldürerek *birbirinize acı çektirmeye kadirdir."*

Bir hadiste şöyle nakledilmiştir:

"Allah sizin üstünüzden bir azap göndermeye kadirdir" âyeti inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Yâ Rabbi, sana sığınırım!"* dedi. *"Yahut ayaklarınız altından bir azap göndermeye kadirdir"* âyeti inince, Resûl-i Ekrem, yine, *"Rabbim, sana sığınırım!"* dedi. *"Veya size birbirinizin acısını tattırmaya kadirdir!"* âyeti inince, Allah Resûlü,

"Bu azap, diğerlerinden daha hafiftir" buyurdu.[79]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bak, kendilerine indirileni anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz;* onlara bazan müjde bazan tehdit içeren âyetler gönderiyoruz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O azap veya Kur'an *hak olduğu halde kavmin onu yalanladı."* Yani onlara vaat edilen azap muhakkak gelecektir. Bu Kur'an ise bütün haber ve hükümlerinde doğrudur.

"De ki: Ben size vekil değilim." Yani sizin işiniz bana havale edilmedi ki ben sizi hakkı yalanmaktan alıkoyayım yahut size bir karşılık vereyim; ben ancak bir uyarıcıyım. Sizin her yaptığınızı yazıp muhafaza eden ve karşılığını verecek olan Allah'tır.

---

79 Buhârî, Tefsiru Sûre (6), 2; Tirmizî, Tefsîr, 6.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Azap olsun müjde olsun, *her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır;* o gelip çatınca kimin doğru kimin yalancı olduğu bilinir. Siz de dünyada ve ahirette başınıza geldiğinde onun ne olduğunu bileceksiniz."

65-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetteki hitap seyrü sülûk halinde olan müridlere ve Allah'a vâsıl olmuş âriflere yapılmıştır. Cenâb-ı hak onları, üstten ve alttan azametinin müşahedesi ile kendileri arasına bir engel koymakla korkuttu. Böyle bir şey olması durumunda üzerlerine üstten ve alttan fark azabının yani eşyaya nazar ve onlara güvenme azabının ineceğini bildirdi. Bu durumda onlar, zat-ı bâriyi değil, ancak kendilerini saran varlıkları müşahede ederler. Yahut Allah onların yüzlerini farklı yönlere çevirir ve kendilerini farklı fırkalara ayırır. Yönler farklı olunca, genelde kalpler de ayrılığa düşer. Bu halden Allah'a sığınırız.

Bunun bir sebebi de şudur: Manevi fetih, cem' haline yani kalbin sadece Cenâb-ı Hak'ta toplanmasına bağlıdır. Allah Teâlâ, bu hale işaret eden bir âyette şöyle buyurmuştur:

"De ki: Rabbim, bizi bir araya toplayacak, sonra aramızı hak ile ayıracaktır" (Sebe 34/26).

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, cem' halinin manevi fethin habercisi olduğuna bir işaret vardır."

Şu halde müride gereken, bütün varlıklarda sefa halini müşahede etmesi ve kalbini sadece Allah'ta toplamaya yönelmesidir; tâ ki kendisinde fark halinden yani mâsivaya nazar ve itimattan bir şey kalmasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinle Alay Edenlerden Uzak Dur

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bâtıla dalanlarla sohbetten sakındırarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى
يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ
بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ
مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَىْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ
الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا...

68. ***Âyetlerimiz hakkında*** *(inkâr veya alay edici)* ***konuşmalara dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.***

69. ***Allah'tan korkanlar için, zalimlerin hesabından herhangi bir şey yoktur. Fakat onlara düşen, belki sakınırlar diye hatırlatmaktır.***

70. ***Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinenleri ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âyetlerimiz* yani Kur'an *hakkında* yalanlama, alay ve tahkir edici *konuşmalara dalanları gördüğünde, onlar* Kur'an'dan başka *bir söze geçinceye kadar kendilerinden yüz çevir*; onlarla oturma, yanlarından kalkıp git. *Eğer şeytan sana onlarla oturma yasağını unutturur* ve unutarak kendileriyle oturursan, bunun yasak olduğunu *hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.*"

Unutmanın şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edeptir. Âyette belirtildiği gibi aslında bütün işler Allah'tandır (Nisâ 4/78).

Onlara zalim denmesi, tasdikin yerine yalanı, yüceltmenin yerine alayı koymalarındandır (çünkü zulüm, hakkı sahibine vermeyerek, eğriye doğru, doğruya eğri diyerek hak ile bâtılın yerini değiştirmektir).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'tan korkanlar için, zalimlerin hesabından herhangi bir şey yoktur."* Yani onlarla oturan takva sahipleri için, onların hesabından herhangi bir şey yoktur; bilakis o zalimlerin âyetlerle alay etme vebali kendilerine aittir. Fakat takva sahiplerine düşen görev, onlara hakkı hatırlatmaktır. Yani kendilerini uyarmaları, onlara nasihat etmeleri ve eğer güçleri yetiyorsa onları Kur'an hakkında boş ve bâtıl sözlere dalmaktan menetmeleri gerekir. Eğer buna güçleri yetmiyorsa yaptıklarını çirkin görerek onlara nasihat ederler, onlar da belki utanarak ve kınanmaktan çekinerek bu tür sözlere dalmaktan sakınırlar.

Âyette, müminlerin din hakkında ileri geri konuşan kâfirlerle zaruri durumlarda oturmaları ve beraber olmaları mubah kılınmıştır; çünkü bazan geçim, kazanç ve diğer sebeplerle onlarla birlikte olmak kaçınılmazdır. Eğer, "Onlarla hiç beraber olmayın!" denseydi, bu, meşakkatli olurdu. Ancak Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) durumu böyle değildir. Allah Teâlâ onu, bu zalimlere karışmaktan kurtarmış ve Kur'an hakkında tenkide dalanlarla oturmayı kendisine bütün durumlarda yasaklamıştır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, resûlüne şöyle buyurdu:

"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen kimseleri terket." Yani din adına ne yapıyorlarsa keyiflerine göre yapan, kendilerine dünyada ve ahirette hiçbir fayda vermeyen şeylere din diye sarılan kimseleri terket. Onların din adına yaptığı tek şey, putlara tapmak, bazı hayvanları kendilerine haram yapmak gibi asılsız işlerdir.

Bir diğer mana: İnanıp dahil olmaları kendilerine farz kılınan hak dinle alay ederek, onu bir oyun ve eğlence edinen kimseleri terket. Yani onlardan yüz çevir; onların işlerini ve sözlerini ciddiye alma.

Bazıları bu âyetin, kâfirlerle savaşı emreden âyetle neshedilip hükmünün ortadan kaldırıldığını söylemişlerdir. Buna göre âyete şu mana verilmiştir: Onlardan elini çek, kendilerine şimdilik fiilî bir saldırıda bulunma (Ancak Tevbe sûresinin 12-14. âyetlerinde dinle alay edenlerin öldürülmesini emredilmiştir).

"O, dinle alay eden ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!" Onlar dünyanın cazibesine kapılıp öldükten sonra dirilmeyi unuttular ve onu inkâr ettiler. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

68-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, pek çok defa geçtiği gibi, Hak yolcusu, bâtıla dalanlara karışmaktan, avamla gereksiz sohbetler etmekten ve terbiye yoluna intisabı olmayanlarla zaruret dışı muhabbetlere dalmaktan sakındırılmıştır. Eğer şartlar onlarla sohbete mecbur ederse kendilerini uyarmalı, onlara nasihat etmeli ve gücü yettiği kadar söz ve haliyle onları Allah'a giden yola sevketmelidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün İnsanlara Uyarı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) insanları uyarmayı emrederek şöyle buyurdu:

...وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا
شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا
كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

...Yapıp ettikleri ameller yüzünden hiçbir nefsin helâke düşmemesi için insanları Kur'an'la uyar. O nefis için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. O, bütün varını fidye olarak verse kendisinden kabul edilmez. Onlar, kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Onlar için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) buyurdu ki:

"İnsanları Kur'an'la uyar ve her nefsin yaptıkları sebebiyle helâke düşmemesi için kendilerini korkut."

Yani onlara her nefsin yaptığı günahlar yüzünden hapsedilip rehin alınacağını hatırlat; hatırlat da bu halden korksunlar, günahtan korunsunlar.

Bir diğer mana: Her nefsi, yaptıkları günahlar yüzünden bütün şahitlerin ve halkın önünde rezil olmaması için uyar.

"O gün insan için, Allah'tan başka kendisinden azabı giderecek ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. O gün kâfir insan, kendisini azaptan kurtarmak için bütün varını fidye olarak verse ondan alınmaz, verdiği *kabul edilmez. Onlar yapıp kazandıkları* çirkin ameller ve bozuk inançlar *yüzünden helâke süreklenmiş,* azaba atılmış *kimselerdir.* Yahut yaptıkları yüzünden rezil olmuşlardır. *Onları için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır."* Yani onlar, küfürleri yüzünden karınlarında kaynayan su ile bedenlerini yakan ateş arasındadırlar. Bu halden Allah'a sığınırız.

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyhin veya vaizin, insanları uyarmaktan usanması uygun değildir. Yanındaki insanlar son derece saf ve temiz kimseler olsa da kendilerini uyarmaya devam etmelidir. Bir müridin nefsini temizleyip terbiye etmekten ve bu yolda gayret göstermekten usanması da doğru değildir. Nefis, manevi temizlik ve terbiyede hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın ve ne kadar istikamet sahibi olursa olsun, yine de kontrol ve takip ister. Yüce Allah âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Nefis, kendini kurtarmak için bütün varını fidye verse ondan kabul edilmez!" (Hal böyle olunca mürid, nefsini kurtarmak adına yaptıklarını yeterli bulmamalıdır).

Allah kendisinden razı olsun, velilerden Ebû Hafs-ı Nîsâbûrî demiştir ki: "Kim bütün vakitlerinde nefsini suçlamaz, her halinde ona muhalefet etmez ve diğer günlerinde de onu sevmediği yükümlülüklerin altına sokmazsa aldanmış olur. Kim nefsine, onun yaptıklarından herhangi bir şeyi güzel görerek bakarsa onu helâk etmiş olur. Akıllı bir kimse nefsinden nasıl razı olur ki; yüce bir peygamber olan Hz. Yusuf [aleyhisselâm] bile,

"Ben nefsimi temize çıkarmam; gerçekten nefis, sürekli kötü işleri emreder" demiştir (Yusuf 12/53).

Yine Ebû Hafs der ki: "Kırk senedir nefsim hakkındaki düşüncem şöyledir: Allah bana gazap nazarıyla bakmaktadır; amellerim bunu göstermektedir."

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Nefsin, Rabb'inin taatinde sana itaat etmeye devam etse de sakın ona güvenme!"

Ebû Süleyman-ı Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Nefsimden bir an olsun razı olmadım."

Velilerin, nefislerinden razı olmadıklarını ve onda gözüken iyi hale kanaat edip aldanmadıklarını gösteren daha pek çok söz vardır.

Kutb-ı zaman Abdüsselâm İbn Meşîş'in şu hali nakledilmiştir: Hazret, Kur'an okurken bu âyete geldiğinde, vecde geldi, kendisini büyük bir hal sardı, öyle ki kendinden geçti, bir şey hissetmez oldu. Kendisi sağa sola eğilmeye başladı. O anda yanında bulunan dağ da sağa sola eğilmeye başladı. Allah Teâlâ bizleri onların yâdı ve güzel hali ile faydalandırsın. Âmin...

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Ârif olan zat, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesinde fâni olduğu ve vücudu zatî tecelliler içinde kaybolduğu halde onda kınanacak ve kötülenecek hangi nefis kalmıştır?

Buna cevap olarak deriz ki: Kâmil ârif öyle bir zattır ki cem' hali yani sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesi onu fark halinden yani varlıkları da görmekten perdelemez, fark hali de cem' halinden perde-

lemez. Bunun için, fark halini (varlıkları) müşahedeye dönünce, nefsini, sonu olmayan kullukta bir sürü kusur içinde görür. Bunun için ârifler şöyle demişlerdir:

"Allah Teâlâ sonsuz kemalatlara sahip olduğu gibi, nefis de sonsuz noksanlık ve kusur içindedir."

Nefis, bu kusurlardan ne kadar temizlenirse temizlensin, makbul görülmez ve yeterli bulunmaz. Ârif, cem' haline nazar ettiğinde ise nefsini, sonu olmayan kemalatlarla donanmış olarak ilâhî huzurda toplanmış bir vaziyette görür; o zaman Rabb'inin azametini müşahede içinde kendi kulluğunu görmekten uzak olur; fakat kâmil olduğu için bu cem' hali, kendisini fark halinden perdelemez. (Kalbi Rabb'ine bağlı iken, diğer varlıkları da fark eder).

İbn Atâullah-ı İskenderî nefsin asıl haline işaret olarak *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir: "Rabb'in seni nefsine döndürürse (seni nefsinle baş başa bırakır ve asıl halini ortaya dökerse), senin kusurlarının bir sonu yoktur; sende kerem ve ihsanını ortaya çıkardığı zaman ise övülecek hallerin bitmez."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirke Düşen Kimsenin Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) her türlü şirkten uzak kalmasını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا
بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ
حَيْرَانَۖ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَاۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ
هُوَ الْهُدٰىۜ وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ

وَاتَّقُوهُۜ وَهُوَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُۜ قَوْلُهُ الْحَقُّۜ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ
يُنْفَخُ فِي الصُّورِۜ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٧٣﴾

71. *De ki: "Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, gerisin geriyi mi dönelim? Kendisini şeytanların azdırıp yeryüzünde şaşkın bir halde bıraktığı, arkadaşlarının ise, 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları kimse gibi mi olalım?" De ki: "Şüphesiz Allah'ın hidayeti (İslâm), tek hak yoldur. Hem bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredildi."*

72. *"Bize ayrıca, 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun' diye emredildi. O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır."*

73. *O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır. O günde Allah, "Ol!" der, her şey oluverir. O'nun sözü haktır. Sûra üflendiği gün mülk* (hüküm ve saltanat) *O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi,* cansız putlara mı *tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten* ve şirkten kurtarıp İslâm'la şereflendirdikten sonra, *gerisin geriye* şirke *mi dönelim?"*

Bu söz, sahabilere aittir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelince, Cenâb-ı Hak kendisini koruduğu için o, daha önce hiç şirke düşmemiştir.

Sahabenin dilinden şöyle denilmiş oluyor: *"Biz nasıl olur da hak dine girdikten sonra gerisin geri döneriz ve şeytanların kendisini kuşatıp dosdoğru yoldan saptırdığı, onun da yolunu sapıtmış olarak yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşan kimse gibi oluruz. Bu kimsenin, 'Bize gel, helâk olmamak için bizim-*

le birlikte ol!' diye kendisini doğru yola çağıran arkadaşları da vardır." Bu, İslâm'ı terkedip sapıtan kimsenin misalidir.

"Onlara *de ki: Şüphesiz Allah'ın hidayeti* olan İslâm, *tek hak* ve istikamet *yoludur*. Onun dışındaki yollar ise sapıklıktır. *Hem bize âlemlerin Rabb'ine teslim* olarak hidayet yolunda *olmamız emredildi. Bize ayrıca, 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun' diye emredildi.* Yani, bize namazı hakkı ile kılmak ve takva emredildi."

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman, Mekke döneminde babasını putlara tapmaya çağırdığında bu âyet indi. Buna göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Sıddık-ı Ekber adına cevap vermesi emredildi. Bu, Hz. Ebû Bekir'in şanını yüceltmek ve onunla Resûlullah'ın arasındaki birliği (aynîliği) göstermek içindir."

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu rivayet doğru değildir; Hz. Âişe'nin şu sözü bunu göstermektedir: 'Kur'an'da Ebû Bekir'in ailesi hakkında benim münafıkların iftirasından temiz olduğumu bildiren âyetlerden başka bir şey inmedi.'" [80]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu rivayet bu konuda bir delil olmaz; çünkü âyetin Mekke'de indiği sırada Hz. Âişe'nin yaşı küçüktü, bir de İslâmı, onu kabul eden kimsenin öncesini temizlemektedir (Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman, babasına böyle bir teklif yapmış olsa bile, sonradan İslâm'a girdiği için, önceki sözlerinin kendisine bir zararı olmaz; çünkü İslâm'a girmesiyle geçmiş günahları temizlenmiştir).

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O, kıyamet gününde huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır."* O gün, hakka tâbi olanla, bâtıla kapılıp giden birbirinden ayrılır.

"O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır." Yani Allah onları hak ve hikmetle ayakta tutmaktadır; şu halde ibadete layık olan sadece O'dur.

"O günde Allah, 'Ol!' der, her şey oluverir. O'nun sözü haktır." O'nun hak sözü, dirilme ve haşir için "Ol!" emrini verince gerçekleşir.

---

80 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/266.

"Sûra üflendiği gün, bütün mülk, hüküm ve saltanatın sadece O'nun olduğu anlaşılır." Başka bir âyette geçtiği gibi, o gün Allah, *"Bugün mülk kimindir?"* diye sorar; cevap veren olmaz; bunun üzerine Kendisi, *"Tek ve kahhâr olan Allah'ındır"* cevabını verir (Mü'min 40/16).

Âyet şöyle bitiyor: *"O, gizliyi ve açığı bilendir."* O, gizli ve açık olan her şeyi bilir. *"O,* yaptığı her işte *hikmet sahibidir; kullarının her şeyinden haberdardır."*

71-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, yüce Mevlâ'sına yönelip marifet ve rızasını talep ederek bütün varlığı ile Allah'a bağlandığında, bazan fakirlik, halkın eziyeti ve hüzün gibi zamanın sıkıntılarıyla imtihan edilir. Onu denemek için kendisine, "Başına gelen sıkıntıyı gidermek için maddi sebeplere sarıl!" denir. Bu durumda ona gereken şöyle demektir:

"Biz Allah'ın dışında bize bir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi tevhidine ve marifetine ulaştırdıktan sonra, Rabbimiz'den başkasına yönelerek ulaştığımız marifetten gerisin geri mi dönelim? Böyle yapacak olsak, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Rabbimiz'den başkasına yöneldiği için şeytanların azdırıp yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşan kimse gibi oluruz. Hiç şüphesiz Allah'ın hidayeti, yani O'nun bizi ulaştırdığı özel hal -ki bu, bir sıkıntı anında sadece O'na yönelmektir- gerçek hidayettir, doğru yoldur.

Bize, bütün varlığımız ile Rabbimiz'e bağlanmamız emredildi. Bize ayrıca, başımıza bir sıkıntı geldiğinde hemen namaza koşmamız emredildi; çünkü namaz rahatlık ve huzurun anahtarıdır. Bir de takva emredildi; zira takva, ilâhî yardımın sebebidir. Hiç şüphesiz Allah, takva sahipleriyle beraberdir. Bizim işimizin sonu, ölmek, dirilip Rabbimiz'in huzuruna çıkmak ve nihayet (O'nun rahmetiyle) huzur ve hoşnutluk diyarı cennete girip ebediyen istirahat etmektir."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in Kıssası

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةًۚ اِنّٖٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٧٤﴾

74. *Hani bir zaman İbrahim, babası Âzer'e, "Birtakım putları ilâh mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu yâdet: *Hani bir zaman İbrahim, babası Âzer'i*[81] tevhid dinine davete edince, *ona, 'Allah dışında sana hiçbir fayda ve zarar vermeyen birtakım putları ilâh mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık ve hata içinde görüyorum' demişti."*

74. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah'tan başka bir şeye gönlünü bağlayıp onunla huzur bulur yahut aşk ve muhabbetle ona meylederse o şey kendisi için bir nevi put olur. Eğer insan onun muhabbetinden sıyrılmaz ve ona bağlanmaktan kendini çekip almazsa o şey, kul ile tevhidin sırlarını müşahede arasında perde olur. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bir şeyi (aşırı ve usulsüz) sevdiğinde onun kölesi olursun; halbuki Allah senin kendisinden başkasına kul köle olmanı istemez."

---

81 İmam Süyûtî, tefsirinde Âzer'in Hz. İbrahim'in babası değil amcası olduğu, amcaya da baba dendiği şeklindeki rivayetlere yer vermiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/299-300). Bu konudaki geniş açıklama için bk. Senâullah-ı Mazharî, *Tefsîrü'l-Mazharî*, 3/280-281 (Beyrut 2004); Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, 4/74-75 (Beyrut 1999); Elmalılı, *Hak Dini* (Sadeleştirme), 3/451-452. Bazı rivayetlerde Âzer'in, Hz. İbrahim'in üvey babası olduğu da söylenmiştir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Altın ve gümüşe kul olanlar helâk olmuştur..."[82]

Cenâb-ı Hak, kulunun kalbine nazar ettiğinde, onu kendisinin dışındaki varlıkların muhabbet ve düşüncesiyle dolu bulunca, ondan kudsî nurlarını perdeler. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî şöyle demiştir:

"Benim bir sevgilim var, ancak çok kıskançtır; sürekli sağını solunu kontrol eden kuş gibi, kalbime bakar; orada kendisinden başka bir şey görünce, ziyaretten vazgeçer."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in, Rabb'inin Varlığına Ait Delilleri İncelemesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. İbrahim'in, kavmine Rabb'inin varlığına delil getirmesini ve Rabb'inin işleri hususundaki derin ferasetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُرٖٓى اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ
الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّٖىۚ فَلَمَّٓا
اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّٖىۚ
فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنٖى رَبّٖى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّٖينَ ﴿٧٧﴾
فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّٖى هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ
قَالَ يَا قَوْمِ اِنّٖى بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّٖى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذٖى
فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنٖيفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَۚ ﴿٧٩﴾

82 Buhârî, Rikâk, 10, Cihad, 70; İbn Mâce, Zühd, 8.

75. Böylece biz, yakîn ehlinden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu** (sırlarını ve hakikatini) **gösteriyorduk.

76. Üzerine gece karanlığı çökünce İbrahim bir yıldız gördü, "Rabbim budur** (öyle mi?)**" dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem!" dedi.

77. Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur** (öyle mi?)**" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette yoldan sapan kimselerden olurdum" dedi.

78. Güneşi doğarken görünce de, "Rabbim budur** (öyle mi?) **Bu daha büyük!" dedi. Sonra o da batınca şöyle dedi: "Ey kavmim! Ben sizin** (Allah'a) **ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

79. "Ben, şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben müşriklerden değilim."

Mülk, şehadet âleminde görülen ve zâhirî duyularla algılanan şeylerdir.

Melekût, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırlarından eşyada gizlenmiş, gözden saklı şeylerdir. Buna gayb âlemi de denir.

Ceberût, yaratılan âlemin sınırlarına girmeyen, ilâhî ezelî sırlardır (Ceberût âlemi, zât-ı bâriye mahsus âlemdir).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, İbrahim'e bu şekilde* bir basiret ve ince anlayış vermiştik. Öyle ki onunla doğruyu buldu ve babasının puta tapmasını reddetti. Ona, *göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk;* yani kendisine onlardaki tevhid sırlarını açıp gösteriyorduk. Böylece o, onları yaratanı müşahede ediyordu, zâhirlerini görmekle kalmıyordu. *Biz bunu sadece bizi yakînen tanıyanlardan* ve kudsî sırlarımızı bilenlerden *olsun diye yaptık.*"

Hz. İbrahim'in babası ve kavmi putlara, yıldızlara, aya ve güneşe tapıyorlardı. Hz. İbrahim onları tefekkür ve delil yoluyla tevhide irşad

etmek istedi. *"Üzerine gece karanlığı çökünce İbrahim bir yıldız gördü."* Bu, Zühre yahut Müşteri yıldızıdır.

"Hz. İbrahim, 'Rabbim budur (öyle mi?)' dedi."

O bu sözü, kendileriyle mücadele ettiği hasmın sözüne göre söyledi. Onlar, yıldız için, "Bu, bizim Rabbimiz'dir" diyorlardı. Hasmın sözü yanlış da olsa onun yanlış olduğuna delil getiren kimse, onu hasmın söylediği gibi nakledebilir, sonra onun yanlış olduğunu ifade eder. Bu, hakka davette daha etkili bir yöntem ve hasmın hatasından daha çabuk dönmesini temin eden bir yoldur.

"Yıldız batıp kaybolunca, Hz. İbrahim, 'Batanları sevmem!' dedi." Onlara ibadet etmek şöyle dursun, böyle batıp giden şeyleri sevmem demek istedi. Hiç şüphesiz değişmek, perdelenmek, bir halden diğerine geçmek ve bir mekândan başkasına intikal etmek o şeyin sonradan yaratılmış mümkün (olması veya olmaması Allah'ın tercihine bağlı) bir varlık olmasını gerektirir ve bu haller ilâhlığa aykırıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İbrahim, *ayı* yeni *doğarken görünce, 'Rabbim budur, (öyle mi?)' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette yoldan sapan kimselerden olurdum' dedi."*

Hz. İbrahim, hakkı idrak etmede nefsinin âciz olduğunu ifade etti ve bunun için Rabb'inden yardım istedi. Kendisinin ancak Allah'ın yardımıyla hakka ulaşacağını bilerek böyle söyledi. Bunun diğer bir sebebi de kavmini irşad etmek ve ayın da yıldız gibi ilâh olamayacağını ifade etmektir. Çünkü o da hal ve yer değiştirmekte olup ilâh olmaya layık değildir. O, bu sözüyle, kim bunları ilâh edinirse onun gerçekten sapıtmış olacağını da ifade etmiş oldu.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Güneşi doğarken görünce de, 'Rabbim budur, (öyle mi?) Bu daha büyük!' dedi."* Güneşin nuru daha büyük olduğu ve ışığı daha geniş bir alana yayıldığı için böyle söyledi. *O da batınca, 'Ey kavmim! Ben sizin sonradan yaratılmış, kendisini bir yaratana muhtaç maddi varlıklardan Allah'a ortak koştuğunuz şeylere ibadet yapmaktan uzağım' dedi."*

Hz. İbrahim, yaratılmış varlıklara ibadetten uzak durunca onları yoktan var eden ve ortaya koyan zata yönelerek şöyle dedi:

"Ben, her türlü şirkten kaçarak ve Allah'ın birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben sizin gibi müşriklerden değilim."

Hz. İbrahim, bu varlıkların doğmasını değil, onların batıp gitmesini kendilerinin yaratılmış birer varlık olduğuna delil getirdi. Aslında yıldız, ay ve güneşin doğuşu da bir yer ve hal değiştirmektir, ancak onların batıp kaybolması, kendilerinin yaratılmış birer varlık olduğuna daha açık bir delildir. Çünkü onların batışı gizli ve perdeli bir şekilde yavaş yavaş gerçekleşmektir.

Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneşin durumunu yüce yaratıcının varlığına delil göstermesinin ve kavmi ile tartışmasının henüz mükellef olmadan çocukluk yaşlarında olduğu da söylenmiştir. Bu konuda şöyle rivayet edilmiştir:

Hz. İbrahim'in annesi, onu mağarada doğurmuştu. Bunu Nemrûd'un korkusundan yapmıştı. Çünkü Nemrûd yeni doğan erkek çocukları öldürüyordu. Sebebi, müneccimlerinin kendisine verdiği bir haberdi. Müneccimler Nemrûd'a, kendisinin helâkinin bu asırda doğacak bir çocuğun elinden olacağını söylemişlerdi. Buna çare olarak o da bu sene içinde doğacak her erkek çocuğu öldürme emri vermişti. Bunun için Hz. İbrahim'in annesi onu gizlice mağarada doğurmuştu.

Hz. İbrahim, mağarada büyüyüp temyiz çağına (dokuz-on yaşına) gelince, gökte gördüğü yıldız, ay ve güneşin Rabb'inin birliğine birer delil olduğunu anlamıştı.

Ancak bu rivayet zayıftır; çünkü âyette geçen, *"Ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım"* ifadesi, onun, kavmine karşı delil getirdiğini ve onlarla tartıştığını göstermektedir. Yani âyetten, onun bu varlıkları seyrederken tek başına değil, kavmi ile birlikte olduğu anlaşıyor.

Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm), bu âyetlerde geçen, *"Bu benim Rabbim'dir"* sözü ile diğer âyetlerde geçen, *"Gerçekten ben hastayım"* (Sâffât 37/89) ve, *"Onu (putları kırma işini) şu büyükleri yaptı!"* (Enbiyâ 21/63) sözleri, gerçek manada yalan değildir. Çünkü o, yalandan korunmuş bir peygamberdir. Bunlar tevriye cinsinden sözler olup kelime, zâhirinden başka bir manada söylenmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Zalime karşı yalan söyleyen veya yalanı ile bir zararı defeden yahut bir hakkı gözeten veya bir kalbi koruyan kimse gerçek manada yalancı değildir."

Diğer bir rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Bir hayır söyleyen veya ona niyet eden kimse yalan da söylese yalancı olmaz." [83]

Meşhur şefaat hadisinde Hz. İbrahim'in kıyamet günü kendisine şefaat için gelen halka bazı kusurlarını zikrederek özür beyan etmesine gelince,[84] bu, her şeye vâkıf Mevlâ'nın huzurunda olmanın dehşetinden söylenmiş bir sözdür. O makamda en ufak bir şeyden bile sakınmak gerekir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] melekût âlemi keşfolunca her şeyde Allah'ı gördü. Âriflerden birinin şu sözü nakledilmiştir: "Gördüğüm her şeyde Allah'ı gördüm."

Hz. İbrahim, "Ben batıp gidenleri sevmem" dedi. Bunu ancak varlıkların manasını müşahede etmeksizin onun maddi yönüne takılıp kalmaktan korkarak söyledi. Çünkü mana denizi birbirine bitişik, daima aynı hali korur vaziyette olup onda bir değişme ve intikal yoktur. Değişme ancak maddi şeylerde olur, manada olmaz. Mana ve hakikat güneşi sürekli ışık verir durumdadır. Onda herhangi bir batma, değişme ve intikal yoktur. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Sevdiğimin güneşi geceleyin doğdu ve her yanı aydınlattı. Bu ışığın peşinden bir batış meydana gelmez. Gündüz doğan güneş geceleyin batar; kalplerin güneşi içinse bir batma vakti yoktur."

Sözün sahibi şunu demek istiyor: Âriflerin gündüze benzeyen irfan güneşleri gece gibi olan vücutlarının gecesi üzerine doğmuştur; böylece sevgililerini müşahede içinde vücutlarının zulmeti yok olup gitmiştir.

---

83 Bu konudaki hadisler için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7169; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2061; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/80-81.

84 Hadis için bk. Müslim, İmân, 327; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 3/116.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hak, varlıkların zâhirlerini eserlerinin nurları ile aydınlattı, sırları ise sıfatlarının nurları ile aydınlattı; bundan dolayı zâhirî nurlar batıp kaybolur, kalplerin ve sırların nurları ise hiç yok olmaz."

Cevzî demiştir ki: "Hz. İbrahim'e ilim yıldızı görünüp tevhid kameri doğunca ve marifet güneşi parlayıp ışık verince şöyle dedi: *'Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, her türlü şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim ...'"*

Şöyle denilmiştir: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kafa gözüyle maddi yıldızın, güneşin ve ayın nuruna bakınca, sırrına şöyle hitap edildi: 'Ey İbrahim, gözünle varlıkların maddi yönüne bakma, basiretinle (gönül gözünle) hakikatine ve manasına bak. Hiç şüphesiz bütün mevcudat, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ispat eder. Eşyada tecelli eden ilâhî isimlerin manalarını iyi anla. Hiç şüphesiz eşyanın zahirine takılıp kalmak, asıl manayı anlamaya bir perdedir." Bunun üzerine Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle dedi:

'Ben, her türlü şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben müşriklerden değilim.'"

Bu konuda yine Şüşterî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak kuluna şöyle der: Eşyanın zâhirine bakma! Mana denizine dal; dal ki beni göresin!"

Hz. İbrahim ile Puta Tapanların Mücadelesi

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kavmine delil getirince onunla mücadeleye giriştiler. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِۜ . . .

80. ***Kavmi onunla tartışmaya girdi. İbrahim onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı giriyorsunuz?..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kavmi Hz. İbrahim'le* Allah Teâlâ'nın birliği hakkında *tartışmaya girdi. Bunun üzerine onlara dedi ki: 'Allah hakkında* yani O'nun birliği yahut O'na iman hakkında *benimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Halbuki Allah beni birliğini kabule ulaştırdı'* ve marifetine irşad etti. Artık bundan sonra ben O'ndan başkasına yönelmem ve benimle O'nun hakkında tartışan kimseye aldırış etmem."

80. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Avam halkın Allah'ın seçkin dostları ile tartışmaya girmesi, daha önceki ümmetler içinde de olan ve böylece süregelen ilâhî bir kanundur. Âyette buyrulduğu gibi, Allah'ın sünnetinde (uyguladığı kanunda) asla bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Bunun sebebi şudur: Kim bir şeyi inkâr ederse ona düşman olur. Bununla birlikte veliler, kendilerini inkâr eden kimseleri mâzur görürler; çünkü onların ilimde ulaştığı nokta budur. Avam halk, velilerin hallerinden çok uzak oldukları için, onları mâzur görmezler ve onların içinde bulunduğu hali yakînen tanımazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), kavmi kendisiyle tartışmaya girdiklerinde, onlara hiç iltifat etmedi; bunun üzerine kendisini putlarıyla korkuttular, o zaman Hz. İbrahim onlara şöyle dedi:

... وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّى شَيْـًٔا وَسِعَ رَبّى
كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا
تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا
فَاَيُّ الْفَرِيقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا
وَلَمْ يَلْبِسُٓوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

... Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak, Rabb'imin bir şey dilemesi hariç! Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünmez misiniz?

81. ***Siz, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin); iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"***

82. ***İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) karıştırmayanlar var ya, işte onlar için emniyet vardır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.***

Tefsir

Allah Teâlâ, dostu İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmine şöyle söylediğini nakletmiştir:

"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Yani sizin ibadet ettiğiniz putların bana bir zarar dokundurmasından korkmam. Çünkü onlar herhangi bir zarar ve fayda veremeyen cansız varlıklardır. *Ancak, Rabbim'in dilediği bir şeyi* kaderi ve kazâsı ile *bana ulaştırması hariç!* Hiç şüphesiz O, takdir ettiği şeyi bana ulaştırır. Bana gelen putlardan değil, ancak Allah'tan gelir."

"Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Yani ben ancak Rabbim'in hakkımda ezelde takdir buyurduğundan korkarım; çünkü O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Bana onlar tarafından gelecek kötü bir durum Allah'ın ilminden ve kaderinden uzak değildir. *Hâlâ düşünmez misiniz?* Düşünüp de sağlam ile çürüğü, doğru ile eğriyi, her şeye gücü yetenle âciz olanı birbirinden ayırsanıza ya!"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Hem siz Allah'a ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım!* Halbuki sizin ortak koştuğunuz şeyler, cansız ve âciz birer varlıktır; onlardan bir

zarar ve fayda gelmez, Allah ise son derece korkulmaya layıktır; çünkü O, başka varlıkları kendisine ortak koşan ve zat-ı bâri ile sonradan yaratılmış, âciz, zarar ve fayda veremeyen bir varlığı eşit gören kimselerden intikam almaya gücü yeter. Bu durumda asıl korkması gereken sizlersiniz; zira siz, *hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşuyorsunuz.* Yani Allah onların ortak koşulması hakkında herhangi bir kitap indirmemiş, delil ortaya koymamıştır. *Bu durumda, iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?* Tevhid ve iman ehli mi yoksa şirk koşanlar ve isyana dalanlar mı? Korkmayı hak edeni *biliyorsanız söyleyin!"*

Sonra bu soruya cevabı Allah Teâlâ veya Halil İbrahim (aleyhisselâm) vererek şöyle buyurdu:

"İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm yani şirk *karıştırmayanlar* bilakis Allah'a iman eden ve O'nunla birlikte başka varlığa ibadet etmeyenler *var ya, işte onlar için ahirette bir emniyet vardır ve* dünyada *doğru yolu bulanlar da onlardır."*

Allah'a itaat eden müminlerin ahirette emniyet içinde olması açıktır; isyana dalan müminlere gelince, onlar da ebedî cehennemde kalmaktan ve cennetten mahrum olmaktan yana emniyet içindedirler.

Bu âyet indiği zaman Resûlullah'ın ashabı korktular, Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelip, "Hangimiz nefsine zulmetmez, günah işlemez ki?" dediler. Onlar zulmü, genel manada anlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu:

"Buradaki zulüm sizin zannettiğiniz gibi (her türlü günah) değildir; burada kastedilen, Hz. Lokman'ın, oğluna, 'Oğlum, sakın Allah'a hiçbir varlığı ortak koşma; hiç şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür' (Lokman 31/13) *buyurduğu gibi şirktir."* [85]

Gerçekten bazı müşrikler, bu âlemi yaratanın varlığını kabul ediyorlar, fakat bunun yanında putların da rablik sıfatına sahip olduğunu söylüyorlardı. Onlar yüce yaratıcıya iman ediyorlar, ancak imanlarına

85 Buhârî, Enbiyâ, 8, 41; Müslim, İmân, 197; Tirmizî, Tefsîr, 7 (nr. 2067); Ahmed, *Müsned*, 3/378; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 253.

şirk karıştırıyorlardı. Bu durumda onlar için bir emniyet ve hidayet yoktur. Bu şekilde Mûtezilî Zemahşerî'nin sahih hadisi inkârı konusundaki cahilce iddiası da reddedilmiş olmaktadır.[86]

Eğer âyette geçen zulüm, umumi manasıyla kabul edilerek âyete "onlar imanlarına hiçbir mâsiyet karıştırmadılar" şeklinde bir mana verilseydi bu da sahih olurdu. Bu durumda mana, "Onlar için özel bir emniyet ve özel bir hidayet vardır" olurdu; fakat Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözü yanında başka söze gerek yoktur, o bir şey söylediği zaman orada durulur ve kendisine tâbi olunur.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın vahdâniyyetini yakînen müşahede eden bir ârifi billâhın kalbinde halkın korkusu kalmaz; ârif ancak Rabb'inin katından gelene bakar. Rabb'i ona kendisini günahlardan koruyacağı ve özel olarak muhafaza edeceği vaadinde bulunsa, ârif, yüce Rabb'inin ilminin genişliğini bildiği için, kendisine yapılan vaatten dolayı Rabb'ine yalvarıp yakarmayı ihmal etmez. Bazan bu vaat, birtakım sebep ve şartlara bağlı olup Cenâb-ı Hak onları, her şeyi kahreden sıfatını göstermek için gizler. Bu sırrı bilen ârif, devamlı Rabbine yalvarış içindedir. Bunun için Halil İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiştir:

"...Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak, Rabb'imin bir şey dilemesi hariç! Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır."

Hz. Şuayb da [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Rabb'imin dilediği hariç bizim ona dönmemiz söz konusu değildir. Rabbimiz her şeyi ilmiyle kuşatmıştır"* (A'râf 7/89).

Ârifin ıstırap ve iniltisi hiç bitmez; onun gönlü Allah'tan başkası ile karar kılıp huzur bulmaz.

---

86 Mûtezile mezhebi, imanla şirkin bir arada olmayacağı gibi, imanla büyük günahın da bir arada olmayacağı, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıktığı fakat doğrudan kâfir de olmadığı, imanla küfür arasında kaldığı ve azabı hak ettiği görüşündedir. Ehl-i sünnet ise âyetteki zulmü, şirk manasına almakta, büyük günah işleyen kimsenin haramı helâl görmediği sürece mümin olduğunu, Allah dilerse onu affedeceğini ve sonuçta af veya azaptan sonra ebedî olarak cennette gireceğini söylemektedir (Mütercim).

Ârifin halinin değişmesinden emniyet içinde olmasına gelince, bu konuda farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazıları demiştir ki: "Veli, kurbiyet makamına çıkıp kendisi için fenâ ve bekâ halleri gerçekleşince, artık emniyet hâsıl olur." Bu kimse, görüşüne Allah Teâlâ'nın yukarıda geçen şu âyetini delil göstermiştir:

"İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) karıştırmayanlar var ya, işte onlar için emniyet vardır ..."

Bazı âlimler de emniyet halinin ancak peygamberler için mevcut olduğunu, çünkü onların günahlardan ve kötü âkıbetten Allah tarafından kesin olarak korunduğunu söylemişlerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Beşerî vasfında devam ettiği sürece hiç kimseye emniyet makamı hâsıl olmaz. Kul, ubûdiyyet (kulluk) bağı içinde bulunduğu sürece O'nun gizli hükümlerinden nasıl emniyet içinde olur ki? Kul, O'nunla nefsini tanımaktadır. Yine kul, Cenâb-ı Hakk'ın ezeliyet ve ebediyet sıfatlarıyla O'nun her şeye hükmünü geçiren sıfatını tanımaktadır. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah'ın mekrinden (gizli imtihan ve iptilasından) ancak hüsrana düşen kimseler emin olur" (A'râf 7/99).

Kul, Allah Teâlâ'yı muhabbet, aşk ve şevk sıfatıyla gördüğü, O'na yakın olmanın zevkini tattığı ve kula münasip şekilde Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandığı zaman kendisi için emniyetin ilk halleri ortaya çıkar. Yüce Allah'ın kıdem (ezelîlik) sıfatında fâni olmuş bir kul için havf ve recânın bir etkisi olmaz; çünkü o hal içinde, Hakk'a kurbiyet ve vuslat cenneti vardır. O hale oluşanlar başlarına bir azabın ve gazabın gelmesinden emindirler. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandıkları müddetçe, hidâyet üzere bulunmaktadırlar. Her ne kadar onlar için Allah'ın gizli mekrinin gerçekleşip ince bir hesaptan geçme ihtimali varsa da, asıl durum onların emniyet içinde olmasıdır."[87]

Vertecübî'nin sözünden anlaşılan şudur: Fenâ ve bekâ makamlarını elde eden kimse için şekavetten (imansızlık ve kötü âkıbetten) emniyet hâsıl olur. Aynı şekilde Ebü'l-Mevâhib Muhammed eş-Şâzelî de demiştir ki: "Kim bekâ haline ulaşırsa şekavet halinden emin olur."

---

87 bk. Rûzbihân-ı Bakli, *Arâisü'l-Beyân*, 1/379-380.

Nevâdirü'l-Usûl adlı eserde (Hakîm Tirmizî) demiştir ki:

"İlâhî huzurda yakınlık devletine erenlerden kimin nasibi celâl ve cemal olursa o, heybet ve ünsiyet içinde tutulur. Ondan azap korkusu giderilir, fakat o, halinin değişmesinden, nefsanî şeylere meyletmekten ve makamından düşmekten korkar; çünkü insanoğlunun nefsi şehvetlere meyil sıfatında yaratılmıştır. Nefis daima sahibini Allah'tan uzaklaştırıp uzun yaşamaya ve tembelliğe meylettirir. Kul, bütünüyle Cenâb-ı Hakk'ın birliğini müşahede eder ve vahdâniyyetine bağlanırsa içindeki halinin değişme korkusu diner, zira o nuraniyet içinde perde açılıp manevi keşif gerçekleştiği için kendisinden nefsanî duygular ve şehvet kaybolup gider. Bununla birlikte halinin değişme korkusu sakinleşse de ondan bütünüyle gitmez; çünkü onun hayalinde peygamberlerin dışındaki kimseler hakkında bu halin gerçekleşme ihtimali durmaktadır.

Peygamberlere gelince, onlarda hevâ adına hiçbir şey kalmadığı için kendilerine kurtuluş müjdesi verilmiştir. Bu müjde onları bir aldanışa düşürmez; çünkü onlarda nefis adına bir şey kalmadığı için, makamından düşme korkusundan emin olduğunda bir taşkınlık ve haddı aşma olmaz. Onların dışındaki kimselerde ise az da olsa nefis kalmıştır, bu sebeple onlara kesin kurtuluş müjdesi verilmemiştir. Onların işi ve durumu kapalı bırakılmıştır. Bu onlar için bir iyiliktir ve hayırlarına bir durumdur. Nefisleri, 'verilen hal elimden alınır' korkusuyla kendisini kötü işlerden menetsin diye böyle yapılmıştır. Bu, mana yolunda temel bir esastır, onu iyi anla!..."

Onun sözünün özeti şudur: Peygamberlerin dışındaki kimselerin hallerinin değişme korkusu kendilerinden tamamen yok olmaz, belki onun korkusu sakin ve hafif olur. Kesin emniyet müjdesi ancak peygamberlere verilir. Doğru olan görüş budur. Diğer kullar üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet kahrı (celâl tecellisi) devam etmektedir. Hak Teâlâ buyurur ki:

"O, kulları üzerinde mutlak galiptir (onlarda her hükmünü icra eder)" (En'âm 6/18). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, eliyle ortaya koyduğu delil ve ilim sebebiyle dostu Hz. İbrahim'i överek şöyle buyurdu:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ اٰتَيْنَاهَآ اِبْرٰهٖيمَ عَلٰى قَوْمِهٖۜ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَآءُۜ اِنَّ رَبَّكَ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ ﴿٨٣﴾

83. *İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in her işinde hikmet sahibidir, her şeyi en iyi bilendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir."*

Âyetteki "bu" ifadesi, Allah Teâlâ'nın birliğine delil olarak geçen hususlara işaret etmektedir. Bunlar, yıldızın, ayın ve güneşin batıp kaybolması, Hz. İbrahim'in bu varlıkların durumunu kavmine bir delil olarak kullanması, kavmini tevhid yoluna irşad etmesi ve kendilerine tevhidi öğretmesidir.

Hak Teâlâ, âyetin devamında buyurdu ki: *"Biz dilediğimiz kimselerin* ilimde ve hikmette yahut yakinde ve marifette *derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in,* kullarının derecesini yükseltmede ve alçaltmada *hikmet sahibidir;* yükselttiği ve alçalttığı kimselerin halini, buna ehil ve layık olanları *en iyi bilendir."*

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ahiretteki nimet cennetlerinde derecelerin yükselmesi ilim, amel ve bolca ibadetle olur. Marifet cennetinde derecelerin yükselmesi ise yakînle ve âlemlerin Rabb'ini müşahedede terakki ile olur. Bu da bütünüyle Cenâb-ı Hakk'a bağlanma, O'ndan gayri şeylerden gönlü çekme, maddi meşgalelerden kalbi boşaltma ve sürekli Mevlâ ile ünsiyet halini koruma derecesinde olur. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Hz. İbrahim'in Neslinden Gelen Peygamberler

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] özel olarak tahsis edilen ve derecesini artıran sebeplerden biri de peygamberlerin büyük bir kesiminin onun zürriyetinden gelmesidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ كُلًّا هَدَيْنَاۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَۜ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَۜ كُلٌّ مِنَ
الصَّالِح۪ينَۙ ﴿٨٥﴾ وَاِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًاۜ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى
الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْۚ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ
اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٨٧﴾ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۜ
وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَۚ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا
بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِر۪ينَ ﴿٨٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ
اقْتَدِهْۜ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩٠﴾

84. ***Biz O'na (İbrahim'e) İshak'ı ve Yakub'u ihsan ettik. Hepsini de peygemberliğe ulaştırdık. Daha önce de Nuh'u peygamberliğe ulaştırmıştık. Ayrıca onun (İbrahim'in) soyundan gelen Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u (peygamberliğe ulaştırdık). Biz ihsan sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız.***

85. ***Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (peygamberliğe ulaştırdık). Hepsi de salih kimselerdendi.***

86. İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da** (peygamberliğe ulaştırdık). **Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da** (yaşadıkları devrin insanlarına üstün kıldık). **Onları seçtik ve doğru yola ilettik.

88. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı hiç şüphesiz, yapmakta oldukları amelleri boşa giderdi.

89. İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar** (kâfirler) **bunları inkâr ederse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz.

90. Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben buna** (peygamberlik görevime) **karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu** (Kur'an), **âlemler için ancak bir öğüttür."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz İbrahim'e* oğlu *İshak'ı ve* torunu (İshak'ın oğlu) *Yakub'u ihsan ettik. Hepsini de peygamberliğe ulaştırdık. İbrahim'den önce de Nuh'u peygamberliğe ulaştırdık."*

Hz. Nuh, Hz. İbrahim'in babası yani dedesi olduğu için, onun peygamberliğe ulaştırılması Hz. İbrahim için bir ihsan ve nimet olarak zikredilmiştir; bilindiği gibi babanın şerefi oğula geçer.

"Yine İbrahim'in soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u peygamberliğe ulaştırdık."

Hz. Davud'un babası Îşâ'dır.

Hz. Süleyman, Hz. Davud'un oğludur.

Hz. Eyyûb'un babası Kus b. Raziç'tir. Onun dedesi İshak'tır. İshak, Hz. İbrahim'in oğludur.

Hz. Yusuf, Yakub'un, Yakub, İshak'ın oğludur.

Hz. Musa ve Harun, Hz. Yakub'un oğlu Levî'nin torunlarından İmrân'ın oğullarıdır.

"Biz ihsan sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız. Yani biz Hz. İbrahim'in derecesini yükselterek, kendisine pek çok hayırlı nesiller verip onların içinden peygamberler çıkararak mükâfatlandırdığımız gibi, ihsan ve iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız."

"Biz, Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da peygamberliğe ulaşdırdık."

Hz. Zekeriyya, Hz. Süleyman'ın neslinden Âzin b. Berkiyâ'nın oğludur.

Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya'nın oğludur.

Hz. İsa, İmrân kızı Meryem'in oğludur. Bu âyette, kız çocuklarının da zürriyetten sayıldığına bir delil vardır. Çünkü Hz. İsa, kız yoluyla nesle dahil olmuştur.

İlyas, Hz. Harun'un torunlardan Nüsâ'nın oğludur. Onun, Hz. Nuh'un dedesi İdris olduğunu söyleyenler de olmuştur, fakat bu çok uzak bir görüştür.

"Hepsi de salih kimselerdendi." Yani salahta kemal halindeydiler. **Salah**, dinen uygun olanı yapmak, uygun olmayan şeylerden sakınmaktır.

"Biz İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da peygamberliğe ulaşdırdık."

Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in en büyük oğlu olup annesi Hacer'dir.

Elyesa', Uhtub b. Acuz'un oğlu olup Hz. Yusuf'un dördüncü göbekten torunudur.[88]

Hz. Yunus, Mettâ'nın oğludur. Mettâ, Hz. İbrahim'in neslindendir. Beyzâvî, farklı görüştedir.

Kurtubî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'den sonra gönderdiği bütün peygamberleri onun neslinden gönderdi."

Hz. Lut, Hz. İbrahim'in kardeşi Hârân'ın oğludur. Yani, yeğenidir. Onun Hz. İbrahim'in kız kardeşinin oğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bazan, amcaya da mecazen baba denmektedir.

---

88 bk. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 548.

"Biz hepsini âlemlere üstün kıldık." Yani hepsini peygamberlik ve nübüvvetle kendi zamanlarındaki kimselere üstün kıldık. Her biri, yaşadığı zaman içindeki insanların en üstünüydü.

"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına da üstün kıldık." Yani biz, bu peygamberleri üstün kıldık, onlarla birlikte babalarından ve zürriyetlerinden bazısını da üstün kıldık.

Diğer bir mana: Biz onları hidayete erdirdiğimiz gibi, babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden bir kısmını da hidayete erdirdik.

"Onları, peygamberlik için *seçtik ve* huzurumuza girmeye ehil kimseler olarak ayrıcalıklı kıldık ve onları, kudsî huzurumuza ulaştıran *doğru yola ilettik."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onların tâbi olduğu *bu din, Allah'ın hidayetidir; Allah kullarından dilediğini onunla hidayetine ulaştırır. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, hiç şüphesiz, yapmakta oldukları amelleri boşa giderdi."*

Peygamberler şirk ve isyandan korunduğu halde, kendileri için böyle buyrulması, herkesi şirkten sakındırmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, kendilerine kitap,* hüküm yani *hikmet* yahut kullar arasında hakka göre hüküm verme yetkisi *ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer Mekke ehli onları inkâr ederse hiç şüphesiz onların yerine bunları inkâr etmeyecek,* hepsine iman edip haklarını koruyacak *bir topluluk getiririz."*

Bu şeylerin hakkını koruyacak kimseler, zikredilen peygamberler ve onlara tâbi olanlardır. Onların sahabe, muhacir ve ensar olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, daha uygundur. Onların, bütün müminler ve Fârisîler (İran bölgesinden çıkacak müminler) olduğunu söyleyenler de olmuşsa da birinci görüş daha çok tercihe şayandır. Peşinden gelen âyet de bu görüşü desteklemektedir. Bu âyet şudur:

"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir." Burada, yukarıda zikredilen peygamberlere işaret edilmektedir.

"Sen de onların yoluna uy." Yani onların izine, gidişatına uy.

Onların yolundan maksat, hepsinin ittifak ettiği tevhid ve dinin asıl prensipleridir; yoksa hakkında farklı hükümler bulunan amelî meseleler değildir. Onlar, bütün peygamberlere nisbet edilecek bir yol değildir. Hem bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin inanç esasları dışındaki hükümlere tümüyle uymak mümkün değildir. Bu âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendinden önceki dinlerin hükümleriyle amel ettiğine dair bir delil yoktur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: 'Ben buna,* tebliğ görevime yahut Kur'an'a *karşılık sizden bir ücret istemiyorum.'* Benden önceki peygamberlerin hali de böyleydi. Ben de bu konuda onları örnek alıyorum."

Hz. Peygamber'in, hakka davet görevine karşılık, halktan bir ücret almaması da, peygamberlere uyması emredilen işlerin kapsamına girmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu* tebliğ veya Kur'an, *âlemler için ancak bir öğüttür;* onlar için sadece bir öğüt ve uyarıdan ibarettir."

84-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mana yolunun rehberi yapılan ulu sâdâtlar (veliler), zamanlarında yaşayan kimselere üstün kılınmışlardır. Bu üstünlüğün sebebi, Allah Teâlâ'nın kendilerini tevhid nurlarına ve birliğinin sırlarına ulaştırması, onlara rubûbiyyet azameti karşındaki edepleriyle birlikte özellikle üstün bir edeple kulluk yapma nimetini bahşetmesidir.

Allah Teâlâ'nın, habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sen de onların yoluna uy!"* âyetinde, fazilete ulaşma kapısı açılmıştır. Buna göre kim, belirtilen hususlarda onlara uyarsa zamanındaki insanlara karşı büyük bir şeref elde eder.

Cenâb-ı Hak, önceki peygamberlerde ayrı ayrı bulundurduğu faziletleri, habibinde topladı. Onlardan ayrı olarak kendisine özel muhabbet ve yüksek dereceler bahşetti. Böylece Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], öncekilerin ve sonrakilerin seyyidi, efendisi oldu.

Her kim, Allah Resûlü'ne fiillerinde, sözlerinde ve ahlâkında uyarsa uyduğu nisbette bu şerefe nail olur. Allah Teâlâ'nın, habinine verdiği, diğer peygamberlere uyma emri, ancak âdap kısmına girer. Ayrıca bu emir, Allah Teâlâ'nın onu, kendisine tahsis ettiği özel dostluk makamına yükseltmeden önce olmuştur. Hiç şüphesiz peygamberler için kendilerine münasip manevi seyir ve terakki vardır. Aynı şekilde veliler için de hallerine münasip manevi seyir ve terakki vardır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlere dinin edepleri konusunda uymayı emretmiştir; çünkü onun bu emri aldığı zamanda manevi derecelere yükselmesi için bazı vasıtalara ihtiyaç vardı. Cenâb-ı Hak, habibini bütünüyle kendisine ulaştırıp sırlarının gözünü rubûbiyet nurlarıyla süsleyince, onu zatında müstakil, halinde müstakim yaptı. Kendisini irade sınırından marifet ve istikamet sınırına çıkardı ve o noktada kendisine önceki vasıtaları terketmesini emretti. Öyle bir noktaya geldi ki Allah Resûlü şöyle buyurdu:

'Eğer Musa hayatta olsaydı, kendisine, bana uymaktan başkası uygun olmazdı.' [89] Bunun dışındaki hadisler de bu hakikati ortaya koymaktadır." [90]

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ habibine, diğer peygamberlere kendisiyle ortak oldukları konularda uymasını emretti, onların dışında sadece Allah Resûlü'ne tahsis edilmiş pek çok durum vardır."

Allah'ın Yüceliğini Takdir Edemeyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, önceki âyette meşhur peygamberleri ve onlara lutfettiği hidayet ve vahiy nimetlerini zikrettikten sonra bu âyette, onları inkâr edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

89 Ahmed, *Müsned*, 3/338; Dârimî, Mukaddime, 39; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2132; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/173-174.

90 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/381.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ مَنْ
اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُوراً وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ
تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يراًۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ
ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

91. ***Onlar, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Bunun için, "Allah hiç kimseye bir şey indirmemiştir" dediler. De ki: "Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu parça parça kâğıtlar haline getirip bir kısmını açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Halbuki sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler*** *(Kur'an'da)* ***size öğretilmiştir."*** *(Resûlüm)* ***sen, "Allah" de, sonra onları bırak; daldıkları bâtıl içinde oyalanadursunlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilere cevap olarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar; bunun için, 'Allah hiç kimseye bir şey indirmemiştir' dediler. Yani onlar Allah'ı hakkı ile tanımadılar, O'nun vahiy ve diğer nimetleriyle kullarına ne kadar acıyıp ihsanda bulunduğunu anlamadılar; çünkü eğer anlasalardı O'nun peygamberler göndermesini inkâr etmekten çekinirlerdi yahut böyle bir söz söylemeye cesaret etmezlerdi."

Bir diğer mana: Onlar, Allah'ın peygamberlerini yalanlayıp onlara bir kitap indirmesini inkâr ettikleri için Allah'ı hakkı ile yüceltmediler; eğer O'nu hakkı ile yüceltselerdi O'nun tarafından gelen peygamberleri tasdik ederlerdi.

"Allah kimseye bir şey indirmedi!" diyenler, Finhâs, Mâlik b. Sayf ve diğer yahudilerdir. Onlar bu sözü, Kur'an'ın indirilmesini ve Hz.

Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini tamamıyla inkâr ettiklerini göstermek için söylediler. Allah Teâlâ da, onların aslında kabul etmek zorunda oldukları bir şeyi zikrederek yani Hz. Musa'ya Tevrat'ın indirilmesini hatırlatarak şöyle cevap verdi:

"De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"

Nur, iç âlemi aydınlatmak içindir, hidayet ise dış âzalara yol göstermek içindir.

"Siz onu yani Tevrat'ı parça parça kâğıtlar haline getirip bir kısmını açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz." Yani onu parçalara ayırdınız, onda nefsinizin hoşuna giden âyetleri açıkladınız ve onları değişik sayfalara yazdınız; hoşunuza gitmeyenleri da saklayıp gizlediniz.

Rivayet edildiğini göre, bu sözü yahudi âlimlerinden Mâlik b. Sayf Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini kızdırınca söylemiştir. Olay şöyle olmuştur.

Resûl-i Ekrem, huzuruna gelen Mâlik b. Sayf'a,

"Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah'ın adıyla yemin vererek soruyorum; sen Tevrat'ta, 'Şüphesiz Allah, şişman âlime gazap eder!' diye bir âyete rastladın mı?" diye sordu. Mâlik de şişman ve kilolu biriydi. Soruya kızarak,

"Allah hiç kimseye bir şey indirmedi!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâla, yukarıda geçtiği şekilde ona cevap verdi.[91]

Şöyle de denilmiştir: Bu sözü söyleyenler müşriklerdir. Onlara Tevrat'ın delil getirilerek susturulması, Tevrat'ın onların yanında meşhur olması ve ona itibar etmeleridir. Bunun için şöyle demişlerdir:

---

91 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 4/1342 (nr. 7597); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/314; Hafacî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/150. Olayın değişik rivayetlerinde, Mâlik, soruya, "Evet, öyle bir âyet gördüm" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sen de öyle birisin!"* deyince, orada bulunanlar güldüler; Mâlik kızarak, "Allah hiçbir insana bir şey indirmedi!" dedi. Yanında bulunan yahudiler, kendisine, "Senin bize Tevrat'tan naklettiğin şeyler nedir?" diye sorduklarında, Mâlik, onu da inkâr ederek, "Allah, ne Musa'ya ne İsa'ya ne de başka birine hiçbir şey indirmedi!" dedi. Bunun üzerine yahudiler onu reislikten azledip yerine Kâ'b b. Eşref'i getirdiler (Mütercim).

"Bize bir kitap indirilseydi elbette onlardan daha çok hidayet üzere olurduk!" (En'âm 6/157).

Halbuki size, Tevrat'ta olanlardan daha fazla hükümler içeren, size ve sizden daha âlim olan babalarınıza karışık gelen şeyleri açıklayan Kur'an indirildi; böylece sizlere, Hz. Muhammed'in diliyle, sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler öğretildi. Şu âyet de bu manadadır:

"Gerçekten bu Kur'an, İsrâiloğulları'na hakkında ihtilafa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır" (Neml 27/76).

Bir diğer mana: Tevrat indirilmeden önce sizin ve babalarınızın ordan bilmediği şeyler size öğretildi. Burada hitap her ne kadar Kureyş'e ise, asıl muhatap Ehl-i kitap'tır. Çünkü Kureyş'in bilgi kaynağı Tevrat değildir; onların bildikleri Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittikleri kıssa ve haberlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak, soruya cevabı kendisi vererek şöyle buyurdu: *"Allah" de!* Yani onu Allah indirdi.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, resûlüne onlara cevap vermeyi emretti. Bu şunu bildirmek içindi: O sorunun cevabı bu şekilde bellidir; Allah'tan başka kimsenin bir kitap indirmesi mümkün değildir. Burada şuna da işaret edildi: Onlar, bu cevap karşısında mat oldular, karşı bir cevap vermeye güçleri yetmedi."

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra onları bırak, daldıkları bâtıl içinde oyalanadursunlar!"* Sana düşen, hakkı tebliği etmek ve delilleri net olarak ortaya koymaktır.

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu anlaşılmaktadır: Kim, kitapların indirilişini tasdikle bütün peygamberlere iman ederse o kimse, Allah'ı gereği gibi takdir etmiş ve hakkıyla yüceltmiş olur. Bunu, kulun zayıflığını, âcizliğini ve cehaletini dikkate alarak söylüyoruz; yoksa Allah Teâlâ'yı layıkıyla yüceltmek ve hakkıyla tanımak kulu aşar. Bunun bir sonu yoktur. Hatta onda birine ulaşmak bile mümkün değildir. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Kullar O'nun ilmini ihata edemezler (buna güçleri yetmez)" (Tâhâ 20/110).

"Hayır o insan, Rabb'inin emrettiğini yerine getirmemiştir" (Abese 80/23).

Eğer kul, ebediyen Rabb'inin marifetinde terakki halinde olsa yine de O'nu hakkıyla tanıyamaz, O'nun marifetinin sonuna gelemez. Şayet kul, ebediyen kulluk yapsaydı, yüce Rabb'inin hakkını yine tam olarak yerine getirmiş olmaz.

Hak Teâlâ'nın, "Sen Allah de!" âyetinden sûfîler işaret yoluyla şu manayı çıkarmışlardır: Sen sadece Allah'a yönel, ancak O'na bağlan, insanların dalıp gittiği boş meşgale ve karışık şeylere iltifat etme. Onlardan ayrılıp Allah ile safa haline ulaş. Bu, yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini müşahede etmek ve bütün benliğiyle vahdâniyyet sırlarına bağlanmaktır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, müşahede ehli ârifleri tanıtırken, sözünün bir yerinde şöyle demiştir: "Çünkü onlar sadece Allah içindirler, O'ndan başka hiçbir şeye iltifat etmezler."

Yüce Mevlâ, irfan sahibi kuluna şöyle hitap eder: "Sen Allah de. Allah'a yönel. Sonra (seni inkâr eden) halkı bırak; daldıkları boş işler içinde oyalanadursunlar!"

Bazan âriflerin işaret ve ifadelerini anlamayan kimseler sırf katılıklarından ve sadece Kur'an'ın zâhirine baktıklarından, kendilerini inkâr ederler. Halbuki Kur'an âyetlerinin bir zâhirî bir de bâtınî manası vardır ki onu ancak rabbânî âlimler (ilim ve irfan sahibi kimseler) bilir. Allah Teâlâ bizleri onlardan faydalandırsın. Âmin...

Bütün İnsanlığı Uyarmak İçin Gelen Mübarek Kitap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, gerçekten kitabını indirdiğini ve onun nasıl bir kitap olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ
حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

92. *Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (anakent Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden önceki hak kitapları tasdik eden mübarek bir kitaptır. Ahirete inanan kimseler bu kitaba da inanırlar; onlar namazlarını* *(vakit ve edebine dikkat ederek)* ***korurlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an, sana indirmiş olduğumuz mübarek bir kitaptır."* Yani o, maddeten ve manen bereketi çok olan bir kitaptır; çünkü onun faydaları ve umumi menfaati saymakla bitmez.

Diğer mana: O hayrı çok, menfaati devamlı bir kitaptır.

Kuşeyrî demiştir ki: "O Kur'an, kendisine ait hükümleri hiçbir kitabın neshetmediği (ortadan kaldırmadığı) hükümleri devamlı bâki kalan bir kitaptır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu* Kur'an, *kendisinden önceki ilâhî kitapları tasdik edicidir. Allah onu sana, şehirlerin anası olan Mekke ehlini ve onun etrafındaki* meşrikten mağribe kadar tüm yaşayan *kimseleri korkutman için indirildi."*

Yahut bu Kur'an, Mekke ehlini ve çevresinde yaşayan bütün insanları uyarıp korkutmak için indirildi. Yani biz onu insanlar için bereket ve bir uyarı olsun diye indirdik.

Mekke'ye anakent ve şehirlerin merkezi manasında "Ümmülkurâ" denmesinin sebebi şudur: Mekke, bütün beldelerde yaşayan insanların kıblesidir, hac için ziyaret mahallidir ve toplandıkları bir yerdir. Mekke ayrıca, bütün beldeler içinde şanı, şerefi en yüce şehirdir.

Ona bu ismin verilmesi hakkında şöyle de denilmiştir: Yeryüzü yaratılırken önce Mekke yaratıldı, sonra yeryüzünün diğer bölgeleri yayılıp döşendi.

Diğer bir açıklama şöyledir: Mekke, yeryüzünde insanlar için yapılan ilk evin yani Kâbe'nin bulunduğu bir mekân olduğu için kendisine "Ümmülkurâ = anakent" denmiştir.

"Ahirete inanan kimseler, bu kitaba da inanırlar ve onlar namazlarını zaman ve edebine dikkat ederek *korurlar."* Çünkü ahirete inanan ve onun azabından korkan kimse, kendisi için doğru olanı araştırır, samimi olarak kurtuluş yolunu düşünür. Böylece Allah'ın resûlüne inanıp onun getirdiklerini tasdik eder, dinin hududunu korur, emir ve yasaklarına riayet eder. Dinî görevleri içinde en önemlisi, namazdır. Zira o, dinin direği ve imanın alametidir. Kim namazı muhafaza ederse diğer görevleri de gözetir, kim onu zayi ederse diğerlerini de zayi eder.

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin anahtarı, Allah'ın kitabıdır; o aynı zamanda manevi seyrin de en önemli alametidir. Kim, Kur'an'ı dinlerken ve manalarını tefekkür ederken kendisine Allah'ın kitabını anlamada bir kapı açılıyorsa bu, onun kalbinin açıldığının alametidir. Bu kimsenin ilâhî kelâmdan aldığı tat durmadan artar. Bu kimse öyle bir noktaya gelir ki arada hiçbir vasıta olmaksızın, kelamın sahibi yüce Mevlâ'yı müşahede etmenin tadına ulaşma noktasına yaklaşır. Bu nokta, manevi seyrin bitişi ve nihayetidir; o aynı zamanda, tevhid nurları ve vahdâniyyet sırları içinde terakki etmenin başlangıcıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'ı Yalanlayanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Kur'an'ı yalanlayan veya ona karşı gelenlerin başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ

شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ
الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْد۪يهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪
تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ
مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ
اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُاۜ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

93. ***Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde, "Bana da vahyedildi" diyenden ve, "Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indiririm" diyenden daha zalim kim vardır?***

O zalimlerin ölüm şiddeti içindeki hallerini bir görsen! O anda melekler, yakalarına yapışıp kendilerine, "Çıkarın canlarınızı *(teslim edin ruhlarınızı)!* ***Bugün, zillet azabıyla cezalanacaksınız; çünkü siz, Allah hakkında hak olmayan şeyleri söylüyordunuz ve kibirlenerek O'nun âyetlerinden yüz çeviriyordunuz" derler.***

94. *(Kıyamet günü Allah, onlara der ki):* ***Şüphesiz siz, sizi ilk yarattığımız gibi yine tek olarak bize geldiniz ve*** *(dünyada)* ***size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Hani,*** *(Allah'a)* ***ortak zannettiğiniz ve size şefaat edeceklerini beklediğiniz kimseleri yanınızda görmüyoruz! Gördünüz işte, aranızdaki bağlar kesildi ve bir fayda vereceğini zannettiğiniz şeyler sizden uzaklaşıp gitti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müseylimetülkezzâb ve Esved-i Ansî gibi, kendine vahiy geldiğini zannederek *Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?*

Bir diğer mana: Amr b. Luhay ve benzerleri gibi, hak dini değiştirmeye kalkanlardan daha zalim kim vardır?

Yahut *kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana da vahyedildi" diyenden daha zalim kim vardır:* İbn Ebû Serh ve bahsi geçen kimse gibi. Ancak bunlar içinde İbn Ebû Serh tövbe etmiştir.

Yine, *"Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indiririm, diyenden daha zalim kim vardır?"* Onlar Nadr b. Hâris ve emsali kimseler olup, *"İstesek biz de bunun benzerini söyleriz!"* (Enfâl 8/31) diyen kimselerdir.

Yahudilerden, Kur'an'ı yalanlayan ve onunla alay eden zalimlerin ölüm şiddeti içindeki hallerini bir görsen! Melekler, ruhlarını almak yahut yüzlerine ve sırtlarına vurmak için yakalarına yapışıp şöyle derler: *"Canlarınızı* cesetlerinizden *çıkarın!"* Bunu onlara sert davranıp kendilerini azarlamak için söylerler ve sözlerine şöyle devam ederler:

"Bugün sizler zillet azabıyla cezalandırılacaksınız." Bununla şiddetli sıkıntı ve alçaltıcı hali içeren azap kastediliyor. Onlara denir ki:

"Bu azap sizin, yalandan peygamberlik iddiasında bulunmanız, Allah'ın oğlu ve ortağı var gibi *zat-ı bâri hakkında hak olmayan şeyleri söylemeniz sebebiyle ve O'nun âyetlerine karşı kibirlenip ona* kulak vermeyişinizden ve *iman etmeyişinizden dolayı başınıza geldi."*

Resûlüm, eğer sen onların o vakitteki hallerini görseydin, korkunç bir durum ve dehşetli bir korku hali görmüş olurdun.

Cenâb-ı Hak onlara der ki: "Ey zalimler, işte *sizler,* hesap ve ceza için *huzurumuza sizleri ilk yarattığımız gibi yalnız olarak geldiniz,* yani annenizden ilk doğduğunuz şekilde her şeyden soyutlanmış, başı açık, ayağı yalın ve sünnetsiz bir şekilde tek olarak geldiniz. *Size dünyada verdiğimiz* ve kendileriyle meşgul olup ahireti unuttuğunuz *şeyleri arkanızda bıraktınız;* onlardan ahirete hiçbir şey göndermediniz, yanınızda zerre kadar bir şeyi taşıyıp getiremediniz."

Yine onlara denir ki: *"Hani, ne oldu,* Allah'a *ortak zannettiğiniz ve size şefaat edeceklerini beklediğiniz kimseleri yanınızda görmüyoruz!* Halbuki siz onları, size hayat ve nimet vermede, ibadetinizi hak etmede Allah'a ortak

görüyordunuz. *Gördünüz işte, onlarla aranızdaki bağlar kesildi,* beraberlik bozuldu *ve bir fayda vereceğini zannettiğiniz şeyler sizden uzaklaşıp gitti."*

Bir diğer mana: Yahut sizin dünyada iken, "Öldükten sonra diriliş ve hesap yoktur!" şeklindeki iddianızın yalan ve boş olduğu ortaya çıktı.

93-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim anlamadığı ve elde etmediği manevi bir hale ve makama sahip olduğunu iddia ederse bu âyetteki ikaz onun için de geçerli olur.

"Sizler huzurumuza, ilk yarattığımız gibi tek olarak geldiniz ..." âyetinde şu duruma bir işaret vardır: Yüce Allah'ın huzuruna girmek ve O'na vâsıl olmak, ancak aradaki bütün bağları, engelleri ve meşguliyetleri kesip atmakla, zâhiren ve bâtınen her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir, çünkü teklik ve vahdet sırrına ermek ancak böyle tahakkuk eder.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette bana ayrı bir nükte ve incelik göründü ki o da şudur: Âyette işaret yoluyla şu deniyor: Sizler benim huzuruma vahdâniyyetimi birleyerek, keşfe ve hitabıma mazhar olup beni müşahede ederek geldiniz; aynen işin başında (ilk yaratılışınızda) yokluktan bana geldiğiniz zamanki gibi ... O zaman ben size kendimi tanıtmış ve size, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* diye sormuştum. Siz de, *'Evet, sen bizim Rabbimiz'sin"* demiştiniz (A'râf 7/172).

Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın beyan buyurduğu gibi, nasıl olduğunu bilemeyeceğimiz ve inkâr da edemeyeceğimiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) insanların ilk yaratılış durumunu şöyle açıklamıştır:

'Her doğan çocuk, fıtrat üzere doğar.' [92] Yani ezelde kendisine takdir edilen sıfat üzere doğar. O zaman kullar, ilâhî irade ezelde öyle takdir buyurduğu için, kendilerinden bir amele bağlı olmaksızın ubûdiyyet sıfatı üzere bulunuyorlardı."[93]

---

92 Buhârî, Cenâiz, 80, 92; Müslim, Kader, 22-24.

93 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/385.

Vertecübî'nin sözünün özeti şudur: Salih kulların Allah'a tek olarak gelmeleri, ruhlarının, manevi arınma ve temizlikten sonra, her şeyden sıyrılmış olarak ilâhî huzura girmelerinden kinayedir. Manen temizlenmiş ve mâsivadan arınıp hürriyetini kavuşmuş ruhlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini ilk yarattığı hal üzere O'na dönerler. Yani bu ruhlar maddi şeyleri müşahededen temizlenmiş, Allah'tan gayri varlıkların kirinden arınarak ezelde kendisine takdir edilen o ilk fıtratını kazanmış olur. Ruhların dünyadaki manevi temizlikle aslî hallerini bulduktan sonra ilâhî huzura gelmeleri, ilk halleriyle ortaya çıkmalarına benzemektedir. Bu durumda yüce Mevlâ onlara sanki şöyle demektedir:

"Sizler, sizi ilk yarattığım haldeki gibi, maddi şeylerden arınmış ve benden başkasını müşahededen kurtulmuş olarak tek başınıza bana geldiniz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Size verdiğim şeyleri geride bıraktınız ..." âyetinde de işaret yoluyla şöyle denilmektedir: Bana geldiğinizde, huzuruma girdiğinizde size vermiş olduğum zâhirî ilimleri, bedenî ibadetleri ve maddi kerametleri geride bıraktınız.

Şeyhlerimizin şeyhi, efendim ârif Abdurrahman-ı Fâsî şöyle demiştir: "Önceleri on dört ilim biliyordum; hakikat ilmini öğrenince hepsini bir kenara koydum; bende ancak tefsir, hadis ve mantık ilmi kaldı."

"Sizinle birlikte hiçbir sözde *şefaatçinizi görmüyorum!"* âyeti şuna işaret ediyor: İlâhî huzura giren ârifler, amel kapısından değil, kerem kapısından girmişlerdir (Onlar, kendilerinin ilâhî huzura girmesine sebep ve aracı olacak hiçbir amel görmezler, yaptıkları amele değil, Allah'ın sonsuz rahmetine güvenirler). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğinin delillerini zikretmeye ve zatını tanıtmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ

مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ
سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًاۜ ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

95. ***Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatıp yarandır. O, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çeviriyorsunuz!***

96. ***O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı birer hesap ölçüsü yapmıştır. İşte bu, azîz ve alîm olan*** *(her şeye hükmü geçen ve her şeyi bilen)* ***Allah'ın takdiridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatıp yarandır."* Yani Allah, içinden bitki çıkması için yerin altındaki daneyi yarar, yine kendisinden ağacın ortaya çıkması için de çekirdeği yarıp açar.

"O, ölüden diriyi çıkarır." Diriden maksat, canlı varlıklar ve bitki türünden büyüyüp gelişen şeylerdir. Ölüden maksat ise bu özellikte olmayan nutfe (sperm) ve danedir.

"O, diriden de ölüyü çıkarandır." Yani diri varlıktan (insandan ve hayvandan) nutfeyi ve bitkiden daneyi çıkarır. *İşte, bunları yapan,* ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran, varlıklara hayat veren ve onları öldüren zat, ibadete layık ve müstahak olan *Allah'tır,* başkası böyle sıfat ve yetkiye sahip değildir. *Artık nasıl oluyor da* O'ndan *yüz çevirip başkasına yöneliyorsunuz!"*

"O, sabahı aydınlatandır." Yani gündüzün aydınlığını gecenin karanlığı içinden ortaya çıkarandır.

"O, geceyi de bir dinlenme zamanı yaptı; gündüz çalışarak yorulanlar gecede istirahat edip dinlenirler."

"O Allah, güneş ve ayı birer hesap ölçüsü yaptı." Onları değişik seyir ve yörüngelerde yarattı onlarla vakitler, gece ve gündüz bilinir. Yahut onları değirmenin ana mihveri gibi yaptı; felekler onlarla gece gündüz arasında dönmektedir. *"İşte bu durum,* yani onlarla bilinen hesapların kolayca elde edilmesi, *azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir."* O Allah ki bu varlıkları izzetiyle hükmü altına aldı, onları ilim ve hikmetiyle bu harika nizam içinde seyrettirdi.

95-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kulu sevince, aşkı ve muhabbetiyle onun kalp tohumunu yarıp açar, ayrıca aklının çekirdeğini de yarar; ona ilâhî kudretinin acayip tecellileri içinde basiretle nazar etme gücü verir. Bundan sonra kulun kalbi sürekli ilâhî huzura meyleder, aklı da ilâhî azametin hayret verici güzelliklerini tefekkür içinde nurlanır; nihayet üzerine irfan güneşi doğar; insanın gece hükmünde olan vücut karanlığını yok eder, fecir aydınlığını ortaya çıkarır. Böylece kul, gaflet ve cehaletiyle manen bir ölüm hali yaşadıktan sonra, ilâhî marifetle dirilir, yeni bir hayat kazanır. Allah bu hali elde eden kulunu, nefsini müşahede etmekten yana öldürür, sonra onu zatını müşahede ile manen diriltir.

Allah diriden ölü çıkarır, ölüden diri çıkarır. O, kendisine kulluğu ruhlar için bir dinlenme zamanı yapar. İrfan güneşini ve iman ayını da kulu için bir ölçü yapar. Artık maddi âlemdeki işler güneş ve aya göre hesaplanıp yürütüldüğü gibi; kulun işleri iman ve irfan nuru içinde değerlendirilir ve yürür. Bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.

Allah'ın Birliğinin Diğer Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97. O Allah, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır.*" Yani karada ve denizde gecenin karanlığında yol bulasınız diye, sizin için bazı yıldızları yarattı. Karanlıkların geceye ve gündüze nisbet edilmesi, onun gece ve gündüzle iç içe olmasındandır.

Diğer bir mana: Allah, karada ve denizde yolları karıştırdığınızda, kendileriyle yol bulasınız diye yıldızları yarattı. Yollara, "zulmet" denilmesi, hakiki manada değil, istiare yoluyla bir benzetmedir.

"*Gerçekten biz, bilen bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık;* onlardan ancak bilenler faydalanır."

97. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hak yolunda gidenlerin dinî işlerinde ve hakikat hallerinde karşılaştıkları problemleri çözmede yıldız hükmünde olan ilmi ölçü yapmıştır. Şeriatın işleri için bir ilim vardır; hak yolcuları ilâhî huzura ve rızaya onunla giderler. Hakikat halleri için de bir ilim vardır; Cenâb-ı Hakk'ın zatını ve sıfatlarını tanımak, celâlini ve cemalini müşahede etmek isteyen hakikat ehli de onunla yol alırlar. Allah kendisine rahmet etsin, Meczub demiştir ki:

"İlim, Hint'ten (tâ oradan burayı gösteren) bir aynadır Cehalet ise içi boş bir sandıktır. Kimin ilim sermayesi yoksa onun Allah'ı tanıması, doğru bir esasa ve temele dayanmaz."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine ilişkin başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

98. O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Sizin için bir kalacak yer, bir de emaneten duracak yer vardır. Biz, işin iç yüzünü anlayan bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah, sizi bir tek nefisten Âdem'den yarattı. Sizin için bir kalacak yer, bir de emaneten duracak yer vardır."* Yani sizin için babaların sulbünde yahut yeryüzünde kalma vardır. Yine sizin için rahimlerde veya toprağın altında emaneten durma vardır.

Bir diğer mana: Kiminiz, babanızın sulbünde veya yeryüzünde yerleşmiş durumda, kiminiz de annenizin rahminde veya yerin altında emaneten durmaktasınız.

Şöyle de denmiştir: Yerleşme rahimde olur, geçici olarak bulunma ise sulbde olur. Şu âyet buna delildir: *"Dilediğimizi belli bir zamana kadar rahimlerde yerleştiririz"* (Hac 22/5).

"Biz, işin iç yüzünü anlayan yani ilâhî kudretin sırlarının inceliklerini anlayan *bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık."*

Önceki âyette yıldızların durumu zikredilince, sonunda, *"Biz bilen bir topluluk için âyetlerimizi açıkladık"* buyruldu; çünkü yıldızların durumu açık ve ortadadır; seyri ve durumu kolay bilinir. İnsanın yaratılışını anlatan bu âyetin sonunda ise, *"İşin iç yüzünü anlayan bir topluluk için âyetlerimizi açıkladık"* buyruldu; zira insanların bir nefisten yaratılması, her birinin farklı hallere sahip kılınması, ince, sırlı bir mesele olup hakikatinin anlaşılması için fazlaca anlayışa ve ince tetkike ihtiyaç vardır.

98. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bazı ruhların yerleştiği makam, zat-ı bâride fenâ makamıdır; onların emaneten durduğu makam ise sıfatlarda fenâ makamıdır. Bunlar, ihsan ehlinden olan ârif zatlardır. Bazı ruhların ise yerleştiği makam, sıfatlarda fenâ makamıdır; geçici olarak emaneten durduğu makam ise zatta fena makamına yaklaşıp nazar ettiği makamdır. Bu makamdakiler, gayba iman eden müminlerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki:[94] "Bazı ruhların karar kıldığı makam ilâhî sıfatlardır; bazılarının emaneten durduğu makam, zatta fenâ makamıdır. Bekâ hali sıfatlarda; fenâ hali ise zatta olur. Çünkü ezelî olan yüce zat, sonradan yaratılmış bir varlığın kendisine hulûl etmesinden yüce ve münezzehtir."[95]

Allah Teâlâ'nın Birliğine Bir Başka Delil

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا
مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ
دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ
انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99. ***O, gökten suyu indirendir. Biz onunla her türlü bitkiyi, o bitkiden de bir yeşillik çıkardık. Ondan da üst üste dizilmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan aşağı doğru sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin***

---

94 Rûzbihân-ı Bakli, *Arâisü'l-Beyân*, 1/387.

95 Fenâ, kulun vücudunun Cenâb-ı Hakk'ın zatında eriyip yok olması değil, zat-ı bâriyi müşahedesinde nefsi dahil bütün mâsivanın gözünden silinip kaybolması, hakiki varlık olarak sadece yüce Zatın kalmasıdır (Mütercim).

ve nar bahçeleri çıkarırız. Onların kimi birbirine benzer, kimi de benzemez. O meyvelerin ilk meyveye durma zamanındaki haliyle olgunlaştığı zamanki durumuna bir bakın! Hiç şüphesiz bütün bunlarda, inanan bir toplum için pek çok delil vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah,* gökten, yani buluttan veya gök cihetinden *bir su indirendir. Biz bu su ile her türlü bitkiyi çıkardık.*" Yani ondan değişik çeşitleriyle her türlü bitki sınıfını çıkardık. Bütün bitkileri sulayan su birdir; fakat onların çiçekleri farklı renk ve şekildedir.

"*İşte biz o bitkiden bir yeşillik çıkardık.* Bu, her bitkinin kendisinden çıktığı asıl kısmıdır. *Ondan da üst üste dizilmiş taneler çıkarırız.*" Bu, başaktır. Başağın daneleri üst üste dizilmiş olur. Nar, mısır ve benzeri bitkiler böyledir.

"*Hurmanın tomurcuğundan da aşağı doğru sarkan salkımlar çıkarırız.*" Yani hurmanın tomurcuğundan aşağı doğru sarkmış yahut iç içe geçmiş salkımlar çıkarırız. Âyette, görülmesi ve istifade edilmesi daha kolay olduğu için meyvenin aşağı doğru sarkmış hali zikredildi, meyvenin en üstte olanından bahsedilmedi; çünkü en üstte olan meyveyi görmek ve alıp istifade etmek, diğerine göre daha zordur.

"*Yine biz,* bu su ile değişik renk ve sınıfta *üzüm bağları;* değişik çeşitleriyle *zeytin ve nar bahçeleri çıkarırız. Onların kimi birbirine benzer, kimi de benzemez.*" Yani bitki ve meyvelerden bir kısmı renk, tat ve şekil olarak birbirine benzer, bir kısmın benzemez. Hiç şüphesiz bunlarda her şeyi yoktan var eden, dilediğini yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve irade eden yüce zatın varlığına kesin bir delil vardır; bunun için Cenâb-ı Hak, onlara bakıp ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

"*Onlardan her birinin ilk meyve verme anındaki haliyle meyvesi olgunlaşıp tatlandığı zamanki haline bir bakın!*" Bunun manası şudur: Onun ilk meyve verme halindeki durumuna bir bakın; o anda çıkan meyve zayıf, acı ve istifade edilemez bir haldedir. Sonra aynı meyve, tavır ve şekil değiştirerek olgunlaşıp tatlı bir hale gelir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç şüphesiz bütün bunlarda,* inanan bir toplum için, her yaptığı hikmetli yüce yaratıcının varlığına ve birliğine *pek çok delil vardır."*

Hiç şüphesiz birbirinden farklı değişik cinsteki maddelerin yoktan var edilmesi, onların bir halden diğerine intikal etmesi, ancak onların en ince ayrıntısına kadar her şeyini bilen, meyveyi hikmetine göre değişik şekillerde yaratan, her şeye gücü yeten bir zatın yaratmasıyla mümkündür. O'nun yaptığı işe engel olacak hiçbir ortak ve kendisiyle çekişmeye girecek hiçbir rakip yoktur. O, her işinde mutlak hüküm ve tasarruf sahibi Allah'tır. Bunun için Cenâb-ı Hak, hemen bu âyetin peşinden, kendisine şirk koşanları kınayarak şöyle buyurdu:

"Onlar cinleri Allah'a ortak koştular ..." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin gözü tevhid nuruyla sürmelenmişse onun gözünde bütün kâinat, tevhid denizi içinde kaybolup gider. O bu kâinatta gerçek vücut sahibi olarak sadece Cenâb-ı Hakk'ı görür. Bizim gözümüze görünen bütün varlıklarda, esasen Allah Teâlâ'nın cemal nuru parlamaktadır; hepsine hayat veren o nurdur. Bunun için İbnü'l-Fârız [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Gözüm sizin cemalinizden başkasını görmüyor, hatırıma da sizden başkası gelmiyor."

Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak der ki: Benim cemalime şahit olmak istersen, her insana bak. Onların hali, bir dalın köklerinden girip her yerine sirayet eden suya benzer. Bir bahçedeki ağaçlar aynı sudan, tek kaynaktan sulanır; ancak çiçekleri, tat, renk ve meyveleri değişik olur; insanlar da böyledir."

Ayniyye sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî k.s) demiştir ki:

"Sevgilim (yüce Allah), cemalini yansıtan varlıklarda tecelli etti; görünen her şeyde yüce sevgilime ait bir nur parlamaktadır. Onun güzelli-

ği değişik şekillerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verdi; esasen hepsinde zuhur eden O'dur; her şeyde görünen O'nun nurudur."[96]

Bu müşahede âleminde zuhur eden her şey, gerçekte gayb âlemindeki ilahî hükmün zuhurudur. Melekût (gayb) âleminin güzellikleri de ceberût denizinden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemden) kaynayıp gelmektedir. Yüce Allah ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu. O şu anda da ezeldeki hali üzeredir. Bunu zevk yoluyla ancak irfan sahibi ârifler bilir. Onlar, bu âlemde Allah'ın birliğini gerçek manada idrak ve müşahede etmişler; büyük-küçük, gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden kurtulmuşlardır.

İnsanların İçine Düştüğü Bir Diğer Şirk Çeşidi

Cenâb-ı Hak, bazı kulların içine düştüğü bu şirkten şöyle bahsetmiştir:

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَن۪ينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَد۪يعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ
وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌۜ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٠١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٠٢﴾

100. ***Onlar, cinleri Allah'a ortak koştular; halbuki onları da Allah yarattı. Bir de onlar, bilgisizce, O'na birtakım oğul ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.***

101. ***O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yarattı; her şeyi bilen O'dur.***

96 Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'nin [kuddise sırruhû] *Kaside-i Ayniyye*'sinin tamamı için bk. Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr*, s. 151-166 (Beyrut 2005).

102. ***İşte Rabb'iniz Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise sadece O'na kulluk edin. O, her şeye vekildir*** *(Her şeyin idaresi O'nun elindedir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşrikleri kınayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'a ibadette birtakım varlıkları ortak koştular." Bunlar, cinler yani meleklerdir. Meleklere cin denmesi, gözlerden perdeli olup kafa gözüyle görünmedikleri içindir.

Müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanarak onlara tapıyorlardı. Yahut cin ifadesiyle, gerçek manada cinler kastedilmiştir. Onların ibadet ettikleri, cinlerden olan azgın şeytanlardır. Müşrikler, Allah Teâlâ'ya itaat eder gibi, şeytanlara itaat ediyorlardı. Yahut onlar, şeytanların güzel gösterip teşvik etmesiyle putlara tapıyorlardı. Onlar böylece Allaha şirk koştular; *halbuki onların taptığı cinleri de Allah yarattı.* Yani onlar, kendileri gibi yaratılmış birer mahlûk olan varlıklara ibadet ettiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Halbuki müşrikleri de Allah yarattı. Onlar cinlere ibadet ettiler, fakat şunu da biliyorlardı ki kendilerini yaratan cinler değil, Allah'tır. Çünkü cinler onları yaratmaktan âcizdir. O halde, her şeyi yaratan zat, hiçbir şeyi yaratamayan gibi olur mu?

"Bir de onlar, Allah'ın oğulları ve kızları var diye O'nun hakkında iftira ettiler; bozuk fikirlerine dayanarak yalan uydurdular."

Mesela hıristiyanlar, "Mesîh İsa Allah'ın oğludur" dediler; yahudiler de, "Üzeyir Allah'ın oğludur" şeklinde Allah'a iftirada bulundular. Araplar da melekler hakkında, "Onlar Allah'ın kızlarıdır" dediler. Allah onların sözlerinden yüce ve uzaktır. Onlar bu sözleri, bir ilim, delil ve hüccete dayanarak değil, sırf uydurma ve yalan olarak söylediler.

"Hâşâ! Allah, onların zatı hakkında 'oğlu ve ortağı var' şeklinde *söylediği bütün iftiralardan uzak ve yücedir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Allah'ın nasıl bir oğlu ve ortağı olur ki *O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır;* yani onları örnek aldığı bir modele

ve uyduğu bir projeye göre değil, hiç yoktan kendi irade ve tercihiyle yaratmıştır." Mana şudur: Allah Teâlâ, ulvî ve süflî, yerdeki ve gökteki bütün âlemleri, bir madde olmaksızın yoktan yaratmıştır; çünkü O, bir madde ile iş yapmaya muhtaç olmaktan münezzehtir, yücedir.

Baba çocuğun meydana gelmesinde asıl unsurdur. Bu unsur, anne rahmine intikal ederek kendisinden ayrılmaktadır. Buna göre Allah'ın nasıl bir çocuğu olur? Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"O'nun nasıl bir çocuğu olur ki? Yani O'nun için nereden ve nasıl bir çocuk olur ki? *Hem O'nun,* kendisinden çocuk olacak *bir eşi yoktur."* Hiç şüphesiz eşin bulunmayışı, zaruri olarak çocuğun da bulunmayışını gerektirir. Âdete göre, annesiz çocuğun olması imkânsızdır. Cenâb-ı Hak için bir eşin olmadığı konusunda hiç şüphe yoktur.

Hem O'nun nasıl bir çocuğu olduğu söylenebilir ki? *"Her şeyi O yarattı;* bu durumda yaratılan bir varlığın kendisini yaratan Rabb'inin çocuğu olması nasıl düşünülür! *O Allah, her şeyi bilmektedir."* Yani, bilinmesi mümkün olan her şeyi bilir; zatı ve sıfatlarıyla ilgili olmuş ve olacak hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bu şeylerin içine, Cenâb-ı Hak için câiz olan şeyler girdiği gibi, çocuğu ve ortağı bulunması gibi imkânsız şeyler de girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"İşte* belirtilen bu yüce sıfatların sahibi *Allah,* sadece kendisine ibadet edilmeye layık *Rabb'inizdir.* Yani o sizin mâlikiniz, sahibinizdir; *O'ndan başka ilâh yoktur;* O'nun kesinlikle bir ortağı yoktur. *O, olmuş ve olacak her şeyi yaratandır."*

Âyetin sonunda zikredilen, *"O her şeyi yaratandır"* kısmı, bir önceki âyette geçen âyetle birlikte bir tekrar değildir. Önceki âyette, Cenâb-ı Hakk'ın olmuş her şeyi yarattığı dikkate sunuldu. Kullanılan mâzi fiili de bu manayı gerektirir. Bu âyette ise kullanılan tabir (ism-i fâil sîgası) O'nun geçmişte ve gelecekte olan her şeyin yaratıcısı olduğunu ifade etmektedir. "O'nun her şeyin yaratıcısı olduğu kesin olarak ortayla çıkınca, *artık O'na ibadet edin.* Hiç şüphesiz kim her şeyin yaratıcısı olup bu sıfatları zatında toplamışsa yalnızca o, ibadete layık ve müstahaktır."

"O her şeye vekildir." Bütün kulların ve mahlûkatın işlerini görüp gözeten, sevk ve idare eden O'dur. Siz de o mahlukata dahil kimselersiniz. Öyleyse bütün işlerinizi O'na havale edin. O'na ibadet ederek dünyevî ve uhrevî bütün müşküllerinizin çözümünü O'ndan isteyin. Allah, sonsuz kudret ve özel muhafazası ile her konuda size yeter.

100-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim dünyevî bir menfaate ulaşmak için insan olsun cin olsun, bir mahlûka boyun eğer yahut yüce yaratıcıya isyan olan bir işte ona itaat ederse o kimse Rabb'ine şirk koşmuş olur. Kim Allah'a bir şeyi ortak koşarsa o, tam anlamıyla sapıtmış olur (Nisâ 4/116). Bunun için sûfîler, nefisleri kendilerini mâsivadan (Allah'tan başka varlıklardan) hiçbir şeye meylettirmesin diye, onun hevâsına yani kötü arzularına muhalefet için ciddi bir mücâhedeye girişmişler, tamah bağından kurtulup tam bir hürriyete kavuşmuşlar, gizli açık her türlü şirk çeşidinden uzak kalmak için bütün himmetleriyle sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmişlerdir. Allah Teâlâ onları koruduğu gibi bizleri de korusun. Âmîn ...

Allah Teâlâ Görülebilir mi?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yüce zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَۚ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

103. ***Gözler O'nu idrak** (ve ihata) **edemez; fakat O, bütün gözleri idrak eder. O, latîftir** (gözlerden gizlidir), **her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gözler O'nu idrak* yani ihata *edemez,* O'nun hakikatine ulaşamaz." İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Gözler Allah'ı dünyada göremez fakat O, ahirette görülecektir."

Bu konuda Eş'ariyye mezhebinin görüşü şudur: Allah Teâlâ'yı dünyada görmek aklen mümkündür; çünkü Hz. Musa [aleyhisselâm], bunu Allah'tan istemiştir. Bu imkânsız olsaydı, Hz. Musa istemezdi.[97] Mûtezile mezhebi ise Cenâb-ı Hakk'ı dünyada ve ahirette görmenin imkânsız olduğunu söylemiş ve buna, tefsirini yaptığımız âyeti delil göstermişlerdir. Halbuki âyette, bu görüşe bir delil yoktur; çünkü âyet, idrak edemez derken, hiç göremez değil, her halde ve her yerde göremez demek istiyor.

Âyette, Allah Teâlâ'nın hiçbir zaman görülemeyeceğini ifade eden bir ibare yoktur; belki bu görememe, bazı vakitlere özgü bir durumdur. Onda, bütün şahısların göremeyeceğini ifade eden bir mana da yoktur. Âyet bizim, "Bütün gözler O'nu göremez" sözümüzdeki gibi kuvvetli bir mana içermektedir, bununla birlikte buradaki olumsuzluk, bu işin olmasının imkânsızlığını gerektirmez. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şöyle buyurdu: *"Halbuki O, bütün gözleri idrak eder."* Yani ilmi bütün gözleri (gönülleri ve niyetleri) ihata eder; çünkü O'na hiçbir şey gizli kalmaz. *O, latîftir, habîrdir*; gözlerin idrak edemediği şeyleri O idrak eder.

Bu son cümlenin, önceki iki hükmün sebebi olması da mümkündür. Şöyle ki: Gözler O'nu idrak edemez; çünkü O, latîftir (gözlerden gizlidir). O ise bütün gözleri idrak eder; çünkü O, her şeyden haberdardır. Buna göre latîf, gözle görülebilen kesîf cismin zıddı olur. O, kafa gözüyle idrak edilemez, görülemez, onun görme çerçevesi içine girmez. Bu açıklama da Beyzâvî ve Ebüssuûd'a aittir.

97 Mâtürîdiyye mezhebine göre de Allah Teâlâ'yı dünyada baş gözüyle görmek, aklen mümkündür, fakat fiilen vâki olmamıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ı mi'racda görmüştür. Görme şeklinde ihtilaf vardır. Müminlerin Yüce Allah-ı ahirette görmesi ise Kur'an ve Sünnet'e göre sabittir. Ehl-i sünnet'in bu konuda ittifakı vardır. Allah Teâlâ'yı, rüyada ve kalp gözüyle görmek de câiz ve vâkidir. Geniş bilgi için bk. Şa'rânî, *el-Yevâkıt ve'l-Cevâhir*, s. 157-178 (Beyrut 2003). Ayrıca bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi Fıkhi'l-Ekber*, s. 213-214 (Beyrut 1995); Ebü'l-İz. *Şerhu Akîdeti't-Tahâvî*, 1/207-224 (Beyrut 1995).

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, kâinatta görünen her şeyde kullarına tecelli etmektedir, fakat bu tecelli O'nun hikmet ve kudretine göre olmaktadır. Hak Teâlâ, birbirine zıt iki değişik durum arasında tecelli eder. Bu tecelliler, nurlar ve sırlar, madde ve mana, rubûbiyyetin tezahürü ile kulluk kalıbı arasında olur.

Nurlar, maddi varlıklarda görünen şeydir. Sırlar, eşyanın mana ve hakikatinde gizli olan şeydir. Madde, zâhirî duyularla idrak edilen ve bilinen şeylerdir. Mana ise basiretle (kalp gözüyle) idrak edilip bilinen şeydir. Madde, mana için bir örtü ve elbise hükmündedir. Allah kimin basiretini açarsa onun basiretinin nuru, gözünün nurunu sarar, hükmü altına alır; o zaman kul, maddenin ince perdesinin gerisindeki mana ve sırrı idrak eder. Madde onu manadan (eşyanın sırrından) perdelemez. Hatta onun için madde gözden silinir, o zaman ancak manayı (eşyanın hakikatini) görür. Bunun için Hallâc-ı Mansûr'a, "Marifet nedir?" diye sorulunca hazret,

"Maddenin mana içinde eriyip yok olmasıdır" demiştir.

Kul, manayı müşahede ederek maddi şeyleri görmekten fâni olunca, vücudu, mâbudunun varlığı yanında yok olur; bundan sonra Hak ile Hakk'ı müşahede eder. Ârifler nefislerinden fâni olduklarından, gözleri ancak manayı (eşyanın hakikatini) görür. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı gözleriyle görürler. Bunun için ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Yüce ilâhı tanıdıktan sonra, başka kimseyi görmedim; hem bize göre Hak'tan başkasını görmek yasaktır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Seni Hak'tan, O'nunla birlikte mevcut olan bir varlık perdelemedi; seni ancak O'nunla birlikte mevcut zannettiğin şey perdeledi."

"O'nu gözler idrak edemez" âyeti hakkında deriz ki: O'nu sonradan yaratılmış gözler göremez; O'nu ancak fenâ makamında ezelî kudretin tecellisi ile özel bir kuvvet ve kabiliyet kazanmış kalp gözleri görür.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "O'nu gözler göremez, ancak Cenâb-ı Hakk'ın celâl nuru ile ayrı bir görme kabiliyeti kazanmış basiret gözleri görür. Sonradan yaratılmış baş gözü O'nun nasıl görür ki! O'nun azametinin zuhuru karşısında kâinatta mevcut olan her şey yokluğa gömülür."[98]

Âyetteki "göremezden" maksat, O'nu ihata edemez manasındadır; çünkü yüce Rabb'in bir kul tarafından hakikatiyle idrak edilmesi imkânsızdır. Hakîm Tirmizî [rahmetullahi aleyh], *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, âyeti bu manada yorumlayarak demiştir ki:

"Cenâb-ı Hakk'ın zatının nasıl olduğunu idrak etmek imkânsızdır; ancak kâinatta O'nun sıfatlarından bir sıfatın tecellisi olur."

İbn Melek, *Meşâriku's-Sâğânî* adlı eserin şerhinde[99], meşâyihten naklederek der ki: "Allah Teâlâ ancak cennet ehline tecelli eder ve onlara sıfatlarının perdesi içinde yüce zatını gösterir; çünkü onlar, sıfatlar mertebesinde bir perde olmaksızın zat-ı bâriyi görmeye güç yetiremezler."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "İlâhî tecelli, bütün zat ve sıfatlarla olmaz; o ancak tecelli edilecek varlığın takati nisbetinde olur. Mesela, 'Allah bir zerreye bütün muhabbetiyle tecelli etti' demek doğru değildir; Allah ona ancak onun miktar ve takati ölçüsünde tecelli etmiştir."

Kıyamet günü, cennete giren insanların Cenâb-ı Hakk'ın cemaline nazarının lezzeti, dünyadaki marifeti ölçüsünde olur ve dünyadaki manevi hal içindeki istiğrakı nisbetinde devam eder. Kim dünyada kalbi perdeli olup sadece maddi şeyleri görüyorsa kıyamet gününde de böyledir; ancak belli vakitlerde Allah Teâlâ onu perdeli halinden kurtarır ve kul, sıfatlarının nurları içinde rubûbiyyetinin sırlarının hakikatini müşahede eder. Kime dünyada mana âleminin kapısı açılmış ise bu kimse,

---

98 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/388.

99 Eserin tam adı *Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye*'dir. Eserin sahibi, Radıyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâğânî'dir (v. 650 hicrî). bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/261 (nr. 12424) (Beyrut 2008). Eseri Hanefî âlimlerinden İbn Melek (v. 821/1418) şerhetmiştir. Şerhin adı, *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*'dır (bk. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, 20/175-176).

kıyamet gününde de aynı şekilde kalbî keşif halinde olur; yüce Mevlâ'yı müşahededen bir an uzak kalmaz.

İmam Gazâlî *Kitâbü'l-Erbaîn* adlı eserinde demiştir ki: "Ölümden sonra kulun gözünden perde kalkınca, dünyada sahip olduğu marifet ayniyle müşahedeye döner."[100]

Bu sözün manası şudur: Kulun dünyada kendisiyle Rabb'ini tanıdığı tecelli ve ilimler, ahirette ayniyle müşahedeye döner; çünkü ahirette mana, maddeye galiptir. Dünyada ise durum bunun tersinedir; burada madde manaya galiptir; ancak kim kendini maddeden çeker ve onu gözünde yok ederse onun için durum farklıdır. İmam Gazâlî, sonra demiştir ki:

"Herkesin ahirette hakikatleri müşahedesi, dünyadaki marifeti kadar olur; bunun için Allah dostlarının cemalullaha nazardaki lezzeti, diğer insanlara göre çok fazla olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir-i Sıddîk'a [radıyallahu anh], özel olarak tecelli buyururken diğer insanlara umumi olarak tecelli eder."[101]

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da şöyle der: "Marifet (Allah Teâlâ'yı tanımak) her kulda farklı derecelerde olduğu için, manevi derecelerdeki ilâhî tecelli de değişik olur." İmam bu açıklamanın peşinden Hz. Ebû Bekir'le ilgili az önceki haberi naklettikten sonra, sözlerine şöyle devam eder:

"Hz. Ebû Bekir'in dışındaki ve ondan daha alt mertebede olan kimselerin, Hz. Ebû Bekir'in Cenâb-ı Hakk'ı müşahedesinden ve cemalini seyirden aldığı lezzetin aynısını aldığını zannetmek doğru değildir. O kimse onun aldığı tadı asla alamaz, ancak, eğer bu kimsenin dünyada sahip olduğu marifet Hz. Sıddık'ın marifetinin onda biri ise, ahirette alacağı haz da onun onda biridir. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], kalbinde yerleşen marifet ve muhabbetle diğer insanlara üstün olunca, Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellisine mazhar olarak bu üstünlüğü ortaya çıkmıştır."

---

100 Gazâlî, *Kitâbü'l-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, s. 294 (Beyrut 2006).

101 Bu haber, bir hadis olarak nakledilmiştir (bk. Hatib, *Târîhu Bağdât*, 12/19; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/378; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 744).

Yine İmam Gazâlî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kuluna sahip olduğu ilme göre inkişaf tecellisinde bulunur; tıpkı görünen şeylerde insanın hayaline göre bir inkişaf tecellisi olduğu gibi ..."

Sonra İmam der ki: "İşte bu müşahede ve tecelliye, rü'yet yani Cenâb-ı Hakk'ı görme denir."

İmam Gazâlî, açıklamasının bir yerinde der ki: "Dünyada elde edilen marifet, ilimde son nokta değildir, onun kemale ermesi istenir. Bu marifet, kemal derecesinde keşfe ve işin iç yüzünü görmeye ulaşınca, müşahedeye dönüşür. Ahiretteki müşahede ile dünyada elde edilen ilim arasında bir ihtilaf (farklılık ve zıtlık) olmaz, ancak bilinen şeyin hakikatinin keşfedilmesi ve işin iç yüzünün ortaya çıkması yönünden bir farklılık vardır."

Yine İmam Gazâlî der ki: "Marifet denizinin sahili yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin (yücelik ve azametinin) hakikatini bilmek imkânsızdır. Kalpte ilâhî marifet artıp kuvvetlendikçe, ahiretteki nimetler de çoğalır ve büyür. Bu şuna benzer: Bir yere ekilen tohum ne kadar çok olur ve yeri de ne kadar güzel olursa ele geçen ürün o derece çok ve güzel olur. Bu tohum (marifet ve amel) ancak dünyada elde edilir; o ancak temiz kalbe ekilir, hasat da ahirette olur ..."[102]

Şeyhimiz Mevlây Arabî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Er kişiler (ârifler), amellerini bugün ekerler ve ektikleri şeyin meyvesini de bu gün toparlar."

Tefsîrü'l-Üklîşî'de[103] *"Bizi doğru yola ilet"* (Fâtiha 1/6) âyetinin tefsirinde der ki: "Kul dünyada bulunduğu sürece bu hidayetin (ulaşılacak ilim, marifet ve edebin) bir sonu yoktur. Nihayet kul, ahirette Cenâb-ı Hakk'ın cennetine girip yüce cemalini seyrettiğinde, cennet nimetlerindeki nasibi ve tadı, Allah Teâlâ'nın onu sırat-ı müstakîminden ulaştırdığı güzellik ölçüsünde olur."

---

102 *İhyâ*'dan yapılan nakiller için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 5/24-28 (Beyrut 2000).

103 Üklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Meâd b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî'dir (v. 550/1155). Mâlikî âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (Beyrut 2008). Katib Çelebi, Üklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i'l-Mesânî adlı* eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir." bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

Hakîm et-Tirmizî [rahmetullahi aleyh], *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde demiştir ki: Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cennet ehlinden bazıları Azîz ve Celîl olan Allah'a sabah akşam bakarlar."[104] Rivayet edildiğine göre Muaz b. Cebel şöyle demiştir: "Cennet ehlinden öyle bir sınıf vardır ki sürekli yüce Allah'ın cemalini seyrederler; yüce Rabbimiz zatını onlara perdelemez." Hakîm et-Tirmizî sonra der ki:

"Zikredildiğine göre cennet ehli en son olarak Allah'ın rıza ve hoşnutluğuna ulaşırlar; ondan daha büyük bir nimet yoktur. Her kulun cennette ulaşılacak ilâhî rızadan nasibi, dünyada nefsini Allah'a feda etme derecesinde olur."

"O Allah latif ve habîrdir" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak'ın yüce zatı, maddi gözle görülemeyecek derecede gizli olduğu için halkın O'nu görmesi imkânsızdır. O'nun ilmi çok yücedir; O, bütün halkın varlık âleminde ve yokluk halinde her şeyini bilir. Allah ancak Kendisinin ihsan edeceği bir nurla görülür. Hakikat karşısında kör olan kafa gözüyle Hak Teâlâ'nın görülmez; çünkü bu göz, zayıftır, ilahî nurun şualarını görmeye dayanamaz, yüce Allah zatının nurları açılınca göz onları görmeye tahammül edemez."[105] Bu açıklamalar *Hâşiyetü'l-Fâsî*'nin nakline göre yapılmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rabbimiz'den Gelen Delil ve Nurlar

Kul yukarıda anlatılan sırlara vâkıf olunca, onlarla basiretler açılır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهۚ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَاۜ
وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

104 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/280 (Beyrut 1992). Aynı manada bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 2553; Ahmed, *Müsned*, 2/64; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5712; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/410.

105 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/388.

104. *Doğrusu size Rabb'iniz tarafından* *(hakkı ilan ve ispat eden)* ***apaçık deliller geldi. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de ona karşı kör olursa zararı nefsinedir.*** *(Resûlüm de ki):* ***"Ben sizin amellerinizin bekçisi değilim."***

Basiret, kalbin gözüdür; kafa gözü de bedenin gözüdür. Basiret, eşyanın içindeki ezelî mana ve sırları görür; kafa gözü ise sonradan yaratılmış maddî şeyleri görür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, *size Rabb'inizden basiretler* yani O'nun birliğini ispat eden burhanlar ve marifetini öğreten *apaçık deliller geldi*. Bütün bunlar Rabb'iniz tarafından ortaya kondu. Onlarla basiretler (kalp gözleri) açılır ve Cenâb-ı Hakk'ın kudsî nurları görünür. *Kim hakkı görürse* O'na iman eder ve onu yakînen tanıyana kadar fikrini kullanırsa *kendisi için görmüş olur*; faydası kendisinedir. *Kim de hakka karşı kör olursa* onu anlamaya çalışmaz ve haktan saparsa *bunun vebali ve zararı kendisinedir*; onun zararı başkasına çektirilmez."

Âyet şöyle bitiyor: *"De ki: 'Ben, amellerinizin bekçisi değilim'*, yaptığınız her şeyi teftiş eden ve onlara karşılık veren biri değilim; ben ancak bir uyarıcıyım. Sizi görüp gözeten, amellerinizi kaydeden ve size onların karşılığını verecek olan sadece Allah'tır."

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Basiret, baştaki göz gibidir; içine düşecek çok küçük bir şey kendisine zarar verir. Basiret (kalp gözü) beş kısımdır:

Bazı kalp gözleri kördür; ondan Allah'a sığınırız. Bu gözün sahibi onu, bozuk itikadı ile mahvetmiştir. Kâfirlerin ve onlara yakın haldeki kimselerin kalp gözü böyledir.

Bazı kalp gözleri tam hastadır. Bu göz, müminlere has tevhid güneşinin şualarını müşahede etmeye güç yetiremez. O, gaflet ehlinin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri, hafif hastadır; onun içinde bir ışık vardır; onunla Cenâb-ı Hakk'ın nurunun yakınlığını idrak eder. Bu âbid, zâhid ve salihlerden Allah'a yönelen kimselerin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri, iyileşmeye ve sıhhatine kavuşmaya yaklaşmış olup hakikate açılmıştır, fakat kendilerine âniden parlayan ilâhî nurun tesiriyle hayret ve şaşkınlık içindedir. Bu, fenâ fillâh ehlinden olup Allah'a giden müridlerin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri sıhhatli, sağlam ve kuvvetli olup ilâhî nurları müşahede imkân ve kabiliyetine sahiptir, sırlar denizine dalma yetkisi vardır. Bu, bekâ makamında yerleşmiş âriflerin kalp gözüdür. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* kitabında, bunlardan üç kalp çeşidine işarete ederek şöyle demiştir:

"Basiret nuru, Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını gösterir. Basiret gözü sana, Allah Teâlâ'nın varlığı yanında senin aslında yok olduğunu gösterir. Gerçek manada hakikati gören basiret gözü ise sana, senin yokluğunu ve vücudunu değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ı gösterir. Allah ezelde mevcut iken, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu; O şu anda da ezelde olduğu gibidir."

Âyetlerin İndiriliş Hikmeti

Bu âyetlerin zikredilmesi, şekavet ehli için bir sapıtma sebebi olurken, ilâhî inâyete mazhar olmuş kimseler için bir hidayet sebebi olmaktadır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

105. ***Bu şekilde biz âyetlerimizi güzelce açıklıyoruz. Bunu sana, "Sen ders almışsın" desinler diye ve bilen bir topluluğa onu açıklamak için yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah daneyi ve çekirdeği yarıp içinden bitki ve meyvelerin filizini çıkarandır"* (En'âm 6/95) âyetinden, *"Size Rabb'inizden apaçık deliller geldi ..."* (En'âm 6/104) âyetine kadar geçen âyetlerde olduğu gibi, *biz, âyetlerimizi bu şekilde güzelce açıklıyoruz;* gelecekle ilgili konuları zikrediyoruz. *Bunu,* şekavet ehli (cehennemlik) kimselerin onları yalanlamaları sebebiyle âkıbetleri belli olsun ve *onlar sana, "Sen bu âyetleri Ehl-i kitap'tan öğrenmişsin,* onlar vahiy değildir!" *desinler diye yaptık.* Yahut onlar, "Bu haberlerin hükmü geçti, onlar eskide kaldı; sen onları başkalarının sana yazdırmasıyla haber veriyorsun; onlar eskilerin masallarıdır!" desinler ve böylece aleyhlerine delil oluşsun diye bu şekilde âyetlerimizi belli bir seyirde açıklıyoruz. Bunun bir sebebi de, onu kabul eden diğer bir topluluğun onunla hidayete ermesidir. Cenâb-ı Hak onların haline de şu sözüyle işaret buyurdu:

"Ve bilen bir topluluğa onu açıklamak için yaptık." Yani diğer bir topluluğa (müminlere) onun manaları belli olsun da onunla marifetime, birliğimi ikrara, rıza ve ihsanlarıma ulaşsınlar diye böyle yaptık.

Âyette ilâhî hitap mümine ve kâfire eşit yapılmıştır, fakat neticesi, ezeldeki takdire göre farklı olmuştur.

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ledünnî ilimler ve rabbânî mevhibeler gibi velilerin elinde zuhur eden keramet türü şeyleri bütün halkın tasdik etmesi gerekmez. Eğer bu mümkün olsaydı, onun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için söz konusu olması daha gerekli ve uygun olurdu. Bu olmamıştır; tam aksine insanlar, gördükleri ilâhî âyetleri tasdikte ittifak yerine, ihtilaf etmişlerdir. Bir grup insan, "O bu ilimleri birilerinden ders alarak tâlimle öğrendi" derken, diğer bir grup, "Onlar Allah katındandır, onda kulun bir kesbi ve dahli yoktur" dedi. Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi, bütün insanlar hak yolda ittifak etmeyip hep ihtilaf edip dururlar (Hûd 11/118).

Her Şey Allah'ın Dilemesiyle Gerçekleşir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), inkâr edenlere aldırış etmemesini emrederek şöyle buyurdu:

اِتَّبِعْ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ۝

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۚ

وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ۝

106. ***Resûlüm sen, Rabb'inden sana vahyedilene tâbi ol. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir.***

107. ***Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi yapmadık. Sen onların vekili de değilsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Resûlüm sen, Rabbinden sana vahyedilene tâbi ol;* hep ona sarıl, O'nun gösterdiği hidayet yolunda git, Rabb'ini birlemeye devam et. *O'ndan başka ilâh yoktur.* O'nunla birlikte başkasına ibadet edene kulak asma. *Müşriklerden yüz çevir.* Onların söylediklerine önem verme, görüşlerine iltifat etme."

Bu âyet, muhkemdir (manası açık, hükmü devamlıdır).

Bir diğer mana: Onları cezalandırmaktan ve kendileriyle savaşmaktan yüz çevir. Âyete bu mana verilince o, muhkem değil mensuhtur; kâfir ve müşriklerle savaşmayı emreden âyetle hükmü kaldırılmıştır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı.*" Fakat ilâhî irade ezelde onların şirk koşmasını takdir buyurmuştur; eğer Cenâb-ı Hak onların iman etmelerini irade buyursaydı, elbette iman ederlerdi. Bu âyet, "Kul kendi fiilini kendisi yaratır" diyen Mûtezile mezhebine karşı bir delildir.

"Biz seni onların üzerine bir bekçi yani gözcü ve müfettiş *yapmadık. Sen onların* işlerini görmeyi üstlenen ve kendilerini iman etmeye zorlayan *bir vekil de değilsin."*

106-107. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Halktan yüz çevirmek ve her şeyin sahibi Cenâb-ı Hak ile yetinmek, tarikatın temel rükünlerinden biridir. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Zerrûk demiştir ki:

"Tarikatın temelini şu beş şey oluşturur:

1. Gizli açık bütün hallerde takva üzere yaşayıp Allah'tan korkmak.

2. Bütün söz ve fiillerinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymak.

3. Halk kendisine yöneldiği ve sırt çevirdiği hallerde kendilerine aldırış etmeyip gönlü sadece Allah'a bağlamak.

4. Geniş ve sıkıntılı anlarda Allah'a dönmek, hep O'na iltica halinde olmak.

5. Az olsun çok olsun Allah'ın verdiği şeye rıza göstermek."

Kâfirin Putuyla Değil Kendisiyle Mücadele Etmeli

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin putlarına saldırmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ
كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108. ***Onların Allah'tan başka taptıkları putlara sövmeyin; sonra onlar da haddi aşarak bilgisizce Allah'a söverler. Bu şekilde biz her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir. O, yaptıkları her şeyi kendilerine bildirir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların* ilâh diye *Allah'tan başka taptıkları* ve boyun eğdikleri *putlara sövmeyin*; yani onların ilâhlarını kötü halleriyle anmayın; *sonra onlar da haddi aşarak*, zalimce hakkı bırakıp taşkınlıkla bâtıla dalarak *bilgisizce Allah'a söverler.*" Yani Allah Teâlâ'yı tanımadıklarından ve O'nun nasıl hürmet ve tâzimle zikredilmesi gerektiğini bilmediklerinden Allah hakkında kötü şeyler söylerler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin putlarını aşağılayıcı ve kınayıcı şeyler söylerdi. Bunun üzerine müşrikler, "Ya bizim putlarımıza dil uzatmaktan vazgeçersin ya da biz de senin ilâhın hakkında kötü şeyler söyleriz" dediler; o zaman bu âyet indi.

Diğer bir rivayete göre, müslümanlar müşriklerin putları hakkında kötü şeyler söylüyorlardı; onların hakareti müşriklerin Allah Teâlâ'ya kötü söz söylemesine sebep olmasın diye bundan nehyedildiler.

İmam Mâlik, bu âyeti "sedd-i zerâi"[106] prensibine delil göstermiştir.[107]

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette şu duruma bir delil vardır: Taat ve hayır cinsinden olan bir şey, kötü bir işe sebep oluyor ve genelde böyle sonuçlanıyorsaonun terkedilmesi gerekir; çünkü şerre sebep olan şey de şerdir ..."

İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Eğer bir insanın ırzı ve şerefi, bir sünneti terkederek korunuyorsa onu terketmek vâciptir."

---

106 Sedd-i zerâi', bir kötülüğe sebep olan şeyi – o şey aslında mubah da olsa- baştan yasaklamaktır.

107 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/56; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/256.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurur ki: *"Bu şekilde biz her ümmete,* hayır veya şer *yaptıklarını süslü gösterdik.* Bundan sonra onları haklarında ezelde takdir edilen işlere sevkederiz. Bazılarına ilâhî tevfik takdir edilmiştir; onlar hayrı sever ve onu yapar; bazıları kendi haline terkedilmiştir, buna hizlân denir, onlar da şerri sever ve onu yaparlar.

Yahut "amel" ifadesiyle, sadece kötü ameller kastedilmiştir; o zaman âyetin manası şu olur: Biz bütün kâfirlere yaptıkları işleri süsledik (Yani iznimizle şeytan onlara yaptıklarını doğru ve güzel gösterdi). Rab'leri hakkında kötü konuşma, inkâr ve diğer amelleri gibi ...

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir; O, yaptıkları her şeyi kendilerine bildirir."* Yaptıkları hayır ise mükâfatlarını, şer ise cezalarını verir.

108. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ârif olan kâmil insan, Allah'ın yarattığı hiçbir şeyi noksan ve kusurlu görmez, Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi gözünde küçültmez, bilakis her şeyde Allah'ın sanatını gördüğü için hepsine karşı edeple muamele eder. Akıllı mürid de böyledir. O kendi zamanında veli olarak ortaya çıkmış herkese karşı edepli davranır. Bu kimse ister sadık olsun ister yalancı olsun, onun için farketmez. Şeyhinin derecesini düşürmemek için böyle yapar. Çünkü eğer o, başka şeyhleri noksan gösteren veya derecesini düşüren sözler sarfetse başkaları da onun şeyhi hakkında aynısını yapacaktır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir defasında,

"Allah, anne babasına kötü söz söyleyene lânet etsin" buyurdu. Orada bulananlar,

"İnsan anne babasına nasıl kötü söz eder ey Allah'ın resûlü?" diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

"Biri başkasının anne babasına kötü söz söyler, o da karşılık verip onun anne babasına kötü söz söyleyip küfreder (bu şekilde ona sebep olan kimse kendi anne babasına küfretmiş gibi olur)."[108]

---

108 Müslim, İmân 145; Ahmed, *Müsned,* 1/108. Aynı konuda biraz değişik lafızla başlayan bir hadis için bk. Buhârî, Edeb, 4.

İmtihan İçin Mucize İsteyenlerin Durumu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin mucize istemelerine cevap olarak şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ
وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

109. ***Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ettiler. Onlara de ki: "Mucizeler ancak Allah katındandır." Onlara mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?***

110. ***Biz onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz, onlar ilkin iman etmedikleri gibi ona yine iman etmezler. Biz de onları azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bir halde bırakırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşrikler, eğer kendilerine* açıkça görecekleri *bir mucize gelirse ona* ve onu getirene *iman edeceklerine Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ettiler. Onlara de ki: Mucizeler ancak Allah katındandır."* Hepsi O'nun kudret ve iradesindedir; dilediğini getirir, istediğini gösterir; bu konuda benim elimde olan hiçbir şey yoktur.

"Hem ey müminler, onlara mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?" Onlar iman etmezler, çünkü haklarında ezelde şekavet (cehennemlik) hükmü yazılmıştır. Müminler, iman ederler ümidiyle müşriklere mucize gösterilmesini temenni ediyorlardı.

Bu âyette şu hususa işaret edilmektedir: Allah, onların iman etmeyeceğini bildiği için kendilerine istediklerini indirmedi, bekledikleri mucizeyi göstermedi.[109]

Âyetteki hitabın, müşriklere olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette onların iman etmeme sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, âyetlerimiz indiği zaman, *onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz."* Yani onların kalplerini haktan çeviririz, onu anlamazlar; gözlerini ibretle bakmaktan ve tefekkürden çeviririz; onunla hakkı görmezler ve böylece sana indirilen şeylere iman etmekten yüz çevirirler. *Onlar ilkin inen âyetlere iman etmedikleri gibi bunlara da iman etmezler. Biz de onları azgınlıkları içinde,* küfür ve inkârlarıyla *kör ve şaşkın bir halde bırakırız;* müminleri hidayete ulaştırdığımız gibi onları hidayete ulaştırmayız."

109-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Halktan biri bana gelerek, "Sizin ve müridlerinizin size eziyet edenlere karşı gösterdiğiniz bir kerameti yok! Halbuki falan ve filanca şeyhin müridleri, kendilerine eziyet edenlere karşı açıkça kerametlerini gösteriyorlar ve onlarda nüfuzlarını gösterip kendilerini susturuyorlar!" dedi. Ben de kendisine şöyle dedim:

"Biz peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ve yolu üzere hareket ediyoruz. Allah onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Böyle olduğu halde kendisine eziyet edildi, taş ve sopa ile dövüldü. Dağlardan sorumlu melek kendisine gelip,

'Eğer istersen şu iki dağı sana eziyet edenlerin üzerine kapatayım, helâk olup gitsinler' diye sordu, Allah Resûlü meleğe,

109 Müşrikler Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] Safâ tepesinin altına çevrilmesini istemişlerdi. Cebrâil [aleyhisselâm] bunun kendileri için çok kötü sonuçlar doğuracağını haber verince, Resûl-i Ekrem Allah Teâlâ'dan böyle bir mucize istemekten vazgeçti (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/340)

'Hayır, bunu istemiyorum, helâk olmasınlar; umulur ki Allah Teâlâ onlardan sonra Allah'a ibadet edecek bir nesil getirir' dedi. Kavmi kendisine eziyeti çoğaltınca da,

'Allahım, kavmimi affet, onlar bilmiyorlar!' diye dua etti."

Hakikate ulaşmış veliler de diğer kullar için bir rahmettir; onların eziyetlerine katlanırlar; kendilerine eziyet eden kimselerin hidayete gelmeleri ve hak yolda muvaffak olmaları için hayır dua ederler. Onlar öyle bir topluluktur ki kendileriyle oturup kalkanlar rahmetten mahrum olmazlar. Onlarla oturanlar ister inkâr ederek otursunlar, ister kabul ederek otursunlar, sonuçta onlar herkese faydalı olurlar. Hem bazı velilerin elinde pek çok keramet görülmüştür, fakat kendilerini inkâr edenler kesilmemiştir. Şu gerçek unutulmasın: Bir peygamberi veya veliyi halkın kabul ederek tasdik etmesi sırf ulu ve yüce Allah'ın bir rahmetidir. Cenâb-ı Hak bu gerçeği, gelecek âyette şöyle açıklamıştır:

Allah Dilemedikçe Mucize Fayda Vermez

Cenâb-ı Hak, hidayetin mucizeyle değil ancak kendi iradesiyle gerçekleştiğini haber vererek buyurdu ki:

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ
شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111. ***Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi. Fakat onların çoğu bunu bilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerin, "Eğer bir mucize görseydik, muhakkak ona iman ederdik" diye yemin etmelerine cevap olarak buyurdu ki:

"Eğer biz onlara melekleri indirseydik melekler onların istediği gibi, senin peygamber olduğuna şahitlik etseydi, yine onların, *'Ölümden sonra hayat olduğu konusunda doğru iseniz ölmüş babalarımızı getirin'* (Duhan 44/36) şeklinde istekte bulundukları gibi, *ölüleri diriltip onlarla konuştursaydık, onlar yine iman etmezlerdi."*

Müşrikler, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek, "Atalarımızdan Kusay, sözüne güvenilir bir zattı, onu dirilt de bizimle konuşsun, senin iddia ettiğin gibi peygamber olduğuna şahitlik etsin!" dediler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şayet biz, bütün* hayvanları ve cansız *varlıkları toplayıp açıkça görecekleri şekilde karşılarına dikseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi."*

Diğer bir mana: Eğer her şeyi kefil olarak getirseydik de onlar senin peygamberliğine şahitlik etselerdi, müşrikler bu durumda bile sana iman etmezlerdi. Ancak ezelde haklarında şekavet hükmü verilmeyen kimseler içinde Allah'ın iman etmesini diledikleri müstesnadır. Fakat onların çoğu, kendilerine bütün mucizeler gösterilse yine de iman etmeyeceklerini bilmezler; öyleyse nasıl oluyor da bilmedikleri bir hususta bütün güçleriyle Allah'ın adına yemin ediyorlar? Bu manadaki cehalet, onların çoğunda vardır, normal cehalet ise hepsinde mevcuttur.

Bir diğer mana: Fakat müslümanların çoğu, o müşriklerin iman etmeyeceğini bilmezler, bunun için onların iman etmesini ümit ederek mucize gösterilmesini temenni ederler. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, kulları Allah'a davet eden velilerin kalplerini teskin edecek bir durum vardır. Onlar halkı Allah'a davet ettiklerinde, çok defa halkın Allah'ın kapısından yüz çevirdiğini, himmet ve gayretlerinin basit dünyalığa bağlandığını, ömürlerini zayi ettiklerini görürler ve bundan dolayı büyük üzüntü çekerler. O zaman bu ve benzeri âyetleri tefekkür ettiklerinde sakinleşirler, Allah'ın kullarının durumunu O'nun irade ve dilemesine havale ederler. Eğer Allah dileseydi, bütün insanlar hidayete gelirdi, fakat onlar hak üzerinde sürekli ihtilaf edip dururlar.

İnsanlar içinde Allah'ın diledikleri hariç, diğerleri iman etmez. Hayırda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Peygamberin Düşmanı Vardır

Cenâb-ı Hakk'ın iradesine bağlı olarak ve hikmeti üzere gerçekleşen işlerden biri de Hz. Peygamber'i Rabb'ine sevkedip O'na koşturacak sebeplerin bulundurulmasıdır. Cenâb-ı Hak, bunun nasıl olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي
بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًاۜ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ
وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

112. ***Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözlerle vesvese verirler. Rabb'in dileseydi onu da yapamazlardı. Sen onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.***

113. ***Bunu, ahirete inanmayanların kalpleri ona*** *(şeytanların vesvesesine)* ***meyletsin, ondan razı olsunlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler*** *(de aleyhlerine delil oluşsun)* ***diye yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) teselli etmek için buyuruyor ki:

"Biz, senin için kâfirlerden düşmanlar yarattığımız gibi, aynı şekilde, *her peygambere insan ve cin şeytanlarından düşmanlar yaptık."* Yani her peygambere bu her iki fırkanın azgınlarından düşmanlar yaptık. İnsan şey-

tanları daha zararlıdır; çünkü onlar insana samimi olarak nasihat eden bir dost kılığında gelir, eûzü ve benzeri dualarla da defedilmezler.

"Onlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözlerle vesvese verirler." Cin şeytanları insan şeytanlarına vesvese verir, sonra insan şeytanları da Cenâb-ı Hakk'ın şerle imtihan ve iptila ettiği kimselere vesvese verirler. Bu şeytan, kulu aldatmak için, yaldızlı bâtıl sözleri vesvese şeklinde kalbine atar. Eğer Allah kulu kendi haline bırakıp saptırmak isterse bu şeytan bâtıl sözleriyle kulu aldatır, kul şeytana tâbi olur. Şayet Allah kulunu hayırda muvaffak etmek ve güzel halini artırmak isterse onu rahmetiyle destekleyip şeytana tâbi olmaktan korur. Her şey, O'nun kader ve kazâsıyla olur.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Eğer Rabb'in* onların hidayetini *dileseydi,* şeytanlar *kendilerine bu vesveseyi veremezdi* yahut kâfirler, belirtildiği gibi peygambere düşmanlık yapamazlardı. *Sen onları uydurdukları şeylerle,* Allah'a karşı ortaya koydukları inkâr ve diğer kötü *işleriyle baş başa bırak;* onların halini dert etme."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Biz bu vesvese verme işini ahirete inanmayanların kalpleri ona meyletsin,* kendi nefisleri için *ona razı olsunlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler diye böyle yaptık."* Yani onların insan ve cin şeytanlarının verdiği vesvese ile yaptıkları inkâr ve isyan türü işleri yapsınlar (ve böylece aleyhlerine delil oluşsun) diye buna izin verdik.

Bu âyette, Ehl-i sünnet'in şu görüşüne bir delil vardır: İmanın, küfrün, itaatin ve isyanın yaratıcısı Allah'tır. Allah günahı takdir edip yaratır fakat ona razı olmaz. Âyette belirtildiği gibi, O'na yaptığından hesap sorulmaz, fakat kullara yaptıklarından dolayı hesap sorulur (Enbiyâ 21/23).

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, her peygambere insan ve cin şeytanlarından bir düşman yarattığı gibi, evliyalar için de yaratmıştır. Bunu, onları kendisine sevketmek ve huzuruna girmeye salahiyet kazandırmak ve onları her türlü kusur ve ayıptan temizlemek için yapmıştır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah Teâlâ, dostlarına ancak onlar halka yönelip kalpleri onlarla sükûn bulmasın diye sıkıntılar gönderdi. Bu şekilde Allah seni her şeyden çekip kurtarmak istiyor, tâ ki hiçbir şey seni O'ndan alıkoymasın."

İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde de şöyle der:

"Şunu bil ki Allah Teâlâ, velileri için, manevi terbiyelerinin ilk dönemlerinde halkı kendilerine musallat etmeye hükmetmiştir. Bunu onları nefsin ayıp ve kusurlarından temizlemek, kendilerindeki güzel halleri kemale erdirmek için yapmıştır. Bunun bir hikmeti de, onların halka güvenip onlarla sükûn bulmamaları yahut onlara dayanıp meyletmemeleridir. Aslında kim sana eziyet ederse seni yaptığı veya yapacağı iyiliğin minnetinden kurtarmış olur; sana iyilik eden ise seni minnet altına sokup iyiliğinin kölesi yapmış olur. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Size bir iyilik eden kimseye mümkünse bir karşılık verin, eğer karşılık vermeye gücünüz yetmezse ona dua edin."[110]

Bütün bunlar, kalbin halkın yaptığı iyiliğin minnetinden kurtulup her şeyin asıl sahibi Cenâb-ı Hakk'a bağlanması içindir."[111]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Biri bana eziyet etti, bu yüzden canım sıkıldı; o sırada bir rüya gördüm, bana şöyle deniyordu: 'Sıddıkların alameti, düşmanlarının çok olması ve onların buna hiç aldırış etmemeleridir."

Velilerden biri demiştir ki: "Düşmanın haykırışı, Allah tarafından gelen bir kamçı gibidir; kalpler Allah'tan başkasıyla sükûn bulduğunda Allah böylece onları bundan sakındırır. Yoksa kalpler izzet ve makam sevgisi içinde sükûn bulup gaflete düşerdi. Bu ise yüce Allah'tan perdelenmektir."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel [rahmetullahi aleyh] bu konuda şöyle demiştir: "Düşmanına karşı yapacağın gerçek düşmanlık, onunla uğraşmak değil, gerçek sevgilinin muhabbetiyle meşgul olmandır. Sen

---

110 Ebû Davud, Edeb, 108; Nesâî, Zekât, 72; Ahmed, *Müsned*, 2/67, 96.

111 İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 93 (Beyrut, ts.).

düşmanınla (şeytan veya sevmediğin insanla) meşgul olduğunda, düşman senden muradına ulaşmış olur, sen de sevgilinin (Mevlâ'nın) muhabbetini kaçırmış olursun."

İmam Şa'rânî'nin şeyhlerinden biri, ona yaptığı bir vasiyetinde şöyle demiştir: "Sakın sana eziyet veren kimseyle meşgul olma, sen sadece Allah'la meşgul ol ki O, sana sıkıntı veren kimsenin eziyetini senden savsın. Hem onu sana sevkeden Allah'tır; senin samimiyet iddianda doğru olup olmadığını imtihan etmek için onu sana göndermiştir. Halkın çoğu bu konuda hataya düştü. Onlar kendilerine eziyet veren kimseye eziyetle meşgul oldular. Böyle yapınca günahla birlikte eziyet de devam etti. Eğer eziyet gören kimseler Allah'a yönelselerdi, Allah onlara eziyet veren kimselerin sıkıntısını defeder, onlara karşı kendilerine yeterdi."

Bütün bunlar, terbiye yoluna girenlerin ilk zamanlarında meydana gelir. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Şâzelî bu konuda şöyle demiştir: "Allahım, sen bir topluluğa önce zillet halini yaşamalarına hükmettin, sonunda onlar izzeti buldular."

Velilerin nurları (terbiyeleri) tamam olup sırları her türlü kusur ve ayıptan temizlendiği zaman Allah onları kulları arasında hükmedici yaptı, kulları onlara boyun eğdirdi. Böylece Allah tarafından seçilmiş kul, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç olur; Allah intikamını onunla alır. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde bu hususa güzel açıklamalarda bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in ve ashabının İslâm'ın ilk günlerinde düşmanları tarafından eziyet görmesinin ve onlara sabır emredilmesinin sırlarından biri de şudur: İslâm'ın ilk günlerinde cihad emredilmemişti. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri, müslümanları nefisleri adına intikam almaktan sakındırmak ve onları sırf hak adına hareket edememe tehlikesinden kurtarmaktı. İman ve yakîn kalplerine iyice yerleşip Allah için doğruluk ve diğer hallerde emniyet gerçekleşince cihada izin verildi. Bu anlattığımız durum, sahâbe-i kirâm'a göredir.Resûlullah'a gelince, o zaten ilk halinden itibaren kâmildi. Bu, diğerleri için ilâhî bir hüküm, Allah Resûlü içinse manevi derecesinin artmasına sebep olacak bir haldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'tan Başka Hakem Aranmaz

Müşrikler, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) onunla kendileri arasında bir hakem bulmasını istediklerinde Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغ۪ي حَكَمًا وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذ۪ينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُمْتَر۪ينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًاۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَهُوَ
السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١١٥﴾

114. *(De ki):* ***"Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur." Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'an'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!***

115. ***Rabb'inin sözü, doğruluk ve adalet bakımından kemal noktasındadır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki:* Sizinle benim aramda hüküm verecek, içimizden kimin haklı kimin haksız olduğunu ayıracak *Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı* yani her şeyi ile mucize olan Kur'an'ı, mana ve hükümleri *açıklanmış olarak indiren O'dur.* Allah onda hak ile bâtılı, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıklamıştır. Benimle sizin aranızda hakem O'dur. Ben, O'ndan başka hakem aramam."

Burada, Kur'an'ın diğer mucize ve dellillerden hiçbirine ihtiyaç bırakmayacak bir kitap olduğuna dikkat çekilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Yahudi âlimleri gibi, *kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'an'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler;* çünkü Kur'an, onların yanındaki Tevrat'ı (tahrif edilmemiş haliyle) tasdik etmekte, onun pek çok haberine uygun haberler içirmektedir"

"Onların bu gerçeği bildiklerinden *sakın şüpheye düşenlerden olma!*"

Bir diğer mana: Sakın Kur'an'ın Rabb'inden indirilmiş bir kitap olduğundan şüpheye düşme! Burada murat, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] değil, onun dışında bu konuda kendisine şüphe gelen kimselerdir. Buna göre âyetin manası şu olur: Bütün aklî ve naklî deliller, Kur'an'ın Allah tarafından gelmiş sağlam bir kitap olduğu konusunda birbirini desteklemektedir. Bundan sonra hiç kimsenin onun hakkında şüpheye düşmesi uygun değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'inin sözü,* yani Kur'an âyetleri, *doğruluk ve adalet bakımından kemal noktasındadır.* Kur'an'ın verdiği haberler ve bildirdiği vaatler hiç şüphe edilmeyecek derecede doğrudur. Yine onun verdiği hükümler, tam bir adalet örneğidir. Ondan daha doğru haber verecek hiç kimse olmadığı gibi, ondan daha âdil hüküm verecek kimse de yoktur.

"*O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur.*" Yani Kur'an'ın âyetleri en doğru haberleri içermesi ve en âdil hükümleri vermesi sebebiyle, ondan bir şeyi değiştirmeye ve ondan herhangi bir şeyi tahrif etmeye gücü yetecek hiç kimse yoktur. Tevrat'a yapılan şey, Kur'an'a yapılamaz. Bu, Cenâb-ı Hak tarafından Kur'an'ın korunması konusunda bir garantidir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da elbette biziz*" (Hicr 15/9).

Bir diğer mana: O Kur'an'dan sonra onu neshedecek ve hükümlerini değiştirecek hiçbir peygamber ve kitap gelmeyecektir.

Âyet şöyle bitiyor: "*O,* her söylenen şeyi *işiten,* kalplerde gizli her şeyi *bilendir.*" Kim inkâr eder yahut din değiştirirse Allah onu en iyi bilendir.

114-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunlar tasavvufun temel esaslarındandır: Her şeyde Allah'a dönmek, başa gelen sıkıntıda Allah'a güvenip dayanmak, her işte Allah'ın hakemliğine (kitabının ve peygamberinin hükmüne) müracaat etmek.

Sûfîler, bir meselenin hükmünü bilmediklerinde, önce Allah'ın kitabına müracaat ederler. Meselenin hükmünü onda bulamadıklarında Allah Resûlü'nün sünnetine müracaat ederler. Eğer meselenin hükmünü onda da bulamazlarsa kalplerine danışır, fetvayı oradan alırlar. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Müftüler fetva verseler de sen (yapacağın işte) kalbine danış."[112]

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: Ashâb-ı kirâmdan bazıları, "Yâ Resûlallah! Sizden sonra bir meselede ihtilaf eder de onun hakkında Allah'ın kitabında ve resûlünün sünnetinde bir hüküm bulamazsak ne yapalım?" diye sorulduklarında, Allah Resûlü şu cevabı vermiştir:

"Meseleyi salihlere sorun ve onlarla istişare ederek halledin; onların görüşlerinin dışına çıkmayın!"[113]

Cahillere Yanaşma!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cahillere yaklaşmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

112 Dârimî, Büyû', 2; Ahmed, *Müsned*, 4/227, 228; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1586; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/175.

113 Haber için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12042; İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 2/59; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/269.

116. ***Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zanna tâbi oluyorlar ve ancak yalan söylüyorlar.***

117. ***Hiç şüphesiz senin Rabb'in, kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O, doğru yolda gidenleri de en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne ve onun izinde olanlara buyuruyor ki: *"Yeryüzünde bulunanların,* kâfir, cahil ve hevâsına tâbi olanların *çoğuna uyacak olursan seni, Allah'ın* marifetine götüren ve rızasına ulaştıran *yolundan saptırırlar.* Hiç şüphesiz haktan sapan kimse, ancak söz ve hal olarak içinde bulunduğu şeyi emreder. Onlardan murat, yakîne ulaşmamış kimselerdir. *Onlar sadece zanna tâbi oluyorlar.* O, akıllarının güzel gördüğü şeylerdir. Onlar bunu, ya babalarının hak üzere olduğunu zannederek taklitle yapıyorlar ya da kendi sakat görüş, bozuk inanç ve fikirleriyle kendileri uyduruyorlar.

"Onlar, ancak yalan söylüyorlar." Yani Allah Teâlâ'ya nisbet ettikleri konularda yalan söylemektedirler. Onların, "Allah'ın oğlu vardır, biz putlara bizi Allah'a ulaştırsın diye ibadet ediyoruz!" gibi sözleri yalanlarına bir örnektir. Yine onların kesilmeden ölmüş hayvanın etini yemeyi helâl görmeleri, bazı hayvanları haram etmeleri yahut akıllarınca kendilerini hak üzere görmeleri de uydurdukları yalanlara birer örnektir. Bütün bunlar, yakînî bir ilim değil, zan ve tahminden ibarettir.

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"Hiç şüphesiz senin Rabb'in, kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O, doğru yolda gidenleri de en iyi bilendir."* Yani her iki fırkanın halini bilmektedir; hak yolda gidenlerle, bâtıla dalanlar ona gizli değildir.

116-117. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir gereği yokken halkın arasına karışmak, onlarla içli dışlı olmak ve kendileriyle çeşitli muamelelere girmek, Hak yolcusu için öldürücü bir zehir gibidir. Sûfîlerden biri der ki:

Abdallardan (seçkin velilerden) birine,

"Hakikate ulaşmanın ve Hakk'a vâsıl olmanın yolu nedir?" diye sordum, bana,

"Halka bakma (onlara yönelme); gerçekten halka bakmak, kalp için bir zulmettir" dedi. Ben,

"Bunu yapmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Öyleyse onların sözüne kulak verme! Halkın sözü kalbi katılaştırır" dedi. Ben,

"Onlarla konuşmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Onlarla içli dışlı olma, fazla muameleye girme. Gerçekten halk ile yapılan muameleler genelde hüsran, hasret ve Allah'tan uzaklaşma sebebidir" dedi. Ben,

"Halkın içinde yaşıyorum, onlarla bazı işleri yapmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Öyleyse onlara kalbini verme, kalbin halkla sükûn bulması insanı helâk eder" dedi. Ben,

"Bu durum bazan olabiliyor" dedim. O zaman Abdal bana,

"Be adam, oyun eğlence ehline bakıyorsun, cahillerin sözüne kulak veriyorsun, tembel ve gafil kimselerle muamelelere giriyorsun, helâk yolunda olanlara kalbini veriyorsun, bir de kalkmış Allah ile muamelende kalbinde manevi bir tat bulmak istiyorsun! Heyhât! Bu, asla olacak bir şey değil" dedi.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ümmetim adına en çok korktuğum şey, yakîn zayıflığıdır."[114]

Kalpte yakîn zayıflığı ancak gaflet ehlini görmek ve ibadetten geri kalmış gaflet ehli ile içli dışlı olmaktan ileri gelir. Sahih bir yakîn terbiyesi ise ancak yakîn ehli ile sohbet etmek, onların sözlerine kulak

---

114 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8864; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 30; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7795; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 512 (İskenderiye 1998); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/107.

vermek, onları sevmek ve kendilerine hizmet etmekle elde edilir. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] gelen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Yakîn ehli ile oturup sohbet ederek kendilerinden yakîni (ihsan ilmini) öğreniniz." Bir rivayette de şöyle geçer:

"Ben de yakîni öğreniyorum."[115]

Özetle deriz ki: Bütün hayırlar, ayne'l-yakîn yahut hakka'l-yakîn derecesinde maneviyat ilminde söz sahibi olmuş âriflerin sohbetindedir. Onların dışındakilerden ise mutlaka uzak kalmak gereklidir. Onlarla vaaz ve uyarı kastıyla birlikte olunsa bile, işi biter bitmez hemen onlardan ayrılmalıdır. İbnü'l-Fârız [rahmetullahi aleyh], bir beytinde bu konuya işaret ederek şöyle demiştir:

"Muhabbetin eteklerine yapış. Hayâyı (nefis için utanmayı) bir kenara koy. Büyük zatlardan olsa da muhabbetten mahrum ibadet ehlini terket!"

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'ın Adını Zikrederek Yiyip İçmek

Kalbin yakîn ve marifetle nurlanmasında temel unsur, helâl yemek ve haramdan kaçınmaktır. Cenâb-ı Hak, bu hususu belirterek şöyle buyurdu:

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنٖينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا
لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ
عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَثٖيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ

115 Benzer rivayet için bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/95. Buradaki rivayet mürseldir. Ayrıca bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, 3/438 (nr. 7337); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/409.

عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ
الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَاْكُلُوا
مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ
اِلٰى اَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

118. *Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin.*

119. *Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanız dışında haram kıldığı şeyleri genişçe açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Şüphesiz Rabb'in, haddi aşanları çok iyi bilir.*

120. *Günahın açığını da gizlisini terkedin! Günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.*

121. *Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Şüphesiz bu, büyük bir günahtır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kesim anında *Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin;* bundan kaçınmayın. *Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, böyle yapın.*" Hiç şüphesiz iman, Allah Teâlâ'nın helâl kıldıklarını helâl görmeyi, haram kıldıklarından ise kaçınmayı gerektirir.

"Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yemiyorsunuz? Yani sizi ondan meneden nedir? Onu yemekten çekinmenizdeki gayeniz nedir? *Halbuki O size, kitabında haram olan şeylerle haram olmayanları genişçe açıklamıştır. 'Size leş, kan, domuz eti ve Allah dışındaki varlıklar için (putlar) kesilen hayvanlar haram kılındı'* (Mâide 5/3) âyetinde zikredildiği gibi, haram olanlar bellidir. Ancak, mecbur kaldığınızda size haram kılınan şeylerden yemeniz müstesnadır; böyle bir anda onlardan yemek helâl olur"

"Doğrusu birçokları, hiçbir ilim ve delil olmadan, sırf nefislerinin arzusuna uyarak haramı helâl, haramı helâl yapmak suretiyle bilgisizce *insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Şüphesiz Rabb'in, haddi aşanları,* yani haktan kaçıp bâtıla saplananları ve helâli terkedip harama dalanları *çok iyi bilir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Günahın açığını da gizlisini terkedin!"*

Bir diğer mana: Azalarla yapılan günahları da, kalple yapılan günahları da terkedin.

"Gizli veya açıktan *günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir."*

Cenâb-ı Hak, müminlere helâlden yemeyi emrettikten sonra, onları haramdan nehyederek şöyle buyurdu:

"Üzerine, kasıtlı veya yanlışlıkla besmele terkedilerek *Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin."*

İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre, hayvan kesilirken besmele kasten terkedilirse eti yenmez, unutarak terkedilirse yenir.

İmam Şâfiî demiştir ki: "(Bir hayvan Allah'tan başkası için kesilmedikten sonra, kesim esnasında besmele çekilse de çekilmese de) her hâlükârda eti yenir; çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Üzerine besmele çekmese de müslümanın kestiği hayvanın eti helâldir."[116]

Ahmed b. Hanbel ve Davud-i Zâhirî demiştir ki: "Besmele kasıtlı veya unutularak terkedilmişse hayvanın eti yenmez."

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette konu edilen durum, putlar için kesilen hayvanların haram olmasıdır; bunlar ister leş olsun ister diğer hayvanlar olsun farketmez. Âyetin muradının bu olduğunu söylersek, onda müslümanların hayvan keserken besmele çekmesinin farz olduğuna bir delil yoktur. Eğer âyetin manasını umumi olarak ele alıp bütün kesimler için geçerli olduğunu söylersek, o zaman âyet, besmelenin çekilmesine bir delil olur. Atâ b. Ebû Rebâh demiştir ki: 'Bu âyet, hayvan boğazlanırken, yemek yerken ve bir şey içerken Allah'ın adını zikretmeyi emretmektedir.'"[117]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bu,* yani Allah'ın adı anılmadan kesilen bir hayvanı yemek, *büyük bir günahtır* ve o, şeytanın süslemesidir. *Gerçekten şeytanlar,* kâfirlerden *dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler."* Mesela o kâfirler size şöyle derler: "Siz kendinizin boğazlayarak ve av köpeğinizin avlayarak öldürdüğü hayvanı yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanı yani leşi niçin yemiyorsunuz?"

Bu söz, Allah'ın ismi zikredilmeyen hayvanla, kendi başına ölmüş leşin kastedildiği görüşünü desteklemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "Eğer, size haram kıldığım şeyleri haram etmede *kâfirlere uyarsanız siz de onlar gibi müşrik olursunuz;* çünkü kim Allah'ın haram kıldığı bir şeye helâldir derse kâfir olur."

Onların sorularındaki şüphelerine verilecek cevap şudur: Hayvanı Allah'ın ismini zikrederek boğazlamak, onun için bir temizlik olup hayvanı leş olmaktan kurtarır. Bu aynı zamanda Allah'a bir çeşit kulluktur.

---

116 Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 9/240; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 9/639; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde,* 6/570.

117 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/283.

118-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yemek veya başka bir şey vesilesiyle besmele çekilmesinden maksat, sadece besmelenin lafzını söylemek değildir; asıl maksat kalbin, ismi zikredilen yüce zatla huzur halinde olmasıdır. Bu da o nimetin içinde nimet sahibini müşahede etmektir. Nefsin hazzının galip olduğu bir vakitte, uyanık bir zikir ehline gereken şey, hak tarafını (yani kalbinde Mevlâ'nın zikrini) galip getirmektir. O zaman kulun bu nimeti alması Allah ile olur. Kul onun Allah'tan geldiğini farkeder ve onunla Allah'a gider. Allah'ın isminin zikredilmesi emrinden maksat işte budur; çünkü hakikate göre isim, müsemmanın aynıdır (Allah ismi, âlemlerin Rabb'i yüce zat ile aynıdır).

Yemek olsun, önünde besmele çekilmesi emredilen başka bir iş olsun, bu kalp uyanıklığı ile yapılırsa o kul, yemesinde, içmesinde ve diğer bütün işlerinde Allah'a itaat ve ibadet halinde olur. Eğer Allah'ı anmaktan gafil olursa onun yemesi bir günah olur. Bu konuda Allah Teâlâ, tefsirini yaptığımız âyette şöyle buyurmuştur:

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin; bu, fısktır (büyük günahtır)." Bunun sebebi, kalbe gafletin galip gelmesidir. Gaflet, şeytanın vesvesesinden kaynaklanır. Hiç şüphesiz şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler."

Âyetin içerdiği diğer bir mana da şudur: Eşyaya, fark gözüyle yani Allah'tan ayrı müstakil bir varlık sıfatıyla ve gafletle bakmayın; bilakis ona bakarken Allah'ı zikredin ve onu âdeta fikrinizle yiyin (varlığı kalbinizde eritip asıl sahibine nazar edin). Üzerine Allah'ın zikredilmediği hiçbir şeyi yemeyin (Hiçbir varlığa zikirsiz ve fikirsiz nazar etmeyin). Eşyaya zikirsiz nazar etmek ve onu zikirsiz kullanmak, bir gaflet ve müşahedede büyük günahtır.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"Günahın açığını terkedin."* Bu, âzalarla işlenen günahlardır. *"Günahın gizli olanını da terkedin."* Bunlar da insanın iç âleminde (kalbinde) gizlenen ayıp ve kusurlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nurda Yürüyenle Karanlıkta Kalan Bir Değildir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şirk ve inkârdan sakındırarak şöyle buyurdu:

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122. ***Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında ışığında yürüdüğü bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıklar işler böyle süslendi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr ve cehaletle manen *ölü iken,* iman ve ilimle *dirilttiğimiz, kalbine iman ve ilim nuru koyduğumuz, onunla insanların arasında yürüyen,* onlara Allah'ı hatırlatan ve kendilerini Allah'a sevkeden *kimse,* inkâr, cehalet, taklit ve *günah karanlıkları içinde kalan ve ondan hiç çıkamayan* yani hiçbir şekilde sapıklık halinden ayrılamayan *kimse gibi olur mu? İşte bu şekilde,* müminlere iman güzel gösterildiği gibi, *kâfirlere yaptıklar işler güzel gösterildi."*

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, kendisini dalâletten kurtarıp hidayete erdirdiği, kalbine hakkı gösteren delil ve âyetlerin nurunu koyduğu kimsenin misalini vermiştir. O, bu nur ile eşyadaki sır ve hikmetleri tefekkür eder; hak ile bâtılın, haklı ile haksızın arasını ayırt eder."

Beyzâvî daha sonra demiştir ki: "Bu âyet, Hz. Hamza (radıyallahu anh) ile Ebû Cehil hakkında indi. Âyetin, Hz. Ammâr, Hz. Ömer ve Ebû Cehil hakkında indiği de söylenmiştir."[118]

---

118 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/319.

122. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, önce Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı fıtrat üzere, ilim sahibi ve rubûbiyyeti ikrar ettiği sıfatta bulunur. Vücuda intikal ettikten sonra, ona pek çok manevi ölüm şekli ârız olur, sonra Allah'ın dilemesine bağlı olarak her birinden kurtulup dirilir.

Bazan ruh, inkârla ölür, sonra imanla dirilir. Bazan günah ve isyanlarla ölür, sonra tövbe ile dirilir. Bazan nefsanî haz ve şehvetlerine tâbi olarak ölür, sonra zühd ve riyâzet ile (kalbini dünyadan çekip nefsini terbiye ederek) dirilir. Ruh bazan gaflet ve tembellik ile ölür sonra uyanıklık ve hakka yönelmekle dirilir. Bazan maddi şeyleri görüp onlara yönelerek, varlıkların ve şekillerin hapishanesinde kalıp mana âlemine gözünü açamadığından ölür, sonra eşyanın mana ve hakikatini görerek, fikir yoluyla hakkı müşahede ve görme fezasına çıkarak dirilir. Ruh müşahede halini elde ettikten sonra bir daha ebediyen ölmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kötülükte Başı Çekenler

Yukarıda saydığımız manevi ölümlerin sebebi kalbi manen ölü gafillerle arkadaşlık ve onlara itaat etmektir. Onlar, kendilerine tâbi ve yakın olanları bir sürü hile ve düzenle haktan alıkorlar. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَاۜ
وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. *Böylece biz, her beldenin ileri gelenlerini günahta başı çeken kimseler yaptık ki orada bir sürü hileler çevirsinler. Aslında onlar ancak kendilerine hile yapıyorlar, fakat bunun farkında değiller.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böylece biz,* Mekke'de, *şehrin ileri gelenlerini,* o beldede yaşayanları bozup ifsat etmeleri için *günah ve isyanda başı çeken kimseler yaptık.* Aynı şekilde diğer bütün beldelerin ileri gelenlerini de günahta başı çeken kimseler yaptık. *Böyle yaptık ki orada fitne çıkarıp entrikalar çevirsinler."*

Onlar insanları bir sürü hile ve düzenle aldatırlar, halk da bu hilelere kanıp kendilerine tâbi olurlar. Çünkü onlar ileri gelen kimselerdir, onlara muhalefet etmek ve söylediklerinin aksine gitmek çok zordur. Böylece şehirdeki mücrimler, insanları inkâr ve isyana sevkederler, onları iman ve İslâm'dan uzaklaştırırlar.

"Aslında onlar ancak kendilerine hile yapıyorlar; çünkü yaptıkları fitne ve fesatların vebali kendilerine aittir; *ne var ki onlar bunun farkında değiller."*

123. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir topluluğa hayır murat edince, oranın ileri gelenlerini hayırlı kimseler yapar. İdarecilerini âdil ve halim (yumuşak huylu) yapar. Âlimlerini zâhid (gönlünü dünyadan çekip Mevlâ'sına yönelmiş) ve iffetli kimseler yapar. Zenginlerini merhametli ve cömert yapar. Salihlerini, kanaat sahibi zengin yapar.

Allah bir topluma kötülük murat edince de oranın ileri gelenlerini kötü ahlâklı yapar. İdarecilerini, nefislerinin keyfine göre hüküm veren günahkâr kimseler yapar. Âlimlerini, dünya malı toplayan maddeye düşkün kimseler yapar. Zenginlerini, katı kalpli cimri kimseler yapar. Salihlerini, insanların içinde bulunup onlardan gelecek şeylere tamah eden ve onların elindekilere bakan kimseler yapar. İşte bu saydığımız gruplar, güzel halde olurlarsa halkın dinî yaşantısı da güzel olur; onlar bozulunca dinî hayat da bozulur.

Allah kendisine rahmet etsin, Abdullah b. Mübârek bu konuda demiştir ki: "Dini ancak, zalim idareciler, kötü ahlâklı âlimler ve din adamları bozdular."

Bakara sûresinin 159. âyetinin tefsirinde bu konuda yeterli açıklama geçmişti, oraya bakınız. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah Teâlâ'nın yardımıyla mümkündür.

İsyanda Başı Çekenlerin Tuhaf Tavırları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, günahta başı çeken kimselerin halini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ رُسُلُ اللّٰهِۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۜ سَيُص۪يبُ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124. ***Onlara bir âyet geldiğinde, "Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız!" dediler. Allah, peygamberliği kime vereceğini daha iyi bilir. Günahkârlara yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah katında*** *(kıyamet günü)* ***bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu isyanda başı çekenlere bir âyet geldiğinde,* Allah'ın peygamberine bir âyet indiğinde, onlar, *'Allah'ın peygamberlerine verilen peygamberliğin benzeri bize de verilip onlar gibi peygamber olmadıkça kesinlikle inanmayız!' dediler."* Bu sözü söyleyen Ebû Cehil'dir. O demiştir ki:

"Abdümenafoğulları'yla Haşim oğulları şerefte yarıştık; öyle ki koşudaki iki at gibi başa baş olduğumuz bir sırada onlar, 'Bizden bir peygamber çıktı, kendisine vahiy iniyor' dediler. Vallahi ona gelen şeyler bize de gelmedikçe, onun peygamberliğine razı olmayız!" Bunun üzerine bu âyet indi.

Âyetin Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir. Velîd, "Ben peygamberliğe Muhammed'den daha layığım; çünkü ben daha yaşlı ve daha zenginim!" demişti. Allah Teâlâ, bu söz sahiplerine şöyle cevap verdi:

"Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir." Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) bu işe ehil olduğunu bildiği için peygamberliği özellikle ona verdi. Yine O, isyan ve inkârda başı çekenlerin buna ehil olmadıklarını bildiği için kendilerini ondan mahrum etti. Hem peygamberlik sırf nesep ve mal ile elde edilecek bir şey değildir ki! O ancak Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kullarına bahşettiği üstün meziyet ve faziletlerle elde edilecek bir nimettir. Hatta o, sırf Allah'ın lutuf ve ihsanıyla ulaşılacak bir devlettir. Yüce Allah, peygamberliği için ona ehil olduğunu bildiği kimseleri seçer, onu kime vereceğini çok iyi bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, inkârcıların başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

"Günahkârlara yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah katında kıyamet günü bir küçüklük yani zillet ve horluk vardır." Onlar, dünyada haksız yere kibirlenip büyüklendiklerinden dolayı, böyle bir zilletle cezalandırılacaklardır. Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre, *kendini beğenen kibirliler kıyamet günü, karınca gibi küçülmüş olarak haşredilecekler, mahşerde insanlar üzerlerine basıp geçeceklerdir.*[119]

Ve onlara bu hileleri sebebiyle yahut hilelerinin karşılığı olarak şiddetli bir azap erişecek, yaptıkları türden karşılık bulacaklardır.

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları hayırdan alıkoyan temelde iki huydur: Bunlar, kibir ve hasettir. Kim kalbini hasetten temizler ve herkese karşı tevazu gösterirse Allah katında dünyada ve ahirette şeref ve yüceliğe erişir. Allah Teâlâ, velilik sırrını ancak temiz, mütevazi kimsenin kalbine yerleştirir.

---

119 Hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 112 (nr. 2492). Orada şu farklılık var: *"Onları her yandan zillet kaplar. Sonra cehennemde bir hapishaneye sevkedilirler..."* Aynı konudaki hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/179, Humeydî, *Müsned*, nr. 598; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8184.

Bu kimse, Allah için başını Allah dostlarının ayakları altına kor, manevi safa ve kemal sahibi âriflere karşı nefsini tam bir mahviyet içine atar. Bu konuda şair der ki:

"Muhabbet sarhoşluğunu kınayan kimseye benden şunu söyleyin: O, helâldir. Kim ondan bolca, kana kana içmek isterse bu işin ehli aşk adamlarının (âriflerin) ayaklarına yanağını koysun. Ben onlara karşı bütün beyazlığı ile başımı eğdim; onlar benim efendilerimdir. Beni soğuk su ile (aşkın serin şarabıyla) sularlar."

Cenâb-ı Hak, peygamberliği kime vereceğini bildiği gibi, velilik (özel dostluk) sırrını kime vereceğini de bilir. Onlar kibir, haset gibi nefsin rezil huyu olan bütün kötü sıfatlardan tertemiz olmuş, mütevazi, alçak gönüllü nefislerdir.

Hidayet ve Dalâletin Alameti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hidayetin ve şekavetin (bedbahtlığın) alametini zikrederek şöyle buyurdu:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ
صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاۤءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ
الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًاۜ قَدْ
فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

125. *Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse onun da kalbini sanki göğe çıkıyormuş gibi daraltır. Allah inanmayanları işte böyle pislik içinde bırakır.*

126. *Bu, Rabb'inin dosdoğru yoludur. Biz, düşünüp öğüt alacak bir topluluk için âyetleri genişçe açıkladık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse,* yani ona hakkın yolunu tanıtır ve kendisini imana muvaffak ederse *onun kalbini İslâm'a açar,* genişletir." Kalp onun için genişler, İslâm'ı kabul eder, onunla övünür, sevinç ve sürurundan keyfeder.

Göğsün açılması, nefsin hakkı kabul etmesini, onun içine girmesine hazır hale gelmesini ve ona mani olan şeylerden temizlenmesini kinaye yoluyla (dolaylı olarak) anlatmaktır. Şu hadis-i şerif de bu duruma işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] âyetin manası sorulduğunda şöyle buyurdu:

"O, Allah Teâlâ'nın kalbe akıtmış olduğu bir nurdur." Sahâbe-i kirâm,

"Bunun alameti var mıdır?" diye sordular. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Evet vardır; bu kulun, aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çekmesi, ebediyet yurduna (ahirete) yönelmesi ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmasıdır."[120]

Cenâb-ı Hak, sonra, yukarıdaki halin zıddını zikrederek şöyle buyurdu:

"Allah kimi de saptırmak isterse onun kalbini iyice daraltır; sıktıkça sıkar, *öyle ki* kalp hakkı kabulden kaçar, böylece Allah onun kalbine imanı yerleştirmez, imana göğsünü açmaz, tam aksine bu kul imandan kaçar, iman ona çok ağır gelir; *sanki göğe çıkıyormuş gibi olur."* Yani göğe çıkmaya zorlanıyormuş gibi daralır. Burada kalbin durumu, etkili bir anlatımla, gücü yetmeyen bir işi yapmaya zorlanan kimseye benzetildi. Gerçekten göğe yükselmek, normal şartlarda insanın gücünü aşan bir durumdur. Bununla şuna dikkat çekiliyor: Onun göğe yükselmesi mümkün olmadığı gibi, kalbine imanın girmesi de o derece zordur.

"Allah bu şekilde yani kâfirin göğsünü daraltıp kalbini haktan uzaklaştırarak, *inanmayanları pislik içinde* yani azaba mâruz ve ilâhî yardımdan mahrum bir halde *bırakır."*

---

120 Hadis için bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/311; Beyhakî, *ez-Zühd,* nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/219.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Kur'an'da geçen *bu açıklama,* yahut Allah'ın kullarına ezelde takdir buyurduğu tevfik (özel yardımıyla hidayete ulaştırma) ve hızlân (yardımdan mahrum bırakma) *Rabb'inin dosdoğru yoludur."*

Eğer "âyette yapılan işaret, açıklamaya gidiyor" dersek, sırat-ı müstakîmin manası şu olur: Bu, Allah'ın razı olduğu bir yoldur. Eğer bununla Allah'ın kullarına ezelde takdir buyurduğu tevfik ve hızlâna işaret ediliyor dersek mana şöyle olur: Bu, Allah'ın öteden beri uyguladığı ve hikmetinin gerektirdiği bir yoldur. O, dosdoğru bir yoldur, onda hiçbir bozukluk, adaletsizlik ve zulüm yoktur.

"Biz, düşünüp öğüt alacak bir topluluk için âyetleri genişçe açıkladık." Onlar, Allah'ın kâinatta tek fâil olduğunu, hayır-şer, iman-inkâr her şeyin O'nun takdir ve yaratmasıyla olduğunu bilirler. Hiç şüphesiz Allah, kullarının bütün fiillerini bilir; kendisine yaklaştırmak veya zatından uzaklaştırmak olsun, onlara yaptığı her işte hikmet sahibidir ve âdildir.

125-126. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah, kimi özel dostluk sırrına ve velâyet nuruna ulaştırmayı isterse onun bu yola girmesi için göğsünü açar, bu devleti elde etmek için ruhunu ve nefsini feda etmede kendisini muvaffak eder, onun acı ve sıkıntılarını taşımada kendisine sabır verir. Onu hak yolunu bilen kâmil bir şeyhin eline düşürdükten sonra kendisine, bu meydanda yürümek için azim ve gayret bahşeder. Böylece ona ilâhî dostluğu kazandırır ve kendisini velâyet sırrına muttali kılar.

Hak yolcusu, kâmil şeyhine öyle teslim olur ki bütünüyle sevk ve idareyi ona bırakır. Mürşidiyle birlikte hak yolunda gitmeye devam eder. Öyle bir noktaya gelirler ki, o makamda mürşidi, "İşte sen ve Rabb'in, artık O'na kavuştun" deyip kendisi aradan çekilir.

Allah bir kimseyi velilikten mahrum etmeyi murat ederse velilik yoluna girmek ona çok zor gözüktüğünden, onu kabulde göğsüne bir darlık verir. Öyle ki onun yükünü taşımak kendisine çok ağır gelir. Yahut bu yolun ehlini inkâr eder. İşte Allah bu şekilde, velâyet yoluna

inanmayanların kalbini perdeler, onları maddiyatın pislik ve sıkıntısı içinde bırakır.

Gerçekten bu yol, kulu dünyada ve ahirette ilâhî huzura ve ebedî nimetlere ulaştıran dosdoğru bir yoldur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hidayete Ulaşanlara Hazırlanan Nimetler

Cenâb-ı Hak, sonra, güzel kulluğa muvaffak ettiği dostlarına hazırladığı nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127. ***Onlara Rab'leri katında selâm yurdu (cennet) vardır. Yapmakta oldukları güzel işler sebebiyle Allah onların dostudur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar için Rab'leri katında selâm yurdu vardır."* Bu yurt, cennettir. es-Selâm, Cenâb-ı Hakk'ın bir ismidir. Yüce Mevlâ'nın, cennet yurdunu zatına nisbet etmesi, onu yüceltmek içindir.

Bir diğer mana: Onlar için sıkıntılardan selâmet yurdu vardır. Yahut onlar için tahiyyat (selâm ve övgü) yurdu vardır. Âyette buyrulduğu gibi, onların cennette tahiyyatı (karşılandıklarında kendilerine söylenen söz) selâmdır" (Yunus 10/10; İbrahim 14/23).

Onlara vaat edilen bu yurt, Rab'leri katındadır. Kendisine geldiklerinde onlar için huzurunda hazırlanmıştır. O yurdun nasıl olduğunu ancak Cenâb-ı Hak bilir.

Yahut bu yurt, Allah'ın garantisinde ve kefaletindedir.

"Allah onların yaptığı güzel amelleri sebebiyle kendilerinin velisidir; onların dostu ve her iki dünyada yardımcısıdır." Yani Allah onların salih

amelleri sebebiyle kendilerini zatına dost edinmiş ve işlerini üstlenmiştir; onları ve zürriyetlerini dünyada koruduğu gibi ahirette de korur.

127. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kimi, özel velâyet yoluna sevketmiş, ona ulaşmada kendisini muvaffak buyurmuş ve onu bu yolda götürecek kimseye ulaştırmışsa o kimse, ölmeden önce selam yurduna girmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın iki cenneti vardır: Biri marifet (yüce zatını tanıma ve sevme) cenneti, diğeri ise nimetlerini ihsan ettiği ahiretteki cennetidir. Kim, marifet cennetine girerse nimetlerin ihsan edildiği diğer cennete pek iştiyakı kalmaz; çünkü yüce Mevlâ onu kendisine dost edinmiş ve mâsivaya muhtaç olmaktan kurtarmıştır.

Cehennemliklere Hazırlanan Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hızlân ehli yani cehennemlikler için hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ
اَوْلِيَٓاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَٓا اَجَلَنَا الَّذ۪ٓي
اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَك۪يمٌ
عَل۪يمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

128. ***Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanların çoğunu yoldan çıkardınız" der. Onların insanlardan olan dostları ise, "Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık" derler. Allah da buyurur ki: "Sizin duracağınız yer cehennemdir. Orada Allah'ın dilediği hariç, ebedî olarak kalacaksınız." Şüphesiz Rabb'in, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.***

129. *İşte biz böylece işledikleri günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına musallat ederiz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla o vakti, *biz o gün bütün insanları ve cinleri bir araya toplarız ve, 'Ey cinler, yani şeytanlar! Siz insanların çoğuna yapacağınızı yaptınız; onların çoğunu azdırıp hak yoldan saptırdınız' deriz."*

Bir diğer mana: İnsanlardan çoğunu kendinize tâbi ederek taraftarlarınızı çoğalttınız, onlar da sizinle birlikte haşredildi.

"*Onların insanlardan* inkârda kendilerine itaat eden *dostları, 'Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık' derler.*" Yani insanlar, kendilerini şehvetlerine ve onlara ulaşma yollarına sevkeden cinlerden faydalandı. Cinler de kendilerine itaat eden insanlardan muratlarını aldıkları için, onlardan bir şekilde faydalanmış oldular.

Bu konuda şöyle de denmiştir: İnsanların cinlerden faydalanması şöyle olmuştur: İnsanlar, bir çölde veya korkulu yerlerde cinlere sığınarak kendilerini koruma altına almaya çalışırlar. Mesela bir adam, bir vadiye inip konakladığı zaman, "Bu vadinin sahibine, yani buranın büyüğü olan cine sığınırım!" derdi.

Cinlerin insanlardan faydalanması ise şu manadadır: İnsanların, kendilerini cinlerin koruyacağını söylemeleri ve buna inanmaları, cinleri bir nevi yüceltmek olduğundan, cinler insanların bu tâziminden istifade etmiş olur.

Onlar sözlerine şöyle devam eder: *"Bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık."* Bu süre, ölümdür. Onun dirilmek ve haşredilmek olması da mümkündür. Bu söz, onların şeytanlara itaat, hevâlarına uyma ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlama gibi yaptıkları işleri bir itiraftır. Bu, aynı zamanda düştükleri halden bir üzüntünün ifadesidir ve yaşadıkları zillet ve çaresizliği açığa vurmaktır. Onlar, belki faydası olur diye günahlarını böyle itiraf ettiler.

Allah da buyurur ki: *"Sizin duracağınız yer cehennemdir; orada Allah'ın dilediği* vakit *hariç, ebedî olarak kalacaksınız."* Yani onlar Allah'ın dilediği bazı vakitlerde ateşten çıkarılıp şiddetli bir soğuk azabına atılırlar. Âyette, onların cehennemden çıkarılması değil, azabın şeklinin değişmesi anlatılıyor. Bu konuda âyetin tasavvufî işaretlerinde geniş açıklama gelecektir.

"Şüphesiz Rabb'in, her işinde *hikmet sahibidir; O,* bütün insan ve cinlerin amelini *bilendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte biz, böylece,* şeytanları kâfirlere musallat ettiğimiz gibi, *işledikleri günahlardan dolayı, zalimlerin bazısını bazısına musallat ederiz."*

Bir diğer mana: Bazısının işini bazısına havale ederiz, birbirlerini takviye ederler.

Bir diğer mana: Onları azapta birbirine dost ve yakın yaparız; dünyada birbirlerine yakın oldukları gibi ateşte de yakın olurlar.

Bu birbirine musallat olmak veya birbirinin işini üstlenmek, onların işledikleri inkâr ve isyanlar sebebiyledir.

128-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin uyarısı sadece kâfirlere has değildir. Her kim, insanları velilerin yolundan alıkor ve avam halkı etrafında toplayarak grubunu çoğaltırsa ona,

"Ey riyaset ehli olanlar, gerçekten halktan pek çoğunu peşinize taktınız" denir. Ona tâbi olan mümin halk şöyle der:

"Ey Rabbimiz, bizler birbirimizden istifade ettik; bizler nefsanî hazlarımızı elde etmede ve âdetlerimize göre yaşamada onlara tâbi olduk; onlar da bizimle taraftarlarını çoğaltarak, riyasetlerini koruyarak bizden faydalandılar. Bizden elde ettikleri rahatlık ve konfor ile yaşadılar." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Sizin kalacağınız yer, benden ayrı düşme ve perdelenme ateşidir; orada ebedî olarak kalacaksınız; ancak müminlerin avamıyla birlikte cemalimi görme vaktinde görebilirsiniz."

Bu yüce Allah'ın bir kanunudur. Allah, gafletleri sebebiyle bazı gafilleri diğer bazısına dost yapar, birbirlerine musallat eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ancak Allah'ın dilediği hariç ..."* âyetinde, Allah'a karşı edepli olmaya, bütün işleri her şeyin sahibi yüce Mevlâ'ya havale etmeye, azap veya müjde âyetlerinin zâhirinde kalarak Allah'ın gayb olan iradesi ve ilmi hakkında hüküm vermemeye bir irşad vardır. Büyükler (peygamberler ve ârifler) Allah'ın müjde ve tehdit bildiren beyanlarının zâhirinde kalmayıp işin ilâhî iradeye bağlı gayb kısmına bakarak korku ve ümit içinde olmuşlardır. Aşağıdaki âyetler buna örnektir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: *"Eğer onları affedersen, hiç şüphesiz sen azîzsin (her hükmünü icra edensin) ve hakîmsin (her işini hikmetle yapansın)"* (Mâide 5/118).

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam, ancak Rabbim'in dilediği bir şey hariç ..."* (En'âm 6/80).

Yine Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bir başka sözünde şöyle demiştir: *"Kim de bana isyan ederse şüphesiz sen çok affedici ve çok merhamet edensin"* (İbrahim 14/36).

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Bizim ona (bâtıl dine) dönmemiz olacak şey değildir, ancak Allah'ın dilemesi müstesnadır"* (A'râf 7/89).

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], münafıklara istiğfar etmesini nehyeden âyetten önce istiğfar etmesi ve kendisine, *"Onlar için yetmiş kez istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecek!"* (Tevbe 9/80) âyetinin indirilmesinden sonra istiğfara devam etmesi de âyetin zâhirinde kalmayıp işi, gayb olan ilâhî iradeye havale etmeye birer örnektir.

Aynı şekilde yüce Allah, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir'de zafer vaat etmişken, onun, yüce Allah'a yönelip, *"Eğer bu mümin topluluğu helâk edersen, yeryüzünde sana ibadet eden kimse kalmaz"* diye yakarması da buna örnektir.

Yine yüce Allah, Hz. Musa'ya ve kardeşine, *"Korkmayın, ben sizinle beraberim"* (Tâhâ 20/46) buyurduktan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] korkması da bu duruma bir örnektir.

Büyük zatların (peygamberlerin), azaptan emniyet verildiği halde, korkmaları da bu duruma bir örnektir. Çünkü onlara göre, müjde ve azabı bildiren zâhirî haberler, bize gizli olan ilâhî ilim ve irade adına hüküm sebebi olmaz. Hûd sûresinde geçen şu âyet bu duruma örnektir:

"O (cehennemlikler), gökler ve yer ayakta durduğu sürece orada kalacaklardır; ancak Rabb'inin dilediği müstesnadır" (Hûd 11/107).

Yusuf sûresinde geçen şu âyet de bu duruma bir örnektir:

"Yalancı çıkarıldıklarını zannettikleri bir anda, kendilerine yardımımız geldi ..." (Yusuf 12/108).

Kur'an ve Sünnet'te bu duruma örnek olacak başka ifadeler de vardır. Bu konuda geniş açıklama için Vertecübî'nin tefsirine bakınız. Vertecübî, şirkin affedilmediğine dair bütün müslüman mezheplerin ortak görüşünü zikrettikten sonra, fazla taraftar bulmayan bir sözü nakletmiştir. O şudur:

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], *"Yâ Rabbi, eğer Sen onları (Allah'a ortak koşanları) affedersen, şüphesiz sen azîzsiz, hakîmsin"* (Mâide 5/118) sözü, ashaptan İbn Abbas ve İbn Mesud'un [radıyallahu anh] bir sözüne işaret ediyor. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın,

"O (cehennemlikler), gökler ve yer ayakta durduğu sürece orada kalacaklardır; ancak Rabb'inin dilediği müstesnadır" (Hûd 11/107) âyetinin tefsirinde demişlerdir ki:

"Allah'ın dilediği bir zaman geçtikten sonra, ateşe onları tamamen yiyip bitirmesi, yok etmesi emredilir. Sonra onlar yeniden yaratılır. Bundan sonra, Allah'ın lutuf ve keremiyle onları cennete koyması ümit edilir." Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Bu bir ümittir; Ehl-i sünnet'in itikadı ise bu değildir ..."[121]

---

121 Bu konuda ashap ve tâbiîn'den gelen bazı farklı rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/476-478; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/579-583 (Riyad 2003). Bu konuyu genişçe tahlil eden bir açıklama için bk. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 14/341-352 (Beyrut 1994).

Hâşiyetü'l-Fâsî de der ki: "O, bu konuyu tahkik ettikten sonra şu sonuca varıyor: Bir olaya hakikate göre bakıldığında sebepler ortadan kaldırılır, onlara bağlı kalınmaz. Bunu şu noktadan bakarak söylüyoruz: Cenâb-ı Hak, azap etmede ve rahmetini ihsanda hiçbir kayda bağlı değildir; O, dilediğini yapar. Bu noktayı derince tefekkür eden kimsede, korkulacak bir durumda ümit yeşerir; ümit edilen bir hususta onu korku sarabilir. Çünkü o, azabı da rahmeti de ilâhî irade dışında hiçbir sebebe bağlamamaktadır. Bu hal, yüce Allah'a karşı bir kulluk edebi olup *"Allah'ın dilediği hariç"* veya *"Ancak Rabb'inin dilemesi hariç"* gibi âyetlerle, bu edebe işaret edilmektedir. Bu anlattığımız durum, hakikat ehlinin halidir. Azap veya rahmet hususunda âyet ve hadislerde belirtilen sebeplere bağlı kalıp onlara göre hüküm vermek ise şeriat ehlinin işidir." *Hâşiye*'den[122] özetle naklettiklerimiz burada bitti.

Müfessir Seâlibî, Vertecübî'nin cehennemliklerin durumuyla ilgili İbn Abbas'a nisbet ederek naklettiği ve Ehl-i sünnet'in görüşüne ters olan haberi reddetmiştir.[123]

Ahirette İnkârcıların İtirafları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine gelen peygamberlere iman etmeyenleri azarlayıp kınayarak şöyle buyurdu:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتٖي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ
﴿١٣٠﴾ ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ

122 Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

123 Seâlibî, bunu İbn Atıyye'den nakletmiştir, kendisi de aynı görüştedir. bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/514 (Beyrut 1996); İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/346.

﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُواۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِۜ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ
وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ
قَوْمٍ اٰخَرِينَۜ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍۙ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

130. ***Allah, "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" diye sorar. Onlar da, "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz" derler. Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.***

131. ***Bunun sebebi şudur: Rabb'in, bir ülkenin halkı*** *(ilâhî davetten)* ***habersizken, onları haksız yere helâk etmez.***

132. ***Herkes için yaptıkları işlere göre dereceler vardır. Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir.***

133. ***Rabb'in zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden getirdiği gibi, sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi getirir.***

134. ***Size vaat edilen şeyler mutlaka gelecektir; siz bunu önleyemezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü kâfirleri kınayıp azarlamak için der ki: *"Ey cin ve insan topluluğu! Size içinizden peygamberler gelmedi mi?"* Yani hepinizin arasından peygamber gelmedi mi?

Yahut cinlerin resûlleri, onlara insanlara gelen şeriatı tebliğ eden elçilerdir; çünkü meşhur olan görüşe göre cinlerden peygamber gönderilmemiştir.

Taberî, Dahhâk b. Müzâhim yoluyla gelen bir rivayette, cinlerden de peygamber geldiğini söyleyen bir görüş nakletmiştir.[124] Buna delil olarak şöyle söylenmiştir:

"Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığı gibi Allah Teâlâ, cinlerden ve insanlardan peygamberler göndermiştir." Âlimlerin çoğunluğu ise aksi görüşte olup buna şu cevabı verirler:

"Âyetin manası şudur: İnsanların arasından gönderilen peygamberler Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdir; cinlerin peygamberleri ise insanlara gönderilen peygamberlerin sözünü cinlere tebliğ eden elçilerdir. Böyle olduğu için, bir âyette cinlerin sözcüsü şöyle demiştir:

"Biz, Musa'dan sonra indirilmiş bir kitap (Kur'an'ı) işittik ..." (Ahkâf 46/30).

Bir de şu var ki insanlarla birlikte cinlere de peygamber olarak gönderilme vasfı sadece peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) hastır.

Cenâb-ı Hakk'ın sözü şöyle devam ediyor: *"O size gelen peygamberler, size âyetlerimi anlatıp sizi bu günle* yani kıyamet günüyle karşılaşmaktan *korkutmadılar mı?"* Onlar da cevap olarak şöyle derler: "Evet, geldiler. Biz, onların davetini inkâr ve isyanla karşılayan *nefsimiz aleyhine şahitlik ederiz"* Bu söz, onların yaptıklarını itiraftır.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Dünya hayatı onları aldattı."* Dünya onları süs ve alâyişleriyle oyalayıp tefekkür ve ibretten alıkoydu, *şimdi onlar kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."*

Beyzâvî âyetin tefsirinde der ki: "Bu onların, bozuk düşünce ve hatalı görüşlerini kınamadır. Gerçekten onlar, dünya hayatı ve fâni lezzetlerle aldanıp ahiretten bütünüyle yüz çevirdiler, sonunda, kendilerinin, hakkı inkâr ettiğine şahitlik etmek ve ebedî azaba teslim olmak zorunda kaldılar. Cenâb-ı Hak bu şekilde, onu işitenleri benzeri bir durumdan sakındırmakta ve onları hakka irşad etmektedir."

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberlerin gönderilmesinin hikmetini zikrederek şöyle buyurdu:

---

124 Taberî'nin nakil ve değerlendirmesi için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/560-561.

"Bunun sebebi şudur: Rabb'in, halkı dinden habersizken, haksız yere ülkeleri helâk edici değildir." Yani O'nun peygamber göndermesinin sebebi, kendilerini hiç kimse uyarmadığı için, uyarıdan haberi olmayan bir kavmi, yaptıkları zulüm ve isyanlar yüzünden helâk ederek onlara karşı haksızlık yapmamaktır.

Âyete verilen bir diğer mana şöyledir: Kendilerini uyarmaksızın onları helâk ederek zulümle bir kavmi helâk etmemek için Allah peygamberler gönderdi.

Birinci manada zulmü işleyen fâil halktır, ikinci mana da böyle bir zulme düşmemek için peygamber gönderen Allah'tır. Birinci mana M^ütezile'nin, ikinci mana Ehl-i sünnet'in görüşüne uygundur. Bu açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[125]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsan ve cinlerden herkese, yaptıkları* hayır ve şer *işlere göre farklı dereceler vardır.* Onların her biri, nimette ve azapta birbirinden farklıdır."

Âyetin zâhirî ifadesinden anlaşıldığına göre, cinler de yaptıkları amellerine karşılık nimet veya azaba ulaşırlar; çünkü onlar da mükelleftirler. Meşhur olan görüş budur.

Cinlerin cennete girip giremeyeceği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Taberî ve İbn Ebû Hâtim, Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh] şu sözünü nakletmişlerdir: "Cinler, hesapları görüldükten sonra, diğer hayvanlar gibi toprak olurlar." Ebû Hanîfe'den buna benzer bir görüş nakledilmiştir. Cumhurun yani üç mezhep imamının, ayrıca Evzâî, Ebû Yusuf ve diğerlerinin görüşü ise şudur: Cinler, taatlerine karşılık sevap alırlar ve cennete girerler.

Cinlerin cennetteki yeri hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Bazı âlimler onların, insanların girdiği yere gireceğini söylemiştir; ekseriyetin görüşü budur.

---

125 İbn Cüzey, *el-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, 1/275-276. Buradaki açıklamanın vermek istediği mesaj şudur: Mûtezile'ye göre Allah bir kavme uyarıcı peygamber göndermeden azap ederse zulüm yapmış olur. Ehl-i sünnet'e göre ise, Allah Teâlâ, kullarına rahmet olarak peygamber göndermiştir. Eğer peygamber göndermeden de onları helâk etmiş olsaydı, buna "Allah zulüm yaptı" denemezdi. O, kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder (Mütercim).

Bazıları cinlerin cennetin kenarında bir yere gireceğini belirtmiştir. İmam Mâlik ve ona tâbi olanlar bu görüştedir. Bazıları, cinlerin A'râf ehlinden olacağını söylerken, bazıları bu konuda sükut edip bir şey söylememiştir. Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir* ki herhangi bir amel yahut kulun hak ettiği sevap veya azap O'na gizli kalsın."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'in zengindir;* kullara ve onların ibadetlerine hiçbir ihtiyacı yoktur. *O rahmet sahibidir.*" O kullarını kemale erdirmek için kendilerine ibadetleri emrederek onlara rahmetle muamele eder. Allah Teâlâ ayrıca kullarının isyanlarına hilimle muamele buyurup azaplarını tehir ederek kendilerine rahmet eder. O'nun herhangi bir taate veya isyana ihtiyacı yoktur.

"Ey isyana dalanlar, *Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize başka bir kavim getirir. Hani O, nasıl sizi başka bir kavmin zürriyetinden getirmiş,* önceki nesillerden sonra sizi ortaya çıkarmışsa *sizden başkaları için de aynısını yapar.* Fakat O, katından bir rahmet olarak sizi yok etmedi, elinizden bu nimeti almadı."

Devamındaki âyet: "*Şu bir gerçek ki size vaat edilen şeyler* yani ölümden sonra dirilmek ve sonrasındaki işler *mutlaka* başınıza *gelecektir; siz* bu işlerde Allah'ın kudretini âciz bırakamaz, *olacak şeyleri önleyemezsiniz.*"

130-134. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kâfirlere ancak kendilerine peygamber gönderdikten sonra azap ettiği gibi, günahlarda ısrar eden kimseleri de ancak manevi doktor olan kâmil mürşidleri gönderdikten sonra cezalandırır. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve hali üzere terbiye veren kimselerdir. Kim onlarla birlikte olmaz (terbiye ve sohbet halkalarına girmez) ve sürekli onları tenkitle uğraşırsa o kimse, kalbî büyük günahlarında ısrar eder vaziyette ölür, kendisi bunun farkında bile olmaz. Böylece, yüce Allah'ın huzuruna hasta bir kalple çıkar. Cenâb-ı Hak, irşadla görevli bu dostlarıyla beraber olmadığı için onu cezalandırır. Hak Teâlâ'nın

onu azarlaması, kendisini müşahedesinden ve ilâhî yakınlığı elde eden velilerin makamından uzaklaştırmasıdır. Bu kimse, ilâhî yakınlığı elde eden velilerin makamını ve onların Allah'a yakınlığını görünce,

"Bizi dünya hayatı, onun süsleri, makam ve riyaset aldattı!" der ve hakikatten gafil olduğuna nefsi aleyhine şahitlik eder.

Her devirde velilerin bulundurulmasının hikmeti, gaflet ehli için delilin ortaya konmasıdır. Bir topluluk için Allah'tan uzaklık hali vâki olunca, Cenâb-ı Hak, onlara zulmetmiş olmaz (çünkü kendilerini bu halden kurtaracak sebepleri ve delilleri ortaya koymuştur. Bunların başında rabbânî âlimler, kâmil mürşidler gelir).

Kulun elde ettiği dereceler, ulaştığı makamlar ölçüsündedir; makamlar ise amellere göre elde edilir. Kalbin salih amelleri, kulu bütün gaybı bilen yüce Allah'ın huzuruna yaklaştıran amellerdir. Onlarla Allah'a yakınlık elde edilir, onlardan mahrum olan kalp Allah'tan uzak kalır. Peygamberlerden sonra insanları bu amellere veliler sevkeder.

Peygamberler şeriatın zâhirî amelleri ile hakikate ait bâtını ilimleri birlikte getirmişlerdir. Kâmil mürşid kimi hakikatin sırlarına ehil görürse onu bunlara sevkeder; kul böylece Allah'a yakınlık elde etmiş âriflerden olur. Mürşid kimi hakikat ilimlerinden yana zayıf görürse onu, şeriatın zâhirî amellerine uymaya yönlendirir; kul böylece cenneti hak eden müminlerden olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bâtıla Dalanlara İlâhî Tehdit

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş'i tehdit etmesini ve korkutmasını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (135)

135. ***De ki: "Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere gücünüzün yettiğini yapın! Ben de** (dinime göre) **amel yapıyorum Ahiret yurdunda güzel sonun kime ait olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki zalimler kurtuluşa eremez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere gücünüzün yettiği ameli yapın!"* Yani içinde bulunduğunuz hevâ ve şehvetlerinizden imkân bulduğunuzu yapın. Yahut inkâr ve hevâya uyma işinden hangisine gücünüz yeterse onu yapın. Kastedilen mana şudur: İçinde bulunduğunuz inkâr ve düşmanlıkta devam edin; *ben de* hak yolunda sabır ve sebat göstererek içinde bulunduğum hal üzere *amele devam edeceğim."*

Aslında "Gücünün yettiğini yap!" şeklindeki emir ifadesi, o işi yapana son derece şiddetle bir tehdit içermektedir. Sanki bu tehdidi yapan zat, onu kesin olarak azaba uğratmak istiyor da bu emirle onu buna götürecek işe sevkediyor. Malum olduğu üzere tehdit edilen kimse, kötü iş yapandır. Bu durumda o, kendisine içinden çıkamayacağı bir iş emredilen kimse gibidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak, sonra tehdidi açıktan yaparak şöyle buyurdu: *"Ahiret yurdunda güzel âkıbetin kime ait olduğunu yakında bileceksiniz."* Yani Allah'ın yarattığı ahiret diyarında güzel âkıbetin hangimize ait olacağını yakında bileceksiniz.

Bir diğer mana: Ahiret saadetinin ve ebedî nimetlerin kimlere ait olduğunu yakında bileceksiniz.

Bir diğer mana: Bu dünyada, Allah'ın yardımına mazhar olarak ve bütün dinlere galip gelerek güzel âkıbetin kime ait olduğunu, bu zafere benim mi sizin mi ereceğinizi yakında bileceksiniz.

Bu ifadede, muhatabı uyarırken sözü insafla söyleme ve güzel edep dersi verme mevcuttur. Onda ayrıca, uyarıyı yapanın haklı olduğu için kendisine güvendiğine bir işaret vardır.

Hak Teâlâ, bu âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: *"Gerçek şu ki zalimler kurtuluşa eremez."* Zulüm, inkârdan daha genel bir mana taşır, bunun için âyette "kâfirler" yerine, "zalimler" denilmiştir.

135. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar, kendilerini bütünüyle dünyaya kaptırınca, kendilerini gaflet sarınca ve hevâları galip gelince, ardından onlara bir vaaz ve uyarı yapılsa ona hemen inat ve inkârla karşılık verirler. O zaman vaaz ve uyarıyı yapan kimse, âyette geçtiği gibi onlara şöyle der:

"Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere elinizden geleni yapın! Ben de bana emredildiği şekilde amel ediyorum. Ahiret yurdunda güzel sonun kime ait olduğunu yakında bileceksiniz."

Müşriklerin Cehaleti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câhiliye devri insanlarının cehalet ve ahmaklıklarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ
بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَاۚ فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِۚ
وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. ***Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp kendi zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) ait!" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmaz, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşır! Ne kötü hüküm veriyorlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Arap müşrikler, *Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırdılar.*" Bunlar Havlân'dan bir kabileydi, onlara "Edîm" denirdi. Bunlar ekin, meyve ve hayvanlarından bir pay ayırır; bir delil ve ilme dayanmayan kendi zanlarınca, "Bu Allah'a bu da ortaklarımıza (putlarımıza) ait!" derlerdi. Ortakları için ayırdıkları şeyler Allah'a ulaşmaz, Allah onu kabul etmez, fakat kendi inançlarına göre, "Bu Allah içindir" diyerek ayırdıkları yiyecek ve içecekler sonunda putları için ayrılan kısma katılır.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, ekin ve hayvanlarından bir miktar ayırıp bir pay Allah için bir pay da putları için belirliyorlardı. Allah için ayırdıklarını misafir ve fakirlere harcıyorlardı. Putları için ayırdıklarını ise onlara hizmet eden ve bakımlarını gören kimselere veriyorlardı. Ayırdıkları hayvanları putların yanında kesiyorlardı. Eğer Allah için ayırdıkları daha temiz ve çok olursa onu da putları için ayırdıklarına katıp, "Allah'ın buna ihtiyacı yok!" diyorlardı. Putlarına ayırdıklarını daha güzel ve bol gördüklerinde ise onu putlarına olan muhabbetlerinden dolayı onlar için bırakıyorlardı. Bir rüzgâr esip de Allah için ayrılan ekin ve meyvelerden bir parçayı putları için ayrılanın içine sürüklese onu orada bırakıyorlardı, fakat rüzgâr, putları için ayırdıklarından bir şeyi Allah için ayrılan payın içine taşısa onu alıp geri koyuyorlardı. Kendilerine bir kıtlık isabet etse Allah için ayırdıklarını yiyorlar, putları için ayırdıklarına dokunmuyor, onu putlarına hürmet için olduğu gibi koruyorlardı.[126]

Âyette geçen, *"Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan bir pay ayırıyorlar ..."* ifadesinde, onların son derece cahil olduklarına dikkat çekme vardır. Gerçekten onlar, yüce yaratıcıya hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız varlıkları ortak koştular; sonra bol ve temiz ürünleri putları için ayırarak onları Allah'a tercih ettiler.

Âyette geçen, "Kendi zanlarınca ..." ifadesinde şuna dikkat çekiliyor: Onlar bunu kendileri ortaya çıkardılar, Allah onlara böyle bir şey yapmayı emretmedi.

126 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/362-363.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kötü hüküm veriyorlar!"* Onların kendi nefislerine dayanarak vardıkları bu hüküm ne kadar kötüdür!

136. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette anlatılan durum, şu kimseler için de geçerlidir: Bazı insanlar, kendisine farz olan ilâhî haklarda gevşeklik gösterirken insanların kendisine farz olmayan haklarında daha gayretli ve daha dikkatli davranırlar. Halktan bazı insanları görürsün, sevdiği salih bir zata vereceği hediye ve yardımı öne alırken, zekâtını vermede gevşek davranır. Yine bazı insanlar, fakirlere yemek yedirmeye ve misafirleri ağırlamaya koşarken, zekâtını hakkıyla yerine getirmez. Bazıları vardır ki malının artması ve bereketlenmesi için mallarından bir miktar ayırıp salih zatlara verirken, zekâtına hiç önem vermez ve onu elinden çıkarıp yerine ulaştırmaz. Bütün bunlar, müşriklerin yaptığı işlere benzeyen uygulamalar ve hevâya tâbi olmanın alametidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin düştüğü diğer bir küfür halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثٖيرٍ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ
شُرَكَٓاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دٖينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا
فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137. ***Yine bunun gibi, onların ortakları*** *(Allah'a ortak koştukları insan ve cinler)* ***müşriklerin birçoğuna, çocuklarını*** *(kızlarını)* ***öldürmeyi güzel gösterdi. Bunu, onları helâk etmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için yaptılar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise sen onları uydurdukları ile baş başa bırak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ekin ve hayvanlarında yaptıkları cahilce işler kendilerine süslü gösterdiği gibi, *Allah'a ortak koştukları varlıklar, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi güzel gösterdi."*

Müşriklerin Allah'a ortak koştukları cinler, kendilerine bu işi güzel gösterdi. Yahut bunu yapanlar, putların hizmetini görenlerdi. Bunlar müşrikleri açlık korkusu veya utanç yüzünden çocuklarını öldürmeye teşvik ve sevkediyorlardı. Onlar da erkek çocuklarını bırakıp kız çocuklarını öldürüyordu.

"Onlar bunu, kendilerini azdırarak helâk etmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için yaptılar." Yani onlara üzerinde bulundukları Hz. İsmail'den gelen dini karıştırıp bozmak için böyle yaptılar yahut uymaları gereken dini bozmak için böyle yaptılar.

"Allah dileseydi bunu yapamazlardı." Yani müşrikler kendilerine güzel gösterilen işleri yapmazlardı veya ortak koştukları varlıklar onlara bu kötü işleri güzel gösteremezlerdi veya her iki grup yaptıklarını yapamazlardı. *"Öyle ise sen onları uydurdukları ile baş başa bırak!"* Yani onları iftiralarıyla baş başa bırak.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları ve Allah adına uydurdukları iftiraları kendi hallerine bırak. Bu hüküm, kâfirlerle cihad emrinden öncedir. Daha sonra gelen cihad âyetiyle bu hüküm kaldırılmıştır.

137. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kız çocuklarını hor görüp erkek çocuklarını yüceltenler, bu âyetin uyarısı kapmasına girerler. Burada onlara da bir ikaz vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], miras malından erkeklere özel bir şey tahsis etmeyi yasaklamıştır. Onu yapmak için izin isteyen bir sahabiye de,

"Beni bir zulme şahit yapma!"[127] buyurarak engel olmuştur.

127 Müslim, Hibât, 14-16; Nesâî, Nahl, 1; Ahmed, *Müsned*, 4/268, 269.

Burada bundan daha ince bir noktaya işaret vardır. Şöyle ki: Evlat, insandan doğan, ondan kopup gelen bir parçadır. İnsanın kalbinde safi fikirden elde edilen manevi ilimler ve mevhibeler de onun evladı hükmündedir. Ârifler yanında "evlat" denince, bunlar da kastedilir. Onları öldürmek ise bu ilimleri çıkarmak için fikri kullanmamak ve onları zayi etmektir. Bunu ona güzel gösteren, kalbin şirki ile (yani başka şeylere yönelmesiyle) Allah'tan başka varlıklarla meşgul olması, şekil ve sûretlere takılmasıdır. Bu hal sonuçta fikri iptal eder ve bu ilimler kalbinden çıkmadan ölür gider. Maddeye nazar eden (ona yönelen) kimselere bu işin güzel gösterilmesi, onları, ledünnî ilimlere ve rabbânî sırlara sahip mukarrebîn derecesine ulaşmış velilerin derecesinden düşürmek içindir. Bunun bir diğer sonucu da, onları havâtır (nefsanî düşünce), şek ve vehimler içine atarak dinlerini karıştırmak, istikametlerini bozmaktır. Eğer Allah dileseydi bütün insanları hidayete ulaştırırdı.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette de müşriklerin başka bir cahilliğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ
وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا
افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138. ***Onlar kendi bozuk düşüncelerine göre dediler ki: "Bu** (putlar için ayrılan) **hayvanlar ve ekinler haram olup dokunulmazdır. Bunları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır."** (Onların ayırdığı birtakımı) **hayvanlar da vardır ki onları boğazlarken Allah'ın adını anmazlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Allah yaptıkları iftiraları yüzünden onları cezalandıracaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşrikler ayrıca dediler ki: 'Bu putlar için ayrılmış hayvanlar ve ekinler haram olup dokunulmazdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez.'* Onları ancak putların hizmetini gören ve onların bakımıyla meşgul kimseler yiyebilir. Yine ondan erkekler yer fakat kadınlar yiyemez. *Onlar bunu,* bir delile göre değil, *kendi bozuk düşüncelerine dayanarak söylediler."*

Onlar ayrıca dediler ki: *"Bunlar da üzerine insan veya yük taşınması yasaklanmış hayvanlardır."* Bununla, beş döl veren, putlara adanan ve soyundan on döl alınan deve çeşitlerini kastediyorlardı.

"Onların ayırdığı birtakım hayvanlar da vardır ki onları boğazlarken Allah'ın adını anmazlar; onları boğazlarken sadece putların ismini anıyorlardı."

"Onlar bütün bunları Allah'a iftira ederek yaptılar." Çünkü onlar mallarını kendilerince bu şekilde değişik kısımlara ayırdılar, bunu da yalan ve iftira ile Allah'a nisbet ettiler; sanki bunları Allah'tan gelen bir bilgiye göre söylüyormuş havası verdiler. *"Allah onları bu iftiraları sebebiyle cezalandıracak, bu yüzden onlara azap edecektir."*

138. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ müşrikleri, ancak ortak koştukları ve Allah yerine hüküm verdikleri için kınayıp azarladı. Selamet isteyen kula gereken, Rabb'ine hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece O'na kulluk etmesi, bütün varlığı ile O'na yönelmesi, amellerini sırf Allah için yapması, malını Allah'ın razı olduğu yerlere harcaması, bütün işlerinde yüce Allah'ın çizdiği ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] açıkladığı sınırda durup ona göre davranmasıdır. Kim bunları yaparsa o, Allah'ın dostu olur. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette de yine müşriklerin bir başka cehaletini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَا فِى بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَاۚ وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُۜ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْۜ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139. ***Dediler ki: "Şu hayvanların karınlarında olan yavru yalnız erkeklerimize aittir; o, kadınlarımıza haram kılınmıştır. Şayet*** *(yavru)* ***ölü doğarsa o zaman onlar da buna ortak olur*** *(erkek-kadın herkes ondan yer).*" ***Allah onlara bu yakıştırmalarının cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Dediler ki: Şu develerin karınlarında olan cenin halindeki yavru* doğduğu zaman *o, yalnız erkeklerimize aittir,* kimse onlara ortak olmaz, *o, kadınlarımıza haram kılınmıştır. Şayet yavru ölü doğarsa o zaman kadınlar da buna ortak olurlar* (erkekler ve kadınlar ondan birlikte yerler)."[128]

"*Allah onlara, bu yaptıklarının* yani helâl ve haram konusunda yalandan iftira ile Allah adına ahkâm kesmenin *cezasını verecektir. 'Onların dilleri yalan vasıflarda (yalan yakıştırmalarda) bulunuyor'* (Nahl 16/62) âyeti de bu manadadır. *Şüphesiz ki O, her işinde hikmet sahibidir, yarattığı her şeyi bilendir;* herkese isyanı ölçüsünde karşılık verir."

139. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki cife hükmünde olan dünyaya, erkeklerle birlikte kadınlar da ortaktır. Allah'ın, *"Eğer o, meyte ise onda hepsi ortaktır"* âyeti buna da işaret etmektedir. Kadınlarda zühd (dünyadan elini ve gönlünü çekme) hali, erkeklere nisbetle daha azdır.

---

128 Açıklama için bk. Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî,* 1/494 (Beyrut 2006).

Bir de şunu bil ki Cenâb-ı Hak, her kuluna sahip olduğu vasfa göre karşılık verir; muamele eder. Eğer bir kulun sıfatı, her şeye ve herkese hürmet etmek ve onları yüceltmek ise Allah da onu yüceltir. Şayet onun sıfatı, herkesi küçültmek ise Allah onu küçültür. Kimin sıfatı iyilik yapmak ise Allah ona iyilik eder. Kimin sıfatı kötülük yapmak ise Allah ona kötü muamele eder. Kimin sıfatı fark yani tümüyle mahlûkata yönelmek ise Allah onun kalbini dağıtır. Kimin sıfatı cem' yani kalbini Cenâb-ı Hak'ta toplamak ise Allah onun kalbini kendinde toplar. İşte bu şekilde, herkes nasıl davranırsa ona göre muamele ve mukabele görür. Kısaca, kime nasıl davranırsan öyle karşılık bulursun. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Allah onlara, vasıflarına (sıfat ve davranışlarına) göre karşılık verecektir: O, her işini hikmetle yapar, kullarının her halini bilir."

Çocuklarını Öldürme Şenaati

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, çocuklarını öldürenlerin ne kadar çirkin bir iş yaptıklarını belirterek şöyle buyurdu:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا
رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

140. ***Bir ilme dayanmadan düşüncesizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Onlar hak yoldan sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir ilme dayanmadan düşüncesizce çocuklarını öldürenler,* yani esir olurlar veya fakir düşerim kokusuyla kız çocuklarını öldüren Araplar, *gerçekten hüsrana uğramışlardır.* Onlar bunu bir bilgi ve delile dayanmadan, kıt akıllarıyla, düşüncesizce, cehaletle

yapıyorlardı; Allah'ın onlara rızık verdiği gibi çocuklarına da rızık vereceğini, aslında kendilerinin onlara rızık vermediğini bilemiyorlardı.

"Onlar ayrıca Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, bahîra, sâibe[129] dedikleri develeri ve diğerlerini, *Allah'a iftira ederek, kendi görüşleriyle haram kıldılar* (Mesela şunlara binmek ve yük yüklemek, şunların etini yemek haramdır, dediler). *Onlar gerçekten hak yoldan sapmışlardır ve bu halleriyle doğru yolu bulacak da değillerdir."*

140. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerini zayi edenler, kalpleri için yeni yeni keşfedilmiş hakikatlerden ve ilmin inceliklerinden bir şey elde etmeyen, tam tersine, bir ilme ve basirete dayanmayan basit iş ve sözlerle meşgul olan, Allah'ın kendilerine rızık olarak ihsan buyurduğu ilim ve sırları kendilerine haram edenler gerçekten hüsrana düşmüşlerdir. Eğer bu kimseler, kalplerini manevi kirlerden temizleseler, zâhirlerini saran boş işleri bıraksalar ve kötü âdetlerini terkedip güzel ahlâkı elde etselerdi bu ilimlere ulaşırlardı. Fakat bu kimseler, bahsedilen güzel işleri yapmak bir yana, onları yapmayı haram gördüler, bildikleri zâhirî ilme göre katı bir tavır içine girdiler, bunu da güya mürüvveti korumak için yaptıklarını söylediler. Gerçek mürüvvet ancak takva ve dini hakkıyla yaşamaktır. Allah kendisinden razı olsun, İmam Mâlik'in dediği gibi bu kimseler, Allah'a vuslat yolunu kaybettiler, içinde bulundukları bozuk hal üzere devam ettiklerinden seçkin velilerin yoluna da ulaşamadılar.

Helâli ve Haramı Ancak Mülkün Sahibi Belirler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, her şeyin Allah'a ait oluğunu, başka hiç kimsenin bir şeye sahip olmadığını, dolayısıyla O'ndan başka kimsenin bir şeyi helâl veya haram yapma yetkisinin bulunmadığını belirterek şöyle buyurdu:

---

129 Haram kılınan bu hayvanların tanıtımı Mâide sûresinin 103. ayetinin tefsirinde geçmiştir; oraya bakınız (Mütercim).

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ
ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾

141. ***Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Onların her biri meyve verdiği zaman meyvelerinden yiyin. Hasat zamanı (mala ait) hakkını verin. Bir de israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah,* direkler üzerine kurulmuş *çardaklı ve* yerde yayılmış halde büyüyün *çardaksız salkım yüklü üzümlere sahip bahçeleri yaratandır.*"

Yahut Allah, insanların işlediği yerlerde ekip diktiği ağaçlarla, dağ ve çöllerde kendiliğinden yetişen bitkileri yaratandır.

"*Yine,* yinecek *farklı ürünlere sahip hurma ve ekinleri yaratan O'dur.*" Onlar, renk, tat, hacim, şekil ve keyfiyet olarak birbirinden farklıdır. Bütün bunlar, her şeye gücü yeten, mutlak irade sahibi Allah'ın azametine bir delildir.

"*O Allah ayrıca, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratandır.*" Yani onların bazısı renk ve tat olarak birbirine benzer, bazıları benzemez.

"*Onların her biri meyve vermeye başladığı zaman,* meyvesi tam olgunlaşmamış olsa da *ondan yiyin.*" Âyetteki "yiyin" emri, meyve tam olarak olgunlaşıp da ondan Allah'ın hakkı olan zekâtı vermeden önce, mal sahibinin ondan yemesine bir ruhsat manası içermektedir. Meyve tam olgunlaşınca ise ondan yenen miktar tahminen belirlenmeli ve zekâtı verilirken hesaba katılmalıdır.

"Hasat zamanı onun hakkını verin." Bununla, miktarı ve yeri belirlenmiş zekât değil, ürün toplandığı zaman verilen sadaka kastedilmektedir; çünkü zekât Medine döneminde farz kılınmıştır. Önceleri, toplanan üründen sadaka vermek farz idi, sonra öşürle bu hüküm değiştirildi.

Bazıları, âyette verilmesi istenen şeyin zekât olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu âyetin Medine'de indiği söylenmiştir. Âyetin Mekke'de indiğini söyleyenler, şu izahı getirmişlerdir: "Allah bu âyette üründen zekât vermeyi farz kıldı, fakat miktarını belirtmedi, bu miktarı Medine'de inen âyette belirtti."

Bu zekâtın hasat zamanı verilmesinin emredilmesi, ürün toplanır toplanmaz vaktini geciktirmeden hemen verilmesi gerektiğine dikkat çekmek içindir. Genelde halk, bunun tersini yapmaktadır. Onlar ürünü önce depoya koymakta, zekâtını daha sonra vermektedir.

"Hasat günü ürünün hakkını verin!" emri, bize şunu da bildirmektedir: Meyve, kabuğundan ayırılıp temizlendiği zamanda değil, olgunlaşıp kemale erdiği zaman zekâtı farz olur. Bunun için dinimiz, ürün sahibi erişip olgunlaşmış üründen zekâtını vermeden yemişse bunu tahminen hesap edip nisaba katmasını istemiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de malınızı israf etmeyin."* Yani onu verilmesi gereken yerin dışında sarfederek ve size emredilenin dışına çıkarak mesela Allah'ın yarattığını putlara harcayarak mallarınızı israf etmeyin.

Bir diğer mana: Bütün malınızı sadaka olarak harcayıp israf etmeyin. Şu âyet de bu manadadır: *"Elini büsbütün de açma!"* (İsrâ 17/29).

"Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez, yani onların yaptığından razı olmaz."

141. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah, kötü âdet ve alışkanlıklarını terkeden kimseye marifet cennetlerini bahşeder. Bu cennetlerin bir kısmı, ceberût âleminin (ilâhî zata ait âlemin) müşahedesi sebebiyle çardaklıdır, bir kısmı sahibi sadece melekût âleminin müşahedesiyle kaldığı için çardaksızdır.

Şöyle de denebilir: Bazı marifet cennetleri, sahibi eşyanın zâhiriyle birlikte manasını da yani iç yüzünü ve hakikatini de müşahede ettiği için çardaklıdır; bazıları ise sahibi sadece eşyanın zâhirî yönünü müşahede ettiği için çardaksızdır.

Bir diğer mana: Bazı kullar, kâinatta yüce yaratıcıyı ve eserlerini birlikte müşahede ettiği için, ona ihsan edilen marifet cennetleri çardaklıdır; bazıları da sadece kâinatta ilâhî kudretin eserlerini müşahede ettiği için, ona ihsan edilen marifet cennetleri çardaksızdır. Aslında hepsi bir manaya çıkar fakat çardaklı olan cennet, diğerinden daha yüksek ve daha mükemmeldir.

Birincisi, bekâ ve sahv (manevi uyanıklık) makamıdır; ikincisi, fenâ ve sekr (manevi sarhoşluk) makamıdır.

Âyette geçen hurma ve ekin, değişik ilimleriyle hakikati ve şeriatı temsil etmektedir. Zeytinle nar ise üzerinde ittifak edilen ve edilmeyen amel ve halleri temsil etmektedir. Onların her birinin meyvesi, manevi müşahedenin tadıdır. Öyleyse mürid, bu hal ve makamlar olgunlaşıp kemale erince onun meyvelerini yesin. Hak yolcularına denir ki: "Hallerde israfa gitmeyin; şüphesiz Allah israf edenleri sevmez."

Kulların Günlük İstifadesi İçin Yaratılan Bazı Hayvanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, özellikle insanların günlük hayatında hizmet görmesi için yarattığı bazı hayvanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًاۜ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌۙ ﴿١٤٢﴾ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۚ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ
الْمَعْزِ اثْنَيْنِۜ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
الْاُنْثَيَيْنِۜ نَبِّؤُ۫نِي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَۙ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ

اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ
اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَاۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

142. ***O ayrıca hayvanlardan da değişik türler yarattı. Onların bir kısmı yük hayvanı olarak, bir kısmı da*** *(diğer faydaları yanında özellikle)* ***tüyünden sergi ve döşek yapılmak için kullanılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin. Şeytanın adımlarına tâbi olmayın; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.***

143. *(Allah bu hayvanları dişi ve erkek olarak)* ***sekiz çift yarattı: Koyundan iki, keçiden iki ... De ki: "O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana bir ilimle bildirin."***

144. ***Deveden de iki, sığırdan da iki*** *(yarattı).* ***De ki: "O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle tavsiye ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır! Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah ayrıca,* sizin için *hayvanlardan da değişik türler yarattı. Kimi yük için kullanılır;* iri cüsseli büyük hayvanlar gibi. *Bazı hayvanlar ise* küçük cüsseli ve yere yakın olduklarından üzerlerine binilmez. Binilecek hayvanlar deve ve benzeri hayvanlardır, diğerleri ise koyun cinsidir. Koyun ve benzeri hayvanlara binilmeyip onların *özellikle tüylerinden istifade edilir, ondan yaygı ve döşek türü şeyler yapılır."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin."* Yani Allah'ın size helâl kıldığı şeylerden yiyin. Kendi kafanıza göre helâl ve haram

belirlemede *şeytanın adımlarına uymayın; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."*

Cenâb-ı Hak, bundan sonra bu hayvanları genişçe açıklayarak buyurdu ki:

"Allah, her sınıftan dişili ve erkekli *sekiz eş yarattı.* Buradaki sınıf, birbiriyle eşleşen gruptur. Yüce Allah bu sınıfları şöyle açıkladı:

"Koyundan iki, keçiden iki sınıf yarattı." Yani koyun cinsinden erkek ve dişi olarak bir çift yarattı. Bunlar, koç ile koyundur. Aynı şekilde, keçi cinsinden de erkekli dişili bir çift yarattı. Bunlara teke ve dişi keçi denir.

"Resûlüm, kafalarınca hayvanları haram ve helâl sayan müşriklere *de ki: 'Allah, bunların yani koyun ile keçinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer,* hayvanları haram etme iddianızda *doğru iseniz bana,* Allah'ın bunlardan herhangi birini haram ettiğini gösteren *bir delille haber verin."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah deveden* erkek ve dişi olarak *bir çift, aynı şekilde sığırdan da* erkek ve dişi olarak *bir çift yarattı. Müşriklere de ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan herhangi bir yavruyu mu haram kıldı?"*

Âyetteki bu üçlü taksimat, kâfirlerin hayvanları tâbi tuttukları taksime göre yapılmıştır. Onlar hayvanları bu şekilde üç gruba ayırıyorlardı. Böylece onların Allah'a karşı yalanları ortaya çıktı. Bu aynı zamanda onlar için bir kınamadır; çünkü onlar, bir defasında erkek hayvanları, diğerinde dişileri haram ediyorlardı. Âyette onlara şu soru soruluyor:

Söyleyin bakalım, sizin bütün erkek hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların erkek olması mıdır? Yine söyleyin bakalım, sizin bütün dişi hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların dişi olması mıdır? Ayrıca söyleyin bakalım, sizin bütün rahimlerdeki hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların rahimlerde olması mıdır? Onları haram yapmak için böyle bir hususiyet gerekçe olamaz, hem sizin onları haram yapmaya bir hak ve yetkiniz de yoktur. Buradaki soru, onların yaptığını kınama ve ret içindir. Âyetin peşinden gelen şu söz de bunu destekliyor:

"Yoksa Allah'ın size, 'Bunları haram edin!' şeklinde bir tavsiyede bulunduğuna şahit mi oldunuz?" Sizin böyle bir şeye şahit olmanız için, müşahede ve işitmekten başka bir yolunuz yoktur; sizin de bu imkânlardan bir nasibiniz yoktur. Siz, bunları ancak Allah'a iftira ederek söylüyorsunuz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'a karşı yalan uydurup O'nun haram etmediğini, 'Allah bunu haram etti!' diyenden daha zalim kim vardır!"*

Bununla müşriklerin Amr b. Luhay ve emsali ilk büyükleri kastediliyor. Mana şudur: Allah adına yalan söyleyen kimseden daha zalim kimse yoktur. Onlar bunu hiçbir ilme dayanmadan insanları saptırmak için yapıyorlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, zalim bir toplumu muratlarına erdirmez yahut onları kendilerine fayda veren şeye ulaştırmaz."*

142-144. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı haller vardır ki sahibi rubûbiyyeti müşahede etmesi sebebiyle hal onu hürriyet makamına (bütün mâsivadan kurtulup tamamen Allah'a bağlanma makamına) ulaştırır; onun üzerinde izzet hali ve manevi zuhuratlar galip gelir. Bazı haller vardır ki kulu ubûdiyyet (kulluk) makamına ulaştırır; onun üzerinde zillet ve inkisar hali (kalp kırıklığı) hâkim olur.

"Onların bir kısmı yük taşımak içindir, bir kısmı da tüyünden yaygı, sergi ve döşek yapmak için kullanılır" âyeti, âriflerin nazarında, bu manevi hallere de işaret etmektedir. (Yük taşımak izzet ve kuvvete, sergi ise zillete işarettir). Bu durumda mürid, bu hallerden hangisi kendisinde hâkim olursa ondan istifade etmeye baksın, şeytanın adımlarına uymasın; şeytana uyarsa haddini aşar, halinin kadir ve kıymetini bilmez.

Bu haller şekiz çeşittir. Onların dördü süflî (âdi, basit) olup kulluğa münasiptir. Dördü ulvî, yüce olup rubûbiyyete münasiptir. Süflî olanlar zillet, fakirlik, acziyet ve zayıflıktır. Ulvî olanlar ise izzet, zenginlik, kudret ve kuvvettir.

Kim bu sıfatlara tutunmak istiyorsa, zillet penceresinden şöyle seslensin:

"Ey Azîz, ey her hükmünü icra eden yüce Allahım! Bu zelil kuluna senden başka kim izzet verebilir?"

Fakirlik penceresinden şöyle seslensin: "Ey Ganî, ey her şeye sahip zengin Allahım! Bu fakir kulunu senden başka zengin edebilir?"

Acziyet penceresinden şöyle seslensin: "Ey Kadîr, ey her şeye gücü yeten Allahım! Bu âciz kuluna senden başka kim yardım edebilir?"

Zafiyet penceresinden şöyle seslensin: "Ey Kavî, ey sonsuz kuvvet sahibi Allahım! Bu zayıf kuluna senden başka kim destek verebilir?"

Kul bu şekilde dua edince, kendisine hemen icabet edildiğini görür. Kim yüce sıfatları elde etmek istiyorsa tam bir zillet haline bürünsün ki ilâhî izzet onu destekleyip izzet ve şerefe ulaştırsın. Kul Allah'a karşı fakirliği elde etsin ki ilâhî zenginlik onu zengin etsin. Tam bir acziyete bürünsün ki ilâhî kuvvet onu kuvvetlendirsin. Zayıflığını anlasın ki ilâhî kuvvet onu destekleyip o halden kurtarsın. Kısaca sen kulluk vasıflarını elde et ki Allah seni kendi sıfatlarıyla desteklesin. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yenilmesi Haram Olanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kulların haddi aşmamaları için kendilerine haram kıldığı şeyleri belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ
مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ
اللّٰهِ بِه۪ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

145. ***De ki: "Bana vahyedilende, yiyen kimse için*** *(sizin haram dediklerinizden)* ***haram edilmiş bir şey bulamıyorum;*** *(bana gelen vahiyde)*

ancak şunlar haram edilmiştir: Leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o pistir- ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan. Kim dara düşer de bunlardan yemek zorunda kalırsa** (başkasının hakkına) **saldırmamak ve** (zaruret sınırını) **aşmamak üzere onlardan yiyebilir." Şüphesiz Rabb'in çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Bana gelen vahiyde* Kur'an'da veya her türlü vahiyde, *yiyen kimse için* sizin haram dediklerinizden *haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Bana gelen vahiyde ancak şunlar haram edilmiştir:*

1. *Leş,* yani boğazlanmadan kendi başına ölmüş hayvan.

2. *Akıtılmış kan,* yani kesilen hayvandan fışkırarak dökülen kan.

3. *Domuz eti.* Onun eti, pistir. Denilmiştir ki domuzun eti, onu yiyen kimseye eşini kıskanmama huyunu geçirmektedir; bu domuza ait bir özelliktir.

4. *Günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan.* Yani Allah'tan başkası için kesilen, kesilirken putların ismi anılan hayvanlar. Âyette bu işe, "fısk" denmiştir, çünkü bunu yapan kimse büyük bir fıska yani çirkin bir harama dalmaktadır.

Âyet, yenilmesi haram edilen şeylerin zikredilenlerle sınırlandırılmasını gerektiriyor; halbuki sünnet-i seniyyede, burada zikredilmeyen bazı şeyler haram edilmiştir; mesela ehlî eşeklerin ve köpeklerin etini yemek ve diğerleri gibi. Bazı âlimlere göre, sünnet, âyetin sınırlandırmasını neshetmiş, ona başka şeyleri de eklemiştir. Diğer bir grup âlim der ki: "Âyet, belli bir sebep üzerine inmiştir; bu, haram edilen şeyleri bunlarla sınırlandırmayı gerektirmez. Âlimlerden diğer bir grup ise âyette zikredilenlerin dışında belirtilen hayvanların etini yemenin mekruh olduğunu söylemiştir.

Beyzâvî der ki: "Âyet muhkemdir (hükmü açık, kesin ve devamlıdır). Çünkü o, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) o zamana kadar-

ki inen âyetlerde bunlardan başka haram kılınan bir şeyi bulmadığını göstermektedir. Bu, diğer bir şeyi haram kılan âyetin gelmesine ters değildir. Öyleyse bunu, kitabın sünnetle neshedildiğine veya onların dışındaki her şeyin helâl olduğuna delil göstermek sahih olmaz; ancak bu konuda istishap[130] yoluyla bir hükme varılabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim dara düşer de bunlardan yemek zorunda kalırsa* başkasının hakkına *saldırmamak ve* zaruret sınırını *aşmamak üzere onlardan yiyebilir. Şüphesiz Rabb'in çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*

Cenâb-ı Hak, sonra, darda kalan kimseyi istisna ederek şöyle buyurdu: Kim bu haram edilen şeylerden yemek zorunda kalırsa, kendisi gibi darda kalan birine saldırmadan ve zaruret ölçüsünü aşmadan yerse, şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir; onu hesaba çekmez.

145. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, bütün manevi hallerden kuvvet kazanır, ancak o hal, dinde helâl olmayan bir hal ise, onda manevi istifade olmaz. Hallerden murat, nefse ağır gelen bütün âdetlerini terketmektir (Yani kalbin mâsivadan temizlenip marifete ermesidir). Dinen haram olan bir şeyi almakta bereket yoktur, çünkü o pistir.

Bazı sûfîler, hamamda hırsızlık yaparak kendini halkın gözünden düşüren ve böylece şöhret âfetinden kurtulmak isteyen zatın hadisesini delil göstererek, bazı durumlarda sakıncalı şeyleri yapmayı câiz görmüşlerdir; fakat bu, tenkide açık bir durumdur.

Kim kendisine galip gelen halin etkisiyle, dinin emrine aykırı davranma kastı bulunmaksızın, bazı mubah olmayan şeyleri almak veya yapmak zorunda kalırsa, şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir; bu durumdaki kimseyi hesaba çekmez. Bazıları, yukarıda geçen hırsızlık olayını bu manada yorumlamıştır.[131] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

130 İstishap, bir konuda yeni ve aykırı bir hüküm olmadığı sürece, ona daha önceki hükmü vermektir. Geniş bilgi için bk. Zeydân, *el-Vecîz*, s. 267-271 (Dersaâdet).

131 Bu hırsızlık olayı, Bakara sûresinin 267. âyetinin tefsirinde geçmiştir.

İsrâiloğulları'na Haram Edilen Yiyecekler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na haram ettiği şeyleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146. ***Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Onlara, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık; ancak sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç. Haddi aşmaları sebebiyle onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphe yok ki biz, hep doğru söyleriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilere* deve, kaz, deve kuşu gibi parmakları açık olmayan ve tırnakları bulunan *bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık.*" Burada kastedilen hayvanların bütün tırnaklı ve pençeli hayvanlar olduğu da söylenmiştir. At ve katır gibi tek tırnaklı hayvanlara, tırnaklı hayvan denmesi mecazidir.

"*Onlara, sığır ve koyunun* yağı gibi *iç yağlarını da haram kıldık; ancak sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç,* onlar haram edilmedi." Yani inek ve koyunun sırtlarında kalan yağ, kendilerine helâldir, fakat onlar bugün onu yemezler. Şeyhim, fakih el-Cenevî el-Hasenî[132] bana şunu nakletti:

"Yahudi âlimlerinden birine, 'Sizin kitabınızda hayvanın sırtında kalan yağ haram mıdır?" diye sordum, bana, 'Hayır, fakat biz onu harama düşmeyelim diye (sedd-i zerâi' için) yemiyoruz' dedi."

132 Ebû Abdullah Muhammed el-Cenevî (v. 1200/1786), müfessirimiz İbn Acîbe'nin kendisinden fıkıh ve hadis dersleri aldığı ve kendisi sayesinde tasavvufla tanıştığı üstatlarındandır. bk. Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294.

Onlar, işi zora soktuklarında Allah da kendilerine hükmü ağırlaştırdı.

Yahudilere bağırsaklarda ve karında bulunan yağlar da helâl edildi. Ayrıca bütün vücutta kemiğe karışmış yağlar da helâl edildi. Ancak onlar işi zora soktular, Allah da onlara bir ceza olarak daha sonra hepsini haram kıldı (bk. Nisâ 4/160).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu ceza onlara haddi aşmaları* yani zulümleri *sebebiyle verildi. Şüphe yok ki biz,* haram kılma ile ilgili haberde olduğu gibi, *hep doğru söyleriz."* Bu âyette, Allah'ın haram kılmadığını haram edenlerin yalan söylediğine tariz yoluyla işaret edilmektedir.

146. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu sonucu çıkarabiliriz: Günah ve isyanlar, kulun nimetlerden alacağı lezzeti azaltır ve beşerî yönüne ait rızkın tadını bozar. Günahlar ayrıca kulun kalbinde muamelenin (Allah için yaptığı amellerin) tadını azaltır, onun ruhunda ve sırrında geçekleşecek olan müşahede lezzetini yok eder. Allah Teâlâ'nın, *"Onları haddi aşmaları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık..."* âyeti bunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Eğer belde ahalisi, iman edip günahlardan sakınsalardı, onlara gökten ve yerden bereket kapılarını açardık" (A'râf 7/96).

Cenâb-ı Hak, kalbin durumu hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'tan korkup takva sahibi olursanız, O size hak ile batılı ayırt edeceğiniz bir nur verir..." (Enfâl 8/29).

Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmaktadır:

"Allah'tan korkun; Allah size ilim öğretir..." (Bakara 2/282). Yani Allah size tarafından özel olarak ihsan ettiği bir ilim öğretir. Buna "ledünnî ilim" denir.

Bütün günahlar, kul tövbe etmezse onu ilâhî huzurdan uzaklaştırır. Bütün taatler de kulu ilâhî huzura yaklaştırır. Manevi nimetlere

ulaşmak, ancak Allah'a yakınlık ölçüsünde olur. Onların azalması da Allah'tan uzaklaşma ölçüsünde olur. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Allah'ın Geniş Rahmeti ve Hilmi

Günahlar, onu yapan kula acilen ceza vermeyi gerektirir, ancak Hak Teâlâ, kendisinin sonsuz rahmet ve hilim sahibi olduğunu haber vererek şöyle buyurdu:

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ
عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147. ***Eğer seni yalanlarlarsa de ki: "Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir; bununla birlikte O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *eğer seni yalanlarlarsa onlara de ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir."* Bu yalanlamanıza karşı hemen azap vermeyip size mühlet verir. Sakın O'nun verdiği mühlete aldanmayın. O, mühlet verir, ama asla ihmal etmez. Bunun için rahmet sahibi olduğunu bildiren sözün peşinden şöyle buyurdu:

"O'nun azabı, suçlulara geldiğinde onlardan uzaklaştırılamaz."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, itaat edenler için rahmet ve hilim sahibidir; isyana dalanlar içinse şiddetli azap sahibidir. Açıkça böyle denilmeyip onun yerine, *"O'nun azabı, suçlulara geldiğinde onlardan uzaklaştırılamaz"* buyrulması, zımnen onların başına bir azap ineceğinin uyarısını yapmak içindir. Âyet ayrıca şunu da göstermektedir: Azap onları çepeçevre saracak, onu savmak mümkün olmayacaktır. Bu açıklamayı Beyzâvî yapmıştır.

İbn Atıyye'nin tefsirinde denir ki: "Fakat Allah'ın geniş rahmetine de aldanmayın; şüphesiz O'nun günahkârlardan savılamayacak şiddetli bir azabı vardır."[133]

147. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, yüce Allah'ın geniş rahmetinin şiddetli azabından önce zikredilmesinden şu sonuç çıkar: Allah'ın rahmetinden ümit yönü, O'ndan korkmaktan daha kuvvetlidir. Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olmak, kuldan her halde istenmiştir. Gerçekten ümit ve güzel zan, kulun muhabbetini ve sadece Mevlâ'sına yönelmesini temin eder, korku ise böyle değildir.

Bu konuda sûfîlerin görüşü şudur: Kulda, her vakit ümit halinin galip olması, daha faziletlidir. Fakihler ise şöyle der: Kulun sıhhatli anında korku halinin galip gelmesi uygundur; böyle olursa kul kendisini günahlardan çeker. Hastalık halinde ise ümit halinin galip olması uygundur. Çünkü o anda korkunun bir faydası yoktur.

Sûfîler, kulu esasen fiil sahibi görmezler. Onun kendi başına bir işi yapma veya terketme kuvveti yoktur; o sadece ilâhî kudretin kendisinde ne yaptığına bakar. Bu haldeki kul, her an ölüme yaklaşmış kimsenin hali içindedir; onda ümidin ağır basması güzeldir. Fakihlerse kula ait bir iş yapma, kazanç ve ihtiyarın (seçme imkânının) olduğunu söylemektedirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hüküm Allah'ın, Sorumluluk Kulundur

Kaderde takdir edilen şeyi kendine delil göstererek onun arkasına sığınıp kendini sorumluluktan sıyırmaya çalışmak hiçbir gruba fayda vermez. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا

133 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/359 (Beyrut 2001).

قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ
اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُۚ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ
اَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ
هٰذَاۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

148. ***Müşrikler diyecekler ki: "Allah dileseydi biz ve atalarımız Allah'a ortak koşmazdık, hiçbir şeyi haram da kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde*** *(peygamberleri)* ***yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz ancak zanna*** *(kendi boş kuruntunuza)* ***tâbi oluyor ve sadece yalan söylüyorsunuz."***

149. ***De ki: "Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."***

150. ***De ki: "Allah şunu yasak etti" diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin!" Eğer onlar şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rab'lerine*** *(başka varlıkları)* ***denk tutuyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müşrikler,* kendilerini savunmak için *diyecekler ki: Eğer Allah bizim şirk koşmamamızı dileseydi biz ve atalarımız Allah'a ortak koşmazdık;* hayvanlar ve diğer şeylerden *hiçbir şeyi haram kılmazdık.*" Demek istiyorlar ki eğer biz, Allah katında beğenilmeyen bir halde olsaydık, Allah bize mühlet vermez ve bizi o halde terketmezdi. O'nun bize mühlet vermesi ve bizi olduğumuz halde terketmesi, O'nun bizden bunları yapmamızı istediğine bir delildir.

Onların şüphesine şöyle cevap verilir: Bu düşünce ve sözler, Allah'ın bütün peygamberlere indirdiği hakikate aykırıdır. Önce, Cenâb-ı Hak, onları içinde bulundukları bâtıl halde terketmemiş, bilakis onlara Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndererek bu halden çıkmalarını ve ilâhî hükme ters bir irade ortaya koymamalarını emretmiştir.

Ayrıca onlar, *"Allah dileseydi biz şirk koşmazdık ..."* sözlerini, işledikleri kusurlara bir özür dilemek için söylemediler; onlar bu sözü sadece kendilerini savunmak ve yaptıklarına bahane uydurmak için söylediler; halbuki kaderle kendi yaptığına bahane getirmek doğru değildir. Hâsılı, onlar güya işin hakikatine sarıldılar fakat şeriatı (ilâhî dinin hükümlerini) terkettiler. Bu ise küfür ve zındıklıktır. Çünkü bâtında hakikate sarılmak gerektiği gibi, zâhirde de Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî hükümlere sarılmak gereklidir. Yoksa kul, bâtıl üzeredir. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların bu sözünü reddederek şöyle buyurdu:

"Onlardan öncekiler de aynı şekilde peygamberleri yalanladılar, kendi karanlık itikadlarına göre hakikat dedikleri şeye sarıldılar, sonunda azabımızı tattılar." Yani peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle başlarına indirdiğimiz azabı tattılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara de ki: Yanınızda,* Allah'ın size şirki emrettiğini, helâl ettiği şeyleri haram etmeye müsaade verdiğini ve sizin bunları yapmanıza razı olduğunu gösteren, *bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?* Varsa çıkarın ortaya! Hayır, böyle bir şey yok; *siz ancak zanna,* sizce de gerçeği olmayan bâtıl bir kuruntuya *tabi oluyor ve sadece Allah Teâlâ adına yalan söylüyorsunuz."*

Bu âyette, iman konularında zanla ulaşılan bilginin yeterli olmayacağına bir delil vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, onlara de ki: Kullarına karşı kesin ve geçerli delil, ancak Allah'ındır."* Şöyle ki Allah, kullarına rahmetini müjdeleyici ve azabından korkutucu peygamberler gönderdi. Bu peygamberler onlara tek ilâh olarak Allah'ı tanımayı ve O'na itaat etmelerini emretti. Bundan sonra her kim onlara aykırı hareket ederse onun aleyhine delil oluşmuş ve azap sebebi gerçekleşmiş oldu. Bu delil,

dinin zâhirî hükümlerine göredir. İşin hakikatine bakınca, bütün işler Allah'ın elindedir; O, dilediğini adaletiyle dalâlet içinde bırakır, dilediğini de lutuf ve ihsanıyla hidayete ulaştırır.

"Eğer Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi." Fakat O, bazılarının hidayete ulaşmasını, bazılarının da dalâlet içinde kalmasını dilemiştir. Diğer bir âyetin beyanıyla, *"O'na yaptıklarından hesap sorulmaz, kullara ise sorulur"* (Enbiyâ 21/23).

Buna göre müşriklerin, *"Eğer Allah dileseydi, bizler şirk koşmazdık ..."* sözleri, Allah hakkında doğrudur; fakat onlar şeriatın hükümlerini ihmal ettiklerinden dolayı kendileri mâzur görülmez.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: 'Allah şunu yasak etti' diye şahadet edecek şahitlerinizi, büyüklerinizi ve önderlerinizi getirin!"*

Onların önüne delil koyup kendilerini susturmak ve kendilerini âciz bırakıp sapıklıklarını ortaya çıkarmak için şahitlerini getirmeleri istendi. Eğer getiremeyeceklerse bu konuda onlara sarılıp peşlerinde gidilmemesi gerektiği ortaya konmuş oldu.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu: *"Eğer onlar şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme!"* Yani onları tasdik etme, kendilerine, yaptıkları şahitliğin geçersizliğini açıkla. *"Âyetlerimizi yalanlayanların arzularına uyma!"* Bu ifade, âyeti yalanlayan kimsenin, ancak hevâsına uyan biri olduğunu, hakka tâbi olan kimsenin ise ancak âyetleri tasdik edeceğini gösteriyor.

Bir de putperestler gibi, ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma!

"Onlar, başka varlıkları Rab'lerine denk tutuyorlar, onları zat-ı bâriye emsal görüyorlar."

148-150. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dünyada kullarını iki vazifeyi yerine getirmekle mükellef tutmuştur. Bunlar, şeriat ve hakikattir. Şeriatın hükümlerinin icra mahalli, zâhirî âzalardır; hakikatin tahsil mahalli ise iç âlemdeki manevi hassalardır.

Şeriat teklifi (hüküm koymayı), hakikat ise tarifi (marifeti) gerektirir.

Şeriat, hikmeti müşahede etmektir; hakikat ise ilâhî kudreti müşahede etmektir.

Allah Teâlâ şeriatı, hakikatin ridâsı ve libası yapmıştır. Cenâb-ı Hak, sonra kalbe iki göz vermiştir, ona "basiret" denir. Onların biri hikmete bakar, ilâhî hükümleri korur; diğeri ise kudrete bakar, hakikatleri ayakta tutar.

Bazı insanlar, (isyanlarına mazeret oluşturmak için) kalplerinin ilâhî kudrete bakan gözünü açmışlar, şeriata bakan gözünü kör etmişlerdir. Bunlar, kâfirler ve zındıklardır; bunun için, *"Eğer Allah dileseydi biz O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdık!"* dediler. Bazıları, kalbin şeriat gözünü açtılar, hakikat gözünü ihmal ettiler; onlar, ashâbü'l-yemîni oluşturan müslümanların avamıdır; bunlar, ezelde takdir edilen ilâhî kadere iman ettikleri halde, işin hakikat yönünü göremedikleri için, başlarına gelen acı olayları tenkit ederler, onlara rıza göstermezler. Eğer onları inkâr ederlerse basiretleri hepten kör olur.

Müslümanlar içinde bir topluluk da vardır ki Allah onları sevmiş ve kendilerinin hakikat gözünü (basiretlerini nurla) açmıştır. Onlar, bütün işlerin Allah'a ait olduğunu gördüler, O'ndan başka hakiki fâil görmediler. Bunun için, iç âlemlerinde bütün eşyaya ve tecellilere edeple nazar ettiler, her şeye karşı edebe büründüler. Allah onların şeriat gözünü de açtı, bütün kulluk vazifelerini dinin öğrettiği yol ve usul üzere yerine getirdiler. Bunlar, ârifibillâh velilerdir.

Kim, hakikat ilimlerine sarılır da şeriatı ihmal ederse zındık olur, dinden çıkar. Kim, şeriatın zâhirî hükümlerine sarılır da hakikat ilmini ihmal ederse fâsık olur (marifetinin azlığından Allah korkusu da az olur ve kalbi gaflet içinde kaldığı için günahlara dalar).

Kim, ilâhî hükümleri uygulamak ister de buna gücü yetmezse bakılır: Eğer bu kimse elinde olmayan, kendini aşan bir manevi cezbe ve sarhoşluktan dolayı ilâhî hükümleri icraya muvaffak olamıyorsa mâzurdur. Şayet tembellikten dolayı yapmıyorsa o kimse, ilâhî yardım-

dan mahrum kalmış ve kendi başına terkedilmiş biridir. Eğer bu hükümlerden birini inkâr ettiğinden dolayı amelden geri kalmışsa o kimse huzurdan kovulmuş ve şeytanın grubuna katılmış biridir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Bütün İnsanlara Haram Kılınan Şeyler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onlara kendisinin haram kıldığı şeyleri açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَاناًۚ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْۚ
وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ
الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾
وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا
قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ
بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاط۪ي مُسْتَق۪يماً فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا
السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

151. ***De ki: "Gelin Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; çünkü sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın!" İşte Allah, akıl edesiniz diye bunları size emretti.***

152. ***Yetimin malına yaklaşmayın; ancak ona, rüşd çağına erişinceye kadar en güzel biçimde*** *(onu korumak ve artırmak için)* ***yaklaşabilirsiniz. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz.*** *(Bir davada)* ***Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun. Allah'ın ahdini*** *(size emrettiklerini)* ***hakkı ile yerine getirin. İşte Allah, iyice düşünesiniz diye bunları size emretti.***

153. ***Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur; buna uyun.*** *(Başka)* ***yollara uymayın. O yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte Allah, sakınıp korunasınız diye bunları size emretti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını,* sizden önceki milletlerin haramlığında ittifak ettikleri, hiçbir milletten hükmü kaldırılmayan, bilakis Allah'ın her ümmete terkini emrettiği şeyleri *okuyayım:"* İşte, size ve önceki ümmetlere de yöneltilen ilâhî emirler:

"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın." Bilakis O'nu bir olarak tanıyın ve sadece O'na kulluk edin.

"Ana babaya iyilik edin." Onlara kötü davranmayın; çünkü onlara kötü davranan kimse kendilerine iyilik ve ihsanda bulunmuş olmaz.

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin." Yani içine düştüğünüz fakirlikten dolayı çocuklarınızı öldürmeyin. Araplar, fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürüyorlardı, bu âyet inerek onu yasakladı. Âyette, fakirlik korkusuyla öldürmeyin buyruldu, bundan, fakirliğin dışında bir sebeple çocukların öldürülmesinin mubah olduğu anlaşılamaz.

Bu yasağın gerekçesi şöyle açıklanıyor: *"Sizin rızkınıza da onların rızkını da biz veriyoruz."* Öyleyse onların rızık derdine düşüp kendilerini öldürmeyin.

"Kötülüklerin, büyük günahların *açığına da gizlisine de yaklaşmayın."* Günahın açığı, insanların içinde iken, gizlisi de tek başına iken yapılandır.

Bir diğer mana: Açık günahlar, dış âzalarla yapılan, gizi olanlar ise kalplerde bulunan ayıplardır.

"Allah'ın, hak olan bir durumun dışında, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın." Müslüman birinin öldürülmesini haklı kılacak sebepler, kısas uygulamak, dinden döneni katletmek ve zina eden evli kimseyi öldürmek gibi sebeplerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak şu üç şeyden biri sebebiyle dökülür: Evlendikten sonra zina ederse, imana girdikten sonra küfre dönerse, haksız yere kastî olarak bir kimseyi öldürürse (kendisine kısas uygulanır)."[134]

"İşte Allah, akıl edesiniz diye bunları size emretti." Artık siz de kendinize fayda ve zarar veren şeyleri düşünüp ona göre davranırsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Ayrıca yetimin malına yaklaşmayın; ancak, yetim rüşd çağına erişinceye kadar malını korumak ve artırmak için, *ona en güzel şekilde yaklaşıp tasarrufta bulunabilirsiniz."*

Yetimin malına yaklaşmayı yasaklayan emir, ondaki bütün tasarrufları içine almaktadır. Bunda sedi-i zerâi' yani, harama giden yolu tıkama vardır; çünkü yetimin malına yaklaşmak bile yasak edilince, onu yemek öncelikle yasak olur. Yetimin rüşd yaşı, kendisine fayda ve zarar verecek şeyleri bilmesi, malını saçıp savurmadan harcayacak güveni vermesidir; bu hale ulaşınca malı kendisine teslim edilir.

"Ölçü ve tartıyı adaletle, tam hakkını vererek noksansız *yapın."*

"Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz." Yani her kula gücünün yeteceğini ve kendisine ağır gelmeyecek şeyleri emrederiz.

Yüce Allah, ölçü ve tartıda adaletli olmayı emretti. Adalet, bir şeyi noksan ve fazla yapmadan hakkını vermektir. Adalet, tesbitinde zorluk bulunmayan şeylerde aranır. Böyle bir işte adalet korunduğu zaman, kul, ötesinden mesul olmaz, elinde olmayan şeyler affedilir.

---

134 Buhârî, Diyât, 22; Müslim, Hudûd, 15-16.

Mahkemelik bir davada ve benzeri durumlarda, *söz söylediğiniz*, şahitlik yaptığınız veya hüküm verdiğiniz *zaman*, hakkında konuştuğunuz kimseler *yakınlarınız dahi olsa adaletli olun*. Bu durumda da adalet gerekir.

"Allah'ın ahdini yani O'nun adalete sarılmanız ve dinî hükümleri yerine getirmeniz için size emrettiklerini hakkı ile *yerine getirin."*

Bir diğer mana: Allah'ın kullarıyla yaptığınız sözleşmelere uyun, sözünüzü tam olarak yerine getirin.

"İşte Allah, iyice düşünüp öğüt alasınız diye bunları size emretti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu,* yani sûrenin başından bu yana geçen bütün emir ve nehiyler, *benim dosdoğru yolumdur; buna uyun."* Çünkü sûre başından beri, Allah'ın birliğini ve peygamberliği ispat etmekte, ayrıca dinin hükümlerini açıklamaktadır.

"Başka yollara, yani değişik dinlere ve hevâya tâbi olan yollara *uymayın."* Hiç şüphesiz hak delile dayanan din tektir; nefsin hevâsına dayanan şeyler ise insan tabiatı ve âdetleri çok farklı olduğu için çoktur; bunun için insanlar farklı yollara ve fırkalara ayrılmışlardır.

Uyulması yasaklanan başka yollar, Yahudilik, Hıristiyanlık ve onların dışındaki bâtıl dinlerdir. Bid'at ve hevâlarına tâbi olanlar da bu gruba girerler.

Bir hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bu âyet indiği zaman, yere düz bir çizgi çekerek, *"Bu, Allah'ın yoludur"* buyurdu. Sonra, bu çizginin sağına ve soluna birçok çizgi çekerek şöyle buyurdu:

"Bunlar da diğer bâtıl yollardır; her birinin başında bir şeytan bulunur, insanları o yola çağırır."[135]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah,* bâtıl yollardan ve haktan ayrılmaktan sakınıp *korunasınız diye bunları size emretti."*

---

135 Ahmed, *Müsned*, 1/435; Dârimî, Mukaddime, 23 (nr. 206), Hâkim, *Müstedrek*, 2/318; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6-7.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

151-153. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarına şirkin açığından ve gizlisinden kurtulmalarını emretmiştir. Bu ancak, ihlâsı ve âriflere has tevhid halini elde etmekle gerçekleşir. Bu, sûfîlerin aradığı bir durumdur.

Allah Teâlâ, ayrıca hem ruhanî hem de beşerî anne babaya iyilik etmeyi emretti. Ruhânî baba, ruhları terbiye eden mürşiddir. Beşerî baba, bedenimizin oluşmasına vesile olan kimsedir. Müridin her iki babaya da itaat etmesi gereklidir. Ancak, şeyhe itaati daha öne almalıdır. Bu konuda Nisâ sûresinin 36. âyetinin tasavvufî işaretlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir sözü geçmişti.

Cenâb-ı Hak, âyette ayrıca evlatları öldürmemeyi emretti. Sûfîlere göre evlat, kalpten doğan manevi ihsan ve ilimlerdir. Onların ölümü, kalbi ihmal edip onu gaflet içinde bırakmakla olur.

Âyette, çirkin işlere yanaşmamak emredildi. Bunlar, zâhirî âzalarla işlenen günahlarla kalple işlenen günahlardır. Haset, kibir, makam hırsı, dünya sevgisi ve diğer kusurlar gibi...

Yasaklanan bir diğer durum da nefsi öldürmektir. Bu, nefsi sürekli hevâ ve gaflete daldırıp onu marifetullahtan (yüce Allah'ı tanımaktan) cahil bırakarak gerçekleşir.

Âyette, ayrıca yetimin malına yaklaşmamak emredildi. Sûfîlere göre yetim, şeyhi (yani ruhunu terbiye edecek manevi babası) olmayan kimsedir. Böyle bir kimsede genelde müsamahasızlık hâkimdir. A'râf sûresinde, *"Rabbim, bana cemalini göster de sana bakayım..."* mealindeki 143. âyetinin tefsirinde, daha ince işaret ve açıklamalar gelecektir.

Âyette, bütün işlerde vefa sahibi olmak emredilmiştir. Sûfî, vefa ve sefa ehlidir.

Âyette, sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde sıdk sahibi olmak emredildi; sûfî hiçbir halde doğruluktan ayrılmaz. Ayrıca ahde vefa istendi.

Vefa gösterilecek ahidlerin ey büyüğü, terbiye şeyhleriyle yapılan sözleşmedir (Buna inâbe, el alma, tövbe ve intisap da denir).

Âyette emredilen işlerden biri de kulu Allah'ın huzuruna ulaştıran yolda seyrü sülûk etmesidir. Bu da, şeyhlerin müridler için tayin ettiği usul ve âdaplardır. Mürid, bir an olsun bu yoldan gözünü ayırmamalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'na Verilen Nimet

Cenâb-ı Hak, bu ümmete yaptığı tavsiyeleri ve verdiği emirleri açıkladıktan sonra, İsrâiloğulları'na yaptığı tavsiyeyi zikrederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي اَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا
لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

154. ***Sonra biz, Musa'ya Tevrat'ı verdik. Onu, iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak,*** *(muhtaç oldukları)* ***her şeyi açıklamak için bir hidayet ve rahmet olarak verdik ki*** *(kavmi)* ***Rab'lerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, sana şunu da haber veriyoruz: *Biz, Musa'ya kitabı* yani Tevrat'ı *verdik. Onu iyilik edenlere* yani İsrâiloğulları'ndan onunla amel edenlere *nimetimizi tamamlamak için verdik."*

Yahut onunla güzel bir şekilde amel eden Hz. Musa'ya nimetimizi tamamlamak için verdik. Yani ona Tevrat'ı kendisine olan nimetimizi tamamlamak için, tarafımızdan bir lutuf olarak verdik. Bu, onun Rabb'ine güzel taatte bulunması ve peygamberlik görevini hakkıyla yerine getirmesine karşılık kendisine verildi.

Âyete, Allah, kullarına yaptığı iyiliği tamamlamak için Tevrat'ı verdi, manası da verilmiştir.

"Tevrat'ı vermenin bir sebebi de, onların din konusunda muhtaç olduğu *her şeyi açıklamaktır. O aynı zamanda,* zâhirî işlerde bir *hidayet* rehberi *ve* kalpler için *bir rahmet olarak verilmiştir. Bundan sonra İsrâiloğulları'ndan beklenen iş,* amellerinin hesabını vermek için *Rab'lerinin huzuruna varacaklarına gerçekten iman etmeleridir."*

Bu kavuşma, cisim ve ruhlarıyla olacaktır, görecekleri nimet yahut azap da, şahıslara aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

154. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Rabb'ine karşı zâhirî ibadetlerini güzel yapar, bâtınında (iç âleminde de) kâmil kulluğu gerçekleştirirse Allah Teâlâ ona, zatının ve sıfatlarının nurunu müşahede ettirerek nimetini tamamlar. Ona tarafından ledünnî bir ilim ihsan eder. Bu ilim ona, müşkil gelen şeyleri açıklar, manevi terakkisinde bir hidayet rehberi olur, kalbini ilham ve ilâhî vâridatları almaya, Rabb'i ile buluşmaya hazırlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Kur'an'ın Fazileti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yüce kitabı Kur'an'ın faziletini zikrederek şöyle buyurdu:

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۙ ﴿١٥٥﴾
اَنْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَاۖ وَاِنْ كُنَّا
عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلٖينَۙ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ
لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْۚ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌۚ
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِي الَّذٖينَ
يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

155. *İşte bu (Kur'an), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.*

156. *(Onu size indirdik ki):* ***"Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa*** *(hıristiyanlara ve yahudilere)* ***indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik" demeyesiniz.***

157. *Yahut, "Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size de Rabb'inizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim vardır! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz mübarek,* faydası çok olan *bir kitaptır.* Usul ve fürûunda (bütün inanç ve amelî hükümlerinde) *ona uyun, Allah'tan korkup şirk ve haramlardan da kaçının ki, size merhamet edilsin.* Ona uymanın bereketiyle kalpleriniz dirilir, ruhlarınız hoş bir hayat bulur."

"Biz onu size, kıyamet günü, kendinizi savunmak için, *'Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa,* hıristiyanlara ve yahudilere *indirildi, biz ise onları okumaktan habersizdik' demeyesiniz diye indirdik."*

Yahudi ve hıristiyanlar meşhur olduğu için, onlar zikredildi, diğer semavî kitaplar müşrikler tarafından fazla bilinmediğinden zikredilmedi.

Yani kıyamet günü, "Biz Ehl-i kitabın okumasından habersizdik, onların okuduğu şeyin ne olduğunu bilmiyorduk yahut biz onlar gibi ders ve eğitim almadık, dolayısı ile onların kitaptan okuduklarını anlamıyorduk!" demeyesiniz ve bu hali, kendinizi savunmak için bir delil olarak ileri sürmeyesiniz diye, size kendi dilinizdeki bu kitabı indirdik. Kur'an'ın inmesiyle, size karşı delil ortaya konmuş ve böyle bir bahane ortadan kalkmış oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut siz,* 'Onlara indirildiği gibi, *bize de kitap indirilseydi,* keskin zekâmız ve ince anlayışımız

sebebiyle *biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz, diye size bu kitabı indirdik."* Siz, zekâ seviyenizi göstermek için, "Biz, ümmî bir toplum olduğumuz halde, kıssa, şiir, hitabet ve nesep gibi ilimleri ileri derecede öğrendik" deyebilirsiniz.

"İşte size de Rabb'inizden açık bir delil, yani dilini iyi bildiğiniz Kur'an *geldi; o,* âyetlerini iyice düşünüp gereğince amel edenler için tam *bir hidayet ve rahmettir."*

"Allah'ın âyetlerini sahih ve sağlam olduğunu bildikten sonra onları *yalanlayıp yüz çevirenden daha zalim kim vardır! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri* ve insanları onlardan alıkoymaları *sebebiyle, elem ve acı verici kötü bir azapla cezalandıracağız."*

155-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kalplerin rahmetini ve ruhların hayatını iki şeye bağlamıştır: Bunların biri, Kur'ân-ı Azîm'e yapışmak, manalarını iyice tefekkür etmek, emirlerine uyup yasaklarından kaçınmaktır. Diğeri ise gücünün yettiği kadar takva ile kendini manevi koruma altına almaktır. Bu iki şey gerçekleştiği ölçüde kalp hayatı, ruh ve sır kuvvetlenir; nihayet ebedî saadet hayatı elde edilir. Bunlardaki ihmal ve kusur derecesinde de kulun kalbi ve ruhu ölür.

İnsan, maddi cisminin hayatıyla değil, ruhunun ve kalbinin manevi hayatı ile şerefli ve faziletlidir. Kulun, "Ben, manen hasta idim fakat beni tedavi edecek birini bulamadım!" şeklinde bir mazeret ileri sürmesi geçerli değildir. Gerçekten her zaman, Allah'ın kullarına ilâhî delili gösterecek, onların bahanelerini ortadan kaldıracak Allah dostları bulunur. Delil soranlara denir ki: Rabb'inizden size apaçık delil geldi; bu delil, ârif veli kuldur. O, tavsiyelerine sarılan ve sohbetine (manevi terbiye halkasına) giren asrındaki insanlar için bir hidayet rehberi ve rahmettir. Onu tanıdıktan sonra yüz çeviren kimseye gelince, ondan daha zalim kimse yoktur. Âyette geçtiği gibi, Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve ondan yüz çeviren kimseden daha zalim kim vardır?

Haktan Yüz Çevirenlerin Başına Gelecek Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haktan yüz çevirenleri azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. ***Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini yahut Rabb'inin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabb'inin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Mekkeliler ancak,* ruhlarını kabzetmek yahut küfürlerinden dolayı *kendilerine* azap etmek için *meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabb'inin bazı alametlerinin gelmesini bekliyorlar.*"

Aslında onlar, bunu beklemiyorlar fakat azap onlara, onu bekleyen kimselere gelişi gibi geldiği için, azabı bekleyenlere benzetildiler. Rabb'inin gelişi, azabının gelişidir. Rabb'inin bazı âyetlerinin gelişi ise kıyamet alametleridir.

Ashaptan Huzeyfe ve Berâ b. Âzib [radıyallahu anh] şöyle nakletmişlerdir:

"Biz oturmuş aramızda birtakım konular üzerinde konuşuyorduk. O esnada Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] yanımıza teşrif ettiler. Bize,

"Neyin üzerinde konuşuyordunuz?" diye sordu. Biz de,

"Kıyamet hakkında konuşuyorduk" diye cevap verdik. O zaman buyurdu ki:

"Şu on şey ortaya çıkmadan kıyamet kopmaz:

1. *Deccâl.*

2. *Dâbbetü'l-arz denen hayvan.*

3. *Batı tarafında bir bölgenin yerin dibine batması.*

4. *Doğu tarafında bir bölgenin yerin dibine batması.*

5. *Arap yarımadasında bir bölgenin yerin dibine batması.*

6. *İnsanları saracak bir duman.*

7. *Güneşin batıdan doğması.*

8. *Ye'cûc ve Me'cûc denen grubun çıkması.*

9. *İsa'nın gökten inmesi.*

10. *Aden bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşere sürmesi."*[136]

Rabb'inin bazı alametleri geldiği günden maksat, güneşin batıdan doğmasıdır. Sahih hadislerde böyle geçmiştir.[137]

Uklîşî[138] demiştir ki: "Güneşin batıdan doğması şöyle olur: Allah Teâlâ, güneşin batıdan doğmasını istediği zaman, onu arşın altında bir gece hapseder. Güneş her secde edip izin istediğinde kendisine bir cevap verilmez. Bu şekilde üç gece hapsedilir. Sonra Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek güneşe,

---

136 Müslim, Fiten, 128; Ebû Davud, Melâhim, 3; Tirmizî, Fiten, 21.

137 Sahih bir hadiste şöyle geçmektedir: *"Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. İnsanlar güneşin batıdan doğduğunu görünce iman ederler. O an, âyette geçtiği gibi, 'Daha önceden iman etmeyen kimsenin imanı fayda vermez' buyrulduğu andır"* (bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (6) 10; Müslim, İmân, 248).

138 Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endeüsî'dir. (v. 550/1155) Mâlikî âlimlerinden olup birçok eseri vardır. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (Beyrut 2008); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

'Rab Teâlâ sana battığın yere dönmeni ve oradan doğmanı emrediyor, senin için katımızda bir ışık ve aydınlık olmayacak, buyuruyor' der. Güneş bunu işitince öyle bir ağlar ki yedi kat gök ehli, ondan aşağıda olanlar, arşı çevreleyen ve üstünde onu taşıyan melekler, bu ağlama sesini işitirler. Kendilerini ölüm korkusu ve kıyamet dehşeti sardığı için, onlar da güneşin ağlamasından ağlamaya başlarlar." Haberin râvisi demiştir ki:

"İnsanlar geceyi geçirince, güneşin doğudan doğmasını beklerler. O sırada güneş ve ay, siyah ve bulanık bir şekilde kafalarının arasından batıdan doğar. Güneşin ışığı, ayın nuru yoktur. Bunu gören dünya ehli bağrışmaya başlarlar. Hamile kadınlar, korku ve dehşetten çocuklarını düşürüverirler, sevenler kalplerinin meyvesi olan sevgililerini terkederler. Herkes kendi nefsinin derdine düşer. O anda imana gelmek, kelime-i tevhidi söylemek fayda vermez."[139]

"Rabb'inin bazı alametleri geldiği gün, kişiye imanı bir fayda sağlamaz ..." âyetinin içine ölüm anında işin hakikatini apaçık gözleriyle gören kimse de girer. İman ancak gaybî olunca fayda verir; o anda da perde açılmış, gayb ortadan kalkmıştır, böyle bir anda, daha önce iman etmemiş kimsenin iman etmesi ona bir fayda vermez. O anda, günahlarına ve farz görevlerini terketmesine tövbe etmesi de bir fayda vermez. Bunu, *"Daha önce imanıyla bir hayır kazanmamış kimseye, o ondaki imanı bir fayda vermez..."* âyetinden anlıyoruz. Yani o günden önce hiçbir hayır yapmamış mümin kimseye, o andaki ameli fayda vermez, çünkü onu zamanında yapmamıştır. Ona fayda veren şey, imanından sonra bu hale düşmeden yaptığı hayırdır.

Özetle şunu diyebiliriz: Güneş batıdan doğduktan sonra tövbe kapısı kapanır; bundan sonra kâfirin imanı, günahkârın tövbesi kabul edilmez. Amelsiz imana gelince; eğer bu günden önce iman etmişse, Ehl-i sünnet mezhebine göre bu iman ona fayda verir. Aynı şekilde, bazı günahları işleyen kimse, bununla birlikte bazı hayırları da yapıyor idiyse, mesela zina eden bir kimse namaz da kılıyor idiyse namazı ona fayda

139 Bu konuda daha uzun bir haber için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/593-594; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/396-397.

verir, günahının cezasını çeker. Diğerleri de böyledir. Şu halde, kabul edilmeyecek şey, bundan önce yapılmamış olan hayırdır. O andan sonra yapmanın bir faydası olmayacaktır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*De ki:* Şu üç şeyin gelmesini *bekleyin.* Bunlar, size azap getiren melekler, Allah Teâlâ'nın sizi helâk emri veya O'nun bazı âyetleri. *Bunu biz de bekliyoruz;* onlar geldiğinde kurtuluş bizim, helâk sizin olacaktır."

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gafillerle, dünyanın lezzet ve şehvetlerine dalan ve Allah'tan yüz çeviren kimseler, ancak, kendilerine meleklerin âniden gelip ruhlarını almalarını ve gaflet içinde ölmelerini bekliyorlar. O anda kendilerine bir hasret ve pişmanlık çöker, ayakları kayar.

Yahut onlar ancak, Allah'ın kendilerini kapısından tard etme ve kalplerini mühürleme emrini bekliyorlar; bu durumda onlara hiçbir vaaz ve öğüt fayda vermez.

Veya onlar, Rabb'inin bazı uyarılarını, yani kalplerini Allah'a yönelmekten alıkoyacak ve âzalarını taatten uzaklaştıracak bir musibet ve âfet bekliyorlar. Gafil ve isyankâr insan, eğer kendini tamamen çekip tövbe etmezse, bu üç durumdan biriyle yüzyüzedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinlerini Gruplara Ayıranlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dinden yüz çevirenlerden uzaklaşmayı emrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۚ
إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. ***Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Allah onların yaptıklarını, ileride kendilerine bildirecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar,* onun biri kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler *var ya ...*"

Onlar yahudi ve hıristiyanlardır. Onların, bu ümmet içinden çıkacak hevâ ve bid'at ehli kimseler olduğu da söylenmiştir. Bu durumda âyet, gayba ait bir haber olmaktadır. Bir hadis-i şerifte Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Yahudiler yetmiş bir gruba ayrıldı. Hıristiyanlar yetmiş iki gruba ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç gruba ayrılacaktır; biri hariç, diğer hepsi cehennemdedir." Kendisine,

"O kurtuluşa eren grup kimdir yâ Resûlallah?" diye sorulduğunda şu cevabı verdi:

"Benim ve ashabımın gittiği yolda olanlar!"[140]

Onlar, değişik fırkalara ayrıldılar; her fırka kendi görüşünü ve imamını savundu, yahut hepsi kendi mezhep ve imamına bağlandı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Senin onlarla,* o bâtıl gruplarla *bir* işin ve *ilişkin yoktur.* Yani sen onlardan uzaksın. Sana onların hesabı ve işleri sorulmaz. Veya onların azabı sana sorulmaz.

Bu âyetin Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) onlara saldırmaktan nehyettiğini söyleyenler olmuştur. Bu durumda âyetin daha sonra gelen cihad âyetiyle hükmü kaldırılmış olmaktadır.

"*Onların işleri, Allah'a kalmıştır;* cezalarını vermek O'na aittir, *Allah onların yaptıklarını,* böyle gruplara ayrılma işlerini kendilerine, ileride *bildirecektir* ve bundan dolayı onlara azap edecektir."

140 bk. Hâkim, *Müstedrek,* 1/129; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/259. Son kısmı farklı lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Ebû Davud, Sünnet, 1; Ahmed, *Müsned,* 3/145; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne,* nr. 63-68.

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dinimizde kötülenen ayrılık, tevhid ve diğer inanç konuları gibi usul konusunda yapılan ayrılıktır. Mûtezile ile Ehl-i sünnet, bu konuda birçok meselede birbirinden ayrılmıştır. Mûtezile'den yetmiş iki fırka çıkmıştır. Ehl-i sünnet ise hadiste belirtilen kurtuluş fırkasıdır. Amelî hükümlerdeki ihtilafa gelince, bunda bir sakınca yoktur, hatta bu alandaki ihtilaf bir rahmettir; bunu Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu harisinden anlıyoruz:

"Ümmetimin (amelî konulardaki) ihtilafı, rahmettir."[141]

Kıraat âlimlerinin rivayetlerdeki ihtilafı ile sûfîlerin terbiye yolundaki ihtilafları da bu kısma girmektedir. Bütün bunlar ümmet-i Muhammed'e bir rahmet ve genişliktir. Çünkü onlardan hangisi, bu hak mezheplerden birine uysa o selâmette olur, tabii ki sırf ruhsatlara uymadığı takdirde.

Velilerden biri (Ruveym (kuddise sırruhû)) demiştir ki: "Sûfîler, aralarında hakkı ihmal ve iptal edenlere karşı geldikleri sürece hayır üzere kalırlar; ama herkes birbirinin kusuruna aldırış etmeyip sulh içinde olurlarsa, onlarda hayır olmaz."[142]

Bunun manası şudur: Sûfîler, sürekli nasihat, irşad ve yola uygun olmayan şeylerden birbirini sakındırma halinde olmalıdırlar; yağcılık ve utangaçlıktan birbirinin hatalarına sükût ederlerse onlarda hayır olmaz. Bunu yaparken de hak yolda birlik içinde ve sevgi üzere olmalı, kusurumu gösterdi diye birbirine buğzetmemelidirler. Yoksa gerçek sûfî olamazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

141 Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686. Hadisin geniş bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, nr. 288.

142 Söz için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 112; a.e.: *Gerçek Tasavvuf*, s. 143 (İstanbul: Semerkand, 1999).

İyilik ve Kötülüğün Karşılığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, iş işten geçmeden önce hayra teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. ***Kim iyilik getirirse ona, yaptığı iyiliğin on misli sevap verilir. Kim de kötülük getirirse o ancak, yaptığı kötülüğe denk bir ceza görür. Onlar, haksızlığa uğratılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim,* fiil, söz ve kalbî olarak *bir iyilik yaparsa* Allah'ın bir lutfu olarak *kendisine, yaptığı iyiliğin on misli sevap verilir.*" Bu, iyiliğe vaat edilen mükâfatın en azıdır. İyiliğe ayrıca, (kulun niyet ve ihlâsına göre) yetmiş, yedi yüz ve hatta hesapsız olarak karşılık verileceği de vaat edilmiştir. Bunun için şöyle denmiştir: Âyette geçen "on"dan murat, belli bir sayı değil, verilecek sevabın çokluğudur.

"Kim de bir kötülükle gelir, bir kötü iş yaparsa ilâhî adaletin gereği *o, yaptığı kötülüğe denk bir ceza görür. Onlar,* alacakları sevapta bir noksanlaştırma yapılarak veya ceza çoğaltılarak *haksızlığa uğratılmaz.*"

160. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî âzalarla yapılan amellerin sevabının katlanarak verilmesi ancak niyetlerden kaynaklanmaktadır. Kalplerle yapılan hayırlı amele gelince, onun sevabı hesapsızdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sabredenlerin sevabı, kendilerine hesapsız olarak verilecektir" (Zümer 39/10).

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, (içinde tefekkür ve kalp uyanıklığı bulunmadan yapılan) altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[143]

Kalbin ameli konusunda bir şair der ki:

"Sevgilimle (Rabbim'in huzurunda) geçen her vaktim, bin hac kadar kıymetlidir!"

Bu söz, Bakara sûresinin 197. âyetinin tefsirinde geçmişti.

Sonra, iyiliklerin kat kat sevap alması ancak gerçek dine sımsıkı sarılan kimse için geçerlidir. Cenâb-ı Hak, buna işaret eden âyetinde şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّن۪ي هَدٰين۪ي رَبّ۪ي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۚ د۪يناً قِيَماً مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ
حَن۪يفاًۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٦١﴾

161. ***De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Şüphesiz Rabbim beni,* vahiy, irşad ve önüme koyduğu apaçık delillerle *doğru yola;* yapışanı nimet cennetlerinde yüce huzuruna ulaştıran *dosdoğru dine ulaştırdı; bu, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip sadece O'na yönelen İbrahim'in dinidir. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."*

Âyetin son kısmında, kendilerinin Hz. İbrahim'in dininde olduğunu söyleyen ve putlara ibadet ederek Allah'a ortak koşan müşriklere üstü kapalı bir cevap vardır.

143 Ebü'ş-Şeyh İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Azâme,* nr. 73; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 5897.

161. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) ulaştırdığı bu dosdoğru dinin özünü almışlardır.

Onlar, bu dinin akaidinden, zevk ve vicdan yoluyla müşahedeyi ve ilâhî tecellileri seyri aldılar; sadece zâhirî delil ve burhan ile yetinmediler.

Sûfîler namazdan, kalplerin namazını aldılar. Onlar, âzalarla kılınan namazı muhafaza etmekle birlikte, *"O müminler, namazlarında huşû sahibidirler"* (Mü'minûn 23/2) âyetinde anlatıldığı hal üzere, sürekli kalp namazını da korurlar. Bu namaz, kalbin sürekli Cenâb-ı Hak ile beraber olmasıdır.

Onlar zekât deyince, kendilerine farz olan zekâtın yanında, nefislerinin zekâtını yani onun riyâzet ve edeple manen temizlenmesini de anladılar, "Köle ve kazandıkları efendisine aittir" hükmüne uygun olarak, her şeylerini Allah'a ait gördüler. Velilerden Ebü'l-Abbas-ı Sebtî (kuddise sırruhû), ziraat mahsulünün onda dokuzunu zekât olarak verir, onda birini kendine ayırırdı.

Sûfîler oruçtan, kalbi, Allah'tan başkasını müşahededen korumakla birlikte, bütün âzalarına oruç tutturmayı, hepsini haramdan uzak tutmayı da anlayıp aldılar.

Sûfîler hacdan, Kâbe'yi zâhiren ziyaret etmek yanında, kalplerinin, bütün gaybı bilen Allah'ı ziyaret etmesini anlayıp aldılar. Âl-i İmrân sûresinde ilgili âyetlerin tefsirinde geçtiği gibi Kâbe, Allah dostlarına müştaktır ve onları manen tavaf eder.

Sûfîler cihaddan, cihad-ı ekberi anlayıp aldılar. Bu cihad, nefisle yapılan cihaddır. İşte sûfîler, bu şekilde dinin bütün ibadetlerinde, onun şüpheden uzak en halis şeklini alıp uygulamışlardır. Onların dışındaki kimseler böyle değildir; onlar ancak dinin zâhirî kısmından bir şeyler aldılar ve öze bakmayıp bedenle yapılacak kısmıyla kaldılar. Bu halde yapılan ibadetler, içinde ihlâs ve kalp huzuru bulunmadığı için, ruhu olmayan bir sûret hükmündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhlâs Makamı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ihlâs makamını açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّ صَلَاتٖي وَنُسُكٖي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتٖي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦٢﴾
لَا شَرٖيكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٦٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖي
رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍۜ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰىۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

162. ***De ki: "Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabb'i Allah içindir."***

163. ***"O'nun ortağı yoktur. Bana bu emredildi ve ben müslümanların ilkiyim."***

164. ***De ki: "Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım? Herkesin yaptığı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabb'inizedir. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Şüphesiz benim namazım, bütün ibadetim,* Allah'a yakınlık olsun diye yaptıklarım yahut haccım, *hayatım ve ölümüm,* yani hayatımdaki amelim ve ölüm anındaki imanım ve taatim yahut hayat ve ölüm, *âlemlerin Rabb'i Allah içindir.* Yani, hepsi sadece Allah içindir; ben bunların hiç birinde O'na başkasını ortak etmem."

"O'nun ortağı yoktur. Rabbim bana bu sözü söylemeyi ve ihlâslı olmayı emretti ve ben müslümanların ilkiyim." Çünkü her peygamberin hak dine girişi, ümmetinden önce olur.

"Onlara de ki: Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım?" Yaratılmış varlıkları O'na ortak mı koşayım? Allah'tan başka her varlık yaratılmıştır, terbiye ve ıslaha muhtaçtır; rab olmaya ehil ve layık değildir. Bu, müşriklerin Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] putlarına ibadete çağırmalarına bir cevaptır.

Onlara şunu da söyle: "Şirk veya diğer işlerden *herkesin yaptığı* şeyin günahı yalnız *kendisine aittir.*" Sizin bana kefil olmanız ve beni himayenize almanız, Rabbim'in azabına karşı bana bir fayda vermez. Bu da yine müşriklerin, "Sen bizim putlarımıza ibadet et, biz senin din ve dünyanda düşeceğin her sıkıntıya karşı seni korumaya kefiliz" sözlerine karşı bir cevaptır.

Cenâb-ı Hak, sonra bu durumu şöyle açıkladı: *"Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.* Kimse kimsenin günahının cezasını çekmez. *Sonunda,* diriltilip hesap yerine sevkedilerek gerçekleşecek *dönüşünüz Rabb'inizedir. O,* size din konusunda *ihtilafa düştüğünüz şeylerin gerçeğini haber verecektir;* doğru ile eğriyi, haklı olanla bâtıla dalanı birbirinden ayırıp açıklayacaktır."

162-164. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhlâs, Allah'ın sırlarından bir sırdır; onu sevdiği kulların kalbine emanet eder. Bu, kulluğu sırf Allah için yapmaktır. Kul bu hali ancak, hevâ bağından kurtulup nefsin varlık (benlik) hapishanesinden çıktıktan sonra elde edebilir. Bu ise oldukça kıymetli olup çok zor ele geçecek bir durumdur.

Şeyh Ebû Tâlib-i Mekkî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Muhlislere göre ihlâs, yüce yaratıcıya yaptığı kulluk ve ibadette, yaratılmışların kalpten çıkarılmasıdır. Onların ilki, nefistir. Muhiplerin (Allah'ı sevenlerin) ihlâsı, nefis için amel etmemek, amelde bir karşılık gözlememek yahut tabii bir hazza göz dikmemektir. Muvahhidlerin ihlâsı ise nazarlarından halkı çıkarmak; yani fiillerinde Allah'tan başka hiçbir varlığı görmemek, halkla huzur bulmayı ve herhangi bir halde onlarda rahatlık aramayı terketmektir."[144]

144 bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 3/306 (İstanbul: Semerkand, 2004).

İnsana Verilen Halifelik ve Farklı Dereceler

İnsanların dereceleri, ihlâslarına göre birbirinden farklıdır. Cenâb-ı Hak, bunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ
لِيَبْلُوَكُمْ فٖى مَٓا اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرٖيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٦٥﴾

165. ***Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabb'in,*** *(dilediğinde)* ***azabı çabuk olandır ve O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur."* Yani bazınızı diğerlerine halife yapan, onların mal, makam ve yetkilerine sahip eden O'dur.

Bir diğer mana: Sizi, yeryüzünde Allah'ın halifeleri yapan O'dur. Sizler orada Allah'ın izniyle tasarrufta bulunursunuz. Bu durumda hitap bütün insanlaradır.

Bir diğer mana: Sizi, geçmiş ümmetlere halife yapan, onların yerine getiren O'dur. Bu manaya göre hitap, müslümanlaradır.

"O, bazılarınızı diğerlerinden çeşitli derecelerle üstün yaptı; şeref, zenginlik, kuvvet, mevki, ilim, amel, manevi haller, ihlâs ve insanlar arasında üstünlük sebebi yapılan diğer durumlarda, bir kısmınızı diğerlerine üstün yaptı. *Bunu, verdiği şeylerde sizi denemek,* size verdiği nimetlere ne derece şükrettiğinizi ortaya çıkarmak ve size verdiği halifelik yetkisiyle neler yaptığınıza bakmak için *yaptı."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Rabb'in,* nimetlerine karşı nankörlük edenler için *azabı çok çabuk olandır.* O bu azabı, hemen cezalandırmak

istediklerine dünyada acilen verir; yahut dilediği zamana bırakır; o da aslında çabuk gelecek bir azaptır; çünkü her gelecek olan şey yakındır.

"Bununla birlikte Allah, nimetlerine şükreden, iman edip taatte bulunan kimseler için *çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Allah, bu şekilde korkutan ve ümit veren sıfatlarını bir arada zikretti ki kulları korku ile ümit arasında olsunlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

165. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın bu insanoğlunu, mülkünde yüce zatı adına (O'nun hükümlerine göre) tasarrufta bulunan bir halife yapması, insana bahşettiği en büyük şereflerdendir. Sonra bu tasarruf, insanların himmetleri ölçüsünde birbirinden farklı olur. İnsanın himmetinin bu âlemden mana âlemine yükselmesi ölçüsünde ruha, bu kâinatta tasarruf etme imkânı verilir.

Avam halk, Allah'ın kendilerine verdiği maddi mülklerinde tasarruf ederler. Havas (seçkin veliler), himmetleriyle bütün varlık âleminde tasarruf ederler. Havassü'l-havas (velilerin içindeki seçkin ârifler) ise Allah ile (O'nun izin ve iradesine tâbi olarak) tasarrufta bulunurlar. Onların her işi, Allah'ın emriyle olur. Onlar bir şeye, "Ol!" dediklerinde, Allah'ın izniyle o şey oluverir. Bütün bunlar, Allah'ın iradesine, ezelî ilim ve kudretine bağlı olarak gerçekleşir. Yoksa, himmetler ne kadar yüksek olursa olsun, kader surlarını delip geçemez (ilâhî takdirde yazılmayan bir şeyi kimse yapamaz).

Sözün özü şudur: Kimin himmeti varlıklarda takılı kalır, kul onları müşahede eder ve asıl ihtiyacı olarak onları görürse o kimsenin kalbi eşya ile hapsedilir, mana âlemine bakamaz, onda bir tasarrufu olamaz. Kim de varlıkların sahibi yüce Allah ile birlikte olursa bütün kâinat onunla birlikte olur. Bu kimse, O'nun halifesi olarak, Allah'ın izniyle, bu kâinatta tasarruf eder. Daha önce zikredildiği gibi, onlar da farklı yetki ve derecelere sahiptir.

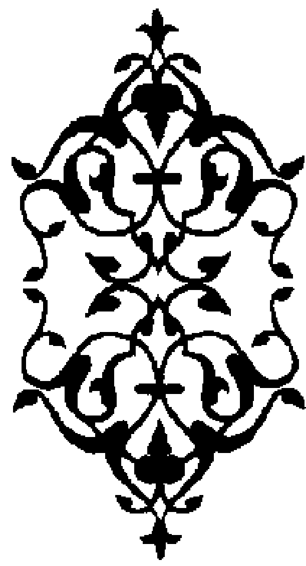
Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Allah sizi, yeryüzünün halifeleri yaptı."* Yani O sizi, sizler bedenlerinizle yeryüzünde iken ruhlarınızla bütün kâinatta tasarruf edecek halifeleri yaptı. *"Bazınızı diğer bazılarına göre derecelerle yükseltti."* İçinizden bazılarını aktab, evtad, nücebâ, nükabâ ve diğer sınıflardaki[145] velilerde yaptığı gibi, birbirinden üstün yaptı.

Velilerin dereceleri, yeri gelince zikredilmiştir. Allah Teâlâ bizleri onların izinden ayırmasın, onlara ihsan buyurduğu şeylerden, lutuf ve keremiyle, habibi ve peygamberi Hz. Muhammed Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) hürmetine bizlere de ihsan buyursun. Âmin.

En'âm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

145 Gavs, aktâb, evtâd, nücebâ gibi tabirler, belli görev ve sınıflardaki velilere verilen unvanlardır. Veliler, kendi aralarında farklı sınıflara ayrılır. Hepsine birden "ricâlü'l-gayb" da denir. Hadislerde geçen "Abdâl"lar da ricâlü'l-gaybdandır. Hepsi Allah'ın ordusundan olup sayı ve görevlerini en iyi Allah Teâlâ bilir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* 1/151-153; 2/555, 574; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ,* s. 118, 138, 331; *Kitâbü Sîreti'l-Evliyâ,* 2/33 (Beyrut 1992); Süyûtî, el-*Haberü'l-Dâl* (*el-Hâvî li'l-Fetâvâ* içinde), 2/471; Heytemî, *el-Fetâva'l-Hadîsiyye,* s. 322-323 (Mısır 1989); Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb,* s. 258; a.e.: Hakikat Bilgisi (trc. Süleyman Uludağ), s. 330; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir,* s. 335-341 (Beyrut 1998), Tehânevî, Keşşâfü *Istılâhâtü'l-Fünûn,* 2/846-847 (Beyrut: Dâru Sâdır); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde,* 10/322-327 (Beyrut 1989); Kedîrî, *Sirâcü't-Tâlibîn Şerh alâ Minhâci'l-Âbidîn,* 1/259-264 (Dârü'l-Fikr, ts.; Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf: Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı,* s. 134-188 (İstanbul: Şule Yayınları, 1997).

(7) A'RÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

A'râf sûresi Mekke'de inmiştir, ancak 163'ten 171'e kadar olan sekiz âyetin Medine'de indiği söylenmiştir. Medine'de inen âyetlerin 163-199 arasındaki âyetler olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Beyzâvî demiştir ki: "A'râf sûresi, 205 veya 206 âyettir."[146]

Sûrenin İçeriği: Bu sûrede şu ana konular işlenmiştir:

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiği tevhid ve ilâhî hükümlere uymaya teşvik.

İlâhî hükümlere muhalefetten ve şeytana tâbi olmaktan sakındırma.

Şeytana tâbi olan geçmiş milletlerin cezası, dünyada başlarına gelen helâk ve ahirette görecekleri azap.

146 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/331. Kûfe ve Medineli âlimlere göre, A'râf sûrenin âyet sayısı 206, Basra ve Şamlı âlimlere göre 205'tir (bk. Hafâcî, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 4/241). Bu farklılık, bir âyet üzerindeki durak ihtilafından ileri gelmektedir (Mütercim).

Önceki Sûre ile İrtibatı: Bu sûre, bir önceki sûrenin son âyetinde geçen, *"Hiç şüphesiz Rabb'inin azabı çok süratlidir ve bununla birlikte O, affedici ve çok merhametlidir"* (En'âm 6/165) âyeti için bir tamamlama niteliğindedir.

Sûre, Cenâb-ı Hak ile habibi Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) arasındaki rumuzlu kapalı ifadelerle başlamış ve yüce Allah ilk âyette şöyle buyurmuştur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. ***Elif. Lâm. Mîm. Sâd***

Bu harfler, bir görüşe göre "el-Mustafa" kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Âşıkların âdeti böyledir. Onlar, kendilerini gözetleyenlerden korunmak için, sevdiklerinin isminin bazı harflerini rumuz olarak kullanırlar. Buna göre mana şu olur: Ey peygamberliğimiz için halk içinden seçilip çıkarılmış habibim, bu kitap sana indirildi ...

Diğer bir görüşe göre bu harfler, üç âleme işaret etmektedir. Bunlar ceberût, melekût ve mülk âlemidir. Burada daha önce geçen elif lâm mîme sâd harfini ekledi, bununla Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) gayb âleminden haber verdiği şeylerde doğruluk ve sadakatine işaret etti. Bunun için bu sûrede, topluca kıssa ve haberleri zikretti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem), önceki peygamberlerin kıssalarını, asırlar boyu onların başından geçen şeyleri, onlardaki sır, hakikat ve ilâhî hükümleri anlatmak istediğinde ve yine Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği dini, yüce zatına has yolu belirtmek, olmuş ve olacak şeylerden haber vermek istediğinde onlara bu harflerle işaret ederek söze başlamaktadır.

Cenâb-ı Hak, bu harflerin sırrını, onların taşıdığı gizli ve ince manaları habibine bildirmiştir. Yüce Allah, kendisine verdiği daha önceki bir ilim ve doğru haberle, habibinin bu işaretleri tanıdığını bilmektedir. O, aynı zamanda ümmetinin avam tabakasının bu işaretleri tanımadığını da bilmektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu şekildeki hitabındaki muradı ümmetin bilmesi için Kur'an'dan uzun sûreleri onlarla başlatmıştır. Sahabe, tâbiîn, önceki âlim ve evliyalar gibi ümmetin içindeki havas tabakası ise bu sırlardan bir kısmına vâkıf olmuşlardır. Sanki bu sûre başlarındaki harfler, Kur'an sûrelerinin içerdiği manaların rumuzudur. Bu rumuzları (kapalı işaret ve sırları), ancak sıddıklardan rabbânî ârif ve âlimler bilir ..."[147]

Yüce Kur'an'ın İndiriliş Hikmeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kitabının indiriliş hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِه۪
وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

2. ***(Bu), kendisiyle insanları uyarman, müminlere öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an,* Rabb'in tarafından *sana indirilmiş bir kitaptır; artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı bulunmasın.* Yani onu yalanlayacak olanlara tebliğ edeceğin için, yalanlarlar korkusuyla içinde bir ağırlık ve sıkıntı oluşmasın.

Bir diğer mana: Onu tebliğde bir kusur ederim veya hakkını koruyamam diye içinde bir sıkıntı oluşmasın.

147 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1 / 412 (Beyrut 2008).

İçinde bir sıkıntı oluşmasın diye, sıkıntının nehyedilmesi, manayı kuvvetlendirmek içindir. Mesela sen birine, "Sakın seni burada görmemeyim!" dersin. Bunu sözünü kuvvetlendirmek için yaparsın. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Ondan dolayı göğsün hiç daralmasın; biz onu ancak, kendisine ulaşanları uyarman ve müminlere hatırlatmada bulunman için indirdik. Yani müminlere bir hatırlatma ve uyarı için indirdik; çünkü onlar Kur'an'ın öğütlerinden faydalanırlar.

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnkâr ehlini uyarmak ve onlara vaaz etmek için, çok ince bir siyasete, büyük bir hilme ve muazzam bir sabra ihtiyaç vardır. Buna, ancak peygamberler ve veliler gibi Allah'ı bilen marifet ehli ilim sahiplerinden büyük zatlar güç yetirir. Onların marifetleri çok yüksek, eziyet ve cefaya tahammüle karşı göğüsleri geniş olduğundan bu işi yapabilirler.

Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göğüs darlığından nehyetmesi, kendisinden sonra kulları yüce Allah'a davet edecek vârislere bu işin dinî hükmünü bildirmek içindir. Yoksa Hz. Resûlullah, engin bir denizdir: Öyle ki içine salınacak sıkıntıyla karışıp bulanmaz. Nitekim İmam Bûsirî [rahmetullahi aleyh] bu konuda der ki:

"O (Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]) bir denizdir; diğer insanlar ise onun yanında bir göl hükmündedir."[148]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Hakîm'e Uymaya Teşvik

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kitabına uymama teşvik ederek şöyle buyurdu:

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَۜ
قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

148 Bu söz, Bûsirî'nin, *el-Hemziyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı kasidesinde 141. beyitte geçmektedir. bk. Muhammed Halit Atâr, *el-Mecmûu'l-Kâmile li'l-Mütûn*, 1/127 (Beyrut 2006).

3. ***Rabb'inizden size indirilene uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar az düşünüyorsunuz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, Kur'an'ın ve sünnetin hükümlerinden *Rabb'iniz tarafından size indirilene uyun*"; çünkü, *"O peygamber kendi hevâsından konuşmaz"* (Necm 53/3) âyetinin de belirttiği gibi, hepsi Allah tarafından vahyedilmiş hükümlerdir.

"Allah'ı bırakıp da sizi O'nun dininden saptıracak cin ve insanlardan başka dostlara uymayın."

Bir diğer mana: Size indirilen Kur'an ve Sünnet'i bırakıp başka dostların sözlerine uymayın; uyarsanız, onların emrettiği ve nehyettiği şeylere tâbi olup Rabb'inizden size indirilen şeyleri terketmiş olursunuz. Allah sizi en güzel şekilde uyarıp size apaçık öğüt verdikten sonra, O'nun dinini terkedip başkasına tâbi olmakla, haktan sapmış olursunuz. *"Ne kadar az düşünüyorsunuz!"* Bu, basiretin kapanıp kalplerin kör olmasındandır. Bu halden Allah'a sığınırız.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sevdiğinin emrettiği ve nehyettiği işlerde emrine uymak, sevenin iddiasında samimi ve sadık olduğunu gösterir. Ona ters hareket etmek ise sevgi iddiasında asılsız olduğunu ortaya kor. Bir ârif der ki:

Hakk'ı sevdiğin söylersin isyandan beri gelmezsin,
Bu muhal ve çelişkidir, bunu çok iyi bilesin

Sevginde sadık olsaydın, taatten geri durmazdın
Seven itaat eder dosta, bunu asla unutmazdın.[149]

Sevginin bir sevgilide toplanması, onun kemalini gösterirken, muhabbetin dağıtılması, sevginin zayıflığını gösterir. Bunun için bir şair der ki:

---

149 Bu söz, Râbia el-Adeviyye'ye ait olarak nakledilmiştir (bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 61. bölüm).

Kalbim için dağınık dağınık hevâ vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.
Bana imrenir oldu, önce özendiklerim;
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Kalbin muhabbetinin bir sevgilide toplanması ancak sevileni mükemmel şekliyle tanıdıktan sonra ve onun cemalinin nurlarıyla sırlarının kemalini müşahede ettikten sonra gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İtaatten Kaçmanın Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ilâahî hükümlere uymaktan kaçınan kimselerin cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾
فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ
﴿٥﴾ فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ
عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِبِينَ ﴿٧﴾

4. ***Biz nice beldeleri helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut öğle vakti istirahat ederlerken geldi.***

5. ***Azabımız onlara geldiğinde, yakarışları, "Biz gerçekten zalim kimselerdik" demekten başka bir şey olmadı.***

6. ***Biz, kendilerine peygamber gönderdiğimiz insanlara*** *(onlara uyup uymadıkları hakkında)* ***elbette hesap soracağız, peygamberlere de*** *(ümmetiniz size ne cevap verdi diye)* ***soracağız.***

7. ***Ve onlara*** *(işin aslını)* ***gerçek bir ilimle anlatırız. Biz, hiçbir zaman onlardan uzak değildik ki!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz*, *geçmişte*, emrimize isyan ettiklerinde ve peygamberlerimizin getirdiklerine aykırı gittiklerinde *nice beldeleri helâk ettik. Onlara azabımız geceleyin geldi*; Lût kavmini helâk eden azap gibi." Gelen azap memleketlerinin altını üstüne çevirdi; seher vakti üzerlerine taş yağdırıldı.

"*Yahut, azabımız bazılarına öğle vakti*, günün ortasında *istirahat ederlerken geldi.*" Şuayb peygamberin kavmi gibi. Onların üzerine gökten bir ateş inerek hepsini yaktı. Âyette geçen "yevmü'z-zulle azabı" (Şuarâ 26/189) yani bulutun gölge yaptığı günün azabı budur. Bu iki vakit özellikle zikredildi; çünkü onlar dinlenme ve istirahat vaktidir. Bu vakitlerde gelen azap daha acı ve feci olur.

"*Azabımız onlara geldiğinde*, yardım için çağırış ve *yakarışları, 'Biz gerçekten zalim kimselerdik' demekten başka bir şey olmadı.*" Yani onlar, içinde bulundukları halin yanlış olduğunu anladıklarında, esef ve hüzünle zulümlerini itiraf ettiler.

Bir diğer mana: Onların yalvarışları, bir âyette geçtiği gibi, ancak şöyle demek oldu: "*Vah bize! Gerçekten biz, zalim kimselerdik! Biz onları biçilmiş bir ekin ve sönmüş bir ateş yani ölü haline getirene kadar onların bu şekilde feryatları devam etti*" (Enbiyâ 21/14-15).

"*Biz*, onları diriltip kabirlerinden kaldırarak huzurumuza getirdiğimiz zaman, *kendilerine peygamber gönderilen insanlara* onların peygamberliğini kabul edip etmediklerini ve onlara ne cevap verdiklerini *elbette soracağız*. Aynı şekilde *peygamberlere de*,'Davetinize ne karşılık verildi?' diye *soracağız*".

Bu sualden murat, kâfirleri kınayıp azarlamak ve suçlarını yüzlerine çarpmaktır. Eğer, "'*Mücrimlere günahları sorulmaz!*' (Kasas 28/78) âyetinin manası nedir?" denirse, cevap şudur: Buradaki durum ayrıdır. Âyetin manası, onların hallerini bilmek için kendilerine bir şey sorulmaz, demektir; çünkü Allah Teâlâ, onların her halini bilmektedir ve zaten günahkâr halleri yüzlerinden bilinmektedir.

Bir diğer izah şudur: Birinci durum yani yaptıklarından sual sorulması, hesap görme anında gerçekleşir; ikinci durum yani kendilerine bir şey sorulmama ise azap anında olur.

Cenâb-ı Hak son âyette şöyle buyuruyor: "*Ve onlara* yani peygamber ve ümmetlere, *olup biteni gerçek bir ilimle anlatırız.*" Peygamberlere, ümmetleri tarafından tasdik edilmelerini veya yalanlanmalarını anlatırız. Ümmetlere de, peygamberlerine karşı nasıl davrandıklarını anlatırız; onlara karşı hürmet ve saygı mı gösterdiklerini yoksa kendilerini inkâr mı ettiklerini haber veririz.

Bir diğer mana: Peygamberlere, kavimleri hakkında bildiklerimizi anlatırız. Onlar, kıyamet günü, "*Bizim bir ilmimiz yok; hiç şüphesiz sen bütün gaybı bilensin!*" (Mâide 5/109) dedikleri zaman Allah, kendilerine ümmetlerinin onlara nasıl karşılık verdiğini anlatır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz gerçek bir ilimle onlara anlatırız.*" Yani, onların bütün hallerine vâkıf olduğumuzdan, gizli açık her şeylerini bildiğimizden, gerçek bir ilimle hallerini haber veririz. "*Hem biz, hiçbir zaman onlardan uzak değildik ki,* onların hallerinden herhangi bir şey bize gizli kalsın." Tam aksine biz, onların gizli ve açık her şeylerini ihata etmiş olarak yanlarında hazırdık.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kavmi ancak ilâhî hükümleri zayi ettiğinden ve hakikatleri inkâra saptığından dolayı helâk etmiş ve ona azabı tattırmıştır. Kim bu iki şeyi (şeriatı ve hakikati) birlikte gözetirse selâmeti bulur, iki cihanda keramete erer. Kim de onlardan birini veya ikisini zayi ederse her iki cihanda azaba uğrar. Başına bir helâk geldiğinde onun yapacağı tek şey, zulmünü ve kusurunu itiraf etmektir; çünkü artık amel ve gayret fırsatı kalmamıştır. O zaman da pişmanlık fayda vermez. O an, ayakların kaydığı andır. Öyleyse böyle bir duruma düşmeden önce acele tövbeye koş, kalp kırıklığına bürün, Allah'ın özel olarak seçilmiş peygamberi Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) dinine sarıl, tek ve kahhâr olan Allah'ı tanı, salihlerin ve büyük âriflerin sohbetine gir. Bütün bunları kabrine girmeden önce yap. Kabre girdiğinde orayı ya

cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olarak bulursun.

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü peygamberlerine kendilerine ümmetleri tarafından ne cevap verildiğini sorduğu gibi, davet ve irşadda onların halifeleri olan ârif velilere de halkın kendilerine tâzim veya inkâr adına ne yaptığını sorar. Velilerini hürmet ve tâzimle yüceltenleri, illiyyîn makamlarına yükseltir; onları inkâr eden müminleri de ehl-i yemin avam halkın derecesine indirir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Amellerin Tartılması Haktır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, amellerin ölçülüp tartılacağını zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا
بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8. *O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*

9. *Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini zarara sokmuş kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün tartı haktır."* Kıyamet günü, peygamberlere ve ümmetlerine hesap sorulduğunda adalet ve hak üzere amellerin tartılması gerçekleşecektir.

Âlimlerin çoğunluğu şu görüştedir: Amellerin yazıldığı sahifeler, bir dili ve iki kefesi olan bir terazide tartılır. Bütün halk ona bakar. Bu,

adaleti göstermek ve bahaneleri kesip atmak için böyle yapılır. Onlara amellerinden hesap sorulup dilleri yaptıklarını itiraf ettiği gibi, ona âzaları da şahitlik eder. Bu görüşü şu hadis-i şerif de desteklemektedir.

"Kıyamet günü bir adam terazinin başına getirilir. Ona aleyhine olacak günahlarla dolu doksan dokuz tane dosya getirilir. Her bir dosya, gözün görebildiği uzunluktadır. Onun için bir de içinde kelime-i şehadet yazılı bir kâğıt çıkarılır. Dosyalar terazinin bir kefesine, kâğıt diğer kefesine konur; tek kâğıt o kadar dosyaya ağır gelir. Yüce Allah'ın ismine hiçbir şey ağır gelemez."[150]

Diğer bir görüşe göre, kıyamet günü mîzanda insanların kendileri tartılacaktır. Bu görüş de Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) rivayet edilen şu hadise dayanmaktadır.

"Kıyamet günü, şişman besili bir adam getirilir; terazide tartılır, Allah katında bir sivri sineğin kanadı kadar ağırlık ve değeri olmaz."[151]

Burada anlatılmak istenen mana şudur: Bu kimse, dünyada inkâr ve isyanda hevâsına tâbi olduğu için kıyamet günü Allah katında hiçbir değeri bulunmaz, alçalmış ve küçülmüş bir hale düşer.

Cenâb-ı Hak, sonra ame llerin durumunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Kimin iyilikleri veya iyiliklerinin *tartıldığı tartıları ağır gelirse işte onlar, ebedî kurtuluşa eren ve dâimî nimetlere kavuşanlardır."*

Âyete, "tartılar" manasını verince, bir insan için birden çok terazi kurulacağı, her birinde değişik amellerin tartılacağı anlaşılıyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar,* temiz fıtratlarını zayi edip onu helâke götüren işleri yaparak *kendilerini zarara sokanlardır. Bunun sebebi,* onların âyetlerimizi tasdik etmek yerine inkâra saparak, onun hükümleriyle amel etmek yerine haddi aşıp isyana dalarak *âyetlerimize karşı zulüm ve haksızlık etmiş olmalarıdır."*

Allah Teâlâ'dan bizleri kötü âkıbetten korumasını dileriz.

---

150 Hadis için bk. Tirmizî, İmân, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/213; İbn Mâce, Zühd, 35; Hâkim, *Müstedrek*, 1/6; İbn Hibban, *Sahîh*, nr. 225.

151 Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 6; Müslim, Münâfikîn, 18; Ahmed, *Müsned*, 5/154.

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefse ağır gelen bütün hayırlı ameller, mîzanda ağır gelecek amellerdir. Çünkü nefse ancak hak olan ameller ağır gelir. Nefse hafif gelen bütün ameller de (genelde) mîzanda hafif gelecek amellerdir; zira nefse, içinde bir hazzı ve hevâsı olan ameller kolay gelir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sana iki işten hangisinin hayırlı olduğu karışık gelirse onların nefse en ağır gelenine bak ve ona uy, hayırlı iş odur. Çünkü nefse ancak hak olan şeyler ağır gelir."

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] demiştir ki: "Vallahi kulun mîzanı, ancak hakka uyarak ağır gelir; mîzanını hafif gelmesi ise ancak hevâya uyduğu için olur." Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün mîzan (tartı) haktır"* âyetinin bir manası budur. Bu söz, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde geçmiştir. Bu söylediklerimiz, nefs-i mutmainnenin dışındaki nefislere aittir. Nefs-i mutmainneye gelince, ona salih amellerden hiçbir şey ağır gelmez; o, manevi terbiyesinde kemal noktaya ulaştığı için ona bâtıl işler ağır, hak olan işler hafif gelir. Yüce Allah en doğrusunu bilir.

İnsana Tahsis Edilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanlara verdiği nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلاً
مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10. ***Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vesileleri hazırladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik;* orada bina yapma, mesken kurma, ağaç dikme, ekin ekme, ziraat türü

işlerle bunların dışında çeşitli şekillerde tasarruf edersiniz. *Orada sizin için,* ticaret ve diğer sanatlar gibi birçok *geçim vesileleri hazırladık. Sizler bunca nimete karşı ne kadar da az şükrediyorsunuz."* Onları size verene inkâr ve isyanla karşılık veriyorsunuz. Bu durumda siz, nimetlerin elinizde çekilip alınmasını ve onların yerine azaba uğratılmayı çoktan hak ettiniz; eğer Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, hak ettikleriniz başınıza gelirdi.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde temkin ve tasarruf nimeti, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya bağlanmış tecrid ehline (mâsivadan gönlünü çeken âriflere) nasip olmuştur. Onlar, yeryüzünde istedikleri yere giderler, sofraları önlerinde hazırdır; ondan istediklerini yerler. Bu zatlar, engelleri ve dünya işleriyle meşguliyetleri az olduğundan, dinlerini sağlam bir şekilde yaşarlar. Gerçek şu ki bütün dünya Allah ile ayakta durmaktadır. Âriflerin rızıkları hiç hesap etmedikleri yerden gelir. Dünya onlara hizmet eder. Onlar dünyaya hizmetçilik yapmazlar. Bir kudsî hadiste yüce Allah dünyaya şöyle buyurmuştur:

"Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmet et; sana hizmet edeni ise yor!"[152]

Kim şükürde kusur ederse ona, *"Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim sebepleri sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"* âyetiyle bir kınama gelir. Kim de şükrederse ona, âyetin müjdesiyle şöyle denir:

"Biz ise yer yeryüzünde zayıf bırakılmış kimselere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak ve kendilerini yeryüzüne vâris kılmak istiyorduk. Ayrıca onlara yeryüzünde güç ve imkân vermek istiyorduk ..." (Kasas 28/5-6).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

152 Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd;* nr. 14, Ebû Nuaym, *Hilye,* 3/194.

Yaratılış Nimeti

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, kullarına verdiği ilâhî yardım nimetini zikrettikten sonra gelen âyette de yaratılış nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا
اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ
قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۚ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا
فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ ف۪يهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِر۪ينَ ﴿١٣﴾ قَالَ اَنْظِرْن۪ٓي
اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَ ﴿١٥﴾ قَالَ فَبِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ي لَاَقْعُدَنَّ
لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ
وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْۜ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِر۪ينَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ
مِنْهَا مَذْؤُ۫مًا مَدْحُورًاۜ لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٨﴾

11. ***Hiç şüphesiz sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin!" diye emrettik. İblîs hariç hepsi secde ettiler; o secde edenlerden olmadı.***

12. ***Allah, "Ben sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?" dedi. (İblîs), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın!" dedi.***

13. ***Allah, "Öyle ise in oradan; orada büyüklük taslamak senin için uygun değildir. Çık! Çünkü sen aşağılanıp hor hakir bırakılmış birisin!" dedi.***

14. ***İblîs, "Bana, (insanların) dirilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi.***

15. ***Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu.***

16-17. ***İblîs," Öyle ise beni azdırmana karşılık, yemin olsun ben de onları saptırmak için senin doğru yoluna oturacağım. Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi.***

18. ***Allah buyurdu: "Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Onlardan kim sana uyarsa sizin hepinizi muhakkak cehenneme dolduracağım!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz sizi yarattık."* Yani babanız Âdem'i önce şekil verilmemiş bir toprak olarak yarattık. *"Sonra size şekil verdik."* Yani babanız Âdem'in yaratılışını şekillendirdik. Allah, Hz. Âdem'in yaratılmasını ve şekillendirilmesini, bütün halkın yaratılışı ve şekillenmesi yerine koydu; çünkü o, insanlığın asıl maddesidir. Buna göre mana şu olur: Biz, babanız Âdem'i yaratıp sonra şekil vererek sizi yaratmaya ve sonra şekil vermeye başladık.

Âyet şöyle edvam ediyor: *"Sonra da meleklere, 'Âdem'e* hürmet ve tâzim için *secde edin!' dedik."* Çünkü onlarda olmayan hususiyetler Âdem'de mevcuttu. Bir de bu şekilde Allah, emrine boyun eğenle eğmeyeni ortaya çıkarmak istedi.

"İblîs hariç hepsi Âdem'e secde ettiler; o, secde edenlerden olmadı."

"Hak Teâlâ, İblîs'e, 'Ben sana secde etmeni emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?' dedi." Burada kınanan durum, secdenin terkedilmesidir.

Âyette şu duruma da bir delil vardır: Hiçbir kayıt konmadan verilen bir emir, onun farz olduğunu ve derhal yapılması gerektiğini gösterir.

"İblîs, şu şekilde cevap verdi: 'Ben ondan daha hayırlıyım.'" Yani, "Beni secdeden engelleyen şey, benim ondan daha hayırlı olmamdır, üstün olanın, kendinden daha aşağıda olana secde etmesi güzel olmaz, ona böyle bir emrin verilmesi nasıl uygun olur?" demek istedi.

İblîs, ilk tekebbür eden, kibirlenip karşı gelen ve bunun yolunu açan varlıktır. Yine iyilik ve kötülüğü aklı ile belirlemeye çalışan ilk varlık da odur. İblîs bu itirazı ile kâfir oldu; çünkü onun küfrü, bilerek Allah'ı ve ahireti inkâr şeklinde değil, inatla itiraz şeklindedir.

İblîs sonra, kendince üstünlük gerekçesini şöyle açıkladı: *"Sen beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın!"* İblîs, toprak ve ateşin çamurdan daha hayırlı olduğuna inandı, bu konuda büyük bir yanılgıya düştü. İblîs şunu bilemedi: Üstünlük, bir şeyin sadece maddesiyle değil, onun netice ve meyveleriyle ortaya çıkar. Hiç şüphesiz topraktan ürünler, ekin ve meyveler gibi sayısız faydalar ortaya çıkmaktadır.

Beyzâvî demiştir ki: "İblîs, bütün fazileti yaratıldığı maddede gördü; o maddeyi yaratanla sahip olunan fazileti unuttu. Nitekim Cenâb-ı Hak, başka bir âyette buna şöyle işaret buyurmuştur: *"Ellerimle yarattığım bir kimseye secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* (Sâd 38/75). Yani vasıtasız olarak, bizzat kendim yarattığım varlığa secde etmene mani nedir?

İblîs, fazileti maddede görüp Hz. Âdem'in yatılış şeklindeki üstünlük ve faziletten de gafil kalmıştır. Cenâb-ı Hak, onun yaratılış şekli hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Onu (insan şeklinde) düzenleyip ruhumdan üflediğim zaman, kendisi için secde edin!" (Hicr 15/29).

İblîs, Hz. Âdem'in yaratılış gayesindeki üstünlük ve faziletten de gafil kalmıştır. İşin aslı, Hz. Âdem'in bu gayeye göre özel sıfatlarla yaratılmış olmasıdır. Bunun için, Hz. Âdem'in meleklerden daha bilgili olduğu, onda, başkasında bulunmayan hususiyetlerin bulunduğu ortaya çıkınca, Cenâb-ı Hak meleklere, Hz. Âdem'e secde etmelerini emretti."[153]

İblîs'in inadı ortaya çıkınca, Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:

"Öyle ise oradan, yani gökten veya cennetten *in! Orada büyüklük taslaman* ve isyan etmen *senin için doğru değildir;* orası huşû sahibi itaatkâr kulların vatanıdır." Bu bize şunu gösteriyor: Cennet ehline kibir layık ve yakışır bir iş değildir. Allah Teâlâ, İblîs'i cennetten sırf isyanı için değil, asıl kendini beğenip kibre düştüğü için yeryüzüne indirdi. Ona,

153 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/333.

"Oradan çık! Sen, kibrinden dolayı Allah'ın hor ve hakir ettiği birisin!" buyurdu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir; kim de kibir gösterirse Allah onu alçaltır."[154]

"İblîs, kovulduğunu görünce, Allah'tan mühlet isteyerek *şöyle dedi: 'Bana, insanların dirilecekleri güne kadar mühlet ver';* ölümümü tehir et, beni öldürme, bana vereceğin azabı hemen verme!"

Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. Bu âyet, İblîs'in istediğinin verildiğini gösteriyor. Fakat ona verilen süreyi diğer bir âyette belirtilen süre olarak anlamak gerekir. O âyette, *"Sana, bilinen vakte (kıyamete) kadar mühlet verildi!"* (Hicr 15/37-38) buyrulmuştur. Bu, birinci sûra üfürülme anıdır.

İblîs şöyle dedi: "Sen bana mühlet verdikten sonra, *ben de senin beni azdırmana karşılık, yemin olsun onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım* ve bana hangi yol mümkün ise o yoldan onları azdırmaya çalışacağım. Senin doğru yolun, onları sana ulaştıran yoldur; ben onun üzerine oturup onları bu yoldan geri çevireceğim. *Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım;* onlara dört bir cihetten geleceğim."

Bu, şeytan için nasıl mümkün oluyorsa o şekilde insanlara musallat olacağını ifade etmektedir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir: "Önlerinden maksat dünyadır; şeytan onlara dünyayı süsler. Arkalarından maksat ahirettir; şeytan onlara ahireti unutturur. Sağlarından maksat iyiliklerdir; şeytan onları güzel işlerden uzak tutmaya çalışır. Sollarından maksat kötülüklerdir; şeytan onlara kötü işleri güzel gösterir."

Allah Teâlâ, şeytana insanlara üstlerinden ve ayaklarının altından yanaşma imkânı vermemiştir; çünkü rahmet üstten iner, onunla insanlar

---

154 İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 1104; Ahmed, *Müsned,* 3/76; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/72.

arasına bir şey giremez. Alttan gelme yolu da kapalıdır. Ayrıca, alt taraflar, tevazu ve huşû mahalleridir; insan başını secdeye koyup Rabb'ine yalvardığı zaman, tam bir tevazu haline büründüğü için nurlar çok olur, şeytanı yakar. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Üst, tevhiddir, alt ise İslâm'dır; şeytanın kula tevhid ve İslâm tarafından gelip zarar vermesi mümkün değildir."

İblîs'in sözü şöyle bitiyor: *"Sen onların çoklarını,* sana itaat eden *şükredenlerden bulmayacaksın!"*

Sûfilerden biri demiştir ki: "Eğer şükürden daha büyük bir makam olsaydı, İblîs muhakkak onu zikrederdi."

Demek ki şükür, manevi makamların en büyüğüdür; o, İblîs'in üzerinde oturup pusu kurduğu dosdoğru yoldur.

Şükür, yüce Allah'a verdiği nimetlerle isyan etmemektir.

Şükür, bütün âzaları Allah'a itaatte kullanmaktır.

Şükür, nimette onu vereni görmektir.

İblîs, *"Onları sapıtacağım ve çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın"* sözünü bir zanna yani tahmine göre söylemiş, fakat maalesef onun bu zannı gerçekleşmiştir. Şu âyet bunu ifade etmektedir: *"Gerçekten İblîs onlarda zannını gerçekleştirdi"* (Sebe 34/20).

Allah Teâlâ İblîs'e şöyle buyurdu: *"Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan,* gökten veya cennetten *çık!* Vallahi, *onlardan kim,* inkârda *sana uyarsa hepinizi,* seni ve sana tâbi olanları *cehenneme dolduracağım!"*

Bir uyarı: Fahreddin-i Râzî tefsirinde, Şehristânî'den nakille şunu zikretmiştir:

Hz. Âdem'e secde emrinden sonra, İblîs'le melekler arasında şöyle bir münazara geçti. İblîs onlara dedi ki:

"Allah Teâlâ'nın beni yoktan var eden olduğunu kabul ediyorum; O, bütün mahlûkatı da yoktan yaratandır; fakat O'nun beni ve halkı yaratmasındaki hikmetiyle ilgili yedi sorum olacak.

1. Allah'ın halkı yaratmadaki hikmeti nedir? Özellikle şunun cevab önemli: Allah, kâfiri yarattığı sırada, onun, daha sonra başına gelecel azap ve elemleri hak edecek bir halde olmadığını biliyordu.

2. Allah'ın beni ve halkı mükellef tutmasının hikmeti nedir? Şu ma lumdur ki bundan Allah'a hiçbir fayda ve zarar olmaz. Hem mükellef lere dönecek bütün sonuçları (rahmet veya azabı) Allah hiçbir vasıt olmadan da onlara vermeye kadirdir.

3. Allah beni, taati ve marifetiyle mükellef tuttu, peki bana niçi Âdem'e secde etmeyi emretti?

4. Ben kendisine isyan edince Allah beni niçin lânetledi? Halbuk bunda O'nun ve başkasının bir faydası yoktur.

5. Allah beni lânetleyip kovdu, peki bana tekrar cennete girme ve Âdem'e vesvese verme imkânı niçin verdi?

6. Allah bana bu imkânı da verdi, peki sonra beni Âdem'in çocukla rına niçin musallat edip onları aldatma ve saptırma imkânı verdi?

7. Sonra ben, insanları aldatmak için Allah'tan uzun bir mühlet is tedim; Allah bana niçin mühlet verdi? Malumdur ki âlem şerden boş ve arındırılmış olsaydı, daha hayırlı olurdu!"

Bu haberi nakleden İncil şârihleri demişlerdir ki: "Allah ona azame perdesinden şöyle vahyetti: 'Sen beni tanımadın; eğer beni tanısaydın benim hiçbir işime itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Ben, kendisinden baş ka hiçbir ilâh bulunmayan ve kendisine yaptıklarından hesap sorulma yan Allah'ım."

Şehristânî[155] demiştir ki: "Şunu bil ki öncekiler ve sonrakiler bir ara ya gelip de bu konuda aklın güzel ve çirkin değerlendirmesine göre bi hüküm vermeye kalksalar, bu şüphelerden bir kurtuluş yolu bulamaz işin içinden çıkamazlardı. Fakat onlara yüce Allah'ın verdiği cevabı ver diğimizde, şüpheler yok olur, itirazlar ortadan kalkar."[156]

---

155 Tesbitimize göre, bu son değerlendirme, Şehristânî'ye değil, Fahreddin-i Râzî'ye aitti bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/216-217 (Bakara 34. âyetin tefsiri).

156 bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/216-217; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 23-25. Râzî'de v tercüme ettiğimiz *el-Bahrü'l-Medîd'de* Şehristânî'nin nakli aynen değil, mana olarak ve rilmiştir (Mütercim).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, marifet nuruyla güzel düşünür, ilâhî hikmet ve kudretin sırlarını tanırsa ona, bu tür şüphelere cevap vermek zor değildir. Yukarıda geçen şüphelere kısaca cevap vereceğim:

Allah Teâlâ'nın, halkı yaratmasının hikmetine gelince, Cenâb-ı Hak, kendileriyle tanınmak için halkı yaratmıştır. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben bilinmeyen bir hazineydim; bilinmeyi istedim, bunun için kendileriyle tanınayım diye halkı yarattım."[157]

Allah Teâlâ, kendilerinde kudretinin eserleri ve hikmetinin sırları ortaya çıksın diye halkı yarattı. Kâfirleri elemlerle azaba uğratmasına gelince, bunun hikmeti onda el-Müntakim (intikam alan) isminin gereğinin ortaya çıkması için böyle takdir buyurmuştur.

Kulları mükellef tutmanın hikmetine gelince; bu, kullara karşı delili ortaya koymak, iyiliği hak edenle azabı hak edenin birbirinden ayrılmasını sağlamaktır. Yüce Allah, kullara emirlerini bildirerek delili ortaya koyduktan sonra, birine azap ettiğinde zalim olmaz. Âyette buyrulduğu gibi, *"Rabb'in hiç kimseye zulmetmez"* (Kehf 18/49). Bu şekilde hepsinde adalet tecelli eder.

Allah Teâlâ'nın İblîs'e, Hz. Âdem'e secde etmesini emretmesine gelince, bunun hikmeti şudur: İblîs, Allah'ı sevme iddiasında bulundu. Muhabbetin gereği, sevdiğinin yapılmasını istediği her işte emrine uymaktır. Bu itaat de ancak kendi cinsine veya kendinden aşağıda olana boyun eğmede çok zor olur. Cenâb-ı Hak İblîs'e, kendi zannına göre ondan daha düşük seviyede olana secde etmesini emretti ki onun muhabbet iddiasındaki yalanı ortaya çıksın.

Allah Teâlâ'nın, İblîs'e lânet edip cennetten kovmasına gelince, bu, sözünde yalancı olanın ve emre isyan edenin cezasıdır. Gerçi onun kovulacağı Allah Teâlâ'nın ezelî ilminde mevcuttu, fakat O'nun yüce hikmeti, bunu gerektiren sebeplerin peş peşe yaşanmasını ve istenen sonucun oluşmasını gerektirdi. İblîs'in secdeye yanaşmayışı ve itiraz etmesi, Allah'ın ilminde kendisi için takdir edilen şeyin ortaya çıkmasına bir sebep oldu.

157 Hadis ve değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2014.

Aynı şekilde onun Hz. Âdem'e vesvese vermesi de, Allah Teâlâ'nın ilminde bulunan cennetten çıkmasının zuhurunda bir sebep oldu.

İblîs'in önce cennete yerleştirilmesinin hikmetine gelince bu, Hz. Âdem'in ilâhî ilimde mevcut olan inme işine bir sebep oluşturması içindir; çünkü ilâhî hikmet her şeyin bir sebeple meydana gelmesini gerektirdi.

İblîs'in, âdemoğullarına musallat edilmesine gelince bu, onun kaderde takdir edilen kirli ve kötü işleri bir temizleme görevi yapması içindir (yani kötü işler şeytana nisbet edilerek Allah'a karşı edepli olmamız sağlanır). Çünkü kâinatta inkâr, iman, taat, isyan türü her iş ancak tek ve kahhâr olan Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Hakikat gözüyle bakıldığında, bu âlemde O'ndan başkasına ait bir fiil yoktur, fakat Allah bize edep öğretti; bunun için, olumsuz şeyler kendilerine nisbet edilsin diye şeytan, nefis ve hevâyı yarattı. Allah Teâlâ, içinde kemal ve hayır bulunan işleri, kendi zatına nisbet etti. İçinde noksanlık ve şer olan işleri ise nefis ve şeytana nisbet etti. Bunu, ilâhî huzurda Allah'a karşı edep öğretmek için yaptı.

Allah Teâlâ'nın, İblîs'e kıyamete kadar mühlet vermesine gelince bu, insanların yanında kötü işlerin nisbet edileceği sebebi devamlı bulundurmak içindir. İnsanlar ölene kadar başlarına gelen kaderin acı tecellilerini (kötü ve olumsuz işleri) şeytana nisbet ederek Allah'a karşı edebi korurlar.

İblîs'in, "Eğer âlem şerden (kötülükten ve kötülük sebeplerinden) boş olsaydı, bu daha hayırlı olurdu!" sözü, tam bir mugalata yani safsatadır. Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti, bu âlemde iki zıt şeyin, yani hayır ile şerrin birlikte olmasını gerektirmiştir. Allah Teâlâ'nın ilâhî isimlerinin eserlerinin ortaya çıkması için tecelli ve zuhur onlarla olmaktadır. Mesela Cenâb-ı Hakk'ın "el-Müntakım" ve "el-Kahhâr" ism-i şerifleri, bizim anladığımız alanda şer işlerin bulunmasını gerektirmektedir; bu O'nun intikam alma ve şahısları yakalayıp hesap sorma sıfatının ortaya çıkması için lazımdır. Bilindiği gibi, bir sultan, celâl ve cemal sıfatlarıyla tanıtılıyorsa, bu sıfatların şerefi ancak onun memleketinde bu sıfatların eserlerinin görülmesiyle ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın İblîs'e, "Sen beni gerçek olarak tanımadın ..." sözü şunu gösterir: Eğer İblîs, yüce Allah'ı hakkıyla tanısaydı, itiraz ettiği bu şeylerin sırrını, bizim açıkladığımız gibi anlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâinatın zâhiri, ağyarla, yani Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklarla doludur; bâtını (içi, hakikat âlemi) ise, ilâhî nur ve sırlardan ibarettir. Kim kâinatın zâhirinde kalırsa olan işlere hep itiraz ve inkârla meşgul olur; kim de derin görüşüyle kâinatın bâtınına (işin hakikatine) bakabilirse o da hep marifet ve hakkı ikrar ile meşgul olur. Herhalde İblîs, kendisine, Hz. Âdem'e secde emri verildiği zaman ancak dışa baktı, zâhirde kaldı; eğer işin iç yüzüne bakabilseydi tek ve kahhâr olan Allah için Âdem'e ilk secde eden o olurdu.

Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İndirilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. Âdem'in cennete girmesini ve oradan çıkmasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ
لَهُمَا مَا وُ۫رِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ
الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي
لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَۙ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا
سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ
اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٢﴾

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ
﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ
اِلٰى حٖينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فٖيهَا تَحْيَوْنَ وَفٖيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

19. (Allah buyurdu ki): *Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin, dilediğiniz meyvelerden yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.*

20. *Şeytan, kendilerine kapalı avret yerlerini onlara göstermek için ikisine vesvese verdi ve, "Rabb'iniz size bu ağacı melek veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi.*

21. *Ayrıca onlara, "Ben gerçekten size samimi olarak öğüt verenlerdenim" diye yemin etti.*

22. *Böylece onları aldatarak ağaçtan yemeye sevketti. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rab'leri onlara şöyle seslendi: "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?"*

23. (Âdem ile Havva) *Dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*

24. *Allah şöyle buyurdu: "Birbirinize düşman olarak* (yeryüzüne) *inin! Sizin için yeryüzünde yerleşme ve bir süreye kadar faydalanma vardır."*

25. *Allah dedi ki: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan* (diriltilip) *çıkarılacaksınız."*

Tefsir

Allah buyurdu ki: *"Ey Âdem! Sen ve eşin* Havva *cennete yerleşin,* dilediğiniz yerden, istediniz *meyvelerden yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın!"*

Bu ağaç incir, üzüm veya buğdaydır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra,* emre muhalefetinizle kendinize *zulmedenlerden olursunuz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"Şeytan, kendilerine kapalı avret yerlerini göstermek için ikisine vesvese verdi."* Yani onlara, avret yerlerini açmak ve içinde bulundukları güzel halden çıkarmak için vesvese verdi. O zamana kadar Hz. Âdem ile Havva kendi avret yerlerini görmedikleri gibi, birbirinin avret yerini de görmüyorlardı. Bunda şuna bir delil vardır: Hiçbir ihtiyaç yokken eşinin yanında avret yerine açmak, temiz tabiatlar tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur.

Şeytan onlara şöyle dedi: *"Rabb'iniz size bu ağacı sizin melek olmanızı istemediği için yasak etti."*

Bazıları bu âyeti, meleklerin peygamberlerden üstün olduğuna bir delil göstermişlerdir. Bu, doğru değildir. Ona verilecek cevap şudur: Eşyanın hakikatlerinin değişmeyeceği bilinen bir gerçektir (Hz. Âdem ile Havva, insanlıktan çıkıp melek olunmayacağını biliyorlardı), onlar ancak, melekler gibi yeme içmeden kurtulacakları bir hale ulaşmaya rağbet ettiler ve böylece kendilerine cennette ebedî olarak kalmak mümkün olacağını düşündüler. Bunun için İblîs, *"Yahut cennette ebedî kalanlardan olmanızı istemediği için ondan yemenizi yasakladı"* demiştir.

"Rabb'iniz size bunu ancak şunun için yasakladı ..." âyetinden şu sonuca varmak mümkündür: Hz. Âdem (aleyhisselâm), kendisine yapılan yasaklamayı unutmadı, yoksa âyette böyle buyrulmazdı. Tâhâ sûresi 115. âyetinde geçen, *"Âdem unuttu ..."* sözünün manası, Âdem, şeytanın kendisine düşman olduğunu unuttu, demektir. Bunun için onun nasihatine güvendi ve dediğini kabul edip yaptı. Hatta, *"Bu ağaçtan yeme!"* emrini, gösterilen ağaç manasında yorumladı ve yasağın sadece o ağaca ait olduğunu, aynı cinsten diğer ağaçları kapsamadığını düşünerek onun cinsinden yedi; bunu da cennette ebedî olarak kalma arzusuyla

yaptı; fakat şeytan onu, işin zâhirine göre hareket ettirip ihtiyatı terkettirerek aldattı.

Aslında İblîs, bununla onları cennetten çıkarmayı kastetmedi, onun tek kastı onları bulundukları mertebeden aşağı indirmek ve kendisinin uzaklaştırıldığı gibi onların da uzaklaştırılmasıydı. İblîs, amacına ulaşamadı, muradına eremedi, bilakis gözünün yaşı çoğaldı, kini arttı, zannı boşa çıktı. Bu işin sonunda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Sonra Rabb'i onu (Âdem'i) seçti, tövbesini kabul etti ve onu doğruya ulaştırdı" (Tâhâ 20/122). Böylece Hz. Âdem [aleyhisselâm], daha önce Cenâb-ı Hakk'ın cennet diyarında komşusu iken, yeryüzünde Allah'ın halifesi oldu. Halife ile komşu arasında ne büyük fark vardır!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *İblîs ayrıca, Hz. Âdem'le Havva'ya, 'Ben size söylediklerimde gerçekten samimiyim' diye yemin etti."* Sözünü dinletmek için çok gayret sarfetti, onlara yemin etti, bunun üzerine onlar da nasihatini tutacaklarına söz verdiler.

"Böylece şeytan onları aldatarak ağaçtan yemeye sevketti." Bunu ancak yeminle aldatarak başardı; çünkü Hz. Âdem ile Havva, hiç kimsenin yalan yere Allah'ın adıyla yemin etmeyeceğini zannettiler.

"Ağaçtan bir meyve alıp yemeye başlayarak *tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü,* üstlerinden giysiler düştü, kendilerine avret ve edep yerleri göründü."

Bir görüşe göre, onların elbisesi nurdu. Bu nur onlarla bakanın görüşü arasında bir perde oluyordu; yasak ağaçtan yediklerinde nur kayboldu, avret yerleri gözüktü. *"Bunun üzerine onlar,* açılan yerlerini örtmek için *cennet yapraklarından* üst üste yama yapmaya, *üzerlerini örtmeye başladılar."*

Bu yaprağın incir yaprağı olduğu söylenmiştir. Buna göre Hz. Âdem, ilk yamalı elbise giyen kimsedir.

"Rableri onlara şöyle seslendi; 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?'"

Bu, emre muhalefet etmeleri ve düşmanın hilesine aldanmalarından dolayı onlara bir kınamadır. Bunda şuna da bir delil vardır: Bir şey, mutlak olarak (herhangi bir kayıt konmadan) yasaklanınca, o haram manasındadır.

Sonra Hz. Âdem ve Hz. Havva tövbelerini açıklayarak şöyle dediler:

"Ey Rabbimiz! Biz, nefsimizi günaha iterek ve onun cennetten çıkmasına sebep olacak işi yaparak *kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*

Bu kelimeler, Hz. Âdem'in Rabb'inden öğrendiği ve tövbesine vesile edindiği kelimelerdir.

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, şuna bir delil vardır: Küçük günahlar, eğer affedilmezse ondan dolayı sahibi azaba uğrar. Mûtezile der ki: 'Kul büyük günahlardan kaçındığı sürece, küçük günahlardan azaba uğratılması câiz değildir.' Bu görüşlerinden dolayı onlar, âyetteki durum için şöyle demiştir: Hz. Âdem'le Hz. Havva'nın, *'Biz kendimize zulmettik ...'* sözleri, mukarrebîn makamındaki zatların âdetine göre söylenmiştir. Onlar, yaptıkları küçük günahları gözlerinde büyük görürler, işledikleri büyük hayırları ise gözlerinde küçültürler."[158]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, 'Oradan inin!" buyurdu.'* Burada, çoğul şeklinde hitap, Hz. Âdem, Havva ve (sulplerindeki) zürriyetlerinedir. Yahut Hz. Âdem, Havva ve İblîs'edir. Burada İblîs'e inme emrini, diğerlerine tâbi olarak tekrar etti, bunu onların sürekli kendisine yakın olacağını bildirmek için yaptı.

İlâhî hitap şöyle devam ediyor: *"Oradan, birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde yerleşme ve ecelinizin bitimine kadar faydalanma vardır. Orada,* yani yeryüzünde *yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve* fâni dünyadaki çalışmanıza göre cennet nimetleriyle yahut elim bir azapla yaptıklarınızın karşılığını almak için *oradan* diriltilip *çıkarılacaksınız."*

---

158 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/335.

19-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın nehyettiği her şey, Hz. Âdem'e yasak edilen ağaç gibidir. Kim, marifet cennetine girer, sonra ilâhî kaderin hükmü kendisine galip gelir ve bu ağaçtan yerse, yani edebini bozarsa marifet cennetinden çıkarılır. Eğer bu kimse, ezelde hakkında ilâhî inâyet takdir edilmiş biriyse kendisine tövbe ilham edilir; Allah tövbesini kabul eder, onu doğruya yöneltir, kendisini yeryüzünde Allah'ın halifesi olması için kulluk arzına indirir. Peşinden manevi halifelik ve Allah'a yakınlık getiren bir günah, sonucu itibariyle ne güzelidir!"

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin için takdir edilen bir günah, çoğu kez, senin Allah'a ulaşma sebebin olur."

Hikem sahibi bir başka sözünde de şöyle der: "Peşinden zillet ve iftikar hali (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilmeyi) getiren bir günah, sahibini büyüklük ve kendini beğenmeye sevkeden taatten daha hayırlıdır."

Velilerden biri şöyle demiştir: "Hangi kötü iş ki peşinden sana bir edep (hayâ, pişmanlık, tövbe ve zillet) kazandırıyorsa (sonuç itibariyle) o, güzeldir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

En Hayırlı Giysi: Takva

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanlara cennet giysisinin yerine dünyada verdiği giysi (elbise ve örtünme) nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَار۪ي سَوْاٰتِكُمْ وَر۪يشاًۜ وَلِبَاسُ
التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26. ***Ey âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi, daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir; belki düşünüp öğüt alırlar.***

"Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiğini (zaferi) hak olarak bulduk; siz de Rabb'inizin size vaat ettiğini (azabı) hak olarak buldunuz mu?"[185]

Yahut Hz. Salih [aleyhisselâm] bu sözünü onlara karşı üzüntüsünü dile getirmek için söylemiş olabilir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

73-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ'nın, geçmiş ümmetlerin haline ilişkin anlattığı bütün kıssalardan maksat, ümmet-i Muhammed'i onların düştüğü hataları işlemekten sakındırmak, başlarına gelen azaptan korkutmak ve yakînlerini artırmaktır. Buna göre, iki cihanda kurtuluş isteyen kimseye gereken şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeylere hiçbir ekleme ve çıkarma yapmadan sımsıkı sarılması, bu yolda bütün gayretini kullanması, yaptığı her işinde Allah'ın ve resûlünün rızasını aramasıdır. Âyetin belirttiği gibi, *"Kim Allah'a (O'nun dinine) sımsıkı sarılırsa o kimse dosdoğru yola iletilmiş olur"* (Âl-i İmrân 3/101). Kim sırat-ı müstakîme girerse ebedî nimetlere ulaşır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Lut ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Lut'un kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ
مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ
قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾
فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَاَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٨٤﴾

185 Buhârî, Cenâiz, 87, Megâzî, 8; Müslim, Sıfâtü'l-Cenne, 76, 77.

dinin içlerine kaçıyorlardı. Hava soğuk olunca da deve vadinin içine iniyor, bu defa hayvanlar vadinin dışına kaçışıyorlardı. Bu durum insanlara ağır geldi. İçlerinden pek çok hayvanı ve arazisi olan Anîze Ümmü Ganem ile Sadefe bint Muhtâr, insanları deveyi öldürmeye teşvik ettiler. Sonuçta deveyi kesip öldürdüler; etini paylaştılar.

Deveyi, kızıl suratlı Kudâr isminde biri boğazladı; bunu yaparken başka bir adamdan yardım istedi. Bu arkadaşı deve su içtiğinde, tepenin kenarında gizlendi, ona bir ok attı, deve yere çöktü, Kudâr da kılıcı ile onu boğazladı. Sonra etini paylaştılar. Devenin yavrusu Kâre denen dağa kaçtı; orada üç defa böğürdü ve annesinin çıktığı kayanın içine girip kayboldu. Durumu haber alan Hz. Salih [aleyhisselâm] kavmine,

"Devenin yavrusuna yetişin; ona sahip çıkın, belki sizden azap kaldırılır" dedi. Peşinden gittiler fakat deve yavrusuna yetişemediler, çünkü hayvan böğürdükten sonra kayaya girip kaybolmuştu. Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara,

"Yarın sabah yüzleriniz sararacak, ertesi gün kızaracak, diğer günde kararacak ve bir sonraki sabah azaba uğrayacaksınız!" dedi. Bu alametleri görmeye başladıklarında onu öldürmek istediler; Allah kendisini korudu; Hz. Salih [aleyhisselâm], Filistin topraklarına gitti. Dördüncü günün kuşluk vakti olduğunda, sabır ağacının suyu ile kokulandılar, deriden yapılmış kefenlere büründüler; gökten şiddetle bir ses geldi, kalpleri parçalandı, helâk olup gittiler.[184]

Âyette kıssa şöyle tamamlanıyor: *"Bunun üzerine Salih onlardan yüz çevirdi ve kendilerine şöyle dedi: "Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin gönderdiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."*

Âyetin zâhirî ifadesine bakılırsa, Hz. Salih [aleyhisselâm] onları diz üstü çökmüş vaziyette gördükten sonra kendilerinden yüz çevirdi ve herhalde onlar helâk olduktan sonra böyle hitap etti. Nitekim Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir Savaşı'ndan sonra Kalib Kuyusu'na attığı müşriklerin leşlerine hitaben şöyle demiştir:

184 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/40-45.

Semûd kavminin helâk olayı şöyle gerçekleşti:

Rivayet edildiğine göre Semûd kavmi, Âd kavmi helak edildikten sonra onların yerlerine yerleştiler, çoğaldılar, çok uzun ömür sürdüler; öyle ki yaptıkları binalar kendilerinden önce yok olup gidiyordu; bunun üzerine dağlardaki kayalıkları yontarak evler yaptılar. Bolluk ve genişlik içinde yaşıyorlardı. Bu hal içinde azgınlaştılar, yeryüzünde fesat çıkardılar, putlara taptılar. Allah Teâlâ onlara, içlerinden en iyileri olarak Hz. Salih'i peygamber gönderdi. Hz. Salih onları uyardı; onlar da kendisinden bir mucize istediler. Hz. Salih,

"Mucize olarak ne istiyorsunuz?" diye sordu; kavmi,

"Bizimle bayram yerine çık; sen ilâhına biz de ilâhlarımıza dua edelim; kimin duası kabul edilirse diğeri ona uysun!" dediler. Hz. Salih, onlarla birlikte bayram yerine çıktı; onlar putlarına dua ettiler, dualarına bir karşılık alamadılar. Sonra reisleri Cünda' b. Amr, dağın kenarında tek olarak duran "el-Kâsibe" isminde bir kayaya işaret ederek Hz. Salih'e,

"Şu kayadan genç, hamile, kusuru olmayan bir deve çıkar; eğer bunu yaparsan seni tasdik ederiz!" dedi. Hz. Salih, onlardan söz alarak,

"Eğer bunu yaparsam iman eder misiniz?" dedi; onlar da,

"Evet" dediler. Hz. Salih, namaz kıldı, Rabb'ine dua etti. O sırada kaya, doğum yapan bir deve gibi inlemeye başladı ve biraz sonra kayanın içinden tam istedikleri gibi on aylık, hamile, kusursuz bir dişi deve ortaya çıktı. Onlar olayı seyrediyorlardı. Sonra deve, kendi büyüklüğünde bir deve yavruladı. Bunu görünce cemaat içinde Cünda' iman etti. Züâb b. Amr ile putlarının sahibi ve kâhinlerin reisi el-Hübâb ismindeki ileri gelen şahıslar insanların iman etmesine engel oldular.

Deve yavrusuyla birlikte yaşamaya başladı; otlardan yiyor ve bir gün arayla su içmeye geliyordu. Deve, su için ağzını kuyuya koyduğunda bütün suyu içmeden başını kaldırmıyordu. Sonra, sütünün sağılması için ayaklarını genişçe açıyordu; insanlar da istedikleri kadar süt sağıyor, kaplarını dolduruyor, içiyor ve biriktiriyorlardı. Sıcak bastığı zaman deve vadinin dışına çıkıyordu; onu gören hayvanlar korkup va-

ran kötü dokunmanın bir başlangıcıdır. Verilen emri mübalağalı bir şekilde ifade etmek ve özrü ortadan kaldırmak için böyle söylenmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"Eğer ona kötülükle dokunursanız sizi elim bir azap yakalar." Bu azap, şiddetli sayha ile helâk edilmeleridir.

Hz. Salih devamla dedi ki: *"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi;* yeryüzünde Hicaz arazisinde sizi yerleştirdi; onun düzlük ve *ovalarında köşkler yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz."* Onlar, yazın köşklerde, kışın ise dağlarda kalıyorlardı. *"Öyle ise Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde isyan ve inkârla fesat çıkararak azgınlık yapmayın."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kavminin ileri gelenlerinden inanmayıp büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen,* kendilerinin zafiyet ve zillete düşürdüğü *inananlara,* alay için,

'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' dediler. Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız' dediler." Onlar, cevap olarak "Evet" demediler. Bununla, Hz. Salih'in peygamber olarak gönderilmesinin hiçbir aklın şüphe etmeyeceği şekilde açık olduğuna ve onun ciddi bir görüş sahibine gizli olmadığına dikkat çektiler. Onların sözü, Hz. Salih üzerinde değil, inananlarla inkâr edenler arasındaydı. Bunun için, büyüklük taslayanlar, *"Biz sizin iman ettiğiniz şeyleri inkâr ediyoruz, dediler."*

Devamında şöyle buyruluyor: *"Sonunda dişi deveyi boğazlayıp öldürdüler."* Deveyi öldürme işi hepsine nisbet edildi, çünkü öldürme işinde bizzat bulunmayanlar da yapılan işe rıza göstermişlerdi.

"Onlar, Rab'lerinin emrine karşı taşkınlık yaptılar."

Bu emir Hz. Salih'in, *"Onu bırakın, Allah'ın arzında otlasın; ona kötülük dokundurmayın"* sözüydü. Onlar bununla yetinmediler, bir de, *"Ey Salih! Eğer sen gerçekten gönderilmiş bir peygambersen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler. Bunun üzerine onları bir gürültü, Cibrîl'in sayhası yakaladı; yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar; o halde ölüp gittiler."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik."*

Semûd, diğer bir Arap kabilesidir. Büyük babalarının adıyla anılmaktadırlar. Babaları, Semûd b. Gabir b. İrem b. Sâm'dır. Onlara, sularının azlığından dolayı bu ismin verildiği de söylenmiştir. Hicr beldesinde yaşıyorlardı. Burası, Hicaz'la Şam arasında Vâdil-kurâ'ya kadar olan bölgedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabı bu bölgeye girdiklerinde Resûl-i Ekrem,

"Buradaki kavmin başına gelenler sizin de başınıza gelmesinden korkarak, bu azaba uğramış kimselerin beldesine ancak ağlayarak girin (ve hızlıca geçin!)" buyurdu.[182]

Hz. Salih'in [aleyhisselâm] soy kütüğü şöyledir: Salih b. Ubeyd b. Âsif b. Mâsih b. Ubeyd b. Hâzir b. Semûd.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Salih'i, buluğa erince kavmine peygamber olarak gönderdi."

Kevâşî[183] demiştir ki: "Salih [aleyhisselâm], elli sekiz yaşında vefat etti. Kavmi içinde yirmi sene peygamberlik yaptı."

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size, Rabb'inizden benim peygamber olduğumu gösteren açık bir delil, mucize gelmiştir; o da, Allah'ın şu devesidir."* Ona "Allah'ın devesi denmesi", onun hiçbir sebep ve vasıta olmaksızın doğrudan Allah katından geldiği içindir. Bu konuda aşağıda açıklama gelecektir.

Hz. Salih sözüne şöyle devam etti: *"Onu bırakın, Allah'ın topraklarında beslensin; ona kötülük dokundurmayın."* Onları deveye dokunmaktan nehyetti. Bu nehyedilen dokunma, içinde bütün kötülükleri bulundu-

182 Buhârî, Enbiyâ, 17; Tefsîru Sûre (15), 2; Müslim, Zühd, 38-39; Ahmed, *Müsned*, 2/9, 58.

183 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî," *DİA*, 25/341-342).

تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا
ف۪ي دَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ
رِسَالَةَ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٧٩﴾

73. Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın topraklarında beslensin. Ona kötülük dokundurmayın; yoksa sizi elem verici bir azap yakalar."

74. "Düşünün ki (Allah) Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun ovalarında köşkler yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesat çıkararak azgınlık yapmayın."

75. Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara, "Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" dediler. Onlar da, "Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse hepsine inananlarız" dediler.

76. Büyüklük taslayanlar dediler ki: "Biz ise sizin inandığınızı inkâr edenleriz."

77. Derken o dişi deveyi boğazlayıp öldürdüler, Rab'lerinin emrine karşı taşkınlık yaptılar ve bir de, "Ey Salih! Eğer sen gerçekten gönderilmiş bir peygambersen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir" dediler.

78. Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı; yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.

79. Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbim'in gönderdiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."

Bazıları, tarihte peygamber olarak Hud adında birkaç tane kişi bulunduğunu söylemişlerdir; bu doğru değildir.

65-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Hud'un [aleyhisselâm] kavmine verdiği öğüt iki hasleti içermektedir. Bütün korku ve şerlerden korunmak, her türlü hayırları elde etmek onlarla mümkündür. Bu iki haslet, tevhid ve takvadır. O, Allah'a ve resulüne getirdiği her hususta, emirde ve yasakta itaat etmektir. Tevhid, gönlü gizli ve açık şirkten temizlemektir. Takva, gizli ve açıkta âzaları Hakk'a muhalefetten ve harama düşmekten korumaktır. Bu ikisi, tarikatın temeli ve zirvesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Salih ve Semûd Kavmi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ
جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فٖى اَرْضِ
اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ
خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِى الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُوراً
وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاً فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ
مُفْسِدٖينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا
لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهٖ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ
بِهٖ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا بِالَّذٖٓى اٰمَنْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ
﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا

"Allahım, daha önce verdiğin gibi Âd'a su ver!" diye dua etti. O sıada Allah Teâlâ, beyaz, kırmızı ve siyah üç bulut yarattı. Sonra gökten ıir ses,

"Ey Kayl, kendin ve kavmin için istediğin bulutu seç!" diye seslenli. O da,

"Siyah bulutu seçtim; çünkü siyah bulut en fazla su taşıyan buluttur!" dedi. O sırada Mugîs denen vadi tarafından siyah bir bulut çıkı, Âd'a doğru ilerledi. Bunu görünce sevindiler ve, "İşte bize yağmur /ağdıracak bulut gözüktü!" dediler. Bulut kavmin üzerine geldi; içinde ;iddetli kasırga bulunan bir rüzgâr vardı, onları helâk etti.

Rivayet edildiğine göre, onlar beldelerine yaklaştıklarında rüzgâr ıayvanlarını havaya kaldırdı; onlar sanki çekirge gibi havada uçuşmaya ɔaşladılar. Kasırga yedi gece sekiz gündüz devam etti; başları taşlara ;arparak parçalandı, hepsi helâk oldular. Hz. Hud [aleyhisselâm] ile ona iman edenler kurtuldular; Mekke'ye geldiler; ölene kadar Allah'a ibadet ettiler. Bu rivayeti Beyzâvî ve diğerleri nakletmiştir.[181]

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Beyt-i şerif'i (Kâbe'yi), sahih hadis kitaplarında geçtiği gibi Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bina etti. Mekke ise ancak Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] oraya yerleşmesinden sonra mâmur oldu, içinde insan yaşadı. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hz. Hud'dan sonra yaşamıştır. O zaman Beyt-i şerif, yıkılmış harap bir haldeydi. Ortada Beyt-i şerif yokken, ona yönelmeleri ve dua etmeleri nasıl olur?

Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: Onlar, Beyt-i şerif'in tufandan sonra kalan temellerine ve harabesine yöneliyorlardı; çünkü Beyt-i şerif'i ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] bina etmişti. Tufan onu harap edince bazı kalıntıları kalmıştı, insanlar da onunla bereketleniyorlardı. Bazı tarih kitaplarında şöyle bir kayıt da geçmektedir: Amâlikalılar Hz. İbrahim'den önce Beyt-i şerif'i yaptılar; onu tavaf edip bereketleniyorlardı. Sonra Beyt-i şerif yıkılıp harap oldu. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onlardan sonra Beyt-i şerif'i tekrar bina etti. Eğer bu haber sahihse promlem ortadan kalkıyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

181 Âd kavminin helâki ile ilgili rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/35-37; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1445-1447; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 2/507-508 (Beyrut 1999).

Rivayet edildiğine göre Âd kavmi putlara tapıyordu; Allah onlara Hz. Hud'u gönderdi; kendisini yalanladılar ve azgınlıkta ileri gittiler. Bunun üzerine Allah, onlardan üç sene yağmuru kesti, öyle ki helâk olacak duruma geldiler. O vakitte insanların müslümanı ve müşriki başlarına bir bela gelince Beytülharâm'a (Kâbe'ye) yöneliyorlar ve Allah'tan, başlarındaki sıkıntının kalkması için dua ediyorlardı. Bunun için Âd kavmi, ileri gelenlerinden yetmiş kişilik bir heyet seçip yağmur duası için Mekke'ye gönderdiler. Kayl b. Anz ile Mersed b. Sad da bu heyetin içinde bulunuyordu (Mersed, Hz. Hud'a iman etmiş fakat bunu gizliyordu). O zaman Mekke'de Amâlikalılar bulunuyordu. Bunlar Nuh'un oğlu Sâm'ın oğlu Lâvez'in oğlu Amlîk'ın çocuklarıydı. Reisleri Muâviye b. Bekir'di.

Âd kavminin heyeti kendisine gelince, Muâviye Mekke'nin dışında bulunuyordu. Onları misafir edip ikramda bulundu. Zaten bu gelenler onun dayıları ve hısımları idi. Onun yanında bir ay kaldılar. İçki içip eğlendiler. Muâviye'nin iki câriyesi bunlara şarkı söylerdi. Muâviye, onların asıl gönderildikleri işe karşı vurdumduymazlıklarını görünce, bu durum kendisini üzdü. Uzun müddet kalışlarını ağır buldu zannederler korkusuyla durumu kendilerine söylemekten çekindi. Sonra, câriyelerine bir şiir öğretti ve onu kendilerine okumalarını emretti. Bu beyitler şu manada idi:

"Ey Kayl, yazık sana! Kalk, dua et; umulur ki Allah bize bulutlar gönderir ve Âd toprağını sular. Gerçekten Âd halkı, konuşamaz durumdalar."

Câriyeler bunu söyleyince uyandılar, bu onları dua için harekete geçirdi. O zamana kadar imana geldiğini gizleyen Mersed,

"Vallahi Allah sizin bu halde duanızı kabul etmez; fakat peygamberinize (Hz. Hud'a) itaat ve Allah'a tövbe ederseniz, yağmura ve suya kavuşursunuz!" dedi. Gelenler, Muâviye'ye,

"Sen bunu yanında tutup hapset, bizimle Mekke'ye gelmesin; çünkü o, Hud'un dinine tâbi oldu, bizim dinimizi terketti!" dediler ve sonra Mekke'ye girdiler. Reisleri Kayl,

Âyetin, *"Sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler"* yani sizin kendilerine birtakım isimler verdiğiniz putlar ifadesi, bu putların sonradan aratılmış varlıklar olduğunu, bu durumda onların ilâh olamayacağını östermektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiçbir delil olmadan, kendilerine ilâh smi verdikleriniz hakkında benimle nasıl tartışırsınız? Allah Teâlâ'nın, *Allah onlar hakkında bir delil indirmedi"* âyeti de bu manadadır. Yani Allah nların ibadete layık varlıklar olduğu hakkında hiçbir delil indirmedi.

Onların tartışması iki konuda olabilir: Biri, onlara ibadet konusunla, diğeri de kendilerine ilâh isminin verilmesi konusundadır. Birinci nanaya göre isim, müsemma yerine kullanılmış, ikinci manaya göre ise sim, tesmiye (isim verme) manasında kullanılmış olmaktadır. Bu açıkama İbn Cüzey'e aittir.

Âyet şu uyarı ile bitiyor: *"Öyleyse,* inkârda inat ve ısrarla talep ettiğiniz azabın gelmesini *bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber* onun gelnesini *bekleyenlerdenim!"*

Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle urtardık."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberlikten daha üstün bir rütbe ve onlan yüksek bir derece yoktur. Hal böyle iken Hak Teâlâ, peygamberi Iz. Hud'u, rahmetiyle kurtardı; aynı şekilde, ona iman edenleri de rahnetiyle kurtardı. Bu şunun bilinmesi içindir: Kurtuluş, kulun ameliyle ıak edilecek bir şey değildir; o ancak, doğrudan doğruya Allah'ın lutuf 'e rahmetiyle elde edilecek bir devlettir. Kim kurtulmuşsa, ancak yüce Allah'ın ihsanı ile kurtulmuştur."[180]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kötünü kazıdık."* Âyette, onlardan iman etmeyenlere, üstü kapalı bir tehdit 'ardır. Onda ayrıca, kurtulan kimselerle helâk olanların arasını ayıran ısıl farkın iman olduğuna bir tembih bulunmaktadır.

---

180 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/223.

Hz. Hud [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir yani öğüt ve uyarı gelmesine mi şaştınız?"* Bunun açıklaması az önce geçti.

Beyzâvî demiştir ki: "Peygamberlerin, kâfirlerin ahmakça sözlerine karşı bu şekilde cevap vermeleri, onların son derece samimiyet ve şefkatlerini, nefislerinin kendilerine yapılan hakaretleri nasıl hazmettiğini ve onlara karşı verdikleri güzel mücadeleyi ortaya koymaktadır. İnsanlara nasihat eden her davetçinin böyle olması gerekir. *'Ben sizin için samimi bir nasihatçi ve güvenilir kimseyim'* âyetinde, kavimlerinin onları bu iki sıfatla tanıdıklarına bir işaret vardır."

Hz. Hud, onlara sonra şöyle dedi: *"Hatırlayın, Allah sizi, Nuh'un kavminden sonra onların yerine getirdi."*

Bir diğer mana: Allah onlardan sonra sizi hükümran yaparak yeryüzünde halife yaptı. Gerçekten Şeddâd b. Âd, Âlic kumsalından Umman denizine kadar yeryüzünün mâmur bölgelerine sahipti.

Hz. Hud, onları önce Allah'ın azabıyla korkuttu, sonra kendilerine Allah'ın verdiği nimetlerini hatırlattı. Onlara şöyle dedi: *"O sizi yaratılış yönünden de üstün yaptı"* yani Allah sizi, boyca ve kuvvetçe üstün yarattı. Onlar, iri vücutlu kimselerdi.

"Öyle ise Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa erdirilesiniz." Yani nimetlere şükretmeniz sizi, şükre, şükür de kurtuluşa götürür. Allah'ın peygamberlerine iman etmeniz de nimetlere şükürdendir.

Kavmi ona dedi ki: *"Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduğu putları bırakmamız için mi geldin? Eğer doğru söyleyelenden isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) bize getir."* Onlar, körü körüne bir taklidin içine daldıklarından ve alıştıkları şeylere tutkularından dolayı, sadece Allah'a ibadet yapmayı ve babalarında gördükleri yaşantıyı terketmeyi akıldan uzak bir iş gördüler; onlar Allah'ın rabliğini itiraf etmekle birlikte böyle davrandılar. Bunun için Hz. Hud onlara şöyle dedi:

"Size Rabb'inizden bir azap ve gazabın gelmesi hak oldu; Allah'ın sizden intikam alma iradesi gerçekleşti. *Siz, haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler hakkında* yani putlara ibadet konusunda *benimle nasıl tartışırsınız?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmine de peygamber olarak kardeşle-' Hud'u gönderdik."*

Hz. Hud'un [aleyhisselâm], soy kütüğü şöyledir: Hud b. Abdullah b. .ebâh b. Halûd b. Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nuh.

Hz. Hud'un şeceresinin şöyle olduğunu söyleyenler de olmuştur: Iud b. Şâh b. Erfahaşeze b. Sâm b. Nuh. O, Âd'ın babasının amca ço-uğudur. Allah onu, bu kavme göndermiştir; çünkü onlar Hz. Hud'un özünü daha iyi anlıyor, halini daha yakından tanıyor ve kendisine tâbi ılmaya daha fazla rağbet ediyorlardı.

Hz. Hud, onlara vaaz ederek dedi ki: *"Ey kavmim! Sadece Allah'a ulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Allah'ın azabından sakınmaz nısınız?"*

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki ...."

Hz. Hud'un kavmi, Hz. Nuh'un kavminden daha güzel haldeyli; çünkü onun ileri gelenleri içinde iman edenler vardı; Mersed b. ;ad gibi... Bunun için ileri gelenler, "inkâr edenler"le kayıtlandı. Hz. Nuh'un kavmi için böyle bir şey yapılmadı; çünkü onların ileri gelenleri çinde iman eden hiç kimse yoktu; bunun için Hz. Nuh'a karşı gelenler ınlatılırken, bir ayırım yapılmadan, "kavminin ileri gelenleri" dendi.

Kavmi, Hz. Hud'a [aleyhisselâm] şöyle dediler: *"Biz seni kesinlikle bir kılsızlık, sefihlik içinde görüyoruz.* Çünkü kavminin dinini terkettin. *Biz ıyrıca seni, peygamberlik iddiasında yalancılardan sanıyoruz."*

Hud [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi: *"Ey kavmim! Ben sefih ve akılsız leğilim; aksine ben âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbim'in ahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir samimi bir nasihatçi-ıim."*

Hz. Hud [aleyhisselâm], *"Ben emin bir kimseyim"* derken, vahye karşı min bir kimse olduğunu kastetmiş olabilir. Diğer ihtimal şudur: O peyjamber gönderilmeden önce kavmi onu emin ve doğru bir kimse olarak anıyordu; onlara bu halini hatırlatmış olabilir.

اَتُجَادِلُونَنِي فِي اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍۜ فَانْتَظِرُوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٧١﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ
بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٢﴾

65. ***Âd kavmine de** (peygamber olarak) **kardeşleri Hud'u gönderdik. O kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur.** (O'nun azabından) **sakınmaz mısınız?"***

66. ***Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni apaçık bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz."***

67. ***Hud onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende akılsızlık yok; aksine ben âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim."***

68. ***"Size Rabbim'in vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için emin, samimi bir nasihatçiyim."***

69. ***"Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir** (öğüt ve uyarı) **gelmesine mi şaştınız? Hatırlayın, O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."***

70. ***Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir."***

71. ***Hud dedi ki: "Size Rabb'inizden bir azap ve gazabın gelmesi hak oldu. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler hakkında** (putlara ibadet konusunda) **benimle nasıl tartışırsınız? Öyleyse bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"***

72. ***Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kazıdık.***

"Âyetlerimizi yalanlayanları da tufan ile *suda boğduk!"* Çünkü onlar, alpleri kör, hakkı görmeyen bir kavim idiler." Bu açıklama Beyzâvî'ye ittir.

59-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeriat-ı Muhammediyye, yani İslâm, bizim için Hz. Nuh'un ıleyhisselâm) gemisi gibidir. Kim hakikat denizine dalar fakat şeriattan ızaklaşırsa onunla din arasına dalgalar girer; bu kimse zındıklık ve nkâr denizinde boğulur gider. Kim de hakikate adım attığında şeriata ımsıkı sarılırsa o kimse kurtuluşa erenlerden olur.

Hz. Hud ve Âd Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Hud'un (aleyhisselâm) kıssasını zikre-lerek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖي سَفَاهَةٍ
وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بٖي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّٖي
رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖي وَاَنَا لَكُمْ
نَاصِحٌ اَمٖينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ
لِيُنْذِرَكُمْۜ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي
الْخَلْقِ بَصْطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا
لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَاۚ فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Ben O'nun bana vahyetmesi sayesinde sizin bilmediğiniz pek çok şeyi biliyorum.

Âyette "risâlât" yani Allah'ın gönderdiği şeylerin çoğul olarak zikredilmesinin birkaç sebebi vardır: İlâhî emirler, farklı vakitlerde indirildiği için, hepsi birden düşünülerek çoğul olarak zikredilmiştir. Yahut, ilâhî emirler inanç, öğüt ve hükümler gibi değişik türden şeyler içerdiği için çoğul olarak zikredilmiştir.

Onlara sonra şöyle dedi: *"Size, içinizden* yahut kendi cinsinizden bir adamın diliyle *Rabb'inizden bir zikir,* yani öğüt ve vaaz *gelmesine şaştınız da mı inkâr ettiniz?"* Onlar, bir insanın peygamber olarak gönderilmesini şaşkınlıkla karşılayarak şöyle diyorlardı:

"Eğer Allah dileseydi, (peygamber olarak) muhakkak melekler indirirdi. Biz önceki atalarımız arasında böyle bir şey (bir insanın peygamber olarak geldiğini) işitmedik!" (Mü'minûn 23/24).

Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bir insanın peygamber olmasına şaşırdılar da bir putun Allah'a ortak olmasına şaşırmadılar; şüphesiz bu hal, ileri derecede bir cehalet ve akılsızlıktır."[179]

"Onun peygamber olarak gönderilmesinin hikmeti, sizi inkâr ve isyanın âkıbetinden *uyarıp sakındırması, sizin de bu uyarı sayesinde Allah'tan korkmanız ve bu takva sayesinde ilâhî merhamete mazhar olmanızdır."*

Âyette, *"Allah'tan korkmanız ve bu sayede merhamet olunmanız ümidiyle..."* buyrulması şu hakikate dikkat çekmek içindir: Takva da kendi başına kula merhamet edilmesini gerekli kılmaz, kula merhamet edilmesi ancak Allah'ın lutuf ve ihsanındandır. Buna göre bir müttakinin, sahip olduğu takva haline itimat etmemesi ve Allah'ın azabından emin olmaması gerekir. Kul ancak yüce Allah'a güvenmelidir.

Âyet, Hz. Nuh kıssasını şöyle bitiriyor: *"Kavmi Hz. Nuh'u yalanladı; biz de onu ve onunla beraber gemide bulunan müminleri kurtardık."* Onlar, kırk erkek, kırk kadındı. Bu sayının on veya sekiz olduğu da söylenmiştir.

---

179 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/231 (Kahire 1999).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz Nuh'u kavmine peygam-ıer olarak gönderdik."*

Hz. Nuh'un soy kütüğü şöyledir: Nuh b. Lamek b. Metuşelah b. dris. Hz. Nuh, Hz. İdris'ten sonra peygamber olmuştur. Kırk veya elli raşındayken peygamber olarak gönderilmiş; 1300 sene yaşamıştır.

"Hz. Nuh, kavmine dedi ki: *Ey kavmim! Sadece Allah'a kulluk edin, izin ondan başka* ibadet edilmeye layık *ilâhınız yoktur.* Eğer imana gelip Allah'ın birliğini ikrar etmezseniz, *ben, sizin için büyük bir günün azabın-lan korkuyorum.* O, kıyamet günüdür yahut tufanın geleceği gündür."

"Kavminden ileri gelen eşraf dediler ki: Biz seni gerçekten apaçık bir lalâlette, yani açıkça haktan sapmış hata *içinde görüyoruz!"*

Âyette geçen ve eşraf manası verdiğimiz "mele'" kelimesi, doldur-nak anlamındadır. İleri gelen zatlar, zenginlik ve ihtişamlarıyla bakan kimselerin gözünü doldurdukları için onlara bu isim verilmiştir.

Hz. Nuh onlara dedi ki: *"Ey kavmim! Bende herhangi bir dalâlet yok-ur."* Yani bende sapıklık adına zerre kadar bir şey yoktur. Onlar Hz. Nuh'a, *"Seni apaçık bir dalâlet içinde görüyoruz"* derken, mübalağalı bir fade kullandıkları gibi, o da bahsedilen sıfatın kendisinde bulunmadı-ğını en etkili bir biçimde ifade etti. Ayrıca onlara, yumuşak söz söyleye-ek dedi ki:

"Aksine ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim." Sizin zannettiğiniz gibi bir şaşkınlık ve yanılgı içinde değilim, son dere-ce haklıyım ve hidayet üzereyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabb'inin pey-gamberiyim.

"Size, bana emrettiği şekilde *Rabbim'in vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size* bütün gayret ve *samimiyetimle öğüt veriyorum ve ben, Rabbim hakkında,* yani O'nun celâli, cemali, rahmeti ve azabı hakkında *sizin bilmediklerinizi biliyorum."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben O'nun kudretini ve şiddetli aza-bını biliyorum.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ
ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ
لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ
مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً عَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

59. *Andolsun ki biz Nuh'u kavmine (peygamber olarak) gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum."*

60. *Kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Biz seni gerçekten apaçık bir dalâlet içinde görüyoruz!"*

61. *Nuh dedi ki: "Ey kavmim! Bende herhangi bir dalâlet yoktur, fakat ben, âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim."*

62. *"Size Rabbim'in vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size samimiyetle öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum."*

63. *Sizi uyarması, sizin sakınmanız ve bu sayede rahmete kavuşturulmanız için, aranızdan bir adamla size Rabb'iniz tarafından bir öğüt ve uyarı gelmesine mi şaştınız?*

64. *Kavmi onu yalanladı, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.*

yüce Allah'tır. Bu rüzgâr, ledünnî ilimlerle yüklü bulutları yüklenip taşıdığı zaman, biz onu cehalet ve hevâ ile ölmüş bir kalbe sevkederiz ve onda bulunan bu ilimleri onun üzerine akıtırız. Bu şekilde ondan, ilim meyveleri, hikmet çiçekleri ve yakîn nurları çıkarırız.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Meyvesini görmediğin bir vâridatı (kalbe gelen manevi hali), hemen sahiplenip temize çıkarma. Buluttan maksat yağmur değildir, asıl maksat, meyvelerin çıkmasıdır (yağmur her zaman meyveye değil bazan da helâke sebep olur)."[177]

İşte biz, ölüleri de kabirlerinden böyle çıkarırız. Yani cehaletle ölmüş kalpleri böyle diriltiriz. Bütün bunlar, düşünmeniz içindir.

Temiz belde, temiz kalptir. Ona, ilâhî vâridatlar (rahmet ve feyiz rüzgârları) esip içine ilahî nefhalar inince, Rabb'inin izniyle kalpten ilim ve marifet meyvelerini çıkarır. Habis (günahlarla kirlenmiş ve bozuk) kalpten ise ona vâridatlar ve öğütler tesir etmediği için, ancak zayıf, cılız sonuçlar çıkar.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bu âyette Allah'ın beldesi diye tanıtılan kalbi zikretti. O'nun lutuf ve ihsan denizinden bu kalbe inen feyzi anlattı. Bu feyzin kalpten çıkardığı farklı renklerdeki manevi hal ve makamlardan haber verdi."

Vertecübî, sözünü şöyle bitirir: "Tohumu hevâ (nefsin kötü arzuları) olan her kalbin bitkisi şehvetler olur."[178]

Hz. Nuh ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberlerin ümmetleriyle yaşadıkları kıssaları anlatmaya başladı. Bu kıssalar, sûrenin 4. âyetinde geçen, *"Biz nice beldeleri helâk ettik"* haberinin bir açıklaması niteliğindedir. Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh'tan başlayarak şöyle buyurdu:

---

177 Beytin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 395 (Beyrut 2005).

178 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/445.

Yeryüzündeki toprağın bir kısmı, suyu içine çekerek birçok ot ve yeşillik bitirir.

Bazı topraklar vardır ki suyu içine çekmeden göl gibi suyu tutar ve toplar. Allah Teâlâ ondan insanları faydalandırır; kendileri içerler, hayvanlarını sularlar ve onu ziraatta kullanırlar.

Bazı topraklar da vardır ki kaygandır; ne suyu içine çekip yeşillik bitirir ne de onu tutarak istifadeye hazır hale getirir.

İşte, Allah'ın dininde derin anlayış ve ilim sahibi olan, Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilimle istifade eden, ilmi bilen ve öğreten kimsenin misali, temiz, verimli toprak gibidir.

Bu birinci gibi âlim ve âmil olmayıp sadece bildiğini aktaran kimsenin misali de suyu tutup istifadeye hazır bulunduran toprak gibidir.

Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimse ise yağan bolca yağmurdan hiçbir menfaati olmayan kaygan toprak gibidir."[175]

İbn Abbas (radıyallahu anh) ve diğer bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, mümin ile kâfir için bir misaldir (Mümin, temiz, hoş, verimli toprağa; kâfir ise verimsiz çorak toprağa benzer)."

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette kastedilen, zâhirî lafzının gerektirdiği gibi bilinen toprak çeşitleri olması mümkündür. Bu durumda, öncesinde geçen yağmurla ilgili âyet için bir tamamlayıcı olur. Âyetin, ayrıca kalpler için bir temsil olması da mümkündür. Buna göre, temiz ve verimli toprak müminin kalbi; bozuk ve verimsiz toprak da kâfirin kalbidir. Onların, güzel anlayış ile akılsızlığa birer misal olduğu da söylenmiştir."[176]

57-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette işaret yoluyla şöyle buyurur:

Hidayet rüzgârını gönderen, marifetinin önünde rabbânî nefha ve ilâhî vâridat bulutlarını yayan yahut vuslattan önce onları müjdeleyen

175 Buhârî, İlim, 20.

176 İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/292.

Âyetteki "orada indiririz" kısmına, onu bulutla indiririz, su o tarafa sevkederek yahut rüzgârla indiririz manaları da verilmiştir.

"Ve o su ile her çeşit ve sınıftan türlü meyveler çıkarırız. İşte biz kabirden ölüleri de böyle çıkarırız." Yani biz, içinde yarattığımız gelişip büyüme yeteneğiyle çeşitli bitki ve meyveler çıkararak, ölü beldeleri dirilttiğimiz gibi, ölüleri de onları toplayıp kendilerine his kuvveti verdikten sonra, bedenlerine nefislerini yani ruhlarını iade ederek cesetleri kabirlerinden çıkarırız. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu, ölülerin kabirlerinden çıkmasına, bitkilerin yerden çıkmasıyla yapılan bir temsildir. Bu şekilde, Kur'an'ın birçok yerinde temsiller geçmektedir. Mesela, *'Yeniden dirilme de böyledir'* (Fâtır 35/9) âyetiyle, *'Kabirden çıkışınız da böyledir'* (Kâf 50/11) âyetleri buna örnektir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Herhalde bundan ibret alırsınız* da, ölü beldeleri dirilten zatın, ölüleri de diriltmeye kadir olduğunu, ikisinin arasında bir farkın bulunmadığını bilirsiniz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Toprağı hoş, temiz ve kaliteli beldenin bitkisi, Rabb'inin izniyle,* yani dilemesi ve kudretiyle kolayca *güzel,* kuvvetli ve yeşil *olarak çıkar. Toprağı kötü,* taşlı, verimsiz ve çorak *olandan ise ancak faydası olmayan az bir şey çıkar.* Yahut çok zor ve meşakkatle azıcık bir şey çıkar. *İşte biz,* Allah'ın nimetlerine *şükreden,* onlarda tefekkür ederek ibret alacak *bir kavim için âyetleri böyle tekrar tekrar açıklıyoruz."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, Allah'ın âyetlerini iyice düşünüp onlardan faydalanan kimse ile onlara hiç dönüp bakmayan ve onlardan hiç etkilenmeyen kimse için birer misal vermektedir."[174]

Allah'ın âyetleri karşısında insanların durumu, Buhârî'de geçen uzunca bir hadiste zikredilmiştir. Bu hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayet ve ilmin misali, yeryüzüne yağan bol bir yağmura benzer.

174 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/343.

وَهُوَ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَٓاءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذٰلِكَ
نُخْرِجُ الْمَوْتٰى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهٖ
وَالَّذٖى خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

57. ***Rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen O'dur. Bu rüzgârlar** (içindeki su ile) **ağırlaşmış bulutları kaldırıp yüklenince onları ölü bir beldeye sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte biz ölüleri de böyle çıkarırız. Herhalde bundan ibret alırsınız.***

58. ***Toprağı temiz beldenin bitkisi, Rabb'inin izniyle** (güzel) **çıkar. Toprağı kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bulutları yaymak ve onları Allah'ın yağmur yağdırmayı istediği yerlere sevketmek için, *rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen O'dur.*

Bir diğer mana: Yağmurun müjdecisi olarak rüzgârları gönderen O'dur.

Allah, yağmurun yağmasından önce, bir öncü olarak rüzgârları gönderir. Doğudan gelen saba rüzgârı (meltem) bulutları hareketlendirir. Kuzey rüzgârı bulutları toplar; güney rüzgârı onu yayar, batı rüzgârı dağıtır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Nihayet *bu rüzgârlar su ile ağırlaşmış bulutları kaldırıp yüklenince onu, içindeki su ile birlikte ölü bir beldeye sevkederiz; orada,* buluttaki *suyu indiririz.*"

ırşın içinde kayboldu. Diğer varlıkları arş ile silip yok ettin; arşı ve onun çerdiği şeyleri de nurlarının felekleriyle çepeçevre sararak yok ettin."

Bunlar, arştan ferşe bütün varlıkları saran zatî sırlardır. İbn Atâullah-ı İskenderi, arşı saran tecellilere, rahmâniyetin tecellileri dedi; çünkü rahmâniyet, yüce zatın sıfatıdır; sıfat mevsufundan (sahibinden) ayrılmaz; bunu iyi anlamak lazım!

Şunu da hatırlatayım: Kimin gözü, zatî tevhid nuruyla sürmelenmişse (kimin gönül gözü zatî tevhidin tecellilerini müşahede edecek nura sahipse) şu durum onun idrakinden uzak değildir: Hak Teâlâ, zatının sırları ve sıfatlarının nurlarıyla özel olarak tecelli eder. O, bu azametiyle arşa istivâ eder (onda azamet tecellisiyle tasarruf ve hükmeder). Nitekim Cenâb-ı Hak kıyamet günü, kullarının arasında hüküm vermek için tecelli edecektir. O'nun tecellilerinin bir sonu ve sınırı yoktur. Bilakis, şehadet âleminde zuhur eden her şey, O'nun zatının ve sıfatlarının tecellisinden bir nurdur. Bu konuda bu kadar açıklama, tevhidin sırlarından bir parça nasibi olan kimseye yeter.

İbn Cüzey, *"Rabb'inize yalvara yakara dua edin"* âyetinin tefsirinde havf (korku) ve recâ (ümit) konusunda uzun açıklama yapmıştır;[173] fakat o, bu açıklamalarında daha çok zâhir ehlinin tasavvuf anlayışına meyletmiştir. Halbuki onlar, daha çok sûfîler arasında yerleşmiş hal ve sıfatlardır.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah'ın rahmeti, muhsinlere (ihsan sahiplerine) yakındır"* âyeti, *"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder"* (Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/74) âyeti için bir kayıt durumundadır. Buna göre, rahmetin tahsis edildiği kimseler muhsinlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Temiz Toprak Temiz Ürün Verir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kudretinin tasarrufunu, yaratma ve emrin kendisine ait olduğunu gösteren delillerden bazılarını zikrederek şöyle buyurdu:

173 İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/290-291 (Beyrut 1995).

yokluğa zuhuruyla tecelli ederek ona ezelî hâkimiyetiyle istivâ etti, yani yokluğu yok etti, varlığa çevirdi. Sonra sıfatlarıyla fiillere, zatıyla sıfatlara tecelli etti, nefsiyle nefsine istivâ etti. Bütün bunlar, varlıklara bitişme ve ondan ayrılma gibi hallerden uzak olarak gerçekleşti."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Aslında kendi başına mevcut olan bir varlık ve kâinat yoktur; çünkü onlar, ezelî olana yaklaştığında yok olurlar, kendilerinden bir eser kalmaz, kalan sadece ezelî olandır.

Vertecübî sonra demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, göklere ve yere, özellikle sıfatlarının tecellisiyle tecelli etmiştir. Arşa ise zatî tecelli ile tecelli etmiştir. Çünkü arşı saran tecelliler, aslı üzere bâkidir; onlar, kibriya ridâsıyla örtülmemiş zatın sırlarıdır. O, zâhirî hissin perdesidir. Varlıklarda bulunan manalar ise böyle değildir. Varlıklarda bulunanlar, ilâhî sıfatların nurlarıdır. Onlar, kahhâr sıfatının perdesiyle örtülmüş olarak tecelli eder. Onlara, sıfatların tecellisi de denmiştir."

Sonra der ki: "Gökler ve yer, âlemin cesedidir; arş, âlemin kalbidir. Kürsî, âlemin beynidir. Allah Teâlâ, hepsine sıfat ve fiillerinin tecellisiyle tecelli ederken, arşa zatıyla zuhur etmiştir. Çünkü o, bütün âlemin kalbidir. Arş, Rahmân'ın gaybı, ilmi ve hikmetidir. Ben bir defasında keşif halinde parlayan nurlar gördüm. Onların bir cismi, mekânı ve sûreti yoktu, o halde parlayıp duruyordu. Bunun ne olduğunu sordum, bana, "O, arş denen âlemdir" denildi." Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.[172]

Ben derim ki: Bütün bunlardan akla daha yakın izah şudur: Arş, içindeki bütün âlemi istila etmiştir. Öyle ki âlem,arşın ortasında, sanki görülmeycek kadar küçük kalmıştır. Rubûbiyyet sırlarının tecellileri –ki onlar ilâhî azametin aslıdır- Arş'ı istila etmiş, onu sarmış ve varlığını yok hükmüne getirmiştir. İşte Cenâb-ı Hak, rubûbiyyet sırları olan bu ilâhî azametin arşı istilasını "istivâ" olarak ifade etmiştir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"Ey rahmaniyeti ile (rahmân sıfatının tecellileriyle) arşa istiva eden Rabbim! Arş senin rahmâniyetin içinde kayboldu. Aynı şekilde âlemler de

172 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/441.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, ümidin, korkuya ağır gelmesi gerektiğine bir işaret vardır. Âyette ayrıca, duayı kabul makamına ulaştıracak bir hususa dikkat çekilmiştir. (Bu, ihlâslı, güzel amel sahibi muhsin olmaktır)."

Âyetteki Allah'ın rahmetinden maksat, O'nun seçtiği dostlarına verdiği velâyet sırrıdır. Âyette şu mesaj verilmektedir: Hiç şüphesiz velilik sırrı, yani Allah'ın özel seçimi, muhsinlere (içiyle ve dışıyla salih olanlara) yakındır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı ..."* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Bu günlerin her birinde Allah'ın altı sıfatından biri zuhur etmiştir. Bu altı sıfat şunlardır: İlim, kudret, işitme, görme, kelâm ve irade. Eşya, bu altı sıfatın zuhuruyla kemale erdi, tamam oldu. Cenâb-ı Hak, kâinatın yaratılışını tamamlayınca varlık, Hz. Âdem'in ruhsuz bedeni gibi oldu; bunun üzerine Allah Teâlâ yedinci sıfatıyla tecelli etti. Bu sıfat, ezelî, ebedî, dâimî hayat sıfatıdır. Bu hayat sıfatı, insanın nefes alışverişlerine benzemekten ve herhangi bir şeye kıyas edilmekten uzaktır. Eşya, Cenâb-ı Hakk'ın zatıyla kaim olan sıfatlarıyla ayakta durmaktadır. Ebede kadar da böyle olacaktır. Çünkü varlık, Hak Teâlâ'nın hayat sıfatının tecellisi ile hayatiyetini devam ettirmektedir. Bu ilâhî sıfat, varlığa bitişmek veya ayrı olmaktan münezzehtir (yüce ve uzaktır)."[171]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, varlığı ayakta tutan mana olarak tabir edilen sıfattır. Vertecübî sonra, âyeti ince bir işaret yoluyla yorumlayarak der ki:

"Âyette geçen gökler, ruhlara işaret eder. Yer, bedenleri temsil eder. Arş da kalplerdir. Cenâb-ı Hak, önce ruhlara ilâhî sıfatlarını göstererek tecelliye başladı. Bedenlere fiillerin keşfiyle tecelliye başladı. Kalplere ise, Zatın keşfiyle başladı. Çünkü, kalplerin müşahede alanı gayb âlemleridir. Kalplerden nazar edilen gayblar, ezelî istivânın tecelli mahallidir. Allah,

171 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/441.

mahlûkatın Rabb'i, sıfatı bu olan zattır; başkası değildir." Beyzâvî'nin açıklamalarını öz olarak verdik.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra insanlara, kendisine zillet ve mahviyet içinde boyun büküp ihlâsla dua etmelerini emrederek şöyle buyurdu.

"Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin." Yani tazarru ve gizlilik içinde dua edin. Çünkü duanın gizli olması, kulun ihlâsına delildir.

"Şüphesiz O, gerek duada ve gerekse diğer işlerde emredilen *sınırı aşanları sevmez."*

Burada şuna dikkat çekilmiştir: Dua eden kimsenin, kendisine layık olmayan şeyleri istememesi gerekir. Mesela bir kimsenin peygamberlik makamını istemesi uygun ve doğru değildir.

Bir diğer görüş şudur: Duada haddi aşmak, dua ederken yüksek sesle bağırmak ve tumturaklı sözlerle edebiyat yapmaktır. Yahut dinde aslı ve örneği olmayan yeni uydurma dualarla dua yapmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İleride bazı kavimler çıkacak, duada ve taharette haddi aşacaklar. İnsana şöyle dua etmesi yeterlidir: Allahım, senden cenneti, söz ve amelden ona yaklaştıran şeyleri isterim." Allah Resûlü sonra şu âyeti okudu:

"Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez."[170]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yeryüzünü* peygamberler göndererek ve ilâhî hükümleri indirerek *ıslah ettikten sonra, orada,* *inkâr ve isyanlarla bozgunculuk yapmayın."*

Bir diğer mana: Yeryüzü, bereketli ürünler ve emniyet ile ıslah edildikten sonra, orada kıtlığa sebep olacak günahlar işleyerek ve emniyeti yok eden fitneler çıkararak bozgunculuk yapmayın.

"Allah'a korkarak ve ümitle dua edin." Yani ameldeki kusurlarınızdan dolayı reddedilmesinden korkarak, Allah'ın lutfu ve kereminden de ümitli olarak dua edin. *"Şüphesiz Allah'ın rahmeti, ihlâs sahibi muhsinlere çok yakındır."*

170 Ebû Davud, Taharet, 45; İbn Mâce, Dua, 12; Ahmed, *Müsned*, 1/172, 183; Hâkim, *Müstedrek*, 1/540; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2/71.

:ünkü müneccimler, söylediklerini ancak cahilce zan ve tahminle söy-:mektedir. Aslında yıldız ilmi, bazı peygamberler için bir mucize idi. onra bu ilim kaybolup gitti; ondan ancak karışık şeyler kaldı. Öyle ki unların doğrusunu yanlışından ayırmak zordur.

Allah Teâlâ'nın yıldızlar sebebiyle yeryüzünde, bitkilerde ve hay-anlarda birtakım etkiler yarattığına, yıldızların bunlara sebep olduğu-a itikad etmek ayrı bir konudur. Yani bu, dine zarar verecek bir anlayış eğildir; hatta haktır. Fakat bir kimsenin cahilce, yıldızların bu tesirle-ini tafsilatıyla bildiğini iddia etmesi dinine zarar verir. Yıldızlar, bo-una yaratılmamıştır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ece semaya baktığı zaman Allah Teâlâ'nın, *"Rabbimiz, sen bunları boş ere yaratmadın"* âyetini okumuştur. Bu konudaki açıklamalar için İmam ;azâlî'nin *İhyâ* adlı eserine bakınız.[169]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Dikkat: Yaratmak ve mir sadece O'na aittir."* Yani varlıkları yaratmak, onlara bir şeyi emretmek e nehyetmek Allah'a aittir. *"Âlemlerin Rabb'i Allah ne kadar yücedir!"* Yani Allah, ulûhiyyetinde ulu, rubûbiyyetinde yüce, vahdâniyyetinde tektir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah en doğrusunu bilir, âyetin gerçek mesajı udur: Kâfirler, kendilerince bazı varlıkları ilâh edindiler. Cenâb-ı Hak ınlara, rabliğe müstahak olanın tek olduğunu, onun da Allah Teâlâ ol-luğunu açıkladı. Çünkü O, bütün yaratmak işinin ve emrin kendisine it olduğu zattır. O, âlemi sağlam bir tertip ve hikmetli bir tedbirle ya-attı. Üstteki felekleri ve alttaki varlıkları yoktan var etti. Mülk âleminin aratılmasını tamamladıktan sonra, onun tedbirini ele aldı. Bu durum, ahtına oturan bir sultanın, memleketinin yönetimini çevip çevirmesi ;ibi bir şeydir. Allah Teâlâ, felekleri hareket ettirerek, yıldızları belirli ir yörüngede seyrettirerek, geceyi gündüzü peş peşe getirerek, sema-lan yere bütün işleri tedbir etmektedir. Yaratmak ve emir O'na aittir. :enâb-ı Hak, aynı şekilde, Secde sûresinde göklerin ve yerin yaratılma-ını zikrettikten sonra şöyle buyurdu:

'Sonra arşa istivâ etti (Arşı yaratıp onu hükmü ve tasarrufu altına ldı). Gökten yere bütün işleri O idare etmektedir" (Secde 32/4-5). İşte bütün

---

59 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/50-51 (Beyrut 200).

Arş, bütün kâinatı saran büyük bir cisimdir. Ona, yüksekliğinden dolayı ve sultanların tahtına benzetildiğinden "arş" denmiştir. Bütün kâinat, onun boşluğu içinde kaybolmuştur. Arş, bütün kâinatı istila etmiş ve onu içinde görünmez hale getirmiştir. Aynı şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî rubûbiyyet sırları da arşı tamamen sarıp onu gözden kaybolacak duruma getirmiştir.

Hak Teâlâ'nın arşa istivâ etmesinin, onu bu şekilde istila edip ilâhî sırlarla bürümesi şeklinde olması mümkündür. Bu konudaki açıklamanın tamamı, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah sonra arşa istivâ etti, yani melekût vasfıyla ululuk ve celali ile tek oldu. Dünyadaki sultanlar, maiyet ve halkına ululuklarını göstermek istedikleri zaman, onların görecekleri bir yerde sultanlık köşküne oturarak haşmetlerini gösterirler. Cenâb-ı Hak da kendi ululuk ve azametini insanların aklına yaklaştırmak için, onların anladığı bir olayla durumu ifade ederek kendisinin arşa istivâ ettiğini (onu azamet, kudret ve ilmiyle sardığını) haber vermiştir. Bunun manası şudur: Allah, samediyet izzetine sahiptir, celâliyle tektir, rubûbiyyet celâli ve ulûhiyyet sıfatıyla eşi benzeri yoktur. O, bir yer ve yönle sınırlandırılmaktan münezzeh cebbâr, hiçbir hudutla sınırlandırılamayan mâbuddur."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah geceyi, kendisini takip eden gündüze bürür*; yani gündüzün nurunu gecenin karanlığı ile örter; onlar hiç ara vermeden birbirini takip eder.

"*Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan O'dur.*" Yani onları hükmüne ve sevkine tâbi etmiştir. Onların ilâhî emre musahhar oluşunun güzelliklerinden biri de Cenâb-ı Hak onları öyle yaratmıştır ki onlarda gayba ait birçok iş (ilim ve tecelli) mevcuttur. Bu şeyler, onlardan zuhur eden ilâhî kudrete ve rahmete bir delil olmaktadır.

Dinimizde (gayba ait şeyleri tesbit ve fal türü işler için) yıldızlara bakmak veya müneccimleri tasdik etmek yasaklanmıştır; ancak bu yasak sadece, yıldızların kendi başına bir tesiri olduğuna itikad eden veya müneccimlerin haber verdiği her şeyi tasdik eden kimseler içindir.

54. ***Şüphesiz Rabb'iniz olan Allah, gökleri ve yeri altı günde yarat-ı, sonra arşa istivâ etti. O, geceyi, kendisini takip eden gündüze bürür. lüneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan O'dur. Dikkat: Yaratmak ve emir sadece O'na aittir. Âlemlerin Rabb'i Allah e kadar yücedir!***

55. ***Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Şüphesiz O, had-i aşanları sevmez.***

56. ***Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Hiç şüphesiz Allah'ın ahmeti, ihsan sahiplerine çok yakındır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz,* kendisine ibadet etmenizi hak den *Rabb'iniz, sadece Allah'tır. O, gökleri ve yeri altı günde,* yani dünya ünlerinden altı gün süresinde *yarattı,* onları meydana getirdi." Çünkü zaman güneş yoktu. Eğer Allah dileseydi, onları bir anda yaratırdı. öyle yapmasının hikmeti, insanlara teenni (işleri sabırla ve acele etme-len, hakkıyla yapmayı) öğretmektir.[167]

"*Allah sonra,* zatına yaraşır bir şekilde *arşa istivâ etti.*"[168]

167 Gökler ve yer yaratılmadan önce gün mefhumu olmadığı için bazı müfessirler âyette geçen altı günü altı vakit veya altı gün kadar bir zaman olarak tefsir ederler. Allah'a göre gün, bir an manasına geldiği gibi uzun devreler manasına da gelir. Allah katında bizim hesaba göre bir yıl süren gün vardır (Hac 22/47). Yine Allah katında bizim hesaba göre 50.000 yıl süren gün mevcuttur (Meâric 70/4). Yani Allah katında gün, değişik manalarda olup farklı zaman birimlerini ifade etmektedir. İşte burada belirtilen gün, göklerin ve yeryüzünün oluşum devresi anlamındadır. Demek ki Allah kâinatı altı günde yani altı devir ve devrede yaratıp bugünkü duruma getirmiştir. Fussılet sûresinin 9-12. âyetlerinde gök ve yerin yaratılış evreleri daha açık olarak anlatılmıştır (Mütercim).

168 İstivâ, lugatta, "yükselmek, karar kılmak, yerleşmek, istila etmek, tam olmak, kemale ermek, yönelmek, kastetmek, yükseltmek" gibi manalara gelmektedir. Yüce Allah'ın arşı istivâ etmesi, bizce nasıl olduğu bilinmeyecek bir şekilde vâki olan bir durumdur. Cenâb-ı Hak, zatına layık bir şekilde arşı istivâ etmiştir. İmam Mâlik'e "Allah Teâlâ'nın arşı istivâ etmesi nasıl olmaktadır?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Allah'ın arşı istivâ ettiği âyetin beyanıyla malumdur; nasıl olduğu bize meçhuldür; bu konuda gereksiz sual sormak bid'attır, ona iman etmek farzdır." bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, s. 95 (Beyrut 1997).

"Onlar, zatımı müşahede ederek bana kavuşmayı unuttukları, velilerimi ve benim marifetime ulaşmış dostlarımı inkâr ettikleri, manevî terbiyenin varlığını reddederek benim kudretimi sınırlandırdıkları gibi, ben de bugün onları unuttum; kendilerine beni müşahedenin lezzetini ve marifetimin tadını tattırmayacağım. Biz onlara, içinde her şeyi açıkladığımız kitabı (Kur'an'ı) getirdik. Onda şöyle dedik:

'Biz bir âyeti nesheder (hükmünü kaldırır) yahut onu unutturursak, onun yerine ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz' (Bakara 2/106). Bunun kıyamete kadar böyle devam edeceğini belirttik. Onlar ise (bunun gereğini yapmak yerine) sadece onun sonuçlarını bekliyorlar."

Mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul görmüş velilerin) illiyyîndeki yüksek dereceleri ortaya çıkarak bu âyetin sonucu belirdiğinde, onları inkâr edenlere, bu sıfattaki velilerin yahut her devirde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) metodu üzere terbiye veren kâmil mürşidlerin varlığı kesin olarak belli olur. O zaman, onlara katılmak ve dünyaya dönüp onların ameli gibi amel yapmak için şefaat isterler. Heyhât! Artık kabirdekiler dirilmiş, kalptekiler ortaya dökülmüş, hakkı inkâr ve ihmal edenler perişan olmuş, hayırlarda koşan gayret sahipleri kurtulmuştur. Allah Teâlâ, bizleri de lutuf ve keremiyle o kurtulan salihlerden eylesin.

Göklerin ve Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, dünyada yüce Zatını tanımak isteyenler bu nimete ulaşabilsinler diye, kendisini tanıtarak şöyle buyurdu:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَث۪يثًاۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ
مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ۜ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوا
رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَۚ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾

ini en güzel, en sağlam şekilde beyan ettik. *O Kur'an, iman eden bir topum için bir hidayet rehberi ve rahmet olarak indirildi."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ise ancak o kitabın verdiği haberlerin sonucunu bekliyorlar."* Yani onun sonucunun nereye varacağını, bahsettiği müjdelerin, azabın, kıyamet saatinin ve sonrasındaki olayların ortaya çıkıp çıkmayacağını bekliyorlar.

"O'nun haber verdiği haberlerin sonuçlarının ortaya çıktığı gün, önceden onu unutmuş ve ona iman etmemiş *olanlar 'Doğrusu Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirmiş!' derler."* Yani onlar hakkı getirdiler, derler. Bu konuda kendileri için yakîn hâsıl olur, ancak bu onlara bir fayda vermez. Kâfirler, kendileri için şefaatçi olacak kimseyi arayarak şöyle dediler:

"Acaba bu gün bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur mu? Yahut, dünyaya geri gönderilir miyiz? Gönderilsek de yapmakta olduklarımızdan başkasını yapsak! İnkâr yerine iman, isyan yerine taat ve itaatte bulunsak!"

Bir diğer mana: Bize şu iki konudan birinde şefaat edilse: Ya ateşten kurtarılsak ya da dünyaya döndürülüp inkâr yerine iman etsek!

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlar gerçekten kendilerine yazık ettiler;* inkâr ve kötü amelleri sebebiyle kendilerini alçaltıp rezil bir hale getirdiler. Bize şefaat eder diye ilâh olarak *uydurdukları putları da kendilerinden kaybolup gitti.* Onlara bir fayda vermedi."

50-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yolunda ciddiyet ve gayret sahibi ârifler, ulu ve yüce Allah'ın huzuruna eriştiklerinde, Mevlâ onların üzerine gayba ait manevi feyizden akıttı; onların kalpleri ve sırları onunla doldu. Onlar için ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar ortaya çıktı. Bu yolda tembel ve kusurlu olanlar, onlara, "Allah'ın sizi suladığı o manevi sudan (feyiz, nur ve sırdan) bize de akıtın yahut Allah'ın size ihsan eteği manevi rızıklardan bize de verin!" dediler. Ârifler de onlara,

"Allah onları, velilerin yolunu oyun ve eğlence sebebi edinen, dünyanın kendilerini aldatıp ağında hapsettiği tembel kimselere haram etti" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

mu? Yahut (dünyaya) geri gönderilir miyiz? Gönderilsek de yapmakta olduklarımızdan başkasını yapsak!" Onlar gerçekten kendilerine yazık ettiler. Uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden kaybolup gitti.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyamet günü, *cehennemdekiler, cennette olanlara, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın!' diye seslenirler."* Bu âyet, cennetin, cehennemin üzerinde olduğuna bir delildir.

Bir diğer mana: Suyunuzdan veya Allah'ın size rızık olarak verdiği diğer içeceklerden bize de akıtın.

Bir diğer mana: Suyunuzdan bir miktar akıtın ve Allah'ın size verdiği rızıklardan bize de verin.

"Cennetlikler de, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O cehennemlik kâfirler, dinlerini bir eğlence ve oyun edinmiş kimselerdir."* Onlar, kendilerince belli yaştaki develeri haram ederek, Kâbe'nin etrafında el çırparak, Kâbe'yi çıplak tavaf ederek ve icat ettikleri bir sürü şeylerle dinlerini oyun eğlenceye çevirdiler.

"Eğlence" manasına gelen **lehv**, "kalbi, ahirette bir fayda vermeyecek boş işlerle meşgul etmektir." "Oyun" manasına gelen **la'b** ise "içinde dinî bir fayda olmayan şeylerle eğlenip rahatlamaya çalışmaktır."

Cenâb-ı Hak, onların durumunu şöyle belirtiyor: *"Onlar, dünya hayatının,* ahireti unutturarak *kendilerini aldattığı kimselerdir. Onlar, bu günle karşılaşacaklarını unuttukları,* onu hatırlayıp hiç hazırlanmadıkları *ve âyetlerimizi* bilerek *inkâr ettikleri gibi, biz de bugün onları unuturuz."* Yani onlar bu gün için hazırlanmayı ihmal ettikleri gibi, biz de bu gün onları ihmal ederiz. Onların âyetlerimizi ihmali, Allah katından geldiğini bilerek inkâr etmeleridir.

"Gerçekten biz onlara, ilim üzere genişçe açıkladığımız bir kitap getirdik. Yani onun, tüm akaid, hüküm ve öğütleriyle manalarını açıkladık. Hep-

Cehennemliklerin Cennet Ehlinden Yardım İsteyişi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cehennemliklerin cennet ehlinlen yardım isteyişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَٓا
اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۜ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِر۪ينَۙ ﴿٥٠﴾ اَلَّذ۪ي
اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَ
نَسُوا لِقَٓاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَاۙ وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾ وَلَقَدْ جِئْنَاهُـ
بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُو
اِلَّا تَأْو۪يلَهُۜ يَوْمَ يَأْت۪ي تَأْو۪يلُهُ يَقُولُ الَّذ۪ينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ
رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذ۪ي
كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

50. ***Cehennemdekiler, cennette olanlara, "Suyunuzdan veya Allah'ın ize verdiği rızıktan biraz da bize akıtın!" diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler.***

51. ***Onlar, dinlerini bir eğlence ve oyun edinmiş ve dünya hayatı endilerini aldatmış kimselerdir. Onlar, bu günle karşılaşacaklarını ınuttukları ve âyetlerimizi bilerek inkâr ettikleri gibi, biz de bugün onarı unuturuz.***

52. ***Gerçekten biz onlara, ilim üzere genişçe açıkladığımız, inanan oplum için bir hidayet rehberi ve rahmet olan bir kitap getirdik.***

53. (Fakat onlar), ***ancak o kitabın verdiği haberlerin sonucunu bekliıorlar. O'nun verdiği haberlerin sonuçlarının ortaya çıktığı gün, öncelen onu unutmuş olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimiz'in elçileri gerçeıi getirmişti. Acaba bu gün bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur***

Bir diğer mana: Çokluğunuz size ne yarar sağladı, hangi işinizi gördü?

A'râf ehli sözlerine şöyle devam eder: *"Taslamakta olduğunuz büyüklük de size hiçbir yarar sağlamadı. Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?"* Onlar, dünyada kâfirlerin hor hakir gördüğü ve, "Allah bunları cennete koymaz!" diye yemin ettikleri zayıf müslümanlardır.

Bu zayıf müslümanlara, *"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* denilir. Yahut a'râf ehli, a'râfta bir müddet tutulup cennetlik ve cehennemliklerin halini görerek onlara söylediklerini söyledikten sonra, Allah kendilerini ihsanda bulunur ve melekler onlara, *"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* der.

Şöyle de denilmiştir: a'râf ehli, cehennemlikleri ayıplayıp kınadıklarında, cehennemlikler, a'râf ehlinin cennete girmeyeceğine yemin ederler; bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Ey* a'râf *ehli, girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* buyurur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

A'râf ashabı, velileri seven salihlerden bir gruptur. Bu grup ashâbü'l-yemînden olan avam müslümanlardan olmadıkları gibi, mukarrebîn makamına çıkmış havastan da değillerdir. Bu salihler, Allah'a yönelmiş dervişleri tenkit eden ve onlara karşı büyüklenen kimseleri görünce, onlara şöyle derler: "Çokluğunuz ve kibriniz size bir fayda sağlamadı. Siz şu dervişleri mi tenkit ediyor ve onların hiçbir şey üzere olmadığına yemin ediyorsunuz?"

Hakk'a yönelen kimselere şöyle denilir: "Marifet cennetine girin, size hiçbir korku yoktur ve siz asla mahzun olmayacaksınız."

Onları tenkit edenlere ise şöyle denilir: "Bu halinizle sizin elinize geçen ise zarar, mahrumiyet, insanların elindeki maddeye esirlik ve kâinat hapishanesinde (eşya perdeleri içinde) mahsur kalmaktır." Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

"Coşkun dalgalı denizleri arkamızda bırakıp ilerledik; geride kalan insanlar bizim nereye yöneldiğimizi nereden bilecekler!"

Hakikat ile şeriatın arası olan ara yerde, her iki tarafı gözetleyen bazı adamlar vardır. Onlar, avam halk ile havassı simalarından tanırlar. Bu kimseler, marifet cennetine ulaşmış âriflere, "Selâm size!" diye seslenirler. Onlar, henüz marifet cennetine girmemişlerdir, çünkü seyir halindedirler; fakat oraya girmek istemektedirler. Onların gözleri, manevi perde ve meşakkat ateşine düşmüş avama çevrilince, "Rabbimiz, bizleri böyle zalim kimselerle birlikte yapma!" diye dua ederler.

A'râf'takilerin Cehennemliklerle Alay Edişi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, a'râftakilerin cehennemliklerle alay edişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى
عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَقْسَمْتُمْ لَا
يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

48. ***A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek, "Çokluğunuz ve taslamakta olduğunuz büyüklük, size hiçbir yarar sağlamadı."***

49. ***"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?" derler.*** *(Sonra onlara),* ***"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz" denilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"A'râf ehli, simalarından* ve yüzlerindeki kötü hallerinden *tanıdıkları kâfirlerin reislerine seslenerek, 'Çokluğunuz yahut mal toplamanız size hiçbir yarar sağlamadı'* derler."

Cenâb-ı Hak onları şöyle tanıttı: "*Onlar,* cennetlik ve cehennemlik *herkesi simalarından;* Allah Teâlâ'nın kendilerini bildirdiği alametlerinden *tanırlar.* Bu alamet, cennetliklerin yüzlerinin ak, cehennemliklerin yüzlerinin ise kara olmasıdır. Bundan başka alametler de olabilir.

"A'râftakiler, cennetliklere bakınca, onlara, 'Selâm size!' diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir fakat girmeyi ummaktadırlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*A'râftakilerin gözleri,* kısa bir süre için *cehennemlikler tarafına çevrilince,* onların halinden Allah'a sığınarak, '*Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber cehennemde bulundurma!' derler.*"

44-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gayret ve amel sahibi veliler, ulu ve yüce Allah'ın huzuruna ulaştıkları zaman, hak yolunda tembel, gayretsiz ve kusur içindeki kimselere seslenerek derler ki:

"Biz, Rabbimiz'in bize vaat ettiği manevi perdelerin açılması ve dostlarla birlikte ilâhî huzura girme konusundaki vaatlerini hak olarak bulduk; siz de bizim gibi Rabb'inizin vaat ettiklerini hak olarak buldunuz mu?" Onlar da davayı sürdürmek için yanlış yere, "Evet, bulduk!" derler. O sırada, aralarında bir çağırıcı, hal lisanı ile şöyle seslenir:

"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun. Onlar, Allah dostlarının mertebelerine ulaşma temennisinde bulundukları ve yüksek kemal hallerine ulaşma iddiasında oldukları halde, nefislerinin hazlarında saplanıp kalan, Hak yolunda önlerindeki engel olan şeylerden hiçbirini ortadan kaldırmayan, bununla birlikte insanları velilerin yolundan alıkoyan ve o yolun bozulup dağılmasını isteyen kimselerdir. Son olarak onlar, terbiye ehli kâmil insanların üzerinde parlayan hakikat nurunu inkâr etmişlerdir. Onların kalbinde büyük bir perde vardır. Bu, gaflet perdesidir. O perde içindeyken, manen uyanık kimseleri tanımazlar. Manen uyanmış kimseler, makamlarına yükselmişlerdir. Aralarında vadiler, çöller mesabesinde mesafe vardır. Şair bu durumu şöyle dile getirmiştir:

47. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrilince de, "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiği nimetleri gerçek olarak bulduk, siz de Rabb'inizin size vaat ettiği dirilmeyi ve hesabı gerçek olarak buldunuz mu?' diye seslenir."* Cennet ehli, bunu, eriştikleri hallerine sevinçten ve bir de cehennemliklerle alay edip onları hüzne gark etmek için söylerler.

"Cehennemlikler onlara, 'Evet, Rabbimiz'in bize vaat ediklerini hak olarak bulduk!' diye cevap verirler. O sırada iki grup arasında bir çağrıcı, 'Allah'ın lâneti zalimlerin, kâfirlerin üzerine olsun!' diye seslenir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* insanları *Allah'ın yolu İslâm'dan alıkoyan, onu eğip bükmek* ve istikametini bozmak *isteyen* yahut onun bozuk bir din olmasını talep eden *ve bir de ahireti inkâr edenlerdir."*

"Cennetliklerle cehennemlikler arasına bir perde konur." Yani cennet ile cehennem arasına, birindeki halin diğerine geçmesine mani olacak bir perde konur.

"A'râf'ta da birtakım insanlar bulunur." A'râf, cennet ile cehennem arasına konmuş bir surdur. Orada, hadis-i şerifte belirtildiği gibi, iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit tevhid ehli kimseler bulunur.[166]

İmam Gazalî *İhya*'da der ki: "A'râftakiler, İslâm beldelerinden uzak yerlerde yaşadığı için kendilerine davet ulaşmamış kimselere benziyor. Bu durumda olanlar Allah Teâlâ'yı tanımadıkları gibi, O'nu inkâr da etmezler. Onların taatleri bulunmadığı gibi, isyanları da yoktur. Onları Allah'a yaklaştıracak amelleri bulunmadığı gibi, kendilerini ilâhî huzurdan uzaklaştıracak kasıtlı bir isyanları da yoktur. Onlar için düşünülecek tek şey, yakınlık ve uzaklık değil, azaptan selamette olmalarıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Aşağıda, onların cennete gireceğini bildiren haber gelecektir.

---

166 İlgili hadis ve rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/460-466.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de bu güzel hallerden bolca nasiplendirsin.

Cennet ve A'râf Ehlinin Cehennemliklerle Konuşmaları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cennet ehlinin, cehennemdekilere karşı övünç ve sevinç içeren konuşmalarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّاۜ قَالُوا نَعَمْۚ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ
اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَۙ ﴿٤٤﴾ اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَۢ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌۚ وَعَلَى
الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْۚ وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ
تِلْقَاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

44. ***Cennet ehli cehennem ehline, "Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiğini gerçek olarak bulduk, siz de Rabb'inizin size vaat ettiğini gerçek olarak buldunuz mu?" diye seslenir. Onlar, "Evet!" derler. Ve aralarından bir çağrıcı, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!" diye seslenir.***

45. ***Onlar, Allah yolundan alıkoyan, onu eğip bükmek isteyen ve bir de ahireti inkâr edenlerdir.***

46. ***Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde konur. A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır. Bunlar cennet ehline, "Selâm size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir fakat girmeyi ummaktadırlar.***

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet-i kerimede, *'Ona (cennete) işlediği-*
ıalih ameller sebebiyle vâris oldunuz' buyrulması, ancak onların kalbini
in ve hoş etmek içindir. Yoksa onlar cennetteki manevi dereceleri
lüklerinde, bir sürü noksanlıklarla karışık halde yapılmış amelle-
ı kendilerini bu derecelere ulaştırmayacağını bildiler (bunun için,
: ulaştırmasaydın biz elde edemezdik' dediler)."[165]

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mü-
ler, sıratı Allah'ın affı ile geçerler, cennete Allah'ın rahmetiyle girer-
cennetteki dereceler ise amellerine göre taksim edilir."

42-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin velilerin yoluna inanan ve gücü nisbetinde, engelleri ortadan
lırmak, faydalı şeyleri yapmak, çirkin ve kötü işlerden arınmak, bü-
faziletli ahlâk ve sıfatlarla süslenmek gibi bu yola münasip amelleri
an kimseler var ya, onlar marifet cennetine giren kimselerdir. Onlar
.yada ve ahirette bu marifet cennetinde kalırlar. Allah onların kalp-
ıden bütün kötü ve karışık şeyleri çıkarıp attı. Onu bütün ağyardan
sivadan, razı olmadığı her şeyden) temizledi. Böylece birbirini se-
kardeşler oldular. Onların arasında hiçbir boş konuşma ve günah iş
tur. Fikirlerinin altından (gönüllerinden), ilim nehirleri akar, onlar
anlayış hazineleri açılır. Bu şekilde ilâhî huzurda temkin sahibi (sa-
ıadem) olduklarında,

"Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi buna ulaş-
ıasaydı biz kendi başımıza ulaşamazdık" dediler.

Onlar, kendilerinin ezelde takdir edilen ilâhî inâyetle taşındıklarını,
î gözetim altında korunduklarını yakînen anladılar. Yine onlar, Hz.
gamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah katından getirdiği her şeyin
olduğunu gördüler. Ayrıca Allah'ın velisinin elinde ulaştıkları ma-
i zevkin, elde ettikleri hallerin, perdelerin açılmasının hak olduğunu
e'l-yakîn görüp bildiler.

Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/223 (Kahire 1999).

Cenâb-ı Hak sonra cenneti vasfederek şöyle buyurdu:

"Onların altlarından, yani köşklerinin altından *ırmaklar akar."* Bu ırmaklar bal, şarap, su ve süt ırmaklarıdır. Bunlar, cennet ehline sahip oldukları lezzet ve sürura bir ilave olarak ikram edilir. Köşkleri havada yükseltilmiş olarak bulunur, nehirler de altlarından akar.

"Onlar, bu güzellikler karşısında *şöyle derler: 'Bizi bu nimete ulaştıran Allah'a hamdolsun.'* Yani bize dünyada iman ve salih amel nasip ederek onların karşılığında bunları ihsan eden Allah'a hamdolsun. *Eğer Allah,* yüce iradesi ve özel yardımıyla *bizi doğru yola iletmeseydi biz gerçekten kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık. Hiç şüphesiz Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirdiler;* biz onların irşadıyla doğru yolu bulduk." Onlar, dünyada yakînen inanıp uğrana amel ettikleri şeyler ahirette ayne'l-yakîn olarak karşılarında hâsıl olunca, hayranlık ve sevinçlerinden böyle söylerler.

"Onlara, melekler veya bizzat Hak Teâlâ tarafından *şöyle seslenilir: İşte size cennet! Yapmış olduğunuz güzel amellere karşılık ona vâris kılındınız; o size amellerinize karşılık verildi."*

Bu hüküm şeriata göredir; hakikate göre ise her şey Allah'tan gelir, O'na aittir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizden hiç kimse kendi ameliyle cennete giremez" buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

"Siz de mi?" diye sorduklarından Allah Resûlü,

"Evet, ben de sadece amelimle cennete giremem; ancak Allah beni rahmetiyle sarıp cennetine koyacaktır" buyurdu.[164]

Şeriat, ameli kula ait görür; hakikat ise ondan ameli düşürür, her işi yüce yaratıcıya nisbet eder. Zaten az öncesinde geçen, *"Allah bizi doğru yola iletmeseydi biz gerçekten kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık"* âyeti de bunu haber vermektedir. Onlar kıyamet günü işin hakikatini gördüklerinde böyle söylerler.

---

164 Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; Ahmed, *Müsned*, 6/125.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ
مِنْ غِلٍّ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى هَدٰينَا
لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّ وَنُودُٓوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

42. *İman edip salih ameller yapanlara gelince -ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir; orada ebedî olarak kalacaklardır.*

43. *Onların kalplerinde kin adına ne varsa hepsini çıkarıp attık. Onların altlarından ırmaklar akar. Onlar, "Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi ona ulaştırmasaydı biz kendi başımıza ulaşamazdık. Hiç şüphesiz Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirdiler" derler. Onlara, "İşte size cennet! Yapmış olduğunuz güzel amellere karşılık ona vâris kılındınız." diye seslenilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Peygamberlerimize *iman edip* güçleri nisbetinde *salih ameller yapanlara gelince ki biz, hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz,* yani gücünü aşan şeyle mükellef tutmayız. Kim bunları yaparsa *işte onlar, cennet ehlidir; orada ebedî olarak kalacaklardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların kalplerinde kin namına ne varsa hepsini çıkarıp attık."* Yani kalplerinden her türlü kin ve düşmanlığı çıkarıp onları tertemiz yaparız. Artık aralarında sevgiden başka bir şey kalmaz; birbirleriyle dost ve kardeş olurlar.

Âyette, *"Kalplerinde kin namına ne varsa hepsini çıkarıp attık"* buyrulması işin yani geçmiş zaman kalıbıyla ifade edilmesi onun muhakkak meydana geleceği içindir.

Cenâb-ı Hak onları, bir defa mücrim diye, ikinci defa da zalim diye tanıttı. Bununla şuna dikkat çekti: Onlar, Allah'ın âyetlerini yalanlamakla mücrim ve zalim sıfatını aldılar. Allah Teâlâ, mücrimin cezasının, cennetten mahrumiyet; zalimin cezasının ise ateşle azap olduğunu zikretti. Bununla şuna dikkat çekildi: Zulüm, günahtan daha büyük suçtur.

40-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârifler içinde Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve usulü üzere terbiye veren şeyhler, Allah'ın âyetlerinden bir âyettir. Kim onları yalanlar ve kendilerine itaat etmeye karşı kibirlenirse onun fikrine semanın kapıları açılmaz. O kimse, kendini saran eşya ile hapsedilir ve beden heykeli içinde mahsur kalır, marifet cennetine asla giremez. Bilakis onu, üstünden ve altından perdeler sarar, ruhu varlıklar içinde hapsedilir, hakikati müşahede ve görme fezasına yükselemez.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kâinatın içinde saplanıp kalan kimseye gayb âleminin sırları ve hakikati açılmaz; o kendisini saran varlıklar içinde hapsedilmiş ve zatının heykeli içinde sarılmış bir halde kalır."

Yine *Hikem* sahibi der ki: "Kâinat seni ancak cismanî yönünle sarıp kuşatır, ruhaniyetin yönüyle değil."

Buna göre, her kim ruhaniyet tarafını inkişaf ettirmezse o, varlıklar içinde mahpus kalır. Kim de mana yönünü maddi yönüne galip getirerek ruhaniyetini inkişaf ettirirse onu kâinat içine alamaz; arş ve ferş sarıp çerçeveleyemez. Gerçek sûfî de böyledir. Onu hakikatiyle sema gölgelendiremez, yer üzerinde taşıyamaz; yani onun fikrini ve ruhaniyetini kâinat sarıp kuşatamaz (Onun kalbi, sürekli âlemlerin Rabb'ine bağlanmış, O'nun zikri ile meşguldür). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cennet Ehline Yapılan İhsanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cehennemliklerin zıddı olarak cennet ehlinin halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُجْرِمِينَ ۝٤٠ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ
غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمِينَ ۝٤١

40. ***Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara karşı kibirlenip iman-n yüz çevirenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve on-, deve iğne deliğinden geçmedikçe*** *(asla)* ***cennete giremeyeceklerdir! z suçluları işte böyle cezalandırırız!***

41. ***Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler rdır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve kibirlenip andan yüz çevirenler var ya, işte onlara,* yaptıkları duaları ve amelleri n *gök kapıları açılmayacaktır."*

Bir diğer mana: Onlar öldükleri zaman, ruhları için gök kapıları ılmayacak, bilakis ruhlarını taşıyan görevli melekler oraya ulaştırdığı man, gök kapıları kapanacak, bunun üzerine melekler o ruhları fır-ıp atacaklar, onlar semadan aşağı düşeceklerdir. Müminlerin ruhla-ise böyle değildir; onlara göğün kapıları açılacak ve o temiz ruhlar lretü'l-müntehâya kadar yükseleceklerdir.

"O kâfirler, deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyeceklerdir!" .ni onlar, asla ve ebediyen cennete giremeyeceklerdir. Bazıları, iğne liğinden geçecek şeyin deve değil, halat olduğunu söylemişler ve bu ınayı veren bir kıraati nakletmişlerdir. Meşhur olan, ilk manadır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biz suçluları işte böyle cezalandırı-!"* Yani günahkârları bu şekilde acı ve feci bir azapla cezalandırırız.

"Onlar için cehennemde ateşten döşekler, üstlerine de ateşten örtüler var-. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız!"

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet koptuğunda, hakikatler ortaya çıkar, hasların ve avamın yolları birbirinden ayrılır. Mukarrebîn sınıfındaki (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş) ârifler, illiyyîn makamına yükselirken, amel defterini sağ tarafından almış kimseler, avam müslümanlarla birlikte cennet ehlinin menzilinde kalır. Onların içinde avam halk, içlerinden ileri gelen sınıfın eteğinden yapışarak,

"Bizleri şu yüksek makamlara çıkan velilerin sohbetinden siz geri çevirdiniz ve bizi onlardan siz ayırdınız!" derler. Sonra Cenâb-ı Hakk'a,

"Rabbimiz, bizi şu mukarrebîn makamındaki dostlarının sohbetinden bunlar engelledi; bize verdiğin hicabın (yüksek makamlardan perdelenme cezasının) katbekatını bunlara ver!" derler. Allah Teâlâ onlara şöyle der:

"Sizden her biri için perdeler vardır. Onlar, sizi ârif kullarımın sohbetinden alıkoydukları için âli makamlardan perdelendiler, sizler de onları taklit ettiğiniz için perdelendiniz. Fakat dünyada sizin cefanıza sabrettiklerinden, benim taatim ve marifetimi elde etme yolundaki meşakkatlere göğüs gerdiklerinden dolayı mukarrebîn sınıfındaki dostlarıma neler hazırladığımı sizler bilemezsiniz."

Gerçekten, Kur'an'da kâfirler için olan her âyet, gaflet ehli müminlere de bir uyarı içermekte ve bir yönüyle onlara da uygulanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlere Cennet Haramdır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlere cennete girmeyi haram kılarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ
السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ

lanınca, sonrakiler öncekiler için, "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onlara ateşten kat kat azap ver!" derler. Allah der ki: "Zaten herkes için kat kat azap vardır, fakat siz bilmezsiniz."

39. ***Öncekiler de sonrakilere şöyle der: "Sizin bize bir üstünlüğünüz yok; o halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"***

Tefsir

Allah Teâlâ, kıyamet gününde, bir melek vasıtasıyla veya bir vasıta olmadan bizzat kendisi kâfirlere, *"Sizden önce geçmiş, inkâr ve dalâlette sizinle ortak olan cin ve insan topluluklarıyla birlikte topluca ateşe girin!" der.*

Cenâb-ı Hak onların halinden haber vererek buyurdu ki:

"Onlardan her ümmet ateşe girdikçe, kardeşlerine yani kendisine uyup sapıttığı kimselere lânet eder. Nihayet hepsi cehennemde bir araya gelip birbirine kavuşunca, ateşe daha sonra girenler veya derecesi daha sonra gelenler –ki onlar, dünyadayken tâbi olan düşük kimselerdir- kendilerine tâbi olunan *önceki reisler için, Allah'a şöyle derler:*

'Ey Rabbimiz! Bizi işte bu reisler saptırdılar; bize yanlış yolu onlar gösteriler, biz de kendilerine uyduk! Bunun için *onlara ateşten kat kat azap ver!* Çünkü onlar, hem kendileri haktan saptı hem de bizi saptırdılar. *Allah Teâlâ der ki: 'Zaten sizden herkes için kat kat azap vardır.'* Öncülere gelince, onlara inkârları ve başkalarını sapıklığa sevketmeleri sebebiyle kat kat azap vardır. Onlara uyanlara gelince, onlara da inkârları ve sapık kimseleri taklit etmeleri sebebiyle kat kat azap vardır. *Fakat* sizin için yahut sizden her grup için ne çeşit bir azap olduğunu *siz bilmezsiniz."*

"Öncekiler de sonrakilere yani kendilerine tâbi olanlara *şöyle der: Sizin bize bir üstünlüğünüz yok.* Siz imanda ve takvada bizden üstün olup bize daha şiddetli azabı gerektirecek durumunuz yok ki! Biz ve siz, sapıklıkta ve azabı hak etmede eşitiz. *Öyle ise yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"*

"Öyle ise yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!" sözü, dalâlette başı çekenlerin sözü olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın hepsine yönelik sözü de olabilir.

Sabah olunca, yol alan kimseler belli olur. Toz duman açılınca (ölümle gözündeki perde kalkıp gaflet karanlığı yok olunca), dünyada üzerine bindiğin hayvanın at mı eşek mi olduğunu bileceksin!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Sakın sizi, âdi dünyanın süsleri aldatıp cennetin yüksek derecelerinden mahrum bırakmasın. O âlemde, gözden perde kaldırılır, şüpheler yok olur, herkes hak ettiği yerine ulaşır ve sonuçta varacağı yeri öğrenir."

Resûl-i Ekrem diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim önceliği dünya zevklerine verirse ahiretteki nasibini kaybeder; dünyadan da istediğini elde edemez. Kim önceliği ahiret nasibine verirse ona dünyadaki nasibi ulaşır, ahirette de istediğini elde eder."[163]

Hakkı Yalanlayanların Tadacağı Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hakkı yalanlayanların çekeceği azabı zikrederek şöyle buyurdu:

قَالَ ادْخُلُوا فٖى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى النَّارِۜ
كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فٖيهَا جَمٖيعًاۙ قَالَتْ
اُخْرٰيهُمْ لِاُو۫لٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِۜ
قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا
كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ۟ ﴿٣٩﴾

38. ***Allah onlara, "Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla birlikte siz de ateşe girin!" der. Her ümmet girdikçe, kardeşine*** *(tâbi oldukları yoldaşlarına)* ***lânet eder. Nihayet hepsi orada*** *(cehennemde)* ***top-***

163 Bu konudaki hadislere toplu halde bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/248-250.

37. Allah'a iftira eden ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır? Onların (ilâhî) kitaptaki nasipleri kendilerine ulaşır. Nihayet elçilerimiz gelip canlarını aldıklarında onlara, "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ilâhlar nerede?" derler. Onlar da, "Bizden kaybolup gittiler" derler ve kendilerinin kâfir olduğuna bizzat şahitlik ederler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın çocuğu veya ortağı vardır, diyerek *Allah'a iftira eden yahut* peygamberlerinin *O'nun katından getirdiği âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır"* Yani, böyle birinden daha zalim hiç kimse yoktur.

Bir diğer mana: Allah'ın söylemediği şeyi, O söylemiş gibi uyduran ve O'nun söylediklerini yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır?

"Onların kitaptaki, yani levh-i mahfûzda yazılmış *nasipleri,* rızık ve ecelleri *kendilerine ulaşır. Nihayet,* ömürleri bittiğinde ve *elçilerimiz canlarını almak için kendilerine geldiğinde onlara, 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ilâhlarınız nerede?'* yani, 'Sizden azabı savması için Allah'ın dışında taptığınız o putlarınız nerede?' *derler. Onlar da, 'Bizden kaybolup gittiler' derler ve kendilerinin kâfir olduğuna bizzat şahitlik ederler."* Kendilerinin sapık bir hal içinde olduğunu itiraf ederler, yaptıklarına pişman olurlar, fakat o onda pişmanlık fayda vermez. O, ayakların kaydığı (kâfirlerin azaba düştüğü) andır.

37. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, zamanındaki irşad için seçilmiş kâmil insandan yüz çevirip maddi hazlarına ve hevâsına uymakla meşgul olursa fâni dünyadan kendisine takdir edilen nasibi ona ulaşır. Bu halde ölümü gelince, yaptığına pişman olur ve hüzne kapılır. Kendisine, "O senin keyiflendiğin ve seni yüce Mevlâ'dan alıkoyan şeyler nerede?" denir. O da, "Onlar kaybolup gitti, hepsinin sonu geldi; sanki çakıp sönen bir şimşek gibi yahut görülen bir rüya gibi geçip gittiler" der. Evet, iyi düşünen bir kimse için bütün ömür böyledir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! İçinizden size,* birliğime delil olan ve beni tanıtan *âyetlerimi anlatan peygamberler geldiğinde, kim,* şirkten ve hakkı yalanlamaktan *sakınır ve* salih amel işleyerek benimle arasındaki hukuku güzelce koruyup *halini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmezler. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalırlar."*

Bir insanın, "Ben, peygamberden hangisinin zamanında bulunsaydım ona ilk tâbi olan kimse olurdum ve onun en seçkin ümmeti arasına girerdim" diye düşünmesi imanın kemalindendir. Bu kimse, Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar gönderilen bütün peygamberlerin zamanına aklıyla yolculuk yapıp böyle düşünmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

35-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak her peygambere, zâhirî ve bâtınî hükümlerin tebliğinde halifeler yaratmıştır. Onlar, takva sahibi âlimler ve seçkin ârif velilerdir. Kim, kendileri için bir korku olmayan ve hiç üzülmeyecek kimselerden olmak isterse şeriatın zâhirî hükümlerinde zamanındaki âlimlere tâbi olsun ve hakikat ilmini elde edeceği manevi terbiyede de asrının irşadla görevli velilerine uysun. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah Teâlâ'nın yardımıyla mümkündür.

Hakkı Kabulde Kibirlenenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hakka karşı kibirlenen kimsenin başına gelecek kötü âkıbeti zikrederek şöyle buyurdu:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖۜ اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ
مِنَ الْكِتَابِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْۙ قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

Allah, kendisine yönelen tecrid ehline ayrıca, Allah'a karşı kötü edebi, Allah'ın kullarına haksızlığı, Allah ile birlikte başka varlıkları müşahede ederek O'na şirk koşmayı ve Allah hakkında O'nun cemalinin nurlarına ve yüceliğine bir noksanlık ve halel getirecek şeyleri söylemelerini haram kılmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Burada şunu da hatırlatalım: Manevi yolda seyir halinde olan âbid, zâhid ve terbiye yoluna yeni girenlerin, dünyanın süslerinden ve hoşa giden güzel nimetlerinden ellerini çekmeleri uygun olur. Nefislerinin dünyaya meyletmemesi ve manevi seyirlerinden geri kalmamaları için bu gereklidir. Vuslata ermiş âriflere gelince, onlar, manen Allah ile beraberdirler; gönülleri O'ndan başka hiçbir şeye yönelmez ve bağlanmaz. Bu zatlar, aldıklarını Allah'ın izniyle Allah'tan alırlar, Allah'ın muradına uygun şekilde harcarlar. Onların ilim daireleri çok geniştir. Onlar elbise, yeme, içme, açlık ve tokluk gibi şeylere takılıp kalmazlar; içinde bulundukları vakitte ilâhî tecelli nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberleri Tasdik Edenlerle İnkâr Edenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette insanlara, kendilerine bir peygamber geldiğinde ona iman etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖيۙ فَمَنِ
اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

35. ***Ey âdemoğulları! Size içinizden âyetlerimi anlatan peygamberler geldiğinde, kim** (Allah'a ortak koşmaktan ve peygamberleri yalanlamaktan) **sakınır ve kendini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmezler.***

36. ***Âyetlerimizi yalanlayanlara ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalırlar.***

Bu âyette, müşriklerin yaptığı işle alaylı bir üslup vardır. Onda, hakkında delil bulunmayan şeylere tapmanın haram olduğuna bir delil mevcuttur.

"Allah ayrıca, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi de haram kılmıştır." Bu, O'nun sıfatları hakkında dinden çıkaracak şeyler söylemek ve Allah adına asılsız şeyleri ileri sürmektir. Âyetlerde geçtiği gibi, müşriklerin şu tür sözleri bu iftiraya birer örnektir:

"Bu işleri bize Allah emretti!" (A'râf 7/28).

"Eğer Allah dileseydi biz, O'na bir şeyi ortak koşmazdık!" (En'âm 6/148).

Tefsirini yaptığımız âyetin devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her ümmet için bir ecel vardır."* Yani, eğer iman etmezlerse başlarına azabın geleceği bir vakit ve müddet vardır. Bu âyet, Mekkeliler için bir tehdittir.

"Ecelleri gelince, yani müddetleri dolunca veya helâk zamanları yaklaşınca *onu bir an tehir edemedikleri gibi, bir an öne de alamazlar."* Yani onu en kısa bir süre geciktiremezler ve süresinden öne alamazlar.

Bir diğer mana: Başlarına gelen şeyin dehşet ve korkusundan ileri ve geri adım atmaya güç yetiremezler.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Bûzîdî demiştir ki:

"Allah'ın, kulları için ortaya koyduğu ziyneti, marifet elbisesidir. O, ilâhî tecellinin nurudur; temiz, hoş ve tatlı rızık ise müşahedenin tadıdır."

Bu hoş rızık, dünyada imanı kâmil ve sadakati tam olan kimselere ihsan edilir. O, kıyamet gününe kadar sahibini safileştirir. Bu rızık, tecrid ehline (gönlünü mâsivadan çekip Mevlâ'ya verenlere) helâldir; onlar bununla dünyada ve ahirette nasiplenir, sefa sürerler. Onlara ancak, zâhiri âlemde kendilerini Rab'lerinden alıkoyan şeylerle, bâtında Mevlâ'yı müşahedeye mani olan şeyler haram kılınmıştır.

muller gibi. Bir kısmını da madenlerden ortaya çıkarmıştır; zırh ve altın, gümüş türü takılar gibi ...

"De ki: Temiz hoş rızıkları kim haram kılmış?" Bunlar, lezzet veren yiyecek ve içeceklerdir. Nikâhla yapılan evlilik de bu hoş rızıklara dahildir; hatta o, hoş ve tatlı nimetlerin en büyüklerindendir.

Bu âyette, yiyecek, giyecek ve süslenilecek şeylerde asıl olan hükmün, mubahlık olduğuna bir delil vardır; çünkü âyetteki soru, bunu yapanları inkâr içindir. Sûfîlerden biri, İmam Mâlik'e,

"Ey Mâlik, Allah'tan kork; bana ulaştığına göre sen ince dokumalı güzel elbise giyiyormuşsun ve elenmiş undan yapılmış yufka ekmek yiyormuşsun!" deyince, İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh], ona cevap olarak bu âyeti yazıp göndermiştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"De ki: Onlar, dünya hayatında müminler içindir;* ancak kâfirler de onlara ortak olurlar. *Kıyamet gününde ise bu nimetler sadece müminlere mahsustur.* Başkaları onlara ortak olmazlar. *Böylece, bilen bir topluluk için âyetlerimizi* ve diğer hükümleri *açıklıyoruz* ki her hükmü yerli yerince uygulasınlar, cahiller gibi yapmasınlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli fuhşiyatı haram etti."*

Fuhşiyat, günahlar içinde ileri derecede çirkin olan işlerdir. Fuhşiyatın, zina gibi iffetle ilgili kusurlar olduğu da söylenmiştir. Açık ve gizliden maksat, dış âzalarla yapılan günahlarla, iç âlemde kalple işlenen günahlardır.

Allah, akraba hukukunu çiğnemek veya bütün günahlar gibi, her türlü kötü işleri haram etti, ayrıca haksızlık ve zulüm yapmayı da haram etti. Bu, yol kesmek, gasp ve bunların dışında kullara yapılan zulümlerdir. Onun, kullara karşı kibirlenip kendini üstün görmek olduğu da söylenmiştir.

"Bir de Allah hakkında ibadeti hak ettiğine dair *hakkında bir delil indirmediği varlıkları Allah'a ortak koşmanızı haram kıldı."*

cekleri yememeyi bir âdet haline getirdiklerinde, Allah Teâlâ onların bu yaptığını şu âyetle reddetti:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّت۪ٓي اَخْرَجَ لِعِبَادِه۪ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِۜ
قُلْ هِيَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ
مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ
اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

32. ***De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri ve temiz rızıkları kim haram kılmış?" De ki: "Onlar, dünya hayatında müminler içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsustur." Bilen bir topluluk için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.***

33. ***De ki: "Rabbim ancak açık ve gizli fuhşiyatı, kötülükleri ve haksız yere zulmü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."***

34. ***Her ümmet için bir ecel vardır. Ecelleri gelince, onu bir an tehir edemedikleri gibi, bir an öne de alamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri kim haram kılmış?"*

Ziynet, insanların süslendiği elbise ve diğer şeylerdir. Allah onların bir kısmını bitkilerden ortaya çıkarmıştır; pamuk ve keten gibi. Bazılarını hayvanlardan ortaya çıkarmıştır, ipek, yün ve kıldan yapılan ma-

Gazâlî *İhyâ'*da, aşırı derece yemek yemeyi ve cinsel ilişkiye düşkün olmayı insanı helâk eden şeyler arasında saymıştır.

"Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez." Yani onların yaptıklarına razı olmaz.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrafa kaçmadıktan ve kibre girmedikten sonra, istediğini ye, isteğini giy!"

Ali b. Hüseyin İbn Vâkıd demiştir ki: "Allah Teâlâ tıbbın özünü yarım âyette toplayarak şöyle buyurdu: *'Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz.'"* [161]

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, namaz ve tavaf için süslenmeyi emretti; çünkü kul, bunlarda bütün melik ve mülklerin sahibi yüce Allah'ın huzurunda durmaktadır. Sultanların huzuruna çıkan insanların âdeti, elden geldiği kadar güzel giyinip kuşanarak o huzura hazırlanmaktır. Zira bunda, sultan için daha fazla bir hürmet ve saygı ifadesi vardır. Bununla birlikte, iç âlemin muhabbet ve sevgi ile süslenmesi, iç harapken dışın güzel olmasından daha güzeldir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah, sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."[162]

Sultanın huzuruna zillet ve inkisar halinde (boynu bükük, kalbi kırık) çıkmak, kibir ve kendini gösterme hali içinde çıkmaktan daha hayırlıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Helâl Olan Rızkı Kimse Haram Yapamaz

Kureyş ve dinde onları taklit edenler, hac mevsimi yağlı şeyler, süzme peynir ve Hil bölgesinden (Harem'le mîkatlar arasından) gelen yiye-

---

161 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/18 (Beyrut 2004). İbn Vâkıd, ayrı rivayette, Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem], tıbbın özünü şu sözünde topladığını zikretmiştir: *"Mide, bütün hastalıkların barındığı yerdir. Perhiz (mideyi zararlı şeylerden korumak) bütün ilaçların başıdır. Her vücuda, alıştığı şeyleri verin."*

162 Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed, *Müsned,* 2/285.

Namazda Örtü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, namazda ve tavafta avret yerlerini örtmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ۝

31. ***Ey âdemoğulları!*** *(Namaz için)* ***her mescide gidişinizde ziynetinizi alın*** *(temiz ve güzel elbiselerinizi giyin).* ***Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Namaz ve tavaf için her mescide gidişinizde ziynetinizi alın;* avret yerlerinizi örtecek elbiselerinizi giyin."

Namazda avret yerlerini kapatacak miktar örtünmenin farz olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil olarak almışlardır. Bir kimsenin namaz için en güzel elbiselerini giyinmesi ise sünnettir.

Şöyle de denilmiştir: Ziynetten maksat, avret yerlerini örtmenin haricindeki şeylerdir. Bunlar, cuma için en güzel elbiselerini giyinmek, güzel koku sürünmek, misvak kullanıp dişleri temizlemek gibi şeylerdir.

Âyetin devamında, *"Yiyin, için"* buyruldu. Bu, mubahlık ifade eden bir emirdir.

Rivayet edildiğine göre, Âmiroğulları hac günlerinde normal yemek yemezler, ancak kendilerini ayakta tutacak kadar bir şey yerlerdi; ayrıca yağlı da yemezlerdi. Bu şekilde, yaptıkları haccı yüceltirlerdi. Müslümanlar da böyle yapmak istediler; bunun üzerine âyet indi.

"İsraf da etmeyin!" Helâli haram ederek yahut harama dalarak veyahut yemekte aşırı giderek ve hırs göstererek israfa girmeyin. İmam

Ayetin devamında şöyle buyruluyor: *"O, bir grubu* imana muvaffak ederek *doğru yola iletti, bir gruba da* ezeldeki hükmün gereği *sapıklık hak oldu*. Yani Allah onları ilâhî yardımından mahrum bıraktı; kendi nefisleriyle baş başa kaldılar, böylece onlarda sapıklık hali gerçekleşti. *Çünkü onlar,* bu sapıklığa düşen grup, *Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler;* kendilerine emrettikleri konularda onlara itaat ettiler. Bu, onların ilâhî yardımdan mahrum bırakılmalarının ve sapıklık haline düşmelerinin sebebini açıklamaktadır. *Bir de onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar;* halbuki tam bir cehalet içindedirler."

Bu âyette şuna bir delil vardır: Görüşünde hata edip inkâra düşen kâfirle, küfründe inat eden kimse, yerilip kınanma ve azabı hak etme konusunda eşittirler; çünkü tevhid (Allah'ın birliği) konusunda hata mâzur görülemez.

28-30. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Kötü işlerde babaları taklit etmek, son derece çirkindir. Bunu, kendini nefsin hevâsına salıvermeye bir delil yapan kimse, hevâsını ilâh yapmış biridir. Hiç şüphesiz Allah, çirkin işleri emretmez. Bir kulun günahlara dalıp gittiği halde,

"Rabbim beni bu hal içinde seviyor!" demesi büyük bir yanılgıdır. Kula düşen, o halden tamamen kurtulmak için nefsiyle mücâhede etmesi ve kendini muvaffak kılması için Mevlâ'sına yalvarıp yakarmasıdır. Cenâb-ı Hak, ancak adaleti, ihsanı, sürekli taati ve hakka itaati, her zaman ve mekânda Allah'a boyun eğmeyi, her an ihlâslı olmayı, muhabbet ve dostluğunu sadece ikram ve ihsan sahibi Allah için yapmayı emreder. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" Yani Allah hakkında hiç bilginiz olmayan şeyi mi söylüyorsunuz? Bu, yapılan işi kınamak için sorulmuş bir sorudur; manası, "Allah öyle bir şey yapmadı; Allah'a bu şekilde iftira etmeyin!" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Rabbim adaleti emretti."* Adalet, her şeyin ifrat ve tefritinden kaçınarak orta halde olmaktır. Allah Teâlâ, âyetin devamında, habibine şöyle demesini emretti:

"Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin." Yani namaz vakti geldiğinde, secde etmek mümkün olan her yerde namazı kılın; mescidlerinize dönene kadar namazı tehir etmeyin. Âyetten anlaşılacak mana şudur: Her yerde namaz kılmak mubahtır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzü benim (ümmetim) için temiz bir mescid yapıldı (her yerde namaz kılınabilir)."[160]

Şöyle de denilmiştir: Âyetten murat, her namazda niyeti halis tutmak ve sırf Allah için namaz kılmaktır. Âyetin peşinden gelen şu kısım da buna delil olmaktadır:

"Dini O'na has kılarak yalvarın." Yani sırf Allah için kulluk ve taat edin; kulluk yaparken O'na başkasını ortak etmeyin. "Hiç şüphesiz, *ilkin sizi yarattığı gibi, hepiniz O'na döneceksiniz.* O, size amellerinizin karşılığını verecek." Cenâb-ı Hak, ilk yaratılışı ahiretteki yaratılışa bir delil olarak gösterdi; çünkü ikisi de ilâhî kudretle meydana gelmektedir. Hatta, âdete bakılırsa bir işi yeniden yapmak daha da kolaydır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Sizi topraktan yarattığı gibi, tekrar ona döneceksiniz.

Allah sizi, başı açık, yalın ayak ve sünnetsiz yarattığı gibi, aynı şekilde O'na döneceksiniz.

O sizi mümin ve kâfir olarak yarattığı gibi, ahirette de o sıfatta döneceksiniz. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

---

160 Ahmed, *Müsned,* 2/222; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/367.

28. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, "Babalarımızı bu yolda bulduk; hem bunu bize Allah emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

29. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi** (yine O'na) **döneceksiniz."

30. O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler; bir de kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerin sıfatı hakkında şöyle buyurdu:

"*Onlar,* putlara tapmak, çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmek gibi, çirkinlikte son noktaya ulaşmış *bir kötülük yaptıkları zaman,* babalarının yaptığı işleri kendilerine bir delil olarak öne sürerek, *'Babalarımızı bu yolda bulduk; hem bunu bize Allah emretti' dediler."*

Onlar, yaptıkları kötü işlere, bu şekilde iki tane bâtıl özür ileri sürdüler. Biri, babalarını taklit, diğeri de Allah'a iftira etmeleridir. Cenâb-ı Hak, birincinin çürüklüğü ortada olduğu için onu geçerek, ikinciye şöyle cevap verdi:

"De ki: Allah kötülüğü emretmez." Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, her zaman güzel fiilleri ve şerefli ahlâkı emretmiştir. Burada, Mûtezile mezhebini destekleyecek bir delil yoktur. Açıklama için Beyzâvî'nin tefsirine bakınız.[159]

Âyet sanki, peş peşe gelen iki soruya cevap vermektedir. Sanki onlara, "Bu çirkin işleri niçin yaptınız?" diye soruldu; onlar, "Babalarımızı onları yaparken bulduk" dediler. Onlara, "Babalarınız onu nereden aldı?" diye soruldu; onlar da, "Onu bize Allah emretti" dediler. Allah Teâlâ onları şöyle yalanladı:

159 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/336 (Beyrut 1988).

rına bir vesvese vermek için yanaşsa, onlar hemen kaçıp yüce Mevlâ'ya sığınırlar. Şeytan onlara hücum ettikçe, onlar Allah'a kaçarlar; böylece şeytan onları ilâhî huzura ulaştırır. O zaman, şeytan kendilerine boyun eğer, teslim olur ve evlatlarıyla (taifesiyle) velilere hizmet eder. *Hikem* adlı eserde şöyle denilmiştir:

"Şeytanın senden gafil olmadığını bilince, sen de alnın (başın ve canın) elinde olan Allah'tan gafil olma!"

Muhammed b. Vâsi' [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bir defasında şeytan bana mescid yolunda temessül edip göründü. Bana, "Ey İbn Vâsi', sana her yaklaşmak istediğimde benimle senin aranda bir perde görüyorum, bu nedir?" diye sordu; ben de ona şöyle dedim:

"Ben her sabah şu duayı okuyorum:

'Allahım, sen bize öyle bir düşman musallat ettin ki düşmanlarımız içinde en azılısıdır. O bizim ayıplarımızı görür, gizli hallerimizi bilir. Kendisi ve taifesi bizi görür, biz ise onları göremeyiz. Allahım, bu düşmanı (şeytanı), rahmetinden ümitsiz bıraktığın gibi, bizden de ümitsiz bırak. Onun senin affından ümidini kestiğin gibi, bizden de ümidini kestir. Doğu ile batıyı -bir rivayette, onunla cennetinin arasını- birbirinden ayırdığın gibi, bizimle onun arasını öyle ayır, onu bizden uzak tut!"

Şeytanın Dostlarının Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şeytanın dostlarının kötülüklerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَاۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ اَمَرَ رَبّ۪ي
بِالْقِسْطِۜ وَاَق۪يمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ
كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَۜ ﴿٢٩﴾ فَر۪يقاً هَدٰى وَفَر۪يقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُۜ اِنَّهُمُ
اتَّخَذُوا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Şeytan, ana babanızı, yıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkarığı gibi, sakın sizi de* Allah'a yaklaştıran şeylerden alıkoyarak ve sizi)'nun cennetine girmeye mani şeylere sevkederek *fitneye düşürmesin."*) şeytan, ana babanızı aldatarak cennetten çıkmalarına sebep oldu.

Âyetin lafzında, insanlar şeytandan sakındırılmıştır, bundan makat, insanların ona tâbi olarak fitneye düşmelerinden nehyetmektir.

"Şeytan elbiselerini soydu" ifadesi mecazidir; şeytan buna sebep oluğu için böyle söylenmiştir.

İnsanların şeytandan uzak tutulmasının ve fitnesinden sakındırılasının sebebi şöyle açıklanmıştır: *"Çünkü o şeytan ve taifesi, sizin onları öremeyeceğiniz yerden sizi görürler."* Onların bizi, genel olarak kendilerini öremeyeceğimiz yerden görmeleri, onların görülmesinin ve bize temesül etmelerinin imkânsız olmasını gerektirmez. Şeytanın ve taifesinin göülmesiyle ilgili pek çok sahih hadis rivayet edilmiştir. Buna göre âyeti, genel olarak, ekseriyetle insanlar göremez" manasında almalıdır.

Allah Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz biz,* araında gördüğümüz münasebet sebebiyle *şeytanları inanmayanlara dost aptık."*

Bir diğer mana: Biz, şeytanları iman etmeyenlerin üzerine salarak, nlara kâfirleri aldatma ve kendilerine süsledikleri şeylere sevketme nkânı vererek dost yaptık. Âyet, anlatılan kıssanın ana maksadı ve ikâyenin bir özeti durumundadır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın yaratılmasının hikmeti, kaderde takdir edilen kirli ve kötü şlerin temizlenmesinde bir mendil görevi yapmasıdır (Yani kulun, başına elen kötülükleri şeytandan bilerek, her şeyi yaratan Rabb'ine karşı kötü debe girmekten kurtulmasıdır). Şeytanın yaratılmasının bir diğer hikmeti, Allah'ın dostlarını Allah'a koşturmasıdır. Şeytan ne zaman Allah dostla-

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluğun çirkinliklerini yani noksanlıklarını örtecek olan elbise, rubûbiyyet vasıfları ve ulûhiyyet sıfatlarıdır. Bunlar izzet, zenginlik, ululuk, yücelik, nurlar ve ilâhî sırlardır. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bunlara şöyle işaret eder:

"Sen Allah'a, ancak kötü sıfatlarını yok ettikten ve boş iddialarını kalpten silip attıktan sonra ulaşacaksan, (kendi maharetinle) O'na asla ulaşamazsın. Fakat O seni kendisine ulaştırmak istediğinde, seni kendisine ait vasıf ve sıfatlarla bürür, seni kendisinde olan şeyle zatına yaklaştırır; yoksa senden olan bir şeyle kendisine yaklaştırmaz."

Âyetteki "süslenecek şey" manasını verdiğimiz "rîş", eşyanın zulmetini yok edecek manevi şeylerin güzelliğidir yahut ağyarı (mâsivayı, Allah'tan gayri varlıkları) kalpten silecek nurların parlaklık ve güzelliğidir.

Takva elbisesi, Cenâb-ı Hakk'ın velilerini, zâhirde ve bâtında kalp safiyetlerini bozacak ve nurlarını söndürecek işlere girmekten muhafaza etmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeytan Müminlerin Düşmanı, Kâfirlerin Dostudur

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanları şeytandan sakındırıp onlara şeytanın önceden beri bir düşmanları olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبٖيلُهُ مِنْ
حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطٖينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27. ***Ey âdemoğulları! Şeytan, ana babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sakın sizi de fitneye düşürmesin. Çünkü o ve taifesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanlara dost yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örte-ek giysi ve süsleneceğiniz elbise indirdik."* Yani gökten indirdiğimiz birçok ədbir ve sebeple onu sizin için yarattık. Şu âyetlerde geçen "indirme" ıanasındaki inzal kelimesi de bunun gibi, "sebeplerini indirip yarattı" ıanasındadır:

"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi (yarattı)" (Zümer 39/6).

"Demiri indirdik (yarattık)" (Hadid 57/25).

O elbise, İblîs'in açmak istediği avret yerlerinizi örter ve sizi örtün-ıek için yaprakları yama yapmaktan kurtarır.

Rivayet edildiğine göre Araplar, Beytullah'ı çıplak olarak tavaf derlerdi ve, "İçinde Allah'a isyan ettiğimiz elbise ile tavaf yapmayız" lerlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi. Herhalde Allah Teâlâ, Hz. Âdem ıssasını, bundan önce şu durum bilinsin diye zikretti: Bu avret yerle-inin açılması, insanın şeytanın yüzünden başına gelen ilk kötülüktür. eytan, babalarını aldattığı gibi, bu konuda onları da aldattı. Bu açıkla-na Beyzâvî'ye aittir.

Size ayrıca takva elbisesini indirdik. Burada takva, Allah Teâlâ'dan ıuşû ve haşyet içinde (saygı ve hürmetle) korkmaktır. Takvaya, iman, ;üzel hal, temiz ve hoş yaşantı manası da verilmiştir.

Bu âyetteki takvaya, insanı düşmandan koruyacak zırh ve kalkan ;ibi harp silahları manası da verilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu *takva elbisesi, daha hayırlıdır."* Yani tak-'a, dünya elbiselerinden daha hayırlıdır; çünkü o, ebedî âlemde kalacak ıir elbisedir; dünya giysileri ise böyle değildir; onlar bu fâni dünyada 'skiyip gidecek şeylerdir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bunlar,* hayırlı giysileri indirmesi, *Allah'ın* ihsan 'e rahmetini gösteren *âyetlerindendir; belki* insanlar onların üzerinde *dü-ünüp öğüt alırlar,* Allah'ın nimetlerini tanırlar ve onlara şükrederler." 'ahut onlardan öğüt alırlar ve çirkin işlerden çekinip sakınırlar.

80. ***Lut'u da** (peygamber olarak)* ***gönderdik. Kavmine dedi ki: "Sizden önce âlemde hiç kimsenin yapmadığı bu çirkin işi mi yapıyorsunuz?"***

81. ***"Çünkü siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Gerçekten siz haddi aşan bir topluluksunuz."***

82. ***Kavminin cevabı ise sadece, "Onları** (Lut'u ve inananları)* ***memleketinizden çıkarın. Güya onlar, kendilerini temiz tutan insanlarmış!" demek oldu.***

83. ***Biz de onu ve karısından başka ehlini kurtardık. Karısı ise geride azap içinde kalanlardan oldu.***

84. ***Biz üzerlerine** (taştan bir)* ***yağmur yağdırdık. Bak, açıkça suç işleyenlerin sonu nasıl oldu!***

Tefsir

Lut'u da peygamber olarak gönderdik. Kavmine vaaz ederek dedi ki: *"Sizler çirkin işi yani erkek erkeğe ilişkiyi mi yapıyorsunuz?"* Hz. Lut, onların yaptıkları bu son derece çirkin işten dolayı kendilerini kınayıp azarlamak için böyle söyledi ve sözüne şöyle devam etti:

"Onu sizden önce bu âlemde hiç kimse yapmadı." Hz. Lut, onları iki husustan dolayı kınadı: Biri, çirkin bir iş yapmaları, diğeri de bunu ilk defa kendilerinin yapması. Sonra onlara şöyle dedi:

"Siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz." Hz. Lut, onları hayvanî şehvetleriyle tanıttı. Bu âyette şuna bir uyarı vardır: Akıllı bir kimseye yakışan şey, onu cinsî ilişkiye sevkeden, sırf şehvetini tatmin etmek değil, çocuk sahibi olmak ve nesli devam ettirmek olmalıdır.

Hz. Lut sözünü şöyle tamamladı: *"Gerçekten siz müsrif, haddi aşan bir topluluksunuz."* Yani, sizin her işte âdetiniz israf ve haddi aşmaktır. Böyle olduğunuz için Allah'ın size helâl kıldığı kadınları bırakıp size haram kıldığı işe, erkek erkeğe ilişkiye yöneldiniz. Bu ifade, hem onların yaptıklarını red ve inkâr etmekte hem de yaptıkları işi, en etkili bir şekilde haber vermektedir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Lut, kendilerine vaaz edince, *"kavminin tek cevabı şu oldu: Onları yani Lût'u ve ona inananları memleketinizden çıkarın."* Onlar, cevap olacak ciddi bir şey söylemediler, sadece kendilerine yapılan nasihate, "Onu beldenizden çıkarın!" emriyle karşılık verdiler. Bir de alaylı bir ifade ile, *"Çünkü onlar, kendilerini çirkin işlerden temiz tutan insanlarmış!"* dediler.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Biz de onu ve kendisine iman edenleri kurtardık, ancak karısı hariç!"* Hz. Lut'un karısı inkârını gizliyordu, bunun için Hz. Lut ile birlikte hicret etmeyip beldesinde kalanlara katıldı, onlarla birlikte helâk oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların üzerlerine acayip bir yağmur yağdırdık."*

Cenâb-ı Hak, bu yağan şeyi başka bir âyette şöyle açıklamıştır: *"Biz onların üzerine ateşte pişirilmiş taşlardan bir yağmur yağdırdık"* (Hicr 15/74).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bak, açıkça günah işleyenlerin sonu nasıl oldu!"*

Rivayet edildiğine göre Lut b. Hârân b. Târah, amcası Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Şam'a hicret edince, onunla birlikte hicret etti; Ürdün'de yerleşti. Allah Teâlâ onu Sodom halkına peygamber olarak gönderdi; onları Allah'a davet etmek ve icat ettikleri o çirkin işten (erkek erkeğe ilişkiden) kendilerini nehyetmekle görevlendirdi. Onlar bu işten vazgeçmediler. Bunun üzerine Cebrâil [aleyhisselâm] onların beldesini kökünden söküp yukarı kaldırdı, altını üstüne çevirdi. Ona yakın beldelere taştan yağmur yağdırdı. Hûd sûresinde -inşallah- onların kıssasının kalan kısmı anlatılacak. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

80-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Hz. Lut'un kavmini, ancak nefislerinin şehvetini Rab'lerinin ibadetine tercih ettiklerinden ve hayvanî tabiatları safi aklın gerektirdiğine galip gelmesinden dolayı helâk etti. İmam Gazâlî'nin, "Yemek ve cinsel ilişkiye aşırı düşkünlük insanı helâk eden şeyler arasındandır" sözü daha önce geçmişti. Şu halde bir müride düşen, niyetini temiz tutmak, mubah da olsa hazlarının alanına ancak ilâhî izinle,

temkinle ve ileri derecede bir yakîne ulaştıktan sonra girmek; hazlara şehvet ve keyif için yaklaşmamaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mümin ancak ailesinin hakkını yerine getirme arzusuyla yer içer."[186]

Şu halde mürid, Allah Teâlâ'nın kendisine helâl kıldığı karşı cinsten yararlanma zevkine, ancak onun hakkını yerine getirmek ve neslini devam ettirmek niyetiyle yanaşmalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُۜ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ
صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ
وَاذْكُرُٓوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْۖ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ طَٓائِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذ۪ٓي اُرْسِلْتُ بِهٖ
وَطَٓائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَاۚ وَهُوَ خَيْرُ
الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا
شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ ف۪ي مِلَّتِنَاۜ قَالَ اَوَلَوْ

---

186 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 779; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2696.

كُنَّا كَارِهٖينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فٖى مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا اَنْ نَعُودَ فٖيهَا اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّنَا
وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا
بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحٖينَ ﴿٨٩﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَئِنِ
اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا
فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٩١﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَا اَلَّذٖينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ
اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖى وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِرٖينَ ﴿٩٣﴾

85. *Medyen'e de (peygamber olarak) kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarının değerini düşürmeyin. Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer iman ediyorsanız bunlar sizin için daha hayırlıdır."*

86. *"Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o hak yolu eğip bükmeye çalışarak her bir yolun başında oturmayın. Hatırlayın, siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!"*

87. *"Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O hüküm verenlerin en iyisidir."*

88. *Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz." (Şuayb), "İstemesek de mi?" dedi.*

89. *"Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemiş olması başka, bizim sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir. Rabbimiz'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın."*

90. *Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şuayb'a uyarsanız o zaman, gerçekten hüsrana uğrarsınız."*

91. *Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü çökekaldılar.*

92. *Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar var ya, hüsrana uğrayan onlar oldular.*

93. *(Şuayb), onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"*

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor: *"Medyen'e de* peygamber olarak *kardeşleri Şuayb'ı gönderdik."*

Medyen, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] evlatlarından Medyen'in kavminin adıdır. Bunun torunlarına "Medyen kabilesi", bu kabilenin ikamet ettiği şehre de "Medyen şehri" denilmiştir. Bu şehir, Filistin ile Hicaz arasında ve Kızıldeniz sahilinde bulunmakta idi.

Hz. Şuayb'ın soy kütüğü, bir rivayete göre şöyledir: Şuayb b. Mîkâil b. Yeşcür b. Medyen b. İbrahim Halil. Bakara sûresinin 130-132. âyetlerinin tefsirinde, Medyen'in ve Medân'ın Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çocuklarından olduğu geçmişti.

Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm], kavmine beliğ ve etkileyici bir dille davet yaptığı için kendisine "peygamberlerin hatibi" denmiştir.[187]

187 İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] rivayetinde Hz. Peygamber Hz. Şuayb'dan bahsedince, onun hakkında, *"Bu zat, peygamberlerin hatibidir"* buyurmuştur (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/501).

"Hz. Şuayb, kavmine dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir."

Hz. Şuayb, açık delille kendisine verilen mucizeyi kastetmiştir; ancak Kur'an'da bu mucizenin ne olduğu açıklanmamıştır. Vâhidî, burada geçen delili, "öğüt" manasına almıştır. Zemahşerî *Keşşâf* isimli tefsirinde demiştir ki:

"Hz. Şuayb'ın mucizelerinden bazıları şunlardır: Hz. Musa'ya, verdiği ve onun düşmanlarına karşı kullandığı asâ. Bu asâ, yılana dönen asâ olup, Hz. Şuayb onu, Hz. Musa'ya koyunlarını kendisine getirince vermiştir. Bir diğer mucizesi, Hz. Şuayb, Hz. Musa'ya, koyunlardan yeni doğacak yavrular içinde başı siyah kalan kısmı beyaz olan yavruları vermeyi vaat etti; bundan sonra bütün koyunlar o renkte yavruladı. Bir diğer mucizesi, Hz. Âdem'den miras kalan asânın, yedinci kişi onun eline düşmesidir.[188] Bunların dışında daha birçok mucizesi vardır."[189]

Zemahşerî'nin bu sözleri tenkide açık ve kabulü zor şeylerdir; çünkü bunlar, Hz. Şuayb'ın kavmi ile konuşmasından sonra olmuş şeylerdir. Onlar ancak Hz. Musa için bir irhâsât (onun peygamberliğinin öncesi gerçekleşen ve kendisinin peygamber olacağına bir işaret olan harika olay) olur. Hem Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu bir hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ gönderdiği her peygambere, daha önceki peygamberlerde olduğu gibi, insanların iman ettiği bir mucize vermiştir. Sadece bana vahiy (Kur'an) mucizesi verildi; bu sebeple kıyamet günü onların arasında ümmeti en fazla olanın benim olacağımı umuyorum."[190]

---

188 Peygamberlerin asâları Hz. Şuayb'ın (aleyhisselâm), yanında emanet duruyordu. Onları kendisine insan sûretinde bir melek getirmişti. Hz. Şuayb, Hz. Musa (aleyhisselâm) ile evlendirmek istediği kızı Safura'ya, asâların bulunduğu yere gidip birini getirmesini ve Hz. Musa'ya vermesini istedi. Kızı gitti, peygamberlerden emanet kalan bir asâyı getirdi. Babası, onu götürüp başka bir asâ getirmesini istedi, kızı tekrar asâların bulunduğu yere gitti; başka asâ almak istiyor fakat her defasında eline peygamberlerden kalma asâ geliyordu. Nihayet Hz. Şuayb, o asâyı Hz. Musa'ya verdi. bk. Asım Köksal. *Peygamberler Tarihi*, 2/19 (Ankara 2004).

189 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/93.

190 Buhârî, İ'tisâm, 1; Müslim, İmân, 239.

Bu hadis, her peygamber için bir mucizenin olduğunu haber vermektedir. Herhalde Allah Teâlâ, Hz. Şuayb ve Hz. Hud'a ait mucize mevcut olduğu halde onları zikretmedi. Hadisin ifadesinden bunu anlıyoruz.

Hz. Şuayb, sonra kavmine şöyle dedi:

"Ölçüyü, tartıyı tam yapın." Onlar, kendi alacaklarını tam olarak alıyor, insanlara verecekleri zaman ölçü ve tartıyı noksan yapıyorlardı. Ölçü ve tartının tam olması, iki manada anlaşılabilir: Biri, ölçecek ve tartacak aleti dar, küçük ve kısa yapmayın, hacimlerini ve boylarını büyütün, manasındadır; diğeri de ölçü ve tartıyı tam yapın, noksan tartmayın, kısa ölçmeyin, manasındadır.

Hz. Şuayb'ın bir diğer uyarısı şöyle oldu: *"İnsanların eşyalarının değerini düşürmeyin."* Yani onların hakkını noksanlaştırmayın, değerinin altında fiyat vermeyin. Onlar, büyük-küçük, kıymetli-kıymetsiz her şeyde böyle yaptıkları için, âyette, umumi bir ifadeyle, "İnsanlara ait şeylerin değerini düşürmeyin" dendi.

Şöyle de denmiştir: Onlar, hiç ayırım yapmadan her mala vergi koyuyor, bu şekilde insanların malını azaltmış, haklarını almış oluyorlardı.

Uyarı devam ediyor: "Yeryüzü, ilâhî hükümler uygulanarak ve adalet ortaya konarak *ıslah edildikten sonra orada,* küfür ve isyan ile *bozgunculuk yapmayın. Eğer iman ediyorsanız bunlar sizin için daha hayırlıdır."* Yani size emrettiğim ve yasakladığım bu şeyler, sizin için, içinde bulunduğunuz kötülüğe saplanıp kalmaktan daha hayırlıdır. Buradaki hayırlılık, her yönden artış ve ilerleme manasındadır. Yahut bu hayırlı oluş, insanlıkla, güzel halle anılma ve helâlinden mal biriktirme yönündendir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Şuayb, uyarısına devam ediyor: *"İman etmek isteyenleri azapla tehdit ederek her bir yolun başında oturmayın."* Onlar, bütün yol başlarında ve geçit yerlerinde oturup, Hz. Şuayb'a gitmek isteyenlere, "O yalancıdır, sakın seni dininden döndürmesin!" diyorlar ve iman etmek isteyenleri korkutuyorlardı. Onları, bizzat yolları kesip geçenlere engel oldukları da söylenmiştir.

Yol kesme sebepleri şöyle açıklanıyor: *"İman edenleri Allah yolundan alıkoymak için.."* Allah'ın yolu, Allah'a ve peygamberine iman etmektir; onlar buna engel olmak için, insanların geçeceği her yol başını tutuyorlardı. İman edenlerden maksat, iman etmek isteyenlerdir. Yahut onlar, iman etmiş kimseleri, amelden alıkoyarak hakiki manada imandan uzaklaştırıyorlardı.

Engellemenin bir diğer sebebi şöyle açıklanıyor: *"Hak yolu eğip bükmek için..."* Yani sizler, hak yolda şüpheler üreterek onu bozmak istiyorsunuz yahut insanlara onun bozuk bir yol olduğunu söyleyerek hak yolu yanlış ve eğri göstermeye çalışıyorsunuz.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm], kavmini uyarmaya devam ediyor: *"Hatırlayın, siz,* sayı ve kuvvet olarak *çok azdınız; Allah* sizin malınıza ve neslinize bereket vererek *sizi çoğalttı. Bakın,* sizden önce geçen ümmetlerden *bozguncuların âkıbeti nasıl oldu!* Bakın da onlardan ibret alın!"

Devamındaki âyette, uyarı şöyle devam ediyor: *"Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin."* Yani Allah, haklı olanların haksız olanlara karşı zaferine hükmedinceye kadar bekleyin. Bu söz, müminler için bir müjde, kâfirler içinse bir tehdittir.

"O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır." Çünkü verdiği hükme itiraz edip hesap soracak kimse bulunmadığı gibi,O'nun hükmünde hiçbir haksızlık ve zulüm de yoktur.

"Kavminden ileri gelen kibirliler, onun bu uyarı ve nasihatine karşı cevap olarak *dediler ki: Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız ya da siz dinimize döneceksiniz!"* Yani şu iki şeyden birini yapacaksınız: Ya bu beldeden çıkacaksınız ya da yeni dini terkedip eski inkâr halinize döneceksiniz. Hz. Şuayb hiçbir zaman onların dininde olmamıştır. Çünkü peygamberlerin [aleyhisselâm] inkârcı halinde olmaları hiçbir zaman câiz değildir; fakat onlar, "Bizim dinimize döneceksiniz" derken, sözü tek şahsa göre değil, bütün müminlere göre çoğul ifade kullandılar, Hz. Şuayb ve kavmine öyle hitap ettiler. Hz. Şuayb'ın, *"Küfre dönmeyi istemesek de mi?"* sözünü de böyle değerlendirmek gerekir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Atıyye, âyette geçen "döndü" anlamındaki "âde" fiilinin "oldu" manasına da geldiğini belirterek, burada uygun olanın ikincisi olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, *"Ya da dinimizde olacaksınız"* olur. Böyle olunca, bir peygamber için muhal olan bir durum (yani küfre dönme olayı) söz konusu olmaz. [191]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], cehennemden en son çıkan kimseleri anlattığı, *"Onlar kömür gibi simsiyah oldular"*[192] hadisinde de, "âde" fiili, "oldu" manasında kullanılmıştır.

Sonra Hz. Şuayb [aleyhisselâm] *dedi ki: "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz."* Yani Allah bizi kurtardıktan sonra, sizin gibi küfre dönersek, Allah adına yalan söylemiş oluruz. Daha önce geçtiği gibi, bütün bu durumlar, Hz. Şuayb için değil, kavmi için geçerlidir.

Hz. Şuayb'ın sözü şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz Allah'ın bizim rahmetten mahrum kalmamızı ve dinden çıkmamızı dilemiş olması başka, bizim sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir."*

Burada, kendilerine gayb olan ilâhî iradeye ve her şeyi kuşatan ilâhî ilme bir teslimiyet vardır. Hiç şüphesiz bütün kalpler Allah'ın elindedir; onları isteği gibi evirip çevirir. Eğer, "Hz. Şuayb [aleyhisselâm] masumdur (inkâr ve isyandan günahlardan korunmuştur), dolayısıyla onun için hak dinden dönmek diye bir durum sahih değildir; Hz. Şuayb'ın böyle söylemesinin hikmeti nedir?" denirse derim ki: O bu sözü, Rabb'ine karşı edebinden ve ulûhiyyetin kahrına (her şeye hükmünün geçmesine) teslimiyetinden söylemiştir. Bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü gibidir:

"Ey kalpleri istediği gibi evirip çeviren Allahım! Kalbimi dininde sabit tut!"[193]

---

191 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/427-428 (Beyrut 1993).

192 Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, İmân, 302.

193 Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 6/91; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 7737; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr 2701;; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/210.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz'in ilmi her şeyi kuşatmıştır."* O'nun ilmi, bizden ve sizden olmuş ve olacak her şeyi ihata etmiştir. *"Biz,* bizi imanda sabit tutup şirkten koruması hususunda sadece *Allah'a güvenip dayanırız. Rabbimiz!* Haklı ile haksızı ayırt etmek için *bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin,* haklı ile haksızı ayıranların *en hayırlısısın."*

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Eğer Şuayb'a uyarak dininizi terkederseniz, kendinize ait doğru yolu bırakıp onun sapık yoluna uyarsanız, *işte o zaman gerçekten hüsrana uğrarsınız!"*

Bir diğer mana: Daha önce yapmış olduğunuz, değerini düşürerek mal alma, ölçü ve tartıda kendine fazla tartma gibi gelirlerinizi kaybedeceğiniz için zarara uğrarsınız.

Cenâb-ı Hak, bu inkârcıların başlarına geleni şöyle haber verdi:

"Derken onları şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi." Hicr sûresinde onların helâkinin "sayha" ile olduğu belirtilmiştir (Hicr 15/83). Bu sayha, sarsıntının başlangıcında meydana gelmiş olabilir.

Sonuç şöyle belirtiliyor: *"Onlar yurtlarında diz üstü çökekaldılar.* Diz çökmüş halde öldüler. *Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular."* Yani kökleri kazındı, sanki orada bir an bile yaşamamış gibi oldular. *"Şuayb'ı yalanlayanlar var ya, işte onlar, din ve dünya adına hüsrana uğrayanlardır."* Onu tasdik edip kendisine tâbi olanlar ise kâfirlerin düşündüğü gibi, zarara uğramış değildir. Onlar, gerçek kazancı elde etmiş kimselerdir. Allah Teâlâ bu gerçeğe dikkat çekmek ve onu etkili biçimde ifade etmek için cümleyi tekrarladı, onları müstakil olarak zikretti ve isim cümlesi olarak getirdi (İsim cümlesi, süreklilik ve devamlılık ifade eder).

"Şuayb, onlardan yüz çevirerek, 'Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim' dedi. O bu sözü, onlar helâk olduktan sonra, onlara karşı üzüntüsünü dile getirmek için söyledi. Sonra bu yaptığını hoş bulmayarak,

'Ben kâfir bir kavme nasıl acırım! Onlar, başlarına geleni hak ettiklerinden üzülmeye layık değillerdir' *dedi".*

85-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Islah edildikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın"* âyetinden şu sonuç çıkar: Allah'ın dininin hakkı ile uygulanması ve dinin yayılması, yeryüzünün ıslahına, güzelliğine, bolluk, bereket ve âfiyetine alamettir. Dinin terkedilmesi ve günahların yayılması ise yeryüzünün fesadına ve harabına alamettir.

"Her yolun başında oturup insanları Allah'ın yolundan alıkoymayın ..." âyetinden şu sonuç çıkar: İnsanları imana teşvik etmek ve onları Allah'a sevketmek, Allah katında kulu Allah'a yaklaştıran amellerin en faziletlilerinden ve Allah'a ulaşmada en büyük vesilelerdendir.

"Allah'ın dilemesi hariç, küfre dönmemiz bizim için olacak iş değildir ..." âyetinden de şu sonuç çıkar: İnsan, müjde ve azap bildiren haberlerin zâhirinde kalıp, "Bu kesin böyledir" dememelidir. Belki Allah Teâlâ o müjde ve azabı, kullardan gizlediği birtakım şart ve sebeplere bağlamıştır. Bunun için ârif kulun ıstırabı hiç dinmez ve onun Allah'tan başkasıyla kararı (huzuru) olmaz. Bir kudsî haberde, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey kulum, ben sana emniyet versem de sen benim tuzağımdan (gizli imtihanımdan) emin olma! Benim ilmimi hiç kimse ihata edemez (bildiğimi bilemez)."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Ümmetlere Muamelesi

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, geçmiş ümmetlerin kıssalarını zikretti. Bundan sonraki âyetlerde de kendisinin bu ümmetlere nasıl muamele ettiğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ

لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا

وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ
مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿٩٧﴾
اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾
اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

94. ***Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, bize yalvarıp yakarsınlar diye halkını mutlaka yoksulluk ve sıkıntıya uğratmışızdır.***

95. ***Sonra kötü hali giderip yerine güzel hali getirdik. Nihayet çoğaldılar ve, "Atalarımız da böyle sıkıntı ve bolluk yaşamıştı" dediler. Bunun üzerine onları, kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık.***

96. ***Eğer ülkelerin halkı iman edip (isyandan) sakınsalardı biz, muhakkak onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık, fakat onlar yalanladılar, biz de yaptıkları yüzünden kendilerini yakalayıverdik.***

97. ***Yoksa o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?***

98. ***Ya da o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?***

99. ***Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Allah'ın tuzağından ancak zarara uğrayan kimseler kendilerini emniyette görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, bize yalvarıp yakarsınlar diye halkını mutlaka yoksulluk ve sıkıntıya*

uğratmışızdır." Onları, bize yalvarıp yakarsınlar, boyun eğip zillet göstersinler diye kıtlık ve hastalık gibi sıkıntılara duçar ettik.

Devamındaki âyet: *"Sonra kötü hali giderip yerine güzel hali getirdik;* onlara bela yerine afiyet, sıkıntı yerine genişlik verdik. *Nihayet,* kuvvet ve sayı olarak *çoğaldılar ve, 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve bolluk yaşamıştı' dediler."* Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti inkâr ederek, O'nu zikretmeyi unutarak ve bunun zamanın getirdiği âdet türü normal bir şey olduğuna, böyle darlık ve genişlik hallerinin insanlar arasında sırasıyla gidip geldiğine itikad ederek, "Bize gelen şeylerin benzeri bizden önceki baba ve atalarımıza da gelmişti!" dediler. *"Bunun üzerine biz de onları, hiç farkına varmadıkları bir şekilde azapla âniden yakaladık."*

"Eğer ülkelerin halkı, Mekkeliler ve etrafı yahut bütün beldelerde yaşayanlar, *iman edip* inkâr ve isyandan *sakınsalardı, elbette biz onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık.* Onlara nimet yollarını genişletirdik, onu her yönden kendilerine kolaylaştırırdık."

Âyetteki maksadın, yağmur ve bitki olduğu da söylenmiştir (Yani onlar iman edip takva üzere yaşasalardı, üzerlerine bol yağmur yağdırır, bitkilerini bereketlendirirdik).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat onlar,* kendilerine gelen peygamberleri *yalanladılar,* nimetlere nankörlük ettiler; *biz de işledikleri inkâr ve isyan yüzünden kendilerini azapla yakaladık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa sonra, ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular? Yine o ülkelerin halkı,* kuşluk vakti aşırı gafletlerinden yahut kendilerine fayda vermeyen şeylerle meşgul olarak *eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?"*

"Allah'ın tuzağından emin mi oldular?" Bu tuzak, Allah'ın onlara verdiği nimetlerle kendilerini oyalayıp yavaş yavaş azaba yaklaştırması ve sonunda âniden yakalayıp azap etmesidir.

"Allah'ın tuzağından ancak, olaylara dikkatle bakıp ibret almayı terkederek *kendilerini zarara sürekleyen kimseler, kendilerini emniyette görür."* Onlar bu şekilde helâke gittiler; ancak azabı gördüklerinde pişmanlıkları kendilerine fayda vermedi.

94-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın başına sıra ile nimetlerin ve mihnetlerin gelmesinin hikmeti; kulun Allah'a dönmesi ve tazarru ile Mevlâ'sına yakarmasıdır. Kim böyle yaparsa her iki halde de Allah'a itimat etmiş ve ilâhî rahmetten bolca nasiplenmiş olur.

Kimin başına bir sıkıntı gelir, peşinden nimete kavuşur da bu Mevlâ'sına dönmez ve kendisini sıkıntıdan kurtarıp nimetlere kavuşturduğuna şükretmez, tam aksine, "Bunlar zamanın âdetidir, insanın başına sıra ile sıkıntı ve genişlik gelir gider!" derse o, gaflete dalmış bir kimsedir. Onun maddi yönü gelişmiş, kudsî basireti kör olmuştur. Onun haline yüce Allah'ın şu âyeti tam uymaktadır:

"Onlar, hayvanlar gibidirler, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedirler. İşte onlar, gerçekten gafil kimselerdir" (A'râf 7/179).

Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer ülkelerin halkı iman edip sakınsalardı, yani Allah'a iman edip şirkten sakınsalardı, biz, muhakkak onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık..." Onlara, nimet sebeplerini kolaylaştırırdık; şayet ilâhî tecelli farklı cereyan ederse o zaman da rıza kapılarını açardık. Rıza hali, nimetten daha büyük bir nimettir. Şöyle denilmiştir: İtibar nimete değildir; asıl olan, nimetteki berekettir ..."[194]

"Fakat onlar yalanladılar" âyeti şu mesajı veriyor: Onlar, bu müjde hakkında şüpheye düştüler; bunun için iman ve takva ile Allah'a bağlanıp sebepleri terketmediler. Sözü sadık olan ve yalanına hiç şahit olunmayan bir kimse hakkında şüpheye düşen kimse, onu yalanlamıştır.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İnsanların kurtuluş ve kazanç için sanıldığı pek çok sebep vardır; bizim kurtuluş sebebimiz ise iman ve takvadır." Hazret, sonra şu âyeti okumuştur:

"Eğer ülkelerin halkı iman edip takva sahibi olsalardı elbette biz onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık ..." (A'râf 7/96).

Daha önce En'âm sûresi 82. âyeti tefsirinde, Allah'ın tuzağından emin olmakla ilgili açıklamalar geçmişti.

---

194 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/239 (Kahire 1999).

Bütün İnsanlara Uyarı

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, geçmiş ümmetlerin helâk oluşunu zikretti. Bundan sonraki âyetlerde de onlardan sonra kıyamete kadar gelenleri aynı hallere düşmekten korkutarak şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ
بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ۝ تِلْكَ الْقُرَى
نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ
۝ وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ۝

100. ***Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara şu gerçek belli olmadı mı: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de artık (gerçekleri) işitmezler.***

101. ***İşte o ülkeler ... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Geçekten peygamberleri onlara apaçık delil ve mucizeler getirmişlerdi. Fakat onlar, önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler.***

102. ***Onların çoğunda ahde vefa bulmadık. Gerçekten onların çoğunu fâsık kimseler bulduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Önceki sahiplerinden sonra peşlerinden gelip yeryüzüne* yani onların yurt ve mallarına *vâris olan kimselere şu gerçek belli olmadı mı: Eğer biz dileseydik,* öncekileri helâk ettiğimiz gibi, *onları da günahları sebebiyle musibetlere uğratıp helâk ederdik!* Fakat biz onlara mühlet veririz, ama kendilerini asla ihmal etmeyiz. *Biz onların kalplerini* gaf-

let ve isyana dalmaları sebebiyle *mühürleriz de artık onlar ibret alıp hakkı işitmezler."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte* az önce sana anlattığımız *ülkeler ... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.* Onların anlatmadığımız haberleri de var. *Gerçekten peygamberleri onlara apaçık delil ve mucizeler getirmişlerdi. Fakat onlar,* kendilerine bu mucizeler geldiğinde, daha *önceden yalanladıkları gerçeklere iman etmediler.* Yani onlara mucizelerin gösterilmesi bir fayda vermedi. Onlar, bu mucizeler gelmeden önce tevhidi ve peygamberleri yalanlıyorlardı; mucizeler geldikten sonra da o hallerine devam ettiler.

Bir diğer mana: Onlar, daha evvel inkâr ettikleri şeylere, kendilerine peygamberler gelince de ömürleri boyunca iman etmediler; peygamberlerin onca zaman davetleri ve peş peşe getirdikleri delil ve mucizeler onlara tesir etmedi.

"Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler." Bundan sonra artık kalpleri mucize ve uyarılarla yumuşayıp açılmaz ve hakkı idrak etmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz,* ülke insanlarının *çoğunda ahde vefa bulmadık.* Bilakis onların çoğu, indirdiğimiz âyetler ve önlerine serdiğimiz apaçık delillerle kendileriyle kurduğumuz iman ve takva ahdini bozdular. *Gerçekten onların çoğunu fâsık kimseler bulduk."*

100-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın basiret gözünü açtığı kimsenin, kendisinden önce geçen kimselere ibret nazarıyla bakması gerekir. Bir baksın da, onlar dünyayı nasıl terkettiler; oradan göçüp gittiler ve yanlarında önceden gönderdikleri iyiliklerden başka hiçbir şey alamadılar. Önceden gönderdiklerini buldular, geride bıraktıklarına pişman oldular. Pişmanlık onlara hiçbir fayda vermedi. O noktada ayakları kaydı (hüsrana düştüler), fakat iş işten geçti. Zaman çok güzel bir hatiptir; sesini uzaktakine ve yakındakine işittirerek fasih ve açık bir dille şöyle seslenir:

"Sizler için bir uyarıcı gelmedi mi? Artık uyanma zamanı gelmedi mi? Gördüğünüz şeyler ibret almak için size yeterli değil mi? Sizden

öncekiler neredeler? Onlar sizden daha kuvvetli veya sizin gibi değil miydi? Oların âleme adı yayılmış, şanları yükselmişti. Kemalden sonra zevale gittiler. Parlayan ışıkları söndü. Onlar, sanki hiç yaşamamış gibi oldular. Kısa zamanda çekip gittiler ve yerlerinden ayrıldılar. Önden gönderdiklerini bulmaya gittiler. Kaderin kahrına boğun eğdiler ve ilâhî hükme teslim oldular. Ey gafiller! Siz de göçüp gidenlere katılacaksınız. Ey geride kalanlar! Siz de ahirete sevkedileceksiniz. Bu, herkesin başına gelmesi kesin hükme bağlanmış ilâhî bir kaderdir. Hiç kimsenin bundan kurtuluşu yoktur."

Hz. Musa ve Firavun Kıssası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Musa'nın kıssasını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ

103. ***Sonra onların ardından Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik; onlar mucizelere karşı zalimlik ettiler. Bak fesatçıların sonu nasıl oldu!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Önce isimleri zikredilen peygamberlerden *sonra* İmrân oğlu *Musa'yı, kendisinin hak peygamber olduğunu gösteren mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik.* Onlar, gördükleri bu mucizelere karşı zalimlik ettiler, taşkınlık yaptılar, azgınlıklarını artırdılar. *Bak fesatçıların sonu nasıl oldu!* Son ferdine kadar hepsi suya gark oldu, deniz kendilerini helâk etti."

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kavmi helâk etmek istediği zaman, onlara bir uyarıcı, vaaz ve nasihat edici gönderir. Onlar bundan sonra azgınlık ve taşkınlıklarını artırdıklarında, onların acilen cezasını verir. İmam Şa'rânî şöyle bir olay nakletmiştir:

"Meşrikte bir şehir vardı; oranın halkı bir gün şöyle biraz eğlenip dinlenmek için bir ziyafet tertip ettiler, bir bostana çıktılar. Yemeği hazırlayıp yemeye başladıklarında yanlarına bir fakir geldi; onlara,

'Bana bir miktar yiyecek verin' dedi, verdiler. Sonra yine istedi. daha fazla verdiler; sonra tekrar;

'Biraz daha verin!' deyince, tutup dışarı attılar. Bu olaydan sonra Allah Teâlâ onlara, kendilerini şehirden atacak ve şehri harap edecek bir düşman gönderdi. O şehir bugün hâlâ harap haldedir. Her şeyi en güzel şekilde tedbir eden, her işi hikmetle yapan, tek ve kahhâr olan Allah ne yücedir."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın Firavun'u davetini ve onunla yaşadığı durumu zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾ حَق۪يقٌ
عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَۜ ﴿١٠٥﴾

104. ***Musa dedi ki: "Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim."***

105. ***"Allah hakkında ancak hakkı söylemek benim üzerime borçtur. Ben size Rabb'inizden apaçık bir mucize getirdim; artık İsrâiloğulları'nı benimle gönder!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa dedi ki: *Ey Firavun!*[195] *Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim.*"

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: "*Allah hakkında ancak hakkı söylemek benim üzerime borçtur,* çünkü ben haktan başkasını söylemekten korunmuşum. Eğer beni yalanlarsanız, *ben size, Rabb'inizden,* benim hak peygamber olduğumu ispat eden *apaçık bir mucize getirdim.* Bu, asâ mucizesidir. *Artık İsrâiloğulları'nı benimle gönder.* Onları serbest bırak, benimle birlikte babalarının vatanı olan arz-ı mukaddese[196] dönsünler."

Firavun, İsrâiloğullarını köle olarak kullanıyor ve onları en ağır işlerde çalıştırıyordu. Bu şöyle olmuştu: Hz. Yusuf [aleyhisselâm] vefat edince, Firavun Hanedanı İsrâiloğullarını baskı altına aldı ve onları köle gibi kullanmaya başladılar. Bu durum Allah Teâlâ'nın onları Hz. Musa [aleyhisselâm] vasıtasıyla kurtarmasına kadar sürdü. Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Mısır'a girmesiyle, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'da Firavun'a peygamber olarak gönderilmesi arasında dört yüz senelik bir süre vardır.

Firavun'un Hz. Musa'dan Mucize İstemesi

Sonra Firavun, Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] mucize istedi. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾
فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌۚ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ

---

195 Firavun, eski Mısır hükümdarlarına verilen bir unvandır. Mısır'da, milâttan önce 3500 yılından Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] doğumuna kadar otuz iki firavun hüküm sürmüştür. Hz. Musa [aleyhisselâm] doğduğu sırada Mısır'da hükümdar olan ve Hz. Musa'yı sarayında büyüten firavunun II. Ramses olduğu konusunda tarihçiler ittifak halindedir. Hz. Musa ile mücadeleye giren ve suda boğularak helâk olan firavun da, büyük bir ihtimalle aynı şahıstır. Geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 390-393 (İstanbul 2004).

196 Mâide sûresinin 21. âyetinde "arz-ı mukaddes" ismiyle zikredilen bu yerin Beytülmakdis yani Kudüs olduğu en meşhur görüştür. Arz-ı mukaddesin, Tûrisînâ ve etrafı, Dımaşk, Filistin yahut Şam olduğu da söylenmiştir.

لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾
يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ
وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

106. ***Firavun dedi ki: "Eğer bir mucize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu getir göster!"***

107. ***Bunun üzerine Musa asâsını yere attı; o anda büyük bir ejderha oluverdi!***

108. ***Musa elini** (cebinden) **çıkardı; o anda eli, bakanlara bembeyaz göründü.***

109. ***Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Bu çok usta bir sihirbaz!"***

110. ***"O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Firavun, "O halde ne yapmamı istiyorsunuz?" dedi.***

111-112. ***İleri gelenler, "Onu ve kardeşini** (Harun'u) **beklet; şehirlere toplayıcılar gönder; bütün usta sihirbazları sana getirsinler" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun, Hz. Musa'ya dedi ki: Eğer söylediğin gibi seni gönderen Allah tarafından bir mucize getirdiysen ve gerçekten iddianda sadık isen,* doğruluğunu göstermek için *haydi onu getir, bize göster!"*

"Bunun üzerine Musa asâsını yere attı; asâ o anda, hiç şüphe edilmeyecek şekilde *büyük bir ejderha oluverdi!"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa asâyı elinden yere atınca, kıllı büyük bir ejderhaya dönüştü, ağzını açmış vaziyetteydi. İki çene arası 80 zirâ genişlikteydi. Alt çenesini yere, üst çenesini sarayın dış duvarına

koydu; sonra Firavun'a doğru yürümeye başladı. Firavun çok korktu. İnsanlar izdihamla birbirlerini ezdiler. Onlardan 25.000 kişi öldü. Firavun, Hz. Musa'ya seslenerek,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın adıyla yalvarıyorum, onu tut; ben sana iman ediyorum ve İsrâiloğulları'nı seninle gönderiyorum!" dedi. Hz. Musa, ejderhayı tuttu, ejderha yeniden asâya döndü. Bu haberi Beyzâvî nakletmiştir.[197]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Musa [aleyhisselâm], ona yeniden bir mucize daha gösterdi. Elini cebinden yahut koltuğunun altından *çıkardı; o anda eli, bakanlara olağan üstü bir beyazlıkta ışıl ışıl vaziyette göründü."* Öyle beyazdı ki insanlar ona bakmak için toplanıyordu. Hz. Musa'nın eli, yaratılıştan beyaz değildi, tam tersine diğer eli gibi esmerdi. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa gayet esmer biriydi. Elini cebine veya koltuğunun altına sokup çıkarınca bembeyaz nuranî bir hal alıyordu, öyle ki elin parlaklığı, güneşin ışığını bastırıyordu.

"Firavun'un kavminden ileri gelenler, 'Bu çok usta bir sihirbaz' dediler."

Denildiğine göre, bu sözü Firavun ve kavminin ileri gelenleri birlikte söylediler. Bunu, onun durumunu istişare ederken dile getirdiler. Şuarâ sûresinde, *"Bu çok usta bir sihirbazdır"* (Şuarâ 26/34) sözünü Firavun'un söylediği anlatılmıştır. Burada ise kavimin ileri gelenlerinin sözü olarak geçmiştir.

Durum şöyle de olabilir: Bu sözü, Firavun söylemiş, kavmin ileri gelenleri kendisine uyarak tekrar etmişlerdir. Bir sultanın meclisinde bulunanların âdeti böyledir; sultan bir şey söyler, meclistekiler onu tekrar ederek halka duyururlar.

Kavminin ileri gelenleri sözlerine şöyle devam ettiler: "O, bir hile ile, savaşarak veya İsrâiloğulları'nı alıp kaçarak *sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor."* İsrâiloğulları, onların hizmetini gören kimselerdi; onlar çıkıp gittikten sonra şehir harap olurdu. Çünkü şehrin hizmet ve imarını onlar sağlıyordu.

---

197 Bu konudaki rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 10/344-345; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir,* 5/1532-1533; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/511-512.

"Firavun, 'O halde benden ne yapmamı istiyorsunuz?' diye sordu; onlar da, 'Onu ve kardeşi Harun'u bir müddet beklet,' ne yaptıklarına bir bak!"

Onların, Hz. Musa ile kardeşini hapsetmesini istedikleri de söylenmiştir. Adamlar sözlerine şöyle devam ettiler: "Valilerinin bulunduğu *şehirlere toplayıcılar yolla; bütün usta sihirbazları sana getirsinler."*

Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Karşılaşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra sihirbazların gelişini ve Hz. Musa (aleyhisselâm) ile aralarında cereyan eden hadiseyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ
وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّا اَلْقَوْا سَحَرُوا
اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَاَوْحَيْنَا اِلٰى
مُوسٰى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

113. ***Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve, "Eğer galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?" dediler.***

114. ***Firavun, "Evet, sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız" dedi.***

115. ***Sihirbazlar, "Ey Musa,*** *(sihir için ipini)* ***önce sen mi atacaksın, yoksa ilk atan biz mi olalım?" dediler.***

116. ***Musa, "Önce siz atın" dedi. Onlar*** *(iplerini)* ***atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları dehşete düşürdüler ve büyük bir sihir gösterdiler.***

117. ***Biz de Musa'ya, "Asânı at!" diye vahyettik.*** *(O anda ejderhaya dönen asâ)* ***onların sihir diye ortaya attıkları şeyleri yakalayıp yutuverdi.***

118. ***Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların uydurdukları yok olup gitti.***

119. *(Firavun ve adamları)* ***Orada mağlup oldular ve zillet içinde geri döndüler.***

Tefsir

Firavun, getirilmeleri için yardımcılarını gönderdikten sonra *"sihirbazlar huzuruna geldiler ve, 'Eğer, Musa'ya galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?' dediler."*

"Firavun, 'Evet, sizin için büyük bir mükâfat var; sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi." Firavun, onları teşvik için, kendilerine hediye vaat ettiği gibi ayrıca kendisine yakınlaştırma ve yanında itibar sahibi kılma sözünü verdi.

Sihirbazların sayısı hakkında çok farklı şeyler söylenmiştir. Onların yetmiş kişi olduklarını söyleyenler olduğu gibi, 70.000 kişi olduklarını nakledenler de olmuştur. Bunların hiçbiri sahih bir rivayete dayanmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar,* Hz. Musa ile karşılaşmak için meydana sahraya çıktıklarında ona, *'Ey Musa, sihir için ipini önce sen mi atacaksın, yoksa ilk atan bizler mi olalım?' dediler."* Onlar Hz. Musa'yı serbest bıraktılar. Bunu edebi gözetmek veya kendi kuvvetlerini göstermek için yaptılar. Fakat onların arzusu, önce kendilerinin atmasıydı. Bunun için *Hz. Musa,* onlara imkân vererek kendilerine bir jest ve itibar için,

"Önce siz atın, dedi. Onlar iplerini atınca, insanların gözlerini büyülediler, onlara olanın aksini gösterdiler. Gösterdikleri sihir sanatıyla *onları dehşete düşürdüler ve büyük bir sihir gösterdiler."*

Rivayet edildiğine göre onlar kalın halatları ve uzun sırıkları ortaya atınca, onlar sanki birer yılan şeklinde göründüler, bütün vadiyi doldurdular, birbiri üzerine çıktılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Biz de Musa'ya, "Asânı at." diye vahyettik.* O da attı; asâ, dağ büyüklüğünde büyük bir ejderha oldu. Onun, uzayarak Nil'i geçtiği de söylenmiştir. Bu ejderha *onların sihir diye ortaya attıkları yalan, sahte, uydurma şeyleri yakalayıp yutuverdi."*

Rivayet edildiğine göre bu ejderha onların vadiyi dolduran bütün iplerini ve asâlarını yutunca, orada bulunanların üzerine yöneldi. Bunu gören halk korkup kaçışmaya başladılar. Bu izdiham içinde onlardan büyük bir grup helâk oldu. Sonra Hz. Musa onu tuttu, ejderha, önceki hali olan asâya döndü. Bunu gören sihirbazlar, "Eğer bu, bir sihir olsaydı bizim iplerimiz ve asâlarımız meydanda kalırdı" dediler.

"Böylece, işin aslının ortaya çıkmasıyla *gerçek ortaya çıktı; onların yapmakta oldukları yok olup gitti."* Firavun ve adamları orada mağlup oldular. Yahut onlar, başları eğik zelil bir halde şehre döndüler.

Sihirbazların İmanı ve İmtihanı

Sihirbazlar bu olayı görünce, bunun beşer gücü dahilinde bir iş olmadığını ve onun bir sihir olmayıp Allah katından geldiğini yakînen bildiler ve iman ettiler. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدٖينَۚ ﴿١٢٠﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٢١﴾ رَبِّ
مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ
مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾
لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ
﴿١٢٤﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ
رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَاۜ رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمٖينَ ﴿١٢٦﴾

120. *Sihirbazlar secdeye kapandılar.*

121. *"Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik" dediler.*

122. *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine"*

123. *Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında* *(yaptığınız işin âkıbetini)* ***bileceksiniz!"***

124. *"Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!"*

125-126. *Onlar da, "Biz zaten Rabbimiz'e döneceğiz; sen sadece Rabbimiz'in âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun" dediler. Sonra, "Ey Rabbimiz! Bize bolca sabır ver ve müslüman olarak canımızı al" diye dua ettiler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sihirbazlar,* hakkı yakînen bilip hakikatin ne olduğunu anlayınca hemen iman edip *secdeye kapandılar.*" Çünkü hak onlara güneş gibi gözüktü ve onları secde etmeye mecbur bıraktı. Öyle ki sihirbazlar secdeye kapanmaktan kendilerini alamadılar. Yahut Allah onlara secde etmeyi ilham etti ve ona yöneltti; böylece Firavun'un, kendileriyle Hz. Musa'nın gücünü kırmak, itibarını yıkmak istediği kimseler, onun belini kırdı; iş aleyhine döndü.

"Sihirbazlar, 'Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik; Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine' dediler." Onlar, "Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine" demekle, âlemlerin Rabb'inden kimi kastettiklerini belirtmek istediler ve böylece "Âlemlerin Rabb'i" ifadesinden Firavun'un anlaşılma ihtimalini ortadan kaldırdılar.

"Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden Allah'a veya Musa'ya iman mı ettiniz? Hiç şüphesiz bu yaptığınız iş, yani Musa ile birlikte meydana çıkmadan önce şehirde planladığınız *bu hile, Mısır halkını,* yani Kıptîler'i *oradan çıkarmak,* kendinizi ve İsrâiloğulları'nı kurtarmak *için kurduğunuz bir tuzaktır. Yaptığınız işin âkıbetini bileceksiniz!"*

Firavun sonra, tehdit ettiği şeyi açıklayarak şöyle dedi: *"Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama olarak* her iki taraftan birer uzuv *keseceğim, sonra da* size iyi bir ceza, sizin gibi olanlara da bir ibret olması için *hepinizi asacağım!"*

Kur'an'da Firavun'un bunu gerçekleştirdiğine dair bir âyet yoktur; fakat İbn Abbas ve başkalarından gelen bir rivayete göre Firavun bunu yapmıştır.[198]

Denildiğine göre el ve ayakları çaprazlama olarak ilk kesen Firavun'dur. Allah Teâlâ, dinimizde bu cezayı, suçlarının büyüklüğünden dolayı, yol kesen eşkıyalar için koymuştur. Bunun için Cenâb-ı Hak, yol kesip yeryüzünde fitne çıkaranları, Allah ve Resûlü ile muharebeye kalkışan kimseler olarak nitelemiştir (bk. Mâide 5/33).

Devamındaki âyet şöyledir: *"Sihirbazlar,* Firavun kendilerini tehdit edince ona, *'Biz zaten ölümle Rabbimiz'e döneceğiz.* O bize amelimizin karşılığını verir; senin tehdidinden korkmuyoruz' *dediler."* Onlar Allah'a kavuşmaya âdeta iştiyak duydular, o zaman Firavun'un tehdidi onlara basit geldi.

Bir diğer mana: Onlar Firavun'a dediler ki: "Biz de sen de Rabbimiz'e döneceğiz; O, bizimle senin aranda hükmünü verir."

Sihirbazların sözü şöyle devam etti: *"Sen sadece Rabbimiz'in âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için* bizi ayıplıyor ve *bizden intikam almaya kalkıyorsun;* gerçekte, akıllı kimselerce ayıplanacak bir şey değildir. Çünkü bize önerilenler, en hayırlı ameller, iftihar edilecek esaslar ve en güzel hasletlerdir." Sihirbazlar sonra, Allah'a yönelerek şöyle dua ettiler:

"Ey Rabbimiz! Bize bol sabır ver ve müslüman olarak canımızı al, bizi hak dinde sabit kıl."

Beyzâvî demiştir ki: "Firavun, onlara yönelttiği tehdidi uygulamıştır. Bunu yapmaya gücünün yetmediği de söylenmiş ve şu âyet delil gösterilmiştir: *"Siz ikiniz ve size tâbi olanlar galip gelecek olanlarsınız"* (Kasas 28/35).

Bu konuda İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinin görüşü daha önce geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

198 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/363-364; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/515

120-126. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın ezelde inâyetine mazhar olan kimselere bakın! Bu sihirbazlar, sabahleyin meydana Allah'a düşman olarak geldiler, akşama Allah'ın dostu oldular. Nice seçkin veliler vardır ki hırsız ve haydutlar arasından çıkmıştır. Ayrıca onların dinleri üzerindeki sabır ve sebatına ve düşmanlarına hiç aldırmayışlarına bakın. Muradı yüce Mevlâ'sı olan kimseye yaraşan da budur. Hak adamı, Rabb'inden başka kimseye yönelmez. Bir de böyle olaylarla, davasında yalancı olanlar rezil olurlar, sadık olanlar sabit kalırlar. İmtihan anında insan ya aziz olur ya zelil.

Hz. Musa Kıssasının Devamı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasının devamını zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَاءَهُمْ وَاِنَّا
فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعٖينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا اِنَّ
الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُوا
اُوذٖينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ
يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

127. ***Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Musa'yı ve kavmini, seni ve ilahlarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksın?" Firavun şöyle dedi: "Biz onların erkek çocuklarını öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz."***

128. ***Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır; kullarından dilediğini ona vâris kılar. Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir."***

129. ***Onlar da, "Sen bize (peygamber olarak) gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi!" dediler.*** *(Musa),* ***"Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar; sonra da nasıl davranacağınıza bakar" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: Musa'yı ve kavmini,* senin dinine muhalefet etmeleri, *dinine ve ilâhlarına ibadeti terkederek* dinini değiştirip halkı sana muhalefet etmeye çağırarak *yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi onları bırakıp kendi hallerine terkedeceksin?"*

Denildiğine göre Firavun ve kavmi yıldızlara tapıyorlardı.

Başka rivayet şöyledir: Firavun kavmi için putlar yaptırdı ve onlara ibadet etmelerini emretti. Bunun için, *"Ben sizin en yüce rabbinizim!"* dedi (Nâziât 79/24).

Firavun onlara şöyle cevap verdi: *"Biz, daha önce yaptığımız gibi, onların erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını sağ bırakacağız.* Bunu, sahip olduğumuz kahır ve üstünlüğün devam ettiğini göstermek ve müneccimlerin, elinde saltanatımızın gideceğini haber verdikleri çocuğun Musa olduğu ihtimalini ortadan kaldırmak için yapacağız. *Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz;* onlar bizim elimiz altında boyun eğmiş kimselerdir!"

"Musa kavmine şöyle dedi: Allah'tan yardım dileyin ve sabredin." Hz. Musa bunu, kavmi Firavun'un sözünü ve kendilerine yönelttiği tehdidi işittiklerinde, onları teskin için söyledi ve sözüne şöyle devam etti:

"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır; kullarından dilediğini ona vâris kılar. Eğer siz de iman edip sabır gösterirseniz, Allah yeryüzünü size miras olarak verir. *Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir.* Şayet ilâhî emirlere muhalefetten sakınırsanız, nihaî zafer sizin olur." Bu, onlara ilâhî yardımın ve izzetin geleceğine dair bir müjdedir. O aynı zamanda, onlara vaat edilen, Kıptiler'in helâk olup İsrâiloğulları'nın onların yurt ve mülklerine vâris olacağı müjdesinin hatırlatılmasıdır.

"İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, 'Sen bize peygamber olarak gelmeden önce çocuklarımız öldürülerek bize işkence ediliyordu, sen geldikten sonra da aynı şekilde eziyet görüyoruz; senin gelmenle üzerimizden zillet hali kalkmadı!' dediler. *Hz. Musa,*

'Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar' dedi." Hz. Musa, az önce kapalı bir ifadeyle söylediğini, onları teselli etmediğini görünce, biraz daha açıklayarak, *"Umulur ki Allah sizin düşmanlarınızı yok eder ve sizi yeryüzüne hâkim kılar!"* dedi. Hz. Musa'nın "Umulur ki..." ifadesini kullanmasının sebebi, yeryüzüne hâkim olacakların bizzat kendileri mi yoksa daha sonra gelecek çocukları mı olduğunu kesin bilmediğindendir. Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları Mısır'ı Hz. Davud [aleyhisselâm] zamanında fethetmişlerdir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Musa, sözünü şöyle tamamladı: *"Sonra Allah sizin nasıl davranacağınıza bakar."* Yani sizi yeryüzüne hâkim kılınca şükür, inkâr, taat ve isyan olarak ne yaptığınıza bakar; ihsan ve inkârdan sahip olduğunuz duruma göre size karşılığını verir.

127-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerle kavimleri arasında meydana gelen durumun bir benzeri bu ümmet içindeki şeyh ve dervişlerle, zamanlarındaki insanlar arasında da olmaktadır. Şöyle ki:

Dervişlerin halk içinde manevi halleri yayılınca, âdetleri terketmeleri çoğalınca ve zâhirlerini harap etme durumları ortaya çıkınca, birileri onları sultana şikâyet ederek, "Bunlar senin mülkünü harap edecekler!" dediler. Bunun üzerine sultan da yemin ederek, "Eğer Allah bana imkân verirse onlardan hiç kimseyi bırakmayacağım, hepsini takibe alacağım ve gerekirse cezalandıracağım" dedi. Sultandan gelecek zarara karşı Allah dervişlere yetti; dervişler sultana karşı Allah'tan yardım istediler ve sabrettiler, Allah'ı zikirle meşgul oldular; O'ndan başka herkesten uzaklaşıp gönüllerini çektiler. Sonuçta, kazanan müttakiler oldu.

Firavun'un Kavmine Gönderilen Musibet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Firavun'un kavmine gelen belayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾
فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِه۪ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى
وَمَنْ مَعَهُۜ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

130. ***Gerçekten biz, Firavun'a tâbi olanları ders alıp uyansınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsul kıtlığı ile cezalandırdık.***

131. ***Onlara bir iyilik (bolluk) gelince, "Bu bizim hakkımızdır" derler; eğer başlarına bir kötülük gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. Bilesiniz ki onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır, fakat onların çoğu bunu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten biz,* Firavun'a tâbi olanları *ders alıp uyansınlar diye* yağmur ve suyu azaltıp *yıllarca kıtlık ve kuraklık yaşatarak* ve çeşitli âfetlerle mahsullerini azaltarak *cezalandırdık.*" Biz bunu, onların inkâr ve isyanlarının düşürdüğü kötü halden uyanmaları, öğüt ve ibret almaları, çektikleri şiddetli sıkıntılarla kalplerinin incelip Allah'a yönelmeleri ve O'nun katındakilere rağbet etmeleri için yaptık.

"*Onlara,* bolluk, genişlik ve rahatlık gibi *bir iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımızdır,* bizim mutluluğumuz içindir; bizler bunu hak etmişiz!' *derler; eğer kendilerine* kuraklık ve bela gibi *bir kötü hal gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı.*" Yani onların uğursuzluğu sayarak,

"*Bu musibet bize ancak onların uğursuzluğu sebebiyle geldi!*" derlerdi.

Bu söz onların tam bir akılsızlık ve kalp katılığı içinde olduklarını göstermektedir. Aslında şiddet ve sıkıntılar, kalpleri inceltir, insanın tabiatını yumuşatıp itaatkâr hale getirir, insanın katılık ve sertliğini giderir. Özellikle birçok âyet ve mucizeyi müşahede ettikten sonra bu etki daha fazla olur, fakat bu sıkıntıların onlarda bir tesiri olmadı, tam tersine musibetle karşılaştıklarında azgınlıkları çoğaldı ve kötülüklere dalışları arttı.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bilesiniz ki onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır."* Yani onların uğursuzluklarının ve şerlerinin sebebi Allah katındadır; o da Allah'ın hikmeti ve dilemesidir.

Bir diğer mana: Onların uğursuzluk sebebi Allah katındadır; o da O'nun katında yazılı amelleridir. Hiç şüphe yok ki bu ameller, onlara, kendilerini üzecek bela ve musibetleri sevketmiştir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Onlara takdir edilen hayır ve şer bütün nasipleri Allah katındadır. Âyetin amacı, onların Hz. Musa'ya isnat ettikleri uğursuzluk suçlamasını reddetmektir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu bunu bilmezler."* Onların çoğu Allah Teâlâ'dan başlarına gelen şeylerin vasıtasız olarak doğrudan doğruya geldiğini veya amellerinin uğursuzluğundan kaynaklandığını bilmezler.

130-131. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Uğursuz sayma olayı, bu ümmetin içinde de olmaktadır. Bazan avam halkı görürsün, başlarına bir bela ve sıkıntı geldiği zaman, "Filancaların ortaya çıkmasıyla bu başımıza geldi" derler. Bulunduğumuz beldede dervişlerin ilk ortaya çıktığı bir vakitte, halktan bu sözü nakleden birini işitmiştim. Bu şöyle olmuştu: Halk dervişlere şiddetli eziyet etti; bunun üzerine Allah Teâlâ onlara öyle bir yağmur gönderdi ki neredeyse tufan oluyordu. Bunun üzerine, "Bu musibet başımıza ancak şu ortaya çıkan yamalı elbiseli dervişlerin yüzünden geldi!" dediler. Onlar, bu musibetin Allah dostlarına yaptıkları eziyet sebebiyle başlarına geldiğini bilmiyorlardı. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun Taraftarlarının Azgınlığı ve Uğradıkları Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Firavun'a tâbi olanların azgınlığını ve onlara verdiği cezayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ
مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ
الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا
الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي اِسْرَاۤئِلَۚ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾
وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي
بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِي اِسْرَاۤئِلَ
بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

132. (Firavun ve kavmi) ***dediler ki: "Bizi büyülemek için ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."***

133. ***Biz de kudretimize ayrı ayrı deliller*** (mucizeler) ***olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.***

134. ***Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz" dediler.***

135. ***Biz, onların ulaşacağı bir vakte kadar azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler.***

136. ***Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk.***

137. ***Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi** (İsrâiloğulları'nı), **içini bereketle doldurduğumuz yerin doğusuna ve batısına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık olarak Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yaptıkları mâmur edilmiş binaları ve kurdukları bahçeleri yerle bir ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ve kavmi dediler ki: Bizi büyülemek için hangi mucizeyi getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."* Onlar, gelen mucizelere, kendi itikadlarında göre mucize demediler, onlara Hz. Musa'nın düşüncesine göre mucize ismini verdiler. Bunun için, "Bizi büyülemek için; yani gözümüzü boyamak ve bizi yanıltmak için her ne getirsen, sana iman edecek değiliz" dediler. Bu, aşırı azgınlıklarından ve ileri derecede inkâra daldıklarından söylenmiş bir sözdür.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Biz de onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik."*

Tufan, şiddetli yağmurdur. Taşan Nil nehriyle birlikte üzerlerine öyle şiddetli bir yağmur yağdı ki evlerini yerle bir etti; nerdeyse helâk oluyorlardı. Su ve selin verdiği tahribattan dolayı ziraat yapamadılar.

Üzerlerine inen bu âfetin, taun hastalığı olduğu da söylenmiştir. Onun çiçek hastalığı veya hayvanların kırılması olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyette geçen **cerâd,** "çekirge" demektir. Bu, ekin çekirgesi olup onların ekinlerini ve meyvelerini yiyip mahvediyordu. Hatta bu çekirgeler onların elbiselerini, kapılarını ve evlerinin çatılarını bile kemirip yediler.

Âyette geçen **kummel,** "henüz kanatları çıkmamış çekirge yavrusu"dur. Onun pire ve buğdaya düşen güve olduğu da söylenmiş-

tir. Onun küçük kene olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu canlı onların elbiselerine, saçlarına ve yataklarına giriyordu. Onun bit olduğu da söylenmiştir. Bu bit, elbiselerine girip her tarafını dolduruyordu.

Kurbağa, bilinen havyandır. Bu kurbağalar o kadar çoğalmıştı ki yatak ve kaplarına varana kadar her taraf kurbağa dolmuştu. Öyle ki biri konuşmak için ağzını açtığında bir kurbağa ağzına sıçrıyordu.

Kan. Firavun'un kavminin bütün suları kana döndü. Öyle ki Firavun taraftarından bir Kıptî (Mısırlı) ile İsrâiloğulları'ndan biri aynı kuyudan, tek kova ile su çekseler, Kıptî'nin tarafı kan, diğerinin tarafı su çıkıyordu.

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, onlara şiddetli bir karanlık içinde sekiz gün yağmur yağdı. Hiç kimse evinden çıkmaya güç yetiremedi. Evlerine su doldu; boğazlarına kadar su içinde kaldılar. İsrâiloğulları'nın evi onların evine bitişik idi, fakat İsrâiloğulları'nın evine bir damla su girmiyordu. Su, arazilerini göle çevirdi. Onların bir şey ekmesine, dikmesine ve herhangi bir iş yapmasına engel oldu. Bu durum haftalarca devam etti. Bunun üzerine Hz. Musa'ya,

'Rabb'inin sana verdiği söz hatırına O'na dua et de bu sıkıntıyı bizden kaldırsın, sana iman edeceğiz, dediler." Hz. Musa [aleyhisselâm] dua etti, Allah musibeti kaldırdı. Suyun çekilmesinden sonra arazilerinden daha önce hiç görülmemiş derecede bolca meyve, sebze ve bitki yetişti. Onlar yine iman etmediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara çekirge gönderdi; çekirgeler bütün ekin ve meyvelerini yediler; hatta evlerinin kapılarını, çatılarını ve elbiselerini yemeye başladılar. İkinci defa Hz. Musa'ya koştular ve bu musibetin kaldırılması için Allah'a yalvarmasını istediler.

Hz. Musa, sahraya çıktı, asâsı ile doğuya ve batıya doğru işaret etti; çekirgeler geldikleri tarafa doğru çekip gittiler. Firavun ve kavmi yine iman etmedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara haşereleri musallat etti, onlar çekirgelerden kalan şeyleri kemirip yemeye başladılar. Haşereler, onların yiyeceklerine konuyor, elbiselerinin ve derilerinin arasına giriyor, kanlarını emiyordu. Yine Hz. Musa'ya koştular ve bu musibetin kaldırılması için Allah'a yalvarmasını istediler. Hz. Musa dua etti, Allah

o belayı da kaldırdı, fakat yine iman etmedikleri gibi, "Biz senin iyi bir sihirbaz olduğunu anladık!" dediler.

Sonra Allah onların üzerine kurbağalar gönderdi; her tarafı kurbağa sardı. Öyle ki açılan her elbisenin ve yiyeceğin içinde bir kurbağa çıkıyordu. Yatakları kurbağalar ile dolmuştu. Kurbağalar, kazanları kaynarken içine hopluyor ve konuşurlarken ağızlarına sıçrıyordu. Bundan bunalıp yine Hz. Musa'ya koştular, yalvarıp yakardılar. Hz. Musa, onlardan iman edeceklerine dair kesin söz aldı; sonra Allah'a yalvardı, Cenâb-ı Hak musibeti kaldırdı.

Sonra onlar sözlerini yine bozdular. Bunun üzenine Allah Teâlâ onların üzerine kan musibetini gönderdi; bütün suları kana döndü. Öyle ki bir Kıptî ile İsrâiloğulları'ndan biri, aynı su havuzunun başında bulunsalar, Kıptî'nin tarafı kana dönüyor, diğerinin tarafı su olarak kalıyordu. Kıpti, İsrâiloğulları'ndan birinin ağzındaki suyu ağzı ile çekecek olsa, ağzına geçen su kana dönüyordu. Onlara gönderilen kan musibetinin, burun kanaması olduğunu söyleyenler de olmuştur."[199]

Onlara gönderilen bu âyetler apaçıktır; hiçbir akıllı onların Allah'ın kudretini gösteren birer mucize olduğunda şüphe etmediği gibi, onların inanmayanlar için Allah'ın birer cezası olduğundan da şüphe etmez.

Firavun ve kavmine gönderilen bu musibetlerin süresi hakkında denilmiştir ki: Her iki musibet arasında bir aylık süre vardı. Onların her biri bir ay devam etmiştir. Her birinin birer hafta sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Diğer bir nakil şöyledir: Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazların mağlup oluşundan sonra onların arasında yirmi sene kaldı; bu mucizeleri onlara belli aralıklarla gösterdi.

Âyet şöyle bitiyor. *"Onlar, kibirlenip imandan yüz çevirdiler; onlar günahkâr bir kavimdiler."* Yani âdetleri sürekli isyan etmekti.

O açıklanan azap üzerlerine çökünce, *"Ey Musa! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et"* dediler. Bir diğer görüşe göre onlar bu sözü, yukarıda açıklanan azaplardan sonra, altıncı bir azap olarak taun hastalığına duçar olduklarında söylediler.

199 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/356.

Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya verdiği sözden maksat peygamberliktir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın ona dua ettiğinde kabul edeceğini vaat etmesidir; nitekim bu vaat, önceki azapların kalkmasında gerçekleşmiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'a sana öğrettiği özel dualarla dua et, isteğinin kabulünü sağlayayacak vesileleri kullan. Allah'ın adına yemin ediyoruz; *"eğer bizden azabı kaldırırsan sana iman edeceğiz ve istediğin gibi İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz, dediler."*

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Biz, onları bekleyen bir vakte kadar azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler."* Biz azabı belli bir süreliğine kaldırdık, sonuçta o zamana ulaştılar ve aynı hallerini devam ettirdikleri için peşinden helâk edildiler. Bu vakit, suda boğulma veya ölüm vaktidir. Onlara tanınan sürenin, iman etmeleri için belirlenen süre olduğu da söylenmiştir.

"Onlardan azabı kaldırdığımızda, hiç düşünmeden ve beklemeden hemen *sözlerinden dönüverdiler. Biz de onlardan intikam aldık;* yani intikam almayı irade ettik ve kendilerini derin bir denizde boğduk. *Bunun sebebi, onların kendilerine gönderdiğimiz âyetlerimizi yalanlamaları ve ondan gafil olmalarıydı."* Yani onları, âyetlerimizi yalanlamaları, onlar üzerinde hiç tefekkür etmemeleri ve sonuçta ondan gafil kalmaları sebebiyle suda boğduk.

Diğer âyette şu durum anlatılıyor: "Biz onları helâk ettikten sonra, bir zamanlar köle olarak çalıştırılıp çocukları boğazlanarak *zayıf düşürülen İsrâiloğulları'nı, içini bolluk ve bereketle doldurduğumuz yerin doğusuna ve batısına* yani Şam (Suriye) topraklarına *sahip kıldık."*

İsrâiloğulları, firavunlardan ve Amâlikalılar'dan sonra (Filistin ve Kudüs'ün de dahil olduğu) Şam arazisine sahip oldular ve onun her tarafında hüküm sürdüler. İbn Cüzey, bu araziye Mısır'ı da eklemiştir.

"Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi." Yani ilâhî vaat gerçekleşti, hüküm icra edildi ve yerini buldu. Buradaki güzel söz, Allah Teâlâ'nın onları düşmanlarından kurtaracağına dair ezelde verdiği ilâhî hükümdür. Bu sözün şu âyetteki söz olduğu da söylenmiştir:

"Biz ise yeryüzünde zayıf düşürülmüş kimselere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak ve kendilerini (yeryüzüne) vâris kılmak istiyorduk" (Kasas 28/5).

İsrâiloğulları'na verilen söze "güzel" denmesi, onda ilâhî yardım ve izzetin bulunmasındandır.

"Bu sözün gerçekleşmesi, onların şiddetli sıkıntılara *sabretmeleri sebebiyle oldu."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, Firavun ve kavminin yaptıkları şeyleri,* yükselttikleri köşk ve sarayları, -Hâmân'ın köşkleri gibi- *ve kurdukları bahçeleri yerle bir ettik."*

132-137. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın halkın arasında öteden beri devam ettirdiği kanunu şudur: Yüce Allah, havas tabakasından seçkin velilerini ortaya çıkarır. Bu zatlar, halk tarafından inkâr edilir veya çeşitli yollarla zayıf düşürülmeye çalışılır. Bu sıkıntılara sabreden velilerin kalpleri, mâsivadan tam olarak temizlenip Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini elde edince; Allah Teâlâ onlara izzet, nusret (ilâhî yardım, zafer) ve yetki verir. Onlardan bazıları, maddi ve manevi âlemde tasarruf yetkisine sahip olur; onu bütün varlık kabul eder. Bazıları da kâinatta himmetiyle tasarrufta bulunur; fakat bunu gizlilik perdesi altında yapar. Onu ancak Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna seçtiği ârifler tanır. Bu zat, melekût âleminin şahitlerindendir. Hak Teâlâ onu gizlemiş ve halka göstermemiştir. En doğrusunu ve iyisini Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'nın Tuhaf Talepleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) ve kavminin Firavun'dan kurtuluşunu ve Şam topraklarına çıkışlarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ
قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ
﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ
اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ
مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

138. ***İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik, orada kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine, "Ey Musa! Onların tanrıları*** *(putları)* ***olduğu gibi, sen de bizim için bir put yap!" dediler. Musa, "Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz!" dedi.***

139. ***Şüphesiz bunların üzerinde bulundukları*** *(inanç)* ***yıkılmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları da bâtıldır.***

140. ***Musa dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir ilâh mı arayayım?"***

141. ***Hatırlayın; size en kötü azabı tattıran Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından büyük bir imtihan vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsrâiloğulları için denizi yardık ve kendilerini denizden geçirdik."* Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları denizi aşure günü geçtiler. Firavun'un helâk olmasından sonra şükür olarak o günde oruç tuttular.[200]

---

200 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/62.

İsrâiloğulları, denizi geçtikten sonra Amâlikalılar'dan bir kavme uğradılar. Onların Lahm kabilesinden bir boy olduğu da söylenmiştir. Onlar, kendilerine ait putlara tapıyorlardı. Bu putlar, birtakım inek heykellerinden oluşuyordu. Buzağıya tapma uygulamasını ilk icat eden bu topluluktur. Onların, Hz. Musa Şam'a ulaştıktan sonra kendileriyle savaşmakla emrolunduğu zalimler olduğu da söylenmiştir. İsrâiloğulları onları görünce,

"Ey Musa! Onların taptığı putları olduğu gibi sen de bizim için bir put yap da ona ibadet edelim, dediler. Musa [aleyhisselâm] *onlara, 'Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz!' dedi."* Hz. Musa İsrâiloğulları'nın en büyük mucizeleri gördükten sonra yaptıkları bu tekliflerini akıldan çok uzak bularak onların tam manasıyla cahil olduklarını belirtmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendilerine en büyük nimetlerini ihsan ettikten ve en büyük mucizeleri gördükten sonra İsrâiloğulları'nın sergiledikleri çirkin işleri hatırlattı. Bunu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] kavminden göreceği sıkıntı ve karşılaşacağı fitnelere karşı bir teselli olarak, müminler için de bir ikaz mahiyetinde zikretti. Müminlere bu olayı anlattı ki onlar nefislerini muhasebeden ve hallerini kontrol etmekten gafil olmasınlar."

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde şu olayı zikretmiştir: Bir yahudi, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] gelerek,

"Peygamberiniz daha yeni aranızdan ayrılmışken, sizler nasıl oldu da ihtilafa düşüp birbirinize kılıç çektiniz?" diye sordu; Hz. Ali şu cevabı verdi: "Sizler, denizden geçip daha ayağınızın ıslaklığı kurumadan Hz. Musa'ya, 'Onların putları olduğu gibi sen de bize bir put yap!' dediniz. Size ne oldu da böyle söylediniz?"

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra onlara şöyle dedi: *"Şüphesiz bunların üzerinde bulundukları din, yaptıkları işler yıkılmaya mahkûmdur;* yani Allah Teâlâ onların bozuk dinlerini tarumar eder, putlarını yıkıp dağıtır. *Onların yapmakta oldukları* ibadet zaten *bâtıldır.* Onu Cenâb-ı Hakk'a yaklaşma kastıyla yapsalar bile, sonuç boştur." Hz. Musa, onları istedikleri şeyden nefret ettirip sakındırmak için kendilerine böylesi etkili ifadeler kullandı.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: *"Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir ilâh* yani ibadet edeceğiniz bir put mu *arayayım?* Halbuki Allah size, başkalarına vermediği nice nimetler ihsan etti."

Burada onların, kendilerine yapılan bunca ihsana kötü mukabelede bulunduklarına dikkat çekilmektedir. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine üstünlük ve fazilet kazandıran hususi nimetlerine, O'nun yarattığı varlıklar içinde hakir ve akılsız bir hayvanı yani ineği O'na ortak koşarak karşılık verdiler.

Cenâb-ı Hak, onlara yaptığı büyük ihsanı hatırlatarak buyurdu ki:

"Hatırlayın; size en kötü azabı tattıran Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından büyük bir imtihan vardır." Yani bu öldürme işinde büyük bir imtihan vardır. Yahut sizi bu azaptan kurtarmada büyük bir nimet ve aynı zamanda büyük bir imtihan vardır.

138-141. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, tevhid denizini geçmişken ondan geri döner ve içine dalmazsa açık veya gizli bir şirke düşme tehlikesinden uzak kalamaz. Çünkü nefis vahdet denizine dalmadığı ve ona cemal tecellileri akıp gelmediği sürece, o kesin olarak maddi güzelliklere meyleder. Gerçek şu ki ruhun aslında âşık olma yeteneği vardır. Ruh, Cenâb-ı Hakk'ın cemaline âşık olmazsa maddi şeylerin güzelliğine âşık olur. Kim Allah'tan başka bir şeye gönlünü kaptırır ve ona bağlanırsa bu hal, tevhidin hakikatine ulaşmış âriflere göre bir çeşit şirktir.

Yukarıdaki âyetten şu mesaj da çıkar: Nimetin şükrü, gerçek tevhide ulaşmak, (nimette Allah'tan başta bir yaratıcı ve hüküm verici görmemek) ve sadece yüce Allah'a yönelmektir. İsrâiloğulları, Allah Teâlâ onlara Firavun'un zulmünden kurtarmak, denizi yarıp karşıya geçirmek gibi nimetler ihsan ettiğinde, bu nimetlere, şirk olacak bir şeyi isteyerek karşılık verdiler. Bunun üzerine Allah katında itibardan düştüler, zillet halleri kıyamete kadar devam etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Kırk Günlük İnzivaya Çekilmesi

İsrâiloğulları, Şam topraklarına yerleştiklerinde, peygamberleri Hz. Musa'dan kendilerine bir kitap indirilmesini ve ilâhî hükümlerin uygulanmasını istediler. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثٖينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مٖيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعٖينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخٖيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنٖي فٖي قَوْمٖي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبٖيلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤٢﴾

142. ***Musa'ya** (kitabı indirmek için)* ***otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilave ettik. Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyle tamam oldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: "Kavmimin arasında benim yerime geç, işlerini güzelce yürüt, bozguncuların yoluna uyma!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendisine kitap indirmek için Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilave ettik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu."* Hz. Musa'ya, zilkade ayı ile zilhicceden on gün süre verildi, toplam kırk gün oldu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'da iken İsrâiloğulları'na, Firavun'un helâk olmasından sonra, içinde yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri açıklayan bir kitap getireceğini vaat etmişti. Firavun helâk olunca, Hz. Musa bu kitabı Rabb'inden istedi; Cenâb-ı Hak da ona otuz gün oruç tutmasını emretti. Hz. Musa, otuz gün orucu tamamlayınca ağzının kokusundan rahatsız oldu ve bir ağaç dalıyla dişlerini fırçaladı. Bunun üzerine melekler kendisine, "Biz senden misk gibi bir koku alıyorduk; sen onu o ağaç dalı ile bozdun!" dediler. O zaman Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, bir aya on gün daha eklemesini emretti. Sonra kendisine Tevrat'ı indirdi.[201]

201 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/64.

Âyet şöyle bitiyor: *"Musa,* Tûr'a Cenâb-ı Hakk'a münâcât için gideceği zaman *kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmimin arasında benim yerime geç, onların içinde benim halifem ol.* Onların işlerinden ıslahı gerekeni *ıslah et,* yahut ıslah edici ol. *Sakın seni bozgunculuğa sevketmek isteyenlerin yolunu uyma,* seni ona çağırana itaat etme!"

142. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelir, halktan uzaklaşır, kalbini Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan arındırırsa Hz. Musa Kelimullah [aleyhisselâm] için gerçekleştiği gibi, onun için de Cenâb-ı Hak ile münâcât ve özel konuşma hâsıl olur. Allah Teâlâ'nın peygamberlere ihsan buyurduğu her nimetten (yeni din getiren vahiy hariç), bu ümmetin evliyası için de bir nasip vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim kırk gün ihlâsla amel ederse kalbinden diline hikmet pınarları dökülür."[202]

Hikmet sahiplerinden bir ârif demiştir ki: "Kırk gün inzivaya çekilip amel ve zikirle meşgul olmanın sırrı şudur: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratırken meleklere, onun yaratılış çamurunu kırk gün yoğurmalarını emretti. Bu sırada onda kırk perde oluştu. Eğer bu perdeler olmasaydı, o yeryüzünde durmaya güç yetiremezdi. Cenâb-ı Hak kime, bu perdelerin açılıp kalkmasında destek verirse o kimse, mele-i âlâ sakinlerine (meleklere) benzer, aradaki engeller kaldırılır, kalbinden nur yayılır. Bunun için Hz. Davud [aleyhisselâm], kırk gün secdede kalmış ve tövbesi kabul edilmiştir. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Nemrûd'un ateşinde kırk gün kalmış, Allah onu kendisine halil (dost) yapmıştır. Hz. İbrahim, daha sonra şöyle demiştir: "O ateşe atıldığım günlerden daha güzel hiçbir şey görmedim."

Kim ibadetinde ihlâslı olur ve kalbinden perdeleri kaldırırsa o kimse, rabbânî (Rabb'ine âşık ârif) olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Rabbânî olun..."* (Âl-i İmrân 3/79).

202 Hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 5/215; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 1014; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl,* 11/557; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 6179; Münzirî, *et-Tergîb,* nr. 13.

Âyetten şu sonuç da çıkar: Bir şeyh, tekkesinden ayrılıp sefere çıkmak istediği zaman yerine, tekkenin işlerini yürütecek birini bırakması gerekir. Çünkü içlerinde kendilerine Allah için vaaz eden bir kimse bulunmayan bir toplumda hayır olmaz. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı Görme İsteği

Hz. Musa Efendimiz [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını vasıtasız olarak doğrudan işitince, aynı şekilde vasıtasız olarak Allah'ın zatını görmek istedi. Allah Teâlâ bu durumu ifade için şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ
قَالَ لَنْ تَرٰىنٖي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ
تَرٰىنٖيۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًاۚ
فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٤٣﴾

143. ***Musa kendisine tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabb'i onunla konuşunca, "Rabbim! Bana (zatını) göster, sana bakayım" dedi. (Rabb'i), "Sen beni asla göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görürsün!" dedi. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa bayılıp yere düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa kendisine tayin ettiğimiz vakitte belirlenen yere gelip de Rabb'i onunla,* meleklerle konuştuğu gibi vasıtasız olarak *konuşunca, 'Rabbim! Bana kendini göster, zatına bakayım!' dedi."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa, ilâhî kelâmı her yönden duyuyordu. Bunda şuna dikkat çekilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın ezelî kelâmını

işitmek, yaratılmış varlıkların sözünü işitmek gibi değildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Yani yüce Allah kendisiyle özel konuştuğu kelîmi Hz. Musa'ya, yüce zatını kelâmıyla tanıması için hârikulâde kelâmını işittirdi. Çünkü O'nun kelâmı, ilâhî sıfat ve zat hazinesinin anahtarıdır."[203]

İbn Cüzey demiştir ki: "Hz. Musa (aleyhisselâm) Allah'ın kelâmını işitince, zatını görmeyi arzu etti. Bu konuda şair şöyle demiştir:

'Sevgilinin diyarına yaklaştıkça her gün şevkim biraz daha artmaktadır.'"[204]

Hz. Musa, *"Rabbim, zatını bana göster de sana bakayım!"* dedi. Yani Rabbim, bana vasıtasız olarak kelâmını işittirdiğin gibi, gözümdeki perdeyi kaldırarak zatını bana göster de, arada bir vasıta olmaksızın zat-ı mukaddesine bakayım.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde görüleceğine bir delildir. Çünkü peygamberlerin hiç olamayacak bir şeyi istemeleri imkânsızdır. Bu şey özellikle Allah hakkında cahilliği gerektirecek bir durum olunca, o, peygamberlerden hiç meydana gelmez. Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın isteğine, "Beni göremezsin" buyurdu; "Ben asla görülmem, sana hiç görünmeyeceğim, bana hiç bakamayacaksın!" demedi. Bununla şu gerçeğe dikkat çekildi Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'ı kafa gözüyle görmek için müsait ve yeterli değildir. Bu iş, görenin haline bağlıdır; o da buna hazır olmadığından görme gerçekleşmemiştir.

Hz. Musa'nın, *"Bize Allah'ı açıkça göster"* (Nisâ 4/153) diyen kavmini susturmak için böyle bir istekte bulunduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü eğer Allah'ı görmek imkânsız ve yasaklanmış bir şey olsaydı, kavmı böyle bir istekte bulununca, Hz. Musa'nın, onlara bunun bir cahillik olduğunu söylemesi ve onların şüphelerini gidermesi gerekirdi. Nitekim

203 Rûzbihân- Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/461.

204 İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/300 (Beyrut 1995).

kavmi Hz. Musa'ya, "Sen de bize bir ilâh yap!" dediklerinde, bunun bir cahillik olduğunu söyleyerek isteklerini reddetmiştir.

Görme isteğine verilen cevabı, onun imkânsız olduğuna bir delil olarak getirmek ise daha büyük bir yanlıştır. Çünkü, *"Beni asla göremezsin"* cevabı, Allah'ın zatını görmenin imkânsız olduğuna delil olmadığı gibi, Hz. Musa'nın veya bir başkasının Cenâb-ı Hakk'ı hiç göremeyeceğine bir delil de değildir. Bu ifadenin, bizi zorunlu olarak yüce Mevlâ'nın görülmeyeceği sonucuna götürdüğünü iddia etmek bir inatlaşma ve Allah Teâlâ'nın görülmesinin hakikatini bilmemektir."[205]

Bu açıklamada, Zemahşerî'ye üstü kapalı bir tenkit ve bu konudaki görüşlerini reddetme söz konusudur. Allah kendisini affetsin, Zemahşerî, bu konuda Ehl-i sünnet'e epeyce dil uzatmıştır.[206]

İşin aslı şudur: Allah Teâlâ'yı kibriya ridâsıyla görmek câiz ve vâkidir. Kibriya ridâsı ile kastımız, ilâhî sıfatların nurlarıdır. Zat-ı Bârî'nin sırlarının görülmesine gelince ki bu, rubûbiyyetin künhü olan ezeli manalardır- onun görülmesi mümkün değildir; çünkü zat-ı bâri, hiç perdesiz zuhur edecek olsa, bütün varlıklar yanıp kül olurdu. Herhalde Hz. Musa Efendimiz (aleyhisselâm), yüce Allah'ın zatını hiç perdesiz, doğrudan görmek istedi, bunun için kendisine, "Beni göremeyeceksin fakat sen dağa bak; eğer o, bu sırların tecellisi esnasında yerinde kalabilirse beni görebilirsin" dendi. Rabb'i dağa tecelli edince; yani ona ezelî manaların sırları olan rubûbiyyetin nurlarından az bir şey gösterince, dağ param parça oldu. İmam Hamza'nın okuyuşuna göre âyete, "Dağ dümdüz oldu" manası da verilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu durum karşısında *Musa*, gördüğü manzaranın dehşetinden *bayılıp yere düştü*. Kendine gelip ayılınca, gör-

---

205 Beyzâvî'nin açıklaması için bk. *Envârü't-Tenzil*, 1/358-359.

206 Zemahşerî, fıkıhta Hanefî iken, itikadda Mûtezile mezhebine mensuptur. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ'yı gözle görmek imkânsızdır. Bu âyet hakkında derler ki: "Hz. Musa, kendisi için değil, kavminin adına böyle bir istekte bulunmuştur. Çünkü onlar, 'Bize Allah'ı açıkça göster!' deyip duruyorlardı. O da bunun olmayacağını bizzat göstermek için böyle bir istekte bulundu. Gelen cevapla bunun imkânsız olduğu anlaşıldı." Beyzâvî'nin belirttiği gibi bu görüş yanlıştır. bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 8/495-496 (Beyrut 2001).

düğü hakikati yücelterek şöyle dedi: *Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim,* izinsiz olarak böyle şeyler istemeye cüret gösterdiğimden dolayı *sana tövbe ettim."*

Bir âlim âyetteki tövbeye şu manayı vermiştir: Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'ın, "Beni göremezsin" sözüyle yetinmeyip dağa baktığından dolayı, "Sana tövbe ettim!" dedi.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitti: *"Ben inananların ilkiyim."* Yani ben, senin sıfatlarının nuru olmadan zatının görülmeyeceğine inananların ilkiyim.

Bir diğer mana: Ben, kendi zamanımda sana iman edenlerin ilkiyim.

143. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, Cenâb-ı Hakk'ı iki dünyada da görmek mümkün ve vâkidir; fakat bu devlete dünyada ancak havassü'l-havas denen seçkin veliler ulaşır. Onlar bu duruma müşahede ve iyan derler. Bu hal ancak nefsin manen ölümünden ve katlinden sonra gerçekleşen fenâ haliyle, fenâdan da fenâ olma halinden sonra gerçekleşir. Sonra duyulardan ve şekilden gaybet (kendinden geçme) hali gelir. Bunlar da bir kâmil şeyh elinde manevi temizlik, eğitim ve terbiyeden sonra elde edilir. Kâmil şeyh onu sürekli manevi yolda seyrettirir, ona makamları katettirir, onu nefsini ve varlığını görmekten uzaklaştırır, sonunda ilâhî huzura getirip, "İşte sen ve Rabb'in!" deyip aradan çıkar; kulu yüce Mevlâ'sına teslim eder.

Bundaki hikmet şudur: Cenâb-ı Hak kullarına maddenin gerisinden mananın sırları ile tecelli eder. Madde ve eşya, his duyularıyla algılanan varlıklardır. Mana âleminin sırları ancak maddi varlıklar vasıtasıyla zuhur edip ortaya çıkar. Şöyle de denilebilir: Zatın sırları ancak ilâhî sıfatların nurları içinde zuhur eder. Eğer yüce zatın sırları vasıtasız olarak zuhur etseydi, her şey yanıp yok olurdu. Bu durum bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"Yüce Allah'ın perdesi nurdur, -bir rivayette nardır yani ateştir- şayet perdesini açacak olsa, zatının sırları bütün varlıkları yakardı."[207]

Hadisteki nurdan maksat, ilâhî sıfatların nurudur. O, manaları taşıyan madde üzerindeki tecellilerdir. Eğer Allah bu nuru açsaydı zatın sırları karşısındaki bütün varlıkları yakardı. Muhakkik âriflere göre, aradaki vasıtayı Cenâb-ı Hak bizzat kendisi tayin edip koymuştur. Hak yolucusu bir mürid, yüce Allah'ın müşahedesi içinde bu vasıtalardan yani varlıklardan sürekli fâni olur, sonunda bütün vasıtalardan fâni olur, hepsini gözünden siler, aradan çıkarır.

Şöyle de diyebilirsin: Mürid, manayı (eşyanın hakikatini, ondaki ilâhî tecellileri) müşahede ede ede eşyadan fâni olur; sonunda irfan güneşi parlar. O zaman, mananın zuhuru içinde bütün eşya fâni olur, yokluğa gömülür. Eşyanın yok olmasıyla Hakk'ı müşahede gerçekleşir. Allah Teâlâ ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu. O, şu anda da ezeldeki olduğu haldedir. Seni Cenâb-ı Hak'tan perdeleyen, O'nunla birlikte mevcut olan bir varlık değildir; seni asıl perdeleyen şey, O'nun birlikte var zannettiğin mevhum varlıktır.

Özetle deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın görülmesi önce basiretle (kalp gözüyle) olur, baş gözüyle olmaz. Çünkü manevi şeyleri basiret gözü görür; baş gözü ise maddi şeyleri görür. Basiret açılınca, nuru baş gözünü de istila eder; o zaman baş gözü ancak basiret gözünün gördüğünü görür.

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ı dünyada bu bahsedilen şekilde yani basiret ve baş gözüyle birlikte müşahede etmek, diğer ümmetlere değil, sadece bu ümmetin seçkin âriflerine hastır. Onlar, peygamberleri Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâm varis olan kimselerdir. Resûlullah, dünyada iken Cenâb-ı Hakk'ı görme devletine ermiştir; diğer peygamberlerde bu olmamıştır. İbnü'l-Fârız [kuddise sırruhû] *Kasîde-i Tâiyye*'sinde bu durumu, Muhammedî hal diliyle şöyle ifade etmiştir:

207 Müslim, İmân, 292, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 14 (nr. 195-196); Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7263.

"İşte senin önünde benim içine daldığım bir deniz (zâtî tevhid denizi) durmaktadır. O öyle bir denizdir ki benim hürmetimi korumak için benden önce gelenler (peygamberler ve ümmetleri içindeki seçkinler) onun sahilinde durmuşlardır. *'Yetimin malına yaklaşmayın'* (En'âm 6/152) âyetinde,[208] ona yönelen kimsenin elini çekmesine bir işaret vardır. Benim daldığım tevhid denizinden benim dışımda, (ümmetimden) ancak kabz ve bast hallerinde sürekli benim kademim (halim ve meşrebim) üzere giden yiğit insan (ârif) az bir şey elde edebilmiştir ..."[209]

Kasideyi şerheden Kâşânî demiştir ki: "Buradaki 'deniz' ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kendisinden menedildiği ve Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis edilen Cenâb-ı Hakk'ı dünyada görme devleti kastedilmektedir. Onun ümmeti içindeki kâmillerin de ondan bir nasibi vardır." Kâşânî sonra der ki:

"Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm] baygınlık halinden ayılınca kendisine, 'Bu sana ait bir şey değildir; o, senden sonra gelecek olan yetime (Hz. Muhammed'e s.a.v) tahsis edilmiştir' dendi. Hz. Musa sonra şöyle dedi: Allahım, seni tesbih ederim; ben bana ait olmayan bir şeyi talep ettiğimden dolayı sana tövbe ettim. Ben, bu makamın Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis edildiğine iman edenlerin ilkiyim."[210]

"Rabb'in dağa tecelli edince ..." âyeti hakkında işaret yoluyla denilmiştir ki: Âyetteki dağ, akıldır. Allah Teâlâ akla tecelli edince, irfan nurundan dolayı aklın ışığı söndü.

"Musa düşüp bayıldı" âyeti, işaret ehline göre şuna işaret eder: Onun varlığı, sevgilisinin varlığında kaybolup gitti; fenâ ve manevi sarhoş-

---

208 İbnü'l-Fâriz [kuddise sırruhû], âyetteki yetimden Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir mana çıkarmıştır. Resûlullah'a, iki manada "yetim" denmiştir: Birincisi, henüz doğmadan babasını ve küçük yaşta annesini kaybettiğinden kendisine, "yetim" denmiştir. Diğeri de yetim, "biricik, emsalsiz" manasına da gelmektedir. Peygamber Efendimiz, insanlar içinde şeref ve fazilet yönüyle eşsiz olduğu için kendisine "yetim" denmiştir. İkinci mana için, kitabın Duhâ sûresi tefsirine bakınız (Mütercim).

209 Beyitlerin geniş açıklaması için bk. Kayserî, *Şerhü'l-Kayserî alâ Tâiyyeti İbnü'l-Fârızi'l-Kübrâ*, s. 73 (Beyrut 2004).

210 Kâşânî, *Keşfü Vücûhil'l-Gurri (Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız)*, s. 125-126 (Beyrut 2005).

luk makamında vücudu zeval buldu. Kendine gelince bekâ makamına döndü, rubûbiyyete karşı kulluk makamına sarıldı, edebe büründü ve, "Seni tesbih ederim; mananın nurunu müşahededen önce his dağını gördüğüm için sana tövbe ettim; ben, mana nurunun eşyanın gerisinde olduğuna, onun ancak maddi varlığından geçtikten sonra görüleceğine iman edenlerin ilkiyim" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'ya Tevrat'ın İndirilişi

Cenâb-ı Hak, sonra Tevrat'ın indirilişini zikrederek şöyle buyurdu:

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖي وَبِكَلَامٖيۘ فَخُذْ مَٓا
اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
مَوْعِظَةً وَتَفْص۪يلًا لِكُلِّ شَيْءٍۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوا بِاَحْسَنِهَاۜ
سَاُر۪يكُمْ دَارَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي
الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ
الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۜ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

144. ***Allah buyurdu ki: Ey Musa! Ben, sana verdiğim peygamberlik ve özel kelamımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiklerime sımsıkı sarıl ve şükredenlerden ol.***

145. ***Musa için levhalara öğüt ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini yazdık ve kendisine şöyle dedik: "Bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzelini almalarını emret. Yakında size, fâsıkların yurdunu göstereceğim."***

146. Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.

147. Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar, yaptıklarının cezasından başkasını çekecek değiller.

Tefsir

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Ey Musa! Ben seni,* kendi zamanında yaşayan insanlar üzerine *seçtim."*

Bu insanlar arasına Hz. Harun'da girmektedir. Hz. Harun, peygamberdi fakat, Hz. Musa'ya tâbi olmakla memurdu. Ayrıca o, Cenâb-ı Hak ile özel konuşma yapmamıştı ve yeni bir şeriat sahibi değildi.

Âyetin manası şöyle olur: Seni, kendilerine peygamber göndererek zamanındaki insanlara üstün kıldım.

Âyetin metninde geçen "risâlât" ifadesi, peygamberlik manasına geldiği gibi, ilâhî hükümler ve Tevrat'ın bölümleri anlamına da gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sana, benimle özel konuşma şerefini de tahsis ettim."* Bu nimette Hz. Muhammed Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'ya ortaktır ve ondan fazla olarak dünyada iken Cenâb-ı Hakk'ı görme şerefine sahiptir.

"Sana verdiklerimi al." Yani, sana verdiğim peygamberliği ve özel konuşma nimetini al, onlarla yetin; başka şey isteme ve bu nimete şükredenlerden ol. Bunda onun için bir çeşit edep dersi vardır.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: *"Musa için,* ihtiyaç duydukları *her şeyi levhalara yazdık. Bunu* onlara *bir uyarı* olarak ve hükümlerde cevap bulamadıkları *her şeyin açıklaması olsun diye yaptık."*

Bu levhaların kaç adet olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Onların, yedi adet olduğunu söyleyenler olduğu gibi, on veya iki tane olduğunu söyleyenler de vardır.

Tevrat'ın yazıldığı levhaların maddesinin ne olduğu hakkında da farklı şeyler söylenmiştir: Onların zümrütten, zebercetten, kırmızı yakuttan, tahtadan olduğunu söyleyenler olmuştur. Bir rivayete göre Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya büyük sert bir taşı gösterdi, onu yarmasını emretti, taşı kendisine yumuşattı. Hz. Musa [aleyhisselâm] taşı eliyle yardı, içinden Tevrat'ı çıkardı.[211]

Hak Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle dedi: *"Bunları* yani levhaları veya peygamberliği *kuvvetle,* ciddiyet ve gayretle *tut, kavmine de ondaki hükümlerin en güzelini almalarını emret."*

Tevrat'ta, iki türlü hüküm vardı; biri güzel, diğeri en güzel. Mesela kısas gereken bir durumda, kısas istemek güzeldir; affetmek ise en güzelidir. Yine Tevrat'taki hükümler içinde mendup olanlar güzel; farzlar en güzelidir. Bizim kitabımız Kur'an'daki şu âyet de bu manadadır:

"Rabb'inizden size indirilenin en güzeline uyun" (Zümer 39/55).

Buradaki güzel şeyden maksadın, güzellikte ileri seviyede olan şey olması da mümkündür. Buna göre âyetteki emir en güzel hükme uy, manasındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya ve kavmine, düşmanlarının mülklerinin harap olacağını müjdeleyerek şöyle buyurdu: *"Yakında size, fâsıkların yurdunu göstereceğim."* Yani size Firavun ve kavminin, çatıları yıkılıp temelleri üzerine çökmüş evlerini, yurtlarını göstereceğim. Helâk olduğu zaman oraların nasıl ıssız kaldığını göreceksiniz.

İbret alınsın diye gösterilecek yerlerin Âd, Semûd ve helâk olan ümmetlerin yurtları olduğu da söylenmiştir.

Onlara gösterilecek fâsıkların yurdunun, cehennem olduğu da söylenmiştir.

211 Rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 3/27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/548-549.

Cenâb-ı Hak, diğer âyette şöyle buyurdu: *"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım."* Bu âyetler, bütün âlemde ve insanların vücudunda kudretimize ve birliğimize delil olacak hayret verici sanatlardır. Fakat kibirli olanlar, bunlar üzerinde düşünmezler.

Yahut onların uzaklaştırılacağı âyetler, Kur'an ve diğer kitaplardır. Allah onların kalplerini mühürler, artık onlar bunca âyet üzerinde hiç düşünmez, onlardan ibret almaz, onlara iman etmezler. Bu hal onların başına, kendilerini beğenerek kibirlenmelerine bir ceza olarak gelir.

Şöyle de denilmiştir: Sarfın bir manası, engel olmaktır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Yüce Allah, âyetlerini iptal etmekten ve onun nurunu söndürmekten onları meneder, engeller. Onlar bütün güçleriyle çalışsalar da bunu yapmaya güç yetiremezler; Firavun ve diğerlerine yaptığı gibi. Kibirli kâfirler bunu yapmaya çalışırlar fakat âyetler yücelerek ve nuru yayılarak durum onların aleyhine döner. Hem onların bu büyüklenişi haksız yere olmaktadır. Onlar, hak olmayan bir sebeple büyüklük taslamaktalar, çünkü dinleri (fikir ve gidişatları) bâtıldır.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Onlar* gökten inen *bütün âyetleri ve mucizeleri görseler de,* inatlarından ve hevâya uymaları, makam-mevki sevgisine dalmaları sebebiyle görüşlerinin bozulmasından dolayı *iman etmezler. Onlar, doğru* ve hak yolu *görseler,* şeytan kendilerini istila ettiği için *onu yol edinmezler. Fakat azgınlık* ve dalâlet *yolunu görürlerse,hemen ona dalarlar,* o yola tâbi olurlar; çünkü sapıklık onların huyu haline gelmiştir. *Bu durum, âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."* Yani onların âyetlerimizi anlamaktan uzaklaştırılmaları, onları yalanlamaları ve âyetlerimiz üzerinde hiç düşünmemeleri sebebiyle olmuştur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı* yani ahiret yurduyla karşılaşacaklarını veya Allah'ın ahirette vaat ettiklerini *yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir;* onlar, dünyada yaptıklarından hiçbir fayda görmezler. *Onlar, yaptıklarının cezasından başkasını çekecek değiller."* Yani herkes ancak yaptığının karşılığını görür. Âyette belirtildiği gibi, Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (Kehf 18/49).

144-147. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, her kimi makamlardan bir makamda ve hallerden bir halde bulundurursa, bu makam ve hal nasıl olursa olsun, kendisine şöyle denir: "Sana verdiğimi al, senin için beğendiğime kanaat et ve ona şükredenlerden ol; yoksa sana verdiğimiz şeyleri çeker alırız!"

Şu halde ilâhî taksime rıza göstermek farzdır, Cenâb-ı Hakk'ın ikram ve ihsanlarını talep etmek devamlıdır. İşin aslı bize kapalıdır. Âkıbetler bizim için gaybdır. Kulun gerçek olarak ulaştığı en son makam ancak ölümden sonra bilinir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu kuvvetle al"* âyetinin manası, onu ciddiyetle ve bütün gücünü sarfederek al, demektir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Kur'an'ı ciddiyetle almak, onu okuyan kimsenin, okuyuşu esnasında sadece Allah ile birlikte olması, bütün himmetini başkasından çekip O'na yöneltmesidir. O, Cenâb-ı Hak ile huzur haline işaret ediyor."[212]

Allah Teâlâ'nın, *"Onlara emret, onun en güzelini alsınlar ..."* âyeti hakkında Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onun (ilâhî kitabın) kendileri için en açık olanlarını alsınlar. Bunlar, kulluğu gerektiren muhkem âyetlerdir. Onun ilâhî sıfatları konu edinen müteşâbih (manası kapalı) âyetlerini de güzel bir itikad ve teslimiyetle alsınlar; çünkü onun ilimleri ve hakikatleri ancak rabbânî âlimlere açılır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"O müteşâbih âyetlerin tevilini (asıl manasını) ancak Allah ve ilimde derinleşmiş (geniş bir ilim ve irfana sahip) kimseler bilir ..." (Âl-i İmrân 3/7).

"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Kendini beğenip büyüklük taslayanları, Hakk'a uymanın bereketinden mahrum edeceğim; bundan sonra onlar kendisiyle manevi keşiflere ulaşacakları âyetleri kabul etmezler; bizzat kendilerine hitap eden âyetleri, iman ederek can kulağı ile dinlemezler."[213]

---

212 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/374 (Beyrut 2000).

213 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/256.

Hz. Musa'nın Kavminin Buzağıdan Put Edinmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğullar'ının çirkin işlerini anlatmaya başladı. Önce onların buzağıya ibadet etmesinden başlayarak şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلاًۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ ف۪ٓي اَيْد۪يهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواۙ قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾

148. ***Musa'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından yapılan ve böğürme şeklinde sesi olan bir buzağı heykeli yaparak onu ilâh edindi. Onlar onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi? Onu ilâh edindiler ve böylece zalim oldular.***

149. ***Yaptıklarına pişman olup kendilerinin haktan sapmış olduğunu görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa şüphesiz biz, hüsrana uğrayanlardan oluruz!" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor: "*Hz. Musa,* kendisine belirlenen vakitte ve yerde *Rabb'inden vahiy almaya gittikten sonra, kavmi, ziynet takımlarından yapılan ve hayvan gibi böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli yapıp onu ilâh edindi.*"

Onlar bu altınları, Mısır'dan çıkmak istedikleri vakit, oranın yerlisi olan Kıptîler'den emanet olarak almışlardı. Altınlar, ellerinde olduğu için kendilerinin malı gibi zikredilerek, "ziynet takımlarından" dendi. İçlerinden Sâmirî denen bir adam, bu altınları toplayıp ateşte eriterek onlara, bir buzağı heykeli yaptı. Tabii ki yaptığı ruhsuz bir varlıktı. Son-

ra, (denizden geçme sırasında kendilerine rehberlik eden) Cebrâil'in atının izinden aldığı bir topraktan onun içine attı; heykel, ses verip böğürmeye başladı. Bunun üzerine Sâmirî onlara, "İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" dedi; peşinden ona tapmaya başladılar ve onu ilâh edindiler.

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Onlar onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?*" Yani onlar buzağıyı ilâh edindiklerinde, onun bir insan gibi kendileriyle konuşamadığını ve onlara doğru yolu göstermediğini görmediler mi ki,onu bir ilâh gibi görüp cisimlerin, kuvvet ve yeteneklerin yaratıcısı olduğunu zannettiler! Bu ifadede, onların ileri derecedeki sapıklık ve bozuk görüşlerine yönelik bir tenkit ve kendilerini azarlayıp ayıplama vardır.

Âyetin devamında şöyle buyruldu: "*Onu ilâh edindiler ve böylece zalim oldular.*" Onlar bu yaptıklarıyla zalim oldular; çünkü eşyayı layık olduğu yere koymadılar; onu gerçek konumunun dışına çıkarttılar. Onların âdeti hep böyle zulümdü. Buzağıyı put edinmeleri kendilerinin ilk zulmü ve yeni bir durum değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Yaptıklarına pişman olup kendilerinin buzağıyı ilâh edinmekle haktan sapmış olduğunu görünce, 'Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizim hatalarımızı bağışlamazsa şüphesiz biz dünyada ve ahirette hüsrana uğrayanlardan oluruz!' dediler.*"

Âyetin metninde, "*Başları elleri arasına düşünce ...*" tabiri geçmektedir; bu, onların şiddetli pişmanlıklarını ifade eden kinayeli bir sözdür. Gerçekten pişman olan kimse, üzüntüsünden bazan parmağını ısırır; bu durumda eli, başının düştüğü yer olur. Yahut pişman olan kimse, başını elinden birinin üzerine kor.

Dımyâmînî demiştir ki: "Araplar, bazı durumları vücut âzalarıyla temsil ederek anlatırlar. Maksatları o âza değil, onunla anlatılmak istenen manadır. Mesela pişman olan kimseye, 'Başı eline düştü!' denir. Zelil olan bir kimse için de, 'Burnu yere sürtündü!'deyimi kullanılır."

148-149. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Allah'tan başka bir varlığa güvenip dayanır ve onun muhabbetine kapılıp giderse o şey onun için Allah'ı bırakıp tapmış olduğu bir buzağı hükmündedir. Sen, hangi şeyi seversen, onun kulu olursun. Halbuki Allah senin kendisinden başkasına kul olmanı sevmez. Yüce Allah bizi böylesi bir halden korusun.

Hz. Musa'nın Tûr Dağından Dönmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) Tûr dağından dönüşünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفاًۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُون۪ي
مِنْ بَعْد۪يۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخ۪يهِ يَجُرُّهُٓ
اِلَيْهِۜ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُون۪ي وَكَادُوا يَقْتُلُونَن۪يۘ فَلَا تُشْمِتْ
بِيَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْن۪ي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ
ل۪ي وَلِاَخ۪ي وَاَدْخِلْنَا ف۪ي رَحْمَتِكَۘ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿١٥١﴾ اِنَّ
الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَر۪ينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذ۪ينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ
ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٥٣﴾

150. *Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce, onlara, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabb'inizin emrinin çabucak gelmesini mi istediniz?" dedi ve Tevrat levhalarını yere attı, kardeşinin (Harun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Kardeşi, "Ey anamın oğlu! Gerçekten bu kavim beni zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma!" dedi.*

151. ***(Musa), "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine dahil et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!" dedi.***

152. ***Şüphesiz buzağıyı ilâh edinenlere Rab'lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir zillet erişecektir. Biz (Allah adına) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.***

153. ***O kötü işleri yaptıktan sonra ardından tövbe ve iman edenlere gelince, şüphesiz Rabb'in, tövbe ve imandan sonra, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hz. Musa,* Rabb'inden vahiy aldığı yerden *kızgın ve* onların hak yoldan sapmasından dolayı *üzgün bir halde kavmine dönünce, onlara* yahut kardeşine ve onunla birlikte olan müminlere *şöyle dedi:*

'Ben Rabbim'le münâcâta gittikten sonra *arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrinin çabucak gelmesini mi istediniz?'"*

Âyete şu mana da verilmiştir: "Siz Rabbim'in hüküm ve vaadinin önüne mi geçtiniz ki benim için takdir edilen süreden önce gelmemi istediniz?

Bir diğer mana: Siz Rabb'inizden başkasına ibadet ederek O'nun helâk ve azabının acele gelmesini mi istediniz?

Hz. Musa, bu sözlerden sonra, din gayretinden kaynaklanan şiddetli kızgınlığından *Tevrat levhalarını yere attı.*

Rivayet edildiğine göre Tevrat, yedi levha içinde yedi bölümden oluşuyordu. Hz. Musa, onları yere atınca kırıldı; onlardan içinde her şeyin açıklaması bulunan altı bölümü göğe kaldırıldı; içinde öğüt ve hükümler bulunan bir bölümü kaldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hz. Musa, kardeşi Harun'un saçından tutup kendine doğru çekmeye başladı."* Bunu, kavmini yaptığı işten sakındırma konusunda kusuru olduğunu düşünerek yaptı. Harun [aleyhisselâm], Hz.

Musa'dan üç yaş büyüktü. Çok sabırlı ve yumuşak biriydi. Bunun için İsrâiloğulları onu daha fazla severdi. Hz. Harun, kardeşinin kendisine böyle yaptığını görünce,

"Ey anamın oğlu!" diye söze başladı. Hz. Musa ile Hz. Harun, anne baba bir kardeştiler. Harun, Hz. Musa'yı yumuşatmak için annesini zikretti ve sözüne şöyle devam etti: *"Gerçekten bu kavim beni zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi!* Ben onların yaptığını hoş karşılamadım ve onları vazgeçirmek için var gücümle çalıştım, fakat onlar uyarımı dinlemediler, beni âciz düşürüp mağlup ettiler, az kalsın beni öldüreceklerdi; ben vazifemde bir kusur işlemiş değilim! *Sen de düşmanları bana güldürme;* bana onların sevineceği bir şey yapma *ve beni bu zalim kavimle bir tutma!* Beni, onlarla birlikte hesap sorulacak biri olarak görme ve kusur işlediğimi düşünme!"

Musa (aleyhisselâm) dedi ki: *"Ey Rabbim,* kardeşime karşı yaptığım hareketten dolayı *beni affeyle,* eğer onları engelleme konusunda bir kusuru olmuşsa *kardeşimi de bağışla,* bize olan nimetlerini artırarak *bizi rahmetine dahil et; zira sen merhametlilerin en merhametlisisin,* bize kendi nefsimizden bile daha merhametlisin!"

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Şüphesiz buzağıyı ilâh edinenlere Rab'lerinden bir gazap erişecektir."* Bu, Allah Teâlâ'nın onlara tövbe için kendilerini öldürme emri yahut başlarına musallat ettiği taun hastalığıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara ayrıca dünya hayatında bir zillet erişecektir."* Bu zillet hali, onlara cizye vergisinin yüklenmesi ve kıyamete kadar horluk içinde yaşamalarıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, Allah hakkında iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* Onların iftirasından daha büyük hangi iftira olabilir ki, onlar, buzağı için, "İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" dediler. Onlar bir ineği, kendilerinin ve peygamberlerinin ilâhı yaptılar; herhalde böyle bir iftirayı onlardan ne önce ne de sonra hiç kimse uydurmamıştır. Yüce Allah'tan bizleri böyle bir hale düşmekten korumasını dileriz.

Cenâb-ı Hak, sonra onların tövbesini zikrederek şöyle buyurdu:

"İnkâr ve isyan türü *kötü işleri yaptıktan sonra ardından tövbe ve iman edenlere,* yani imanın gereği olan salih amellerle meşgul olanlara *gelince, şüphesiz Rabb'in tövbeden sonra, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.* Bu günahlar buzağıya tapmak kadar büyük ve İsrâiloğulları'nın isyanları kadar çok olsa da samimi olarak tövbe edildikten sonra, yüce Allah dilerse hepsini affeder."

150-153. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah için Allah'ın öğrettiği edep ölçüsüne uygun kızmak ve Allah'ın dini adına üzülmek, kulun Allah'ın dinine yönelik gayretinin alametidir; fakat bu makamın sahibi olan kimse, nefsine hâkim biridir. O, hikmet ve kudreti ayakta tutmak için rahmet yönünü gizler, dıştan sert davranır. Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] meydana gelen durum ise, dinin zâhiriyle amel etmek isteyen kimselere bir örnektir. Kötü işlere karşı gevşeklik oluşmaması için böyle davranmak uygundur.

İmam Herevî[214] [rahmetullahi aleyh], *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinde, "murad" olan kulları açıklarken bu âyeti zikretmiştir.[215] Murad, istemediği ve aklından geçirmediği şeyleri Rabb'inin kendisine özel olarak ihsan ettiği sevgili kuldur. O, şu hadiste işaret edilen kimsedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ'nın kulları içinde özel olarak seçtiği bazı kulları vardır; Allah onları rahmeti içinde yaşatır, onlara afiyet içinde hayat sürdürür; vefat ettirdiği

---

214 Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî (v. 481 / 1089), sûfî, şair ve âlim bir zattır. *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eseri meşhurdur. Eser, sâlikin seyrü sülûk esnasında katettiği 100 makamı işlemekte olup pek çok şerhi vardır. Herevî'nin başka eserleri de mevcuttur. *Zemmü'l-Kelâm* adlı eseri de meşhurdur (Geniş bilgi için bk. Tahsin Yazıcı - Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, 17 / 222-226).

215 Herevî, bahsedilen bölümde, A'raf sûresinden tefsirini yaptığımız âyetlerden birini değil, Kasas sûresinden başka bir âyet zikretmiştir. O, Kasas sûresi 86. âyet olup yukarıdaki âyetlerin tasavvufî tefsiri bölümünde geçmektedir. bk. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 27 (Kahire 1966).

zaman onları doğrudan cennetine götürür. Onların üzerine karanlık geceler gibi fitneler gelir, onlar bu fitnelere bulaşmayıp hep selâmette kalırlar."[216]

Özetle deriz ki: Muradlar, Allah tarafından özel olarak sevilip seçilmiş kullardır. Onlara özel ihsanlar yapılır, üzerlerinden ağırlıklar alınır, ilâhî destekle yükleri taşınır. Şu âyet murad olan kulun haline işaret etmektedir:

"Sen bu kitabın sana indirileceğini beklemiyordun fakat o, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi" (Kasas 28/86).

Gerçekten Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlikten önce hiç aklından geçmeyen şeyler özel olarak ihsan edilmiştir.

Herevî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Murad olan (Allah tarafından özel seçilip desteklenmiş) kullar için üç derece vardır:

Birinci derece: Kul, tabii olarak kötülüklere meylettiği halde, Allah tarafından şehveti kırılarak, günah olan lezzetlerine engel olunarak ve ayıplanacak işlere giriş yolu kapatılarak günahtan uzak tutulur. Bu ona ilâhî bir ikram ve yardım olarak yapılır.

İkinci derece: Kuldan ona noksanlık getirecek şeyler kaldırılıp alınır. Allah onu kınanma vesilesi olacak hal ve işlerden uzak tutar, onu düştüğü hataların kötü âkıbetinden korur. Sonunu hayra çıkarır. Kendisini Allah'ın zikrinden alıkoyan atları kılıçla öldüren Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] yaptığı gibi. Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'a, atların yerine kendisini taşıyacak hoş ve tatlı rüzgârı verdi ve onu ata muhtaç olmaktan kurtardı. (bk. Sâd 38/36).

Yüce Allah'ın özel muamelesine bir örnek de Hz. Musa'ya yaptığıdır. Hz. Musa [aleyhisselâm], Tevrat levhalarını elinden attıktan sonra kardeşi Harun'un saçından başından tutup çektiğinde Allah Teâlâ kendisini kınamadı; halbuki Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Davud ve Hz. Yunus'u [aleyhisselâm] düştükleri bazı hatalardan dolayı uyarıp kınamıştı."[217]

---

216 Müfessir İbn Acîbe hadisin bir kısmını mana olarak vermiştir; biz, hadis kitaplarındaki metne göre mana verdik. Hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 2; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/37 (Beyrut 2002); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13425; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/265.

217 Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 27. Geniş açıklama için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 309-318 (İran 1413); Tilimsânî, *Şerh alâ Menâzili's-Sâirîn*, s. 315-321 (İran 1989).

Menâzilü's-Sâirîn'i şerheden İmam Abdülmu'tî el-İskenderî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"İyi amellere yönelme, tehlikelere göğüs germe ve Cenâb-ı Hakk'a yöneltecek ilimlerin ihsan edilmesi konusunda ikinci derece, birinci dereceden daha kâmildir. Birinci derecede, şehvetlerden zorla menedilme ve âfetlerden cebren korunma söz konusudur; ikinci derecede ise onlardan yumuşaklık, lutuf ve iyilikle korunma vardır. Böyle olunca kalpte ilâhî muhabbet kuvvetlenir; bu muhabbet onu ilâhî emirlere süratle uymaya sevkeder. Kul ne zaman Rabb'ine karşı kusurlarını yakînen bilir ve O'nun bu kusurlarına karşı kendisini cezalandırmak bir yana onu affettiğini, kendisine ihsanda bulunduğunu gördükçe, kalbinde Rabb'inin muhabbeti kök salar; bu şekilde kulun gayreti artar, şevki kuvvetlenir, ameller kendisine hafif gelir ve ondan dolayı halleri güzelleşir. Her iki kul da kötülükten korunup ilahî yardıma mazhar olmuştur; ancak birinci derecedeki kulun kalbi günaha bağlı olduğu halde ondan zorla uzaklaştırılmıştır. Bu, kusurun kalpten geçmesinden sonra ona yapılmış bir ihsan ve ikramdır. Herevî daha sonra üçüncü dereceyi zikretmiştir; oraya bakınız."[218] Bu açıklamaları *Hâşiyetü'l-Fâsî'nin* naklinden yaptık.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın kıssasının tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَۚ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154. ***Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rab'lerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardır.***

218 Herevî, muradların yani Allah tarafından seçilmiş kulların üçüncü derecesini şöyle tanıtır: "Üçüncü derece, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunu sırf kendisi için sevip seçmesi, onu kendisine tahsis etmesi ve kendisine özel ihsanlarını lutfetmesidir; Hz. Musa'ya ilk halinde yaptığı gibi. Hz. Musa, bir parça ateş almak için Tûr'a çıktı, Rabb'i onu kendisi için seçti (kendisiyle özel kelâm ettiği peygamberi yaptı; gönlünü kendine ram etti); onda zâhirî olarak sadece emanet bir vücut bıraktı (bk. Herevî, a.g.e., s. 27).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı."*

Hz. Musa'yı yaptığı işe gazap (öfke) sevketmiştir. Bu durumda sanki öfke ona bu işi yapmayı emretmiş ve onu yapmaya teşvik etmiştir. Bundan dolayı gazabın sönmesi, "sükût edince, sükûnet bulunca" tabirleriyle anlatılmıştır. Yani, Hz. Musa'nın gazabı sönünce, öfkesi dinince, yere attığı Tevrat levhalarını aldı. *"O levhalarda, Rab'lerinden korkanlar için hidayet ve rahmet olacak şeyler yazılıydı."* Onlarda, Rab'lerinden korkanlar ve O'nu gönlünde yüceltenler için doğru olan şeylerin açıklamasıyla hayır ve güzel işlere irşad vardı; çünkü bu şeylerden ancak onların istifade etmesi söz konusudur.

154. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis için kızmak, imanı bozar; acı bir şeyin balın tadını bozduğu gibi. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

"Bana bir tavsiyede bulun!" diyen sahabiye,

"Kızma!" buyurmuştur. Sahabi, aynı talebi üç kez tekrarlamış, Resûlullah her defasında,

"Kızma!"[219] buyurmuştur.

Gerçekten aşırı kızgınlık, aklın nurunu perdeler; bu durumda sahibinden hoş olmayan işler meydana gelir. Allah korusun, aşırı öfke insanı bazan bütünüyle imandan çıkarır, bazan kendini öldürmeye sevkeder. Kızma, sûfîlerin ahlâkını tanımak için bir ölçüdür. Sûfîlerden biri demiştir ki:

"Bir adamı tanımak istediğin zaman onu kızdır ve ne yaptığına bak!"

Bu konuda daha pek çok şey söylenmiştir. Eğer bir kimsenin kızması Allah için ve Allah'ın emrine uygun şekilde olursa ona diyecek bir şey yoktur; bu da peygamberlerin ve Allah kendilerinden razı olsun, büyük velilerin halidir.

---

219 Buhârî, Edeb, 76; Tirmizî, Birr, 73; Mâlik, Hüsnü'l-Huluk, 11; Ahmed, *Müsned*, 2/175.

Hz. Musa'nın Kavminin Kusurlarından Dolayı Özür Dilemesi

Buzağıya tapma işi kapanınca, Hz. Musa (aleyhisselâm), kavmini bundan dolayı özür dilemek için Tûr'a götürdü. Cenâb-ı Hak bu olayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْع۪ينَ رَجُلاً لِم۪يقَاتِنَاۚ فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَۜ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
السُّفَهَٓاءُ مِنَّاۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْد۪ي مَنْ
تَشَٓاءُۜ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِر۪ينَ ﴿١٥٥﴾
وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ ....

155. *Musa, kendilerine tayin ettiğimiz vakitte buluşmak için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin yaptıkları yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin* (dostumuz ve yardımcımızsın). *Bizi bağışla ve bize merhamet et! Sen bağışlayanların en hayırlısısın!"*

156. *Bize, dünyada ve ahirette iyilik yaz. Gerçekten biz, tövbe edip sana döndük..."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, kendilerine tayin ettiğimiz vakitte buluşmak için, kavminden buzağıya tapma konusunda onlar adına özür dileyecek yetmiş kişi seçti."*

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, İsrâiloğulları'ndan yetmiş kişiyle huzuruna gelmesini emretti; o da her kabileden altı kişi seçti.

On iki kabile olduğu için toplam yetmiş iki kişi oldular; iki kişi fazla geldi. Hz. Musa, "Sizden iki kişi kalacak!" dedi. Bunun üzerine ihtilafa düştüler. Hz. Musa, "Kalıp oturanlar da, Tûr'a çıkanların sevabını alacak!" dedi. Kalib ile Yûşa' kaldılar; diğerleri Hz. Musa ile gittiler. Dağa yaklaştıklarında onları bir bulut kapladı. Hz. Musa onlarla birlikte bulutun arasına girdi. Hepsi secdeye kapandılar. Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuşmasını, ona emredişini ve nehyedişini işittiler. Sonra bulut açıldı. Topluluk Hz. Musa'ya dönerek,

"Bize Allah'ı açıkça göstermedikçe sana iman etmeyeceğiz" dediler (Bakara 2/55). Bunun üzerine, onlara bir ceza olarak kendilerini şiddetli bir sarsıntı yakaladı yahut dağ sarsıldı; bundan dolayı bayılıp yere düştüler. Bunun onların ölümüne yahut bayılmasına sebep olan bir sarsıntı olması mümkündür; onların ölümüne sebebi olması daha kuvvetlidir, çünkü âyette,

"Ölümünüzden sonra sizi dirilttik" (Bakara 2/56) buyrulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin."*

Hz. Musa, bundan önce onların ve kendisinin ölümünü istedi; çünkü o, eğer bu yetmiş kişi yanında olmadan geri dönerse İsrâiloğulları'nın fitne yayıp kendisiyle alay edeceğinden korktu. Zaten onlar çok defa, "Sen bizleri helâke ittin" deyip duruyorlardı.

Hz. Musa'nın bu sözü, ilâhî hükme bir teslimiyet ve boyun eğmek için söylemiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbim, eğer bundan önce bizi helâk etmeyi dileseydin muhakkak yapardın. Biz senin hükmün altındaki kullarız, bize dilediğini yaparsın."

Hz. Musa'nın bu sözü Cenâb-ı Hakk'a yalvararak ve rahmetine rağbet ederek söylemiş olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbim, eğer sen bizi bugünden önce helâk etmeyi dileseydin bunu şüphesiz yapardın, fakat sen bize afiyet verdin, bizi belalardan kurtardın, düşmanlarımızı suda boğdun; bize şimdi de önce alıştırdığın gibi lutufta bulun, öldürdüğün bu kimseleri dirilt; çünkü bu senin umumi ihsanından uzak bir şey değildir."

Hz. Musa devamla dedi ki: *"İçimizden birtakım beyinsizlerin yaptıkları inat ve seni görme talebine cüret etmeleri yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin?"*

Bir diğer mana: Yahut sefihlerin buzağıya tapmaları yüzünden bizi helâk mi edeceksin?

Hz. Musa'nın sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir."* Yani senin onlara kelâmını işittirmen onların da bunun üzerine seni görmeye tamah etmeleri senin bir imtihanındır.

Bir diğer mana: Senin buzağının içinden bir ses çıkararak onları fitneye düşürmen onlar için bir imtihanındır.

Bu söz, kadere teslimiyetin ifadesidir. Onda, ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gerçekten biz, senden sonra kavmini fitneye düşürdük!"* (Tâhâ 20/85) âyetinin bildirdiği duruma bir atıf vardır. Bunun için şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya buyurdu ki: "Evet, ey hikmet ehlinin reisi, o benim bir fitnemdir (imtihanımdır)."

Hz. Musa demek istedi ki: İsrâiloğulları'ndan meydana gelen bütün işler, ancak senin bir imtihanındır; onunla, hevâ ve hayale tâbi olarak saptırmak dilediğini saptırırsın; hidayetini dilediğini de doğru yola iletir, onunla imanını kuvvetlendirirsin."

Bu, sefihlerin yaptığından dolayı bir özürdür. Çünkü o, Allah'ın takdiri ve iradesi dahilinde olmuş bir iştir.

Hz. Musa yakarışına şöyle devam etti: "*Sen bizim* işlerimizi yürüten *velimizsin*."

Bir diğer mana: Sen, bizi helâke götüren durumlara düşmekten koruyacak yardımcımızsın.

Dua şöyle devam ediyor: "*Bizi bağışla*; işlediğimiz günahları affeyle, *bize merhamet et*. Bizi daha önce işlediğimiz günahlara benzer hallere düşmekten koru! *Sen bağışlayanların en hayırlısısın*; kötülükleri affeder, onları iyilikle değiştirirsin."

"Bize, bu dünyada *iyilik nasip et,* yani bize güzel yaşam ve taatlerde muvaffakiyet nasip eyle; *ahirette de iyilik nasip et,* naîm cennetini lutfet. *Gerçekten biz,* geçmiş kusurlarımızdan *tövbe edip sana döndük."*

155. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî azaptan selâmet, heybet ve edep makamında olur. Bunun için denmiştir ki: "Sultanın huzurunda edeple dur ve o makamda rahat tavırlardan sakın."

İlâhî huzurda rahat konuşmak ve serbest hareket etmek, ancak peygamberlerin büyükleri ve mahbûbiyet makamını elde etmiş, özel dostluk ihsanlarıyla sarılmış veliler için uygun olur. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], *"Rabbim, içimizdeki sefihlerin yaptıkları yüzünden biz helâk mi edeceksin?"* sözü de bu makamda söylenmiş bir sözdür.

İmam Gazâlî'nin *İhyâ'*da belirttiği gibi bu, ünsiyet makamından ve özel dostluk halinin elde edilmesinden meydana gelen bir genişlik halidir. Bu hal, ancak kendi iradesinden alınmış, üzerinde nefsanî bir arzu, varlığını hissedecek bir benlik ve enaniyet kalmamış sevgili bir kuldan meydana gelir. Bu halde olmayan kimsenin rahat ve serbest davranması yüzüne çarpılır ve ilâhî gazap sebebi olur.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin [kuddise sırruhû], *Hizb-i Kebîr'*inde geçen şu sözü, O'nun Cenâb-ı Hak ile özel ünsiyet haline bir örnektir. Hazret der ki: "Yâ Rabbi, senin sadece sana karşı güzel davrananlara ihsanda bulunman keremden değildir (asıl kerem, sana karşı kötü muamele edenlere ihsanda bulunmandır, senden bu beklenir)."

Mahbûbiyet makamındaki diğer sevgili kullardan da bu konuda pek çok söz vâki ve vârid olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Şeyi Kuşatan İlâhî Rahmet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın, *"Bizim için dünyada bir iyilik nasip et ..."* duasına icabetini zikrederek şöyle buyurdu:

... قَالَ عَذَابِى اُصِيبُ بِهٖ مَنْ اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍۜ
فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَۚ
۝ اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِىَّ الْاُمِّىَّ الَّذِى يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا
عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ
عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهٖ وَعَزَّرُوهُ
وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِٓى اُنْزِلَ مَعَهُٓۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَۚ ۝

... Allah buyurdu ki: Ben dilediğim kimseyi azabıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu,** (inkâr ve isyandan) **sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.

157. ***Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de** (sıfatlarını) **yazılı buldukları o resûle, o ümmî Peygamber'e uyarlar. O Peygamber onlara iyi işleri emreder, onları kötülükten meneder. Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanan, onu destekleyip yücelten, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura** (Kur'an'a) **uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın istediğine cevap olarak buyurdu ki:

"Ben, o sarsılanlarla diğer insanlardan dilediğim kimseyi azabıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Rahmetim, dünyada müminleri ve kâfirleri kapsamıştır; ahirette ise sadece müminlere hastır. *O uhrevî rahmetimi, özel olarak bir gruba yazacağım,* fakat ey İsrâiloğulları, siz ona layık

değilsiniz. Bu özel rahmetim ancak razı olduğum edeplerle süslenmiş ümmet-i Muhammed'e yaraşır. *Onlar ki* inkâr ve isyandan *sakınırlar;* bir hataya düşecek olsalar hemen tövbeye koşarlar. *Zekâtı verirler.*"

Cenâb-ı Hak, zekâtı özel olarak zikretti; çünkü zekât vermek İsrâiloğulları'na çok ağır gelirdi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Rahmetime mazhar olanların bir değer sıfatları da, *onlar âyetlerimize inanırlar.* Ondan hiçbir şeyi inkâr etmezler; bilakis bütün kitaplara ve peygamberlerime iman ederler."

Bu sıfatlar onlardan başkalarında yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak, rahmetini onlara tahsis etti. Bütün ümmetlere karşı onlara yardım etti. Onların dinini bütün dinlerden üstün kıldı. Onlara kendilerinden başka hiç kimseye vermediği yetki ve tasarrufu verdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, resûle, o ümmî Peygamber'e uyarlar.*" O, peygamberimiz, efendimiz Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Onun ümmî olması (bir insandan okuma yazma dersi almamış olması) kendisi için bir şereftir; çünkü yazı ilimleri öğrenmeye bir vesiledir. Ona ilim tahsili zahmeti çekmeden öyle ilimler verilmiştir ki şu âlemde hiç kimseye verilmemiştir. Bir de kendisinin ümmî olması, peygamberliği hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır (Kimsenin onun bildiklerini bir insandan öğrendiğini söyleme imkânı yoktur). Bu da onun mucizelerinden biridir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Sen bundan önce hiçbir kitap okumuş değildin*" (Ankebût 29/48).

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, '*Rahmetim her şeyi kaplamıştır*' buyurunca; İblîs'e varana kadar herkes bundan ümitlendi. Cenâb-ı Hak, '*Onu inkâr ve isyandan sakınanlara yazacağım*' buyurunca, İblîs ümidini kesti, yahudi ve hıristiyanlar kaldı. Cenâb-ı Hak, '*Onlar, resûle, ümmî peygambere tâbi olurlar*' buyurunca, yahudi ve hıristiyanlar da ümitlerini kestiler."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de isim ve sıfatlarıyla yazılı buldukları o Peygamber'e uyarlar.*"

Sahîh-i Buhârî'de Abdullah b. Selâm'dan[220] nakledildiğine göre, Tevrat'ta şunlar yazılıdır:

"Ey Peygamber, şüphesiz biz seni bir şahit, müjdeci, uyarıcı ve ümmîler için bir koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve resûlümsün. Seni mütevekkil olarak isimlendirdim. O, katı, kaba ve sokaklarda bağırıp çağıran biri değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, fakat affeder ve bağışlar. Hak yoldan sapmış bir millet, 'lâ ilâhe illallah' diyerek istikamet bulmadıkça, bu tevhidle Allah manen kör gözleri, sağır kulakları ve perdeli kalpleri açmadıkça, onun ruhunu kabzetmez."[221]

Tevrat'ta bulunan bu tür haberlerden bir tane daha örnek verelim. Bu, bütün Ehl-i kitabın üzerinde ittifak ettiği bir haberdir. O, şu anda ellerinde olan kitaplarında da mevcuttur. Haber şudur:

İbrahim'e melek geldi ve ona, "Bu sene senin bir çocuğun doğacak, ismi de İshak olacak" dedi. İbrahim, "Yâ Rabbi, keşke İsmail yaşasaydı da sana hizmet etseydi!" dedi. Allah, İbrahim'e şöyle dedi: "Bu senin içindir. İsmail için yaptığın duanı kabul ettim. Ben ona bereket veririm, evlatlarını artırıp çoğaltırım ve kendisini (neslinden gelecek olan) Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile yüceltirim."

Yine Tevrat'ta geçen bir haber de şudur: "Rab Teâlâ'nın nuru, Tûri-sînâ'dan geldi, Sâğîr'de doğdu, Fârân dağında zuhur etti."

Tûri-sînâ, Hz. Musa'nın Allah'a münâcât ettiği dağdır; Sâğîr, Hz. İsa'nın yeridir; Fârân da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] doğum yeri olan Mekke'dir.

Yine Tevrat'ta şu haber geçer:

İsmail'in annesi Hacer, Hz. İbrahim'in diğer hanımı Sâre kendisine kızınca, o da bulunduğu bölgeden ayrılmak istedi. Kendisine bir me-

---

220 Abdullah b. Selâm, İslâm'la şereflenmeden önce yahudilerin önde gelen âlimlerindendi. Müslüman olunca, Tevrat'ta geçen hüküm ve haberler konusunda gerektiğinde müracaat kaynağı olmuştur. İmam Buhârî başta olmak üzere pek çok muhaddis kendisinden hadis rivayet etmiştir. 43 (663) yılında vefat etmiştir.

221 Buhârî, Tefsîru Sûre (48), 3, Büyû, 50; Ahmed, *Müsned*, 2/174; Dârimî, Mukaddime, 2; İbn Sa'd, *Tabakat*, 1/362.

lek göründü; ona, "Ey Hacer, nereye gidiyorsun, nereden geliyorsun?" diye sordu. Hacer, "Hanımefendim Sâre'den kaçıyorum" dedi. O zaman melek kendisine şöyle dedi: "Ey Hacer, Sâre'ye geri dön; sen (kocan İbrahim'den) hamile kalacaksın ve İsmail isminde bir çocuk doğuracaksın. O, insanların göz aydınlığı olup eli herkesin üzerinde olacak; herkesin eli tevazuyla ona açılacak."

Meleğin vaat ettiği bu güzellik ve özellikler Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum Hz. İsmail ve evlatlarından başka biri için gerçekleşmemiştir. Bir asıl, parçasının şerefi ile şeref bulur. Hz. İsmail de neslinden gelen Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefiyle şereflenmiştir.

Yine Tevrat'ta şu haber geçmektedir: "Şüphesiz Allah, İbrahim'e [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: Senin İsmail hakkında yaptığın duayı kabul ettim; ona bereket verdim, onun neslinden on iki büyük zat gelecek. Ben onu (Muhammed'i s.a.v) büyük bir ümmete peygamber yapacağım."

Onların kitaplarının birinde şöyle yazar: "Her yerde övülen Muhammed'in güzelliğinden semalar ihtizaza geldi. Yeryüzü onun övgüsüyle doldu; çünkü o, ümmetini kurtarmak için zuhur etti."

İncil'de de şunlar yazılıdır: Mesîh (İsa) havârilerine dedi ki: "Ben sizi bırakıp gidiyorum, size kendi nefsinden konuşmayan, ancak kendisine vahyedileni söyleyen Faraklit gelecek!"

Faraklit, İbrânîce bir kelime olup Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ismidir. Bu kelimenin, "şefaat eden ve şefaati kabul edilen" manasına geldiği de söylenmiştir.

Şehr b. Havşeb, Yemen Himyer bölgesinde yaşamış Kâ'bel-Ahbâr'ın müslüman olmasıyla ilgili olayı şöyle anlatmıştır:

Kâ'b, nasıl müslüman olduğunu bana şöyle anlattı: "Babam, Hz. Peygamber'in ortaya çıkmasından önce, Tevrat'taki haber ve vasıflarını okuyarak onun geleceğine iman eden biriydi. Babam, insanlar içinde Tevrat'ı ve peygamberlerin kitaplarını en iyi bilendi. Bildiği hiçbir şeyi benden gizlemezdi. Vefatı yaklaştığı zaman beni yanına çağırarak dedi ki:

'Yavrum, benim bildiğim hiçbir şeyi senden gizlemediğimi bilirsin; ancak ben senden gönderilecek peygamberin vasıfları yazılı iki sayfayı gizledim. Onun gelme zamanı uzadı. Ben sana bunu haber vermeyi hoş görmedim. Ben öldükten sonra birtakım yalancı kimseler çıkıp senin onlara tâbi olmayacağından da emin değilim. Ben o iki sayfayı kitabımdan koparmıştım. Onları şu gördüğün duvardaki deliğe koyup üzerini çamurla sıvadım. Bu peygamber çıkmadan önce onlara dokunma. O ortaya çıktığında oradan al ve içindekilere bak. Şüphesiz Allah, bu sayede senin hayrını artırır.'

Babam öldüğünde benim için en sevimli şey, babamın cenaze işlerini bitirir bitirmez o iki sayfaya bakmaktı. Onları bulundukları yerden çıkarıp baktığımda içinde şunların yazılı olduğunu gördüm:

"Muhammed, Allah'ın resûlüdür [sallallahu aleyhi vesellem]. Peygamberlerin hâtemidir; ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Doğum yeri Mekke'dir. Hicret edeceği yer Taybe'dir (Medine). O, sert, kaba, çarşı pazarda yüksek sesle bağıran biri değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, aksine kendisine yapılan bir kötülüğe iyilikle karşılık verir; affeder, bağışlayıp hoş görür. Ümmeti, çok hamdeden kimselerdir; her tepenin başında ve her halde Allah'a hamdederler. Bellerine kuşak kuşanırlar. Okudukları kitapları göğüslerinde yani ezberlerindedir. Kestikleri kurbanlarının etini yerler, bundan dolayı da sevap kazanırlar. Annenin çocuğuna acıyıp merhamet ettiği gibi, birbirlerine merhamet ederler. Onlar, kıyamet günü, ümmetler içinde cennete ilk girecek ümmettir. Onlar hayırlarda en önde giden, ilâhî huzurda kabul görmüş kimselerdir. Onlar, şefaat eden ve şefaatleri kabul edilen bir ümmettir."

Kâ'bel-Ahbâr bundan sonra Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanına gelerek müslüman oldu.

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] diğer vasıfları hakkında şöyle buyurdu.

"O ümmî peygamber onlara iyi işleri emreder, onları kötülükten meneder, onlara, yahudilere haram olan iç yağı ve diğer *temiz şeyleri helâl eder;* kan, domuz eti ve diğer *pis şeyleri haram kılar."*

Bir diğer mana: Onlara faiz, rüşvet ve onların dışındaki haram şeyleri yasaklar.

İbn Cüzey demiştir ki: "Mâlikî mezhebine göre temiz olan şeyler helâllerdir; pis olan şeyler ise haramlardır. Şâfiî mezhebinin görüşü şudur: Temiz ve hoş olan şeyler, tabiatın lezzet aldığı şeylerdir; ancak haram olan şeyler bunun dışındadır; içki ve domuz eti gibi Pis olan şeyler ise pislik böceği ve akrepler gibi insan tabiatının nefret ettiği şeylerdir."

"O peygamber onlardan, kendilerine ağır gelen ağırlıklarını indirir." Bu ağırlık, İsrâiloğulları'nın dinlerinde mükellef oldukları meşakkatli şeylerdir. Onlara, günahlarına tövbe için kendilerini öldürmeleri, elbiselerinden pislenen yeri kesmeleri, kasten veya hata ile tüm öldürmelerde kısas uygulamaları emredilmişti.

"O peygamber ayrıca onların üzerlerindeki zincirleri indirir." Bu da şeriatlarının kendilerine yasak ettiği şeylerden ibarettir. Hayvanın iç yağının haram edilmesi, cumartesi günü çalışmanın yasaklanması ve benzeri şeyler buna örnektir.

"O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, yani onu düşmanlarına karşı savunup koruyan, düşmanları karşısında yanlız ve desteksiz bırakmayan *kimseler var ya ..."*

Bir diğer mana: Onu takviye ederek yücelten ve zafere erene kadar destekleyen kimseler var ya!... Ayrıca, hayatında ve vefatından sonra onun getirdiği dinin yayılması için *kendisine yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura* yani Kur'an'a *uyanlar var ya, işte onlar,* ebedî rahmete nail olarak *kurtuluşa erenlerdir."*

Bu, Hz. Musa'ya (aleyhisselâm) verilen cevabın sonudur.

Âyette, Kur'an'a "nur" dendi, çünkü o, her şeyi ile apaçık ortadadır, ayrıca başkasını aydınlatmaktadır. Yahut o, hakikatleri açıp ortaya çıkardığı için kendisine "nur" ismi verilmiştir.

156-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"* âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, azabını dilemesine bağladığı gibi, rahmetini dilemesine bağlamadı; çünkü azap, ancak Allah Teâlâ'nın dilemesiyle meydana gelir, rahmeti ise ezelî ve zâtî sıfatıdır. Azap, yüce Mevlâ'nın fiilî sıfatı olduğu için, onu dilemesine bağladı; rahmet ise böyle değildir, o zâtî sıfatlardandır. *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"* âyeti hakkında şöyle denmiştir: "Bu âyet, âsilerin kurtuluş emellerine ulaşması için bir umuttur; çünkü onlar her ne kadar itaat ehli âbid ve âriflerden değilseler de, 'şey' ile ifade edilen varlıkların kapsamına girmektedirler."[222]

İlâhî rahmetin bu geniş manasından dolayı, İblîs bile onun kapsamına girmeye çalışmıştır. Onun bu çabasını, Sehl b Abdullah-ı Tüsterî ile arasında geçen şu olaydan anlıyoruz:

Bir defasında İblîs (şeytan), Sehl hazretlerine göründüğünde, güldü, Sehl [kuddise sırruhû],

"Nasıl gülersin; sen Allah'ın rahmetinden ümidini kesmedin mi?" dedi. İblîs ona, Allah Teâlâ, *'Rahmetim her şeyi kuşatmıştır'* buyurdu; ben de o şeylerin içindeyim" dedi. Sehl, sustu; ne cevap vereyim diye biraz düşündükten sonra, âyetin devamını hatırlayarak İblîs'e,

"Fakat Allah Teâlâ, *'Ben o rahmetimi inkâr ve isyandan sakınan takva sahiplerine yazacağım'* buyurdu; o rahmet herkese ait değildir, belirli şartlara bağlanmıştır" dedi. Bunun üzerine İblîs,

"Takva kulun amelidir; rahmet ise Rabb'in sıfatıdır; Hakk'ın sıfatı kulun fiiliyle değişmez" dedi. Sehl, cevap vermekten âciz kaldı.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ona verilecek cevap şudur: İblîs, olaya farklı yönden baktı. Yani kulun fiili ile Cenâb-ı Hakk'ın fiilini birbirinden ayırdı; eğer olaya cem' yönünden (her şeyin aslında Hakk'a ait olduğu cihetinden) baksaydı; rahmeti O'nun sıfatı, takvayı da fiili görür, fiilinin sıfatını değiştirebileceğini anlardı. Aslında her şey Allah'tandır, sonuçta O'na döner. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

222 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/263 (Kahire 1999).

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bütün mahlûkat rahmet denizine dalmış durumdadır; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın onları yaratması, bu yaratılanlar hangi vasıfta olursa olsunlar, onlara bizzat rahmet etmesidir. Yaratılan her varlık, Allah Teâlâ'nın nazarı, hükmü ve terbiyesi altındadır. İlâhi kudret onlara doğrudan taalluk etmektedir. Sonra, rahmete mazhar olan mahlukatın durumu da birbirinden farklıdır. Cansız varlıklar, Allah'ın fiilî nuru içinde bulunmaktadırlar. Hayvanlar, O'nun sıfatlarının nuru içine dalmışlardır. Cinlerden, insanlardan ve meleklerden oluşan akıllılar ise, yüce Allah'ın zatının nuru içinde gark olmuşlardır. Bu kısım, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait ezelî rahmeti olup onlara rabliğini ve birliğini tanıtması yönünden özeldir. Onlar, cisim ve ona ait yönleriyle umumi rahmetin içinde bulunurken; ruh ve ruha ait şeyler yönüyle hususi rahmetin içindedirler.

Akıllı varlıklar, hususi rahmete mazhar olma konusunda da birbirinden farklıdırlar. Onların bazısı, ilâhî azameti müşahede içinde eriyip gitmiştir. Bazısı, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ve ebedîliğini müşahede içinde kendini kaybedip hayret içinde kalmıştır. Bazıları, celâl ve cemali müşahede içinde zat-ı bâri'ye âşık olup kendinden geçerek kararsız bir hale düşmüştür.

Kim rahmet makamından sıfatın aslına çıkarsa, sıfattan da zata ulaşırsa, Rahîm olan zatın nurları içinde kaybolur. Bu durumda, rahmete nazar etmekten bile fâni olacağı bir hale gelir, böylece âlemler için bir rahmet olur. Bu, Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatıdır. Çünkü o, bütün varlığı ile cümle varlığın sahibine ulaşmıştır. Bunun için Cenâb-ı Hak, kendisini bütün âleme rahmet diye tanıtarak, *"Biz seni bütün âlemlere bir rahmet olarak gönderdik"* (Enbiyâ 21/107) buyurdu.

Allah Teâlâ, umumi rahmetini bütün mahlûkata teşmil ettikten sonra, sıfatlarına ait hususi rahmetini Allah'tan başka her şeyden gönlünü çekip sadece O'na bağlanan âriflere tahsis etti. Onlar, azamet-i ilâhiye karşısında boyun eğip itaat eden, Cenâb-ı Hakk'ın üzerlerindeki rablik hakkını eda etmek için kendilerini feda eden kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Ben o rahmetimi takva sahiplerine yazacağım ..."* buyurarak onlara işaret etti."[223]

223 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/480-481.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[224] denilmiştir ki: *"Onu yazacağım"* ifadesine dikkat et. Bu, ifade, ezelî rahmetin mutlak olarak bütün varlıkları kaplamasını gerektirir. Ona değişiklik yapılması ârızî bir durumdur; sonradan olan şeyler zata ters olmaz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Buna göre, her şeyi kapsayan rahmet, umumi rahmettir. Çünkü dünyada ve ahirette hiçbir varlık bu rahmetin dışında kalamaz. Dünyada herkesin ilâhî rahmetin içinde olması şöyledir: Bütün varlıklar, yoktan var edilmiş olduklarından ve ancak ilâhî rahmetle desteklendikleri için ayakta durduklarından, hepsi ilâhî rahmetten payını almış olur. Ahirete gelince; azap görenler her ne kadar bir çeşit azap içine atılmış olsalar da, Allah'ın kudretinde o azaptan daha şiddetlisi bulunduğundan, ona atılmadıkları için ilâhî rahmetten bu yönüyle nasiplenmiş olmaktadırlar. Müttakiler için yazılan rahmet ise özel rahmettir. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, *"Onu müttakilere yazacağım"* âyeti hakkında yaptığı açıklama da bunu göstermektedir. O demiştir ki:

"Âyetin manası şudur: Onlar için yazılan rahmet, rahmetin hususi ve özel olanıdır, bütün rahmeti kapsamaz. Çünkü ilâhî rahmetin sonu yoktur. Rahmet, kendisi için bir ve sınır olmayan Rahîm'in (yüce Allah'ın) sıfatıdır. Hiçbir varlık Allah'ın kudretinden ve hikmetinden dışarı çıkamadığı gibi, rahmetinin dışına da çıkamaz."[225]

Süyûtî demiştir ki: "Âyetin manası, 'Onu ahirette müminlere tahsis edeceğim' demektir. Onun ahirette sadece müminlere tahsis edilmesi, rahmete, onun zıddı olan hiçbir şey karıştırılmadan sadece onlara lutfedilmesidir. Dünyada ise böyle değildir. Dünyada ilâhî rahmet galip olarak müminlere lutfedilmekle birlikte, umumi rahmet zâhiren kâfir olanları da içine almaktadır. Ahirette bu rahmet, zahiren onlardan çekilip alınır, fakat bu, onların ilâhî rahmetten hiç payları yok anlamına gelmez. Çünkü Allah Teâlâ'nın gazabının bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak, kâfire açıktan rahmet etmemiş olsa bile, ona sonsuz gazabıyla azap etmediği için dolaylı olarak rahmet etmiş olmaktadır."

---

224 Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı bir hâşiyedir.

225 Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/343 (İstanbul: Semerkand Yayınları 2003).

Bu açıklamanın özeti şudur: Cehennem, Cenâb-ı Hakk'ın gazabının son noktası değildir. Çünkü sonlu bir varlık, sonsuz bir şeyi tam olarak içermez. Allah'ın rahmeti dünyada kâfiri de içine almaktadır. Zira yüce Mevlâ, kâfiri inkâr ve isyanı sebebiyle hemen cezalandırmayıp kendisine mühlet vermekte ve üzerine nimetlerini yağdırmaktadır. Ona bu şekilde süre verilmesinde, kendisi için bir genişlik mevcuttur. Ayrıca, gelecekte de kötü halinden tamamen kurtulma ümidi vardır. Bu hal, yani kendisine mühlet verilen kâfirin inkâr halinden tamamen kurtulma durumu çok olmuştur. Buna göre, ona mühlet verilmesi, kendisi için her zaman bir istidraç gayesiyle olmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ona, zatından ayrılmayan mutlak rahmetiyle ezelî ve zâtî bir tecellisi olur.

İlâhî rahmet önce Cenâb-ı Hakk'ın zatından tecelli eder. Tabii bunu, ilâhî rahmetin zuhuru için sıfatların tecellisini bir an dikkati nazara almadan söylüyoruz. İlâhî azap, sıfatlardan ortaya çıkar; rahmet ise mutlak zâtî tecellinin içinde gizlidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" buyurmuştur. Allah Teâlâ azabını ilâhî iradeye bağlamışken, rahmeti için böyle bir kayıt koymamıştır."

Bu açıklamalar, Süyûtî'nin *Beyzâvî Tefsiri* üzerine yaptığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* isimli hâşiyeden alınmış ve bazı ilave açıklamalarla verilmiştir.

Bütün İnsanları İmana Davet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) bütün insanları imana davet etmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

158. ***De ki: Ey insanlar! Şüphesiz ben, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. Ondan başka ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve O'nun ümmî Peygamberi'ne iman edin. O peygamber ki Allah'a ve O'nun bütün âyetlerine inanır. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki*: Ey insanlar! *Şüphesiz ben*, siyah-beyaz, Arap-Acem, insan-cin *hepinize Allah'ın gönderdiği peygamberiyim*."

Allah Teâlâ, bütün insanları kapsayan bu umumi daveti Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] has kılmıştır; halbuki önceki peygamberler ancak kendi kavimlerine gönderilmişlerdir.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Ey peygamberim, insanları göklerin ve yerin sahibi olan, onlarda dilediği gibi tasarrufta bulunan Allah Teâlâ'ya çağır. Ondan başka ilâh yoktur*. Kim bütün bunlara sahipse gerçek ilâh o olur, başkası değil. *O*, kudreti her şeye yettiği ve emri her şeye geçtiği için *diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve O'nun ümmî Peygamberi'ne iman edin. O peygamber ki Allah'a ve O'nun bütün âyetlerine inanır*. Yani, o peygamber, kendisine indirilenlere ve kendisinden önceki peygamberlere indirilen bütün kitap ve vahiylere iman eder. Siz de *ona uyun ki* hak ve *doğru yolu bulasınız*."

Cenâb-ı Hak, hidayeti bulma ümidini iki şeye bağladı. Bunların biri iman, diğeri itaattir. Çünkü kim, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman eder fakat getirdiği dine sarılarak kendisine tâbi olmazsa o kimse dalâlet yollarında kalır ve sapıklardan sayılır. Bu açıklama Beyzâvî aittir.

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir mürid, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmaktan uzak kalamaz, çünkü Cenâb-ı Hak, "*Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız*" buyurmuştur. Hidayetin sonu yoktur;

çünkü kulluk edebi rubûbiyyet edebiyle iç içedir. Allah Teâlâ'nın Rab olarak azametini müşahede mertebelerinde yükselmenin bir sonu olmadığı gibi, kulluk edebinin de bir sonu yoktur. Yüce Mevlâ'ya karşı edebin nasıl olacağı da ancak Resûlullah'ın öğretmesiyle bilinir. Kul, ne kadar irfan sahibi olursa olsun, hangi makama yükselirse yükselsin Resûl-i Ekrem'in aracılığı ve rehberliği hiçbir zaman ortadan kalkmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hidâyet Yolunda Rehber Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yine İsrâiloğulları'ndan bahsetmeye dönerek şöyle buyurdu:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. ***Musa'nın kavminden (insanları) hak yola sevkeden ve hak üzere âdil davranan bir topluluk vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa'nın kavminden,* yani İsrâiloğulları'ndan, insanları hak sözle veya hak üzere bulunarak *doğru yola sevkeden bir topluluk olmuştur.*" Onlar, başkaları buzağıya taparak fitneye düştüklerinde dinlerinde sabit kalan ve Tevrat'ı hiç değiştirmeden ona sımsıkı sarılan âlimlerdir. Yahut bu topluluktan maksat, İsrâiloğulları'ndan Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman eden kimselerdir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar,* hüküm ve kararlarında *hak ile hüküm veriyorlardı.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Kur'an'da devamlı yaptığı gibi önce, İsrâiloğulları'ndan inkâr ve isyan edenleri zikretti, sonra onların zıddı olan kimselere değindi. Böylece şuna dikkat çekildi: Bu âlemde hayırla şer mücadelesi, hak ile bâtıl çekişmesi her devirde süregelen bir iştir."[226]

---

226 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/363.

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her ümmetin içinde, her asırda salih bir topluluk bulunur. Onlar insanlara basiret üzere, ilim ve hikmetle hakkı gösterir ve onları Allah'a davet ederler. Onların bir kısmı, insanları dinin hükümleriyle zâhirlerini güzelleştirmeye sevkeder; bunlar müttaki âlimlerdir. Onların bir kısmı da insanları, hakikatlerle sırlarını ve iç âlemlerini aydınlatmaya sevkeder; bunlar da marifetullahı elde etmiş, velâyet mertebesine ulaşmış sûfîlerdir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'nın On İki Kabileye Ayrılması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًاۜ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ
اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ
اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ
الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. ***Biz İsrâiloğulları'nı on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, "Asânı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar akmaya başladı. Her kabile içeceği yeri bildi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik; "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin" dedik. Onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz İsrâiloğulları'nı grup grup on iki kabileye ayırdık.* Her kabile, müstakil bir topluluktu. *Kavmi,* Tîh çölünde *kendisinden su isteyince, Musa'ya, 'Asânı taşa vur' diye vahyettik;* o da vurunca, *ondan on iki pınar akmaya başladı."*

Âyette Allah Teâlâ, "Asânı vur!" diye vahyettikten sonra, onun vurduğunu zikretmeden, suyun aktığını belirtmiştir. Bunun hikmeti şudur: Hz. Musa [aleyhisselâm] verilen emre uymakta hiç gecikmeden derhal istenileni yaptı. Bir de onun taşa vurması, bu işin meydana gelmesi için asıl müessir değildir; o sadece üzerinde ilâhî hikmetin cereyan ettiği bir sebeptir; olan iş ancak ilâhî kudretle olmuştur.

"Her kabile içeceği yeri bildi. Sonra, onları sıcaktan korumak için *üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik ve kendilerine, 'Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin' dedik. Fakat onlar emirlerimizi dinlememekle bize değil kendilerine zulmediyorlardı."*

Bu âyetin açıklaması Bakara sûresinin 60. âyetini tefsir ederken geçti. Âyetin tasavvufî işaretleri için de oraya bakılabilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا
حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٔاتِكُمْ سَنَزِيدُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ
لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

161. ***O vakit kendilerine denilmişti ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, oranın nimetlerinden dilediğiniz gibi yiyin. "Hıtta (Bizi bağışla) deyin ve kapısından secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ihsanımızı daha da artıracağız.***

162. ***Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmeleri sebebiyle üzerlerine gökten bir azap gönderdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın, bir vakit İsrâiloğulları'na denilmişti ki: Şu şehirde,* yani Kudüs'te Beytülmakdis'te *yerleşin, oranın nimetlerinden dilediğiniz gibi yiyin. Şehre girerken, 'hıtta' yani, 'Rabbimiz, bizi bağışla!' deyin ve kapısından* hürmet için secde *ederek girin ki geçmiş hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ihsanımızı daha da artıracağız."*

Allah Teâlâ onlara mağfiretini ve ihsanlarını artırmayı vaat etti. Âyette, hataların affedilmesi, verilen emri yapmaya bağlanmışken, ihsanın artırılması müstakil olarak zikredilmiş ve bununla, onun sırf ilâhî bir ihsan olup verilen emre uymanın karşılığı olmadığına işaret edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler."* "Hıtta; bizi affet" yerine, "Hınta; buğday" dediler; hıttayı hınta anladılar (yahut bilerek böyle söylediler).

Cenâb-ı Hak, bu edep dışı davranışlarının sonucunu şöyle haber veriyor: *"Biz de zulmetmeleri sebebiyle üzerlerine gökten bir azap gönderdik."* Bu âyetin açıklaması ve tasavvufî işaretleri de Bakara sûresinde geçmişti. Bakara sûresinin 58. âyetinin tefsirine bakınız.[227]

İsrâiloğulları'ndan Maymuna Çevrilenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın cumartesi yasağını çiğnemelerini ve bu yüzden başlarına geleni zikrederek şöyle buyurdu:

---

227 Müfessir İbn Acîbe, bundan sonra "Tembih" başlığı ile bir durumu izah etmektedir. Konu, benzer olayları anlatan âyetin farklı ifadelerle zikredilmesidir. Bunu tercümeye yansıtmadık. Ancak dikkat çekilen nokta önemli olup özeti şudur: Kur'ân-ı Hakîm'de, tekrar edilen her kelime, ayrı bir hikmet ve mana taşır. İyi incelenirse bu anlaşılır. Bir kıssanın değişik âyetlerde değişik lafızlarda anlatılması, hikmetlidir; hepsi ayrı mana, farklı incelik ve değişik uyarılar taşır (Mütercim).

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۘ اِذْ يَعْدُونَ فِي
السَّبْتِ اِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَۙ
لَا تَأْتِيهِمْۚ كَذٰلِكَۚ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ
مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماًۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَدِيداًۜ قَالُوا مَعْذِرَةً
اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٓ اَنْجَيْنَا الَّذِينَ
يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ وَاَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـٔيسٍ بِمَا كَانُوا
يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾

163. ***Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi günü*** *(için konan balık avlanma yasağını çiğneyip)* ***haddi aşıyordu. Cumartesi günlerinde balıklar suyun üzerine çıkarak onlara*** *(yakın yerlere)* ***geliyor, cumartesi dışında gelmiyorlardı. İşte biz, yoldan çıkmaları sebebiyle onları bu şekilde imtihan ediyorduk.***

164. ***İçlerinden bir topluluk, "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. Öğüt verenler de, "Biz bunu Rabb'inize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle yapıyoruz" dediler.***

165. ***Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten menedenleri kurtardık,*** *(isyana dalarak)* ***zulmedenleri ise yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle şiddetli bir azaba uğrattık.***

166. ***Kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyip haddi aştıklarında, onlara, "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Resûlüm, o yahudilere deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor!"*

Buradaki soru, geçmişte dedelerinin yaptığı ve kendilerinin bildiği isyanları onlara ikrar ettirmek ve kendilerini kınamak için yöneltilecek bir sorudur. Bu isyanlar, ancak bir bilenin öğretmesiyle veya vahiyle bilinecek şeylerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kimseden ders almadığını ve ümmî olduğunu yakînen biliyorlardı. Bu durumda onun, geçmişteki olaylardan haber vermesi bir mucize ve onların aleyhine bir delildir.

Âyette anlatılan şehir "Eyle" kasabasıdır. Burası, Medyen ile Tûr dağı arasında deniz kenarında bir yerdir. Bu şehrin, Medyen veya Taberiye olduğu da söylenmiştir.

Âyet, onların yaptığı isyanı şöyle anlatıyor: *"Onlar,* cumartesi yasağı hakkında *haddi aşıyorlardı."* Yani onlar cumartesi günü konan avlanmaya ilişkin Allah'ın yasağını çiğniyorlardı. Onlara cumartesi günü balık avlamak haram kılınıp o gün ibadete tahsis edilmişti.

Onların bu emri çiğneme sebebi şuydu: *"Cumartesi günü olunca balıklar, suyun üzerine çıkıp onlara yakın yerlere geliyordu, cumartesi dışında ise gelmiyor,* tam aksine denizin içine doğru dalıp gidiyorlardı." Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"İşte biz, yoldan çıkmaları sebebiyle onları bu şekilde şiddetli bir bela ile imtihan ediyorduk."*

İsrâiloğulları av yasağı karşısında üç gruba ayrıldı: Bir grup, cumartesi balık avlayarak emre isyan etti. Bir grup, bunu yapanları nehyetti ve onlardan uzaklaştı. Diğer bir grup da sükût edip yasağı işleyenleri kendi hallerine bıraktı; onları nehyetmedikleri gibi kendileri isyan da etmediler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "O vakit, *içlerinden bir topluluk,* nehyedenlerin ayrıldığını ve âsilerin azgınlığını görünce, onlara, *'Allah'ın* yıldırımla öldürüp *helâk edeceği yahut* ahirette *şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?' dediler."* Bunu diyenler, yasak emrine itaat etmeyenleri sakındırmayan ve kendileri de isyan etmeyen kimselerdi.

"Öğüt verenler de, 'Biz Rabb'iniz Allah Teâlâ'ya mazeret beyan edelim, kötülüğü nehiyde ihmalkârlık etmeyelim *diye ve bir de belki isyandan sakınıp çekinirler ümidiyle kendilerini bu işten nehyediyoruz' dediler."* Çünkü onlardan ümidi kesmek ancak helâk edilmeleri durumunda olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutup terkedince, biz de kötülükten menedenleri kurtardık.* Kötü alışkanlıklarına devam edenleri ve Allah'ın emrine muhalefet ederek *zulmedenleri ise yapmakta oldukları kötü işleri sebebiyle şiddetli bir azaba uğrattık."*

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Yapılan isyanlara sükût eden gruba ne yapıldığını bilmiyorum."

İkrime ise şöyle demiştir: "Onlar helâk edilmedi; çünkü isyan edenlerin işlerini kötü gördüler." İbn Abbas daha sonra bu görüşe dönerek, onu güzel bulmuştur. Çünkü kötülükleri nehyeden bir grup bulunduğu zaman, yapılan kötü işleri çirkin görmek de cemiyette onların değişmesine yardımcı olur. Kötülükten menetmek farz-ı kifâye bir iştir; onu bazı insanlar yapınca diğerlerinden görev düşer.

Cenâb-ı Hak, onlara verilen cezayı şöyle belirtti: *"Kendilerine yasak edilen şeylere karşı kibirlenip haddi aştıklarında onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik."*

Beyzâvî demiştir ki: "Onlara, 'Olun!' dedik, âyetindeki hitap şu âyetteki gibidir: *'Biz bir şeyin olmasını irade ettiğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'Ol' demektir; o da hemen oluverir'* (Nahl 16/40). Âyetin zâhirî ifadesinden şu anlaşılıyor: Allah Teâlâ onlara önce şiddetli şekilde azap etti, onlar bundan sonra haddi aştıklarında kendilerini maymun ve domuza çevirdi. İkinci âyetin birinci âyet için bir tekit ve açıklama olması da mümkündür."[228]

Rivayet edildiğine göre, isyana dalanları nehyedenler, haddi aşanların öğüt almasından ümitlerini kesince, onlarla aynı mekânda oturmayı hoş görmediler ve şehri bir duvarla ikiye böldüler, ortasına da bir kapı koydular. Bir sabah, haddi aşanlardan hiç kimsenin kendi taraflarına

228 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/365.

geçmediğini gördüler; "Bunlarda bir durum var!" diyerek içeri girdiklerinde karşılarında birtakım maymunlar gördüler. Onlardan hangisinin kendi yakınları olduğunu bilemediler, fakat maymun sûretindekiler onları tanıdı, kendi yakınlarına gelip elbiselerini koklayama ve ağlayarak etraflarında dönmeye başladılar. Bundan üç gün sonra öldüler.[229]

163-166. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mesh (değişme), üç kısımdır: Bunlar, maddi bedenlerin değişmesi, kalplerin değişmesi ve ruhların değişmesidir. Bedenlerin değişmesi, İsrâiloğulları'nın başına gelen durumdur. Böyle bir halin bu ümmet-i Muhammed'den kaldırıldığı söylenmiştir. Sahih olan görüş, ahir zamanda onun bu ümmet içinde de gerçekleşeceğidir.

Kalplerin değişmesi, günahlara dalmak ve isyanda ısrar etmekle meydana gelir. Bunun alameti, ufak bir isyanda bile kalbin ferahlayıp sevinmesi, kaçırdığı itaat ve iyiliklere karşı hiç üzüntü duymamasıdır.

Ruhların değişmesi, şehvetlere dalmak ve maddi şeylere bağlanıp kalmakla gerçekleşir. Yahut bu durum, kalpte kalın perdelerin oluşmasıyla ve ruhun âlemlerin Rabb'inin müşahedesinden mahrum kalıp maddi sebep ve engellere bağlanmasıyla oluşur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'nın Dünyadaki Cezaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın dünyadaki cezalarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِؕ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

229 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/578-591; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/365; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 5/1601-1602.

167. ***O vakit Rabb'in, kıyamet gününe kadar onlara** (İsrâiloğulları'na) **en kötü azabı tattıracak kimseleri göndereceğini bildirdi. Şüphesiz Rabb'in, cezası çok süratli olandır ve O, aynı zamanda çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın o vakti, Rabb'in,* şehadet âleminde (dünyada) *şunu bildirdi: Kıyamet gününe kadar onlara* yani İsrâiloğulları'na, onları zillete düşürmek ve cizyeye bağlamak gibi *en kötü azabı tattıracak kimseleri göndereceğim."*

Gerçekten Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'dan [aleyhisselâm] sonra İsrâiloğulları'nın üzerine Buhtunnasr'ı gönderdi. O, yurtlarını harap etti, eli silah tutup savaşanlarını öldürdü, kadınlarını ve çocuklarını esir aldı; geri kalanları da cizyeye bağladı. Onlar bu cizyeyi Mecûsîler'e ödüyorlardı. Bu durum Allah Teâlâ'nın peygamberimiz Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] gönderene kadar devam etti. Resûlullah, Kurayza, Benî Nadîr ve Hayber yahudilerine icap edeni yaptı, gereken cezayı verdi. Sonra Cenâb-ı Hak onların üzerine cizye yükünü yükledi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz Rabb'in, cezası çok süratli olandır.* Bunun için onları dünyada cezalandırmış oldu. O, tövbe eden ve inananlar için *çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

167. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların zillet ve horluk içine düşmelerinin sebebi, hakka muhalif işlere dalmak ve düşmanlık etmektir. Onların bu hali zürriyetlerine de sirayet eder ve bu etki bazıları için kıyamete kadar devam eder. Yeni nesiller, öncekilerin isyan ve inkârını devam ettirir.

İnsanların izzete, hürmete ve emniyete ulaşmalarının sebebi, taat, tâzim ve ihsandır. Bu sıfatlar, insanların gelecek nesillerine de sirayet eder ve bu kıyamete kadar devam eder. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, salih dedelerinin bereketiyle onların torunlarını da kötü hallerden korur.

Tâbiîn'den biri, bir mecliste ahir zamanda olacak fitne ve fesatları hatırlatınca, içlerinden biri, "Keşke kısır olsaydım yahut evlenmeseydim (o zamana ulaşacak neslim olmasaydı!)" dedi. O zaman içlerinden daha yaşlı olan biri ona, "Sana, Allah Teâlâ'nın senden sonraki neslini koruyacağı şeyi haber vereyim mi?" diye sordu, o da, "Evet, söyle!" deyince, yaşlı zat şöyle dedi: "Bunun yolu şu âyete göre amel etmektir: Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz kimseler bırakacak olanlar, Allah'tan korksunlar ve doğru söylesinler'" (Nisâ 4/9).

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudilerin Allah'ın Âyetlerini Dünya Menfaatine Satmaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yahudilerin durumunu haber vererek şöyle buyurdu:

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَماً مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ
وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ
بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَاْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ
سَيُغْفَرُ لَنَاۚ وَاِنْ يَاْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَاْخُذُوهُۜ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ
الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِۜ وَالدَّارُ
الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ
بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۜ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

168. ***Onları (yahudileri) yeryüzünde birçok fırkaya ayırdık. Onlardan bazıları salih kimselerdir; içlerinde böyle olmayanlar da vardır. Onları, belki (hakka) dönerler diye iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.***

169. ***Onların ardından kitaba (Tevrat'a) vâris olan bir nesil geldi. Onlar, şu değersiz dünya malını alıyor ve "(Nasıl olsa) Bağışlanacağız" diyorlar. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, onlardan kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair söz alınmadı mı? Halbuki onlar kitapta yazılı şeyleri okudular. Ahiret yurdu takva sahipleri için daha hayırlıdır. Düşünüp de gerçeği anlamayacak mısınız?***

170. ***Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, hiç şüphesiz biz, ıslaha çalışanların mükâfatını zayi etmeyiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O yahudileri yeryüzünde birçok fırkaya ayırdık."*

Her beldede onlardan bir fırka bulunur. Onların yerleşecekleri bir bölge ve yerleri yoktur. Bu, onların zilletini tamamlamak için verilmiş bir cezadır. Onlar hep zillet içinde kalsınlar ki kendileri için asla bir şevket (devlet, izzet) olmasın.

"Onlardan bazıları salih kimselerdir." Bunlar, Tevrat'a sımsıkı sarılan, onu tahrif etmeyen ve fırkalara ayrılmayan kimselerdir. Yahut onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] onun zamanında ve daha sonra iman edenlerdir.

"Onların içinde böyle salih olmayanlar da vardır." Onlar, yahudilerin kâfir ve fâsık olanlarıdır. *"Biz onları, belki* içinde bulundukları gafletten uyanıp hak *dine dönerler diye, iyilik ve kötülüklerle, nimet ve mihnetle imtihan ettik."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor. *"Onların ardından kitaba* yani Tevrat'a *vâris olan bir nesil geldi."* Burada kastedilenler, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dönemine yetişen kimselerdir.

"Onlar, Tevrat'ı okuyor ve onda olan bilgilerle kalıyorlar ve *şu değersiz dünya malından* haksız yere *alıyorlardı.* Bu aldıkları, hükümlerinde ve ilâhî kelâmı değiştirmeye karşılık aldıkları rüşvettir.

"Onlar, bunları yapıyor, peşinden de ahmakça bir bir aldanışla, *'Biz affedileceğiz;* Allah sizi bundan dolayı hesaba çekmez!' *diyorlar. Eğer onlara, ona benzer bir şey gelse onu da alırlar;* yine affedileceklerini umarlar, günahta ısrar ederler, aynı işe tekrar dönerler, ondan tövbe etmezler."

Cenâb-ı Hak onlara şunu soruyor: *"Peki, onlardan kitapta* yani Tevrat'ta *Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair söz alınmadı mı?"* Bu onların, "Biz affedileceğiz" sözlerini bir yalanlamadır. Âyetin amacı, onların tövbe etmeden kesin affedilecekleri şeklindeki sözlerinden dolayı kendilerini kınamak, bunun Allah'a bir iftira olduğunu göstermek ve kitapta Allah'a verdikleri sözden döndüklerini haber vermektir.

"Halbuki onlar, kitapta yazılı olan şeyleri okudular, kendilerinden alınan sözleri bildiler, sonra da Allah'a karşı cüret gösterip isyan ettiler. *Ahiret yurdu takva sahipleri için, onların aldığı fâni şeylerden daha hayırlıdır. Düşünüp de gerçeği anlamayacak mısınız?* "Eğer onlar akıllarını kullansalardı bu gerçeği bilirler, sevap yurdundaki ebedî ve büyük nimetleri bırakıp yerine kendilerini azaba götürecek adi, basit, değersiz şeyleri almazlardı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kitaba* yani Tevrat'a *sımsıkı sarılıp* kendilerine farz kılınan *namazı dosdoğru kılanlar var ya, biz onların içinde ıslaha çalışanların mükâfatını zayi etmeyiz."* Bunlar, İslâm dini zuhur etmeden önce ölen Ehl-i kitap'tır.

Bir diğer mana: Onlardan Kur'an'a sımsıkı sarılan, müslümanlarla birlikte namazı kılan kimseler var ya, biz, ıslaha çalışan kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz.

168-170. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir milletin ülkelerde bölük pörçük dağılması, zillet ve hakirlik içinde olursa, bu, ilâhî emre muhalefetin ve isyanın uğursuzluğudur. Eğer bu, izzet ve hürmeti muhafazayla birlikte gerçekleşiyorsa zararı yoktur. Bazan gruplar halinde değişik beldelere gitmek, hayır ve bereket gayesiyle olur. Allah Teâlâ bir beldeyi, hayırlı bir neslin oraya gelmesiyle

bereketlendirmek ister; salihlerin, âlimlerin ve Ehl-i beyt'in evlatlarının değişik beldelere gitmesi böyledir.

"Biz onları belki hakka dönerler diye iyilik ve kötülükle imtihan ettik" âyetinden şu sonuç çıkar: Kul, genişlik veya darlık, bütün hallerinde yüce Allah'a dönmekle memurdur. Kul, genişlik halinde hamd ve şükürle, sıkıntılı anında da ilâhî tecelliye teslimiyet ve sabır ile Rabb'ine dönmelidir.

"Nasıl olsa affedileceğiz" âyetinden işaret yoluyla şu sonucu çıkarabiliriz: Kim, tövbe akdini sağlam yapar ve günahta ısrarı terkederse, onun geçmiş günahları affedilir.

"Kitapta kendilerinden (hakkı ayakta tutma konusunda) söz alınmadı mı?" âyetinde, kötü işlere bulaşan âlimler için bir sakındırma vardır.

"Kitaba sımsıkı sarılanlar ..." âyetine şu mana da verilmiştir: Kitabın zâhirî hükümlerine sımsıkı sarılan ve bedenî namazı kılanlar var ya, biz, ıslaha çalışan bu kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz; onları, kitabını sağ tarafından alan cennetlik müminlerle birlikte mükâfatlandırırız. Kitabın (Kur'an'ın) zâhiriyle birlikte bâtınî hükümlerine sımsıkı sarılan ve kalbi sürekli gayb âleminde ilâhî huzura bağlamak olan kalbî namazı kılan ârifler var ya, biz kalplerini ıslah eden bu kimselerin ecrini zayi etmeyiz. Bu mükâfat, peygamberlerin huzurunda mukarrebîn velilerle birlikte âlemlerin Rabb'ini müşahede etmektir. Allah Teâlâ bizleri de onların zümresinden eylesin. Âmin.

Yahudilerin Zorla İtaate Getirilişi

Cenâb-ı Hak, kitaba gönül hoşluğu ile sarılan kimseleri zikrettikten sonra, yahudilerin seleflerinden (önceki atalarından) kitaba (Tevrat'a) istemeyerek sarılanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا
مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171. ***Hani bir zamanlar dağı İsrâiloğulları'nın üzerine gölge gibi kaldırdık da üzerlerine düşecek sandılar. Onlara, "Size verdiğimi (kitabı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın ki korunasınız" dedik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, hatırla, *hani bir zamanlar dağı yerinden söküp İsrâiloğulları'nın üzerine gölge gibi kaldırdık da üzerlerine düşecek sandılar.*" Yani isyanları sebebiyle onun üzerlerine düşeceğine yakînen inandılar. Çünkü dağ havada durmaz. Zaten onlar dağın üzerlerine yıkılmasıyla korkutulmuşlardı. Durum, zan ile ifade edildi, zira onlar başlarına yıkılacağını zannettiklerinde olay fiilen gerçekleşmemişti.

Dağın üzerlerine kaldırılmasının sebebi şuydu: İsrâiloğulları, Tevrat'ın hükümleri ağır diye onu kabul etmeyip uygulamadan kaçındılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dağı üzerlerine kaldırdı ve onlara,

"Eğer Tevrat'taki hükümleri kabul ederseniz ne âla, yoksa dağ üzerinize kapanacak!" dendi. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"*Dağı üzerlerine kaldırdığımızda, kendilerine şöyle dedik: Onun hükümlerini kuvvetle alın, içindeki emirleri hatırlayın*, onunla amel edin, unutan kimse gibi onu terketmeyin. *Böyle yapın ki* çirkin amellerden ve kötü ahlâktan *korunmuş olun!*"

171. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kendisine yapılan lutuf ve ihsanları görüp Allah'a gönül hoşluğu ile boyun eğmezse imtihan zincirleri ile (acı olaylarla) zorla boyun eğdirilir. Geçekten yüce Allah, zincirlere bağlanarak zorla cennete götürülen bir kavmin haline taaccüp etmektedir.[230]

---

230 Son cümle bir hadiste geçmektedir. Hadis için bk. Buhârî, Cihad, 144; Ebû Davud, Cihad, 114; Ahmed, *Müsned*, 2/302, 406.

Elest Bezminde Yüce Allah ile Yapılan Sözleşme

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'yla yapılan özel sözleşmeyi zikrettikten sonra, bütün insanlarla yapılan ilâhî sözleşmeyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَن۪ٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ
عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَۙ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ
اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

172. ***Hani Rabb'in âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp onları kendilerine şahit tutarak, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sormuştu. Onlar da, "Elbette,*** *(sen bizim Rabbimiz'sin);* ***şâhit olduk" dediler. Bunu, kıyamet gününde, "Biz bundan habersizdik" demeyesiniz diye yaptık.***

173. ***Yahut, "Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik*** *(onların izinden gittik);* ***bâtıla dalanların yüzünden bizi helâk mi edeceksin?" dememeniz için böyle yaptık.***

174. ***Biz âyetlerimizi bu şekilde genişçe açıklıyoruz ki belki*** *(taklidi bırakıp hakikate)* ***dönerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın! Bir vakit Rabb'in âdemoğullarından yani onların bellerinden zürriyetlerini alıp çıkarttı."* Bu şöyle oldu:

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i (aleyhisselâm) yaratıp cennetten dünyaya indirdikten sonra sulbünden çocuklarının ruhlarını çıkarttı. Onları, asır

asır doğum sırasına göre, zerreler şeklinde birbirinin sulbünden çıkardı. O zaman Âdem [aleyhisselâm] Numan dağında idi. Burası, Arafat'ın karşısındaki bir dağdır. Onları çıkarttığında kendilerine,

"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sordu. Onların hepsi ikrar ederek, *"Elbette, sen bizim Rabbimiz'sin; biz kendimiz hakkında buna şahit olduk"* dediler. Çünkü o zaman bütün ruhlar, fıtrat (yaratılıştaki temiz hal) üzere, hakikati bilir ve idrak eder vaziyette bulunuyordu. Ruhlar, bu beden kalıbıyla birleşince, bu şehadeti unuttu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, insanlara bu sözleşmeyi hatırlatacak peygamberler gönderdi. Onu kabul eden kurtuldu; inkâr eden helâk oldu.

Bunun temsil yoluyla bir anlatım olması da muhtemeldir. Zürriyetlerin belden çıkarılması, onların dünyada yaratılmalarıdır. Allah'ın rabliğine şahitlik etmelerinin manası şudur: Allah Teâlâ, âdemoğlunun önüne, rabliğini ispat eden delilleri koydu. Akılları onun hak olduğuna şahitlik etti. Böylece Allah onları sanki nefislerine karşı şahit tutup, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" dedi; onlar da hal lisanıyla, "Sen bizim Rabbimiz'sin" dediler.

Birinci görüş daha sahihtir; çünkü bu konuda mütevâtir derecesinde rivayetler gelmiştir.

Âyetteki, "Şahit olduk" kısmı, ruhların cevabının devamı ve tamamlayıcısıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini gerçek manada anladıklarını ifade etmek ve şahitliklerini bu şekilde yerine getirmektir. Bunun için okunuşta, "şehidnâ" kelimesinin üzerinde durmak gerekir. Bazıları, "Şahit olduk" sözünün Allah Teâlâ'ya veya meleklere ait olduğunu söyleyerek âyette, "belâ" üzerinde durulmasını gerekli görmüşlerse de bu görüş zayıftır.

Cenâb-ı Hak, bu işin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Bunu, kıyamet gününde, 'Biz bundan habersizdik' demeyesiniz yahut, 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik; tabii olarak kendilerine uyduk. Şimdi *bâtıla dalanların,* yani şirki tesis ederek hakkı iptal etmeye kalkışan babalarımızın *yüzünden bizi helâk mi edeceksin?' dememeniz için böyle yaptık."*

Âyette, delili tamamlayacak bazı sözler üstü kapalı geçilmiştir. Onlarla birlikte mana şöyle olur:

"Biz sizinle bu sözleşmeyi ruhlar âleminde yaptık. Onu dünya âleminde yenileyecek peygamberleri gönderdik. Bunu, 'Biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye yaptık." Şu âyetler de bunu göstermektedir:

"Biz peygamber göndermedikçe azap edici değiliz" (İsrâ 17/15).

"İnsanların Allah'a karşı bir delili ve mazereti olmasın diye biz, müjdeleyici ve korkucu olarak peygamberler gönderdik" (Nisâ 4/165).

Delilin ortaya konması için, sırf ruhların şahitliği yeterli değildir; çünkü ruhlar madde âlemine girdiklerinde, bu ahdi unuttu; onu ancak kendilerine bu sözleşmeyi hatırlatacak bir delil ile hatırladı. Bu delil peygamberlerdir.

Beyzâvî demiştir ki: "Burada bu sözün zikredilmesinin maksadı ve hikmeti şudur: Yahudileri kendileriyle yapılan özel mîsakı korumakla yükümlü tuttuktan sonra, umumi mîsakın gereğini yerine getirmek yükümlü tutmak, naklî ve aklî delilerle onlara karşı delil getirmek, kendilerini taklitten menetmek, onları tefekküre ve delilleri incelemeye sevketmek. Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurmuştur: *"Biz,* bu şekilde, vahdâniyetimize delil olan naklî ve aklî *âyetleri genişçe açıklıyoruz ki* körü körüne taklitten ve bâtıla uymaktan hakka *dönsünler."*

172-174. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ruhlardan kendisini tanımak ve birliğini ikrar etmek konusunda iki defa söz aldı. Biri varlıkların zuhurundan önce, diğeri de zuhurundan sonradır. Önce, ruhlarla, rabliğini tanımaları konusunda sözleşme yaptı; ikinci olarak da kulluk edeplerini yerine getirmelerinin yanı sıra önceki ahdi yenilemek için sözleşme yaptı.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ ruhlardan ilk olarak, mahlûkatın kaderlerini yazmadan önce söz aldı. Bu, göklerin ve yerin yaratılmasından 50.000 sene önce oldu. Sonra ikinci olarak, maddi âlemde zuhurundan sonra nefislerden söz aldı. Nitekim âyet ve hadisler bu konuya dikkat çekmiştir."

İbnü'l-Fârız (rahmetullahi aleyh), *Kasîde-i Tâiyye*'sinde der ki: "Söz verdiğim andan beri, önceki ahdime hiç halel gelmedi. Sonraki sözleşmem de gevşeklik ve bozulmadan uzak oldu."

Kâşânî bu beyitleri açıklarken demiştir ki: "İbnü'l-Fârız'ın, önceki ahidle kastettiği, Allah Teâlâ'nın 'Âdemü'l-kebîr' denilen en büyük ruhun sulbünden çıkarılan insanî ruhlarla yaptığı sözleşmedir. Bu sözleşme, ruh bedene intikalinden önce misal âleminde olmuştur. O, Rabb'i ile kulu arasında bir muhabbet sözleşmesidir. *'Hani o vakit Rabb'in âdemoğullarının sulbünden zürriyetini çıkarıp almıştı...'* âyetindeki anlaşma budur. Sonraki sözleşme ile anlatılan ise ruhların peygamberler vasıtasıyla yaptıkları sözleşmedir. Bu, İslâm'a girme sözleşmesi olup ruhlar bedenlere intikal ettikten sonra gerçekleşmiştir. İkinci sözleşme, birinci sözleşme için bir tekittir ve rubûbiyyet hükümlerine sımsıkı sarılarak onu kuvvetlendirmedir."[231]

Yukarıda anlatılanların özeti şudur: Ruhlarla üç defa sözleşme yapılmıştır. Birinci sözleşme ruhlarla, onlar şekil ve misal durumundan soyut haldeyken yapılan sözleşme olup bu, dille söyleme şeklinde değil, nefislerin ikrarı şeklinde gerçekleşmiştir. İkinci sözleşme ise ruhlar ilâhî ilimden varlık âlemine zuhur ettikten ve bizzat vücut sahibi olduktan sonra olmuştur. Bu durumda ruh, zâtî bir vücuda sahip olmuş, kendisine görme, işitme, konuşma ve diğer özellikler verilmiştir. Bu sözleşme misal âleminde olmuş ve karşılıklı konuşma şeklinde gerçekleşmiştir. Ruhun, yüce Rabb'inin tecellisini görmesi, hitabını işitmesi ve sorusuna cevap vermesi için böyle olmuş, o zaman ruh, Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini diliyle ikrar etmiştir. Âyetin zâhirinin gerektirdiği durum budur.

Dünya âleminde peygamberler vasıtasıyla yapılan sözleşmeye gelince, o ancak önceki iki ahdi bir hatırlatma ve onları yenilemedir. Bu aynı zamanda, insana karşı delilin ortaya konmasıdır. Bu durumda delilin ortaya konması için bunun önceki iki sözleşmeyle birleştirilmesi gerekmektedir. Bu konu daha önce geçmişti.

---

231 Kâşânî, *Keşfü Vücûhi'l-Gur li-Meânî Nazmi'd-Dür (Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız)*, s. 63 (Beyrut 2005).

Yaratılan varlıklar üç çeşit vücuda sahiptir: Bunlar şunlardır: 1. İlmî vücut, 2. Hayâlî-misalî vücut, 3. Maddî-hissî vücuttur.[232] Yüce Allah, her birinden tek tek söz almıştır. Bu sözleşme ilk ikisinde vasıtasız olarak doğrudan, üçüncüde ise peygamberler vasıtasıyla olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Verdiği Sözü Bozanın Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, ilâhî ahdi öğrendikten sonra onu bozmanın vebalini ve âkıbetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذ۪ٓي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ
مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ
هَوٰيهُۚ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْۜ ذٰلِكَ
مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
﴿١٧٦﴾ سَٓاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ
﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَد۪يۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

175. ***Onlara, kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizden yüz çevirip uzaklaştı, şeytan onun peşine düşüp kendisine tâbi etti. Sonunda o, azgınlardan oldu.***

---

232 İbn Acîbe (rahmetullahi aleyh), varlıkların vücut mertebelerini başka bir eserinde şöyle açıklamıştır: Aslî ezelî vücut: Bu, varlığın ilâhî ilimde var olup henüz yaratılış âlemine intikal etmediği halidir. O âleme, "emir âlemi", "gayb âlemi" ve "ceberût âlemi" de denir. İkinci safha, yaratılış âlemine geliş safhasıdır. Bu, ceberût denizinden kaynayan ilâhî nurun tecellisi ile ilâhî ilimdeki varlığın varlık âlemine dahil olmasıdır. Bu âleme, "şehadet" ve "halk âlemi" denir. Ona "melekût âlemi" diyenler de olmuştur. Bir diğer safha, vehmî vücut safhasıdır. Bu, varlığın Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve cemal tecellilerinin zuhuruna mahal olmasıdır. Bu tecelli âlemine, "hikmet âlemi" ve "mülk âlemi" denir. bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 54 (Beyrut 2000).

176. ***Eğer biz dileseydik onu âyetlerle yükseltirdik. Fakat o, yere çakılıp kaldı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Köpek üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da ... İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.***

177. ***Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin misali ne kadar kötüdür!***

178. ***Allah kimi hidayete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O yahudilere, kendisine âyetlerimizi* yani kitabımıza ait bir ilim *verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizi yalanlayıp yüz çevirerek onlardan sıyrılıp çıktı, şeytan onun peşine düşüp kendisine tâbi etti, sonunda o, azgınlardan oldu.*"

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: Âyette anlatılan kimse, İsrâiloğulları'ndan bir adamdır. Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah'a davet etmesi için onu Medyen melikine göndermişti. Melik ona, Hz. Musa'nın dinini terketmesine karşılık rüşvet ve mülk vaat etti; o da melikin dinine tâbi oldu, dediğini yaptı, bu şekilde insanları saptırdı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "O, Ken'ânîler'den Bel'am[233] isminde bir adamdı. İsm-i a'zam duasını bilirdi. Hz. Musa, zalim ve cebbar olan Ken'ânîler ile savaşmak isteyince, onlar Bel'am'dan Hz. Musa'yı engellemek için ism-i a'zam ile dua etmesini istediler. O önce bundan kaçındı. Adamlar ısrar ettiler, sonunda Hz. Musa'nın şehre girmemesi için dua etti."

Bu rivayete göre ona verilen âyetler, İsm-i A'zam'dır. İbn Mesud'un rivayetine göre ise âyetlerden maksat, Hz. Musa'nın ona dininden öğrettikleridir. Bu adamın yanında Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] sahifelerinin olduğu da söylenmiştir.

---

233 Bu adamın tam ismi hakkında, Bel'am b. Eber, Bel'am b. Âmir, Bel'am b. Bâurâ şeklinde nakiller vardır. bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*, 3/707; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/566-567 (Riyad 2003).

Abdullah b. Amr b. Âs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette bahsedilen kimse, Ümeyye b. Ebû Salt es-Sekafî'dir. Ona ilim ve hikmet verilmişti. Bedir Savaşı'ndan önce müslüman olmak istedi, sonra bu kararından vazgeçti ve kâfir olarak öldü (v.8/630). Ümeyye, önceki kitapları okumuş, rahiplerle birlikte yaşamıştı. Onlardan, Allah Teâlâ'nın bu zamanda bir peygamber göndereceğini işitmiş ve o peygamberin kendisi olacağını ümit etmişti. Allah Teâlâ, peygamber olarak Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] gönderince ona haset etti ve, "Sakîf kabilesinden olmayan bir peygambere iman etmem" dedi.[234]

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Eğer biz dileseydik* bu *âyetlerin bereketiyle* ve onlara sarılması sebebiyle *onu* salih insanların derecesine *yükseltirdik; fakat o, yere çakılıp kaldı.*" Yani dünyaya ve onun geçici malına meyletti, şehvetlerinin içine saplanıp kaldı, dünyayı tercih ederek ve kavmini razı etme uğruna yahut riyaseti ve itibarını korumak için hevâsının peşine düştü.

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, 'Yere çakılıp kaldı ve hevâsına uydu" yerine, 'Fakat ondan yüz çevirdi' denebilirdi. Adamın durumunu eklil bir üslupla anlatmak, onu buna sevkeden şeye ve dünya sevgisinin bütün hataların başı olduğuna dikkat çekmek için önceki cümle kullanıldı."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu adamın durumu,* yani aşağılıkta misali, *köpeğin* düşük *haline benzer: O, üstüne varsan da* dilini çıkarıp *solur, bıraksan da.*" Yani köpek, üzerine varılıp geri çevrilerek kovulsa da hiç üzerine varılmadan kendi haline terkedilse de durmadan dilini sarkıtmış vaziyette solur. Diğer hayvanlar böyle değildir. Köpeğin ciğeri zayıf olduğu için böyle yapar.

Soluma, şiddetli nefes alışverişinden dolayı dili dışarıya sarkıtmaktır. Bundan maksat, onun her halde solumasıdır. Bu hal, yüceliği ortadan kaldıran ve dereceyi düşüren bir durumdur.

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette bahsedilen soluma (el-lehsü), dili dışarı çıkarıp ağzı hareket ettirerek süratle nefes alıp vermektir. Bu, ek-

234 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/95.

seriyetle hayvanlarda sıcak havada ve yorgunluk anında olur. Bu hal, köpekte ise sürekli bulunur. Köpeğe, yanından kovma ve başka bir şekilde ona meşakkat verecek bir şey yapsan da yapmasan da o her halde dilini çıkarıp solur. Âyette bahsedilen adamın köpeğe benzeme yönü şudur: Ona vaaz etsen de etmesen de o, hep yanlış yolda kalır; her halde sapıklık içindedir."[235]

Vâhidî demiştir ki: "Âyette bahsi geçen adamın olayı şöyle oldu: Bu adam, Hz. Musa'ya beddua etmekten rüyasında sakındırıldı; fakat o bundan sakınmadı, uyarıyı terketti, doğru yolu bulamadı."

Bir rivayete göre, âyette köpeğin haline benzetilen adamın dili gerçekte göğsünün üzerine sarktı, şekil ve soluması aynen köpek gibi oldu. Bu durum, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] beddua edince olmuştur. İbn Atıyye tefsirinden zikredildiğine göre, el-Mu'tez,[236] Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] onu öldürdüğünü söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, gelen âyette şöyle buyurmuştur: "*İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir.*" Yani onların sıfatı, solumasında ve değersizliğinde köpeğin sıfatına benzer. Yahut onların hali, köpeğe benzetilen adamın sıfatına benzer. Çünkü onlar, uyarılsalar da uyarılmasalar da hidayet yoluna dönmezler. Yahut onlar, âyetteki adama benziyor. Şöyle ki adamın bildiği deliller kendisine bir fayda vermediği gibi; onlar da pek çok delil gördükleri halde bu, kendilerine bir fayda vermedi.

Vâhidî demiştir ki: "Mekkeliler, kendilerini doğru yola iletecek birinin gelmesini temenni ediyorlardı; kendilerine doğruluğunda hiç şüphe etmeyecekleri biri (Hz. Muhammed s.a.v) geldiğinde, onu yalanladılar. Onlar, kendi başlarına bırakıldıklarında hidayete gelmedikleri gibi, Hz. Peygamber tarafından hak yola çağrıldıklarında da hidayete gelmediler; böylece her iki halde de peygamberden kaçıp hak yoldan saptılar..."

Âyet şöyle bitiyor: "*Kıssayı anlat*; yani zikredilen kıssayı yahudilere anlat, gerçekten o, onların kıssasına (atalarının geçmişteki haline) ben-

235 İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/313 (Beyrut 1995).

236 Bu isim elimizdeki tefsirde "el-Mu'temed" olarak geçmiştir. İbn Atıyye'de ise, "el-Mu'tez" şeklindedir. el-Mu'temed, kitap ismi, el-Mu'tez şahıs ismidir. Rivayet için bk. İbn Atıyye, *el-Muharrer'ül-Vecîz*, 2/477 (Beyrut 1993).

zemektedir. *Sen anlat, belki öğüt* alacakları *bir şekilde düşünürler* de ona iman ederler. Hiç şüphesiz bu kıssa, ancak kendisine vahiy gelen kimsenin bilebileceği bir olaydır. Onlar bu kıssayı senden dinlediklerinde, iyi düşünürlerse senin peygamberliğine yakînen inanırlar."

Devamındaki âyette şöyle buyrulur: *"Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin misali ne kadar kötüdür!"* Yani onların dilini çıkarıp durmadan soluyan bir köpeğe benzetilmeleri kendileri açısından ne kadar kötü bir durumdur. Onlar, nefislerini helâke iterek kendi kendilerine zulmediyorlar.

"Allah kimi hidayete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl hüsrana uğrayanlar onlardır." Bu âyet, açıkça hidayet ve dalâletin Allah Teâlâ'nın elinde olduğunu haber vermektedir. Allah, herkesi değil dilediklerini hidayete sevkeder. İlâhî hidayet, Allah'ın dilemesine bağlıdır. O dilerse hidayet hali gerçekleşir.

"Âyette, hidayeti bulanlar tekil, sapıtanlar ise çoğul olarak zikredilmiştir. Bununla şu inceliklere dikkat çekilmiştir: Hid"yete ulaşanlar, yolları bir olduğu için tek bir şahıs gibidir. Sapıtanlar ise böyle değildir; sapıklık çok çeşitlidir. Allah'ın hid"yet ettiği kimse için, 'İşte doğru yolu bulan odur' diyerek yetinilmesi, hidayet olayını yüceltmek ve onun bizâtihi yüksek bir kemal ve büyük bir fayda olduğuna dikkat çekmek içindir. Eğer bir insan için hidayetten başka hiçbir nimet olmasa, bu ona yeterli olurdu. Şüphesiz hidayet, ahiret nimetlerini elde etmeyi gerektirir ve kulun ebedî saadete ulaşacağının alametidir." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

175-178. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanlar içinde en şiddetli azaba uğrayacak kimse, ilmi kendisine bir fayda vermeyen âlimdir."[237]

Faydalı ilim, beraberinde haşyet, murakabe, yüce Allah'ı tâzim ve hakkı yüceltme bulunduran, ayrıca sahibine zühd, cömertlik, tevazu ve

237 Taberânî, *es-Sağîr*, nr. 508; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/185.

inkisar halini temin eden ilimdir. Bu ilim, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye vesile olan özel tevhid ilmidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz fakat onları terkedip sıyrılan kimse ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ ona, âyetlerini verdiğini zikretmiştir; eğer kendisine müşahede yakınlığını verseydi, ondan yüz çevirip gitmezdi. Hiç şüphesiz Allah'ı gören kimse, O'nu sever; seven O'nunla ünsiyet eder, başkasından kaçar. Bundan anlaşılan şudur: O kimse, Allah'ın delillerini elde etmekle istidraca düşmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın onun dinden döndüğünü, hevâsına tâbi olduğunu ve kelimi Hz. Musa'ya düşmanlık yaptığını haber vermesi, bunun bir istidraç olduğunu tasdik etmektedir. Allah Teâlâ âyetinde, *'O hevâsına uydu ve azgınlardan oldu'* buyurmuştur. Eğer bu kimse, Allah'ın sevgisinin tadına varsaydı O'ndan başkasına iltifat etmezdi. O, ezelde tuzağa düşeceği yazılmış ki bu hal başına geldi ve ebedî âleme o hal içinde gitti. Kerametler, ezelle ebed arasında kulları imtihan için verilir. Ezelde verilen asıl hükmün yanında, sonradan meydana gelen ârızî ve geçici şeylere itibar edilmez."[238]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da der ki:

"Bel'am'a Allah Teâlâ'nın kitabından ilim verilmişti, fakat o, hevâsına tâbi olup şehvetlerine saplandı, bundan dolayı köpeğe benzetildi. Yani şöyle denilmek isteniyor: Ona hikmet verilse de verilmese de o hep şehvetleri peşinde nefes tüketir."

O adamın kıssasının zikredilmesinde, bu ümmetin âlimleri ve salihleri için bir uyarı vardır.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Kimin nefsi şehvetlere dalar ve ona galip gelerek taatlere yönelmesine engel olursa onun tedavisi şu iki şeyledir: Birincisi, bu kul, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği iman ve İslâm nimetini hatırlamalı, bu nimeti elinden kaçırmamak için onu şükür bağı ile bağlamalıdır. İkincisi de gece gündüz yalvarıp yakararak Allah'a yönelmelidir. Özellikle ramazan ayında, kabul edileceğini ümit ederek, 'Allahım beni kurtar, beni kurtar!' diye

238 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/496.

dua etmelidir. Eğer bu iki şeyi ihmal ederse şekavetten (kötü hal ve âkıbetten) kurtulamaz." Hazretin sözünü mana olarak naklettik; çünkü sözün üzerinden çok zaman geçti. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sapıklık ve Hüsrana Düşenlerin Alameti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, sapıklık ve hüsrana düşen kimselerin alametini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَث۪يراً مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۘ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَاۘ
وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ
بَلْ هُمْ اَضَلُّۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179. ***Andolsun ki biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onlarla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla*** *(Hakk'ın delillerini)* ***görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla*** *(hak sözü)* ***işitmezler. Onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkın ve aşağı haldedirler. İşte onlar, gerçekten gafil kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık."* Ezelde onların cehennemlik olduklarını yazdık; onlar cehennem ehlinin grubunda olanlardır. Bu konudaki bir hadis-i şerifte Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bunlar cennete giderler, hiç aldırış etmem. Şunlar da cehenneme giderler, ona da hiç aldırış etmem."[239]

---

239 Ahmed, *Müsned*, 4/176; 5/239; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 338; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2143; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 174, 209; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/186.

Cenâb-ı Hak, sonra onların alametlerini zikrederek şöyle buyurdu:

"Onların kalpleri vardır, fakat üzerlerine perdeler çekildiğinden *onlarla* öğüt ve uyarıları *anlamazlar. Onların gözleri vardır, fakat onlarla* birliğimizin delillerini ve kudretimizin kemalini *görmezler;* onlara ibret nazarıyla bakmazlar. *Onların kulakları vardır, fakat onlarla* âyet ve öğütleri *işitmezler;* kendilerini derin düşünceye sevkedecek şekilde dinlemezler. *Onlar,* bunca hakikatleri anlamama veya görmeme konusunda *hayvanlar gibidirler."*

Yahut onlar, bütün himmet ve dikkatlerini yeme içme gibi geçim sebeplerine bağlama konusunda hayvanlar gibidirler. Tek dertleri karınları ve şehvetleridir.

"Hatta *onlar, hayvanlardan da şaşkın ve aşağı haldedirler.* Çünkü hayvanlar kendilerine fayda veren şeyin peşine düşer, zarar veren şeyden kaçarlar. Onlar ise inadına ateşe atılırlar. Ayrıca hayvanlardan mükellefiyet kaldırılmıştır, azap görmeyeceklerdir; kâfirler ise böyle değildir, onlar hem mükelleftirler hem de azap göreceklerdir. Bir başka durum şudur: Hayvanlar, istenilen hedefe göre bir dereceye kadar eğitilip terbiye edilebilirler; kâfir ise sürekli isyan halindedir.

"İşte onlar, tam manasıyla gaflete dalmış *gafil kimselerdir."*

179. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ateş iki kısımdır; biri maddi, diğeri manevidir. Aynı şekilde cennet de maddi ve manevi olarak iki kısımdır. Maddi ateş, bedenlere azap etmek içindir; manevi ateş ise ruhlara azap etmek içindir.

Maddi cennet, bedenler içindir; manevi cennet ise ruhlar içindir. Maddi ateş (cehennem) bilinmektedir. Manevi ateş, kalbin Cenâb-ı Hak'tan bağının kesilmesi ve manevi perdelenme gamı içinde kalmasıdır. Bu halde olanlar, gaflet ehli kimselerdir. Cinlerden ve insanlardan böyle olanlar çoktur. Onların, tevhidin manalarına dalan bir kalpleri, ibret nazarıyla bakan gözleri, öğüt ve uyarıları işitecek kulakları yoktur. Onlar, ancak hayvanlar gibidir; şu kadar var ki Allah onları müslüman ismiyle ve resmiyle hayvanlardan üstün yapmıştır.

Maddi cennet, ahiretteki sonsuz nimetlerin sunulduğu yerdir; manevi cennet ise marifetullah cennetidir. Allah bu marifet cennetini, ilâhî nurlar ve sırlar içinde yüzen kalpler, ibret ve feraset nazarıyla bakan gözler için hazırlamıştır. Onlar, nihayet kahhâr ve tek olan yüce Allah'ın nurlarını müşahede ederler. O marifet cenneti, öğüt ve uyarıları hakikatiyle işiten, işittiği hikmet ve sırları alıp anlayan, duyup kavrayan kulaklar için hazırlanmıştır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Esmâ-i Hüsnâ ile Dua

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, isimleriyle yüce zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ وَذَرُوا الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اَسْمَٓائِه۪ۜ
سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

180. ***En güzel isimler Allah'ındır; onlarla kendisine dua edin. Onun isimleri hakkında haktan sapanları terkedin. Onlar yapmakta olduklarının cezasını çekeceklerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"En güzel isimler Allah'ındır; onlarla kendisine dua edin."*

Bunlar, doksan dokuz isimdir. Âyet şu manaya da gelir: Allah'ı bu güzel isimlerle isimlendirin."

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası, O'nu bu isimleriyle isimlendirin, demektir. Âyet, bu isimlerden herhangi birini Allah için kullanmanın serbest olduğunu gösterir. Allah Teâlâ için Kur'an'da ve Sünnet'te gelen isimleri kullanmak, bütün âlimlerin ittifakı ile câizdir. Kur'an'da ve Sünnet'te gelmeyen fakat Cenâb-ı Hakk'a övgü ifade eden

ve bir şüpheye sebep olmayan isimlere gelince, bunları Allah için kullanma konusu ihtilaflıdır. Ebû Bekir b. Tayyib, bu tür isimlerin Allah için kullanılması câizdir derken, Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî ve diğerleri bunu menetmişler, Allah Teâlâ'nın isimlerinin Kur'an ve Sünnet'te öğretildiği şekliyle tesbit edileceğini söylemişlerdir. İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte doksan dokuz ism-i şerif sayılmıştır."[240]

Hadis âlimleri, bu hadisin Ebû Hüreyre'ye [radıyallahu anh] ait bir haber mi yoksa Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir hadis mi olduğu hakkında ihtilaf etmişse de sahih hadis kitaplarında şöyle geçmektedir:

"Allah Teâlâ'nın yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır; kim onları (hepsine iman ederek) sayarsa cennete girer."[241]

Hadisin metinde "Kim onları ihsâ ederse..." lafzı geçmektedir. Buradaki "ihsâ"nın ne olduğu hakkında da farklı görüşler dile getirilmiştir. "İhsâ"nın ezberlemek, manasında olduğunu söyleyenler olduğu gibi; bu isimlerin anlamını bilmek, onlarla ahlâklanmak, dua ve tevessül etmek yahut müşahede ile hakikatine ermek diyenler de olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu hadis-i şerifin mevkuf olması Ebû Hüreyre'nin kendisine ait bir haber olması cidden çok uzak bir görüştür; çünkü bu, âyet ve hadise dayanmadan şahsî görüşüyle bir şey söylenecek bir konu değildir.

Âyetin iniş sebebi: Ebû Cehil, sahabeden birinin Kur'an okumasını işitti. Okuyan zat bazan Allah diye zikrediyor, bazan da Rahmân diye zikrediyordu. Bunu gören Ebû Cehil, "Muhammed, ilâhının bir olduğunu söylüyor; halbuki bu kimse birçok ilâha ibadet yapıyor!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi ve bu pek çok ismin tek bir ilâha ait olduğunu açıkladı.

Allah Teâlâ'nın isimlerinin en güzel olması, onlarda yüce Mevlâ'yı övme ve yüceltme manası olmasındandır.

---

240 bk. Tirmizî, Daavât, 82; Hâkim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 808.

241 Buhârî, Daavât, 76; Müslim, Zikir, 5-6; Tirmizî, Daavât, 82.

Âyetin, *"Onlarla dua edin"* kısmına, her biri ile Allah'a tevessül edin, onları vesile edinip Allah'tan isteyin, manası da verilmiştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurur: *"Onun isimleri hakkında haktan sapanları,* kemal-i edepten ayrılanları *terkedin."*

Allah'ın isimleri hakkında haktan sapanlar bunu birkaç türlü yaparlar: Bazıları isimleri hepten yok sayar, bazıları onun bir kısmını inkâr eder, bazıları kendi kafasına göre Allah'ın isimlerine isim ekler. Bu ilave isimler de, ya zat-i bâri hakkında bir noksanlık şüphesi uyandırır ya da yüce Allah'ın şanına layık olmayan bozuk bir mana taşır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette yasaklanan ilhad, doğru ve hak yoldan uzaklaşmaktır. Bu da iki şekilde olur: Ya isimlere ilave yapılır veya noksanlaştırmaya gidilir. Yüce Allah'ı varlıklara benzetenler, ilâhî isimlere yeni isimler ilave ederek haktan saptılar; isimleri iptal edenler de onlarda noksanlaştırma yaparak haktan saptılar."[242]

Beyzâvî demiştir ki: "Allah'ın isimleri konusunda hak yoldan sapanların verdiği isimleri terkedin; onlar, Allah'a, Kur'an ve Sünnet'in bildirmediği ve izin vermediği isimleri verirler. Çünkü çok defa verdikleri isimler, yüce Mevlâ'nın şanına yakışmayan bozuk bir mana şüphesi taşır. Mesela onların, Allah için, 'Ey ikram ve ihsan babası! Ey en parlak yüz sahibi!' demeleri böyledir.

Bir diğer mana: Allah'ın kendisi için verdiği ismi inkâr etmelerini ciddiye almayın. Mesela onlar, 'Biz ancak Yemâme'nin rahmânını tanırız' derler, bununla yalancı peygamber Müseylime'yi kastederler.

Bir diğer mana: Onların Allah'ın ismini değiştirip yeni isimler türeterek onları putlarına isim olarak vermesini terkedin, bu konuda onlara uymayın.

Bir diğer mana: Onlardan yüz çevirin, kendileriyle konuşmayın."[243]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denmiştir: Onları terket, kendileriyle mücadele etme ve onlara saldırma! Bu mana-

---

242 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/277.

243 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/368.

ya göre âyet, cihad âyeti ile mensuh olmuş yani hükmü kaldırılmıştır. Şöyle de denmiştir: Âyetteki *'Onları terket"* ifadesi, bir azap vaadi ve tehdittir. Bu, *'Yalancıları bana bırak'* (Müzzemmil 73/11) âyeti gibidir. Âyetin zâhirinden anlaşılan budur."[244]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Bu mana daha uygundur; hemen peşinden gelen şu âyet de bunu desteklemektedir:

"Onlar, haktan sapma ve diğer işlerden *yapmakta olduklarının cezasını çekeceklerdir."*

180. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî, esmâ-i hüsnâ hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, kullarına isimlerini bildirdi; bundan sonra kullar onları söz olarak zikrettiler. Allah zatını yüce tuttu. Akıllar her ne kadar safileşseler de zat-ı bârinin hakikatini anlamak için fazla ileri gidemez. Çünkü hakikatler ortaya çıktığında, akıllar hayret perdesi ile perdelenmiş olduğundan, aklın Allah Teâlâ'yı müşahede halleri içinde hakkı ihata etmeye yönelmesi ve bunu talep etmesi câiz olmaz. Cenâb-ı Hak, yücelik sıfatlarını hak etmede çok yücedir; hakikatine ulaşılamaz. O, her şeyi ile tektendir."[245]

Allah Teâlâ'nın bütün güzel isimleri insanda tecelli eder. Bu tecelliler insana, bazan tek tek, bazan toplu halde gelir. Kişi ârif olunca, bütün bu tecelliler tek şahısta toplandığı da olur. Öyle ki ârif, her bir ism-i ilâhî ile insanî kapasitesi ölçüsünde ahlâklanır. Şu kadar var ki ondaki tecelliler de farklı farklı olur. Ârif bazan Melik ve Kuddûs isimlerinin tecellisine mazhar olur; bazan Rahmân ve Rahîm isimlerinin tecellisine mazhar olur. Diğer isimlerin tecellisi de böyledir. Biz, ilâhî isimlerle tevessül etmenin, ahlâklanmanın ve onların hakikatine ermenin nasıl olduğunu *el-Fâtihatü'l-Kebîr* adlı şerhimizde[246] açıkladık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

244 İbn Cüzey, *el-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/314.

245 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/277.

246 İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] bu eseri, *el-Bahrü'l-Medîd'*den önce yazmıştır.

Ümmet-i Muhammed'in Arasındaki Hidâyet Rehberleri

Cenâb-ı Hak, daha önce Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kavmi içindeki seçkin kulları zikretmişti; burada da bu ümmet-i Muhammed'in içindeki seçkin kulları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181. ***Yarattığımız kullar içinde, daima hakka sevkeden ve hak ile adalet üzere hüküm veren bir taife bulunur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yarattığımız kullar içinde, daima hakka sevkeden ve hak ile adalet üzere hüküm veren*; hüküm ve kararlarında adaletle hükmeden *bir taife bulunur."*

Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bu âyet, sizin içindir (sizin içinizdeki hak adamlarını anlatıyor); bunun bir benzeri de Musa'nın kavmi için geçmişti."[247]

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, sapıtan ve hak yoldan bâtıla yönelen bir grup insanı cehennem için yarattığını belirttikten sonra, aynı şekilde hakka sevkeden ve işlerinde adaletle hükmeden bir grup insanı da cennet için yarattığını belirtti. Bu âyet, fıkıhta icmânın sıhhatine bir delil görülmüştür. Çünkü âyetin muradı, her devirde bu sıfatta bir grubun bulunacağıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu görüşü desteklemektedir.

'Ümmetimden bir grup, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar hak üzere bulunmaya (hakkı tatbik etmeye) devam edecektir.'[248] Hadis her devirde böyle bir grubun bulunacağını ifade etmektedir. Eğer bu grubun varlığını

247 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/600 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/617.

248 Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmân, 247, İmâre, 170; Ahmed, *Müsned*, 5/34.

sadece Resûl-i Ekrem'in devrine veya başka bir devre has gösterseydi, bunu zikretmenin bir faydası olmazdı. Bu, malumdur."[249]

181. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın halkı hidayet yoluna sevk için yarattığı bu grup, hak üzere yaşamaya devam eden gruptur. O, bütün farklı ilim ve sınıflarıyla müttaki âlimlerle ârif velilerden oluşan gruptur.

Âlimler, insanları şeriatın hükümlerine sarılmaya ve onu güzelce yerine getirmeye sevkeder; ârif veliler ise halkı hakikati elde etmeye ve onun zevkine varmaya sevkeder.

Âlimler, Allah'ın hükümlerine çağırır; ârifler ise Allah'ın zatını tanımaya çağırır.

Âlimler, halkı zâhirinde yapılan amellerin ıslahına, ârifler ise iç âlemin ıslahına çağırır.[250]

Bunların her biri ancak diğeri ile ayakta durur. Bâtınî ilimden yeterince payı olmayan kimse, fıska düşer; zâhirî ilimden yeterince payı olmayan kimse de bilmeden dinden çıkar.

Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde inşallah âlimlerle âriflerin Allah katındaki derecelerini izah edeceğiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hakkı Yalanlayanların Acı Durumu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, önceki âyette anlatılan durumun zıddını zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾
وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

249 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/368-369.

250 Âlimle ârifin farkı hakkında geniş açıklama için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 259 (Beyrut 2000).

182. ***Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri şekilde yavaş yavaş helâke götüreceğiz.***

183. ***Onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım** (yakalayışım) **çok kuvvetlidir.***

Tefsir

İsidracın aslı, yavaş yavaş yükseltmek ve veya alçaltmaktır. Âyetin manası, onları azar azar helâke sevkederiz, demektir.

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Âyetlerimizi yalanlayanları,* isimlerimiz hakkında haktan sapanları, kendilerini ne yapacağımızı *hiç bilmeyecekleri şekilde yavaş yavaş helâke götüreceğiz."*

Bu şöyle olur: Allah Teâlâ onlara bolca nimetler verir; onlar da bunun Allah'tan bir lutuf olduğunu zannederler, azgınlıklarını artırır ve taşkınlıklara dalmayı çoğaltırlar; nihayet onlara ilâhî azap hak olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara mühlet veririm."* Yani kendilerine hemen azap etmeyip bir müddet süre tanırım.

Bir diğer mana: Onların malını, evladını, güç ve sayılarını artırırım; sonunda onları ansızın yakalarım.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz benim tuzağım çok kuvvetlidir."* Yani yakalayışım çok şiddetlidir. Allah, bu hale bir tuzak dedi; çünkü onun zâhiri ihsan, iç yüzü hızlân yani rahmetten mahrumiyettir.

182-183. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İstidraç, ihsanın içinde mihneti gizlemektir. Kula verilen nimet, onun hiç haberi olmadan yavaş yavaş elinden alınır. Allah Teâlâ, 'Biz onları bilmedikleri şekilde helâke yaklaştırırız' buyurmuştur."

Şu halde istidraç, kâfirlere has bir durum değildir, tam aksine o, müminlerin avamı ve havassı için olabilecek bir durumdur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsanı mevcutken günaha devam etmenin senin için bir istidraç olmasından kork! Âyette, 'Biz onları bilmedikleri şekilde helâke yaklaştırırız' buyrulmuştur."

Sehl b. Abdullah (kuddise sırruhû) demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz onlara bir taraftan nimetleri yağdırırız, fakat diğer yandan bu nimetlere karşı şükrü unuttururuz. Onlar nimetlerle huzur bulup kalplerini ona bağlayarak nimeti vereni göremeyince azapla yakalanırlar."

İbn Atâ (kuddise sırruhû) demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onlar ne zaman yeni bir günah işlerlerse biz onlara yeni bir nimet veririz ve kendilerine bu hatalarından dolayı istiğfar etmeyi unuttururuz."

Şeyh İbn Abbâd[251] (kuddise sırruhû) demiştir ki: "Nimetlerle istidraca düşmekten korkmak, müminlerin sıfatıdır. İsyana devam etmekle birlikte Allah'ın azabından korkmamak kâfirlerin özelliğidir.

Denir ki: Şu haller istidraca düşmenin işaretleridir: Kendisine verilen mühlet içinde haline aldanıp kötülüklere dalmak, azabının tehir edilmesini Allah'a vuslatı hak ettiğine yormak. Bu, gizli bir tuzaktır. Allah Teâlâ, '*Biz onları bilmedikleri şekilde yani hiç hissetmedikleri bir halde helâke yaklaştırırız*' buyurmuştur. Bu şöyle olur: Allah onların kalbine kendilerinin bir şey olduğu ve iyi halde bulunduğu zannını atar; halbuki onlar öyle değildir. Bu şekilde kendilerini yavaş yavaş helâke yaklaştırır; sonunda onları âniden yakalar. Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

'*Kendilerinde yapılan uyarıları unuttuklarında* ...' Âyetin bu kısmı, onların gördükleri şiddetli sıkıntıdan sonra isyan ve hakka muhalefet ettiklerine işaret etmektedir. Âyet şöyle devam ediyor: '*Onlara her şeyin kapısını açtık*' Onlara, afiyet ve rahatlık sebeplerini hazırladık. '*Ken-*

---

251 İbn Abbâd'ın tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî olup Şâzelî şeyhlerindendir (v. 792/1390). İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem'i* üzerine *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Ataiyye* adlı bir şerhi vardır. İbn Abbâd, *Hikem*'i ayrıca manzum olarak da şerhetmiştir. *er-Resâilü'l-Kübrâ* adlı eseri de meşhurdur (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/675; Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

dilerine verilen şeylerle ferahladıklarında' yani dünyevî haz ve nimetlerle sevindiklerinde ve onlardan bize dönerek nimetlere şükretmediklerinde, *'Kendilerini âniden yakaladık; o anda ümitsiz kaldılar'* (En'âm 6/44). Yani Allah'ın rahmetinden ümitlerin kesip tam bir ümitsizliğe düştüler."

Tefekküre Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra onları tefekküre teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿١٨٤﴾ اَوَلَمْ
يَنْظُرُوا ف۪ي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍۙ
وَاَنْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْۚ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ
﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۜ وَيَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

184. ***Onlar hiç düşünmediler mi ki arkadaşlarında*** *(Muhammed'de)* ***bir delilik yoktur; o ancak apaçık bir uyarıcıdır.***

185. ***Göklerin ve yerin sırlarına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? Peki, onlar Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?***

186. ***Allah kimi şaşırtırsa artık onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur; Allah onları azgınlıkları içinde şaşkın halde bırakır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: *"Onlar,* Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ve işi hakkında *hiç düşünmediler mi? Düşünselerdi arkadaşlarında* yani Muhammed'de [sallallahu aleyhi vesellem] *delilikten bir eser olmadığını yakînen anlarlardı."*

Rivayet edildiğine Hz. Peygamber, yakın akrabalarını uyarma emrini alınca, Safâ tepesine çıktı, Kureyş'i boy boy çağırdı; onları uyarıp Allah'ın azabından sakındırdı. İçlerinden biri (Ebû Leheb), "Gerçekten bu arkadaşınız delidir; sabahtan akşama kadar bağırıp duruyor!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[252]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, ancak apaçık bir uyarıcıdır."* Yani uyarısı apaçıktır, yaptığı işi ortadadır; hali, görene gizli değildir.

Peşinden gelen âyet şöyle uyarıyor: *"Onlar, göklerin ve yerin sırlarına,* yani onlardaki azamete ve onlardaki hayret verici sanat eserlerine ibret nazarıyla *bakmadılar mı? Onlar ayrıca Allah'ın yarattığı her şeye ibret nazarıyla bakmadılar mı?"* Allah'ın yaratmış olduğu ve sayı ile ifade edilemeyecek kadar çok olan şeyleri görmediler mi? Önlerindeki bunca eşyaya ibret nazarıyla bakabilselerdi her şey onlara, bütün bunları yoktan var edenin sonsuz kudretini, birliğini, onların sahibinin azametini, O'nun her şeyi nasıl hikmetle çevip çevirdiğini gösterir; böylece Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) onları davet ettiği gerçeklerin hak olduğu ortaya çıkardı.

"Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğine, ölüm vakitlerinin yaklaşmış olduğunu *düşünmediler mi?"* Düşünselerdi, kendilerine âniden ölüm gelmeden ve azap inmeden hakkı öğrenmek için acele ederler, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak işlere yönelirlerdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Peki, onlar,* her şeyi en güzel şekilde açıklayan *Kur'an'a iman etmezlerse ondan sonra hangi söze inanacaklar?"* Sanki bu âyet onların önüne bunca delil konduktan ve kendilerine tefekkür yolu gösterildikten sonra, kalplerinin mühürlendiğini ve inkâra saplanıp kaldığını haber vermektedir.

Âyetin bu kısmı, *"Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?"* kısmına bağlanmıştır. O zaman şöyle denilmiş olur: Belki de onların eceli yakındır; hal böyle iken onlar hâlâ Kur'an'a iman etmede acele etmiyorlar. Onun bu kadar açık delillerinden sonra, daha neyi bekliyorlar? Eğer onlar Kur'an'a iman etmezlerse iman etmelerini ondan daha fazla hak eden hangi söz vardır? Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

252 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/602; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/618.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra onların işinin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Allah kimi şaşırtırsa asla onun için doğru yolu gösterecek kimse bulunmaz; kimse onu doğru yola ulaştırmaya güç yetiremez. *Allah onları azgınlıkları içinde şaşkın halde bırakır."*

184-186. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarını kâinat ve varlıklar üzerinde tefekkür etmeye ve onlardan ibret almaya irşad etmektedir. Bu konudaki açıklama Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetinde geçmişti. Cenâb-ı Hak burada, delil çıkarmak isteyenlere bunun nasıl olacağını öğretti. Şöyle ki:

Hakikati öğrenmek isteyen bir insan, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) işine, onun elinde zuhur eden mucizelere ve hârikulâde işlere bakar. Bu mucizelerin en büyüğü yüce Kur'an'dır. O ayrıca, Resûlullah'ın okuma ve yazma bilmeyen bir ümmî iken, ilim ve hikmet ehli bir kimseden hiç ders almamışken, kendisine Allah tarafından verilen ledünnî ilimleri ve rabbânî sırları düşünür. Onun haber verdiği geçmiş ümmetlerin kıssalarına ve önceki şeriatlara bakar ve anlar ki onun üzerine marifet güneşi doğmuştur; fikrine boş vehim karışmamış, gönlüne kötü düşünce gelmemiştir.

Sonra insan, göklerin ve yerin hakikatini, bunların içinde bulunan çeşit çeşit ilâhî sanatları ve yaratılmış acayip varlıkların sırlarını tefekkür eder. Böylece her şeyde, onları yoktan var eden ve her şeye gücü yeten yüce yaratıcının varlığını kesin olarak anlar. Bu, kendisini delil ihtiyacından kurtaracak bir kâmil şeyh bulamadığı zaman böyledir. Eğer insan kâmil bir şeyh bulursa üzerine irfan güneşi doğmuş olacağından ve ayrıca kâmil şeyh kendisini hakkı müşahede ve görme fezasına çıkaracağından, bütün bunlardan kurtarır, onun her varlık üzerinde tefekkür etmeye ihtiyacı kalmaz.

Kıyametin Vakti

Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğini düşünmediler mi?"* âyetiyle kendilerini korkuttuğu kıyamet gerçeğini zikrederek şöyle buyurdu

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪يۚ لَا يُجَلّ۪يهَا
لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَۜ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْـَٔلُونَكَ
كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

187. ***Sana saatin (kıyametin) ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbim'in katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz." O (kıyamet) göklere ve yere ağır geldi. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu bilip de gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; fakat insanların çoğu bilmezler."***

Kıyamete saat denmesi, hesabının süratli olmasından ve çok süratli vuku bulmasından dolayıdır. Bir âyette şöyle buyrulmuştur: *"Saatin (kıyametin) işi, bir göz yumup açma süresincedir yahut ondan da kısa bir süredir."* (Nahl 16/77).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, Kureyş *sana, saatten* yani insanların hesap için kabirlerinden kalkacağı vakitten, onun ne zaman gerçekleşeceğinden *soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır.'* O, kıyamet saatiyle ilgili ilmi kendine saklamıştır, onu ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber bilebilir. *Onun meydana geliş vaktini O'ndan başkası açıklayamaz."* Burada verilmek istenen mesaj şudur: Onun gizliliği vuku bulana kadar devam eder.

"O kıyamet olayı, dehşetinden dolayı *göklere ve yere,* onlardaki meleklere, insanlara ve cinlere *çok ağır gelirdi."* Bununla sanki onun gizli olmasının hikmetine işaret edilmiştir.

Bir diğer mana: Kıyamet, göklerin ve yerin bizzat kendisine ağır gelmiştir, çünkü kıyametle onların şekil ve halleri değişecektir.

"O size ansızın gelecektir." Hiç beklenmeyen bir anda gaflet halindeyken vuku bulacaktır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) konuyla ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet insanları bir anda bastırıp yakalar. Bir adam havuzunu tamir ederken kıyamete yakalanır. Bir adam koyunlarını sularken, bir diğeri pazarda malını satarken, bir başkası terazisini indirip kaldırırken kıyamet kopar."[253]

Burada anlatılan kıyamet hali, canlıların dehşetten bayılacağı sura birinci üfürülme anıdır. Asıl kıyamet ondan sonra kopar ve onun hemen peşinden gerçekleşir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sanki sen onu bilip de saklıyormuşsun gibi sana soruyorlar."* Sanki sen onun vaktini öğrenmek için ısrar edip öğrenmişsin de onlardan saklıyorsun gibi, sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Durum onların zannettiği gibi değildir.

Bir diğer âyette şöyle buyrulmuştur: *"Sen nerede onun bilgisi nerede!"* (Nâziât 79/43). Denilmiştir ki: Bu âyet, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) bu konu üzerinde çok durup hakkında soru sormasına hayret ifade etmektedir. Demek isteniyor ki: Onun bahsi ve hakkında soru sorma konusunda senin böyle meşgul olman niyedir? O âyet, buradaki âyetle çelişmez. Çünkü bu âyetle oradaki ikazdan kurtulmuş oldu. Hem bu âyet ondan sonra inmiştir.

Âyetteki, "hafiy" kelimesinin, sevgi, lutuf ve şefkat manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: "Sanki sen kendilerine çok yakın ve düşkünmüşsün gibi, Kureyş sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyor." Rivayet edildiğine göre Kureyş, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

---

253 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 10/610; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/619.

"Bizimle senin aranda bir akrabalık var; bunun hatırına bize söyle, kıyamet ne zaman kopacak?" dediler. Cenâb-ı Hak da ona şöyle buyurdu:

"De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır", onu Allah'tan başkası bilmez, *fakat insanların çoğu,* kıyametin bilgisinin Allah katında olduğunu, O'nun bu ilmi mahlûkattan kimseye vermediğini *bilmezler."*

187. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn nuru kalpte parlayınca, gelecekteki işler sanki olmuş gibi görülür, gaip olan hazırdaki gibi bilinir, daha sonra gerçekleşecek şeyler (ahiret) hemen olmuş gibi (dünyada) değerlendirmeye alınır.

Yakîn ehli büyük zatlar, ileride olacak şeylere öncelik verdiler; hesaba çekilmeden önce nefislerini hesaba çektiler, amelleri tartılmadan önce dünyada kendileri onu tarttılar, doğru yolda seyrü sülûk ederek sıratı geçtiler, nimet cennetlerine girmeden önce marifet cennetlerine girdiler. Ölüm onlar için ancak, bir halden diğerine, bir makamdan ötekine, aldanış yurdu dünyadan huzur ve sükûn yurdu ahirete bir intikal oldu.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şayet yakîn nuru kalbinde parlasaydı, ahireti sana, bir adım atıp gitmekten daha yakın bulurdun ve dünyanın güzelliklerinin de fâni olduğunu görürdün."

Şeyh İbn Abbâd [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Yakîn nuru ile bütün işlerin hakikati olduğu gibi görünür; hak hak olarak bâtıl da bâtıl olarak ortaya çıkar. Ahiret hak, dünya bâtıldır (boştur). Bir kulun kalbinde yakîn nuru parlayınca, daha önce gayb olan ahiret, önündeymiş gibi hazır olur; sanki o hiç kaybolmayacak bir yer gibi karşısında durur; öyle ki onu bir adım atarak gitmekten daha yakın bulur. Bu şekilde onun yanında ahiretin gerçekliği ortaya çıkar. O, önünde hazır olan dünyaya bakar; onu ışığı sönmüş, güzelliği solmuş, süratle yok olmaya yüz tutmuş bir vaziyette görür. Daha önce hep gözünün önünde tutarken, artık gözünden ve gönlünden silinip kaybolur. Dünyanın bâtıl ve boş olduğu ortaya çıkar. Hatta sanki hiç yok gibi olur. Kalpteki bu yakînî nazar ve

derin tefükkür ona, gönlünü dünyadan çekip süslerinden uzaklaşmasını, ahirete yönelip ona hazırlanmasını gerektirir. Kulun kalbinde bu duygu ve şuurun bulunması, kalbinin yakîn nuru ile aydınlandığının alametidir. Nitekim bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nur kalbe girince, göğüs açılır ve genişler" buyurdu. Sahâbe-i kirâm,

"Yâ Resûlallah, bunun alâmeti var mıdır?" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

"Evet vardır; onun alameti, bir aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çekmek, ebediyet yurduna (ahirete) yönelmek ve ölüm gelmeden ona hazırlanmaktır."[254]

Nur kalbi aydınlatınca, kulun şehvetleri ölür, nefsinin çirkin arzuları çekilip gider; bundan sonra nefis ona kötülüğü emretmez, ondan haram bir şeyi yapmayı istemez. Onun tek himmeti hayırlara koşmak, bütün vakit ve saatlerini bir ganimet bilip hayır üzere değerlendirmek olur. Bu hal, ecelin âniden geleceğini ve salih amelin kaçacağını bilen kimse için gerçekleşir. Hz. Hârise ve Hz. Muaz'ın [radıyallahu anhüm], şu haberleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Hz. Enes [radıyallahu anh] der ki: Resûlullah Efendimiz, bir gün yolda yürürken, ensardan bir gençle (Hârise ile) karşılaştı. Ona,

"Hârise, nasılsın, ne halde sabahladın?" diye sordu. Hârise,

"Gerçek bir mümin olarak sabahladım" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ne söylediğine iyi bak! Her sözün bir hakikati vardır; senin gerçek bir imana sahip olduğunun alameti nedir?" diye sorunca, Hârise [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, dünyadan gönlümü çektim (içimde dünya adına bir rağbet ve muhabbet kalmadı). Gecelerimi ibadetle, gündüzlerimi oruçla geçirmekteyim. Bu hal içinde sanki Rabbim'in arşını görüyorum. Yine cennetliklerin cennette birbirini ziyaret edişlerini, cehennemliklerin ise

---

254 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 974; *Şuabü'l-İmân*, nr. 10552; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/219.

ateş içindeki feryat ve inleyişlerini görür gibiyim" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

"Gerçeği tanıdın, ondan ayrılma, bu halinle sen gerçekten Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir müminsin " buyurdu.[255] Hadisin devamı da vardır.

Yine Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] nakledıyor: Muâz b. Cebel, ağlar vaziyette Hz. Peygamber'in huzuruna girdi. Allah Resûlü ona,

"Ey Muâz, ne halde sabahladın?" diye sordu. Muâz,

"Allah'a inanan bir mümin olarak sabahladım" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Her sözü tasdik edecek bir delil bulunur; her hakkın bir şahidi vardır; senin sözünün doğruluğunu gösterecek delil nedir?" diye sordu. Muâz,

"Ey Allah'ın resûlü, ben sabaha çıktığımda asla akşama ulaşacağımı düşünmüyorum; akşama ulaşınca da sabaha çıkacağımı zannetmiyorum. Bir adım attığımda, ikinci adımı atmadan öleceğimi düşünüyorum. Ben sanki ahirette ümmetlerin hallerine bakıyorum; her ümmeti hesap yerinde diz çökmüş vaziyette, beraberlerinde peygamberleri ve Allah'tan başka taptıkları putları bulunur halde kitabına (amel defterine) çağırılırken görür gibiyim. Yine ben, cehennemliklerin azabını ve cennet ehlinin sevaplarını görüyor gibiyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Gerçeği tanıdın; o hal üzere kalmaya devam et" buyurdu. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh İbn Abbâd'ın sözlerinin devamı için eserine bakınız.

Fayda ve Zarar Allah'tandır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], kıyamet saati ve benzerleri gibi, Allah'ın kendisine tahsis ettiği gayb ilmi konusundaki kusurunu itiraf etmesini emrederek şöyle buyurdu:

---

255 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 314; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 973; *Şuabü'l-îmân*, nr. 10590-10592; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/57.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِۚ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُۜ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188. ***De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette hayrımı artırırdım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim.*" Yani ben nefsime bir faydayı celbetme ve ondan bir zararı defetme gücüne sahip değilim; ancak bunlardan Allah benim için ne dilemişse onu yapabilirim. Bana hayrı da şerri de Allah öğretir; hayrı yapmaya ve şerden korunmaya beni O muvaffak eder. Bunda, kulluğu ortaya koyma ve gaybı bilme iddiasından uzak kalma vardır.

"Eğer ben gaybı bilseydim elbette hayrımı artırırdım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı." Şayet ben, zamanın şiddetli sıkıntıları ve tehlikeleri gibi, ileride karşılaşacağım gaybî işleri bilseydim, o şeyler başıma gelmeden önce, hayrımı artırıp şerden korunarak bir hazırlık yapardım; böylece bana hiçbir kötülük ve sıkıntı dokunmazdı.

"Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim." Yani ben ancak, inanan kimseleri Allah'ın azabıyla uyarmak ve rahmetiyle müjdelemek için gönderilmiş bir peygamberim; hiç şüphesiz benim uyarı ve müjdemden ancak inananlar fayda görür.

Bir diğer mana: Ben, bana muhalefet edenleri elim bir azapla korkutucu ve bana tâbi olanları ebedî nimetlerle müjdeleyici olarak gönderildim.

188. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk, başta cehalet ve her türlü noksanlığın bulunduğu bir mahaldir; rubûbiyyet ise ilim ve her tür kemâlâtın mahallidir. Kula gereken edeplerden biri de kendini tanıması ve haddini aşmamasıdır. Eğer ona kemâlât hallerinden bir şey gelirse o, Allah'tan gelmiştir. Şayet ona bir noksanlık ve kusur hali gelmişse bu, onun aslı ve tabii mahallidir; onu yadırgamamalıdır.

Şeyhlerimiz derdi ki: "Bizim ilmimiz, Rabbimiz'dendir; cehaletimiz ise aslımızdan ve faslımızdandır."

Şu halde kulun gayba ait ilimleri bilmeye yeltenmesi, fuzulî işlerin en büyüklerindendir. Bu aynı zamanda bütün gaybı bilenin nefretini celbeder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yaratılışın Aslı ve Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kulun noksanlığını ve cehaletini göstermek için onun yaratılışının aslını hatırlatarak şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ
اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا
اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا
صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ ف۪يمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189. ***Sizi bir tek nefisten** (Âdem'den) **yaratan, ondan da kendisiyle huzur bulsun diye eşini** (Havva'yı) **yaratan O'dur. Eşi ile birleşince eşi hafif bir yük yüklendi** (hamile kaldı). **Onu bir müddet taşıdı. Yükü ağırlaşınca, Rab'leri Allah'a, "Eğer bize kusursuz sağlam bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız" diye dua ettiler.***

190. Fakat *(Allah)* **onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği çocuk hakkında** *(sonradan insanlar)* **Allah'a ortak koştular. Allah onların ortak koştuğu şeyden münezzehtir.**

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizi bir tek nefisten* Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] *yaratan, ondan da* kendisi uyurken kaburga kemiğinden *zevcesi Havva'yı yaratan O'dur. Allah,* Hz. Âdem, *kendisine ısınıp muhabbet etsin diye Havva'yı yarattı.* Bu, bir şeyin kendi parçasından veya cinsinden huzur duyması şeklindeki oluşan bir sükûn ve huzurdur."

"Hz. Âdem, kendisine şehvet verilip *zevcesi ile birleşince o hafif bir yük yüklendi,* hamile kaldı. Bu hamilelik onun için çok hafif oldu; diğer hamilelerin karşılaştığı eziyet ve sıkıntıları çekmedi."

Bir diğer mana: Bu birleşme ile hafif bir yük yüklendi, yani şekillenme safhasından önce hafif bir nutfe yüklendi.

"Onu, bir müddet, doğum anına kadar *taşıdı.* Çocuk rahminde büyüyüp de *yükü ağırlaşınca,* Âdem ve Havva, *Rab'leri Allah'a şöyle dua ettiler: Eğer bize kusursuz,* bedeni *sağlam* ve düzgün, yaratılışı tam *bir çocuk verirsen muhakkak* bu yeni nimetine karşı *sana şükredenlerden olacağız."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat Allah onlara sağlam ve kusursuz bir çocuk verince,* onların evlatları kendilerine verdiği *çocuk hakkında Allah'a ortak koştular.* Doğan çocuğa, Abdüluzzâ, Abdümenaf ve Abdüddâr gibi 'putların kulu' manasına gelecek isimler verdiler."

Bu âyet, ileride âdemoğulları arasında inkâra sapan ve şirke giren kimselerin hallerine ilişkin gaybî bir haber ihtiva etmektedir. Bu şirkin Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan meydana geldiğini söylemek sahih değildir; çünkü peygamberler bu tür günahlardan korunmuşlardır. Sahih olan görüş budur. Bazan sultan, çocuklarının yaptığı kusurlardan dolayı babalarını azarlar. Çocuklar sultana itaatten çıktıkları zaman, sultan, onların babasına, "Senin çocukların şöyle şöyle yaptı!" der. Bu, sultanların âdetidir. Âyette de böyle olmuştur.

Şöyle bir rivayet de vardır: Hz. Havva, hamile kalınca İblîs kendisine gelerek ona,

"Karnında ne olduğunu biliyor musun? O, bir hayvan yahut bir köpek olabilir! Hem onun nereden çıkacağını biliyor musun?" dedi ve onu bu konuda korkuttu. Sonra,

"Eğer beni dinleyip de ona 'Abdülhâris' ismini verirsen, onun sağ salim doğmasını temin ederim; şayet beni dinlemeyip söylediğimi yapmazsan onu öldürürüm!" dedi. İblîs'in melekler arasındaki bir ismi de Hâris'ti. Havva, İblîs'in söylediklerini Hz. Âdem'e haber verdi. Hz. Âdem ona,

"O bizi cennetten çıkaran düşmanımızdır, dediğini yapma" dedi. Hz. Havva, çocuğunu doğurunca, çocuk öldü. Sonra tekrar hamile kaldı. İblîs gelerek yine aynı şeyleri söyledi. Hz. Havva, onun söylediğini yapmadı; çocuğunu doğurunca, çocuk yine öldü. Peşinden üçüncü defa hamile kaldı ve yaşamasını isteyerek ona "Abdülhâris" (Hâris'in kulu) ismini koydu.[256]

İşte, "Kendilerine verdiği çocukta O'na ortak koştular" âyetindeki ortak koşma, bu isim vermeden ibarettir, başka bir şey değildir. Hele bu şirkte, onlar Allah'tan başkasına ibadet ettiler, manası hiç yoktur.

Birinci görüş, yani şirk koşan Hz. Âdem'in çocuklarıdır, görüşü daha sahihtir. Bunu üç yönden ispat edebiliriz:

Birincisi, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın şirkin azından ve çoğundan uzak kalması gereklidir; çünkü peygamberler şirkten uzaktırlar.

İkincisi, *"Allah onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir"* âyeti, bunu yapanların iki kişi değil çok kimseler olduğunu gösteriyor; bu da şirki koşanların onun çocukları olmasını gerektirir.

Üçüncüsü, az önceki rivayet ile hüküm vermek için onun sahih bir yolla nakledilmiş olması gerekir; bu mevcut değildir. Bu açıklamalar için İbn Cüzey tefsirine bakınız.[257]

---

256 Rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/624; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1632-1634 (Riyad 1997).

257 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/316.

189-190. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kendisiyle sükûn bulması için zevcesini yarattı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], cennette ancak Hak Teâlâ'nın tecellisini buldu; bu tecelli nurunun yoğunluğundan dolayı neredeyse eriyip yok olacaktı. Cenâb-ı Hak, onun, bu tecellinin ağırlığını kaldıramayacağını, zat-ı bârinin güzelliğinin nuru içinde eriyip gideceğini bildi. Zaten cennette olan her şey, bu nurun içinde kaybolmuş durumdaydı. Hz. Âdem için cennetteki bu güzelliğin yanında bir de ceberût ve melekûtun ziyası eklenince, tahammülü zor bir durum oldu. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, kendisiyle huzur ve sükûn bulsun diye, Hz. Âdem için, kendi vücudundan eşi Havva'yı yarattı; Hz. Âdem onunla meşgul olup ilâhî tecellilerin şiddetinden bir derece uzak kaldı. Sürekli ilâhî tecelliler altında olduğundan dolayı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] de bazen, Hz. Âişe'ye, *'Benimle biraz konuş ey Hümeyrâ'* derdi. el-Vertecübî, sözüne şöyle devam ediyor:

"Âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ Havva'yı, Âdem kendisiyle huzur ve sükûn bulsun diye yarattı. Hz. Âdem, onunla sükûn bulması ve meşgul olması sebebiyle hakikatle muhatap olmaktan gafil kalınca, yasak ağaçtan yeme olayı başlarına geldi."[258]

Her kim Allah Teâlâ'dan başka biriyle sükûn bulursa bu huzur ve sükûnu onun için bir bela ve imtihan olur, kendisini marifet cennetinden çıkarır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şirk Bütün Kullara Haramdır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette insanlardan şirk koşan herkesi kınayarak şöyle buyurdu:

اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـٔاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ
نَصْراً وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ

258 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/501 (Beyrut 2008).

سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٩٤﴾
اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَاۘ اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَاۘ اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَاۘ
اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۜ قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ ك۪يدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

191. ***Onlar, hiçbir şeyi yaratamayan kendileri yaratılmış varlıkları** (Allah'a) **ortak mı koşuyorlar?***

192. ***Halbuki** (putların) **onlara bir yardımda bulunmaya güçleri olmadığı gibi, kendi kendilerine de yardım edemezler.***

193. ***Onları doğru yola çağırırsanız size uyamazlar; hem onları çağırsanız da, çağırmayıp sükût etseniz de sizin için** (sonuç) **birdir.***

194. *(Ey kâfirler!) **Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır.** (Eğer iddianızda) **doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler!***

195. ***Onların yürüyecekleri ayakları, yoksa tutacakları elleri veya görecekleri gözleri yahut işitecekleri kulakları mı var** (ki fayda ve zarar versinler)**? De ki: "Ortak koştuklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve** (gücünüz yeterse) **bana göz açtırmayın!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılmış cansız putları* her şeyi yaratan ve kimse tarafından yaratılmamış Allah'a *ortak mı koşuyorlar? Halbuki o putların, kendilerine ibadet eden kimselere yardım etmeye güçleri olmadığı gibi, kendi kendilerine ârız olacak bir belayı defetmeye de güçleri yoktur.* Onlar, tam bir âcizlik ve zillet içindedirler; bu halleriyle nasıl ilâh olabilirler?

"Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar." Yani o putları hidayet yoluna çağırsanız, size icabet edemezler, çağrıldıkları şeye yönelemezler; çünkü onlar cansız varlıklardır.

Bir diğer mana: Onları, sizi hakka ulaştıran şeye çağırsanız size icabet etmezler.

"Hem onları çağırsanız da, çağırmayıp sükût etseniz de sizin için (alacağınız sonuç) birdir; onları çağırmakla çağırmamak aynıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey kâfirler! *Sizin Allah'ı bırakıp da taptığız* ve kendilerine ilâh ismini verdiğiniz *şeyler, sizin gibi kullardır;* onlar da sizin gibi ilâhî hüküm altında olan, mülkiyeti Cenâb-ı Hakk'a ait birer varlıktır; şu halde böyle bir kula Rabb'i ile birlikte nasıl kulluk edilir? *Eğer,* onların ibadet edilmeyi hak etmiş kimseler olduğu iddianızda *doğru iseniz, haydi onları çağırın da size cevap versinler!"*

Buradaki emir, onları âciz bırakmak içindir; çünkü putlar, kendisini çağırana cevap bile veremez; öyleyse onlar, kendilerine ibadet edilme hakkına sahip değildir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların iddiaalarını iptal etmeye dönerek buyurdu ki: *"Onların yürüyecekleri ayakları, yoksa tutacakları elleri veya görecekleri gözleri yahut işitecekleri kulakları mı var?"* Bunun manası şudur: Hiç şüphesiz putlar hayatı, hissi ve âzası olmayan cansız birer varlıktır. Bu halde olan biri ilâh olamaz. İlâhın vasfı bilmek, hayat ve güç sahibi olmaktır.

Bu delil, soru şeklinde geldi. Gerçekten müşrikler de putlarının yürümeyen, tutmayan, görmeyen ve işitmeyen birer varlık olduğunu söylerlerdi. Böylece aleyhlerine delil ortaya konup susturuldular.

Âyet şöyle bitiyor: "Resûlüm, onlara de ki: Bana düşmanlık için *ortaklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve* gücünüz yeterse *bana göz açtırmayın;* elinizden geleni ardınıza bırakmayın. Gerçek şu ki siz ve putlarınız bana herhangi bir zarar vermeye ve beni tuzağa düşürmeye güç yetiremezsiniz."

Âyetin manası, onların putlarının âcizliklerini ve bir zarar vermeye güçlerinin bulunmadığını belirterek iddialarını çürütmektir.

191-195. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah dışındaki bütün varlıklar tam bir âcizlik ve kusur içindedir. Hiçbirinin elinde kendi başına bir fayda ve zarar verme imkânı yoktur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şayet bütün insanlar ve cinler sana fayda vermek için bir araya gelseler, sana ancak Allah'ın senin için yazdığı faydayı ulaştırabilirler. Eğer bütün insanlar ve cinler sana zarar vermek için bir araya gelseler, ancak Allah'ın senin için takdir ettiği zararı verebilirler."[259]

Bütün mahlûkat, Allah'ın kahrı (ilahî hükmü) altındadır; hepsi tek ve kahhâr olan Allah'ın kudretiyle sevkedilmektedir. Kendilerine ait yürüyecekleri ayakları, tutacakları elleri, görecekleri gözleri ve işitecekleri kulakları yoktur; onlar ancak beden kalıpları içinde ilâhî hükmü uygulamak mecburiyetindedir. Öyleyse ey kul, hiçbir şeyde onlara güvenip dayanma; çünkü esasında onların elinde bir şey yoktur. Hiçbir şeyde onlardan korkma; zira onlar, kendi başlarına herhangi bir şey yapmaya güç sahibi değildir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu âyet, sadece Allah'a güvenip tevekkül etmeye, O'na sarılmaya, O'ndan başkasının esasen hiçbir şeye güç yetiremediğine işaret etmektedir."

Allah, Salihlerin İşlerini Görür

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kendisinin salih kullarının işlerini nasıl gördüğünü belirterek şöyle buyurdu:

إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

259 Tirmizî, Kıyâme, 59; Ahmed, *Müsned*, 1/293; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2549, Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/189.

196. *(De ki:)* ***"Şüphesiz benim velim*** *(yardımcım ve koruyanım)* ***kitabı indiren Allah'tır. O ayrıca bütün salih kullarının işlerini de görüp gözetir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki: Şüphesiz benim velim,* yardımcım ve size karşı koruyanım, *bana kitabı, Kur'an'ı indiren Allah'tır.* Artık siz ve putlarınız isteseniz de bana bir zarar veremezsiniz. *O, bütün salih kullarını da görüp gözetir.* Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, peygamberlerini koruduğu gibi, kulları içinden salihleri de görüp gözetmek, onları muhafaza etmektir. Beni korumayı Allah üstlendikten sonra, artık sizden korkmam!"

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: "Kim Allah'ın hakkını yerine getirirse Allah her ihtiyacına yetecek şekilde onun işlerini üstlenir; onu kendisi gibi âciz kullara muhtaç etmez, bütün hallerinde, kendisine lutuf ve ihsanıyla onun istediği gibi yapar. Eğer kulunun istediğini yapmazsa onu kendi yaptığına razı eder. Rıza halinin ruha verdiği huzur ve sevinç, lutuf ve ihsanın kalbe verdiği sevinçten daha mükemmeldir."[260]

Bakıp da Görmeyenler!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin ve putlarının halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ
﴿١٩٧﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُواۜ وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ وَهُمْ
لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

260 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/283.

197. ***Allah dışında taptıklarınızın size yardım etmeye güçleri yetmez, onlar kendilerine de yardım edemezler.***

198. ***Onları doğru yola çağırsanız*** *(sözlerinizi)* ***işitmezler. Onların sana baktığını görürsün, oysaki onlar görmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşrikleri tam olarak reddetmek için buyurdu ki: *"Allah dışında tapınıp kendilerine ibadet yaptığınız putların, size yardım etmeye güçleri yetmez, onlar kendilerine de yardım edemezler."* Öyleyse ey resûlüm, onlara asla aldırış etme!

"Onları doğru yola çağırsanız, sözlerinizi *işitmezler."*

Burada kastedilen, putlar olabilir. O zaman âyet, putlar için bir aşağılama ve onlara ibadet edenler için bir cevap olur. Hiç şüphesiz putlar, bir şey işitmeyen cansız varlıklardır.

Âyette kastedilenler kâfirler de olabilir. Yüce Allah onların işitmediğini belirtti. Onlar, aşırı derecedeki nefretlerinden dolayı, âyetleri kendilerine fayda verecek şekilde işitmezler yahut Allah onların kalp kulaklarını mühürlediği için hak sözü işitmezler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların sana baktığını görürsün, halbuki onlar görmezler."*

Bu âyette kastedilenler putlar olabilir. Buna göre mana: Putların sana baktığını görürsün, halbuki onlar görmezler; çünkü onlar, bakan insan sûretinde şekillendirilmiş cansız varlıklardır. Buna göre âyetin, "Onların sana baktığını görürsün" kısmı, mecazi bir ifadedir; "halbuki onlar görmezler" kısmı, hakikat manasındadır. Onlar, putlara göz taşıyan bir şekil vermişlerdir, fakat onlar hiçbir şey görmezler.

Âyette kastedilenler, kâfirler de olabilir. Buna göre, "Onların sana baktığını görürsün" kısmı hakikattir; "halbuki onlar görmezler" kısmı mecazdır. Onların normalde gören gözleri vardır, fakat kalpleri kör olduğu için bu görmeleri onlara bir fayda vermemiştir. Bununla Allah,

sanki gözleri yokmuş gibi onlarda gerçekleri görme sıfatının olmadığını belirtti.

Hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Onlar, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) kafa gözleriyle gördüler, fakat sır ve kalpleriyle görmekten perdelendiler; bunun için baş gözüyle görmeleri bir fayda sağlamadı."

197-198. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerimede, kul bütün işlerinde Allah'a güvenip dayanmaya, O'ndan yardım istemeye, O'nun dışında hiçbir şeye güvenip dayanmamaya ve ancak yüce Mevlâ'sından korkmaya teşvik ve yönlendirme vardır. Çünkü Allah ile birlikte gerçekte hiçbir şey yoktur.

"Onların sana baktığını görürsün ..." âyeti hakkında hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Büyük zatları görmek, onların şahıslarını görmek değildir; onların görülmesi, gayba ait keşiflerden kalpler için hâsıl olan hakikatleri görmektir. Bu da onlara karşı gösterilen hürmet ve ihtiramla kalp huzuru ölçüsünde gerçekleşir."

Yani, ârifibillâh olan büyük zatları görmekten maksat, zâhirî şahıslarını görmek değildir; onları görmekten asıl maksat, kalplerinde coşan manevi himmet ve desteklerine ulaşmaktır. Bu da onlara karşı gösterilen samimi hürmet, tâzim, muhabbet ve haşyet ölçüsünde gerçekleşir. Âriflere bakanların her biri, onların feyiz denizinden muhabbet ve tâzimleri ölçüsünde feyiz alır.

Rivayet edildiğine göre, zamanın sultanlarından biri Bayezid-i Bistâmî'nin (v. 234/848) kabrini ziyarete geldi. Ziyaret sırasında,

"Burada Bayezid-i Bistâmî'nin zamanına yetişmiş hiç kimse yok mudur?" diye sordu. Ona yaşlı bir şeyhi getirdiler. Şeyh,

"Ben kendisine yetiştim" dedi. Sultan,

"Onun ne söylediğini işittin?" diye sordu; şeyh,

"Onun, 'Kim beni görürse onu ateş (cehennem) yakmaz!' dediğini işittim" dedi. Sultan buna hayret ederek,

"Bu durum Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bile gerçekleşmedi; kâfirlerden pek çok kimse onu gördüğü halde cehenneme girdiler! Bu başkası için nasıl olur?" diye sordu. Şeyh ona,

"Ey sultan, kâfirler Resûlullah'ı, Allah'ın resûlü olarak görmediler, onu ancak Abdullah'ın yetimi olarak gördüler; (eğer Ebû Bekir [radıyallahu anh] gibi onu Allah'ın habibi olarak görüp iman etselerdi ateşe girmezlerdi. Şeyh Bayezid'deki Allah'ın velâyet nurunu görenler ve ondan nasiplenenler de ateşe girmezler!)" dedi. Bu cevabı alan sultan, sükût etti.[261] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] güzel ahlâkı emrederek şöyle buyurdu:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ
الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

199. ***(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.***

200. ***Eğer sana şeytandan bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın; hiç şüphesiz O, her şeyi işitendir, bilendir.***

261 Benzer bir olay Gazneli Sultan Mahmud ile büyük veli Ebü'l-Hasan Harakanî arasında geçmiştir. bk. Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (haz. Süleyman Uludağ), s. 678; Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 338-339 (Dımaşk 1997); İbrahim Hilmi, *Medâricü'l-Hakîka*, s. 36; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/378 (Beyrut 2001).

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Sen af yolunu tut!"*

Âyete şu manalar verilmiştir:

Sen insanların ahlâkından görünenlere bak; onun gerisini ve iç yüzünü araştırma.

Bir diğer mana: İnsanlardan, nefret etmemeleri için ahlâk, mal ve davranışlarında kolay olanı, kendilerine meşakkat vermeyeni iste. Bu manada şair demiştir ki:

"Benden kolay olan geçimi ve işi iste ki sevgim devam etsin ..."

Bir diğer mana: İnsanların mallarından sadaka olarak kendilerine kolay geleni, orta halde olan al; vermesi zor gelecek kıymetli mallarından alma!"

Bir diğer mana: Sana zulmedene karşı af yolunu tut, onu cezalandırma. Bu mana, en uygun olanıdır. Hz. Cebrâil de aşağıda geleceği gibi âyetin anlamını bu şekilde açıklamıştır.

Âyet şöyle devam ediyor. *"İyiliği emret..."* Yani, iyi şeyleri emret. İyi şeyler, hayırlı işlerdir.

Bir diğer mana: Örfe uygun olan güzel işleri emret. İmam Mâlik bu âyeti, insanlar arasında alışılıp uygulanan örfle hüküm vermeye bir delil görmüştür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Cahillerden yüz çevir."* Yani cahil ve sefih kimselerin sözlerine ve fiillerine göre karşılık verme; onlara yumuşaklıkla muamele et.

Bu âyet-i kerime indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Cebrâil'e [aleyhisselâm], âyette istenen şeylerin ne olduğunu sordu Cebrâil [aleyhisselâm], "Bilmiyorum, Allah Teâlâ'ya sorayım da öyle cevap vereyim" diyerek göğe yükseldi. Geri geldiğinde şöyle dedi:

"Ey Muhammed, Allah sana şunları emrediyor: Senden ilişiğini kesenle sen ilgilen, sana ikramda bulunmayana sen ikram et, sana zulmedeni affet."[262]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] güzel ahlâkı emretti."

Buna göre âyetin hükmü devam etmektedir. Sahih olan görüş budur. Bir diğer görüşe göre bu âyet, kâfirleri idare etmeyi emretmekteydi, sonra cihad âyeti ile hükmü kaldırılmıştır.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "Eğer, kızmak ve sefih kimselere karşılık vermek gibi, *sana şeytandan,* bu emrettiğim şeylerin aksini yapmaya sevkeden *bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın;* şüphesiz O, her şeyi işitendir, bilendir." O senin sığınışını işitir, senin için hangi işin hayırlı olduğunu bilir. Nefis (şeytandan gelen vesvesesi ile) harekete geçtiği anda Allah'a sığınmak, dinin emrettiği bir görevdir.

Bir hadis-i şerifte şöyle nakledilmiştir. Adamın biri aşırı derecede öfkelenmişti. Onu bu halde gören Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ben öyle bir söz biliyorum ki eğer bu adam onu söylese kendisindeki bu hal gider: Bu söz, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm; kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım' zikridir."[263]

199-200. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen her şey, (derecesine göre) ümmetine de emredilir; bunlar özellikle sûfîlerden peygamber vârislerine emredilir. Ârif sûfîlerden, Resûlullah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaları diğer insanlardan daha fazla istenir; çünkü diğer insanlar onların derecesinde değiller.

262 İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 10/644; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 5/1638; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/628.

263 Buhârî, Edeb, 44; Bed'ü'l-Halk, 11; Müslim, Birr, 109; Ebû Davud, Edeb, 4; Ahmed, *Müsned,* 5/240.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "'*Af yolunu tut*' âyetinin manası şudur: Onların seni tanıma konusundaki irfanlarının azlığından dolayı kendilerini affet.

'*İyilikle muamele et*' âyetinin manası şudur: Onlara yaptığın emir ve nehiyde yumuşak davran; hiç şüphesiz onlar, senin getirdiğin dinin hükümlerini yüklenme ve senin hakikatini anlama konusunda zayıftırlar

'*Cahillerden yüz çevir*' âyetinin manası şudur: Kendilerinde senin hakikatini görme istidadı olmayan ve senin hukukunu koruyamayan kimselerden yüz çevir. Hiç şüphesiz, peygamberlerimin mucizelerini ve velilerimin kerametlerini inkâr edenler, salih kullarımın derecesine ulaşamazlar.

Meşâyih-i kirâmdan birinin yanında zâhir ilmiyle yetinen kimseler zikredilince, 'Bırak şu ağır kimseleri!' demiştir."[264]

O, zâhir ilimlerle sırtları çok ağırlaştığı, ilmin hakikatlerine ve ince anlayışlara ulaşmadıkları için, zâhir âlimleri "yükü ağır kimseler" olarak tanıtmıştır. İbnü'l-Fârız da *Kasîde-i Tâiyye*'sinde bu manada der ki:

"Şu ağırlaşmış kimseyi bırak geç, eğer o hafif olsaydı, su üzerinde yüzerdi. Onun üstlendiği tek iş, zâhirî hükümleri nakletmek ve aklî hikmetleri sayıp durmaktır."

Kitabın şârihi bu beyti şöyle açıklamıştır: "Beyitte, zâhirî ilimlerle ağırlaşmış kimseleri terketmesini emretmektedir. Bu grup, zâhirî hükümleri nakledip duran fakihlerle, kelâmcılardan ve akla dayalı hikmetler üzerinde konuşup duran felsefecilerden oluşmaktadır. İbnü'l-Fârız onları 'ağır' olarak tanıtarak demiştir ki: Eğer o kimse, üzerindeki ağırlığı atıp da hafif olsaydı nefsinde bir kıymet görmez, ortaya çıkar, su üstünde yüzerdi. Bu sıfat onda olmayınca, onun sonucu da ortadan kalkmıştır."[265]

---

264 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/504.

265 Davud-i Kayserî, İbnü'l-Fârız'ın bu beytini biraz daha farklı manada açıklamıştır. bk. Kayserî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyeti İbni'l-Fârızi'l-Kübrâ*, s. 75 (Beyrut 2004).

Şeytan Müttakilere Zarar Veremez

İnsanın başına, gazap ve benzeri beşerî haller gelir. Cenâb-ı Hak bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَۚ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

201. ***Şüphesiz, takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiğinde (Allah'ı) hatırlayıp düşünürler ve hemen gerçeği görürler.***

202. ***Şeytanların dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürükler; sonra da** (ateşe götürene kadar) **yakalarını bırakmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz*, şirkten ve isyandan sakınan *takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiğinde, durup düşünürler ...*"

Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şeytanın kalbe attığı bir vesvesesi vardır, meleğin de kalbe ilka ettiği bir ilhamı vardır ..."[266]

Âyete şu manalar verilmiştir:

Onlar, şeytanın kalbe attığı vesvese ile kendilerinde bir dalgınlık ve gaflet hali ârız olduğunda, Allah'ın azabını ve gazabını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın nimetlerini ve sevabını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kendilerini her an gördüğünü ve O'ndan hayâ etmek gerektiğini hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kendilerine yaptığı iyilik ve ihsanları hatırlarlar.

---

266 Tirmizî, Tefsîru sûre (3), 36 (nr. 2988); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 997; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11051.

Onlar, Allah'ın kapısından kovmasını ve huzurundan uzaklaştırmasını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kalbi perdelemesini ve kula mühlet vermesini hatırlarlar.

Onlar, şeytanın düşmanlığını ve aldatmasını hatırlarlar.

Herkes, bunları kendi makamına göre hatırlayıp düşünür. Bunları düşündüklerinde, *gerçeği görürler.*

Onlar, bundan önce Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği bir basiret üzere bulunduklarından gerçeği görürler.

Bir diğer mana: Onlar, hemen hataya düşme noktalarını ve şeytanın tuzağını görüp ondan sakınırlar; yeniden hataya dönmezler. Gaflete dalmış kimseler ise böyle değildir. Onların hali, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi şöyledir:

"Şeytanların, inkâr ve isyandan sakınmayan *dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürükler,* onları destekler, süsleyip teşvik ederek onlara sapıklık ve azgınlıkta yardımcı olur; *sonra,* onları ateşe götürene kadar *yakalarını bırakmaz,* onları azdırmaktan geri durmaz."

Bir diğer mana: O kâfirler, helâk olana kadar azgınlık ve sapıklıklarından geri kalmaz, devamlı isyan ederler.

201-202. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Basiret (gönül gözü), yüce Rabb'in beyti olan kalbin bekçisidir. O uyuduğu zaman, şeytan kalbin kapısını çalar. Eğer bekçinin uykusu hafifse, hemen şeytanı farkeder ve onu kovar. Bu, müttakilerin basiretidir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, *"Onlara şeytandan bir vesvese geldiğinde (Allah'ı) hatırlarlar..."* âyetinde bahsettiği kimselerdir. Şayet kalbin bekçisinin uykusu çok ağır ise şeytan kalp evinin içinde bulduğu her şeyi çalar, bekçi farkında bile olmaz. Bu da şeytanların kardeşi olan gafillerin basiretidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Müttakilere şeytanın vesvesesi, onlar Allah'ın zikrinden gafil oldukları saatte gelir. Eğer onlar, kalpleriyle Allah'ın zikrine devam etselerdi, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunmazdı. Şu bir gerçek ki şeytan, Allah'ı müşahede halinde olan bir kalbe yaklaşamaz; çünkü o anda şeytan siner, geri çekilir. Şu da var ki her azimli insanın bir gevşeme anı vardır. Her âlimin bir sürçmesi bulunur. Her âbidin, sıkıntı ve zorluk içinde kaldığı bir anı mevcuttur. Hakk'a yönelen herkesin bir fetret yani kesilip duraklama anı olur. Her seyrü sülûk erbabı, seyrinde bir durma hali yaşar. Her ârif için bir perdelenme hali vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Hiddet, ümmetimin hayırlılarına ârız olan bir şeydir."[267]

Hadis şunu haber veriyor: Bu ümmetin hayırlıları, rütbeleri çok yüksek olsa da bazı hallerinden hiddetlenmekten kurtulamazlar; o anda hilim hallerinden çıkarlar."[268]

İmam Kuşeyrî sanki bu açıklamasıyla, şeytanın vesvesesinin Hakk'a vâsıl olanlara ve o yolda seyredenlere de gelebileceğine işaret ediyor. Şöyle ki şeytan herkese yaklaşıp vesvese vermek ister. Buna âyetin evvelinde geçen, *"Sana şeytan bir vesvese verdiği zaman Allah'a sığın ..."* kısmı delil olmaktadır.

Şeytanın Hak yolunda giden bir müride ve Hakk'a vâsıl olan ârife yanaşıp vesvese vermesi, onun için manevi halinde bir artış, kendisi için terakki ve yüce Rabb'ine yönelme sebebi olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamber Kendi Keyfine Göre Âyet Getirmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) âyet ve mucize isteyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

---

267 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11471; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/337 (nr. 2450); Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/26; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 3231.

268 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/285.

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَاۜ قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى
اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪يۚ هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. ***Onlara*** *(istedikleri)* ***bir âyet getirmediğin zaman, sana, "Onu kendin uydurup getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben ancak Rabbim'den bana vahyolunana uyarım. İşte bu*** *(Kur'an, bütünüyle),* ***Rabb'inizden gelen hak delillerdir, iman eden bir toplum için hidayet ve rahmettir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O kâfirlere, istedikleri mucizeyi göstermediğin* yahut vahyin gelmesi gecikip de bir âyet getirmediğin *zaman, sana, 'Onu kendin uydurup getirseydin ya' derler.*" Yani "Onu sen tercih etseydin ve Rabb'inden isteseydin ya!" derler.

Bir diğer mana: "Diğer okuduğun şeyler gibi, onu uydurup kendi kafandan söyleseydin ya!" derler.

"*De ki: 'Ben ancak Rabbim'den bana vahyolunana uyarım'*; ondan bir âyet talebinde bulunmam. Diğer bir âyette belirtildiği gibi, isteyen iman etsin; dileyen inkâra gitsin!" (Kehf 18/29).

Diğer bir mana: "Ben kendi kafamdan Kur'an'ı uydurmam; ancak Rabbim'den bana vahyedilene tâbi olurum."

Âyet şöyle bitiyor: "*İşte bu Kur'an,* bütünüyle, kalpler için *Rabb'inizden gelen hak delillerdir;* onunla hak olan şeyler görülür, doğrular anlaşılır. *Bu kitap, iman eden bir toplum için hidayet ve rahmettir;* müminlerin kalpleri için bir irşad ve huzurdur."

203. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce şu açıklama defalarca geçti: Bir mucize ve keramet talep etmek, yakînin zayıflığından ve ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerin yoluna sadakatin olmayışından ileri gelmektedir. Bu durumda

velilere düşen, ancak şöyle cevap vermeleridir: "Bunlar, Rabb'inizden size gelen hak delillerdir, velâyet yoluna inanan kimseler için bir hidayet ve rahmettir (nasibi olan inanır, olmayan inkâra gider)."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Okunduğu Zaman Dinlemenin Hükmü

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. ***Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki rahmete nail olasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Kur'an okunduğu zaman*, ibret almak ve manalarını iyice düşünmek için *onu dinleyin ve susun*; çünkü Kur'an ancak bunun için inmiştir."

Kur'an okunurken onu dinlemenin hükmü hakkında iki görüş vardır: Birinci görüş, bunun farz olduğu, ikinci görüş ise müstehap olduğudur. Mâlikîler'e göre tercih edilen, ikinci görüştür.

Bazı âlimler, burada emredilen dinlemenin, imamın namazdaki Kur'an kıraatiyle ilgili olduğunu söylemişlerdir.[269] Bunun hutbe sırasındaki okuyuş olduğunu söyleyenler de vardır. Birinci görüş tercih edilmiştir. Bu tercih iki noktadan ileri gelmektedir: Biri, âyetin lafzının umumi olmasıdır; onu bir duruma tahsis etmek için bir delil gerekir. İkincisi de bu âyet Mekke'de nâzil olmuştur; hutbe ise Medine'de iken okunmaya başlamıştır.

---

269 Hanefîler, imam namazda açıktan veya gizli Kur'an okurken cemaatin susup dinlemesinin vâcip oluşunu bu âyete dayandırmışlardır. İlgili açıklamalar için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/52-57 (Beyrut 1994); Sâbûnî, *Tefsîru Âyati'l-Ahkâm*, 1/55 (Dımaşk 1992). Mâlikîler'in görüşleri için bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/364-367.

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yapın ki rahmete nail olasınız."* Yani Kur'an'ı dinleme esnasında bunun kalbinize kazandıracağı incelik ve haşyet sebebiyle ilâhî rahmete nail olursunuz.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu âyetten şunu anlıyoruz: Kur'an'ı dinleyen bir kimseye en yakın olan şey, ilâhî rahmettir." Bu açıklamalar İbn Cüzey'e aittir.[270]

204. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce sevgilinin kelâmını dinlemek, kalpler için, bütün sevgililerin kelâmını dinlemekten daha tatlı ve şevk vericidir. Özellikle onu arada bir vasıta olmadan dinleyen için bu, tarif edilmez bir lezzettir Herkes, ilâhî kelâmın tadına, kendisiyle konuştuğu Rabb'iyle kalbinin huzuru ölçüsünde ulaşır. Herkes, kendisiyle konuştuğu Rabb'ini müşahede lezzetine de dinleyenden perdenin kalkması derecesinde ulaşır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalbî Zikir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kalbî zikri emrederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

205. ***Rabb'ini, içinden, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma.***

---

270 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/319.

206. *Hiç şüphesiz Rabb'inin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.*

Tefsir

Hak Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona tâbi olanlara şöyle buyurdu: *"Rabb'ini, içinden zikret."* Yani Rabb'ini, kalbinin diliyle içinden zikret. Yahut dilini hareket ettirerek gizlice zikret.

"Bu zikrini yalvararak ve ürpererek, tazarru ederek ve korkarak *yüksek olmayan bir sesle sabah akşam yap."* Yani zikri, tamamen da gizli olmayacak şekilde dilinle yap, fakat herkesin duyacağı şekilde açıktan değil. Böyle yapman, huşû ve ihlâsı teminde daha etkilidir.

Bu âyette, açıktan zikir yapanı meneden kimseye bir delil yoktur; çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir. Mekke döneminde küfür galipti, kâfirler açıktan zikredene ve zikrettikleri Rab'lerine kötü şeyler konuşuyorlardı. Hz. Mustafa [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'ye hicret edince, sahâbe-i kirâm tekbir ve zikirleri açıktan yaptılar. Buna göre âyetin hükmü kaldırılmıştır. Bu konudaki geniş bilgi için İmam Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* adlı eserine bak; orada, âyetle ilgili tereddütlere cevaplar vermiştir.[271]

"Rabb'ini sabah akşam zikret ..." Yani sabah ve gece, dirilmeye benzeyen uykundan uyanma anı ile ölüme benzeyen uykuya dalmak istediğinde Rabb'ini zikret.

Bu âyetten maksadın, sabah ve akşam namazları olduğunu söyleyenler olmuştur. Bunun beş vakit namaz farz kılınmadan önce, müslümanların kıldığı namaz olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Sabah-akşam ifadesinin bütün vakitleri kapladığı da söylenmiştir. Bu iki vaktin özellikle zikredilmesi, onların genelde meşguliyet vakitleri olmasıdır; onlarda zikir istenince, diğer vakitlerde daha fazla istenmiş olmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah'ı zikirden *gaflete düşenlerden olma."*

---

271 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 1/375-380 (Beyrut 2000).

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Hiç şüphesiz Rabb'inin katındakiler,* mele-i a'lâ sakinleri, *O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler;* zatına layık olmayan şeylerden O'nu uzak tutarak yüceltirler, ibadet ve zilletle boyun eğerek *yalnız O'na secde ederler,* O'na başkasını ortak koşmazlar."

Bu âyette, kâfirlere yönelik ta'riz yoluyla bir kınama, müminler için de mele-i a'lâ sakinlerine benzemelerine bir teşvik vardır. Bunun için bu âyet okunduğu zaman, secde yapılması emredilmiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Âdemoğlu secde âyetini okuyup da secde ettiğinde, şeytan ağlayarak uzaklaşır ve şöyle der: "Vah! Bu kimseye secde yapması emredildi; secde etti; ona cennet var. Ben de (Âdem'e) secde etmekle emrolundum fakat isyan ettim; bana cehennem var."[272]

205-206. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki zikir beş kısımdır:

1. Sadece dille zikir. Bu, avam müslümanların yaptığı zikirdir.

2. Kalple birlikte dille yapılan zikir. Bu, salihlerin seçkinleri ile Hakk'a yönelmiş kimselerin ilk mertebesinde bulunanların zikridir.

3. Sadece kalple yapılan zikir. Bu, Hak yolunda seyrü sülûk edenler içinde hali kuvvetli âriflerin yaptığı zikirdir.

4. Ruhun zikri. Bu, muvahhidlerden fenâ mertebesine ulamış kimselerin yaptığı zikirdir.

5. Sırrın zikri. Bu, manevi halinde temkin sahibi müşahede ve nazar sahibi âriflerin yaptığı zikirdir. Bu makamları katederek Hak yolcularının manevi seyri gerçekleşir; onlar bir makamdan diğerine yükselir; nihâyet sırrın zikrine ulaşır. Bundan sonra o kimse için dille zikir, gaflet sayılır.

---

272 Müslim, İmân, 133; İbn Mâce, İkame, 70; Ahmed, *Müsned*, 2/443.

Vâsıtî [kuddise sırruhû] bu makamdaki kimse hakkında der ki: "Bazı zikredenler, zikir halinde, zikri terkedenlerden daha fazla gaflet içindedir; çünkü Allah'ı zikretmek (zikir kelimeleriyle uğraşmak esasen) Allah'tan başka bir şeydir (zikirden gaye, sürekli yüce Mevlâ ile birlikte olmaktır."

İmam Gazâlî de [rahmetullahi aleyh] bu kimse hakkında der ki: "(Gaflet içinde sadece) Dille yapılan zikir, günahları çoğaltır."

Şair der ki: "Seni ne zaman zikretmeye kalksam; seni hatırlama anında sırrım, kalbim, ruhum bana kızıp lânet ederler. Sanki senin tarafından bir gözcü bana gizlice şöyle seslenir: O'nu hatırlama çabasından sakın (O'nu nasıl unutup da hatırlamaya uğraşıyorsun ki!). Her yerde Hakk'ın şahitlerinin parladığını, her şeyin O'nu tanıttığını ve hatırlattığını görmüyor musun?"

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'inin katındakiler, O'na ibadet etmekten kibirlenmez ..."* âyetinin tefsirinde der ki:

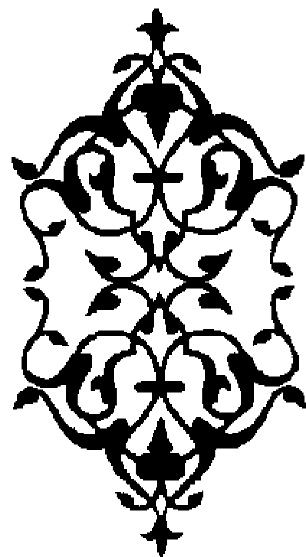
"Cenâb-ı Hak, onların, yüce katında bulunma şerefine sahip olduklarını belirtti ve aynı zamanda üzerlerine kulluk hükümlerini yükledi. Bunu, onların cem' halleri (sadece Allah'ı müşahede etmeleri), fark sıfatından (yani amel ve ibadet halinden) kopuk olmasın diye yaptı. Bu, Allah Teâlâ'nın kullarından seçkin âriflere uyguladığı ilâhî bir kanunudur. Yüce Allah, onları bir yandan cem' halinin (sadece Allah'ı müşahede etmenin) hususi güzellikleri içinde tutar; diğer yandan onlardan fark halini (amel ve ibadeti) ister. Bunu, hakikati bulma anında kulluk edeplerine halel getirmesinler diye yapar."[273]

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salat ve selâm eylesin.

A'râf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

273 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/287.

(8) ENFÂL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Enfâl sûresi, Medine'de nâzil olmuştur, yetmiş beş âyettir. Bütün âyetleri, Büyük Bedir Savaşı hakkında inmiştir.

İniş sebebi: Sahâbe-i kirâm Bedir Savaşı'nda ele geçen ganimetler hakkındaki ihtilafa düşünce, bu sûre inmiştir.

Önceki sûre ile irtibatı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin son âyetinde, *"Şüphesiz Rabb'inin katındakiler (melekler). O'na kulluk konusunda kibretmezler"* (A'râf 7/206) buyurdu. Bu sûrede de müminler Allah Teâlâ'ya boyun eğip emirlerine süratle uyma konusunda meleklere benzesinler diye, taate, ganimet ve diğer konularda hakka boyun eğmeye teşvik edildiler.

Ganimetler ve Gerçek Müminlerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ
بَيْنِكُمْۖ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ
اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا
وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ﴿٣﴾
اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌۚ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. ***Sana savaş ganimetlerinin bölüştürülmesini soruyorlar. De ki: "Ganimetler Allah ve Resûlü'ne aittir." O halde siz gerçekten müminseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin.***

2. ***Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır ve onlar yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar.***

3. ***Onlar namazlarını hakkı ile kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden** (Allah yolunda) **harcayan kimselerdir.***

4. ***İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rab'leri katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, sana ganimetlerin bölüştürülmesini soruyorlar."*

Bu âyette ganimete, "nefel" denmiştir. Nefel, fazlalık, ihsan ve lutuf demektir. Ganimet, Allah Teâlâ'dan ayrıca bir ihsan ve lutuf olduğu için ona "nefel" denmiştir.

Ordu komutanının, savaşta tehlikeli bir işe giren ve onu başaran kimseye vermeyi şart koştuğu şeye de "nefel" denir. Çünkü o, ganimetlerdeki paydan hariç olarak verilen bir ihsandır.

Bir âyette, Hz. Yakub'a da [aleyhisselâm] "nâfile" denmiştir (Enbiyâ 21/72). Çünkü o, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çocuklarına ilaveten torun olarak verilmiş bir ihsandır.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara şöyle cevap verdi:

"De ki: Ganimetler Allah'a ve Resûlü'ne aittir." Yani ganimet üzerinde tasarruf yetkisi, Allah'a ve Resûlü'ne aittir; Allah Resûlü onu Allah Teâlâ'nın emrettiği şekilde bölüştürür, kendisine emredilen yerlere verir.

Âyetin İniş Sebebi

Müslümanlar, Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin nasıl bölüşüleceği konusunda görüş ayrılığına düştüler. Ganimet, fakir oldukları için muhacirlere mi taksim edilmeliydi yahut onlara yardımlarından dolayı ensara mı taksim edilmeliydi? Bu konuda görüş ayrılığına düştüler. İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki:

"Bu görüş ayrılığının sebebi şuydu: Ashâb-ı kirâm Bedir günü üç gruba ayrılmışlardı. Bir grup, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte onun için yapılan çardakta bulunuyor, onu koruyor ve kendisine yakın hizmette bulunuyorlardı. Bir grup müslüman, müşriklerin peşine düşmüşler, onları öldürüyor ve esir alıyorlardı. Bir grup ise düşman hezimete uğradığı zaman düşmandan alınan eşyaları toplayıp esirleri kontrol altına aldılar. Harp bittiği zaman insanlar bir araya toplandı. Her grup ganimetin kendi hakkı olduğu görüşündeydi. Aralarında ayrılığa düştüler. O zaman bu âyet indi."[274]

---

274 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/320 (Beyrut 1995).

Şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir günü, *"Kim bir düşmanı öldürürse ondan elde ettiği malı kendisine vereceğini"* duyurdu. Bunu işiten gençler hemen düşmanın üzerine saldırıya geçtiler; onlardan yetmiş kişiyi öldürdüler, yetmişini de esir aldılar. Sonra kendilerine verilecek ihsanı istediler. Elde edilen mal azdı. Geride sancağın yanında kalan yaşlı ve ileri gelen kimseler,

"Bizler sizin gerinizde size yardım ediyorduk; sizden bir grup bize sığınıyordu. Ganimeti kendinize tahsis edip bizi ayırmayın!" dediler. Gençler buna yanaşmadı. O zaman bu âyet indi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] elde edilen ganimetleri, savaşa katılan bütün mücahidler arasında eşit olarak taksim etti.[275]

Bunun için şöyle denmiştir: İmamın (devlet reisinin) söz verdiği bir şeyi yerine getirmesi lazım değildir. Bu, İmam Şâfiî'nin [rahmetullahi aleyh] görüşüdür.

Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bedir Savaşı'nda kardeşim Umeyr öldürüldü; ben de onun intikamını almak için karşı taraftan Sa'd b. Âs'ı öldürdüm, kılıcını alarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldim ve kendisinden bu kılıcı bana hibe etmesini istedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu bana ve sana ait bir şey değildir; onu ganimet malları içine at!" buyurdu. Ben de kılıcı ganimet malları içine attım. Ancak, kardeşimin öldürülmesi ve öldürdüğüm düşmandan aldığım kılıç konusunda kalbimde bir tek Allah'ın [celle celâluhû] bildiği acayip duygular oluştu. Bu olayın üzerinden çok geçmedi, Enfâl sûresi indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] beni çağırarak,

"Sen benden kılıcı istemiştin; o zaman kılıç hakkında hüküm vermek bana ait değildi; inen âyetle Allah ganimetlerin bana ait olduğunu bildirdi ve onlar benim tasarrufuma geçti. Şimdi git, o kılıcı al, senin olsun!" buyurdu.[276]

275 bk. Ebû Davud, Cihâd, 144-145; Hâkim, *Müstedrek*, 2/221.

276 Ahmed, *Müsned*, 1/180; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, nr. 756; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/3.

Âyet şöyle devam ediyor:

"İhtilaf ve münakaşa konusunda *Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin."* Yani, birbirinizle yardımlaşarak, birbirinizi severek, içinizi temiz tutarak, Allah'ın size verdiği rızıklarda yardımlaşarak, işi Allah'a ve Resûlü'ne teslim ederek aranızı düzeltin.

"Eğer müminseniz size emrettiği hususlarda *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin."* Şüphesiz iman, ilâhî emirleri dinlemeyi ve ona uymayı gerektirir.

Bir diğer mana: Eğer kâmil iman sahibiyseniz böyle yapın; gerçekten kâmil iman şu üç şeye sımsıkı sarılmayı gerektirir: İlâhî emirlere uymak, yasaklardan kaçınmak, iki kimse arasını adalet ve ihsanla düzeltmek.

Allah Teâlâ bundan sonra, kâmil imanın şartlarını belirterek buyurdu ki:

"İmanında kâmil olan *müminler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen kimselerdir.* Yani Allah'tan korkar ve Allah anıldığı zaman O'nu yücelterek ve O'nun azametinden ürpererek titrer."

Denilmiştir ki bu âyette anlatılan kimse, bir günaha yöneldiğinde kendisine, "Allah'tan kork!" denir; bunun üzerine o, Allah'ın azabından korkarak günahtan uzak durur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O kâmil müminlere Allah'ın Kur'an âyetleri okunduğunda,* içerdiği kuvvetli delillerle *onların imanlarını artırır."* Yani yakînlerini, kalp huzurlarını artırır. Yahut o âyetlerde belirtildiği davranmaları imanlarını artırır.

Bazı âlimlere göre bu âyet, imanın taat ile artacağına ve günahla eksileceğine bir delildir. Bu hüküm, "Amel imana dahildir" diyenlere göre böyledir. Hakikatte, amel imanın dışında bir şeydir; fakat iman nuru salih amelle kuvvetlenir ve amel eksik olunca zayıflar. Yahut işlenen günahlarla iman nuru azalır. Âyetin tasavvufî tefsiri bölümünde bu konuda geniş açıklama gelecek.

İman edenlerin özelliklerinden biri de Allah'a tevekkül ve güvenmektir. Bu konuda yüce Allah, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlar Rab'lerine tevekkül ederler."*

Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinin tefsirinde tevekkülle ilgili açıklama geçti.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların dini ayakta tutan kimseler olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Onlar namazlarını hakkını vererek kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden farz ve nâfile olarak harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir." Onlar, imanlarına haşyet, ihlâs ve tevekkül gibi kalbin güzel amellerini ekleyerek ve ayrıca buna âzalarla yapılan ve bütün amellerin esası olan namaz ve sadaka gibi güzel amelleri de katarak imanlarını gerçek iman yaptılar.

"Onlar için Rab'leri katında dereceler, ihsanlar ve yüksek makamlar vardır. Yahut onlar için amelleri sebebiyle yükselecekleri cennet dereceleri vardır. *Onlara ayrıca* haddi aşıp işledikleri günahlar için *bir bağışlanma ve* kendilerine cennette hazırlanmış *hiç bitip tükenmeyen* sonu olmayan, sırf ilâhî lutuf ve ihsan olarak verilen *bir rızık vardır."*

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gerçek ganimet, kalplere gelen ilâhî ihsanlardır. Bunlar gayp âleminden, ilâhî huzurdan gelen ledünnî ilimler ve rabbânî sırlardır. Bu ilim ve sırlar kalplere peş peşe sürekli olarak gelir, sonunda kalpler yüce sevgilinin dışındaki her şeyden uzaklaşır. Bu şekilde öyle bir zenginlik bulur ki artık ondan sonra ebediyen fakirlik yoktur. Bunlar, havassü'l-havas olan seçkin velilerin elde ettiği manevi ganimetlerdir.

Onlardan bir derece aşağı olan ve havas tabakasını oluşturan velilerin elde ettiği manevi ganimetler ise, yüce sevgiliye (Allah Teâlâ'ya) yakınlık, her şeyi görüp gözeten Mevlâ'yı murakabedir. Onlar bu ganimetleri, kâmil manada taat, gayret ve çalışmayla elde etmişlerdir. Bunlar, âbid ve zâhidlerin elde ettiği ganimetlerdir.

Ashâb-ı yemîn olan avam müminlerin elde ettiği ganimetler ise günahlarının affedilmesi, ayıplarının örtülmesi, cehennemden kurtuluş ve salihlerle beraberliktir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim yatağına girdiği zaman uyumadan önce, 'estağfirullah ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm ve etûbü ileyh' yani kendisinden başka ilâh olmayan, her şeye hayat veren ve her şeyi ayakta tutan Allah'tan affını istiyorum ve O'na tövbe ediyorum' derse, Allah onun günahlarını affeder; isterse bu günahlar denizin köpükleri, çölün kumları ve dünyanın günleri kadar olsun."[277]

Şeyh Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bu ganimetler kolayca elde edilen ganimetlerdir. Bütün bu işler Allah'ın elindedir; Allah Resûlü'nün vasıtasıyla olmaktadır. *"De ki: Ganimetler Allah ve Resûlü'ne aittir"* âyetinin manası budur. Cenâb-ı Hak sonra bunun gereklerini zikrederek şöyle buyurdu: *"Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin."*

"Onlara Allah'ın âyetleri okununca bu onların imanlarını artırır..." âyeti hakkında deriz ki:

Bil ki iman üç kısımdır. Bir kısım iman var ki artıp eksilmez; bu, meleklerin imanıdır. Bir kısım iman vardır ki artar ve eksilir; bu avam müminlerin imanıdır. Bir kısım iman da vardır ki artar fakat eksilmez; bu peygamberlerin imanıdır. Peygamberlerin kademi (manevi hali) üzere giden, yakîn ilminde yüksek pâyeye sahip âriflerin imanı ile onlara bağlanan Hak yolunda seyrü sülûk yapan müridlerin imanı da bu kısma girer. Onların imanı sürekli artış halindedir, ruhları marifet alanında devamlı yükselіştedir. Onların imanı, taatle arttığı gibi (peşinden samimiyetle tövbe ettikleri) isyanla da artar. Bu, onların kalp uyanıklığından ve yüce Allah'ın birliğine kâmil manada iman etmelerindendir.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Senin için takdir edilmiş nice günahlar vardır ki (samimi tövbe ve pişmanlığın sebebiyle) senin Allah'a vuslat sebebin olur."

277 Tirmizî, Daavât, 17; Ahmed, *Müsned*, 3/10; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1320; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1339.

Yine der ki:

"Peşinden zillet ve iftikâr halini (her an Allah'a muhtaç olduğunu bilme idrakini) getiren bir günah, peşinden büyüklenme ve kendini beğenme getiren bir taatten daha hayırlıdır."

Bedir Savaşı'na Çıkıştaki İmtihan

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ۝٥
يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ
يَنْظُرُونَ ۝٦

5. ***Nitekim Rabb'in seni hak uğruna savaşmak için evinden çıkarmıştı, halbuki müminlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı.***

6. ***Onlar hak ortaya çıktıktan sonra seninle tartışıyorlar, sanki göz göre göre ölüme sevkediliyorlarmış gibi tepki veriyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitaben buyuruyor ki:

"Ashabından bir grup, senin ganimetleri paylaştırmandan hoşnut olmadıkları gibi, *Rabb'inin seni, hak uğruna düşmanla savaşmak için evinden çıkardığında* da *müminlerden bir grup senin savaş için çıkmanı hoş* karşılamamaştı.

Onların bu hoşnutsuzluğu nefislerinden ve insan olmalarından kaynaklanıyordu, yoksa kalplerinde Allah ve Resûlü'nün emrine karşı bulunan bir inkârdan dolayı değildi. Şüphesiz onlar, Allah ve Resûlü'nün kararına razı olup emirlerine teslim olmuş kimselerdir. Şu kadar var ki insan fıtratı her durumda etkisini gösterir, fıtratı icabı davranır, kul ise

ona muhalefet ederek fıtratının yanlış yönlendirmelerine karşı savaşmakla görevlidir.

Senin savaş için çıkmanı hoş bulmayan bu grup, hak olan bir konuda seninle mücadele ediyorlar; yani senin, hakkın ortaya çıkması için savaşı tercih etmen hususunda seninle sözlü mücadele ediyorlardı. Bu kimseler Medine'ye geri dönmeyi isteyen ve, "Biz savaş için çıkmadık!" diyen kimselerdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hak ortaya çıktıktan sonra seninle tartışıyorlar."* Onlar bunu, kendileri için hak belli olduktan ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine, her ne tarafa yönelseler galip geleceklerini bildirilmesinden sonra yaptılar. Fakat insan fıtratı onları daha güvenli gördükleri tarafa çekti.

"Onlar sanki göz göre göre ölüme sevkediliyorlarmış gibi tepki veriyorlardı." Yani ölüm sebeplerini gören ve ona sevkedilen kimsenin gösterdiği hoşnutsuzluk gibi, savaşa karşı soğuk duruyorlardı.

Bunun sebebi, müslümanların sayı olarak az olması ve savaşa hazırlıklı bulunmayışlarıydı. Rivayet edildiğine göre müslümanlar yaya idiler, orduda sadece iki atlı vardı; çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'den savaş için çıkmamıştı, sadece Şam'dan Kureyş'e ait ticaret kervanının geldiğini işitince onu karşılamak ve yolunu kesmek için çıkmıştı. Kervanda çok miktarda ticaret eşyası mevcuttu. Kervanla birlikte kırk kişi vardı. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Mahreme b. Nevfel ve Amr b. Hişâm bu kırk kişinin içinde ve başında bulunuyorlardı.

Cebrâil [aleyhisselâm] ticaret kervanının Şam'dan geldiğini haber verince, Hz. Peygambar [sallallahu aleyhi vesellem], kervana saldırıp onu ganimet olarak ele geçirmeyi istedi. Allah Resûlü durumu müslümanlara haber verince, onlar, bunu hoş karşıladılar; çünkü kervanda mal çok, onu koruyan adamlar azdı.

Müslümanlar Medine'den çıkınca, haber Ebû Süfyân'a ulaştı, hemen kervanın yönünü sahil yoluna çevirerek Medine istikametinden uzaklaştı. Ayrıca Damdam b. Amr el-Gıfârî'ye ücret vererek yardım istemesi için Mekke'ye gönderdi. Mekkeliler'e, Hz. Peygamber'in [sallalla-

hu aleyhi vesellem) kervanlarına saldırmak için yola çıktığı haberi ulaşınca, Ebû Cehil Kâbe'nin damına çıkarak,

"Ey Mekkeliler! Durmayın, derhal her şeyinizi seferber edip kervanınızı ve mallarınızı kurtarmaya koşun! Eğer Muhammed kervanı ele geçirirse, bir daha iflah olmazsınız!" diye seslendi.

Bundan üç gece önce Abdülmuttalib'in kızı Âtike bir rüya görmüştü. Rüyasında, bir adam Ebûkubeys dağına çıkmış, "Ey zelil ve âdi adamlar, boynunuzun vurulacağı yere çıkın!" diye seslendi. Sonra Kâbe'nin üzerine çıkarak, aynı şekilde seslendi. Sonra eline büyük bir kaya parçası alıp onu Mekke'ye fırlattı. Mekke'de o taşın içine girmediği ev kalmadı, her eve ondan bir parça girdi.

Âtike bu rüyayı kardeşi Abbas'a anlattı. O da halka anlattı. Rüya Ebû Cehil'e ulaşınca,

"Onların (yani Hâşimoğulları'nın) erkekleri peygamberlik davasında bulunmakla yetinmediler de, kadınları da peygamberlik (yani gaybdan haber verme) iddiasında bulunmaya kalktı öyle mi? Üç gün bekleriz, eğer Âtike'nin dediği çıkmazsa, ey Hâşimoğulları, sizin evinizin Araplar'ın en yalancısı olduğuna karar veririz!" dedi. Üç gün geçince, Ebû Süfyân'ın gönderdiği adam gelip savaş için onlardan yardım istedi.

Bu haber üzerine Ebû Cehil Mekkeli bir grupla yola çıktı, onları Bedir'e götürdü. Bedir, Araplar'ın senede bir panayır için başında toplandıkları bir su kuyusu idi.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), Zefirân vadisinde[278] bulunuyordu. Cebrâil (aleyhisselâm) inerek, iki gruptan birinin kendilerinin olacağını, ya kervana sahip olacaklarını veya Kureyş'i mağlup edeceklerini müjdeledi. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), konuyu ashabıyla istişare etti. İçlerinden bazısı,

"Biz savaş için çıkmadık, hem savaş için bir hazırlık da yapmadık!" dediler. Allah Resûlü onlara,

278 Zefirân, Medine'ye yakın bir vadinin adıdır. bk. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem Me'sta'cem*, 1/613 (Beyrut 1983).

"Kervan deniz sahilinden çekip gitti, Ebû Cehil ise bize doğru geliyor" buyurdu. Onlar yine,

"Yâ Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], sen kervanı takip et, düşmanı bırak!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kızdı. O zaman Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer [radıyallahu anhümâ] ayağa kalkarak, Allah Resûlü'nün isteğine göre davranacakları konusunda güzel sözler söylediler. Sonra Hazrecliler'in reisi Sa'd b. Ubâde [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Sen kendi görüşüne bak ve onu uygula, vallahi sen Aden körfezine gidecek olsan, ensardan kimse geride kalmaz, peşinden gelir" dedi. Sonra Mikdâd b. Amr ayağa kalkarak dedi ki:

"Yâ Resûlallah, sen Rabb'inin emrini uygula; bizler istediğin her yerde seninle beraberiz. Biz, İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] dediği gibi,

'Sen Rabb'inle birlikte gidin savaşın, biz burada oturacağız' (Mâide 5/24) demeyiz, bilakis bizler,

'Sen Rabb'inle git, onlarla savaş, bizler de sizinle beraber savaşacağız' deriz" dedi. Bunları işiten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tebessüm etti. Ensarı kastederek,

"Ey insanlar, bana hangi görüşte ve tarafta olduğunuzu bildirin!" buyurdu; çünkü ensar, onların yardımcısıydı; Akabe'de biat ederken Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle söz vermişlerdi:

"Sen bize (Medine'ye) gelene kadar, seni koruma hususunda bir sorumluluğumuz yoktur; Medine'ye geldiğinde ise seni canlarımız, evlatlarımız ve mallarımız gibi korumaya söz veriyoruz."

Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların ancak Medine'ye bir düşman saldırdığında kendisine yardım edecekleri, bunun dışında bir sorumluluk üstlenmeyecekleri endişesi taşıyordu. Bunun üzerine Evsliler'in reisi Sa'd b. Muâz ayağa kalkarak,

"Yâ Resûlallah, bu sözünüzle sanki biz ensarı kastediyorsunuz" dedi. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. O zaman Sa'd b. Muâz şunları söyledi:

"Biz sana iman edip seni tasdik ettik, senin getirdiğin her şeyin hak olduğuna şahitlik ettik. Bu konuda senin her emrini dinleyip itaat etmek üzere sana söz ve güvence verdik. Yâ Resûlallah, sen isteğini uygula. Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki sen bize şu denizi göstersen ve ona dalsan biz de seninle birlikte dalarız; bizden hiç kimse geri durmaz. Bizi düşmanlarımızla karşılaştırmandan hiç rahatsız olmayız. Bizler savaş sırasında çok sabırlı ve düşmanla karşılaşma anında verdiğimiz söze sadık kimseleriz. Umulur ki Allah Teâlâ bize senin gözünü aydınlık edecek işler yaptırır. Bizi Allah'ın bereketi üzere yürüt!"

Sa'd'ın sözleri Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem) çok memnun etti Sonra Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah'ın bereketi üzere yürüyün. Müjde size; Allah bana iki gruptan birini (kervanı veya Kureyş ordusunu) ele geçireceğimizi müjdeledi. Vallahi ben onların boyunlarının vurulup düşeceği yerleri görür gibiyim."

Sonra Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ashabıyla birlikte hareket etti, Bedir kuyularının bulunduğu bölgeye geldi, en son kuyunun yanında durdu. Burada kendisi için bir çardak yapıldı. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) orada Ebû Bekir'le (radıyallahu anh) birlikte oturdu. Savaş kızıştığında, Allah Resûlü yerden bir avuç toprak alıp kâfirlerin yüzüne fırlatarak,

"Yüzleri kararsın!" dedi. Bütün kâfirlerin gözüne atılan o topraktan girdi. O sırada gökten melekler indi. Müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmiş kişi de esir alındı.

Şöyle denilmiştir: Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) Bedir Savaşı'nı zaferle bitirince kendisine,

"Şimdi kervanı takip et!" dendi. O sırada esirler arasında bağlı olan Abbas,

"Bunu yapman uygun olmaz" dedi. Kendisine,

"Niçin?" diye sorulunca, Abbas, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

"Allah sana iki gruptan birini vaat etti ve sana vaat ettiği gibi zafer de verdi (artık kervanı takip etmen uygun olmaz)" dedi.[279] Ashaptan bazıları onun bu sözünü hoş bulmadılar.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], zaferi kazanmış olarak sevinç ve sürur içinde, Medine'ye döndü. Gerçekten Allah [celle celâluhû], ona vaat ettiğini gerçekleştirdi.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kulları arasında cereyan eden hikmeti şudur: İşin başında nefse ağır gelen ve ona meşakkat veren her şeyin sonu manevi fetih, zafer, rahatlık ve mutluluk olur. Nefsin hoşlanmadığı bütün şeylerin nihayeti, Hak Teâlâ'nın huzuruna ulaşmaktır. Hak yolda yürüyenlerin ilerlemesi ancak nefisleriyle savaşma ve alışkanlıkların tersine hareket etmekle gerçekleşir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] İbn Abbas'a [radıyallahu anh] nasihat ettiği uzunca bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Hoşlanmadığın şeylere sabretmende pek çok hayır vardır."[280]

Bedir Savaşı'nın Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Bedir Savaşı'nın kalan kısmını anlatarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ
الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَيَقْطَعَ دَابِرَ
الْكَافِر۪ينَۙ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

---

279 Kurtubî'nin rivayetinde, henüz açıktan müslüman olmamış veya Müslümanlığını gizleyen Abbas böyle deyince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Doğru söyledin"* buyurdu. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/337 (Beyrut 1998). Bedir Savaşı'nın seyri hakkında detay ve geniş bilgi için bk. Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/360-414 (Beyrut 2001).

280 Ahmed, *Müsned*, 1/307; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1074.

7. Hatırlayın, o zaman Allah size, iki gruptan** (kervan veya Kureyş'ten)* ***birinin sizin olacağını vaat ediyordu; siz ise güçsüz olanın** (kervanın)* ***sizin olmasını istiyordunuz. Halbuki Allah, sözleriyle hakkı üstün yapmayı ve kâfirlerin kökünü kazımayı istiyordu.

8. Bu, isyan edenler hoşlanmasa da hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın, o zaman Allah size, iki taifeden,* kervan veya Kureyş ordusundan *birinin sizin olacağını vaat ediyordu. Siz ise güçsüz* ve savaş yapılmayacak *olan kervanın sizin olmasını istiyordunuz.* Çünkü onda sadece kırk kişi vardı. Sizler, sayılarının çokluğundan ve güçlü olmalarından dolayı kalabalık Kureyş ordusuyla karşılaşmayı istemiyordunuz. *Halbuki Allah, yüce kelimelerini* (hüküm ve âyetlerini) *göstermek suretiyle* bu savaşta kâfirleri öldürüp helâk ederek *hakkı ispat etmek* ve İslâm'ı her tarafa yaymak *istiyordu.*"

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah, o halde vahyettiği âyetleriyle hakkı göstermek istiyordu.

Allah, meleklerine müminlere yardım için verdiği emirleriyle hakkı galip getirmek istiyordu.

Yahut Allah, kâfirlerin helâki hakkında doğru çıkan sözleriyle hakkı göstermek istiyordu.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah ayrıca bu şekilde kâfirlerin ardını kesmeyi, kökünü kazımayı* ve güçlerini kırmayı *istiyordu.*"

Âyetin toplu manası şudur: Siz, kervandaki malı ele geçirmeyi ve savaş sıkıntısıyla karşılaşmamayı istiyordunuz; Allah ise dinini yüceltmek, hakkı göstermek ve sizin için iki dünya saadetini sağlamak istiyordu. Sizi savaşa yönlendirmesinin tek sebebi, hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi; yani hedef, dini yaymak ve küfrü yok etmekti.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetlerde tekrar yoktur. Birinci âyette, ilâhî isteğini açıklama yani Allah'ın isteğiyle müminlerin isteğinin farklı olduğunu gösterme vardır. İkinci âyette ise Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] savaşı tercih edip onda ısrar etmeye sevkeden sebep açıklanmaktadır."

İbn Cüzey-i Gırnâtî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İkinci âyet birincinin tekrarı değildir. Birinci âyette Allah'ın isteğinin sebebi açıklanmaktadır. Sonra, birinci âyette geçen hak kelimesinin, ilâhî vaat ve yardım, ikinci âyette geçen hak kelimesinin ise İslâm olma ihtimali de vardır. O zaman mana şöyle olur: Allah Teâlâ İslâm'ı yaymak için onlara yardım etti. Âyetin devamında gelen, "İsyana dalanlar istemese de bâtılı yok etmek için Allah size yardım etti" ifadesi de bu manayı desteklemektedir."[281] Çünkü, kâfirler istemese de yüce Allah'ın, dinini bütün dinlere üstün kılması kaçınılmazdır.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kendisine yönelen kimseleri hususi sır olan veliliğe ulaştırmayı vaat etti; fakat nefisle mücâhede ve savaştan sonra. Çünkü ilâhî huzura ancak manevi terbiyesini gerçekleştirmiş ve güzel sıfatları elde etmiş kimseler girer. Bazı insanları görürsün ki nefsiyle hiçbir mücadele ve mücâhede etmeden ilâhî huzura girmeyi temenni ederler, halbuki Cenâb-ı Hak, onların kalbinden perdeleri açarak hakkı ortaya koymayı istemektedir, tâ ki onlar Hak'tan başkasını müşahede etmesinler.

Allah, bu şekilde bâtılı da yok etmeyi istemektedir. Bâtıl, mâsivadır. Yani Allah'ın dışındaki her şey boştur. İnsanın bu hale ulaşması da genelde, ancak bir kâmil şeyhin elinde nefsini öldürüp onu riyâzetle temizledikten sonra gerçekleşmektedir.

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî [rahmetullahi aleyh], bu gerçeği hakikat diliyle şöyle ifade etmiştir:

"Eğer bize ulaşmak istersen, ölmen şarttır; kendisinde atılması gereken fazlalıklar (kötü sıfatlar) bulunan kimse vuslata ulaşamaz."

---

281 İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/321.

Meleklerin Yardıma Gelişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, meleklerin müminlere yardıma gelişlerini anlatarak şöyle buyurdu:

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ
الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ
قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

9. ***Hatırlayın, siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz, O da, "Ben peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu.***

10. ***Allah bu yardımı sadece*** *(zafer için bir)* ***müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yaptı. Hem yardım yalnız Allah tarafındandır. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın, siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz,* yardım ve zafer için dua ediyordunuz."

Olay şöyle oldu: Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, savaşmaktan başka bir yolun kalmadığını görünce, "Rabbimiz, düşmana karşı bize yardım et, ey darda kalanların yardımına koşan, bize yardımı eyle!" diye dua etmeye başladılar.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklere baktı, onlar 1000'in üzerindeydi; ashabına baktı, onlar da 310 küsur kişiydiler.[282] Bunun üzerine kıbleye döndü, ellerini açıp uzatarak şöyle dua etti:

---

282 İmam Müslim'in rivayetinde müslümanların sayısı 319 kişi olarak geçmektedir; Tirmizî'de ise, 310 küsur kaydı vardır.

'Allahım, bana yaptığın vaadini gerçekleştir. Allahım, eğer bu müslüman topluluğu helâk edersen, yeryüzünde sana ibadet eden kimse kalmaz!' Allah Resûlü bu şekilde dua etmeye devam etti. Öyle ki dua ederken üzerindeki elbise yere düştü. Bunun üzerine Ebû Bekir [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

'Rabb'ine yaptığın yakarış yeter; O sana vaadini yerine getirecektir' dedi."[283]

Daha önce şu manadaki açıklamalar geçmişti: Peygamberler ve büyük veliler, ilimlerinin genişliğinden dolayı kendilerine yapılan bir vaadin veya tehdidin zâhiriyle yetinip kalmazlar, tam tersine işin sonunu görünceyle kadar ıstırapları devam eder. Onların Allah'tan başka kimseyle sükûn ve huzurları olmaz. Belki de Allah'ın bu vaadi Cenâb-ı Hakk'ın gizlediği birtakım şartlara bağlıdır; Hak Teâlâ hükmünün her şeye geçtiğini göstermek ve her şeyi kuşatan ilminde tek olduğunu ortaya koymak için onları gizlemiş olabilir.

Müslümanlar Allah'tan yardım isteyip O'na olan ihtiyaçlarını dile getirince, Cenâb-ı Hak onların isteğine cevap verdi. Bunu ifade etmek için buyurdu ki:

"Allah, 'Ben peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim, sizi kuvvetlendirip çoğaltacağım' diyerek duanızı kabul etti."

Gelen melekler, birbirini takip ederek peş peşe geldiler. Onlar ayrıca müminleri arkadan destekleyerek onları takip ettiler.

Âyete, değişik okuyuş şekillerine göre farklı manalar verilmiştir. Melekler birbirini takip edince, bazıları önde, bazıları peşlerinde gelmişlerdir.

Bir manaya göre melekler, müminlerin önünde bulunmuş, müminler onları takip etmiştir. Diğer manaya göre melekler, müminlerin peşinde bulunup onları arkadan desteklemişlerdir. Her iki mana da sahihtir.

---

283 Müslim, Cihâd, 58; Tirmizî, Tefsîr, Sûre 9 (nr. 3081); Ahmed, *Müsned*, 1/30, 32.

Cenâb-ı Hak, bu yardımın hikmetini şöyle açıkladı:

"Allah, melekleriyle yaptığı *bu yardımı sadece* zafer için bir *müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın,* sayıca azlıklarından dolayı içlerinde oluşan korku gitsin *diye yaptı. Hem bütün yardım yalnız Allah tarafındandır;* O'nun yardımı illa bir sebebe bağlı değildir. *Şüphesiz Allah azîzdir;* hiçbir şey O'nu mağlup edip âciz bırakamaz; *O, hakîmdir;* sebepleri yaratmasında ve onları ezelî kudretine bir örtü olarak sevketmesinde hikmet sahibidir."

Meleklerin yardımı, silah ve mühimmatın çokluğu, savaş için yapılan hazırlık ve benzeri şeyler birtakım vasıtadan ibarettir; bunların zafere kendi başlarına bir tesiri yoktur; öyleyse yardımı ve zaferi onlardan görmeyin; bunlar olmayınca ilâhî yardımdan ve zaferden ümidi kesmeyin. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan yücedir. O, hiçbir sebep olmadan da zafer nasip eder.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhtiyacını dile getirmek ve yalvarıp yakarmak, yüce ve ulu Allah'a tevekkül etmenin sıhhatine bir zarar vermez; tam aksine bu haller, insan için bir şereftir, sonsuz kerem ve iyilik sahibi Mevlâ'ya bir yakınlıktır.

Kâmil ârifin hali, her şeyde Allah'a dönmek, her halde O'na yalvarıp yakarmaktır. Yüce Allah ona zafer vaat etse ve isteğine cevap verse bile bu, ârifi istemekten alıkoymaz. Ârif zat, sırf kulluk olsun diye ve yüce sevgilinin huzurunda boyun eğip yakarmak için O'ndan ister.

Sûfîler, "Bir sıkıntı anında Allah'a dua edip yalvarmak mı yoksa ilâhî tecellilere rıza gösterip susmak mı daha hayırlıdır?" konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Kulun, dua ve rızayı bir arada yapmış olması için, diliyle dua etmesi, kalbiyle de başına gelen duruma rıza göstermesi gerekir."

İmam Kuşeyrî *(Risâle'*de*)* demiştir ki: "En doğrusu şöyle demektir: Kulun içinde bulunduğu vakitler ve durumlar farklı farklıdır. Bazı hal-

lerde dua sükûttan daha faziletlidir; o zaman dua yapılır, edep budur. Bazı hallerde sükût daha faziletlidir, sükût edilir; o zaman içindeki edep odur. Bu, o vakit içinde bilinir. Çünkü her vakitteki ilim, o vaktin içinde hâsıl olur. Kul, yaşadığı vakit ve hal içinde dua etmeye bir işaret alıyorsa dua etmesi daha faziletlidir. Sükût etmeye bir işaret alıyorsa sükût etmesi daha faziletlidir."[284]

Âl-i İmrân sûresinin 125. âyetinin tefsirinde, ilâhî yardımla ilgili açıklama geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Savaşta Müminlere İndirilen Sekînet ve Güven

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminlere verdiği güveni zikrederek şöyle buyurdu:

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى
قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلٰئِكَةِ
أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا
الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾

11. ***Hani Allah sizi, tarafından bir güven olarak hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın pisliğini (vesvesesini) gidermek, kalplerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sabitleştirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.***

12. ***Hani Rabb'in meleklere, "Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun. Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; siz de onların boyunlarına ve bütün parmaklarına vurun!" diye vahyediyordu.***

---

284 bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 503-504 (İstanbul: Semerkand, 2005).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani Allah sizi* savaş anında *hafif bir uykuya daldırıyor, o anda,* şiddetli korkudan sonra *üzerinize* düşmanın tehlikesine karşı *güven hali indiriyordu.* Bu size, şiddetli korkunuzdan sonra Allah tarafından bir güven vermek içindi."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Savaş sırasında gelen uyuklama hali, düşmandan yana emniyet içinde olmanın alametidir."

Cenâb-ı Hak, sonra, başka bir ihsanını daha zikrederek şöyle buyurdu:

"Allah sizi abdestsizlikten ve cünüplükten *temizlemek,* sizden şeytanın vesvesesini ve sizi susuzlukla korkutmasını gidermek için üzerinize bir su indiriyordu."

Rivayet edildiğine göre müslümanlar, yumuşak, kumlu, ayakların kayacağı bir tepenin yanına indiler. Su da çok azdı. O sırada uyudular ve çokları ihtilam oldu. Bunun üzerine şeytan onlara şöyle vesvese verdi: "Siz, abdestsiz ve cünüp halde namaz kılıyorsunuz, bu halinizle nasıl zafer kazanacaksınız? Bir de kendinizin Allah'ın dostları olduğunu ve Allah Resûlü'nün aranızda bulunduğunu düşünüyorsunuz."

Müslümanlar bu tür vesveselerden üzülüp endişeye kapıldılar. Bunun üzerine Allah, yağmur yağdırdı, gece boyunca yağmur yağdı, dereler su doldu. Vadinin yanına havuz yaptılar, hayvanlarını suladılar, yıkanıp abdest aldılar. Yağan yağmurla kendileriyle düşman arasındaki kumlu toprak pekişti, kayganlığı gitti, ayakları kaymayacak duruma geldi.

Bu durum âyette şöyle ifade edildi: *"Kalplerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sabitleştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu."*

Yani O, Allah'ın lutfuna güvendirerek, şeytanın verdiği vesveseyi yok edip içindeki ağırlığı gidererek kalplerinize kuvvet veriyordu. Bir de yağan yağmurla ayaklarınızı sabitleştiriyordu ki yumuşak zeminde kaymasın.

Yahut Allah [celle celâluhû], kalplerinize kuvvet verdi ki harp meydanında sabit kalsın, korkup kaçmayasınız.

Şunu da hatırlayın, Rabb'in meleklere şöyle vahyediyordu:

"Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun ..." Yani, ben meleklere, "Müminlere yardımda ve onları sabit tutmanızda sizinle beraberim" diye vahyederek sizin ayaklarınızı sabit tutuyordum.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meleklere, 'Müminleri sabit tutun'"* diye vahyediyordu.

Meleklerin müminleri sabit tutması, ya düşmana karşı sayılarını çok göstererek yahut onlara zafer müjdesi vererek veya düşmanlarıyla bizzat savaşarak olmuştur. Bu son durum, "Melekler Bedir Savaşı'nda bizzat savaşa iştirak ettiler" diyenlere göredir.

Âyetin devamı şöyle: *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım."* Yani onların içine bir ürperti vereceğim, böylece savaş meydanında kalıp sizinle savaşa direnemeyecekler. Bu hitabın Allah Teâlâ tarafından meleklere yapılmış olması ihtimal dahilinde olduğu gibi, müstakil bir cümle olarak, müminlere söylenmiş olması da mümkündür. Allah [celle celâluhû] bu âyetle, müminlerin düşmanlarına şimdi ve daha sonra yapacağını haber vermiş olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, daha sonra meleklere veya müminlere şöyle buyurdu: *"Siz de onların boyunlarına ve bütün parmaklarına vurun!"* Yani, boğazın kesim yerine, başlarını kolayca bedenden ayıracağınız yerlere ve parmaklarına vurun. Onların boynunu vurup parmaklarını kesin ki tezden helâk olsunlar ve savaşa mecalleri kalmasın.

11-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhlerimizin şeyhi,[285] dervişlere, kalplerine fazlaca vesvese ve boş düşünce geldiğinde uyumalarını tavsiye eder ve şöyle derdi: "Ki-

285 Müellif, bu ifadeyi şeyhi Mevlâ Arabî Derkâvî el-Hasenî için kullanmaktadır. Müellifin önsözüne bakınız.

min düşünceleri karışırsa uykuya dalsın, kana kana uyusun; gerçekten uyku kalbi dinlendirip yeniler. Çünkü hafif uyku, Allah'tan mümin için bir güvendir. Allah Teâlâ onunla şeytanın vesvesesini ve kalbe verdiği ağırlığı giderir, kalpleri huzuruna bağlar. Uyku, kulun kendinden geçip beşerî yönüyle yok olduğu bir haldir. Kul, bu yönüyle yok olunca, hak ortaya çıkar, bâtıl silinip gider."

"Allah size gökten bir su indirdi ..." âyeti hakkında şunlar söylenmiştir: Bu su, kalpleri, mâsivayı yani Allah'tan gayri varlıkları müşahededen temizleyen, ondan şeytanın kötülüğünü gideren sudur. Şeytanın pisliği, varlıklardan gelen zulmettir. Bu zulmet, kalbi iyice saran hevâ sevgisidir ki o, şeytanın süslemesiyle oluşmaktadır. Allah bu gayb suyu ile ayakları sabit tutar; kalp zatî tecelliden ibaret olan ilâhî nurlarla karşılaştığı zaman sarsılmaz hale gelir. Bu nurlar karşısında da ancak şecaatli, yiğit, büyük ârif zatlar sarsılmadan sabit kalır, ona her veli dayanamaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Öldürülmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlere verilen kâfirleri öldürme emrinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ
شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

13. ***Bunun sebebi onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleridir. Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse şüphesiz Allah'ın azabı çok şiddetlidir.***

14. *(Ey kâfirler)* ***Bu, dünyadaki azabınız; tadın onu! Kâfirler için bir de cehennem ateşinin azabı vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu şekilde kâfirlerin boynunun vurulması veya bu emrin verilmesi, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleri,* emirlerine aykırı hareket etmeleri *sebebiyledir. Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse,* onların hükmünden ayrılırsa, *şüphesiz Allah,* kendisine veya resûlüne muhalefet eden herkes için *azabı çok şiddetli olandır."*

Bu, onları öldürme emrine yönelik bir açıklamadır. Yahut o, dünyada başlarına gelen azaptan sonra Allah'ın onlar için ahirette hazırladığı azabı haber veren bir tehdittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey kâfirler, bu azap, sizin dünyadaki azabınız; tadın onun acısını! Kâfirler için bir de cehennem ateşinin azabı vardır."*

Mana şudur: Size dünyada acilen verilen bu azabı tadın, bunun yanında ahirette başınıza gelecek cehennem azabı da vardır. Âyette, "Kâfirler için cehennem azabı vardır" şeklinde açıkça kâfirler ifadesinin kullanılması, dünyada ve ahiretteki azabın asıl sebebinin inkâr olduğunu bildirmek içindir.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet etmek, ilâhî huzurdan kovulmayı ve uzaklaştırılmayı gerektirir; Allah ve Resûlü'nün emirlerine uygun hareket etmek ise ilâhî yakınlığı ve sevgiyi gerektirir. Kulun ilâhî muhabbet ve sevgiye ulaşmasını gerektiren muvafakat şu beş şeyle meydana gelir:

1. Allah'ın emirlerine uymak,
2. Yasak edilen işlerden kaçınmak,
3. Allah'ı çokça zikretmek,
4. İlâhî tecellilere rıza gösterip teslim olmak,
5. Allah'ın peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymak, onun edebiyle edeplenmek ve ahlâkı ile süslenmek.

Bunların zıddı olan şeylerle ise kulun ilâhî huzurdan kovulmasını ve uzaklaştırılmasını gerektiren muhalefet meydana gelir. Bunlar da şunladır:

1. Yapılması emredilen ilâhî emirleri yapmamak,

2. Yasaklanan işleri yapmak,

3. Allah'ın zikrinden gafil olmak,

4. Başa gelen bela ve musibete kızmak,

5. Allah'ın peygamberine tâbi olmayıp bid'at, haram ve mekruh işleri yapmak. Bu hal kulu Allah ve Resûlü'ne muhalefet etmeye ve onlardan uzaklaşmaya götürür. Âyette geçtiği gibi, kim Allah ve Resûlü'nün emrine aykırı davranırsa şüphesiz Allah azabı çok şiddetli olandır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Harpten Kaçmak Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, harpten kaçmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ
﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

15. ***Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönüp kaçmayın.***

16. ***Düşmanı yanıltmak için geri çekilip tekrar savaşa girmek veya diğer bölüğe katılmak için yer değiştirme hariç, kim öyle bir günde onlara arka çevirip savaştan kaçarsa muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yeri cehennemdir. Orası, dönülecek ne kötü bir yerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman,* saflar halinde, siz onlara onlar size doğru geldiğinde, onlarla savaşma niyetiyle yüz yüze geldiğinizde, onlar karşısında dağılarak *arkanızı dönüp kaçmayın.* Böyle yapmak haramdır ve büyük günahlardandır."[286]

Bu, kâfirlerin, müslümanların iki katından daha fazla olmadıkları zaman böyledir; kâfirler müslümanların iki katından fazla olurlarsa kaçmak helâl olur. Ayrıca, müslümanlar silahlı olunca da kaçmaları haramdır, ancak düşman silahlı, müslümanlar silahsız olunca kaçmak helâldir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Düşmanı yanıltmak için geri çekilip tekrar savaşa girmek veya diğer bölüğe katılmak için yer değiştirme hariç, kim öyle bir günde düşmana arkasını dönüp savaştan kaçarsa muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olur."*

Birinci durum şudur: Düşmana, bozgun zannını vermek için, onun önünden geri çekilir, sonra dönüp düşmana saldırır. Bunu bir harp hilesi olarak yapar. Böyle yapmak câizdir.

Müsaade edilen ikinci durum şudur: Müslümanlardan bir gruba yardım için, safını bırakıp yer değiştirmektir. Eğer bu grup harp için hazır durumda ve yakınında bir yerde ise onlara katılmak ittifakla câizdir. İmam (ordu komutanı) veya askerî grup savaş için hazır değilken, savaş alanını bırakıp şehre dönme konusunda farklı hükümler verilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, savaş alanından kaçan her müslümanın gelip katılacağı birliklerden biriyim."

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Allah Resûlü'nün düşman üzerine gönderdiği bir seriyye (askerî müfreze) içindeydim. Müfreze sıkışınca Medine'ye firar etti. Ben, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna çıkarak,

286 Savaştan kaçmanın büyük günah olduğunu bildiren bir hadis için bk. Buhârî, Vesâyâ, 23; Müslim, İmân, 145.

"Biz savaştan firar eden kimseleriz" diye özür beyan ettim. Allah Resûlü'nün,

"Siz firar edenler değil, düşmana tekrar saldırmak için (imamına) geri dönen kimselersiniz. Ben, sizin gelip katılacağınız birliğin reisiyim" buyurdu.[287]

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim,* yukarıda geçen durumlar olmadan *savaştan kaçarsa onun varacağı yeri cehennemdir. Orası, ne kötü bir dönüş yeridir."* Âyetin bu ifadesinden, savaştan kaçmanın büyük günah olduğu anlaşılıyor.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu hüküm, düşman askeri müslümanlardan birkaç kat fazla olmadığı zamandır. Çünkü âyet-i kerimede, *"Allah şimdi yükünüzü hafifletti..."* (Enfâl 8/66) buyrulmuştur. Yukarıdaki âyetteki hükmün, bütün müminlere değil, özellikle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'ine ve onunla birlikte savaşta hazır olan kimselere mahsus olduğu da söylenmiştir."[288]

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, mücâhede ve sıkıntılara göğüs gererek kendisine yönelen kimselere der ki: "Nefsanî hazlar, şehvetler ve diğer engeller gibi Hakk'a giden yolunuzu kesen düşmanlarınızla karşılaştığınız zaman, sabır ve sebat gösterin ki zafere eresiniz. Sakın onlara arkanızı çevirip geri dönmeyin, aksi halde düşmanlarınız size galip gelir."

Mücâhededen geri dönmek ancak şu şartlarda olabilir: Daha meşakkatli bir ameli yapmaya kuvvet elde etmek için bazı ruhsatları tercih edebilirsiniz. Yahut âriflerin büyüklerinden bir cemaate katılmak için, mücâhedenin şeklini ve yerini değiştirebilirsiniz. Onlar sizi müşahedeye ulaştırarak mücâhedenin sıkıntısından kurtarırlar. Bu durum, nefsinizin ipini ve idaresini onlara teslim ettiğinizde ve işaret ettikleri her şeyi severek yaptığınızda gerçekleşir. Bu sizi, yorgunluktan sonra rahata götürür, mücâhededen sonra müşahedeye ulaştırır; çünkü zevk ehli

---

287 Ebû Davud, Cihâd, 106; Tirmizî, Cihâd, 36; Ahmed, *Müsned*, 2/70; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5596; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 7/101.

288 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/378.

âriflere göre, iç âlemdeki müşahedeyle zâhirdeki mücâhede birleşmez; müşahede gerçekleşince mücâhedeye gerek kalmaz.

İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh], bu âyet hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra demiştir ki:

"Hali vakti yerinde olan zenginler, hizmetçilerine ellerindeki nimetlerden infak ve ikram ederler; manevi hali yüksek seçkin veliler de müridlerine himmetlerinden infak ederler. Veliler, müridlerinin noksanlarını giderir, onların günahlarının affı için Allah'a yalvarır, güzel irşadlarıyla onları hak yolunda desteklerler. Velilerden kim, sadık olduğunu bildiği bir müridi ihmal ederse yahut müridlerden kim, faziletini ve hakkının büyüklüğünü tanıdığı bir şeyhe muhalefet ederse ikisi de Allah'ın gazabına uğrar. Güzel ve çirkin olarak her ne yapılmışsa Allah Teâlâ, onu yapana en güzel karşılığı verendir."[289]

Bütün Güç ve Kuvvet Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin aslında kendi başlarına bir güç ve kuvvete sahip olmadığını, bütün güç ve kuvvetin kendisine ait olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى
وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ
اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

17. ***(Savaşta) Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Allah bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

18. ***Bu iş böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını boşa çıkarır.***

289 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/297.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *o kâfirleri,* kendi güç ve kuvvetinizle *siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü."* Aslında siz zelil bir haldeydiniz, sayınız ve silahınız azdı, düşmanın ise sayısı ve silahı çoktu. Allah sizi destekledi, onlara musallat etti, sizin için melekleri yardıma gönderdi, düşmanlarınızın kalbine korku saldı ve böylece sizin vasıtanızla onları öldürdü.

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Kureyş ordusu, Akankal dağından çıkıp gözükünce Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Allahım! Kureyş, senin resûlünü yalanlayarak kibir ve gurur içinde geldi. Allahım! Bana verdiğin sözü yerine getirmeni diliyorum!' diye dua etti. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek kendisine,

'Yerden bir avuç toprak al ve yüzlerine serp!' dedi.

İki topluluk karşılaşınca Allah Resûlü yerden bir avuç çakıl taşı alarak düşmanın yüzlerine doğru fırlattı ve, *'Yüzleri kara olsun!'* dedi. Kureyş'ten her biri, gözüne isabet eden şeyle meşgul olmaya başladı. Gözleri görmez oldu ve sonunda bozguna uğradılar. Müslümanlar Kureyş ordusunun peşine düşüp kovalamaya başladı; kimini öldürdüler, kimini esir aldılar. Savaştan dönünce, her biri yaptığı ile övünmeye başladı. Onlardan biri, 'Ben öldürdüm, ben esir aldım' diyordu. Bunun üzerine bu âyet indi."[290]

Âyetin manası şudur: Eğer siz onları öldürdük diye gururlanıyorsanız bilin ki onları gerçekte siz öldürmediniz, Allah öldürdü.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, zâhiren *attığın zaman,* onların gözüne isabet edecek şekilde *sen atmadın,* buna sen güç yetirmedin, *fakat onu* hedefine ulaşacak şekilde *Allah attı;* atılan şeyi onların gözüne ulaştırdı, böylece bozguna uğradılar, bu şekilde siz onların kökünü kazıma imkânı buldunuz." Buna göre, "atış" hakiki manadadır. O, zâhirî olarak Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından yapılmış ise de aslında Allah Teâlâ tarafından gerçekleşmiştir.

290 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/378.

"*Allah bunu,* sadece kâfirlerin kökünü kazımak, kuvvetlerini kırmak ve bir de *müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı.*" Yani Allah [celle celâluhû], bu şekilde müminleri güzel bir imtihandan geçirdi ve onların bu nimete şükrünü ortaya çıkarttı.

Bir diğer mana: Allah zafer ve ganimet nasip ederek ve âyetlerini müşahede ile onlara büyük bir nimet ihsan etmek için böyle yaptı.

Şüphesiz Allah [celle celâluhû], onların yardım taleplerini ve dualarını işitendir; niyet ve hallerini en iyi bilendir.

İşte bu güzel imtihan yahut kâfirlerin öldürülmesi veya gözlerine toprak atılması yahut bu iş, kesin vâki olmuştur. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zaafa uğratıp boşa çıkarır. Allah kâfirlerin düzenlerini sarsar, hilelerini boşa çıkarır. Yani bu öldürmek ve atmaktan maksat, müminleri imtihan etmek ve kâfirlerin tuzaklarını bozup hilelerini boşa çıkarmaktır.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, yüce huzuruna yönelmiş müridlere der ki: Nefsinizi mücâhede ederek siz öldürmediniz; çünkü sizin buna gücünüz yetmez, fakat onu yardım ve desteği ile Allah öldürdü, sonunda nefsiniz O'nun marifeti ile yeni bir hayat buldu.

Allah Teâlâ, insanları irşad eden şeyhe de şöyle der: Müridlerin kalbine benim muhabbet ve marifetimi sen atmadın, fakat onların kalplerine bunları Allah attı; sen ancak bu konuda bir vasıta ve sebepsin. Bu işlerde senin doğrudan bir tesirin yoktur.

Anlatıldığına göre, Hallâc-ı Mansûr, öldürülmek için hapsedilince, Şiblî ona, muhabbetin ne olduğunu sordu; Hallâc,

"Sevgilinin dışındaki her şeyden geçmek, hepsini gönülden çıkarmaktır" dedi ve sonra,

"Ey Şiblî, sen Allah'ın kitabını okudun mu?" diye sordu. Şiblî,

"Evet" deyince, Hallâc şunları söyledi:

"Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], *'Attığın zaman sen atmadın fakat onu Allah attı'* buyurdu. Ey Şiblî, Allah bir kulunun kalbine muhabbetinden bir parçacık atınca uzun bir zaman ona uyarı lisanıyla hitap eder (ona bu nimeti kendisinin verdiğini, onu nefsine mal etmemesini hatırlatır)."

Bundan maksat şudur: Yüce Allah, mukarrebîn makamına çıkarttığı velilerine özel muhabbet, marifet ve temkin halini ihsan etmiştir. Onlara münkirlik eden gafil kimselerin de hile ve desiselerini boşa çıkarmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kureyş ordusu Bedir Savaşı'na çıkacağı zaman, Kâbe'nin örtüsüne sarılarak fetih istediler ve şöyle dua ettiler:

"Allahım, bu iki ordunun en yücesine, iki grubun en doğru yolda olanına ve iki topluluğun en şereflisine yardım et, zafer ver!" Cenâb-ı Hak, onların bu isteğine işaret ederek şöyle buyurdu:

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا
نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

19. *(Ey kâfirler!)* ***Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Şayet*** *(inkâra ve Peygamber'e düşmanlık yapmaya)* ***son verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer*** *(onunla savaşa)* ***dönerseniz, biz de*** *(kendisine yardıma)* ***döneriz. Topluluğunuz çok olsa bile, bu size hiçbir fayda sağlamaz. Şüphesiz Allah müminlerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kâfirler! *Eğer siz fetih istiyorsanız,* yani iki grubun en doğru yolda olanı, en yücesi ve en şeriflisi lehine hüküm verilmesini istiyorsanız, *işte, size fetih geldi*; istediğiniz gibi hüküm verildi. Allah iki ordunun en yücesini, iki grubun en doğru yolda olanını ve iki topluluğun en şereflisini zafere erdirdi. Bu grup Hz. Muham-

med [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. "*Şayet* inkârdan ve Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıktan vazgeçer, yaptıklarınıza *son verirseniz bu,* dünya ve ahiretin selâmet ve hayrını içerdiğinden *sizin için daha hayırlıdır. Eğer,* siz Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] savaşa *dönerseniz, biz de* kendisine yardıma *döneriz. Topluluğunuz* ve cemaatiniz *çok olsa bile, bu size hiçbir fayda sağlamaz;* sizden zararı gidermez. İtibar, çokluğa değil, ilâhî yardımla gelen zaferedir. *Şüphesiz Allah,* yardım ve desteği ile *müminlerle beraberdir."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki hitabın müminlere olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur:

Sizler zafer istiyordunuz; işte size zafer geldi. Eğer sizler, savaşa karşı gevşeklikten ve Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] tercih ettiği şeye isteksiz davranmaktan vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Şayet siz, o hale dönerseniz, biz de sizi tanımamaya döneriz yahut düşmanlarınızı size karşı harekete geçiririz. O zaman, sizin çokluğunuz size hiçbir fayda sağlamaz; çünkü Allah yardımıyla sizinle birlikte değildir; O, imanında kâmil olanlarla birliktedir."[291]

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelenler, eğer siz fetih istiyorsanız yani yüce Allah'tan marifetinin açılmasını talep ediyorsanız, size fetih gelmiştir. Şöyle ki: Sizin Allah'a [celle celâluhû] yönelişiniz sahih ve güzel oldu. Nefsanî hazlarınızı ve alakalarınızı terkettiniz. Şüphesiz bidayet halleri, nihayet hallerinin aynası ve göstergesidir. Kim, amelinin hayırlı sonucunu hemen görürse bu, gelecekte de onun kabul edileceğinin alametidir. Eğer, nefsanî hazlarınızı ve sizi Hak'tan engelleyen şeyleri terkederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Bu sayede manevi fethiniz yakın olur. Şayet siz onlara dönerseniz biz de sizi (bazı cezalarla) edeplendirmeye ve huzurumuzdan uzaklaştırmaya döneriz. Bu cezayı kaldırmada ve huzurdan uzaklaştırmayı engellemede cemaatiniz çok da olsa size bir fayda sağlamaz, başınıza gelecek olanı savamaz. Şunu bilin ki Allah, özel yardımı ve korumasıyla imanında kâmil olan müminlerle beraberdir.

291 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/379.

Allah'a ve Resûlü'ne İtaat Edin!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ilâhî emirleri dinleyip itaat etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَۚ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾

20. ***Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin,*** *(hakkı)* ***işitip durduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin.***

21. ***Ve işitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Size emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah'a itaat edin,* cihad ve diğer konularda sizi teşvik ettiği şeylerde de *resûlüne itaat edin. Sizler,* Kur'an'ın, kendisine sımsıkı sarılmanızı ve Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uymanızı emrettiğini *işitip durduğunuz halde, o Peygamber'den yüz çevirmeyin."*

Âyetin muradı, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] yüz çevirmeyi nehyetmektir. Âyette Allah'a itaatin zikredilmesi, Allah'a yapılacak itaatin Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaate bağlı olduğuna dikkat çekmek ve kalpleri buna hazırlamak içindir. *"Kim Peygamber'e itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiştir"* (Nisâ 4/80) âyeti de bunu göstermektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu nehyi şu âyetiyle pekiştirdi: "Kendilerine fayda verecek bir şekilde *işitmedikleri halde,* kulaklarımızla *'işittik' diyenler,* yani dinlediklerini iddia eden kâfir ve münafıkları *gibi olmayın.* Bu halleriyle onlar, sanki hiçbir şey işitmemiş kimseler gibidir."

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dünyadan ayrılıp ahireti şereflendirince, kendisinden sonra zâhirî ve bâtınî işlerde ümmete rehberlik edecek halifeleri kaldı. Bunlar, müttaki âlimler ve seçkin âriflerdir. Kim onların tavsiylerine sımsıkı sarılır ve sözlerine kulak verirse Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] güzelce uymuş olur. Kim onlardan yüz çevirirse Allah Resûlü'nden yüz çevirmiş olur. Kim âlimlerin verdiği hükümlere sarılırsa şeriat-ı Muhammediyye'yi uygulamış olur. Kim de ârif velilere sımsıkı sarılır, onlara kulak verir ve irşadlarına tâbi olursa rabbânî hakikatleri elde eder ve mukarrebînden (Allah'a yakınlık elde eden velilerden) olur. Kim onların vaaz ve uyarılarını dinler, sonra nefsine uyup başka yollara yönelirse onun hakkında, Allah Teâlâ'nın, *"İşitmedikleri halde, 'işittik' diyenler gibi olmayın"* âyetinin manası uygun olur ve bu kimse, gelecek âyette işaret edildiği gibi, canlı varlıkların en şerlisi olur. Yüce Allah bu âyette şöyle buyurmuştur:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ
اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

22. ***Şüphesiz Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü,*** *(hakkı)* ***düşünmeyen*** *(manen)* ***sağır ve dilsiz olanlardır.***

23. ***Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara*** *(hakkı)* ***işittirirdi. Fakat işittirseydi bile onlar, yine yüz çevirerek dönerlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü,* hakkı *düşünmeyen,* onu tanımayan, hakkı işitmekten yana *sağır ve* onu konuşmaktan yana *dilsiz olanlardır.*"

Allah Teâlâ, önce onları hayvanlar arasında saydı, sonra onların hayvanların en şerlisi olduğunu belirtti. Bunun sebebi, onların kendisiyle hayvanlardan ayrıldıkları özelliklerini ve fazilet sahibi oldukları yönlerini iptal etmeleridir. Bu özellik, akıllarını kendilerine fayda vere-

cek tefekkür ve ibret için kullanmalarıdır. Onlar ise bu özellikten yararlanmadılar.

İbn Kuteybe[292] demiştir ki: "Bu âyet, Abdüddâroğulları hakkında inmiştir; çünkü onlar Bedir Savaşı'nda müşriklerle birlikte savaşa katılmışlardır. Bununla birlikte âyetin hükmü umumidir; bu sıfatta olan herkesi kapsar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah onlarda bir hayır*, haklarında takdir edilmiş bir saadet yahut âyetlerden faydalanma istidadı *görseydi elbette onlara* anlayacakları bir şekilde hakkı *işittirirdi. Eğer,* onlarda bir hayır bulunmadığını bildiği halde, hakkı *kendilerine işittirseydi, onlar yine haktan yüz çevirir,* ondan faydalanmaz, tasdik ve kabulden sonra dinden çıkar, inatlarından dolayı *haktan dönerlerdi.*"

Bir rivayette şöyle denilmiştir: Müşrikler, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem), atalarından Kusay b. Kilâb'ı diriltmesini, onun kendisinin peygamber olduğuna şahitlik etmesini, bunu bizzat ondan işitmek istediklerini talep ettiler. Bunun üzerine Allah,

"*Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, (onu dirilttikten sonra sözünü) işittirirdi; eğer işittirmiş olsaydı bile, yüz çevirirlerdi*" âyetini indirdi.[293]

22-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki insanı şereflendiren ve başkalarından daha faziletli yapan husus, yüce yaratıcısını tanıması, aklını O'na yaklaştıran şeylerde kullanması, kendisini helâkten sakındıran vaaz ve uyarıları dinleyip anlamasıdır. İnsan bunları kaybedince, hayvanlar gibi hatta onlardan daha şaşkın ve aşağı bir halde olur. Allah kendisine rahmet etsin, İbnü'l-Bennâ, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

---

292 İbn Kuteybe'nin tam adı, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir. Vefatı hicrî 276, milâdî 889'dur. İbn Kuteybe dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahasında meşhur bir âlimdir. *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân* ve *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs, Edebü'l-Kâtib* ve *el-Maârif* adlı eserleri meşhurdur. Altmıştan fazla eseri vardır. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, 20/145-149.

293 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2/240 (Beyrut 2002).

"Bil ki cahiller güruhu, insan sûretinde hayvandırlar."

Bir de şu var: Bazı kalpler hakikat ilimlerini kabul etmez, dinin zâhirî ilimleriyle meşgul olur. Eğer Allah bu kimsede bir hayır görseydi, ona bu hakikat sırlarını işittirirdi. Şayet Cenâb-ı Hak, bu kimsenin kabul etmeyeceğini bildiği halde, ona bu hakikatleri işittirseydi bile o, göğsünün darlığından ve kalbi bu sırlar için boş olmadığından dolayı, onlardan yüz çevirirdi.

Kalbe Hayat Veren Şeye Koşun!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kalplere hayat veren şeyi göstererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْۚ
وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. ***Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeye çağırdığı zaman, Allah'a ve Resûlü'ne uyun. Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer. Şüphesiz ki siz O'nun huzurunda toplanacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Sizi çağırdığı konularda Allah'ın emrine uyun,* size gösterdiği taat ve ihsan konularında da Allah Resûlü'*ne uyun.* Allah Resûlü, size hayat verecek ledünnî ilimlere çağırdığı zaman, ona uyun. Şüphesiz bu ilimler kalbin hayatıdır; cehalet ise onun ölümüdür."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah Resûlü sizi, dâimî nimetler içinde size ebedî hayat olacak inanç ve amellere çağırdığı zaman ona uyun.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sizi cihada çağırdığı zaman ona uyun. Gerçek şu ki cihad sizin hayatta kalma sebebinizdir. Eğer cihadı terkederseniz düşmanlarınız size galip gelir ve sizleri öldürür.

Allah Resûlü sizi şehid olmaya çağırdığı zaman kendisine uyun. Çünkü şehidlik, Allah katında ebedî bir hayat bulmaktır. Allah Teâlâ bu durumu âyetinde şöyle belirtmiştir:

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme, onlar Rab'leri katında diridirler, (orada cennet nimetleriyle) rızıklanırlar" (Âl-i İmrân 3/169).

Allah'ın daveti Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işitildiği için, âyette tekil olarak, "O sizi çağırdığı zaman" ifadesi kullanılmıştır.

Buhârî'de şu rivayet geçer: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Übey b. Kâ'b'ı çağırdı; Übey, namaz kılıyordu, çağrıya hemen icabet edemedi. Namazını bitirince geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Çağırdığım zaman gelmene ne mâni oldu?" diye sordu; Übey,

"Namaz kılıyordum" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yüce Allah'ın, 'Sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resûlü'ne icabet edin' âyetini işitmedin mi?" buyurdu.[294]

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları demişlerdir ki: "Namaz esnasında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çağırdığı zaman, kendisine uymak namazı bozmaz, çağrılan kimse emre uyar, sonra namazına devam eder."

Bazıları da şöyle demiştir: "Eğer Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] çağırması tehir edilmeyecek bir durum içinse, bu durumda namaz kılan kimse, namazı keser, çağrıya uyar. Bu, namaz kılarken, ateşe veya başka bir tehlikeye düşme tehlikesi geçiren kör insanı kurtarmaya benzer; bu durumda namaz kesilir, sonra devam edilir."

---

294 Buhârî, Tefsîru Sûre (8), 2; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

Cenâb-ı Hak bundan sonra şöyle buyurdu:

"Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer." Onu imandan inkâra, inkârdan imana nakleder. Yine Allah, kalbi yakînden şüpheye, şüpheden yakîne, safa halinden karışıklık haline, karışıklık halinden safa ve huzur haline intikal ettirir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, yüce Allah'ın kuluna son derece yakınlığını temsil yoluyla anlatmaktadır. Tıpkı şu âyet gibi: *'Biz insana, şah damarından daha yakınız'* (Kâf 50/16). Âyet ayrıca, Allah Teâlâ'nın kalbin bütün gizli hallerine vâkıf olduğunu, hatta kalp sahibinin bile gafil olduğu düşüncelerini bildiğine dikkat çekmektedir. Yahut bu âyet, Allah'ın ölüm veya başka bir sebeple kalbi ile kendisi arasına girmeden, kalbi ihlâslı yapmaya ve onu bütün kötü düşüncelerden temizlemeye bir teşviktir. Yahut âyet Allah'ın kulun kalbine bütünüyle sahip olduğunu, onun kararlarını bozacabileceğini, maksatlarını değiştirebileceğini, eğer kulun saadetini dilerse onunla inkâr arasına engel olabileceğini, şayet şekavetine (cehennemlik olmasına) hüküm vermişse onunla iman arasına perde koyabileceğini tasvir etmektedir."[295]

Âyet şöyle bitiyor: "Şunu da *biliniz ki siz O'nun huzurunda toplanacaksınız.* O size amel ve itikadlarınıza göre karşılık verir."

24. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ fazlı ve ihsanı ile her asır ve zamanda, insanları, kalplerini ihya eden şeye davet eden ve onu yüce sevgilileri (Mevlâ'nın) huzuruna girmeye layık hale getiren davetçiler bulundurmuştur. Onlar,

---

295 Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dua ederdi: *"Ey kalpleri (dilediği tarafa) çeviren Allahım! Kalbimi dinin üzerinde sabit kıl"* (bk. Tirmizî, Daavât, 89, 124; İbn Mâce, Mukaddime, 13). Ashâb-ı kirâm, "Siz de kalbinizin çevrilmesinden korkuyor musunuz?" diye sorduklarında Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Beni bundan ne emin edebilir ki? Kalpler, Allah Teâlâ'nın iki kudret parmağı arasındadır; dilediği şekilde, istediği yöne çevirir"* buyurmuştur (bk. Müslim, Kader, 17; İbn Mâce, Mukaddime, 13, Dua, 2; Ahmed, *Müsned*, 4/182; 6/251, 302; Hâkim, *Müstedrek*, 4/321; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/475).

Başka bir rivayette şu lafızlar mevcuttur: *"Sabit kılmak istediğini dininde sabit kılar, kaydırmak istediğini de kaydırır"* (bk. Müslim, Kader, 17; Tirmizî, Daavât, 89, 124; İbn Mâce, Mukaddime, 13, Dua, 2; Ahmed, *Müsned*, 4/182; 6/251, 302; Hâkim, *Müstedrek*, 4/321; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/475).

Allah'ın ve resûlünün halifeleridir. Kim onların davetine uyar ve sohbetlerine (terbiye halkalarına) girerse kalbi dirilir, sırrı ve özü temizlenir. Kim onlardan ayrılıp kendilerine aykırı davranırsa havâtır ve vehim vadilerinde (vesvese ve boş düşünceler içinde) ruhu ölür.

"Bilîn ki Allah kul ile kalbi arasına girer" âyeti hakkında şunları söyleyebiliriz:

Cenâb-ı Hakk'ın kişi ile kalbi arasına girmesi, onun kalbini örtmesi, onun zatına ait sırları ve sıfatlarının nurlarını müşahede etmekten perdelemesidir. Bu onu, maddi şeyler arasında bağlı tutarak ve cem' hali olmadan (kalbi ve fikri Allah'ta toplamadan) sadece farkı (varlıkları) müşahede ettirerek olur. Kalp ehli ârifler bu duruma, "kalbi kaybetmek" derler.

Onlardan biri, "Kalbimi kaybettim" dediği zaman, bunun manası, "O, maddeyi müşahede etmeye, nefsinde bir varlık ve vücut görmeye döndü (Rabb'ini unuttu)" demektir. Kalbi bulmak ise, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların manasını ve ilâhî sıfatların nurlarını müşahede ederek nefsinden, hissinden ve diğer maddi varlıklardan geçip kalbin ilâhî huzurda bulunması demektir.

Kalbin kaybedilmesi kötü edep sebebiyle olur; bazan da hiçbir sebep yokken meydana gelir. Sebepsiz olması, Allah Teâlâ'dan bir imtihandır. Bu imtihanın sebebi; kul kalbini kaybettiğinde, onu elde etmek için Rabb'ine mi sığınıyor yoksa olduğu hali üzere mi kalıyor, bunun ortaya çıkmasıdır.

İmam Gazâlî (rahmetullahi aleyh), *İhyâ* kitabının "Kalbin Acayip Hallerinin Açıklanması" bölümünde kalp üzerinde geniş ve güzel açıklamalarda bulunmuştur. Orada der ki:

"Hakikatte yüce Allah'a itaat eden kalptir. Allah'ı bilen, Allah için amel eden, amel ve ibadetle ilâhî huzura giden, Allah'a yakın olan, Allah katındaki ve huzurundaki şeylerin kendisine keşfedilip açıldığı organımız kalptir. Diğer âzalar kalbe tâbidir. Allah'tan başka şeylerden temizlendiğinde, Allah katında makbul olan kalptir. Allah'tan gayri şeylerin düşünce ve derdi içinde kaybolduğunda, Allah'tan perdelenen

kalptir. Allah tarafından muhatap alınan ve kendisinden kulluk talep edilen de kalptir. İtaat etmediği zaman azarlanacak ve azap görecek olan da kalptir.

Evet, kalp öyle bir âzadır ki kul onu manevi kirlerden temizlediği zaman Allah'a yaklaşıp kurtuluşa erer; inkâr ve isyanla kirletip safiyetini bozduğu zaman zarar eder, şakî olur, azaba uğrar."

İmam Gazâlî (rahmetullahi aleyh) daha sonra der ki:

"Kalp öyle bir organdır ki kul onu tanıdığında nefsini tanır; nefsini tanıdığında, Rabb'ini tanımış olur. Kul kalbinin cahili olursa nefsinin de cahili olur. Nefsinin cahili olan kimse, Rabb'inin de cahili olur. Kalbinin cahili olan kimse, başkasını tanıma noktasında daha cahil olur.

İnsanların ekseriyeti, kalplerinin ve nefislerinin cahilidir; nefisleriyle kendilerinin arasına perde çekilmiştir. Şüphesiz Allah, kişi ile kalbi arasına girer.

Yüce Allah'ın araya girmesi, kalbi, müşahedesinden, murakabesinden, sıfatlarını tanımaktan ve kalbin Rahmân'ın parmakları arasında, a'lâ-yi illiyyîne yükselinceye kadar nasıl evrilip çevrildiğini, mukarrebîn meleklerin âlemine nasıl yükseltildiğini idrak etmekten menetmesidir. Kim, Rabb'ini murakabe etmek ve O'nunla hukuku korumak için, ayrıca melekût hazinelerinden kalbin üzerine ve içine parlayan hakikatleri gözetlemek için kalbini tanımazsa o kimse, Allah Teâlâ'nın, haklarında, *'Onlar Allah'ı unuttular, Allah da kendilerine nefislerini unutturdu'* (Haşr 59/19) buyurduğu kimselerden olur."[296]

Kalbini bulan, Rabb'ini tanıyan ve bulduğu ile zengin olup hiç kimseye ihtiyacı kalmayan biri bu halini, nazım halinde şöyle dile getirmiştir:

"Ben, Kur'an ve seb'u'l-mesânîyim (onların hakikatine ulaştım); eşyanın değil ruhların ruhuyum (ruhlara manevi hayat verecek kâmil bir insanım). Gönlüm, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın yanında, hep ilâhî huzurda O'na münâcât eder; size göre ise dilim konuşmaktadır. Gözünle sadece benim cismime bakma, nimet deyince de ancak maddi şeyleri anlama!

296 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/3 (Beyrut 2000).

Benim sırlarım, manevi âlemin nurlarıyla örtülmüş gizli hakikatleri görmektedir. Kim, Hakk'ın sırlı ve gizli işaretinden bir şey anlarsa onu saklayıp korusun; yoksa muhabbet ehli Hallâc-ı Mansûr gibi kılıçla öldürülür. Ona hakikat güneşi yakından parlayınca kendinden geçmişti."[297]

Umumi Fitneden Sakının!

Kalbin dağılmasının ve kulun onu kaybetmesinin sebeplerinden biri de ona fitnenin girmesidir. Allah Teâlâ, âyetinde bu fitneye işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25. ***Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zalimelere isabet etmez*** *(zararı hepinize dokunur).* ***Biliniz ki Allah'ın azabı şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o,* gelince *içinizden sadece zalimlere isabet etmez,* bilakis zalimi de zalim olmayanı da kapsar, sonra insanlar, ahirette niyetlerine göre diriltilir.

Bu şu şekillerde olabilir: Aranızda işlenen kötü bir işe ses çıkarmamak, iyiliği emirde gevşek davranmak, büyük günahların işlenmesine ve bid'atların yayılmasına göz yummak, cihad emrini ve farzları yerine getirmede tembellik yapmak ve diğer günah çeşitlerinin yapılması. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ya iyiliği emredip kötü işlerden nehyedersiniz yahut Allah size hepinizi saran bir azap gönderir."[298]

297 Son beyitler için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye,* s. 24 (Beyrut 2000).

298 Sonu biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Fiten, 8; Ahmed, *Müsned,* 5/388.

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), "İçimizde salihler varken helâk edilir miyiz?" diye sorunca, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Evet, pislikler (kötülükler) çoğaldığı zaman (terk ve tövbe için çalışılmazsa azap umumi olur)" buyurmuştur.[299]

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Uğursuzluğu sadece yapanda kalmayıp onu yapanı da yapmayanı da kapsayacak günahları işlemekten sakının. Esasında günah işlemeyen kimse, bir başkasının işlediği günahtan dolayı hesaba çekilmez; fakat bazan bir şahıs tek başına bir günah işler, birtakım kimseler bu suçu işleyen kimse yüzünden sorumluluk altına girerler. Mesela, bu suçun cezası verildiğinde, suçu işleyen kimseyi savunmaya kalkarlar, böylece zalim değilken, bu zalime yardım etmeleri ve kendisini savunmaya kalkmaları sebebiyle zalim olurlar. O zaman işlenen günahın fitnesi, yapıldığı andaki haliyle tek kişide kalmaz, daha sonra ona yardım etmesi ve rıza göstermesi sebebiyle diğer zalim kimseye de geçer."[300]

İmam Kuşeyrî'nin açıklamalarının tamamı, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Taberî, bu âyetin Ali b. Ebû Tâlib, Ammâr b. Yâsir, Talha ve Zübeyr (radıyallahu anhüm) hakkında indiğini söylemiştir.[301]

Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Biliniz ki Allah'ın azabı,* kendisine isyan eden ve başkasının fitneye düşmesine sebep olan kimseler için *çok şiddetlidir."*

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî (rahmetullahi aleyh), bu âyetin zâhirî tefsirini yaptıktan sonra demiştir ki:

"Âyetin tasavvufî yorumuna gelince: Kul, nefsine uyup bir hata işleyince, ondan kalbe bir fitne ulaşır. Bu, ona acilen verilmiş bir cezadır ve nefsin fitneden nasibi, bu cezadır. Kalpte nefis tarafından bir fitne

---

299 Buhârî, Fiten, 4, 28; Müslim, Fiten, 1, 2; Ahmed, *Müsned*, 1/428.

300 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/304-305 (Kahire 1999).

301 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/114 (Riyad 2003).

oluştuğu zaman, bu, kalbin câiz olmayan bir şeye yönelmesidir, onun fitnesi sırra geçer. Bu da, sırrın perdelenmesidir.

İnsanların önünde rehberlik yapan kimselerin durumu da böyledir. Bu kimse, câiz olmayan bir iş yapınca, kendisinden tâbilerine ve talebelerine geçen bereket kesilir. Onların bereketinin kesilmesi, bu fitneden yani üstatlarının yaptığı günahtan nasipleridir; halbuki onlar bir günah işlememişlerdir.

Şöyle denilmiştir: Büyükler, küçüklerin işlediği kusurlara tepki göstermeyip sükût ederlerse onların yaptığı kusurlara karşı tepkiyi terketmelerinin fitnesi kendilerine dokunur.

Yine denilmiştir ki: Zâhid bir kimse, helâl yoldan olsa bile, günlük ihtiyacının üzerinde dünya malı alma konusunda azimeti bırakıp dinin ruhsatına yönelirse, bunun fitnesi (zararı), onun elinde terbiye gören manevi yola yeni girmiş kimselere dokunur. Onda gördüğü bu hal mübtedî kimseyi dünyaya rağbet etmeye, az ile yetinmeyi terke sevkeder, bu da onu dünya işlerinde meşgul olarak gaflet vadilerinde helâk olmaya götürür.

Âbid, daha meşakkatli şeylerden uzaklaşır ve evla olanı terkederse bu, mücâhedede kendisine bakıp gayrete gelecek kimselere etki eder; onlar âbidin bu durumuna bakıp tembelliğe düşerler. Sonra bu hal kendilerini boş işlere ve şehvetlerine tâbi olarak mücâhedeyi terke sevkeder. Bu durumda onlar, şu sözde dendiği gibi olurlar:

'Gençlik, boş işler ve hazlar bir araya gelince, insanı bozup azdıracak en tehlikeli şeyler bir araya gelmiş olur.' Bu onların, âbidin içine düştüğü fitneden nasipleri olur.

İnsanlara rehberlik yapan ârif, içinde nefsanî haz olan bir işe dönünce, mürid ona bakar, kendisinde sıdk menzillerindeki ilerleyişinde bir boşluk, gevşeklik ve duraklama ârız olur. Bu da, önündeki ârifin fitnesinden müridin nasibi olur.

Kısaca, melik (sultan ve idareci) gaflete düşer, tebaasını sevk ve idareden uzak kalırsa ordu dağılır, halkın düzeni bozulur, içlerinde bozukluk ve sıkıntı büyür. Bu manada bir şiirde şöyle denilmiştir:

'Çobanların cahillikleri yüzünden koyunlarını zayi ettiler, artık onları kurtlar güder oldu.'"

Allah kendisinden razı olsun, Kuşeyrî'nin açıklamaları burada bitti.[302]

Ashâb-ı Kirâma Yapılan Özel İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ashâb-ı kirâma yaptığı ihsanları hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. *Hatırlayın ki bir zaman siz yeryüzünde zayıf düşürülmüş güçsüz bir azınlıktınız; insanların size saldırıp helâk etmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve şükretmeniz için size temizlerinden* (helâl ve hoş) ***rızık verdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, şu nimeti *hatırlayın; hani bir zaman siz* Mekke'de sayı olarak az bir topluluktunuz, düşmanlarınız ise çok kalabalıktı. Siz *yeryüzünde* yani Mekke'de *zayıf düşürülmüş* güçsüz *bir azınlıktınız;* Kureyş sizi zayıf bulmuş, size işkence ediyor, sıkıntı veriyordu. *Sizler,* Kureyş'in veya diğer *insanların size saldırıp helâk etmesinden korkuyordunuz. Allah sizi* Medine'ye hicret ettirerek *barındırdı,* orayı sizin sığınıp düşmanlarınızdan korunacağınız bir yer yaptı. *Sizi* kâfirlere karşı *yardımıyla destekleyip* kuvvetlendirdi."

302 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/304-306 (İbn Acîbe'nin alıntısında görülen bazı kapalı ifadelerden dolayı mana, Kuşeyrî'nin tefsirinden verildi [Mütercim]).

Bir diğer mana: Allah sizi, ensarın desteğiyle kuvvetlendirdi yahut sizi Bedir günü meleklerin yardımıyla kuvvetlendirdi.

Sizi, ganimetlerden temiz rızıklarla rızıklandırdı ki bu nimetlere şükredesiniz.

Âyetin hitabı muhacirleredir.

Âyetteki hitabın bütün Araplar'a olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Araplar, İranlılar'ın ve Rumlar'ın (Bizanslılar'ın) elinde zelil edilip hor görülen bir haldeydiler. Fitnelerin çokluğundan dolayı insanların kendilerine saldırıp zarar vermesinden korkuyorlardı. O devirde güçlü olan, zayıf olanı yiyordu. Allah Teâlâ onları İslâm'la şereflendirdi, böylece aralarında güven ve emniyet oluştu. Onları yardımıyla kuvvetlendirdi; öyle ki onları bütün dinlere galip getirdi, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile izzet ve devlete ulaştırdı, kendilerine birçok beldenin fethini nasip ederek nice güzel rızıklara kavuşturdu. Böylece İran ve Bizans'ın mülküne sahip oldular, onların memleket ve mallarını ele geçirdiler, kadın ve çocuklarını esir aldılar. Bütün bu nimetler onlara şükretsinler diye verildi.

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu nimetin hatırlatılması, bu ümmetin seçkin velilerine yöneliktir; onlar Allah'a yönelen dervişlerdir. Bu kimseler, her zamanda sayı olarak azdır, her yerde zayıf görülmektedir. Onlar, hallerinde temkin sahibi olup güzel ahlâkla süslenerek kalplerini boş şeylerden temizleyince, Allah kendilerine zafer, izzet ve destek ihsan etti; âyetinde geçtiği gibi onlara şu vaatte bulundu:

"Biz ise yeryüzünde zayıf düşürülmüş kimselere lutufta bulunmak, kendilerini önder ve vârisler yapmak istiyorduk" (Kasas 28/5).

Bu kimselerin galip hali, Allah Teâlâ'nın kendilerine tahsis ettiği marifet kemaline şükretmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hıyanetten Sakının!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminleri hıyanetten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ
وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۙ
وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾

27. ***Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyin.***

28. ***Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (imtihan ve günaha düşme sebebidir). Şüphesiz büyük mükâfat Allah katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Size yapmanızı farz kıldığı emirleri zayi ederek ve yasakladığı işleri yaparak *Allah'a* karşı hainlik yapmayın, emrine muhalefet ederek ve sünnetini terkederek de *Peygamber'e karşı hainlik etmeyin.*

Bir diğer mana: İzinsiz olarak ganimet malından çalarak Allah ve Resûlü'ne karşı hainlik yapmayın.

Diğer bir mana: Söylediklerinizin aksini içinizde saklayarak (içiniz dışınız farklı olarak) hainlik yapmayın.

Âyet, Ebû Lübâbe'nin [radıyallahu anh] yahudilerden Kurayzaoğulları ile arasında geçen olay hakkında inmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle yapılan ittifak antlaşmasını bozan Kurayzaoğulları'nı yirmi bir gece muhasara etti. Kurayzaoğulları, diğer kardeş kabile Nadîroğulları gibi sulh yapmak istediler; bunun için Şam bölgesinde bulunan Ezriât

ve Erîha'daki yahudi kardeşlerinin yanına gitmelerine izin verilmesini şart koştular. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bunu kabul etmedi, ancak Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükme razı olmalarını istedi. Onlar buna yanaşmadılar ve,

"Bize Ebû Lübâbe'yi gönder" dediler. Ebû Lübâbe'nin çocukları ve malları onların elinde bulunduğu için, kendilerine iyi davranıp nasihat ediyordu. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Ebû Lübâbe'yi onlara gönderdi. Onlar, Ebû Lübâbe'ye,

"Ne dersin, Sa'd'ın vereceği hükme razı olalım mı?" diye sordular. Ebû Lübâbe de, Sa'd'ın hükmüne razı olurlarsa yahudilerin başlarının kesileceğine işaret olarak eliyle boğazını gösterdi. Ebû Lübâbe demiştir ki:

"Daha yerimden bir adım ayrılmadan benim bu davranışımla Allah ve Resûlü'ne karşı hainlik yaptığımı anladım."

Olay üzerine bu âyet indi. Ebû Lübâbe, Medine'ye dönünce, kendisini Mescid-i Nebevî'nin içindeki direklerden birine bağlayarak,

"Vallahi, ölene dek yahut Allah tövbemi kabul edene kadar hiçbir şey yiyip içmeyeceğim" diye yemin etti. Bu şekilde yedi gün kaldı (namaz vakti girince iplerini çözdürüyor, namazı kılınca tekrar kendisini direğe bağlıyordu). Yedinci günün sonunda açlık ve susuzluğa dayanamayıp bayıldı. Sonra Allah onu affettiğini bildirdi. Kendisine,

"Allah seni affetti, artık iplerini çöz!" dendi. Ebû Lübâbe,

"Hayır, vallahi beni Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) gelip çözmedikçe kendimi çözmeyeceğim!" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) gelip iplerini çözdü. Ebû Lübâbe,

"Tövbemin tam olarak gerçekleşmesi için, bu günahı işlediğim kavmimin diyarını terketmek ve bütün malımı Allah yolunda harcamak istiyorum" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Malının hepsini değil, üçte birini sadaka olarak vermen yeterlidir" buyurdu.[303]

---

303 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/121-122, 657; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/48; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 9745.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: "Aranızda alıp verdiğiniz *emanetlere de hainlik yapmayın.*"

Âyete şu manalar da verilmiştir: Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sizlere bir sır olarak söylediği şeyleri başkasına açarak ona hainlik yapmayın.

Hainliğin şerefli kimselerin işi olmadığını, onun ancak alçak kimseler tarafından yapıldığını bildiğiniz halde hainlik yapmayın. Bu konuda şair der ki:

"Sırrı ancak güvenilir insanlar saklar, sır hayırlı insanların yanında gizli kalır."

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir. Siz iyiyi kötüden seçebilecek âlim kimselerken hainlik yapmayın.

Sonraki âyette şöyle buyruluyor:

"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir." Çünkü onlar, günaha ve azaba düşme sebebidir. Yahut onlar, kendilerine muamelede Allah Teâlâ'nın sizleri deneyeceği birer mihnet ve sıkıntıdır; öyleyse Ebû Lübâbe'nin yaptığı gibi, onların muhabbeti sizi hıyanete sevketmesin.

Âyet şöyle bitiyor: *Şüphesiz* Allah'ın rızasını ve muhabbetini onlara tercih eden, evlat ve mal konusunda ilâhî hudutlara riayet edenler için *büyük mükâfat Allah'ın katındadır.* Öyleyse, himmetinizi (düşünce ve gönlünüzü) sizi Allah'ın vereceği büyük mükâfata ve rızasına götüren şeylere bağlayın ki büyük hayrı elde edesiniz.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne karşı hıyanet, dışından emirlerine uymuş gözüküp içinden muhalefet etmektir. Bu kimsenin dışı güzel, iç âlemi kötüdür. Bu durum, hıyanetin en çirkinidir. Bir kimsenin zâhirde şeyhlere uymuş, onları kabul etmiş gözüküp içinden itiraz etmesi de onlara karşı hıyanet olarak değerlendirilir. Bu hal, onlara karşı en kötü muameledir.

Emanete hıyanet etmeye gelince bu, ehil olmayan kimseye Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırlarını açmaktır. Kim bunu yaparsa dinin kılıcı onun boynunu keser (o kimse zâhirî hükme göre öldürülür). Sâlik, meczup değilse hüküm budur. Gerçek şu ki sultanın sırrını ifşa eden kimse ölümü hak eder ve bunu yapan, hain olur. Hain olan kimseye, sır konusunda güvenilmez. Eğer o, öldürülmez veya tövbe etmezse kendisinden sırrın çekilip alınması haktır. Allah kendisine rahmet eylesin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"Öğrendiğini heba edecek cahil kimseden gücüm yettiği kadar ilmimi gizlerim; nefis incileri hayvanların boğazına asmam! Eğer Allah lutfuyla takdir eder de ilim ve hikmetlere ehil biriyle karşılaşırsam, sahip olduğum ilimleri ona öğretir ve onların ilimlerinden istifade ederim; yoksa ilimlerim yanımda gizli ve saklı kalır."

Kalp Hastalıklarının İlacı: Takva

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlere kalplerde bulunan hastalıkların ilacını ve günahları temizleyen şeyi göstererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

29. ***Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size hak ile bâtılı ayırt edecek bir nur verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Eğer* size emrettiği gibi *Allah'tan korkarsanız O, sizin kalbinize hak ile bâtılı, güzel ile çirkini ayırt edecek bir nur verir.*"

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu âyet, takvanın kalbi nurlandırdığına, göğsü genişlettiğine, ilim ve marifeti artırdığına delildir."[304]

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Eğer Allah'tan korkarsanız Allah size, yardım gönderip zafer verir; müminleri izzete ulaştırarak ve kâfirleri zelil ederek hak üzere olanla bâtıl yolda bulunanı birbirinden ayırır.

Bir diğer mana: Eğer Allah'tan korkarsanız Allah size şüphelerden kurtulacağınız bir çıkış yolu gösterir. Yahut size, her iki dünyada sakındığınız kötü hallerden bir kurtuluş imkânı verir.

Yahut Allah sizin işinizi ortaya çıkararak sizleri âleme gösterir, adınızı ve sanınızı ebedîleştirir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Allah ayrıca sizin suçlarınızı örter;* sizi kıyamet gününde rezil rüsva etmez; *sizi bağışlar,* kusurlarınızı affeder."

Yahut küçük günahlarınızı temizler, büyük günahlarınızı affeder.

Yahut Allah sizin geçmişte yaptığınız günahlarınızı temizler, gelecekte yapacağınız günahları affeder.

"Allah büyük lutuf sahibidir." O'nun fazlı ve ihsanı bütün günahlardan daha büyüktür.

Bu âyette şuna bir uyarı vardır: Allah Teâlâ'nın onlara takva üzere neyi vaat ettiyse bu kendi tarafından bir lutuf ve ihsandır; bunu takvaları gerektirmemiştir. Bu durum şuna benzer: Bir efendi, hizmetçisine, emrettiği bir işi yapması mukabilinde bir şey vermeyi vaat ettiğinde, vereceği şey yaptığı işin karşılığı değil, kendi sözünün gereği vermek durumunda olduğu bir ihsandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yönelen müttaki kulların kalbine attığı nur, ilâhî huzurdan, gayb hazinelerinden kalbe gelen ilâhî vâridat nurudur.

---

304 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/325.

Bu vâridat üç kısımdır:

Biri, manevi uyanışı temin eden vâridattır. O öyle bir nurdur ki kul onunla gaflet ile manevi uyanıklığı, tembellik ile taate koşmayı birbirinden ayırır; o zaman gaflet ve hevâsını terkeder; aşk ile Mevlâ'sına itaate yönelir.

Bir diğeri kulu Hakk'a yönelten vâridattır; bu nur kalbe atıldığında kul onunla manevi perdelerin zulmeti içinde kalmakla, sevgiliyi müşahedeye gidişin arasını ayırt eder.

Bir diğeri kulu vuslata götüren vâridattır; bu nur kalbe atılınca kul onunla, varlıkların zulmetiyle müşahedenin nurunu farkeder yahut eşyaların perdesindeki zulmetle irfan güneşini müşahede etmeyi birbirinden ayırt eder.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu üç vâridata şöyle işaret etmiştir: "Sana gelen manevi vâridat (nur, feyiz, manevi cezbe), ancak seni Allah'a sevketmek için gelir. Sana gelen vâridat, seni ağyarın elinden (Allah'tan gayri varlıklardan) kurtarmak, seni eşyanın esaretinden hürriyete kavuşturmak için gelir. Sana gelen vâridat, seni vücudunun hapsinden çıkarıp müşahede fezasına ulaştırmak için gelir."[305]

Kâfirlerin Tuzaklarının Boşa Çıkışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] alçak düşmanlarının onun için hazırladığı tuzaklara karşı ne yaptığını ve onu nasıl koruduğunu hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ
وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

30. ***Hatırla ki kâfirler seni bağlayıp hapsetmek veya öldürmek yahut seni (Mekke'den) çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar***

305 Bu sözün ve vâridatların açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 127-129 (Beyrut 2005).

(sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranlara en güzel tuzağı kurandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, seni muhafaza edip gözeterek sana ihsan ettiği nimetini *hatırla! Hani o vakit,* Kureyşli kâfirler, Dârünnedve'de toplanarak seni bağlayıp hapsetmek veya kılıçlarıyla *öldürmek yahut seni Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı."*

Olay şöyle olmuştu: Kureyşli kâfirler, Medine'de ensarın İslâm'a girdiğini ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlarla biat yaptığını işitince, kendileri adına korktular ve Dârünnedve denen yerde toplanarak onun durumu hakkında istişare yaptılar, ne yapacaklarını tartıştılar. O sırada İblîs, bir ihtiyar sûretinde meclislerine girerek,

"Ben Necid bölgesinden biriyim; sizin toplandığınızı işittim, sizinle birlikte bulunmak istedim; sakın benim görüş ve nasihatlerimden mahrum kalmayın" dedi. Mecliste bulunanlar içinde Ebü'l-Buhtürî görüşünü şöyle açıkladı:

"Onu (Hz. Peygamber'i) bir evde hapsedin, evin bütün giriş çıkış yerlerini kapatın, sadece kendisine yiyecek ve içecek atacağınız bir delik bırakın, ölene kadar orada kalsın." Yaşlı adam kılığındaki İblîs,

"Bu ne kötü bir görüştür. Kavminden insanlar gelir sizinle savaşarak onu elinizden kurtarırlar" dedi. Hişâm b. Amr görüşünü şöyle açıkladı:

"Onu bir devenin üzerine bindirin, beldenizin dışına çıkarın, başka yerlere gitsin; bundan sonra yaptığı şey size bir zarar vermez. Yaşlı adam kılığındaki İblîs bu sözleri duyunca,

"Bu ne kötü bir görüştür; o, gittiği yerde sizden başka bir kavmi ifsat eder, peşine takar gelip sizinle savaşırlar" dedi. O zaman Ebû Cehil söz alarak,

"Benim görüşüm şudur: Her kabileden bir genç seçin ve her birine bir kılıç verin; hepsi birden ona saldırarak bir darbede öldürsünler, böylece kanı bütün kabilelere dağıtılır; Kureyş bütün Arap kabileleri ile

savaşmaya güç yetiremez. Eğer kan parası isterlerse aramızda kan parasını toplar veririz" dedi. Bunu dinleyen yaşlı adam kılığındaki İblîs,

"Bu genç doğru söyledi" diyerek onun planını güzel buldu. Sonra bu görüş üzerinde mutabık kalarak dağıldılar. O sırada Cibrîl-i Emin gelerek, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi ve kendisine Medine'ye hicret etmesini emretti. Bunun üzerine Allah Resûlü, yatağında Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] gecelemesini isteyerek Hz. Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte Sevr mağarasına gitmek için evinden çıktı. Sonra Medine'ye hicret için yola koyuldu.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu:

"Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu." Allah onların tuzaklarını başlarına çevirerek yahut yaptıklarının cezasını vererek onlara tuzak kuruyordu.

Bir diğer mana: Allah onlara, hile yapanların işini yaparak tuzak kuruyordu. Şöyle ki: Allah onları Bedir'e çıkarttı, önce kendilerine müslümanların sayısını çok az gösterdi ki onlarla savaşmaya cesaret etsinler. Savaşa girdiklerinde ise öldürülüp esir edildiler.

"Allah tuzak kuranlara en güzel tuzağı kurandır." Çünkü O'nun tuzağı yanında kâfirlerin tuzağının bir hükmü olmaz. Cenâb-ı Hakk'a hile ve tuzağın nisbet edilmesi, ancak karşı tarafa mukabele etme manasında kullanıldığında güzel olur. Hile yapmak ve tuzak kurmak gibi ifadelerde bir kötüleme manası akla geldiği için doğrudan ve mutlak olarak Allah için kullanılmaz (Kullanıldığı yerlerde de Zât-ı Bâri'ye uygun bir manada düşünülür)." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[306]

30. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey kalp, hatırla, hani bir zamanlar inkârcılar sana tuzak kuruyorlardı. Onlar seni Hak'tan alıkoyan alakalar, hazlar ve şehvetlerdir. Bunlar seni her taraftan çepeçevre sararak varlık hapishanesinde ve zatının heykeli (yani beden) içinde hapsederek bağlamak istiyordu.

306 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/382 (Beyrut 1988).

Yahut onlar seni gaflet, cehalet ve peş peşe gelen vesvese ve vehimlerle öldürmek istiyordu.

Veya ey kalp, onlar seni Rabb'inin huzurundan çıkarıp nefsini müşahedeye yöneltmek veya âriflerin sohbetinden uzaklaştırıp gafillere katmak veyahut Allah'a itaat kalesinden çıkarıp isyan alanlarından oluşan helâk mahalline çekmek istiyorlardı.

Yahut onlar seni, İslâm dairesinden çıkarıp sapıklık ve dinsizlik alanına itmek istiyorlardı. Böyle bir beladan Allah'a sığınırız.

Allah (celle celâluhû), en güzel tuzağı kurandır; O, tuzak kuranların tuzağını geri çevirir, hilelerini bozar; kendisine yönelen ve vâsıl olan velilerine yardım eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tuzak kuranların çirkin işlerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا
إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

31. *Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik, istesek biz de bunun benzerini söyleyebiliriz; bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara* Kur'ânî *âyetlerimiz okunduğu zaman*, 'Senin bize okuduğunu *işittik, istesek biz de bunun benzerini söyleyebiliriz; bu öncekilerin masallarından*, yani yazılı haberlerinden veya uydurulmuş yalanlarından *başka bir şey değildir'* dediler."

Müfessir Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu sözü söyleyen Nadr b. Hâris idi. Sözü söyleyen tek olduğu halde, âyette hepsi söylemiş gibi zikredilmesi, bir kavmin reisinin sözünün kavme nisbet edilmesi cinsindendir. Nadr b. Hâris onların kıssacısıydı; yani onlara

İran ve Bizanslılar'ın haberlerinden anlatırdı. Peygamberlerin kıssalarını anlatan Kur'an âyetlerini işitince de, "İstesem ben de bunların benzerini söyleyebilirim" derdi.

Yahut âyetteki söz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumunu istişare eden ve onu ortadan kaldırma planı yapan müşriklerin sözüdür. Bu söz onların son derece kibir ve inat hallerini göstermektedir; çünkü eğer onların Kur'an âyetlerinin bir benzerini getirmeye güçleri yetseydi, derhal bunu yapmaya girişirlerdi; onu isteyip istememeleri buna mâni olmazdı. Hem Kur'an onlara yirmi üç sene boyunca meydan okudu, bir âyetinin bile benzerini getirmekten âciz olduklarını belirtip âcizliklerini yüzlerine vurup durdu. Sonra onlarla kılıç savaşı yaptı. Müşrikler, hamiyet ve gayret sahibi olmalarına ve mağlup olmaktan son derece nefret etmelerine rağmen Kur'an'ın meydan okumasına bir karşılık veremediler; özellikle söz ve ifade babında bundan âciz kaldılar." Beyzâvî'nin açıklamaları mana olarak verildi.[307]

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

"Biz de istesek benzerini getiririz" sözü, inkâr ehli arasında seçkin veliler için söylenegelmiş biz sözdür. Onlar velilerden ledünnî ilimler yahut rabbânî sırlar veya kudsî hikmetler işittiklerinde, "İstesek biz de bunların bir benzerini söyleriz" dediler; halbuki onlar bu sırlardan bir cümle bile söylemeye güç yetiremezler. Bu hal, seçkin velilerle aynı asırda yaşayanlarda çokça görülmektedir; onlardan sonra gelenlerde ise bu kadar olmaz. Şüphesiz onlar aldanmaktadırlar. Bu ilâhî bir kanundur; tarihte hep böyle olmuştur. Âyette belirtildiği gibi, *Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın"* (Fâtır 35/43).

İnadına Azap İsteyenler!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, inat ve azgınlıkla acilen azap isteyenleri zikrederek şöyle buyurdu:

---

307 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/382.

وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً
مِنَ السَّمَاۤءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣٢﴾

32. *Hani bir zaman (müşrikler), "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş hak bir kitap ise üzerimize gökten taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir" demişlerdi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, hani bir zaman müşrikler, *'Allahım! Eğer*, Muhammed'in getirdiği *bu kitap senin katından gelmiş hak bir kitap ise* Lût'un ümmetine yaptığın gibi *üzerimize gökten taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir' demişlerdi."*

Denildiğine göre bu sözü Nadr b. Hâris söylemişti. O, inkârda çok ileri giden biriydi.

Rivayet edildiğine göre Nadr, (kendisine okunan Kur'an âyetleri için) "Bu ancak öncekilerin uydurma masallarıdır" dediğinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Yazık sana; o, Allah'ın kelâmıdır" dedi. Bunun üzerine o da, âyette geçen sözü söyleyerek azap istedi.

İmam Buhârî ve Müslim'in rivayetinde, bu sözü söyleyenin Ebû Cehil olduğu belirtilmiştir.[308]

Bu sözü söyleyenlerin diğer Kureyş olduğu da söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanladıklarında, yalanlama ve azgınlıklarına ilaveten kendilerine beddua ettiler; üzerlerine taş yağmasını ve acilen azap inmesini istediler.

Zemahşerî demiştir ki: "Bu bir beddua değil, âyetleri bilerek inkâr etmektir. Yani onlar şunu demek istiyorlar: Eğer bu kitap hak ise başımıza taş yağdır; fakat o, hak değildir ki bize azap gerektirsin."

Zemahşerî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.[309]

308 bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (8), 3-4; Müslim, Münâfikîn, 37.

309 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/577 (Riyad 1998).

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu tür sözler, bazı münkirler tarafından velilere söylenmiş ve kendilerine acilen ceza verilmiştir. Herhalde bu veli, hilim ve marifet dairesi geniş olmayan bir velidir; yoksa hilim ve marifeti geniş olan veli, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) kademi yani hali ve yolu üzere bulunur (o veli insanların arasında bulunduğu sürece onlara azap edilmez).

Azabın Gelişine Karşı Emniyet

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), kâfirlerin içinde bulunduğu sürece kendilerine umumi azap edilmeyeceğini belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فٖيهِمْۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ
يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُوٓا اَوْلِيَٓاءَهُۜ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُ۬هُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

33. ***Halbuki sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir. Onlar istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edici değildir.***

34. ***Onlar, insanların Mescid-i Harâm'a girmelerini engellerken Allah onlara ne diye azap etmesin? Hem onlar, onun mütevellisi*** *(Kâbe'nin hizmetine ehil kimseler veya Allah'ın dostu)* ***değiller. Onun hizmetine*** *(ve Allah'ın dostluğuna)* ***ehil olanlar ancak takva sahipleridir; fakat onların çoğu bunu bilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Habibim, *sen onların içinde bulunurken Allah onlara azap edecek değildir*. Ben seni âlemlere ve özellikle yakın akrabalarına bir rahmet yaptım. *Onlar istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edici değildir."*

Denildiğine göre müşrikler, "Allahım bizi affet!" diye dua ederlerdi. Bu duayı terkedince, Bedir günü azaba uğratıldılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların içinde istiğfar eden müminler bulunduğu sürece, Allah onlara azap edici değildir. Bu, onların içinde müminlerden birinin bulunması demektir. Bütün müminler Medine'ye hicret edince, müşriklere azap edildi.

Bir değer mana: Eğer onlar iman eder ve istiğfara sarılırlarsa Allah kendilerine azap edici değildir.

Seleften biri (Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh]) demiştir ki: "Bizi azaptan koruyan iki güvence vardır; biri Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], diğeri ise istiğfardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vefat edince, güvencenin biri gitti, diğeri kaldı (o da istiğfar olup kıyamete kadar devam eder)."[310]

Âyetin maksadı, onlara gelecek azabın niçin tehir edildiğini ve üzerlerine taş yağıp azap inmesi için yaptıkları duanın neden hemen kabul edilmediğinin sebebini açıklamaktır. Bu sebep, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] aralarında olması ve içlerinde istiğfar eden kimselerin bulunmasıdır.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: "*Onlar, insanları Mescid-i Harâm'a girmekten engellerken Allah onlara ne diye azap etmesin?*" Yani, onların hak ettiği azabı engelleyecek ne vardır? Onlar, müttakileri Mescid-i Harâm'dan menetmekte ve Allah Resûlü'nün oraya ulaşmasını engellemektedirler. Bu durumda Allah onlara niçin azap etmesin!

Hem onlar, içine düştükleri şirk ve inkâr halleriyle, oranın mütevellisi olmaya, Kâbe'nin hizmetlerini görmeye ehil değillerdir.

---

310 Ahmed, *Müsned*, 4/393; Hâkim, *Müstedrek*, 1/242; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 17/4 (Beyrut 1995); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/152 (Riyad 2003).

Bu konuda Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] hadis de rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, nr. 3082). Sahabeden İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den de aynı manada açıklamalar gelmiştir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/542; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 654, 1491; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/57-58).

Müşrikler, "Bizler, Beytülharâm'ın (Kâbe'nin) mütevellisiyiz, bakım ve hizmetini gören kimseleriz; istediğimizi oraya girmekten meneder, istediğimizi içeri alırız" derlerdi. Âyet onların bu sözünü reddetmektedir. Hak Teâlâ buyurdu ki:

"*Onun hizmetine ancak* şirkten ve isyandan sakınan, orada sadece Allah'a ibadet eden, onu hakkı ile tâzim eden, yüceltip hürmetini koruyan *müttaki kimseler layıktır; fakat onların çoğu,* Allah'ın dostluğunun ve Kâbe'nin hizmetlerinin kendilerine ait olmadığını, bunun ancak müminlere ait olduğunu *bilmezler.*"

Âyette geçen "çoğu" ifadesiyle şuna dikkat çekilmektedir: Onlardan bazıları bu gerçeği biliyorlar fakat inadına inkâr ediyorlar. Yahut "çoğu" ifadesiyle, hepsi kastedilmiştir. Nitekim bazan "çok az" ifadesi "hiç yok" manasında kullanılır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem), hayatta ve aralarında bulunduğu sürece ümmeti için azaba karşı bir güvence yapmıştır. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) vefat edince, ümmete güvence olarak sünneti kaldı. Sünneti yok olunca, bu ümmete, olacağı haber verilen bela ve fitneler gelir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) seçkin halifeleri de ümmet için birer emniyettir. Onlar yüce ârif zatlardır. Onların varlığı, insanlar için bir emniyettir. Ârifler şöyle demişlerdir:

"Kutbun (irşad kutbu kâmil mürşidin) bulunduğu iklime, kıtlık ve bela, karışıklık ve fitne uğramaz; çünkü o, Allah Resûlü'nün halifesi olarak bu iklim için bir emniyettir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Din ile Alay Edenler

Cenâb-ı Hak, sonra, onların dini alaya almalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

35. *Onların Beytullah'ın yanındaki duaları ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.* (*Ey kâfirler!*) *İnkâr içinde bulunmanız sebebiyle tadın azabı!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O müşriklerin Beytullah'ta yaptıkları duaları* ve adına namaz dedikleri yahut namaz yerine koydukları şey, çobanların yaptığı gibi *ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.*"

Islığı erkekler, el çırpmayı kadınlar yapardı.

İbn Cüzey demiştir ki: "Onlar bunu, müslümanlar namaz kılırken yapıyor ve bu şekilde onların namazda kafalarını karıştırmak istiyorlardı."[311]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre müşrik erkekler ve kadınlar, açık saçık bir şekilde parmaklarını birbirine geçirip ıslık çalarak ve el çırparak Beytullah'ı tavaf ederlerdi. Onlar bunu, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) namaz kılarken yaparlardı ve bu şekilde onun namazda kafasını karıştırmak isterlerdi. Onlar ayrıca bu şekilde insanlara kendilerinin de namaz kıldığını göstermeye çalışırlardı.

Âyetin önceki âyetlerle irtibatı şudur: Bu âyette, yukarıda geçen, '*Allah onlara niçin azap etmesin*' âyetinde belirtilen azabı hak etmelerinin yahut onların Mescid-i Harâm'ın hizmetine ehil olmayışlarının sebebi ortaya konmaktadır. Şüphesiz namazı ve duası böyle olan kimseler, Allah'ın evine hizmet etmeye ve O'nun dostluğuna layık değildir."[312]

---

311 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/325.

312 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/383 (Alıntı, takdim ve tehirle yapılmış).

Hak Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: "Ey kâfirler! Şimdi, istediğiniz *azabı tadın bakalım!*" Bu azap, Bedir günü öldürülmeleri ve esir alınmalarıdır. Yahut bu azap, ahiret azabıdır.

"*Başınıza bu azabın gelmesi*, itikad ve amel olarak *inkâr içinde olmanız sebebiyledir.*"

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gafil kimselerin, manevi beyt olan kalpleriyle kıldıkları namaz, gerçek bir namaz değildir; o sadece kalplerini saran vesvese ve boş düşünceler içinde bir oyundan ibarettir. Yine onların namazı, kalbe vesvese verecek ve şeytanı davet edecek bir el çırpmadan öteye geçmez. Bunun sebebi, iç âlemlerinin nurdan mahrum kalıp harap olmasından ve sonunda şeytanın oraya yerleşip her yanını sarmasındandır. Bu halden Allah'a sığınırız. Bu kimselere, "Seçkin velilerin yolunu inkâr edip onlardan uzak kalmanız sebebiyle içine düştüğünüz manevi perdelenme ve Hak'tan ayrı kalma azabını tadın!" denir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mallarını Bâtıl Yolda Harcayanların Âkıbeti

Kureyş'in ticaret kervanı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) eline geçmekten kurtulmuş, Bedir Savaşı olmuş ve bu savaşta müşriklerin ileri gelenleri öldürülmüştü. Ebû Süfyân, kervandaki malları elinde tutmuş ve onları Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) karşı harpte harcamıştı. Bunun üzerine Allah, onun ve onun dışında, müslümanlara karşı savaşta kâfirlere yardım için mal harcayanlar hakkında âyet indirerek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا
ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ
يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى
بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

36. ***Şüphesiz inkâr edenler, mallarını,*** *(insanları)* ***Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar; daha da harcayacaklar, fakat bu, onlar için bir hasret ve pişmanlık olacak. Sonra da mağlup olacaklar.*** *(Onlardan)* ***inkâr üzere devam edenler, toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.***

37. ***Allah, temiz olmayanı temizden*** *(kâfiri müminden)* ***ayırmak ve temiz olmayanları*** *(kâfirleri ve günahlarını)* ***birbirinin üstüne koyup hepsini bir araya toplayarak cehenneme atmak için böyle yaptı*** *(hepsini diriltip huzuruna topladı).* ***İşte onlar, gerçekten ziyana uğrayan kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz ki inkâr edenler,* bu şekilde mallarını, *Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar;* Allah ve Resûlü'yle harp ediyorlar."

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Kureyş'in ticaret kervanı hakkında inmiştir. Kureyş ordusu Bedir'de ağır bir yenilgi alınca, kervan sahiplerine, "Bu malla, Muhammed'e karşı savaşmak için bize yardım edin; belki bu şekilde onlardan intikamımızı alırız!" dendi; onlar da öyle yaptılar.

Diğer bir rivayete göre âyet, Bedir günü askeri doyuranlar hakkında inmiştir. Bunlar Kureyş'ten on iki kişiydiler; onların her biri, her gün on deve keserek savaşa katılan askere yediriyordu.

Bu âyetin Ebû Süfyân hakkında indiği de söylenmiştir. Ebû Süfyân, Uhud Savaşı için Araplar'dan ücretle 2000 kişi tutmuş, onlara kırk yük mal harcamıştı.

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Onlar, daha da harcayacaklar, hatta* mallarının ve develerinin tamamını harcayacaklar, *fakat bu, onlar için bir hasret ve pişmanlık olacak.*" Onu faydasız yere harcadıklarına esef edecekler, böylece yaptıkları infak, maksadı dışında elden çıktığı için bir pişmanlık ve keder olacak. Allah, bu şekilde harcanan mallara hasret dedi; halbuki hasret, bu infakın âkıbetindendir. Bu ifade, olayı mübalağa ile anlatmaktır.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, müşriklerin iki ayrı harcamasından bahsedilmiştir; bunların biri, müşriklerin âyetin indiği sırada Bedir Savaşı'nda

yaptıkları harcama; diğeri de ileride Uhud Savaşı'nda yapacakları harcama olabilir. Bu iki harcamanın tek bir savaşta olması da muhtemeldir. Önceki infakla, harcamanın gayesi açıklanmaktadır (bu, insanları Allah yolundan alıkoymaktır); ikinci infakla, henüz meydana gelmeyen sonuç açıklanmaktadır (bu da boşa giden harcamadan dolayı pişmanlıktır)."[313]

Beyzâvî'nin bu son açıklaması daha güzeldir.

Cenâb-ı Hak, sonra, ahirette başlarına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu: *"Onlardan,* ölene kadar *inkâr* üzere devam *edenler, toplanıp cehenneme sürüleceklerdir."* Âyete, "ölene kadar inkâr üzere yaşamaya devam edenler" manasını verdik, çünkü onlardan bir kısmı, daha sonra müslüman olmuştur.

Bunun böyle olmasının sebebi şudur:

"Allah, pis olanı temizden ayırmak için böyle yaptı." Allah Teâlâ bu şekilde müminlerden kâfirleri, güzel halle kötü hali yahut müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlık için harcadıklarıyla, müslümanların ona yardım için yaptıkları harcamaları birbirinden ayırmak için böyle yaptı. Yani, pis ile temizi birbirinden ayırmak için onları mahşerde topladı.

"Bir de pisleri yani kâfirleri *birbirine katıp bir kısmını diğerinin üstüne yığarak* hepsini *bir araya toplayıp cehenneme atmak için mahşere topladı.* Öyle ki onlar, izdihamdan birbirlerinin üzerine yığılırlar. *İşte onlar, gerçekten ziyana uğrayan kimselerdir;* çünkü onlar kendilerini ve mallarını zarara soktular." Âyetteki "onlar" ifadesiyle, pis olanlara veya insanları Allah yolundan engellemek için mallarını harcayanlara işaret edilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim güzel bir niyet olmadan sırf zevk ve hevâsı için dünyanın eğlence ve keyfi uğruna malını harcarsa bu onun için bir hasret ve pişmanlık olur; lezzeti gider, vebali ve hesabı kalır. Bu, mala karşı bir nankör-

---

313 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/383.

lüktür ve onu yokluğa arzetmektir. Eğer onun malı elinde kalsa bu onun için bir istidraçtır (bu şekilde bilmeden azaba gitmektedir).

İnsanın malını nefsinin hevâsı (keyfi ve boş arzuları) uğruna harcamasının alameti şudur: Ona bir fakir gelip 1 lira istese, 1 lirayı vermez, öbür taraftan nefsinin keyfi için 30-40 lirayı harcar. Bu harcaması onun için bir pişmanlık sebebi olur. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kâfirleri Tövbeye Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette bütün kâfirleri tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ
وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38. ***İnkâr edenlere de ki: "Eğer*** *(inkârdan ve sana düşmanlıktan)* ***vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır; şayet*** *(inkâra ve savaşa)* ***tekrar geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin başına gelenler ortada*** *(aynısı onların da başına gelir)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, Kureyş ve onların dışındaki *inkâr edenlere de ki: 'Eğer* İslâm'a girerek inkârdan ve sana düşmanlıktan *vazgeçerlerse* işledikleri büyük günah da olsa *geçmiş kusurları bağışlanır; şayet* inkâra ve savaşa tekrar *geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin başına gelenler ortada!'* Peygamberlerime karşı birlik olanları nasıl yerle bir edip helâk ettiğimin örnekleri daha önce geçti; Âd, Semûd ve benzerlerinin başına gelenler gibi. Rabb'inin Bedir'de müşriklere yaptığı da bunun bir misalidir. Öyle ise benzeri duruma düşmekten sakınsınlar."

Bu bir tehdit ve korkutmadır.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Günah ve isyanlara dalanlara de ki: Benim rahmetimden ümidinizi kesmeyin; şüphesiz ben, hiçbir günahı büyük görmem, onu affederim. Eğer siz, günahlara son verirseniz, sizin geçmişte yaptıklarınızı affederim."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Bir genç, işlediği ve yaptığı kusurları (Allah'a karşı) itiraf ederse, affı hak eder; çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: 'İnkâr edenlere söyle: Eğer inkârlarına son verirlerse (tövbe edip İslâm'a girerlerse) geçmişte yaptıkları affedilir.'"

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şâfiî de nazım halinde şöyle demiştir:

"Kalbim katılaşıp çıkış yollarım daralınca, ümidimi senin affın için bir vesile yaptım. Günahım gözüme çok büyük gözüktü. Ey Rabbim, günahımı senin affının yanında düşündüğümde, affın bana daha büyük gözüktü. Sen, hiç bitmeyen ikram, iyilik ve ihsan sahibisin; kullarına hep lutuf ve ihsanınla cömertlik eder, onları affedersin."

Eğer hevâsına dalan kimse, buna son vermezse ona, Cenâb-ı Hakk'ın sünneti tahakkuk eder. Bu sünnet, ilâhî huzurdan kovulmak ve uzaklaştırılmaktır. Bu kimsenin kötü âkıbete uğramasından korkulur. Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Din Allah İçin Yaşanıncaya Kadar Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirler inkâra son vermediği sürece cihadı emrederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ
اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْۜ نِعْمَ
الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٤٠﴾

39. ***Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer (inkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını görmektedir.***

40. ***Eğer (imandan) yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkârına son vermeyenlerle *fitne ortadan kalkıncaya* yani kendilerinde şirk görülmeyinceye *kadar savaşın."* Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bu manadadır:

"İnsanlar 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar, onlarla savaşmakla emrolundum."[314]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar,* öyle ki bâtıl dinler ortadan kalkıp hak din her yana yayılıncaya kadar *onlarla savaşın! Eğer* inkâra *son verirlerse* ve İslâm'a girerlerse *şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını görmektedir;* inkâra son vermenin karşılığını kendilerine verir."

Âyetin sonu, "Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir" manasına gelecek şekilde "ta'melûn" olarak da okunmuştur; buna göre mana şöyle olur:

"Ey müslümanlar, Allah sizin cihad, İslâm'a davet, insanları küfrün zulmetinden çıkarıp imanın nuruna ulaştırma gibi yaptığınız şeyleri görür; size bunların karşılığını verir ve sizin elinizde İslâm'a girenlerin sevabının aynısını size ihsan eder."

"Eğer imandan *yüz çevirirlerse,* yani inkârlarına son vermezlerse, *bilin ki Allah sizin sahibinizdir;* yardımcınızdır; artık O'na güvenin, onların düşmanlığına aldırış etmeyin. *O, ne güzel sahiptir;* işini üstlendiklerini zayi etmez yani onları yarı yolda bırakıp zarara uğratmaz; *ne güzel yardımcıdır;* O'nun yardım ettiği kimse mağlup olmaz."

314 Buhârî, İmân, 17, Zekât, 1, İ'tisâm, 2; Müslim, İmân, 32; Ahmed, *Müsned,* 1/11; 2/314.

39-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yoluna giren müride, kalbinde maddi şeylere ait hiçbir fitne kalmayıncaya dek ve kalp bütünüyle Allah'a tahsis edilinceye kadar, Hakk'a giden yolu engelleyen yol kesicilerle, dünyevî alakalarla ve boş düşüncelerle savaşması emredilir. Eğer bu yol kesiciler, engellemeye son verirlerse Cenâb-ı Hak onu görmektedir; yaptığı bunca cihada karşılık kendisini mükâfatlandırır. Allah'ın mükâfatı; onu, mukarrebîn makamındaki kullarıyla kudsî huzuruna almasıdır. Şayet bu yol kesiciler, kendisine engel olmaya son vermezlerse mürid, onlarla mücâhedeye, sürekli Rabb'ine yönelmeye ve bu mücâhedesinde O'ndan yardım istemeye devam etmelidir. Şüphesiz Allah, onun sahibi ve yardımcısıdır; O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır.

Savaşta Elde Edilen Ganimetlerin Taksimi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, savaştan elde edilen ganimetlerin taksiminden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى
عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41. ***Şunu bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün*** *(Bedir Savaşı'nda)* ***kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bu böyledir. Allah her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu bilin ki savaşta ganimet olarak* kâfirlerden zorla *elde ettiğiniz* malların taksimi şöyledir:"

Düşmanın savaşmadan, korkup kaçarak geride bıraktığı mallar ganimet değildir. Onların hepsi, devlet reisine teslim edilir; o, ihtiyacı olduğu kadarını alır, kalanını müslümanların umum hizmetlerine harcar.

Düşmanın boğulma korkusuyla denize attığı mallar da ganimet sınıfına girmez; onları kim bulmuşsa onundur, beşte birini ayırması gerekmez. Aynı şekilde, harbin yapıldığı yerde bulunan bir kimsenin düşmanının malından hırsızlık yoluyla elde ettiği mal da ganimet değildir.[315]

"Savaş yoluyla elde edilen ganimete gelince, onun *beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir."*

Âlimlerin çoğunluğuna göre, âyette Allah Teâlâ'nın zikredilmesi, tâzim ve yüceltmek içindir. Şu âyette de Allah'ın ismi tâzim ve yüceltmek için zikredilmiştir:

"Halbuki onların Allah ve Resûlü'nü, razı etmeleri daha uygundur" (Tevbe 9/62).

Âyetin maksadı, ganimeti, Allah'ın dışında kalan beş yere taksim etmektir.

Âlimler, ganimetin beşte birinin taksimi konusunda farklı görüşler söylemişlerdir.

İmam Mâlik demiştir ki: "Karar imama (devlet reisine) aittir, elde eldilen ganimetleri devlet hazinesine kor; oradan Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) yakınlarına uygun gördüğü şekilde verir. Aynı şekilde, ondan yetimlere, miskinlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine de gerekli gördüğü kadarını verir. Âyette, belli sınıfların zikredilmesi ancak, kendilerine dikkat çekmek içindir; çünkü onlar kendilerine mal verilecek en önemli kimselerdir."

İmam Şâfiî demiştir ki: "Ganimetin beşte biri, Allah Teâlâ'nın dışındaki zikredilen yerlere verilir; Allah için özel bir pay ayrılmaz; âyette önce Allah'ın zikredilmesi, tâzim içindir; çünkü bütün mülk esasen Allah'a aittir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) payını imam (devlet reisi) alır, onu kamu hizmetlerine kullanır. Resûlullah'ın (sallallahu aley-

315 Geniş bilgi için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 7/365-379 (Beyrut 1998).

hi vesellem) pişenden sayılan diğer dört gruba payları verilir; çok muhtaç olanlara daha fazla verilir."

İmam Mâlik demiştir ki: "Ganimeti hepsine vermek farz değildir; devlet reisi, en fazla ihtiyaç sahibi kimse ona verir, diğerlerine vermeyebilir."

Bu konudaki görüşlerin farklı olması âyetin lafzında geçen "lâm"ın, beyan veya istihkak manasına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Zekâtın verileceği yerleri belirten âyette de (Tevbe 9/60) aynı durum söz konusudur. Yani bu âyetlerde, ganimeti veya zekâtı hak edenler mi yoksa illa sıra gözetilmeden onların verilebileceği yerler mi zikrediliyor? Bu konu ihtilafa sebep olmuştur.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) vefatıyla, kendisinin ve yakınlarının ganimetin beşte birindeki hissesi düşer; bu beşte bir üç hisseye bölünür, yetimlere, fakirlere ve yolculara verilir."

Ebü'l-Âliye[316] demiştir ki: "Ganimetlerin beşte biri, âyette geçtiği gibi altı hisseye pay edilir ve şöyle kullanılır: Allah'ın payı Kâbe'nin hizmetlerine sarfedilir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) payı müslümanların umum hizmetlerinde kullanılır. Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi vesellem) yakınlarının payı kendilerine zekâtın helâl olmadığı Ehl-i beyt'e verilir, sonra da yetimlerin, fakirlerin ve yolcuların payı verilir (Kalanı mücahidlere dağıtılır)."

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) yakınlarından kasıt, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'dır (Kendileriyle Abdümenâf'ta birleşen Abdüşemsoğulları ve Nevfeloğulları buna dahil değildir). Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), yakınlarının hissesi olarak bu ikisine (Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na) pay ayırdı. Bunun üzerine Abdüşemsoğulları'ndan Osman b. Affân

---

316 Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, tâbiînden tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Vefatı, hicrî 90, milâdî 709 olan Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i (radıyallahu anh) ve diğer pek çok sahabiyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den (radıyallahu anhüm) hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292).

[radıyallahu anh] ve Nevfeloğulları'ndan Cübeyr b. Mut'im [radıyallahu anh], Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

'Hâşimoğulları senin kardeşlerindir; onların faziletini inkâr etmiyoruz; çünkü Allah seni onların içinden seçmiştir. Ancak, kardeşlerimiz Muttaliboğulları'na ganimetten pay veriyorsunuz da bizi niçin mahrum ediyorsunuz? Biz onlarla aynı konum ve durumda değil miyiz?' diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], parmaklarını birbirine geçirerek,

'Onlar, Câhiliye ve İslâm döneminde bizden hiç ayrılmadılar' buyurdu.[317]

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının sadece Hâşimoğulları olduğunu söyleyenler olmuştur. İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüş de böyledir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının bütün Kureyş olduğunu söyleyenler de olmuştur."[318]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Eğer siz Allah'a inanıyorsanız, hüküm budur."* Yani eğer siz, Allah'a inanıyorsanız, bilin ki Allah, ganimetin beşte birini bu şekilde paylaştırdı, onu yerine verin, kalan beşte dördüne kanaat edin.

Aynı şekilde siz, ganimetler hakkında kulumuz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an âyetlerine, hak ile bâtılın ayrıldığı Bedir Savaşı'nda ve müslümanlarla kâfirlerin oluşturduğu iki ordunun karşılaştığı günde gelen ilâhî yardıma ve meleklere iman ediyorsanız ilâhî hüküm böyledir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeye kadirdir."* O, meleklerini yardıma göndererek veya herhangi bir yardım olmadan, az bir topluluğu sayıca çok olanlara karşı zafere ulaştırmaya kadirdir; fakat O'nun hikmeti, sebep ve vasıtaların bulunmasını gerektirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

317 Nesâî, Fey, 5; Ahmed, *Müsned*, 4/81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/340-341; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7399; ayrıca kısa bir rivayet için bk. Buhârî, Megâzî, 39.

318 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/384.

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bilin ki sizin, Hakk'a vuslatı engelleyen alaka ve engellerle mücâhededen sonra elde ettiğiniz ledünnî ilimler, kudsî ihsanlar ve rabbânî sırlar, birer manevi ganimet olup hepsinin maksadı, kalbin bütün hallerinin Allah için olmasıdır.

Bu ilimlerin bir kısmı Allah için olup kalp onunla, fenâ halini elde etmelidir. Bir kısmı Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için olup kalp onunla bekâ halini elde etmelidir. Bir kısmı yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olup kalp hepsine karşı tâzim ve edebini korumalıdır. Yani Allah Teâlâ'nın marifeti, bu vazifeleri yerine getirmeyi gerektirir.

Bu vazifelerin başında fenâ fillâh hali gelir. Fenâ fillâh, Allah'tan gayrı her şeyi kalpten atıp sadece O'na bağlanmaktır. Bir diğer vazife, Cenâb-ı Hakk'ın en büyük davetçisi olan Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi ve sellem] müşahede etmek yani onun hakikatini görmektir. Bir diğer vazife, Allah'ın kullarına karşı edepli olmaktır; bu, yüce Allah'a karşı edebi elde etmek için gereklidir. Kitabının sırlarını en iyi yüce Allah bilir.

Hak ile Bâtılın Ayrıldığı Gün: Bedir Savaşı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hak ile bâtılın ayrıldığı günden bahsederek şöyle buyurdu:

اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِى الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِىَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ
مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَىَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِى مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا
لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِى اَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ
فِى اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِىَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤٤﴾

42. ***Hatırlayın, (Bedir Savaşı'nda) siz vadinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, buluşma vakti hususunda ihtilafa düşerdiniz. Fakat Allah, olmasını kararlaştırdığı işi yerine getirmek için sizi buluşturdu. Böylece, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.***

43. ***Hatırla, hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinir ve bu iş hakkında münakaşaya girişirdiniz; fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin sahip olduğu şeyleri bilir.***

44. ***Yine hatırlayın, Allah, onlarla karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Allah, olması kararlaştırılmış işi yerine getirmek için böyle yaptı. Bütün işler Allah'a döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın,* Bedir Savaşı'nda *siz,* Medine'ye yakın olan *vadinin yakın kenarında idiniz, Kureyş kâfirleri de vadinin uzak kenarında* Mekke tarafında *bulunuyordu. Kervan da,* ele geçirmek istediğiniz ticaret kervanı ise *sizden daha aşağıda,* deniz sahilinde idi. Sonra Allah, aranızda bir kararlaştırma olmadan sizleri buluşturdu. *Eğer,* bunun için yani savaş için sizler ve onlar *sözleşmiş,* sonra da kendi halinizle onların halini bilmiş *olsaydınız,* onlardan çekinerek sözleştiğiniz vakitte *ihtilafa düşerdiniz;* onların kalabalık, sizlerin az olması sebebiyle çoklarınız şimdilik savaş istemezdi. Hal böyle iken savaş oldu. Bu şunu kesin olarak anlamanız içindir: Sizin elde ettiğiniz fetih ve zafer, ancak Allah Teâlâ'nın işidir, olağan üstü harika bir olaydır. Bu sizin iman ve şükrünüzü artırmak için oldu.

Fakat Allah, savaş için aranızda bir vakit belirlemeksizin *sizi onlarla buluşturdu. Allah bunu, ezelde olmasını kararlaştırdığı işi yerine getirmek için yaptı.* O iş, bu günde dostlarını zafere ulaştırmak ve düşmanlarını kah-

retmektir; O'nun hükmünü gerçekleştirmesinde bir saat bile gecikme olmaz."

"Allah bunu, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın diye yaptı." Yani, Allah [celle celâluhû] bu şaşılacak işi (Bedir Savaşı'nı) takdir etti ki ölen kimse gözleriyle gördüğü bir delille ölsün; yaşayan da müşahede ettiği bir delille yaşasın; helâk olan kimse için bir özür ve mazeret kalmasın.

Şüphesiz Bedir Savaşı, en açık mucizelerden biridir. Her kim onu görüp de iman etmezse onun aleyhine olacak (kendisini azaba götürecek) delil karşısına konmuş olur.

Bir diğer mana: Küfrü sebebiyle helâk olan kimse, karşısına konmuş bir delille helâk olsun; iman ile hayat bulan kimse de Rabb'inden gelen bir delille hayat bulsun diye böyle oldu.

"Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir." İnkâr edenin inkârını, iman edenin de imanını en iyi bilendir; bunun için herkese hak ettiği karşılığı verir.

Âyette, "işitme" ve "bilme" sıfatlarının bir arada zikredilmesi, bu iki sıfatın sözleri ve inancı kapsaması içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, şunu da hatırla: Hani Allah, rüyanda sana onları az gösteriyordu."* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında kâfirleri çok az görüyor ve bunu ashabına haber veriyordu. Ashâb-ı kirâmın da bu haberle kalpleri kuvvetleniyor, onlarla savaşmaya cesaretleri geliyordu. Esasen kâfirler, manen az ve zayıftılar. Eğer onları sana maddi olarak çok gösterseydi, korkuya kapılır, birbirinizle çekişmeye düşer, onlarla savaşma konusunda farklı fikirler ileri sürerdiniz. Fakat Allah, sizi bu duruma düşmekten yani korkup gevşeme ve birbirinizle çekişme halinden kurtardı.

"Şüphesiz O, kalplerin sahip olduğu şeyleri bilir." Yani kalplerdeki düşünceleri ve onun halini değiştiren şeyleri çok iyi bilir.

"Yine hatırlayın, Allah, onlarla karşılaştığınız zaman kâfirleri sizin gözlerinizde az gösteriyordu." Hatta İbn Mesud [radıyallahu anh] yanındaki arka-

daşına, "Onları yetmiş kişi görüyor musun?" diye sorduğunda arkadaşı, "100 kişi kadar görüyorum" demiştir.[319]

Allah Teâlâ bunu, kalplerinizi kuvvetlendirip sabit tutmak ve resûlünün rüyasını tasdik etmek için yapıyordu. *"Sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."* Hatta Ebû Cehil, "Muhammed ve ashabı, ancak bir deveyi yiyecek sayıdalar" demiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah, iki ordu savaşa tutuşmadan önce kâfirlerin gözünde müslümanları az gösterdi ki cesarete gelip hemen saldırıya geçsinler ve onlar için ciddi bir hazırlık yapmasınlar. Savaş başladıktan sonra ise onlara müslümanları çok gösterdi; öyle ki kâfirler, müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı (bk. Âl-i İmrân 3/13). Bu onları dehşete düşürdü, korktular, ödleri patladı. Bedir Savaşı'ndaki bu durum, Allah'ın (kudret ve azametini ispat eden) en büyük âyetlerinden biridir. Gerçekte göz, bazan yanılıp çoğu az, azı da çok görür; fakat bu şekilde ve bu derecede olmaz. Bu ancak yüce Allah'ın gözleri bazı şeyleri görmekten alıkoymasıyla olacak bir iştir. Bu durumda, görülen şey ve şartlar aynı olsa da herkes aynı şekil ve derecede göremez."[320]

Cenâb-ı Hak bunu iki şey için yaptı: Allah [celle celâluhû], olması kararlaştırılmış bir şeyi meydana getirmek için böyle yaptı. Yani Allah, ezelde olmasını takdir ettiği bir işi ortaya çıkarmak için böyle yaptı. O, ezeldeki hükümde olması kararlaştırılmış bir işti, muhakkak gerçekleşecekti. İlâhî hikmetin gereği, bütün işler belli sebep ve vasıtalarla gerçekleşmektedir. Aynı şekilde ilâhî kudretin tecellisi de ezelde takdir edilen şeyleri ortaya çıkarmasıdır.

"Allah, olması kararlaştırılmış işi yerine getirmek için böyle yaptı" ifadesi, bu sûrenin iki âyetinde tekrar edildi. Bunun birkaç hikmeti vardır. Birincisi, her birinin sebebi yapılan fiil, diğerinden ayrıdır. Birincisinde, iki ordunun bir anlaşma olmadan karşılaşmasının sebebi anlatılmakta, diğerinde ise müslümanların kâfirlerin gözünde önce az gösterilmesinin hikmeti belirtilmektedir.

---

319 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/74.

320 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/386.

Bu hakikatin tekrar edilmesinin bir diğer hikmeti de şudur: Kuldan istenen iş, ezelde kaderde takdir edilene bakmasıdır. Böyle yaparsa karşılaştığı şiddet, sıkıntı ve imtihanlar kendisine hafif gelir. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu:

"Bütün işler Allah'a döner." Bütün işler sonuçta Allah'a dönünce, kula ancak başına gelen şeylere rıza ve teslimiyet göstermek yakışır. Şüphesiz sevgiliden gelen her şey, sevgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar ve sırlar, hakikat denizinin yakın bölgesindedir; onunla hakikat arasında sadece kulluk edeplerini ortaya koymak vardır. Ruh, hakikat deniziyle şeriatın arasındadır. Nefisler ve diğer engeller ise hakikat denizinden çok uzaktadır. Kalp ise her ikisinin yani ruhla nefsin ele geçirmek için çekişip durduğu bir noktadadır. Kalp, ruhtan daha aşağıda, nefisten ise yüksek bir makamdadır. Ruh kalbi, ilâhî huzurda bulunması için kendi tarafına çekmek istemekte; nefis ve orduları ise onu kendi tarafına çekip kendisiyle birlikte gaflet vatanında kalmasını istemektedir.

Ruhla nefis arasındaki bu savaş nöbetleşe devam eder. Kalbe bazan, ruhun orduları olan ilâhî vâridatlar (feyiz ve nurlar) gelir, onlar hiç beklenmedik bir anda kalbe iner ve onu ilâhî huzura çeker. Kalbe bazan kötü düşünceler ve çirkin vesveseler gelir, onu âniden nefsanî hazların alanına indirir.

Bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir buyurduğu işlerin meydana gelmesi için olur. Allah Teâlâ bir kula ilâhî yardımını ulaştırmak isterse ondan diğer şeylerin etki ve çekimini azaltır; öyle ki onlar gözünde yok hükmünde olur. Allah onu ilâhî nurlarla desteleyip kuvvetlendirir. Kul öyle bir hale gelir ki her şey kalpten silinir. O zaman kendisinden ağyarın (Hak'tan başka varlıkların) karanlığı çeker gider.

Allah Teâlâ bir kulundan özel desteğini çekip onu nefsi ile baş başa bırakmak istediği zaman, kendisinden ilâhî nurların desteğini keser; o zaman kalpte başkalarının (şeytan, nefis ve dünyanın) etkisi kuvvetlenir. Onlara tâbi olan kul sonunda cehennemin dibine kadar düşer.

Hakkımızda kötü bir âkıbet takdir edilmesinden yüce Allah'a sığınırız. Cenâb-ı Hak, şu âyetinde bu iki duruma işaret etmektedir:

"Allah, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın diye böyle yaptı." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalbi Takviye Edecek İki Kuvvet: Sabır ve Zikir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kalbe inecek nuranî desteği kuvvetlendirecek şeylerden bahsetti. Bunlar sabır ve zikirdir. Bu konuda buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ
كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا
فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٤٦﴾
وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ
النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

45. ***Ey iman edenler!** (Savaş için kâfir)* ***Bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa*** *(başarı ve zafere)* ***erişesiniz.***

46. ***Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.***

47. ***Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve*** *(insanları)* ***Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar*** *(kâfirler)* ***gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Savaş için kâfir *bir topluluk ile karşılaştığınız zaman,* savaş esnasında düşmanı karşılamada *sebat gösterin,* geri dönüp kaçmayın *ve* bu durumdayken, içinizden dua ederek *Allah'ı çok zikredin,* O'nun zikriyle yardım isteyin, yardım istemek için O'na yönelin, O'nun kuvvet ve kudretine güvenin; zor hallerde ve sıkıntının şiddetlendiği durumlarda zikirden uzak kalmayın. Çünkü böyle zor ve sıkıntılı hallerde ancak yiğit kişiler (ulu zatlar) Allah Teâlâ'yı zikrederler. Sabredip zikre sarılın *ki kurtuluşa eresiniz,* zaferi ve büyük mükâfatı elde edesiniz."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette şuna dikkat çekilmektedir: Kulu, Allah'ın zikrinden hiçbir şey alıkoymamalı; kul, zor ve sıkıntılı anlarda hep Rabb'ine iltica etmeli, bütün varlığı ile O'na yönelmeli, gönlünü başkasından çekmeli, Rabb'inin lutfunun bütün hallerde kendisinden ayrılmadığına kesin inanarak ona güvenmelidir."[321]

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette şöyle buyurmaktadır: "Size emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah ve Resûlü'ne itaat edin.* Şüphesiz bu itaat, bütün hayırların anahtarıdır. Ganimetler konusunda yaptığınız gibi, farklı fikirler iler sürerek *birbirinizle çekişmeyin;* sonra korkuya kapılırsınız, rüzgârınız söner, kuvvetiniz gider. Devletiniz, kuvvetiniz kesintiye uğrar; sizi zafere taşıyan yardım rüzgârı kesilir."

Âyette, zafer ve devlet, rüzgârın esmesine benzetildi. Rüzgâr yöneldiği noktaya doğru eser gider, insanlardan kimse onu geri çeviremez (Yüce Allah'ın özel yardımıyla birlik ve devletlerini koruyanlar da hedeflerine böyle ulaşırlar).

Âyette geçen rüzgârın, gerçek manada kullanıldığı da söylenmiştir. Doğrusu zafer, ancak bir rüzgârla gerçekleşir; Allah Teâlâ bu rüzgârı, zafere ulaşanların tarafından mağlup olanların tarafına doğru estirir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bana saba rüzgârı ile yardım edildi; Âd kavmi ise batı rüzgârı ile helâk edildi."[322]

---

321 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/386.

322 Buhârî, Megâzî, 29, Bid'ü'l-Halk, 5; Müslim, İstiska, 17; Ahmed, *Müsned,* 1/223.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sabredin. Şüphesiz Allah,* özel yardım, koruma ve desteğiyle *sabredenlerle beraberdir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Övünmek* ve kötülük yapmak için, ayrıca yiğitlikleri *ve* cömertliklerine karşı övgü bekleyerek *insanlara gösteriş yapmak için yurtlarından çıkan Mekkeli kâfirler gibi olmayın."*

Âyet şu olaya işaret ediyor:

Bedir Savaşı'nda müşrik ordusu, Cuhfe denilen yere varınca, yanlarına Ebû Süfyân'ın gönderdiği elçi geldi ve onlara,

"Geri dönün, kervan selâmette, müslümanların saldırısından kurtuldu!" dedi; fakat Ebû Cehil,

"Hayır, vallahi Bedir'e varıp da orada şaraplarımızı içmedikçe, câriyeler karşımızda çalgılar çalıp şarkı söylemedikçe ve yanımızda bulunan Araplar'ı doyurmadıkça geri dönmeyeceğiz. Böylece diğer Arap kabileleri şanımızı işitir, bizden çekinirler" dedi. Sonunda Bedir'e geldiler, ama zafer şarabı yerine ölüm kadehlerini yudumladılar; câriyeler şarkı söylemek yerine, başlarına gelen beladan dolayı ağıtlar yaktılar.[323]

İşte bu âyette Allah Teâlâ müminleri, müşrikler gibi şımarık ve gösterişçi olmaktan sakındırdı, onlara takva ve ihlâs sahibi olmalarını emretti; çünkü bir şeyden sakındırmak, onun zıddı olanı emretmektir.

Onların memleketlerinden bir diğer çıkış sebebi âyette şöyle belirtiliyor: *"Onlar Allah yolundan alıkoymak için memleketlerinden yola çıkıyor."* Yani onlar, müslümanların yollarını takip ederek onları Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkıyorlar. *"Halbuki Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."* Kendilerine, yaptıklarının karşılığını en güzel şekilde verir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen ve huzuruna doğru manen yolculuk yapanlara hitap buyurarak onlara, bu yolculukta sebat gösterip

323 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* 3/148-149.

devam etmelerini, sabra sarılmalarını, bu yolculuk sırasında yol kesicilerle, bozguncularla ve kendilerini ilâhî huzurdan uzaklaştıran herhangi bir şeyle karşılaştıklarında zikre sarılmalarının emretti. Bu, hak yolunu kesen şeyden tamamen gönlü çekmek, sürekli Allah ile meşgul olup başkasını terketmek, şeytan ve nefsin davetine ve fitnesine kulak vermemekle gerçekleşir. Kim sabrederse zafere ulaşır. Kim manevi yolculğunda devam ederse Hakk'a vâsıl olur.

Allah Teâlâ, hak yolcularına ayrıca, Allah'a, Resûlü'ne ve kendilerine Allah'a ulaşma (vuslat) yolunu gösteren kimselere itaat etmelerini emretti. Onlar, yeryüzünde Allah'ın halifesi olan kimselerdir.

Bunun yanı sıra Cenâb-ı Hak, onlara birbirleriyle çekişip ayrılığa düşmemeyi emretti. Çekişmek, kalplerin ve bedenlerin birbirinden ayrılmasıyla sonuçlanır, korku ve bitkinlik getirir, kuvvet ve izzeti yok eder. Birbiriyle uyum içinde olmak ise ilâhî yardımın gelmesine vesile olur, çeker, izzetin devam etmesini sağlar.

Cenâb-ı Hak onlara, bâtıla dalan ve fitne yapıp ortalığı bulandıran, insanları ayıplama ve tenkitle uğraşan kimselere benzemeyi yasakladı; bilakis bütün hal ve işlerinde ihlâslı olmalarını, insanları Allah'a sevketmelerini, Allah'ın yoluna davet etmelerini, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdirmekle meşgul olmalarını istedi. Bunlar, Allah dostlarının vasıflarıdır. Hak Teâlâ bizleri onların sevgi ve sohbetiyle faydalandırsın. Âmin ...

Şeytanın Kâfirlere Oyunu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirleri Bedir Savaşı'na çıkmaya zorlayan sebebi dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ
وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ
مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

48. ***Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel göstererek, "Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım" demişti. Fakat iki ordu birbirini görünce şeytan, arkasını dönüp kaçarak, "Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı çok şiddetlidir" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani o zaman şeytan onlara yaptıkları kötü amelleri güzel göstermişti."* Bunlardan biri de kendilerine vesvese vererek onları seninle savaşmak için kışkırtmasıdır.

Şeytan onlara dedi ki: *"Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım."*

Şeytanın onlara bunu söylemesiyle ilgili iki görüş vardır; birinci görüş şudur:

Şeytan bunu onlara sözle değil, içlerine attığı vesvese ile söyledi. Onlara, sayılarının ve güçlerinin çokluğundan dolayı kendilerini kimsenin mağlup edemeyeceğini, buna kimsenin gücünün yetmeyeceğini hayal ettirdi. Şeytan onlara, bu konuda kendisine tâbi olmalarının, kendilerini kötü durumlardan kurtaracak iyi bir şey olduğu vehmini verdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat iki ordu birbirini görünce ..."* Yani iki ordu birbirine kavuşup biri diğerini görecek vaziyete gelince şeytan arkasını dönüp kaçtı. Yani hilesi bozuldu, onları kurtarmak için kurduğu plan, helâklerine sebep oldu. Kaçarken, *"Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum"* dedi. Yani şeytan, müslümanlara meleklerin yardıma geldiğini görünce, kâfirlerden uzaklaştı, onların adına korktu, hallerinden ümit kesti.

İkinci görüşe göre şeytan bu sözleri, vesvese şeklinde değil, bizzat diliyle söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, Bedir'e gitmek için toplandıklarında, kendileriyle Kinâneoğulları arasındaki düşmanlığı hatırladılar (onların arkadan kendilerine veya yurtlarına saldırmalarından korktular),

bu yüzden Bedir'e gitmekten vazgeçmeye bile niyetlendiler. Ancak o sırada şeytan, Kinâne kabilesinden Sürâka b. Mâlik'in sûretine girerek yanlarına geldi ve,

"Bugün size galip gelecek kimse yoktur. Ben sizin yardımcınızım, sizi Kinâneoğulları'ndan korurum" dedi. Onlar da yola çıktılar. Şeytan Bedir'de melekleri görünce, gerisin geriye dönüp kaçtı. O sırada şeytanın eli, müşriklerden Hâris b. Hişâm'ın elindeydi. Şeytan onun elini bırakıp kaçınca Hâris,

"Nereye gidiyorsun? Bizi bu halde terk mi ediyorsun?" diye sordu. Sürâka sûretindeki şeytan,

"Ben sizin görmediklerinizi görüyorum" dedi ve Hâris'in göğsünden itekleyerek gitti. Müşrik ordusu bozguna uğradı. Kalanlar Mekke'ye döndüklerinde,

"İnsanları Sürâka hezimete uğrattı" dediler. Haber Sürâka'ya ulaşınca,

"Vallahi bana sizin bozguna uğradığınız haberi gelinceye kadar, benim sizin Bedir'e gittiğinizden haberim bile olmadı!" dedi. Olaya şaşıp kaldılar. Daha sonra tövbe edip İslâm'a girdiklerinde, onlara bu oyunu oynayanın şeytan olduğunu öğrendiler.[324]

Bu ihtimale göre şeytanın, "Ben Allah'tan korkarım" sözünün manası şudur: Ben, bana meleklerden bir zarar gelmesinden yahut Allah'ın beni helâk etmesinden korkarım. Buna göre, âyetin "hatırlayın" dediği vakit, şeytanın onlara yardım etme sözünde bulunduğu vakittir; çünkü şeytan o zaman, daha önce görmediği şeyleri görmüştür.

Birinci görüş (şeytanın vesvese yoluyla kâfirlere yaptıklarını güzel göstermesi), Hasan-ı Basrî'ye aittir. İbn Bahr (Câhiz) da bu görüşü tercih etmiştir.[325]

---

324 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/149.

325 Rivayetler için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/387; Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/486-488 (Beyrut 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/77-80.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Şeytan, 'Ben Allah'tan korkarım' dedi. Bu, ben Allah'ın azabından korkarım, demektir. Şeytan bunu, tehlikeyi gördükten sonra söylemiştir. Bu kendisine bir fayda vermez. Eğer o, Allah'tan gerçek manada korksaydı, O'na bir an olsun isyan etmezdi ..."[326]

İbn Hacer, Beyhakî'den şunu nakleder: Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Bedir Savaşı'nda, daha önce benzerini görmediğim derecede şiddetli bir rüzgâr esti. Sonra şiddetli bir rüzgâr daha esti. -Zannediyorum Hz. Ali, üçüncüyü de zikretti- Birincide Cibrîl, ikincide Mîkâil, üçüncüde İsrâfil vardı. Mîkâil, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sağındaydı, Ebû Bekir de o taraftaydı. İsrâfil, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sol tarafındaydı, ben de o tarafta bulunuyordum."[327]

Yine Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle demiştir: " Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir günü bana ve Ebû Bekir'e şöyle söyledi: 'Birinizle Cebrâil, diğerinizle Mîkâil bulunmaktadır. İsrâfil ise büyük bir melek olup, safta hazır durmakta, savaşı seyretmektedir."[328]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, azabı çok şiddetli olandır."* Bu söz, İblîs'in sözü olabileceği gibi, müstakil bir cümle olarak Allah Teâlâ'nın sözü de olabilir.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın âdeti, avam halkı Allah dostlarına karşı kışkırtmak, onları eleştiriyle meşgul etmek ve kendilerine eziyet ettirmektir. Şeytan, Allah'ın dostlarına hassasiyetini görünce, gerisin geri kaçar ve aldattığı kimselere, "Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğiniz şeyleri görüyorum; ben Allah'tan korkuyorum, Allah'ın azabı çok şiddetlidir" der.

---

326 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/533.

327 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 3/55 (Beyrut 2002); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 489; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/77; Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/331 (Beyrut 2003).

328 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 3/55; Hâkim, *Müstedrek*, 3/134; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/58.

Münafıkların Müslümanları Tenkidi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müslümanlar Bedir Savaşı'na çıktıkları zaman, münafıkların onlara söylediği sözlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَٓؤُلَٓاءِ دِينُهُمْ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. *Hatırlayın, o zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar (sizin için), "Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Kim Allah'a güvenirse şüphesiz Allah azîzdir, hakîmdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın, o zaman,* Medineli münafıklar yahut Kureyş'ten yeni müslüman olup Mekke'de kalan ve Bedir günü kâfirlerle birlikte savaşa çıkan kimseler diyordu ki: (Bu kimseler Kays. b. Velid b. Mugîre, Ebû Kays Fakihe b. Mugîre, Hâris b. Rebîa b. Esved ve Ali b. Ümeyye b. Halef'ti).

"*Bir de kalplerinde hastalık* yani tereddüt bulunanlar, kalpleri huzur ve sükûn bulmayıp içinde şüphe kalanlar, *sizin için, 'Bunları, dinleri aldatmış'* diyorlardı. Yani, müslümanlar dinleriyle aldandılar, kendilerini güçlerinin yetmeyeceği işlerin altına soktular, 310 küsur kişiyle 1000 kişinin karşısına çıktılar" diyorlardı.

Cenâb-ı Hak onlara şöyle cevap verdi: "*Kim Allah'a güvenirse şüphesiz Allah azîzdir;* her işinde galiptir, az da olsalar, kendisine sığınanları zelil etmez; *hakîmdir,* sonsuz hikmetiyle, akılların imkânsız gibi gördüğü ve idraklerin anlamaktan âciz kaldığı işleri meydana getirir.

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müttakilerin kalbinde yakîn nuru çoğaldığı zaman öyle işlere dalarlar ki normal durumda onları anlamak çok zordur. Yahut o konuda çokça eleştirilirler. Onların bu halini gören münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler,

"Bunları tarikatları aldatmış" derler. Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse şüphesiz Allah azîzdir; hiçbir şey O'nu mağlup edemez; O'na güvenip dayanan ve işlerini O'na havale eden de mağlup olmaz. O, hakîmdir; hiçbir şey ilim ve hikmetinin dışına çıkmaz, her şeyi bir ilim ve hikmetle yapar.

Bir diğer mana: Allah azîzdir; kendisinden yardım isteyen kimseyi zillete düşürmez, O'na sığınan ve işlerini kendisine havale eden kimseyi zayi etmez. O, hakîmdir; O'nun tedbirine güvenen kimsenin işini yarım bırakmaz. İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ* adlı kitabında bu açıklamayı yapmıştır. İmam sonra der ki:

"Kur'an'da tevhidle ilgili zikredilen her şey kulun ağyarla (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklar ile) alakasını kesmeye, tek ve kahhâr olan Rabb'ine güvenmeye işaret etmekte, kuldan bunu istemektedir."[329]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların ve Şüphecilerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların ve dinde şüpheye düşenlerin âkıbetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذٖينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ ۝ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ وَاَنَّ
اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِۙ ۝

329 Tevhid ve tevekkül konusunda geniş bir açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/300-362 (Beyrut 2000).

50. ***Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak, "Tadın yakıcı cehennem azabını" diyerek canlarını alırken onları bir görmeliydin!***

51. ***İşte bu azap, ellerinizle gönderdiğiniz** (dünyada yaptığınız işler) **yüzündendir; yoksa Allah kullara zulmedici değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya ey görme yeteneği bulunanlar! *Melekler,* Bedir'de veya bütün ölüm anlarında *kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını alırkenki hallerini görmeliydiniz!"*

Bir diğer mana: Allah kâfirlerin ruhlarını kabzedip ruhlarını alırken, meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına nasıl vurduklarını bir görmeliydiniz! Yani melekler onların önlerine ve arkalarına, bütün bedenlerine vururlar. Yahut yüzlerine ve arkalarına, kalçalarına vururlar. Onların bu vuruşunu görseydin, çok acı ve feci bir durumu görmüş olurdun.

Ve melekler kıyamet günü onlara, *"Cehennemin yakıcı azabını tadın!" derler.* Bu onlara, kıyamet günü karşılaşacakları azabı şimdiden müjdelemektir.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Meleklerin ellerinde demir kamçılar bulunur; onlara her vuruşlarında bu kamçılardan ateş çıkar. Onlara denir ki: *"İşte bu azap, ellerinizle yapıp gönderdiğiniz işler* yani içinde bulunduğunuz inkâr ve isyanlar *sebebiyle başınıza geldi. Allah kullara zulmetmez ki* onlara sebepsiz olarak azap etsin yahut hiçbir ceza vermeden kullara mühlet versin."

50-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bu âyette, isyanda en uç noktada olanların halini zikretti. Nahl sûresinde de, *"O kimseler ki melekler onların ruhlarını hoş bir şekilde alırlarken, onlara, 'Selâm size; yaptığınız güzel ameller sebebiyle girin*

cennet!' derler" (Nahl 16/32) âyetiyle taatte en üst seviyede olanların halini zikretmektedir. Hali karışık (yani hem günah hem sevabı) olanlar hakkında ise bir şey demedi. Onlar herhalde cezayı da mükâfatı da iki tadacaklar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zulüm ve İsyan, Eldeki Nimeti Giderir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, daha önceki zalimlerin halini belirterek şöyle buyurdu:

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْؕ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْؕ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ
مُغَيِّراً نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ
عَل۪يمٌۙ ﴿٥٣﴾ كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْؕ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ
فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٥٤﴾

52. *(Bunların gidişatı)* ***tıpkı Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir; onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Şüphesiz Allah güçlüdür, cezası çok şiddetlidir.***

53. ***Durum budur*** *(Onların başına gelen azap, inkâr ve isyanları sebebiyledir).* ***Çünkü, bir millet kendilerinde bulunan güzel meziyetleri değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

54. *(Evet onların hallerinin değiştirilmesi)* ***Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladı; biz de onları günahlarından ötürü helâk ettik ve Firavun hanedanını denizde boğduk. Onların hepsi zalimdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey resûlüm, bu senin asrında yaşayan kâfirlerin inkâr ve isyandaki ısrar halleri, *tıpkı Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin hali gibidir."*

Hak Teâlâ, âyetin devamında onların halini şöyle açıkladı: *"Onlar, Allah'ın âyetlerini,* O'nun birliğinin delillerini ve peygamberlerine indirdiği âyetleri *inkâr ettiler, Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Şüphesiz Allah güçlüdür, cezası çok şiddetlidir;* vereceği azabı engellemeye kimsenin gücü yetmez, kimse O'nu mağlup edemez.

Onların başına gelen bu azap, inkâr ve isyanları sebebiyledir. *Çünkü bir millet kendilerinde bulunan güzel hali ve meziyetleri değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti alıp azapla değiştirmez.* Yani, Kureyş'in yaptığı gibi, nimete ulaşanlar şükür halini inkârla, Allah'a taat halini isyanla değiştirmedikçe, Allah onların elinden nimeti alıp kendilerine azap etmez.

Kureyş, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ilan etmeden önce ona karşı akrabalık haklarını yerine getirir, kendisine ve çevresine eziyet etmezlerdi. Allah da onlara mühlet ve imkân verirdi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], peygamber olarak gönderildikten sonra, bu tutumlarını değiştirdiler, ona düşmanlık etmeye, ona tâbi olanların kanını dökmeye, kendisine inen âyetleri yalanlamaya, onlarla alay etmeye ve diğer zulümlerine başladılar. Cenâb-ı Hak da onlara verdiği nimetleri ellerinden aldı, kendilerine azap etti

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, onların söylediği her şeyi işitendir, yaptığı her şeyi bilendir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onların hali,* bulundukları durumun değiştirilmesi ve ellerindeki nimetlerin alınıp azaba uğramaları, *Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin durumuna benzer.* Onlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladı; biz *de onları, günahları sebebiyle helâk ettik ve* ellerindeki nimeti değiştirip ona şükretmedikleri için *Firavun hanedanını denizde boğduk.* Allah'ın âyetlerini yalanlayanların hepsi zalim kimselerdi; bundan dolayı yaptıkları zulüm sebebiyle Firavun hanedanını

suda boğduk. Kureyş'in ileri gelenlerini öldürdük. Biz zalim değildik. *Onların hepsi zalimdi."*

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir topluluğa zâhirî veya bâtınî bir nimet verir, sonra bu topluluk o nimete şükretmez, tam aksine ona nankörlük yapar, nimeti verene de günah ve isyanla karşılık verirlerse bil ki Allah o topluluktan bu nimeti çekip almak ve onun yerine kendilerine azap etmek istiyor. Kim, kendisine verilen nimete şükrederse onu sağlam bir bağla elinde tutmuş olur. Kim de kendisine verilen nimete şükretmezse onu, bir şekilde elinden gitmeye arzetmiş olur. O halde şükür, mevcut olan nimeti bağlayıp elde tutar; elde olmayanın da ele geçmesini sağlar. Kime bir nimet verilir de ona şükretmezse hiç haberi olmadan nimet kendisinden çekilip alınır.

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (kuddise sırruhû) dediği gibi şükür, verilen nimetle Allah'a isyan etmemektir.[330] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nankörlüğün Başka Bir Çeşidi: Ahdini Bozmak

Nimetlere nankörlüğün bir çeşidi de ahdini bozmak ve verdiği sözde durmamaktır. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ
عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾
فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾
وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَاءٍ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

330 bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 365 (İstanbul: Semerkand, 2007).

55. ***Şüphesiz Allah katında, canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Onlar iman etmezler.***

56. ***Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın halde peşinden her defasında hiç çekinmeden ahidlerini bozan kimselerdir.***

57. ***Eğer onları savaşta yakalarsan, kendilerinden sonra geleceklere ibret olacak şekilde darmadağın et!***

58. *(Antlaşma yaptığın)* ***bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de*** *(onlarla yaptığın ahdi)* ***aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Şüphesiz Allah, hainleri sevmez.***

59. ***İnkâr edenler sakın*** *(azabımızdan)* ***kaçıp kurtulduklarını sanmasınlar; onlar*** *(bizi)* ***asla âciz bırakamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz Allah katında,* derece bakımından *canlıların en kötüsü,* inkâr üzere yaşayan *kâfirlerdir. Onlar,* haklarında ezelde verilmiş bedbahtlık hükmünden dolayı asla *iman etmezler.*"

Bu âyet, durum ve özellikleri belli bir kavim için inmiştir; onlar yahudilerden Kurayzaoğulları'dır.

"*Onlar, kendileriyle,* sana karşı kâfirlere yardımcı olmayacaklarına dair *antlaşma yaptığın halde, her defasında* sonucundan çekinmeden *ahidlerini bozan kimselerdir.* Bu kimseler, defalarca seninle yaptıkları antlaşmayı bozdular, Uhud Savaşı'nda müşriklere silah yardımında bulundular. Sonra, unuttuk, dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tekrar antlaşma yaptı. Bu antlaşmayı da bozup Hendek Savaşı'nda müşriklerle birleşip onlara yardım ettiler. Nihayet yahudilerin reislerinden Kâ'b b. Eşref, Mekke'ye giderek, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı savaşmak için Mekkeliler'le ittifak yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onların üzerine yürüdü, savaşa katılanları öldürdü, çocuklarını esir aldı.

Âyetin sonu şöyle bitiyor: "*Onlar,* yaptıkları hainliğin uğursuzluğundan ve getireceği sonuçlardan *çekinmezler.*"

Bir diğer mana: Onlar, bu hainliği yaparken Allah'tan [celle celâluhû] korkmazlar, O'nun müminlere yardım edip onları başlarına musallat etmesinden sakınmazlar.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Eğer onları savaşta yakalarsan,* cezalandırmak ve öldürmek için karşına çıkanları dağıt, *onları kendilerinden sonra geleceklere ibret olacak şekilde cezalandır* ki belki peşlerinden gelenler öğüt alıp seninle harp etmekten çekinirler."

Peşindeki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, antlaşma yaptığın bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan,* yani antlaşmayı bozdukları apaçık emarelerle ortaya çıkarsa *sen de onlarla yaptığın ahdi bozduğunu bildir."* Yani, düşmanlıkta adalet ve doğruluk üzere kalarak antlaşmayı bozduğunu bildir; onlar antlaşmayı bozduğunu bilmeden kendileriyle harbe girme; böyle bir davranış senin açından antlaşmaya hıyanet olur. Yahut antlaşmayı bozduğunu her iki tarafın da bileceği şekilde ilan et, onlar da sizin gibi antlaşmanın bozulduğunu bilmiş olsunlar.

"Şüphesiz Allah, hainleri sevmez." Yani yaptıkları işe razı olmaz. Âyetin bu kısmı, antlaşmayı bozmaktan ve antlaşma yapılan kimselere haber vermeden kendilerine savaş açmaktan sakındırmanın sebebini ortaya koymaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İnkâr edenler* sakın kudretimizin önüne geçip azabımızdan *kaçıp* kurtulduklarını sanmasınlar; *onlar bizi asla âciz bırakamazlar."* Yani onlar dünyada ve ahirette azabımızdan kurtulamazlar, bizi âciz bırakamazlar.

Âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap ederek de okunmuştur. O zaman mana şöyle olur: Ey Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], sakın kâfirlerin bizi âciz bırakıp azabımızdan kurtulacaklarını zannetme!

İlk okuyuşa göre bir diğer mana: Onlar bizi, kendilerini ele geçirmekten âciz bırakamazlar; bilakis Allah, onlar nereye girerlerse girsin, kendilerini ilmiyle kuşatmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Onları harpte ele geçirirsen ..."* âyeti hakkında der ki: "Eğer bütün işleri yaptıkları antlaşmaları bozmaktan ibaret olan bu kimselerden biriyle savaşta karşılaşırsan, onu kendisinden sonra geleceklere bir ibretlik yap ki onların yolundan gitmesinler ve onların çektiği azabı hak etmesinler. Kalbinde Allah'la yaptığı sözleşmeyi bozan kimsenin âkıbeti de böyledir. Bu kimse, azimet halini bırakıp ruhsat ve tevillere dönerek, nefsine karşı koymayı bırakıp alışkanlıklarıyla huzur ve sükûn bularak ahdini bozar; Allah da onu üzerinde bulunduğu güzel halden mahrum bırakarak ve ulaşmak istediği hazlarını zehre dönüştürerek kendisini sonradan gelenlere ibret yapar."

Kuşeyrî, *"Bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan..."* âyetini tefsir ederken de şöyle demiştir: "Kendileriyle antlaşma yaptığın bir topluluğun hainliği kesin olarak ortaya çıkarsa seninle onlar arasında bir antlaşmanın kalmadığını kendilerine açıkça bildir. Hainlik olunca, emaneti koruma ortadan kalkar. Herkesin hainliği de haline uygun şekilde olur."[331]

Düşmanlara Karşı Kuvvet Hazırlamak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ahdini bozan düşmanlara karşı harp için hazırlık yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِه۪
عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَر۪ينَ مِنْ دُونِهِمْۚ لَا تَعْلَمُونَهُمْۚ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْۜ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60. ***Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın; onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.***

---

331 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/322-323.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Onlar için* yani ahdini bozanlar veya bütün kâfirler için *gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın."* Yani, savaşta size takviye olacak ne varsa gücünüzün yettiği her şeyi hazırlayın.

Ukbe b. Âmir [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] minberde şöyle buyururken işittim: *'Dikkat edin, düşmana karşı hazırlanacak kuvvet, ok atmayı geliştirmektir.'* Allah Resûlü bunu üç defa tekrar etti."[332]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ok atmayı özellikle zikretmesi, o gün için onun en büyük kuvvet olmasındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara karşı ayrıca cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..."* Yani cihad için yetiştirilip tahsis edilmiş atlar hazırlayın. Bunlar, Allah yolunda cihad etmek için hazırlanıp bağlı tutulan atlardır.

Âyetin muradı, cihad için bağlanıp beslenen ve hazır tutulan atların savaşa hazırlanmasıdır. Bu da hazırlanacak kuvvetin kapsamına girmektedir. Âyette önce, bir ayırım yapmadan her türlü kuvvetin hazırlanması emredildi, peşinden de düşmanı korkutmada mühim bir etkisi bulunduğu için, özellikle atlara itina gösterilmesi istendi. Bunun için peşinden şöyle dendi:

"Onunla, yani bu hazırlıkla ve zikredilen atlarla *Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı* yani Mekke kâfirlerini *korkutursunuz. Ayrıca onlardan başka* Fars, Rum ve diğer kâfirlerden *sizin* bugün *bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz.* Allah Teâlâ onlara karşı size imkân verir, onları öldürür ve mülklerine sahip olursunuz. *Allah yolunda,* savaşa hazırlık ve cihada destek olacak diğer şeylerden *her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir; siz* ameliniz zayi edilerek yahut sevabınızda bir noksanlaştırmaya gidilerek *asla haksızlığa uğratılmazsınız."* Bilakis Allah size, yaptıklarınıza karşılık olarak kat kat sevap verir, bire yedi yüz ve daha fazlasını ihsan eder. En doğrusun Allah Teâla bilir.

---

332 Müslim, İmâre, 167; Ebû Davud, Cihâd, 23; Tirmizî, Tefsiru Sûre (8), 5; İbn Mâce, Cihâd, 19; Ahmed, *Müsned*, 4/157.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi ilâhî huzurdan alıkoyan engel ve yol kesicilerle cihad için gücünüzün yettiği kuvveti hazırlayın. Bu kuvvet, başka şeylere iltifat etmeden ilâhî huzura manevi yolculuk için çaba göstermektir. Bunun için ayrıca Hakk'ın huzurunda kalpleri bağlama hazırlığını da yapın. Bu şekilde, Allah'ın düşmanı olan şeytanı, sizin düşmanınız olan nefsi ve onların dışındakileri korkutursunuz. Onların dışındaki düşmanlar, nefsanî hazlar, haram bakışlar ve nefsin gizli tuzaklarıdır. Onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Onlar, gösteriş ve gizli şirk gibi, hemen farkedilemeyen düşmanlardır. Onlar, karıncanın ayak sesi gibi gizlidir. Bu düşmanları defetmek için her ne harcarsanız, onun karşılığı size fazlasıyla verilir. Bu karşılık, dâimî izzet ve en büyük zenginlik olan marifettir. Size, bu yolda harcadıklarınızın karşılığını verme hususunda asla haksızlık yapılmaz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ müminlere ve âriflere, Allah'ın düşmanlarını öldürmek için hazırlık yapmalarını söyledi ve onları öldürecek savaş aletine 'kuvvet' ismini verdi. Bu kuvvet ilâhî bir kuvvet olup ârif onu ancak, Allah'ın celalinde fenâ olup ilâhî huzurda boyun bükerek elde eder. Bu hali elde edince, Allah ona azametinden bir pay verir, onu heybet ve kibriya nuru ile sarar, sonra kendisini düşmanları aleyhine dua etmeye sevkeder, kendisine bir genişlik verir. Öyle ki bu ârif zat içinden, 'Allahım şu düşmanları yakalayıp yok et!' diye dua eder; Allah anında onları yakalar, özel yardım ve keremiyle onları ârif zatın önünde yere serer; böylece Allah dostunun kalbini teselli eder, onu düşmanının ve münkirinin şerrinden kurtarır. Bu tür dualar, velinin gayret torbasından attığı himmet oklarıdır. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini inkâr eden düşmanlarına bir avuç toprak attığında,

'Yüzleri kara olsun!' demişti. Bu atış Cenâb-ı Hak tarafından gerçekleştirilen bir atıştır. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

'Attığın zaman sen atmadın, fakat onu Allah attı'" (Enfâl 8/17).[333]

---

333 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/534 (Beyrut 2008).

Anlatıldığına göre, velilerden Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû], bir savaşta bulunuyordu. Bir ara düşmanlar, müminlere karşı galip geldi. Kendisine,

"Allah'a dua etseniz de müminlere yardım etse!" denildiğinde, hazret hemen bineğinden indi, secdeye kapandı. O anda müşrikler mağlup oldu; hepsi yakalandı, bir kısmı esir alındı, bir kısmı öldürüldü.

Yine Vertecübî der ki: *"Kuvvet hazırlayın"* âyetinin bir manası da şudur: "Nefsinize karşı Allah'ın el-kavî sıfatından kuvvet elde edin ki o sizi, nefsinizle savaşta kuvvetlendirsin. Âriflerden Ebû Ali Rûzbârî, *'Onlara karşı gücünüzün yettiği kuvveti hazırlayın ...'* âyeti hakkında demiştir ki:

'Düşmanlara karşı hazırlanacak asıl kuvvet, Allah'a güven ve itimattır.'

Denilmiştir ki: 'Âyetin zâhirî manasına göre kuvvet, düşmana karşı yayla ok atmaktır; hakikatte ise geceleri ilâhî huzurda boyun büküp diz çökerek gayb âleminde nefse feyiz okları fırlatmak, Cenâb-ı Hakk'a itimat edip mâsivadan O'na dönerek kalbi ilâhî huzura atmak demektir.'

Cenâb-ı Hak, daha sonraki âyette, işin aslının silah ve aletlere değil, Allah'a ve O'nun yardımına bağlı olduğunu şöyle belirtti: *'O Allah ki seni özel yardımıyla ve müminlerle destekledi.'* Yani, seni ezelî kuvvetiyle kuvvetlendirdi, sana ebedî yardımıyla yardım etti ve müminleri, düşmanına karşı sana yardımda muvaffak kıldı. Cenâb-ı Hak, sonra, müminlerin yardımının ancak kalplerini kaynaştırması, onları Allah ve Peygamber'inin sevgisinde birleştirmesiyle gerçekleştiğini belirtti. Bu birleştirme, kalpler, imtihan vadilerinde değişik fikir ve arayışlar içinde birbirinden uzaklaşmışken gerçekleşti. *'Allah onların kalplerini birleştirdi'* âyeti bu durumu ifade etmektedir."[334]

Kuşeyrî demiştir ki: *"Onunla Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz ..."* âyeti şuna işaret etmektedir: "Mümin, yaptığı cihadı ganimet elde etmek ümidiyle yahut içindeki kini gidermek (birilerinden intikam alıp kendini rahatlatmak) için yapmaz, onun tek hedefi Allah'ın kelimesini (adını ve dinini) yüceltmektir."[335]

334 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/535.

335 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/324.

Düşmanla Sulh Zamanı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin menfaati gerektirdiğinde, barış yolunu göstererek şöyle buyurdu:

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ
۝ وَاِنْ يُر۪يدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُۜ هُوَ الَّذ۪ٓي اَيَّدَكَ بِنَصْرِه۪
وَبِالْمُؤْمِن۪ينَۙ ۝ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْۜ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً
مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْۜ اِنَّهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ۝

61. ***Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven. Şüphesiz O, her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

62. ***Şayet sana hile yapmak isterlerse şüphesiz Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.***

63. ***Allah, onların kalplerini birleştirdi. Eğer sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine de onların kalplerini birleştiremezdin, fakat Allah aralarını kaynaştırdı. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini yerince yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de onlarla sulh yap, onlarla sulh yapmaya yanaş ve Allah'a güven;* onların içlerinde hainlik beslemelerinden korkma. Allah Teâlâ seni onların hilesinden korur. Hem hile ancak yapanın ayağına dolanır (Fâtır 35/43). *Şüphesiz O, onların bütün sözlerini işiten, her hallerini bilendir."*

"Şayet, sulhtan sonra *sana hile yapmak isterlerse şüphesiz Allah sana kâfidir;* O sana yeter, seni onların şerrinden korur. *O, seni* gerçek *yardımıyla destekledi,* seni kuvvetlendirdi ve sana zafer nasip etti. O seni *müminlerle de destekledi;* bunu bir ihtiyaçtan dolayı değil, onlara şeref bahşetmek için yaptı."

Bir diğer mana: O, kudretini göstererek, yardımıyla, hikmetini ortaya koyarak müminlerle seni destekledi. Kudret de hikmet de O'ndandır, O'na aittir.

Bu âyette, "Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır, fiillerini kendi meydana getirir" diyen Mu'tezile mezhebine bir delil yoktur (Onlar, müminlerin yardımının Allah'ın yardımından ayrı ve müstakil olduğunu söyleyerek bu sonuca varmışladır; halbuki bütün işler takdir etme ve yaratma yönüyle Allah'a aittir. İşin kula nisbet edilmesi mecazidir; hikmet gereğidir).

Yüce Allah, resûlünü müminlerle nasıl desteklediğini şöyle haber vermektedir: *"Allah onların kalplerini birleştirdi."* Halbuki onlar, daha önce Câhiliye devrinde kavimcilik, kin, düşmanlık ve intikam peşindeydiler; nerdeyse onlardan iki kişiyi birbiriyle kaynaşmış bulmak imkânsızdı, sonra İslâm'a girerek tek bir şahıs gibi oldular. Şüphesiz bu, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) mucizelerindendir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurdu ki: *"Eğer sen* onların aralarını düzeltmek için *yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine de onların kalplerini birleştiremezdin."* Çünkü onlar düşmanlıkta öyle bir noktaya gelmişlerdi ki bir kimse onların arasını bulmak için yeryüzündeki bütün malları harcasaydı, yine de aralarını kaynaştırmaya güç yetiremezdi. Fakat Allah Teâlâ, sonsuz kudretiyle onların aralarını kaynaştırdı. Zira O, kalplerin sahibidir; onları dilediği gibi çekip çevirir.

"Şüphesiz O azîzdir, tam kudret sahibidir; istediği şeyi yapmak kendisine zor gelmez; *hakîmdir,* istediği şeyin nasıl yapılması gerektiğini çok iyi bilir; ona göre yapar."

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Medineli Evs ve Hazrec kabileleri hakkında indi. Onların arasında sonu gelmeyen müthiş bir düşmanlık ve kin vardı. Aralarında kanlı savaşlar olmuş ve her iki tarafın ileri gelenleri ölmüştü. Cenâb-ı Hak onlara bu düşmanlığı unutturdu; onların arasını İslâm'la buldu. Böylece birbirleriyle samimi arkadaş ve dinin yardımcıları oldular. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

61-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer nefis ve askerleri, silahını atarak, hayır ve menfaat olan bütün işlere yönelerek, hevâsından dönmeye ve Mevlâ'sına taate yönelmeye kesin karar vererek sahibiyle sulh yapmaya meylederse sahibine gereken şey, Mevlâ'sına güvenerek, onunla sulh yapmak, istediği ve yasakladığı konularda kendisine uymaktır. Şayet nefis, bundan sonra hainlik eder ve alıştığı boş alışkanlıklarına geri dönerse onun işini görmeye Allah kâfidir. Cenâb-ı Hak onu geri çevirmek için sahibine kuvvet verir. Bunu ya kâmil bir şeyh ile veya samimi bir kardeş ile yapar. Gerçekten Allah için olan bu birliktelikte büyük bir sır vardır; özellikle bu sohbet, kalpleri safi olan ârif insanlarla yapılırsa tesiri daha büyük olur. Allah Teâlâ, muhabbet ve sevgisiyle, güzel zan ve sağlam itikadla onların arasını birleştirir.

Yahut Allah [celle celâluhû] onu, ezelde takdir buyurduğu rabbânî yardım ve ilâhî kuvvetle destekler, nefsine karşı kuvvetlendirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Herkese Yeter!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberine, kendisiyle yetinmesini ve O'nun dışındakilere yönelmemesini emrederek şöyle buyurdu:

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

64. ***Ey Peygamber! Allah, sana ve sana uyan müminlere yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Allah sana ve sana uyan müminlere yeter."* Artık sen O'nun dışındaki hiçbir şeye yönelme.

Âyette şu denmek isteniyor: Sana yardım için müminlerin kalbini birleştirdiğimde, tevhid mahallinde onlara yönelme; şüphesiz ben, halkın yardımı olmaksızın tek başıma sana yeterim. Bana doğru yaptığın manevi yolculuk sırasında, ebedî olanla sonradan yaratılan varlıkları

birbirinden ayırman gerekir. Ben müminlere de benim dışımdaki bütün varlıkların yerine yeterim. Allah'a yakın bir melek, gönderilmiş bir peygamber de olsa, tevhidin hakikatinde, benden başkasına nazar etmek uygun değildir.

Resûlüm, benim seni müminlerle desteklemem ve onları (âyette) kendimle birlikte zikretmemin tek sebebi, ümmetine bir şeref bahşetmek, kudretimi gizlemek, hikmetimdeki kemali göstermektir. Yoksa hiçbir şey kudretimin dışında kalmaz ve kudretim hiçbir şeye bağlı değildir. İlâhî hüküm, bir sebebe bağlı olmaktan münezzehtir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Bedir Savaşı'nda müslümanlara bir destek olarak indi. Şöyle denilmiştir: İslâm'ın ilk günlerinde, otuz üçü erkek altısı kadın, otuz dokuz kişi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edip İslâm'a girmişti. Sonra Ömer [radıyallahu anh] müslüman oldu, sayıları kırka yükseldi. Bunun üzerine âyet indi. Bunun için İbn Abbas [radıyallahu anh],

'Bu âyet Hz. Ömer'in İslâm'a girmesi hakkında indi' demiştir." [336]

64. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Hakîm'de, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Allah ile yetinmek, O'ndan başkasına yönelmemek, tevhid bağını sağlam yapmak, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'ya güvenmek gibi, şerefli hallerden hangileriyle hitap edilmiş ve kendisinden ne istenmişse onun şerefli vârisleri de aynı hitaba muhatap olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cihada Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müminleri cihada teşvik etmesini emrederek şöyle buyurdu:

336 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12470; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/101; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/390.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ
صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ
وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًاۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ
وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

65. ***Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa*** *(kâfirlerden)* ***iki yüz kişiye galip gelir. Şayet sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar*** *(işin hakikatini)* ***anlamayan bir topluluktur.***

66. ***Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa*** *(kâfirlerden)* ***iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle*** *(onlardan)* ***iki bin kişiye galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Müminleri savaşa, cihadı teşvik et, özendir."* Hak Teâlâ, sonra, onlara sabrı ve düşman karşısında sebatı emrederek şöyle buyurdu:

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelir. Şayet sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir." Bu âyet, haber şeklinde ifade edilmiştir, fakat emir anlamındadır. Asıl mana şudur: Sizden yirmi kişi, kâfirlerden 200 kişiyle, 100 kişi, 1000 kişiyle savaşsın ve onlara karşı sebat göstersin.

Bu âyetin sırf haber olması ve haber şeklinde anlaşılması doğru değildir. Bunu şunun için söylüyoruz: Eğer, âyet sırf haber olsaydı, az da olsa vâkıaya ters düşmemesi gerekirdi (ancak vâkıada, her zaman bu sa-

yıdaki müslümanlar, kâfirlere galip gelmemiştir. Bunun için âyetin emir manasında anlaşılması daha uygundur). Çünkü Allah Teâlâ'nın verdiği haber, vâkıaya ters olmaz.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bu emrin, *'Allah sana ve sana tâbi olan müminlere yeter'* âyetinden sonra gelmesi güzel oldu. Allah Teâlâ, müminlere yeteceğini ve yardım edeceğini vaat ettiğinde, bu teklif onlara kolay geldi; çünkü Cenâb-ı Hak kime yardım etmeyi garanti etmişse bütün âlem bir araya gelse ona eziyet edip bir zarar vermeye güç yetiremez."[337]

Müminlerden az bir topluluğun kâfirlerden pek çok kimseye galip gelmesinin tek sebebi şudur: O kâfirler, işin hakikatini anlamayan bir topluluktur; yani onlar, Allah'ı ve ahireti tanımamaktadır; bunun için müminler gibi savaş meydanında sabit duramazlar. Müminler ise sevap elde etmek, manevi derecelerini yükselmek için öldürülür ve ölürler. Kâfirler ise böyle değildir. Onların Allah katında elde edecekleri tek şey, alçaklık ve kendi hallerine terkedilip perişan olmaktır.

Cenâb-ı Hak, müslümanları İslâm'ın ilk günlerinde bu şekilde mükellef tuttuğunda, bu onlara ağır geldi. Allah Teâlâ daha sonra hükmü hafifleterek şöyle buyurdu:

"Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi." Artık sizden bir kişi on kişiye, 100 kişi 1000 kişiye karşı direnmeyebilir. *"Eğer sizden sabırlı yüz kişi bulunursa kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelir. Yine eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle onlardan iki bin kişiye galip gelir."* Allah, bir kişinin iki kişiye karşı direnmesini emretti.

Şöyle denilmiştir: Müslümanlar önceleri azınlık idi (bir müminin on kâfire karşı durması zorunlu idi), sayıları çoğaldığında Allah yüklerini hafifletti.

Âyette, aynı manaya gelecek şekilde hüküm tekrar edilmiştir, bu şunu belirtmek içindir: Bu konuda azın çoğun hükmü aynıdır.

337 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/504 (Beyrut 1997).

Bir de âyette geçen zayıflık, beden zayıflığıdır, kalp ve iman zayıflığı değildir.

Allah kendisinden razı olsun, sahabeden biri demiştir ki: "Savaş hükmünü hafifleten âyet inince, sabrın onda dokuzu gitti, onda biri kaldı. Bunun için Allah Teâlâ burada şöyle buyurdu:

"*Allah sabredenlerle beraberdir.*" Yani yardım ve desteği ile sabredenlerle beraberdir. Hal böyle olunca, sayıları çok da olsa müminlere karşı duran kâfirler nasıl mağlup olmaz!

65-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Öğüt ve nasihat ehlinin, insanları, nefisleriyle cihada teşvik etmeleri gerekir. Nefisle cihad en büyüt cihaddır. Onun en büyük cihad olmasının ana sebebi şudur: Maddi ve görülen düşmanı sen karşılarsın, o da seni karşılar, böylece savaşırsınız. Nefis ise böyle değildir. O, sevgili bir düşman olarak ve senin tarafındaymış gibi gözükerek gizlice gelir. Onunla cihad etmeye ancak er kişiler (Allah dostları) girişir ve güç yetirir. Şu halde, şeyhlerin müridlerini nefisle cihad etmeye teşvik etmesi ve onların gözünde nefsin durumunu düşük göstermesi gerekir. Gerçekten nefsin işi, ona el atmadan önce tehlikelidir; azim ve kararlılıkla onu öldürmeye (terbiye etmeye) el atınca, o zayıflar, yumuşar ve ilacı kolay olur. Ondan korktuğunda, kendisine mühlet ve imkân verdiğinde üzerine çullanır ve sana egemen olur.

Nefisle cihadda, sana nefsin ayıplarını gösterecek ve himmetiyle onu öldürmeye yardımcı olacak kâmil bir şeyh gereklidir. Yoksa nefsinle başın sıkıntı ve derde girer, ona yardım etmekle, arzularını yerine getirmekle meşgul olup durursun; onunla cihadın neticesini elde etmeden ölür gidersin. Bu netice, nefsin sahibini ve yaratıcısını tanımaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Savaşta Kâfirler Ne Zaman Esir Alınır?

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin, savaş esirlerinden fidye almalarını kınayarak şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾
لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾
فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

67. ***Yeryüzünde küfrün gücünü iyice kırıncaya kadar, hiçbir peygambere savaştan esirler elde etmesi*** *(ve esirlerden fidye alması)* ***yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah*** *(sizin için)* ***ahireti istiyor. Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

68. ***Allah tarafından önceden*** *(ezelde)* ***verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.***

69. ***Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yeryüzünde, küfrün gücünü iyice kırıncaya kadar,* kâfirleri öldürerek küfrü yerle bir edinceye ve inkârı savunanları iyice azaltıncaya kadar, ayrıca İslâm'ı aziz yapıp müslümanları üstün kılıncaya kadar *hiçbir peygambere savaştan esirler elde etmesi ve onlardan fidye alması yaraşmaz. Siz,* ele geçirdiğiniz esirlerden fidye alarak *geçici dünya malını* ve metaını *istiyorsunuz, halbuki Allah sizin için ahireti* yani sürekli kalacak ve dâimî ahiret sevabını *istiyor.*"

Bir diğer mana: Allah, dininin yüceltilmesi ve düşmanlarının gücünün kırılıp kontrol altına alınması gibi, ahiret saadetine ulaştıran sebepleri istiyor.

"Allah azîzdir; dostlarını düşmanlarına galip getirir. *O, hakîmdir;* onların haline en uygun olanı bilir ve kendilerini ona yönlendirir. O'nun düşmanın belinin kırılmasını emretmesi, kuvvet müşriklerde iken onlardan esir alınmasını yasaklaması, durum değişip müminler galebe çaldığında, onları esir alıp almamakta serbest bırakması da bu hikmetinin gereğidir.

Rivayet edildiğine göre, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) yetmiş tane esir getirildi. Savaş esirleri arasında amcası Abbas ve amca oğlu Akîl b. Ebû Tâlib de bulunuyordu. Allah Resûlü, esirler hakkında ashabı ile istişare etti. Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh),

"Onlar senin kavmin ve ailendir; onların hayatını bağışla; umulur ki Allah onlara tövbe nasip eder. Onlardan fidye al, onunla ashabını güçlendirip takviye edersin" dedi. Hz. Ömer (radıyallahu anh) ise,

"Onların boynunu vur; çünkü onlar küfrün başını çekenlerdir. Hem Allah seni, fidye almaktan kurtarmıştır. Müsaade et, benim yakınlarımdan filanın boynunu ben vurayım. Hamza kardeşi Abbas'ın, Ali de kardeşi Akîl'in boynunu vursun. Biz bunların boyunlarını vuralım!" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu görüşe meyletmeyerek şöyle buyurdu:

"Gerçekten Allah bazı insanların kalbini öyle yumuşatmıştır ki oların kalbi sütten daha yumuşak olmuştur. Allah bazılarının da kalbini öyle sertleştirmiştir ki onların kalbi taştan daha serttir. Ey Ebû Bekir, senin halin Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) *haline benziyor. O şöyle demişti:*

'Kim bana tâbi olursa o bendendir. Kim bana isyan ederse, şüphesiz sen çok affedici ve çok acıyansın' (İbrahim 14/36).

Ey Ömer, senin halin de Hz. Nuh'a (aleyhisselâm) *benziyor. O da şöyle demişti:*

'Rabbim, yeryüzünde yuva sahibi tek bir kâfir bırakma, hepsini helâk et!'" (Nûh 71/26).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sonra ashabını serbest bıraktı; onlar esirlerden serbest bırakılmaları karşılığında fidye aldılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna geldi; baktı ki o ve Ebû Bekir [radıyallahu anh] ağlıyor. Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah, bana niçin ağladığınızı söyle; eğer ağlayabilirsem ben de ağlarım; ağlayamazsam hali en azından ağlar gibi yaparak üzüntünüze ortak olurum!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Esirlerden fidye alan arkadaşlarına ağlıyorum. Onların azabı bana şu gördüğün ağaçtan daha yakın olarak gösterildi" buyurdu.[338]

Bu âyet şunu göstermektedir: Peygamberler, kendilerine henüz vahiy gelmeyen hususlarda ictihad yaparlar; bazan ictihadlarında hata ederler, fakat asla o hata üzere bırakılmazlar (Allah tarafından uyarılıp ilâhî muradın tercih ettiği hükme döndürülürler). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[339]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir Savaşı'nda esirlerden fidye almıştır. Bu, onun için câizdi; çünkü onun günahlardan korunmasının vâcip olması bunu gerektiriyor. Fakat eğer onları öldürmüş olsaydı, daha evla olurdu."[340]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetteki kınama, savaşa katılan erkekleri öldürmeyip sağ bırakan sahabilere yöneliktir, yoksa esir düşenlerden fidye alma olayına değildir; çünkü Allah Teâlâ sahabeyi serbest bıraktı; onlar da (bir diğer savaşta) kendilerinden yetmiş kişinin şehid edilmesine karşılık fidye almayı tercih ettiler." Bu durum Âl-i İmrân sûresinin 165. âyetinin tefsirinde geçti. Sonra şöyle devam etmiştir:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], savaşa katılanları sağ bırakmak isteyenlerin dışındadır; çünkü o, harp sırasında savaşa katılan-

---

338 Ahmed, *Müsned*, 1/383; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 243-244 (Beyrut 1990); Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/86-87.

339 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/391 (Beyrut 1988).

340 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/326.

lardan kimsenin sağ bırakılmasını emretmediği gibi, dünya malını da istememiştir."[341]

Şöyle bir soru sorulabilir: "Cenâb-ı Hak, onları iki durumdan birini (fidye almayı veya esirleri karşılıksız bırakmayı) tercih etmede serbest bıraktıktan sonra onları nasıl kınar? Halbuki onlar yasak bir şeyi işlemediler."

Bu sorunun cevabı şudur: Onlara yapılan uyarı ve kınama, makamlarının yüksekliğindendir. Havas denen seçkin kullar, eğer yaptıkları amel, daha az faziletli bir işse, mubah olan şeylerden dolayı da uyarılıp kınanırlar. Cenâb-ı Hak, ashâb-ı kirâmı dünyevî bir iş olan fidye almaktan dolayı kınadı, hatta onlar, fidye almaya karşılık bir diğer savaşta öldürülüp şehid olmayı tercih ettiler. *"Siz dünya metaını istiyordunuz"* âyeti de bunu göstermektedir. Bir de bu uyarı, bir kısma olmuştur. Onların çoğu fidyeyi ancak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının hayatta kalmasını isteyerek tercih etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, onları uyardıktan sonra diğer âyette şöyle buyurdu:

"Eğer Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı ..." yani eğer Allah Teâlâ, levh-i mahfûzda, ictihadında hata edenleri affedeceğini, sizlere ganimetleri helâl kılacağını yahut sizi affedeceğini yazmış olmasaydı, aldığınız fidye veya esirlerden dolayı, *size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.*

Rivayet edildiğine göre, bu âyet inince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Şayet azap inseydi, Ömer ve Sa'd b. Muâz'dan başka kimse kurtulmazdı."* Sa'd da kâfirlerin öldürülmesini istemişti.[342]

Cenâb-ı Hak, sonra, ganimetleri ve fidye almayı helâl ederek şöyle buyurdu:

"Artık, kâfirlerden *elde ettiğiniz ganimetten* ve esirlerden aldığınız fidyeden *helâl ve temiz olarak yiyin."* Çünkü fidye de ganimetten sayılır.

341 Geniş açıklama için bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/551.

342 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/283 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/108.

Alınan şeylere helâl ve temiz denmesinin sebebi, bu kınamadan dolayı kalplerinde oluşan sıkıntıyı gidermektir.

Bir diğer mana: Sizden önceki milletlere haram kıldığım ganimetleri siz, helâl ve temiz olarak yiyin.

Rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak kendilerini kınayınca, ashâb-ı kirâm, ganimetten ellerini çektiler. Nihayet, *"Ganimet olarak elde ettiğiniz şeyleri yiyin"* âyeti indi, onlar da ganimetten yediler. Ganimetin temiz olarak nitelenmesi, onların kalplerini teskin etmek ve onun helâl olduğu konusunda ek beyanda bulunmaktır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bana, benden önce kimseye verilmeyen beş şey verildi:

1. *Bana ganimetler helâl kılındı.*

2. *Bir aylık gibi uzun bir mesafeden düşman kalbine korku salınarak bana yardım edildi.*

3. *Yeryüzü benim için namaz kılma mahalli ve temizlik vasıtası yapıldı.*

4. *Bana umumi şefaat yetkisi verildi.*

5. *Bana, az kelimeyle çok mana ifade etme gücü verildi."*

Diğer bir rivayette şu madde vardır: *"Benden önceki peygamberler sadece kendi kavmine gönderiliyordu, ben bütün insanlığa peygamber olarak gönderildim."*[343]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "Emirlerine muhalefet etme konusunda *Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Yani haddi aşarak işlemiş olduğunuz günahları affeder, sizden başkalarına haram kıldığı şeyleri, sizlere rahatlık olsun diye helâl kılarak size merhamet eder. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

---

343 Buhârî, Salât, 56, Ta'bir, 11, İ'tisâm, 1; ayrıca bk. Müslim, Mesâcid, 7, 8; Ahmed, *Müsned*, 2/250, 268, 411; İbn Mâce, nr. 567; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2313.

67-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelmiş bir dervişe, nefsini iyice öldürüp riyaset ve makam sevgisi gibi eski hallerine dönmeyeceğinden emin oluncaya kadar, başkalarını kendisine tâbi edip onlardan dünyevî menfaatler edinmesi, ihtiyacı dışında mal biriktirmesi ve nefsanî hazlarla oyalanması uygun değildir. Eğer nefsi ölmeden önce bu işlere girerse, bu onun ilâhî huzurdan kovulmasına ve acilen bir ceza görmesine sebep olur. Ancak Allah Teâlâ, lutfu ile onun noksanını tamamlamış ve kendisine Rabb'inden özel biri inayet takdir edilmişse o zaman kendisine şöyle denir:

"Eğer senin için Allah tarafından bu yardım takdir edilmemiş olsaydı, yaptığın bu işlerden dolayı sana büyük bir azap dokunurdu."

İyi Niyetin Karşılığı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, esirlerden alınan fidyenin yerine kendilerine daha fazla nimetler verileceğini müjdeleyerek şöyle buyurdu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ ف۪ٓي اَيْد۪يكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
يُر۪يدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾

70. ***Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."***

71. ***Eğer sana hainlik etmek isterlerse** (üzülme) **onlar daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu,* gelecekte iman edip ihlâs sahibi olacağınızı *bilirse size, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

Rivayet edildiğine göre bu âyet Abbas [radıyallahu anh] hakkında inmiştir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu, kendi fidyesini ve kardeşlerinin oğlu Akîl b. Ebû Tâlib'le, Nevfel b. Hâris'in de kurtuluş fidyelerini vermekle yükümlü tuttu. O zaman Abbas,

"Ey Muhammed! Sen beni Kureyş'ten dilenecek bir durumda bıraktın, ben bunları ödeyemem!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Mekke'den yola çıkarken zevcen Ümmü'l-Fazl'a verdiğin altınların var ya! Ona altınları verirken, 'Başımıza ne geleceği belli değil, şayet bana bir şey olursa bunlar, senin ve çocukların Abdullah, Ubeydullah, Fazl ve Kusem'in' demiştin!" buyurdu. Abbas,

"Sen bunları nereden biliyorsun?" diye sorunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu bana Rabbim haber verdi" buyurdu. O zaman Abbas,

"Ben şahitlik ederim ki sen hak peygambersin; şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve sen O'nun peygamberisin. Vallahi o parayı verdiğimi Allah'tan başka kimse bilmiyordu ve ben onu gecenin karanlığında vermiştim!" dedi.

Daha sonra Hz. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Allah bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi. Allah Resûlü Bahreyn'den gelen mallardan o kadar çok verdi ki onları taşımaya güç yetiremiyorum. Şu anda benim yirmi tane kölem var, en az 20.000 dirhemlik ticaret yapıyor. Ayrıca Allah [celle celâluhû] bana zemzem hizme-

tini ihsan etti. Bu öyle bir nimet ki karşılığında Mekke'nin bütün mal varlığını verseler yine de istemem. Ben artık, Rabbim'in mağfiretini bekliyorum."

Hz. Abbas [radıyallahu anh], Allah Teâlâ'nın, *"O sizi bağışlar; Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir"* âyetinde vaat edilen mağfireti kastediyor.[344]

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer o esirler,* seninle yaptıkları anlaşmayı bozarak *sana hainlik etmek isterlerse* korkma, *onlar daha önce* inkâr ve isyanla *Allah'a hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti."* Sana onları perçemlerinden yakalama imkânı vermişti. Böylece Bedir'de ele geçirildiler, bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir alındı.

"Allah, her şeyi bilendir, O'ndan hiçbir şey gizlenmez. O, tedbir ve icra ettiği her işinde *hikmet sahibidir."*

70-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce sevgilinin rızasını talep yolunda mallarını ve canlarını feda eden, nefisleriyle savaşan Allah'a yönelmiş dervişlere denir ki: Eğer Allah sizin kalbinizde sıdk (doğruluk, sadakat) ve ihlâs gibi hayırlar görürse size, sizden aldığı şeylerden daha fazlasını verir. Sizden alınan şeyler, Hak yolunda nefisleri feda etmek, baş eğmek ve malı harcamaktır. Bunların yerine size verilen şey, en büyük zenginlik ve en meşhur sırdır. O, fenâ fillâh ve mâsivadan gönlü çekme halidir. Onun neticesi müşahededir; beraberinde ise Hak'la özel olarak konuşma nimeti vardır. İşte bu hal, her şeyin ilacı olan iksir ve en büyük zenginliktir. Kim bunu elde etmek için nefsini feda ederse alışverişinde kazançlı çıkmış ve çok kârlı bir ticaret yapmış olur. Bunun yanında bir de Allah'ın mağfireti, kusur ve ayıpları örtmesi vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

344 bk. Hâkim, *Müstedrek*, 3/324; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 245; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/112.

Muhacir ve Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, muhacirlerin ve ensarın faziletini açıkladı. Ayrıca, iman edip hicret etmeyenlerin ve Hudeybiye'den sonra hicret edenlerin faziletini belirtti. Bunu, cihada teşviki tamamlamak için yaptı. Önce muhacirlerden ve ensardan başlayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا
وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ
اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

72. *İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onlar (muhacir ve ensar) birbirlerinin velileridir. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onlar üzerinde hiçbir velâyet hakkınız yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur; ancak bu, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmamalı. Allah bütün yaptıklarınızı görendir.*

73. *Kâfir olanlar da birbirlerinin velisidir. Eğer siz onu (birbirinize yardımı) yapmazsanız yeryüzünde bir büyük fitne ve fesat meydana gelir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip* dine yardım için Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte *hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler* yani mallarını cihad için gerekli olan hayvan ve silah temininde ve yaralıları tedavide harcayanlar, ayrıca bizzat savaşa iştirak edenler *ve* bir de, Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve onunla birlikte hicret eden muhacirleri *yurtlarında barındıranlar,* Allah'ın dinine ve resûlüne yardım edenler var ya, *işte onlar,* bunu yapan muhacir ve ensar, yardımlaşmada ve destekte yahut mirasta *birbirlerinin velileridir."*

Muhacirler ve ensar, önceleri hicret ve yardımlaşmadan dolayı birbirlerine vâris oluyorlardı, akrabalara ise mirastan pay verilmiyordu. Bu uygulama, *"Akrabalar miras konusunda birbirine vâris olmaya daha layıktır "* (Ahzâb 33/6) âyetiyle kaldırıldı.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında, hicret etmeyenlerin durumunu zikrederek şöyle buyurdu:

"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, size hicret edinceye kadar, yardımlaşma ve miras konusunda onlar üzerinde hiçbir velâyet hakkınız yoktur. Eğer onlar, din hususunda, müşriklere karşı dinin yayılması için *sizden yardım isterlerse* küfrün imana galip gelmemesi için sizin *onlara yardım etmeniz* ve destek vermeniz *üzerinize borçtur. Ancak onlar, sizinle aranızda sözleşme bulunan bir kavme karşı sizden yardım isterlerse bu durum hariç;* onlara yardım için diğerleriyle yaptığınız sözleşmeyi bozmayın; çünkü hıyanet, iman ehline yakışan bir iş değildir. *Allah bütün yaptıklarınızı görendir;* O'na, ahdine vefa gösterenin ve verdiği sözü bozanın işi gizli kalmaz."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfir olanlar da mirasta birbirlerinin velisidir."* Bundan şu anlaşıyor: Kâfirlerle müminler arasında miras alışverişi yasaktır.

Eğer siz onu yapmazsanız, yani size emredilen müminlerle dostluk ve yardımlaşmayı gerçekleştirmezseniz yahut hicret etmeyenlerden sizden yardım isteyen müminlerin yardımına koşmazsanız, müşriklerin müminleri istila etmesi sebebiyle *yeryüzünde bir büyük fitne* yayılır *ve* müş-

riklerin müminlerin mal ve namuslarına saldırmasıyla büyük bir *fesat meydana gelir."*

Bir diğer mana: Eğer size emredildiği şekilde, sözleşmelerinize sadık kalmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne olur; artık kimse sözünde durmaz, ahdini yerine getirmez; böylece mallar gasbedilip canlar telef edilerek büyük bir fesat çıkar.

72-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ehl-i tecrid yani zâhiren ve bâtınen her şeyden gönlünü çekip Mevlâ'ya yönelenler, iman eden, nefsanî hazlarını terkeden, isteklerinin aksini yaparak nefisleriyle cihad eden kimselerdir. Onlar ayrıca, kardeşleri olsun olmasın yanlarına gelenleri, kendilerine sığınanları barındıran kimselerdir. Yahut onlar, şeyhlerini yurtlarında barındıran ve onların işlerini yerine getiren, her nereye gitseler, vaaz, irşad ve Allah'a sevk ile dine hizmet eden kimselerdir. İşte bu kimseler, manevi ilim ve sırlarda birbirlerinin velileri ve ortaklarıdır. Onlar, sahip oldukları maddi mallarda da ortaktırlar.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Dervişler, kendilerine tahsis edilmiş bir rızık ve kardeşlerinden saklanacak bir sır düşünmezler (her şeylerini has kardeşleriyle paylaşırlar). Bu, birbirini Allah için seven gönülleri safi ârifler hakkında geçerli bir durumdur.

İman edip nefsanî hazlarını terketmeyen kimselere gelince, onlar, hak yoluna yeni intisap etmiş sebeplere bağlı kimselerdir. Allah Teâlâ, sırlı ilimleri ve tevhidin derin meselelerini onlarla paylaşmaktan sakındırmıştır; çünkü onların fikri sebeplerle veya resmî (zâhirî) ilimlerle meşgul olduğundan, bunları anlamaya güç yetiremezler. Evet, işin doğrusu budur, ancak eğer bu kimseler, bir şüphe ve hayret içine düşerlerse itikad noktasında büyük fitne ve fesat yaşamamaları için kendilerine müşküllerini giderecek yardımı yapmak gereklidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, muhacir ve ensarı överek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

74. ***O kimseler ki iman ettiler, hicret ettiler ve Allah yolunda cihad yaptılar, diğerleri de*** *(vatanlarına hicret edenleri)* ***yurtlarında barındırdılar ve onlara yardım ettiler; işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için mağfiret ve hoş bir rızık vardır.***

Tefsir

Beyzâvî demiştir ki: Allah Teâlâ müminleri üç kısma ayırdı. -Bununla muhacirleri, ensarı ve iman eden fakat hicret etmeyenleri kastediyor- Sonra, bunlar içinde imanda en kâmil olanların, hicret, cihad, malını infak, hak dine yardım gibi imanın gereğini yerine getirenler olduğunu belirtti. Sonra onlara, güzel bir vaatte bulunarak, *"Onlar için mağfiret ve hoş bir rızık vardır"* buyurdu. Bu rızık, verildikten sonra peşinden hesap sorulmayan, başa kakılmayan ve içinde fitne olmayan rızıktır. Cenâb-ı Hak sonra iki işte yani imandan sonra hicret ve cihadda onların yaptığını yapanları de kendilerine katarak şöyle buyurdu:[345]

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰئِكَ مِنْكُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

75. ***Sonradan iman eden ve hicret edip sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine*** *(vâris olmaya)* ***daha layıktır. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.***

345 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/393.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Nesep olarak yakın olan akrabalar birbirlerine vâris olmaya, yabancılardan daha layıktır."* Âyetin zâhiri, dayı amca gibi ikinci derecedeki yakın akrabaların da mirastan pay alacağını ifade ediyor. İmam Ebû Hanîfe bu görüştedir. İmam Mâlik ise bunun olmayacağını söylemiştir. İmam Mâlik'e göre bu âyetin hükmü, Nisâ sûresinde mirası taksim eden âyetle kaldırılmıştır.

Bir görüş de şudur: Âyette geçen, "Daha layık olma durumu" miras konusunda değil, birbirine yardımda ve diğer konulardadır.

Allah'ın kitabında demek, Kur'an'da veya levh-i mahfûzda demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz ki Allah,* miras ve diğer konularda *her şeyi bilendir."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, mirası önce İslâm ve dostluk bağına, daha sonra yakınlık ve nesep bağına bağlamadaki hikmeti en iyi bilendir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç gruptur: Avam, havas ve havassü'l-havas.

Avam, kendilerini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimselerdir.

Havas, manevi terbiye veren kâmil bir şeyhin sohbet halkasına girmiş fakat henüz tecrîd makamına yani bütün varlıklardan gönlünü çekip sadece yüce Allah'a bağlanma haline yükselmemiş kimselerdir.

Havassü'l-havas ise bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, zâhiren ve bâtınen tecrîd haline ulaşmış; zâhirlerini harap bâtınlarını mâmur etmiş kimselerdir. Onlar, tevhid denizine dalmış ve tek ilâha ait sırları tatmış kimselerdir. Onlar, Abdurrahman el-Meczûb'un, şu sözüyle makamlarına işaret ettiği kimselerdir:

"Ey tevhid ilmini okuyanlar, o ilmin denizleri buradadır; bana doğru gelin (gerçek tevhid ilmini benden öğrenin). Bu, her an Rabbim'le birlikte bulunan tecrîd ehlinin makamıdır."

Tecrîd ehli ârifler, muhacir ve ensar gibidir (bütün varlıklarıyla yüce Allah'a bağlanmışlardır). Sebeplere bağlı intisap ehli ise sahabeden hicret etmeyenler gibidir. Kim bundan sonra tecrîd halini (sırf Allah'a bağlanmayı) elde ederse gönlünü Allah'a bağlamış âriflere dahil olur ve kendilerine katılır. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Sonradan iman eden ve hicret edip sizinle beraber cihad edenler de sizdendir."

Kimin bir kâmil mürşide nisbeti (intisabı) yoksa o, hiç sohbet halkasına girmeyen kimse gibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur. Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun âline ve ashabına en güzel şekliyle selâm ve salât etsin.

Son duamız: Âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a sonsuz hamdolsun.

Enfâl sûresinin tefsiri burada bitti.

(9) TEVBE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Tevbe sûresi Medine'de inmiştir. Bu sûreye değişik isimler verilmiştir. Bunlar şunlardır:

Tevbe sûresi: İçinde tövbeden bahsedildiği için bu ismi almıştır.

Berâe sûresi: Müşriklerden ilişiği kesen sûre.

el-Mükaşkişe: Nifaktan ve münafıktan uzaklaştıran.

el-Behûs: Münafıkların halini araştıran.

el-Müba'sire: Münafıkların gizli halini ortaya koyan.

el-Münakkıra: Münafıkların iç yüzünü ortaya koyan.

el-Müsîra: Münafıkların sırlarını, gizli yönlerini yayan.

el-Hâfira: Münafıkların hallerini araştırıp açığa çıkaran.

el-Muhziye: Münafıkları perişan eden.

el-Fâdiha: Münafıkları rezil ve rüsva eden.

el-Münekkile: Münafıkları cezalandıran.

el-Müşerride: Münafıkları darmadağın eden.

el-Müdemdime: Münafıkları yerle bir eden.

Sûretü'l-azap: Münafıklar için Allah'ın hazırladığı azabı zikreden sûre.

Âyet sayısı: Tevbe sûresi 130 âyettir; 129 âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur (Elimizdeki mushaflarda âyet sayısı 129 olarak yazılmıştır).

Önceki Sûre ile İrtibatı: Önceki sûrede, *"Ancak aranızda anlaşma olan bir kavme karşı sizden yardım istenirse o zaman yardım etmeyin. Allah, bütün yaptıklarınızı görür"* (Enfâl 8/72) buyrulmuştu; bu sûrede de iki kavim arasında yapılan anlaşmanın bozulması dile getirilmektedir.

Sûrenin Evvelinde Besmele Yazılmamasının Hikmeti

Bütün mushaflarda, Tevbe sûresinin evvelinde besmele yazılmaması ittifakla kabul edilmiş bir uygulamadır. Hz. Osman (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

"Tevbe sûresinin içerdiği manalarla Enfâl sûresinin içerdiği manalar birbirine benzemektedir." Yani Enfâl sûresinde sözleşmeler zikredilmiş, Berâe (Tevbe) sûresinde de bu sözleşmelerin bozulmasından bahsedilmiştir. Hz. Osman (radıyallahu anh) sözüne şöyle devam ediyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) zamanında bu iki sûreye 'birbirine bağlı eş iki sûre' denirdi. Bunun için ben aralarını birleştirdim ve onları yedi uzun sûre arasına koydum."[346]

Sahâbe-i kirâm, bu iki sûrenin bir sûre olup olmadığı ve besmelenin bunun için terkedilip edilmediği hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib (radıyallahu anh) demiştir ki:

"Besmele, bir emandır (güven ve emniyettir); Berâe sûresi ise müşriklerin kılıçtan geçirilmesi için inmiştir; bunun için sûre emanla başlamadı (başında besmele zikredilmedi)."

346 Az farklı lafızlarla bk. Ebû Davud, Salât, 123; Tirmizî, Tefsîru Sûre (9), 1; Ahmed, *Müsned*, 1/57.

Beyzâvî demiştir ki: "Sahabe arasında bu iki sûrenin (Enfâl ve Tevbe) bir sûre olup olmadığı, bir sûre olunca yedi uzun sûreden sayılıp sayılmadığı yahut iki ayrı sûre olup olmadığı konusunda ihtilaf olmuştur; bunun için her iki görüş dikkate alınarak Tevbe sûresinin başında besmele yazılmadı."[347]

Müşriklere Uyarı ve Ültimatom

Cenâb-ı Hak, sûreye müşriklerin sözleşmesinin bozulmasıyla başlayarak şöyle buyurdu:

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۜ ﴿١﴾ فَسٖيحُوا
فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ
مُخْزِي الْكَافِرٖينَ ﴿٢﴾

1. *(Ey müminler, bu),* ***Kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Resûlü'nden*** *(anlaşmanın bozulduğunu bildiren)* ***bir uyarıdır.***

2. *(Ey müşrikler)* ***Dört ay daha yeryüzünde gezip dolaşın. Şunu bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Şüphesiz Allah kâfirleri rezil edecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler *bu, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Resûlü'nden* antlaşmanın *bozulduğunu bildiren bir uyarıdır."* Allah ve Resûlü, müşriklerle müslümanlar arasında yapılan bütün antlaşmaları iptal etmiş ve hepsiyle ilişik kesilmiştir. Çünkü yapılan antlaşmayı ilk olarak kendileri bozdular. Onlardan, yapılan antlaşmayı bozmayanlar bu hükmün dışındadır. Onlar, Damreoğulları ile Kinâneoğulları'dır. Bunların, hükmün dışında tutulduğu konusunu ileri gelecektir.

---

347 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/394.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, antlaşmayı bozma işi Allah ve Resûlü'ne, anlaşma ise müslümanlara ait olarak zikredildi. Bu, şunu göstermek içindir: Eğer yapılan antlaşma, Allah'tan gelen bir izin ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ittifakıyla bozulursa onların buna uyması gereklidir. Şüphesiz Allah ve Resûlü, müşriklerle yapılan antlaşmayı bozmuştur (onların buna göre hareket etmesi gerekir)."

İbn Cüzey demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, antlaşmayı müslümanlara isnat etti; çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] fiili, müslümanlar için bağlayıcıdır. Sanki şöyle oldu: Müslümanlar, müşriklerle antlaşma yaptılar, Allah Resûlü de bu antlaşmayı belli vakitlere bağladı. Kim onlardan yapılan antlaşmanın gereğini yerine getirirse Allah ona belirlenen sürenin sonuna kadar antlaşmaya bağlı kalmayı emretti. Onlardan kim, antlaşmayı bozar veya bozmaya yakın bir durum meydana getirirse ona dört ay süre tanıdı; dört aydan sonra artık herhangi bir antlaşmanın kalmadığını belirtti."[348]

Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde dört ay gezin..."* âyetiyle buna işaret etmektedir. Yani, bu süre içinde emniyet ve güvende olarak seyahat edin, hiç kimse size saldırmayacak. Dört aydan sonra, benimle sizin aranızda bir antlaşma kalmamıştır.

İbn Cerîr et-Taberî, onların hepsinin bu müddet içinde müslüman olduklarını ve hiçbirinin seyahat etmediğini zikretmiştir.

Âyette geçen dört ay şevvâl, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır; çünkü Tevbe sûresi şevval ayında inmiştir. Bu dört ayın, zilhiccenin yirmi günü, muharrem, safer, rebîülevvel ve rebîülâhirin on günü olduğunu söyleyenler de olmuştur; zira bu emir, kurban bayramının birinci günü verilmiştir. Dört aylık sürede de o günden itibaren başlamıştır.

Rivayet edildiğine göre, Tevbe sûresinin baş tarafı nâzil olunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ali'yi [radıyallahu anh] "Adbâ" adlı devesine bindirerek, ondaki hükümleri halka bildirmesi için hacca gönderdi.

348 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I/331.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), daha önceden Hz. Ebû Bekir'i (radıyallahu anh), hac emîri olarak hacca göndermişti. Kendisine, "Bu süreyi Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) gönderseniz olmaz mıydı?" dendiğinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Onu benim adıma ancak yakınlarımdan biri götürüp tebliğ edebilir" buyurdu ve onu Hz. Ali (radıyallahu anh) ile gönderdi.

Hz. Ali (radıyallahu anh), hac kafilesine yaklaştığında Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), devenin sesini işitti; "Bu, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) devesinin sesi!" diyerek durdu. Hz. Ali (radıyallahu anh) kendisine yetişince ona,

"Emîr olarak mı geldin, yoksa memur olarak mı?" diye sordu; Hz. Ali (radıyallahu anh), memur olduğunu, yeni inen ilâhî hükümleri hacılara tebliğ için görevlendirildiğini söyledi.

Terviye günü olunca (Arafat'tan bir gün öncesinde), Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), insanlara bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında hac ibadetlerinden bahsetti. Bayramın birinci günü olunca Hz. Ali (radıyallahu anh), Akabe cemresi yanında ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Ey insanlar, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) size gönderdiği bir elçiyim." Onlar,

"Ne için, hangi konuda?" diye sordular; bunun üzerine Hz. Ali (radıyallahu anh), onlara bu sûrenin başından otuz veya kırk âyet okudu ve sonra şöyle dedi:

"Şu dört şeyi sizlere bildirmekle görevlendirildim:

1. Bu yıldan sonra Kâbe'ye hiçbir müşrik yaklaşmayacak,

2. Hiç kimse çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeyecek,

3. Müminlerden başkası cennete girmeyecek,

4. Müşrik kabileler tarafından bozulmamış antlaşmalar, antlaşma süresinin sonuna kadar yürürlükte kalacak."[349]

---

349 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/316 (Riyad 2003); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/1624 (Beyrut 1998); İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/172 (Kahire 1996).

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Benim adıma bunu ancak yakınlarımdan bir yerine getirir"* sözü, yapılan antlaşmaların bozulmasına has olmalıdır, çünkü Allah Resûlü sahabeden birçoğunu kendi adına bazı işleri yapmaya göndermiştir. Bir de Araplar'da âdet olarak, bir kabileyle antlaşma yapmayı ve antlaşmayı bozmayı ancak kabileden biri üstlenirdi. Bu açıklama Beyzâvî ait olup özetle alınmıştır.[350]

Cenâb-ı Hak, sonra müşrikleri şöyle uyardı:

"Şunu bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; O size mühlet verse de O'ndan kurtulamazsınız; *Şüphesiz Allah kâfirleri,* dünyada savaşta ölüm ve esaretle, ahirette de can yakıcı bir azapla *rezil ve perişan edecektir."*

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şirk ehlinden uzak kalındığı ve ilişik kesildiği anlaşıldı. Açık şirke gelince, ondan İslâm ve iman ehli uzak kalır. Gizli şirkten ise ihsan makamında tamamen uzak kalınır. Bir kimse ihsan makamına ancak şu vasıfları elde edince ulaşır: Her şeyin mülkü ve tasarrufu elinde olan Allah'tan başka hiçbir şeye itimat etmez, O'ndan başka kimseye güvenip dayanmaz. Sebepleri atar, mecazi sahipleri terkeder. Kabile ve arkadaşlarından nazarını çeker. Öyle ki nazarında sadece sonsuz ikram ve ihsan sahibi Allah Teâlâ kalır.

Kim, açık veya gizli şirkte ısrar ederse Cenâb-ı Hak ona mühlet verir fakat ihmal etmez. Şirkin cezası muhakkak sahibine ulaşır. Bu, ya dünyada rezil olmaktır ya da ahiretteki azaptır. Herkes layığı olduğu cezayı çeker.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, onlardan her ne kadar ilişiği kestiyse de kendilerine bir mühlet verip onları şimdilik azaptan emin etti. Bunu ahdi bozmanın cezası olarak ileride başlarına gelecek sıkıntıları çekmeye hazırlanmaları için yaptı. Âyette işaret yoluyla şu deniyor: Eğer onlar, bu müddet içinde azgınlık ve sapık hallerden tamamen uzaklaşırlarsa ileride, kaybettikleri vuslatı elde etme imkânı bulurlar. Şayet Hakk'a hizmet ve saygıyı terkedip bulundukları durumda kal-

350 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/395.

makta ısrarcı olurlarsa Allah ile bu kimseler arasında vuslat kesilir."[351] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah ve Resûlü, Müşriklerden Uzaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklerle ilişiğin kesildiğini bütün insanlara ilan etmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرٖٓيءٌ
مِنَ الْمُشْرِكٖينَ وَرَسُولُهُ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوٓا
اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣﴾ اِلَّا
الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا
عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوٓا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿٤﴾

3. ***Bu, en büyük hac gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara bir bildiridir: Şüphesiz Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır.*** *(Ey müşrikler)* ***Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Şayet yüz çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz.*** *(Ey Muhammed!)* ***Kâfirlere can yakıcı bir azabı müjdele!***

4. ***Ancak, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden*** *(antlaşma şartlarında)* ***herhangi bir noksanlık yapmayan ve sizin aleyhinize hiç kimseye arka çıkmayanlar*** *(bu hükmün)* ***dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, müttakileri sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu, en büyük hac gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara* ulaşacak *bir bildiridir.*"

351 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/5.

En büyük hac günü, kurbanın ilk kesim günüdür; çünkü o günde hac ibadetleri tamamlanmakta ve haccın en büyük işleri bulunmaktadır. Bir de bu ilan o günde olmuştur. Ayrıca, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Vedâ haccında, kurban bayramının birinci günü şeytanın taşlandığı yerlerin yanında durarak şöyle buyurdu:

"İşte en büyük hac bu gündür."[352]

En büyük hac gününün, Arafat'a çıkılan gün olduğu da söylenmiştir. Buna da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Asıl hac Arafat'tır"*[353] sözü delil gösterilmiştir.

Hacca "en büyük" dendi; çünkü umreye de "küçük hac" denir.

Bu bildiri şudur:

"Şüphesiz Allah ve Resûlü müşriklerden berîdir (kendilerinden ve yaptıklarından uzaktır, razı değildir)."

Beyzâvî demiştir ki: "Allah ve Resûlü'nün müşriklerden uzak olduğu ilk bu âyet olmak üzere iki defa zikredilmiştir, bunda tekrar yoktur. Birinci âyette, Allah ve Resûlü'nün onlardan uzak olduğu belirtilmiş, bu âyette ise bunun bütün insanlara ilan edilmesinin farz olduğu bildirilmiştir. Bunun için, bu âyette ilanın, bütün insanlara yapılması istenmiş, birinci de olduğu gibi iş, sadece kendileriyle sözleşme yapılanlarla ilişkilendirilmiştir."

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey kâfirler, *eğer şirkten tövbe edip hakka dönerseniz, bu* dönüş, *sizin için daha hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz,* yani tövbeye yanaşmaz ve küfür üzere kalmaya devam ederseniz, *bilin ki sizler Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."* O'nun sizi yakalamasından kurtulamazsınız ve dünyada bir yerlere kaçıp O'nu âciz bırakamazsınız. "Resûlüm, *kâfirlere, ahirette can yakıcı bir azabı müjdele!"*

Cenâb-ı Hak, aksine hareket edenlerle antlaşmaların bozulmasını emrettikten sonra, sözleşmeyi bozmayanları bunun dışında tutarak şöyle buyurdu:

---

352 Buhârî, Hac, 132; Ebû Davud, Menâsik, 66; Tirmizî, Hac, 110; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ahmed, *Müsned*, 5/412.

353 Ebû Davud, Menâsik, 68; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 22; İbn Mâce, Menâsik, 57.

"Ancak, Damreoğulları ve Kinâneoğulları gibi *kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden antlaşma şartlarında herhangi bir noksanlık yapmayan,* ona aykırı davranmayan, sizden kimseyi öldürmeyen ve size asla bir zarar vermeyen, *sizin aleyhinize hiç kimseye arka çıkmayanlar,* yani size karşı düşmanlarınızdan kimseye yardım etmeyenler *bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar devam ettirin.* Onlarla yapılan antlaşmadan kalan süre dokuz aydı. Yani onlara, antlaşmalarını bozanlara yaptığınız muameleyi yapmayın.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, müttakileri sever."* Bunda, onlar için antlaşma süresini sonuna kadar tamamlamanın takvadan sayıldığına bir uyarı vardır. Ayrıca yapılan antlaşmayı korumanın takvaya bağlı olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[354]

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şirkin en büyük uğursuzluğu şudur: Allah ve Resûlü'nün, şirk koşanlardan iki defa uzak olduğu belirtilmiştir. Önce, özel olarak ahdini bozanlardan, sonra genel olarak bütün şirk ehlinden uzak oldukları bildirilmiştir.

Buna göre, kulun şirkin gizlisinden ve açığından kurtulması, bunu sağlamak için gerçek tevhide ulaşmış âriflerin sohbetine katılarak (terbiyelerine girerek) yardım ve destek alması gerekir. Böyle yaparsa onlar kendisini bütün şirk çeşitlerinden kurtarırlar. Eğer ona, bir çeşit şirk hali ârız olursa hemen tövbeye koşmalıdır. Şayet tövbe etmeyip bulunduğu durumda kalmakta ısrar ederse bu onun, alçalma ve rezil olmasına sebep olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

354 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/395.

Müşrikleri Takip ve Kontrol

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكٖينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبٖيلَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ۝

5. *(Ahdi bozanlar için belirlenen)* ***Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve kendilerini her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık onları serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ahdi bozanlar için belirlenen haram aylar çıkınca,* yani onlara tanıdığım süre bitince...."

Bazıları haram ayların şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem ayları olduğunu söylemiştir. Bunlar, bilinen haram aylardır. Burada, receb ayı yerine şevval eklenmiştir. Bunlara haram ayları denmesi, yaygın görüş bu olduğu içindir (Âyette bahsedilen, bu aylar değildir).

Bazıları, âyette bahsedilen haram ayların, sözleşmeyi bozanlara tanınan ve zilhiccenin onundan başlayıp rebîülâhire kadar devam eden dört aylık süre olduğunu söylemiştir (Âyetin muradı budur). Bu aylara haram denmesi de, hürmetinin bulunması ve bu süre içinde savaşın haram edilmesidir.

Bu âyetteki haram ayların, yaygın olarak bilinen aylar olduğunu söyleyenler hata etmiştir. Çünkü bu görüş, ilâhî kelâmın (Kur'an'ın) iniş seyrine ters olduğu gibi, icmâa da aykırıdır. Bir de bu görüş, haramda savaşmanın haramlığının devam etmesini gerektirmektedir (Halbuki daha sonra gelen âyetler, onlarda savaşın haramlık hükmünü kaldırmıştır). Bu açıklamalar için Beyzâvî tefsirine bakınız.[355]

---

355 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/395 (Beyrut 1988).

Âyet şöyle devam ediyor: "Kendilerine verdiğim dört aylık süre bittiğinde, sözünde durmayan *müşrikleri,* Hil bölgesinde veya Harem[356] sınırları içinde olsun, *bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın,* esir alın, *hapsedin ve* beldelerde rahatça dolaşmamaları için *kendilerini her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer,* şirkten *tövbe eder,* imana gelirlerse, tövbe ve imanlarının tasdiki olarak *namazı kılıp zekâtı verirlerse, artık onları serbest bırakın,* onları terkedin, hiçbir şekilde onlara saldırmayın."

Bu âyette, namazı terkeden ve zekâtını vermeyenlerin serbest bırakılmayacağı, tam aksine (bu ibadetleri inkâr edenlerin) öldürüleceğine bir delil vardır. Nitekim Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], dinden çıkanlarla (yani namazı ve zekâtı inkâr edenlerle) savaşmıştır. Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisiyle aynı anlamdadır:

"Bana, insanlar 'lâ ilâhe illallah' deyip namaz kılıncaya ve zekât verince kadar onlarla savaşmak emredildi."[357]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır."* Bu, tövbe edenlere saldırmamanın sebebini açıklamaktadır. Mana şudur: Onları serbest bırakın; çünkü Allah tövbeleri sebebiyle onları affetti ve kendilerine merhamet etti.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin, içinde yanıp kavrulduğu gaflet ve tembellik günleri bittiğinde, nefisleri, hak yolunu kesenleri ve sizi Hak'tan alıkoyan şeyleri bulduğunuz yerde öldürün; nefis, şeytan ve hevâ düşmanlarınızı esir alın ve onları hapsedin. Onların size saldıracakları bütün yerleri gözetleyip kontrol altında tutun. Eğer, onlar size boyun eğer, itaat eder ve silahlarını bırakırlarsa (size zarar vermekten vazgeçerlerse) kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah, çok affedici ve çok acıyandır.

---

356 Hil, helâl ve serbest bölge demektir. Harem ise belli şeylerin yasaklandığı yasak bölge demektir. Harem, Mekke'de Kâbe ve Mescid-i Harâm merkez olmak üzere, etrafında yasak bölge olarak belirtilen yerlerdir. Bu gün Mekke'nin dışında Harem sınırlarını belirten işaretler mevcuttur. Hil ise Harem bölgesi ile mîkat bölgeleri yani Mekke'ye dışardan gelenlerin ihrama girmesi için belirlenen yerler arasındaki alandır (Mütercim).

357 Buhârî, İmân, 17, Zekât, 1, İ'tisâm, 2; Müslim, İmân, 32; Ahmed, *Müsned,* 1/11; 2/314.

Eman İsteyene Eman Verilir

Cenâb-ı Hak, önceki âyette müşriklerin öldürülmelerini ve ele geçirildikleri her yerde yakalanıp esir edilmelerini emretti. Gelen âyette de müşriklerden eman ve koruma isteyenleri bu hükmün dışında tutarak şöyle buyurdu:

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ
اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. *Eğer müşriklerden biri senden eman* (*himaye*) *isterse ona eman ver* (*yanında bulundur*) *ki Allah'ın kelâmını işitsin. Sonra* (*müslüman olmazsa*) *onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. İşte bu* (*müsamaha*)*, onların,* (*hakikati*) *bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* yakalandıkları yerde kendilerine saldırılma emri verilen *müşriklerden biri, sana gelerek senden eman isterse,* senin yanında bulunmak ve senin kendisini korumanı isterse *ona emanı ver ki* senin yanında bulanarak *Allah'ın kelâmını işitsin,* onu düşünsün, işin hakikatini öğrensin, belki müslüman olur. Sonra, şayet müslüman olmazsa *onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır,* güven içinde yerine ulaşan kişiye kimsenin ona saldırmasına izin verme! Sana emretmiş olduğum bu durum onların, imanın hakikatini ve sizin davet ettiğiniz şeyin iç yüzünü bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır. Bu durumda onların, size yakın olmaları gerekmektedir. Belki bu sayede hakkı işitirler ve hakikati düşünürler; bu da onların iman etmesine sebep olur."

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif zat, sizinle birlikte hakikat beldesine girmek isteyen avam müslümanlardan biri, senden kendisini yanında bulundurmanı istirham eder ve velilere ait ilimler hakkında bir şeyler duymak isterse onu

yakınında bulundur ki velilerin ilim ve sırlarına dair bir şeyler dinlesin; belki bu onun, velilerin yoluna girmesine vesile olur.

Dervişlerin, kendilerine gelen avam halkı yanlarından uzaklaştırmaları uygun değildir; bilakis onlara yumuşak davranmalı ve kendilerine, hallerine uygun bazı ilim ve hallerden bahsetmelidirler. Çünkü avam halkın, havassa ait ilimlerden hiç haberi yoktur. Eğer Allah Teâlâ'nın seçkin kullarına özel olarak verdiği ilimlerden haberleri olursa -kendilerine velâyet halinden bir nasip takdir edilmişse- onların sohbet ve halkalarına girerler.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerin şeyhi seyyidim Ali Cemel şöyle demiştir: "Velilerin avam halkın beldesine girmesi uygun değildir; ancak onlardan birinin yakınlığı ve vasıtasıyla olursa girmesinde bir sıkınca yoktur; yoksa belde onu yadırgar. Beldeler bir anaya benzer, kendilerine ait olmayan kimselere karşı gayrete gelir. Aynı şekilde, bir avamın da (hakkını veremediği ve hürmetini koruyamadığı) velilerin beldesine girmesi uygun değildir; ancak velilerden birinin himaye ve vasıtasıyla girerse zararı olmaz; yoksa belde onu yadırgar." Hazretin sözünü mana olarak naklettik.

Müşriklerin Müslümanlarla Antlaşması Olmaz!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin müslümanlarla antlaşma yapmasının uzak bir iş olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ اِلَّا
الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ
فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا
عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى
قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾ اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا

عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ اِلًّا
وَلَا ذِمَّةً وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

7. ***Müşriklerin Allah ve Resûlü ile nasıl bir antlaşması olabilir ki? Ancak Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Şüphesiz Allah** (ahdini bozmaktan sakınan) **müttakileri sever.***

8. ***Onlarla nasıl bir sözleşme söz konusu olabilir ki! Onlar size galip gelseler, sizin hakkınızda hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler. Sözleriyle sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna yanaşmıyor. Onların çoğu fâsık kimselerdir.***

9. ***Onlar, Allah'ın âyetlerini az bir fiyata sattılar,** (insanları) **O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kadar kötüdür!***

10. ***Onlar, bir mümine karşı hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler. Onlar gerçekten haddi aşanlardır.***

11. ***Eğer onlar tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık dinde kardeşleriniz olurlar. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerle antlaşma yapmayı ve onların buna vefa göstermesini çok uzak bir ihtimal sayarak buyurdu ki:

"Müşriklerin Allah ve Resûlü ile nasıl bir antlaşması olabilir ki?" Onların Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) ve müslümanlara kin ve düşmanlığı ortada iken, ayrıca daha önce yapılan antlaşmayı bozmaları ve hainlikleri kesin iken, kendilerine nasıl güvenilir?

"Ancak Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır." Onlar, daha önce istisna edilenlerdir. İbn İshak demiştir ki: "Onlar, Bekiroğulları'ndan bazı kabilelerdir. Onlar, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Hudeybiye'de Kureyş ile antlaşma yaptığı zaman, bu antlaşmaya dahil olan kimselerdir. Bu antlaşmayı ancak Kureyş ve Bekiroğulları'ndan Benî Dîl kolu bozdu. Bunun üzerine müslümanlara, antlaşmayı bozmayanlara karşı belirtilen süre bitene kadar antlaşmaya sadık kalmaları emredildi."[358]

İbn Abbas (radıyallahu anh), âyette istisna edilenlerin Kureyş olduğunu söylerken, Mücahid, onların Huzâa kabilesi olduğunu belirtmiştir. Bu iki görüş de eleştiriye açıktır; çünkü Kureyş ve Huzâa kabilesi, Tevbe sûresindeki ilandan önce Mekke'nin fethinde müslüman olmuşlardır. Bu ilan ise Mekke'nin fethinden bir sene sonra olmuştur.

Hak Teâlâ, istisna edilenler hakkında şöyle buyurdu:

"Onlar size karşı dürüst davrandıkları, ahidlerini korudukları ve hainlik yapmadıkları *müddetçe siz de* antlaşmaya vefa göstererek *onlara karşı dürüst olun.* Yani onları gözetleyin, davranışlarına bakın; eğer size karşı dürüst davranırlarsa siz de onlara karşı dürüst olun. *Şüphesiz Allah,* söz verdiği zaman ahdine vefa gösteren, konuştuğu zaman doğru söyleyen *müttakileri sever."*

Cenâb-ı Hak, sonra, müşriklerin ahde vefadan çok uzak olduklarını tekrarlayarak şöyle buyurdu:

"Onların size karşı ahidlerine vefa göstermesi *nasıl beklenebilir ki! Onlar,* bir savaşta *size galip gelseler, sizin hakkınızda hiçbir ahid* yani bir yakınlık yahut bir yemin gözetmezler."

Âyette geçen ve ahid manası verdiğimiz "ill" kelimesinin, rubûbiyyet manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, sizin hakkınızda rubûbiyyetin azametini (Allah'ın yüceliğini) gözetmezler, O'nun azabından korkmazlar.

358 bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 4/171 (Kahire 1996); Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/351 (Riyad 2003).

Âyetin devamı şöyledir: *"Onlar, bir antlaşma da gözetmezler,* yani herhangi bir ahid yahut bozulduğu takdirde ayıplanacakları bir hak gözetmezler. *Onlar dilleriyle,* o anda iman ettiklerini, itaat edeceklerini, ahde vefa göstereceklerini söyleyerek *sizi razı etmeye çalışırlar, halbuki kalpleri, dilleriyle söyledikleri şeyleri kabul etmez. Onların çoğu,* azgın *fâsık kimselerdir.* Onların, kendilerini, yaptıkları kötü şeylerden alıkoyacak bir inançları ve hainliğe engel olacak bir insanlıkları yoktur."

Âyette, *"Onların çoğu fâsıktır"* ifadesinin kullanılması, bazı kâfirlerin antlaşma süresince ahidlerine sadık olduğunu ve fâsıkların yaptığı kötü işleri yapmadıklarını dile getirmek içindir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah'ın âyetlerini az bir fiyata sattılar."* Yani, şehvetlerine ve hevâlarına tâbi olarak, onları az bir mal karşılığında değiştirdiler. İnsanları, *O'nun yolundan,* Allah'a götüren dininden *alıkoydular.* Yahut hacıların Allah'ın evini ziyaret etmesine engel oldular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kadar kötüdür!

Bir diğer mana: Onların hiçbir yemin ve antlaşmaya uymamaları ne kötü bir şeydir.

Bu, onların kötü işlerinin ne oluğunu açıklamaktadır.

"Onlar hiçbir ahid ve antlaşmaya uymazlar" âyeti iki defa zikredildi, bunda tekrara düşme söz konusu değildir. Bu konuda şöyle denmiştir: Birinci âyet, sözleşmelerini bozan müşrikler içindir; bu âyet ise Allah'ın âyetlerini az bir dünya menfaatine satanlarla ilgilidir. Onlar yahudiler veya Ebû Süfyân'ın (müslümanlara karşı savaşmak için) toplayıp kendilerine yemek yedirdiği bedevîlerdir.

Birinci âyette, "Onlar *sizin hakkınızda hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler"* dendi; ikinci âyette ise, *"Onlar bir mümine karşı hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler"* dendi. İbn Atıyye bunun hikmetini şöyle açıklar:

"Allah Teâlâ'nın, *'Onlar bir mümine karşı hiçbir ahdi gözetmezler ...'* âyetinde şuna işaret edilmektedir: Onların düşmanlığı sadece imandan dolayıdır. Daha önceki âyette, *'Onlar sizin hakkınızda hiçbir ahdi gözetmezler ...'* buyrulmuştu. Bu âyete bakan kimse, müşriklerin düşmanlığını

aralarındaki kinden dolayı olduğu zannedebilirdi. İkinci âyet ile bu ihtimal ortadan kalkmış oldu."[359]

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar, gerçekten* şer ve çirkin işlerde *haddi aşmış bir topluluktur.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer onlar,* inkâra *tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık din kardeşleriniz olurlar;* kâr zarar her konuda sizinle aynıdırlar. *Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*" Bu âyette, antlaşma hükümleriyle ilgili hususlarda yapılan açıklamalar yer almakta ve tövbe edenlerin hasletleri üzerinde düşünmeye teşvik edilmektedir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[360]

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Havassın (seçkin velilerin), avam halkın muhabbetine güvenmemeleri ve onların verdikleri sözle aldanmamaları gerekir. Gerçekten avam halkın muhabbeti (genelde), kendi meyil ve menfaatleri için olur. Menfaat ve beklentilerinin aksine bir durum gördükleri zaman, sözlerini bozarlar ve gerisin geri dönerler. Hem ârif Allah ile zengindir; onun avam halka ihtiyacı yoktur. Bu konuda Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Asıl övünç, ilim ehlinindir. Gerçekten onlar hidayet üzeredirler ve hidayet yolunu bulmak isteyenlere rehberlik ederler. Herkesin kıymeti, kendisini süsleyen şeyledir. Cahiller ise ilim ehline düşmandır."

Sözleşmeyi Bozanların Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, verdiği sözü bozanlara ilişkin hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ فَقَاتِلُٓوا
اَئِمَّةَ الْكُفْرِۙ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾ اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا

---

359 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/11 (Beyrut 1993).

360 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/397.

نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ
اَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ
اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾
وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

12. ***Eğer onlar, verdikleri sözden sonra yeminlerini bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir.*** *(Bunu yapın)* ***Belki inkârlarına son verirler.***

13. *(Ey müminler!)* ***Verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçek mümin iseniz, bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır.***

14. ***Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.***

15. ***Ve onların*** *(müminlerin)* ***kalplerinden öfkeyi gidersin. Bununla birlikte Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer onlar,* vefa göstereceklerine dair size *söz verdikten sonra yeminlerini bozarlar,* açıkça yalanlayarak *ve* hükümlerini kötüleyerek *dininize dil uzatırlarsa küfrün önderleriyle savaşın.*" Yani, onlarla savaşıp öldürün, çünkü onlar küfrün başını çekmektedirler. Bu sebeple öldürülmeyi en fazla onlar hak etmektedir.

Âyette özellikle kâfirlerin öncülerinin zikredilmesi, onların öldürülmesinin daha önemli olduğunu ve onların bunu çoktan hak ettiğini göstermek yahut onlara süre tanınmasını yasaklamak içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü onların gerçek manada bir yeminleri yoktur"*; eğer olsaydı, verdikleri sözleri bozmaya güçleri yetmezdi.

İmam Ebû Hanîfe, bu âyeti, kâfirlerin yeminlerinin bağlayıcılık özelliği olmadığına delil göstermiştir. Bu zayıf bir görüştür; çünkü âyetin muradı, onların yeminlerinin hiç olmadığını değil, yeminlerine güvenmemek gerektiğidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: " Mâlikîler de Hanefîler'le aynı görüştedir. Buna göre, bir kimse kâfir iken, ettiği yemini bozsa, sonra müslüman olsa ona kefâret gerekmez."

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yapın, belki* inkârlarına *son verirler."* Yani, onlarla içinde bulundukları durumu değiştirsinler diye savaşın. İshal ehlinin yolu budur, yoksa bu savaş, onlara eziyet vermek yahut düşmanca bir mukabelede bulunmak için olmasın.

Cenâb-ı Hak, sonra, müminleri onlarla savaşa teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere karşı düşmanlarına yardım etmeyeceklerine dair yemin eden, sonra da Huzâa kabilesine karşı Bekiroğulları'na yardım ederek *verdikleri sözü bozan bir kavim ile savaşmayacak mısınız? O müşrikler ayrıca,* daha önce geçtiği gibi, Dârünnedve'de yaptıkları istişare sonucu *Allah Resûlü'nü öldürmek için harekete geçtiler. Hem size* düşmanlık etmeye ve savaşa *ilk başlayanlar onlardır."* Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara önce dine davetle, delil, kitap ve meydan okumayla onları susturarak işe başladı. Onlar, kendisiyle mücadeleyi düşmanlık ve savaşa çevirdiler. Artık sizi onlara karşı koymaktan ve kendileriyle çarpışmaktan alıkoyan nedir?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yoksa onlardan korkuyor musunuz?"* Yani, onlardan çekinip de emrimi terk mi ediyorsunuz? *"Eğer gerçek mümin*

iseniz, bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır." Şüphesiz iman, sadece Allah'tan korkmayı, O'nun dışında kimseden korkmamayı gerektirir.

Cenâb-ı Hak, onlara yardım etmeyi vaat ederek şöyle buyurdu:

"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; ölüm ve esaretle alçaltsın, *onlara karşı size yardım etsin,* size onların boyunlarını vurma, mallarına el koyma ve kadınlarını esir etme imkânı versin. *Ayrıca bu şekilde mümin toplumun kalplerini ferahlatsın."* Bu şekilde, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra müslümanların himayesine giren Huzâa kabilesi, müşriklerin himayesine giren Bekiroğulları'ndan intikamını alıp içini ferahlattı. Bekiroğulları, Huzâa kabilesine saldırmış ve onlardan birçok kişiyi öldürmüştü.

Bu âyetin, Yemen'den Mekke'ye gelip müslüman olan bazı aşiretler hakkında indiği de söylenmiştir. Onlara müşrikler tarafından şiddetli eziyetler edilmişti. Gelip durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler, Allah Resûlü,

"Müjde size, sıkıntılardan kurtulmanıza az kaldı" buyurdu.

Diğer âyette şöyle buyruldu: *"Ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin."* Yani, antlaşma yapılan düşmanlar kendilerine saldırdıklarında, içlerinde oluşan öfke giderilmiş olsun. Gerçekten Allah Teâlâ, müminlere vaat ettiği şeyleri Mekke'nin fethi ve Hevâzin zaferiyle yerine getirdi. Bu âyet, Hz. Peygamber'in mucizelerindendir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[361]

Bu görüş, bahsedilen şeyin Mekke'nin fethinden önce olmasını gerektiriyor. Böyle olursa âyet, sonrasıyla uyum içinde olur. Bu hükmü, Allah ve Resûlü'nün müşriklerden uzak olduğunu bildiren, onlarla ilişiğin kesildiğini anlatan ve bunun duyurulamasını emreden âyetlerle birlikte düşünmek zordur; çünkü bunlar Mekke'nin fethinden sonra olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Bu açıklama *Hâşiye* sahibine aittir.[362]

---

361 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/398.

362 Burada zikredilen *Hâşiye,* İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

Bu görüşe şöyle karşı çıkılabilir: Tevbe sûresinin başındaki âyetler, Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Bazı âyetleri ise fetihten sonra inmiştir. Bu âyet de önce inen âyetlerdendir. Bilindiği gibi âyetler parça parça iniyor, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy kâtiplerine, "Bu âyetleri şu sûrenin şu yerine koyun" buyuruyordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, bazı müşriklerin küfre tövbe edeceğini bildirerek şöyle buyurdu:

"*Allah,* hidayetini *dilediği kimseyi* hidayete ulaştırır, sonra onun *tövbesini kabul eder.* Bu, çoklarında olmuştur. *Allah alîmdir;* olacak her şeyi bilir; *hakîmdir;* her işini ve hükmünü ancak hikmetine uygun yapar."

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim sûfîlerin yolundan döner, şeyhlerle yaptığı antlaşmayı bozar, sonra da onların yolları hakkında tenkit ve ileri geri konuşmaya başlarsa o kimsenin, dünyada ve ahirette kurtuluşa ulaşması beklenemez. Sûfîlerin yolu demekle, irşadla görevli seçkin velilerin yolunu kastediyorum. Çünkü bu kimse, hem ahdini bozmuş hem de velileri tenkit etmekle uğraşmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim benim dostlarımdan birine düşmanlık ederse bana harp açmış olur."[363]

Bir kişi, velilerin yoluna itikadı ve teslimiyeti durduğu halde, zayıflık ve gevşeklikten dolayı, onların yolundan dönerse; çoğu zaman onlardan biri kendisine şefaat eder ve sonuçta onlara katılır. Ancak birinci böyle değildir. Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetini tefsir ederken, İmam Kuşeyrî'den şu nakli yapmıştık:

"Kıyamet gününde veliler, yollarını terkeden kimseye şefaat etmek ister fakat o zaman Allah (bir tuzak olarak) o kimsenin şeklinde bir sûret yaratır; veliler o sûreti görünce kendisine şefaat etmekten vazgeçerler. Böylece o kimse, avam halkla birlikte kalır, velilerin derecesine yüksele-

363 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

mez." Geniş bilgi için o âyetin tefsirine bakınız.[364] Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cihad Olmadan İlerleme Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cihaddan geri duran bazı kimseleri kınayarak şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. ***Yoksa Allah, aranızdan cihad edenleri, Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine dost ve sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri bilmeden* yani imtihan ederek ortaya çıkarmadan, *kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız?"* Yani, sizden ihlâs sahipleri ve cihad edenler, diğerlerinden ayrılmadan, bırakılacağınızı mı zannettiniz?

Allah'ın bilmesinden kasıt bir şeyi öğrenmesi değil, onu ortaya çıkarmasıdır. Buna göre âyetin manası şudur: Allah sizden, cihad edenleri diğerlerinden ayırıp ortaya çıkarmadan, bırakalacağınızı mı zannettiniz?

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki bu ifade şekli, olayı mübalağa ile anlatmak içindir. Bu, ilâhî ilmin taalluk ettiği o şeyin kesinlikle gerçekleşceğine dair bir delildir." Bunun manası şudur: Bilakis O, içinizden cihad edenler ortaya çıkana kadar sizi imtihan eder.

---

364 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/246.

Âyetin devamı şöyledir: *"O, yine aranızdan Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine dost ve sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı zannettiniz?"*

Yani yüce Allah'ın ayıracağı bu kimseler, O'nun yolunda cihad ettiler, ancak Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri sevdiler; onlardan başka, sevdikleri ve sırlarını verdikleri sırdaş edinmediler; tam aksine, Allah'ın muhabbetiyle, Resûlullah'ın ve müminlerin sevgisiyle yetindiler, onlardan başkasını dost edinmediler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* Bu ifade, yasaklanan işleri yapanlara bir tehdittir.

16. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Muhabbeti sırf Allah'a tahsis etmek ve Allah'ın dostlarını sevmek, kulu Allah'a yaklaştıran en büyük ibadetlerden ve onu Allah'ın huzuruna ulaştıran en güzel işlerden biridir. Gafillere yönelmek, onlarla sohbet ve muhabbet etmek ise kulu Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştıran sebeplerin ve âfetlerin en büyüklerindendir. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur:

"Kişi dostunun dini (hali ve yaşantısı) üzeredir."[365]

"Kişi sevdiğiyle beraberdir."[366]

"Kim bir topluluğu severse onlarla birlikte diriltilir."[367]

Bu manada daha pek hadis ve haber vardır.

---

365 Tirmizî, Zühd, 45.

366 Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50.

367 Ahmed, *Müsned*, 5/145; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2519; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281.

Müşriklerin Mescidlere Girmesi Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin mescidlere girmesini yasaklayarak şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ
اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ
مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ
وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

17. *Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın mescidlerini imar etmeleri doğru değildir. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.*

18. *Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların hidayete erenlerden olması umulur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşriklerin Allah'ın mescidlerini mâmur etmeleri doğru değildir."* Yani, müşriklerin Mescid-i Harâm bir yana, diğer mescidlerden herhangi birini onarmaları ve bakımını yapmaları doğru değildir. Bir görüşe göre, âyetteki mescidlerden maksat, içinde Kâbe'nin bulunduğu Mescid-i Harâm'dır. Ondan mescidler olarak bahsedilmesi, onun bütün mescidlerin kıblesi ve imamı olmasındandır. Diğerler mescidlerin hizmetleri, Mescid-i Harâm'ın hizmeti gibidir. Bazıları âyeti, "mescid" şeklinde tekil okumuştur; bu da yukarıdaki manaya delil olmaktadır.

Bunun manası şudur: Müşriklerin, Allah'ın mescidini imar ve mâmur etmesi uygun ve doğru değildir. Her ne kadar müşrikler bir za-

manlar zulüm ve taşkınlık ile bunu yapmışlarsa da bundan sonra yapmaları uygun değildir.

Âyet onların halini şöyle açıklamaktadır: *"Halbuki onlar,* açıkça şirklerini ortaya koyarak ve Allah Resûlü'nü yalanlayarak *inkârlarına bizzat şahitlik etmektedirler."* Onların, hem Allah'ın evini imar etmek hem de Allah'tan başkasına ibadet etmek gibi iki zıt şeyi bir arada yapmaları doğru değildir.

Onların amelleri, dünyada ve ahirette boşa gitmiştir; çünkü onlar, amellerine şirk karıştırdılar ve onunla övündüler. Onlar, inkârlarından dolayı, cehennem ateşinde ebedî olarak kalacaklardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenler imar eder ..." Yani, onun imarını ancak bu şekilde ilmî ve amelî kemalatı bünyesinde toplamış kimseler için doğru olur. Mescidlerin imarı, altına yaygı (halı, kilim ve benzeri şeyler) sererek süslemek, kandil ve benzeri şeylerle aydınlatmak, içinde devamlı ibadet, zikir ve ilim dersleri yapmak ve onu, boş dünya kelâmı gibi, yapılış maksadının dışındaki şeylerden korumaktır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ buyurdu ki: Yeryüzünde benim evlerim, mescidlerdir; onu (ibadet, ilim ve zikir için) ziyaret edenler, imar edenlerdir. Ne mutlu o kula ki evinde güzelce temizlenir, sonra benim evimi ziyarete gelir. Ziyaret edilen kimsenin, kendisini ziyarete gelene ikram etmesi bir görevdir."*[368]

Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh), mescidde ilim müzakere eden bir grubun yanında durarak şöyle dedi: "Anam babam size kurban olsun ey âlimler, sizler Allah'ın sevgisiyle bir araya geldiniz, Allah'ın kitabını okudunuz, Allah'ın mescidini imar ettiniz; Allah'ın rahmetini gözlediniz. Allah sizi sevdi, sizi sevenleri de sevdi."

Âyette, *"Onlar Allah'a iman ederler"* dendi, "Peygamber'e iman ederler" denmedi. Bunun sebebi, Allah'a imanın Peygamber'e (sallallahu aleyhi

368 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10324; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/22; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2258.

vesellem] imanla birlikte olduğunun ve Allah'a imanın ona imanla tamamlanacağının bilinmesindendir. Bir de, *"Onlar namaz kılar ve zekât verirler ..."* âyeti de, Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] imana delil olmaktadır Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[369]

Onların diğer bir sıfatı şöyle belirtilmektedir: *"Onlar, bütün işlerde Allah'tan başkasından korkmayan kimselerdir."* İşte bu özelliklere sahip olan kişinin, Allah'ın evini imar etmesi uygundur. İşte onların hidayete erenlerden olması umulur.

Önemli bir nokta: Âyette, kâmil özelliklere sahip müminler için bile, "Onların hidayete erenlerden olması umulur" buyrulması, müşriklerin doğru yolda olma umutlarını ve amellerinin kendilerine fayda vereceği beklentisini kökünden kesip atmak, onların kendilerini doğru yolda görmelerini kesin olarak kınamak ve reddetmek içindir. Şu güzel özelliklere sahip müminler için, "belki, umulur ki" ifadeleri kullanıldıktan sonra, onların tam zıddı sıfatlara sahip kimseler hakkında ne denir, bir düşün! Bu ifadenin kullanılmasının bir hikmeti de müminleri, sahip bulundukları güzel hallere aldanıp onlara güvenmekten menetmek içindir.[370]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimin mescidlere gidip geldiğini (sürekli mescidlere devam ettiğini) görürseniz onun imanına şahitlik edin."[371]

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî huzur mescidleri, gizli ve açık şirk ehline haramdır. İlâhî huzura ancak, mâsivadan arınmış, içinde saf tevhidden başka bir şey kalmamış bir kalp girer. İlâhî huzur mescidini ancak, Allah ile huzur bulmuş, mâsivadan kurtulmuş, sebeplere güvenmeyi terketmiş, bütün yönünü sebeplerin sahibine çevirmiş, kendisini haktan perdeleyen meşguliyet ve bağları kesip atmış, nihayet hakikat nurlarıyla aydınlanmış bir kalp mâmur eder.

369 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/399.

370 Bu açıklamalar için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/399.

371 Tirmizî, Tefsîru Sûre (9), 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19; Dârimî, Salât, 23; Ahmed, *Müsned*, 3/68, 76.

Bütün kusur ve noksanlıklardan münezzeh yüce Mevlâ'nın huzur mescidini ancak, Allah'a ve ahirete inanan, kalplerin namazını hakkıyla kılan (sürekli Rabb'ine bağlanan), nefislerin zekâtını veren (onu her türlü kirden arındırıp temizleyen) ve amel ve ibadetinde mahlûkattan kimseyi nazarı dikkate almayan, sadece Rabb'inin rızasına bakan kimseler mâmur eder, o huzura girer, edebini korur, hakkını verir. İşte onların, âlemlerin Rabb'inin huzuruna ulaşanlardan olması umulur.

Allah Yolunda Cihad, Her Hizmetten Üstündür

Kureyş'ten bazıları hacıların su ihtiyacını karşılama ve Mescid-i Harâm'ı imar etme işleriyle övündüğünde, Allah Teâlâ, cihadın bunlardan daha üstün olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُنَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي
سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُولٰئِكَ هُمُ
الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ
فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

19. ***Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad edenlerin işiyle bir mi tutuyorsunuz? Onlar Allah katında eşit değildir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.***

20. ***İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündür. İşte kurtuluşa erenler de onlardır.***

21. ***Rab'leri onlara, tarafından rahmet, hoşnutluk ve içinde dâimî nimetler bulunan cennetleri müjdeler.***

22. ***Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Şüphesiz ki büyük mükâfat Allah katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Siz*, amelleri boşa gitmiş müşriklerden bazılarının *hacılara su vermesini ve Mescid-i Harâm'ı onarmasını, müminlerden Allah'a ve ahiret gününe iman* edip Allah'ın dinini yüceltmek için *Allah yolunda cihad eden*, amelleri makbul *kimselerin işiyle bir mi tutuyorsunuz? Onlar Allah katında asla eşit değildir;* çünkü müşrik, eğer tövbe etmezse amelleri boşa gitmiş olup esfel-i sâfilinde (en aşağı derecede, azap içinde) bulunan kimselerdir. Müminler ve cihad edenler ise en yüksek makamdadırlar."

Bir rivayete göre bu âyet, Hz. Ali [radıyallahu anh], Abbas ve Talha b. Şeybe hakkında inmiştir. Bunların her biri, yaptığı işle övünmüştü. Talha. "Ben beytin (Kâbe'nin) sahibiyim; onun anahtarları bende!" dedi. Abbas [radıyallahu anh], "Ben, hacıların su ihtiyacını giderme hizmetini görüyorum, en hayırlı işi ben yapıyorum" dedi. Hz. Ali de [radıyallahu anh], "Ben ilk olarak müslüman oldum ve Allah Resûlü'yle birlikte cihad ettim" dedi.[372] Bunun üzerine inen bu âyetle Allah Teâlâ, iman ve cihadın daha faziletli olduğunu belirtti ve bunun dışındaki işlerle övünenleri kınadı.

Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyurdu: "*Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*" Yani Allah'a şirk koşan, Allah Resûlü'ne düşmanlık eden ve buna devam ederek nefislerine zulmeden kâfirleri hidayete erdirmez.

Şöyle de denmiştir: Zalimlerden kasıt, Kâbe'nin hizmetlerini gören müşriklerle, müminleri eşit gören kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, diğer âyette, iman ve cihad edenlerin daha üstün olduğunu vurgulayarak şöyle buyurdu:

---

372 Değişik rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/176.

"İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe, derece ve şeref *bakımından Allah katında,* bu özelliklere sahip olmayanlardan veya hacıların su hizmetini gören ve size göre mescidleri imar edenlerden *daha üstündür. İşte onlar, gerçekten kurtuluşa eren,* bütün hayırları elde eden, Allah katında en güzel sonucu ve yakınlığı elde eden *kimselerdir."* Onların dışında, bunları yapmayan kimseler böyle değildir.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara verdiği ikramları artırarak şöyle buyurdu:

"Rab'leri onlara, tarafından bir rahmet, yakınlık, *hoşnutluk ve içinde dâimî nimetler bulunan cennetleri müjdeler."* O nimetlerin tükenmesi ve kesilmesi diye bir şey yoktur. Bunlar öyle nimetlerdir ki onlar sözle tarif edilemez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır."* Âyette, "ebeden" ifadesiyle, kalış süresinin tekit edilmesi şunun içindir: Ebedî kalma manası verilen "hulûd" kelimesi, bazan uzun süre kalmak için de kullanılır. Peşinden, "ebeden" denince, bu sürenin hiç bitmeyecek bir süre olduğu vurguyla ifade edilmiş olur.

"Şüphesiz ki büyük mükâfat Allah katındadır." Bu mükâfatın yanında, onu elde ettiren amellerin zorluğu çok küçük ve az kalır. Yahut dünya nimetleri onun yanında çok küçük kalır; çünkü ahiret nimetleri yanında, dünya nimetlerinin hiçbir değeri yoktur.

19-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akraba ve dostlarına güvenerek, sürekli hevâsına uyarak, Mevlâ'sına götüren manevi seyirden gafil olarak engel ve sebeplere bağlanıp vatanında oturan ile, vatanından ve dostlarından hicret eden, boş alışkanlıkları ve sebepleri terkeden, nefsi ve hevâsıyla cihad eden ve böylece yüce Mevlâ'sının huzuruna seyreden kimse, Allah katında asla bir değildir. Çünkü bu ikinci grup Allah [celle celâluhû] katında yakınlık elde etmiştir, diğerleri ise Allah'tan uzaklık hali içindedirler. Onların amel ve ilmi çok olsa da durum budur.

Bütün himmeti ve gayreti, köşkler ve hûriler olanla, tek derdi ilâhî huzur ve perdelerin kaldırılması olan kimse arasında ne kadar fark vardır. Allah, onlara, tarafından bir rahmet, rıza ve içinde ruhları için dâimî nimetler bulunan marifet cennetlerini müjdeler. Bu marifet cenneti, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek ve tecellilerini açıkça görmektir. Ârifler, bu tecellilerden hiç perdelenmezler.

Şüphesiz en büyük mükâfat Allah katındadır. O, hiçbir insanın aklına gelmeyecek kadar büyük ve güzel bir mükâfattır. Hak Teâlâ bizleri ondan mahrum etmesin.

Gafil ve İsyankârlar ile Dostluk Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, nesep olarak yakın da olsalar, gafillerle dostluk yapmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا
الْكُفْرَ عَلَى الْاٖيمَانِؕ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
﴿٢٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ
وَعَشٖيرَتُكُمْ وَاَمْوَالُۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ
تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَجِهَادٍ فٖي سَبٖيلِهٖ
فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٤﴾

23. *Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar gerçekten zalim kimselerdir.*

24. *De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, hısım akrabanızı, kazandığınız malları, kesada uğramasından korktuğunuz ticareti ve hoşlandığınız meskenleri Allah'tan, resûlünden ve*

Allah yolunda cihad etmekten daha çok seviyorsanız, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin."* Kâfirliğe devam eden ve inkârı imana tercih eden kimseleri muhabbet besleyeceğiniz ve kendilerine itaat edeceğiniz dostlar edinmeyin.

Bu âyet, muhacirler hakkında inmiştir. Onlara hicret emri verilince,

"Eğer hicret edersek babalarımız, çocuklarımız ve aşiretimizle ilişiğimiz kesilir, yaptığımız ticaret boşa gider, ziyana uğrayıp zarar ederiz" dediler.

Diğer bir görüşe göre âyet, dinden dönüp Mekkeliler'e katılanlar hakkında inmiştir. Allah bu âyetle onları dost edinmeyi yasakladı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizden kim onları dost edinirse işte onlar,* dostluğu yerinde yapmadıkları için, *gerçekten zalim kimselerdir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, aşiretinizi* yani arkadaş veya akrabanızı, *kazandığınız malları, kesata uğramasından,* yani harcama vaktinin geçmesinden *korktuğunuz ticareti,* güzellik ve genişliği sebebiyle *hoşlandığınız meskenleri Allah ve Resûlü'nden* daha çok seviyorsanız, yani Allah'a imandan ve resûlünün sohbetinde bulunmaktan *ve Allah yolunda cihad etmekten daha çok seviyorsanız;* bunları tercih edip iman ve hicretten geri kalmışsanız, *artık Allah'ın emrini,* dünyadaki yahut ahiretteki azabını *bekleyin."*

Âyetteki "Allah'ın emri" ile, Allah'ın yardımı, Mekke ve diğer yerlerin fethi gibi müminlere verilen fethin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. [373]

---

373 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/385 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/157.

Buradaki sevgi, tabii olarak meydana gelen sevgi değil, insanın kendi tercihi ile isteyerek ulaştığı sevgidir. Tabii sevgi, insanın sorumluluğu ve kontrolü altına girmez. Gerçek şu ki vatan ve kabile sevgisi tabiidir. İnsanın mükellef ve sorumlu olduğu sevgi ise onun tercihine bağlıdır; insan tabii olan muhabbeti ihtiyarî olanla değiştirme konusunda nefsiyle savaşmalıdır.

Cenâb-ı Hak, sonra, vatan sevgisiyle (hicret ve cihaddan geri) kalanları şöyle tehdit etti:

"Allah günahkârlar topluluğunu hidayete erdirmez." Onları doğruya ulaştırmaz ve hak işleri yapmada muvaffak etmez. Bu âyette, hemen herkese yönelik büyük bir tehdit vardır; ondan kurtulan çok azdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[374]

23-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gaflete sebep olan yerlerden uzaklaşmak gerekir. Kulun, Allah'a giden yolda kendisine yardımcı ve destek olmayan arkadaş ve yakınlarını terketmesi farzdır. Müridin, kalbinin Allah ile huzurunu elde edemediği ve içinde Rabb'ine giden yolda kendisiyle yardımlaşacağı birini bulamadığı beldeyi terketmesi gerekir. Bu belde neresi olursa olsun farketmez.

Bir velinin kendi beldesinde daha verimli olduğunu pek görmedik, bu ancak çok az velide olmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] doğduğu vatanı Mekke'den Medine'ye hicret edince, dine daha çok yardım etti, İslâm ilerledi. Bu durum veliler için bir sünnet olarak kaldı. Bir velinin, beldesi dışında irşad işlerini daha güzel yürüttüğünü görürsün.

Bir Hak yolcusunun, kendisini Allah'tan alıkoyan baba, anne, çocuk, zevce ve kabilesinden uzaklaşması gerekir. Aynı şekilde, çoluk çocuğunun dinin emrettiği şekilde haklarını yerine getirdikten sonra, kalbini Allah'tan uzaklaştıran mal ve ticaretleri de terketmelidir.

---

374 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/400.

Akıllı kimse, şeriatla hakikatin hükümlerini beraber yerine getirir, bunun için geçimini üstlendiği kimseleri zayi etmez, sorumluluğunda olan zevcesinin ve diğerlerinin hakkını terketmez. Aile efradının haklarını korurken de Allah'ı zikreder; zâhiriyle onlarla birlikte bulunur, kalbiyle onlardan ayrılır. Eğer buna gücü yetmez ve kalbinin ilacını ararsa, o zaman kendisinin yerine ailesinin işlerini yürütecek, geçimlerini temin edecek birini görevlendirmeli, kalbini kuvvetlendirip Rabb'i ile beraber olacak hale gelene kadar bir müddet kenara çekilip özel tedavi görmelidir. Âyette buyrulduğu gibi; *"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun için bir çıkış yolu yaratır, kendisini hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter"* (Talâk 65/2-3).

İbrahim b. Edhem [kuddise sırruhû] şiir şeklinde şöyle demiştir:

"Yâ Rabbi, senin rızan uğruna bütün halkı terkettim; seni görmek için çocuklarımı yetim bıraktım. Eğer benim vücudumu parça parça etsen, gönlüm senden başkasına inleyip derdini açmaz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Huneyn Savaşı'nda Gelen İlâhî Yardım

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminlere nimetlerini hatırlatarak şöyle buyurdu:

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ
كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ
بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَۚ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ
الَّذٖينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ
اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٧﴾

25. Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi gururlandırmıştı, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

26. Sonra Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini indirdi, ayrıca sizin görmediğiniz ordular indirdi ve böylece kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.

27. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlere, nimetlerini hatırlatmak için buyuruyor ki:

"Andolsun ki Allah, birçok yerde (pek çok kere savaşta) size yardım etmişti, size ayrıca Huneyn günü de yardım etmişti."

Huneyn Savaşı, Mekke'nin fethinden sonra oldu, fethin hemen peşinden gerçekleşti. Savaş, Huneyn denen yerde yapıldı. Burası Mekke ile Tâif arasında, orada oturan bir adamın adıyla anılan bir vadidir. Orada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanlar düşmanla savaştılar. İslâm ordusu 12.000 kişiydi. Bunların 10.000'i Mekke'nin fethinde bulunanlar, 2000'i de Mekke'nin fethinde müslüman olmuş ve bağışlanmış kimselerden onlara katılanlardı. İslâm ordusu Hevâzin ve Sakîf kabilesiyle, Araplar'dan onlara katılan kimselere karşı savaşa girdi. Düşman ordusunun sayısı 30.000 idi.

İslâm askerleri müşriklerden bazıları ile karşılaştığında, müslümanlardan biri, çoklukları ile övünerek,

"Bugün sayı azlığından dolayı asla mağlup olmayız" demişti. Sonra şiddetli bir savaşa tutuştular. Müslümanlar, kendini beğenmenin ve çokluğuna güvenmenin imtihanını yaşadılar, bir anda bozguna uğradılar. Öyle ki çokları, savaş yerini terkedip Mekke'ye gitti. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yanında amcası Abbas ile birlikte merkezde kaldı, yerinden ayrılmadı. Amcası Abbas Allah Resûlü'nün bineğinin dizgi-

ninden tutmuştu, diğer amcasının oğlu Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdülmüttalib de yanlarında bulunuyordu. Şu durum Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne derece cesur olduğunu göstermeye yeterlidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] amcasına,

"İnsanlara seslen, toplansınlar!" buyurdu. Abbas [radıyallahu anh] sesi gür biriydi. Yüksek sesle,

"Ey Allah'ın kulları! Ey ağaç altında ölümüne biat edenler! Ey Bakara sûresinde övülen müslümanlar!" diye seslendi. Onun sesini duyanlar, "Buyur, buyur!" diyerek geri döndüler, bir araya toparlandılar. O sırada melekler indi. Dönenler müşriklerle savaşa tutuştular. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bakarak,

"İşte şimdi fırın (savaş) kızıştı!" buyurdu. Sonra yerden bir avuç toprak alıp müşriklere doğru atarak,

"Yüzünüz kara olsun, Kâbe'nin Rabb'inin hakkı için bozguna uğrayın!" dedi. Çok geçmeden düşman hezimete uğradı.[375]

Cenâb-ı Hak onları, söyledikleri sözden dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

"Hani çokluğunuz sizi gururlandırmıştı, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı." Yani bu çokluk size bir şey kazandırmadı. Yahut çokluğunuz düşmana karşı bir işe yaramadı. Daha önce de geçtiği gibi bu uyarı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dışındakiler için söylenmiştir. Çünkü o, kendini beğenmekten korunmuştur. Uyarının ona da yapıldığı sabit olduğu takdirde, bu onun kendisini beğenmesi üzerine yapılmış değildir. Bu, sadece müslümanların durumunu belirtmek için yapılmış bir uyarıdır.

Bu âyetin uyarısına bakarak mezhepte şu hükme varılmıştır: İslâm ordusu 12.000 kişiye ulaşınca düşmandan kaçmak haramdır.

Huneyn Savaşı'nda müslümanlar, Mekke'nin fethinde İslâm'a girenlerle birlikte 12.000 kişiydi. Mekke'nin fethinde müslüman olanları

---

375 Müslim, Cihâd, 76; Ahmed, *Müsned*, 1/207.

Allah Resûlü karşılıksız olarak âzat ettiği için onlara, "âzat edilenler" denmiştir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.* Yeryüzünde pek çok geniş yer varken, sizler, bozulmanın verdiği dehşetle, sığınıp huzur bulacağınız bir yer bulamamıştınız. *Sonra, gerisin geri dönüp kaçmıştınız,* Allah Resûlü'nden uzaklaşmıştınız."

"*Sonra Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini (huzur ve emniyetini) indirdi.*" Böylece geri döndünüz ve savaştınız.

Bir diğer mana: Allah, resûlü ile birlikte olan müminlere sekînet indirdi, bunun için kaçmadılar. Allah Resûlü'ne inen sekînetle müminlere inen sekînet bir değildir; halleri farklı olduğu için ayrı ayrı dile getirilmişlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Allah ayrıca, *sizin görmediğiniz,* meleklerden *ordular indirdi.*" İnen meleklerin 5000, 8000 veya 16.000 olduğu söylenmiştir.

"*Allah bu şekilde, kâfirlere,* ölüm ve esaretle *azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.*" Yani onlara yapılan bu muamele, dünyadaki inkârlarının cezasıdır.

"*Sonra Allah, bunun ardından, onlardan* ilâhî yardımla İslâm'a girenlerden *dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*" Onların kusurlarını bağışlar, onları hidayete ulaştırıp hayırlarda destekleyerek kendilerine ihsanda bulunur.

Rivayet edildiğine göre, daha sonra Hevâzin'den bir grup insan Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelip müslüman oldular ve,

"Ey Allah'ın resûlü, sen insanların en hayırlısısın ve iyilik yapmayı en fazla sevenisin. Bizim eşlerimiz ve çocuklarımız esir edildi, mallarımız alındı!" dediler.

Bu savaşta, düşmandan 6000 kişi esir alınmış, pek çok deve ve koyun ganimet olarak ele geçmişti.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) onlara,

"İkisinden birini seçin: Ya çoluk çocuğunuzu ya da mallarınızı" dedi. Onlar da,

"Biz soyumuza hiçbir şeyi denk tutmayız" dediler. Sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) ashabına dönerek,

"Kimin elinde bir esir varsa, onu gönül hoşluğuyla serbest bırakmak isterse bıraksın; gönül rızasıyla vermek istemezse bize satsın. Biz elimize geçen ilk fırsatta onların karşılığını kendisine vereceğiz" buyurdu. Bunun üzerine hepsi bir ağızdan,

"Bu karara razıyız ve esirleri teslim ettik" dediler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Belli olmaz, belki içinizde razı olmayanlar vardır, başınızdaki temsilcilere söyleyin, durumu incelesinler, sonra bize iletsinler" buyurdu. Temsilcileri Allah Resûlü'ne gelerek, hepsinin razı olduğunu söylediler. Böylece esirler onlara geri verildi; ganimet malları ise İslâm'a yeni girenler arasında paylaştırıldı; kalplerinin dine ısınmasına teşvik etmek için böyle yapıldı. Bu savaş, siyer kitaplarında genişçe anlatılmaktadır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müridler topluluğu, Allah Teâlâ size, nefsinizle cihadda ve işlerinizi yürütmede pek çok yerde yardım etti. Bu yardım size, Rabb'inize döndüğünüzde, bütün işlerinizde kendi güç ve kuvvetinizden sıyrılıp Cenâb-ı Hakk'a teslim olduğunuzda gerçekleşti.

Manevi seyrin nihayetinde başarıya ulaşmanın alameti, işin başında samimi olarak Allah'a dönmektir. Senin, Rabb'in için ve O'nun yardımına güvenerek istediğin hiçbir şeyin gerçekleşmesi zor olmaz. Nefsin için ve nefsine güvenerek ulaşmak istediğin hiçbir talep de kolay olmaz. Kim nefsine döner, kendi aklına ve zekâsına güvenirse bu ona fayda sağlamaz, ihtiyacını gidermez, bütün genişliğine rağmen yeryüzü ona dar gelir. O kimse, geldiği yere geri döner. Eğer gafletten uyanır ve

Rabb'ine dönerse Allah Teâlâ kalbine sekînet indirir, kendisini yakîn ile kuvvetlendirir. Bundan sonra onun âlemlerin Rabb'inden umduğunu elde etme ümidi olabilir.

Vertecübî, *"Sonra Allah, resûlüne sekînet indirdi ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirdiği sekînet, onun Allah'ı müşahedesindeki keşif nurlarını artırmasından ibarettir. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), Cenâb-ı Hakk'ın ezelî mekrinden (gizli imtihanından) korkunca, Allah kendisine, onu ezelde nasıl seçip sevdiğini gösterdi; kendisini böyle bir durumdan korudu. Yoksa Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bir an olsun nazarını Hak'tan çekip nefsine bakmadı; Cenâb-ı Hakk'ın ebedî tecellileri içinde kaybolunca, yaratılmış varlıklara ait bir eser (kuvvet ve yetki) görmedi; bilakis bütün kâinatın ilâhî azametin feyzi içinde eriyip gittiğini gördü. O zaman, Allah'ın azametinden korkup Allah'a (celle celâluhû) sığındı. Allah Teâlâ da onu özel himayesine alıp korudu. Böylece Allah Resûlü, Allah'ın azametinin verdiği korkudan yine yüce Allah ile emniyet ve sükûnet buldu." [376]

Müşriklerin Beytülharâm'a (Kâbe) Girmesi Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin Beytülharâm'a girmesine engel olunmasını emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنٖيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٨﴾

28. ***Ey iman edenler! Müşrikler sadece bir pislikten ibarettir. Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

---

376 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 2/9 (Beyrut 2008).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Müşrikler sadece bir pislikten ibarettir."* Yani onlar, yapıları itibariyle pistirler. Bu ifade, onların pisliklerini mübalağa ile dile getirmektedir. Müşrikler, ya iç âlemlerini saran inkârla pistirler ya da onlar necaset olan şeylerden sakınmazlar ve ona bulaşmaktan çekinmezler; onlara genelde pislikle iç içedirler.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Müşrikler, aynı köpekler gibi (yani bütünüyle bedeni) necis kimselerdir." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[377]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar."* Âyet, putlara tapan kimselerin, Mescid-i Harâm'a girmelerinin engellenmesini açıkça ifade etmektedir. Bu, bütün âlimlerin üzerinde görüş birliği ettiği bir hükümdür.

İmam Mâlik, Ehl-i kitap ve diğer kâfirleri müşriklere, mescidleri de Mescid-i Harâm'a kıyas ederek, bütün kâfirlerin herhangi bir mescide girmelerini yasaklamıştır.

İmam Şâfiî, bu hükmün bütün kâfirleri kapsadığını fakat yasağın sadece Mescid-i Harâm'a ait olduğunu söyleyerek, bütün kâfirlerin sadece Mescid-i Harâm'a girmesini yasaklamış, diğer mescidlere girmelerinin mubah olduğunu söylemiştir.

İmam Ebû Hanîfe ise bu yasağın sadece âyette belirtilen yerdeki müşrikler için geçerli olduğunu belirterek, müşriklere Mescid-i Harâm'a girmeyi yasaklamış, onların diğer mescidlere girmesinin mubah olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe, Ehl-i kitap kâfirlerin Mescid-i Harâm'a ve diğer mescidlere girmesinin mubah olduğu görüşündedir." Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[378]

Âyette, "Bu senelerinden sonra, onları Mescid-i Harâm'a yaklaştırmayın" buyruluyor. "Bu sene" ile kastedilen, insanların Hz. Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte hac yaptığı ve Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] kendilerine Tevbe sûresini okuduğu hicretin dokuzuncu senesidir.

---

377 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/401.

378 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/335; ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/114-115 (Beyrut 1994).

Âyet şöyle devam ediyor:

"Eğer yoksulluktan korkarsanız" yani müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerini engellediğiniz için için fakir kalmaktan korkarsanız, Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Müşrikler, Mekke'ye dışarıdan yiyecek getiriyorlardı; insanlar, müşriklerle irtibatı kesince yiyeceklerinin azalacağından korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onları zengin edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu: *"Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir."* Size bir başka şekildeki lütuf ve ihsanından vererek ihtiyaçlarınızı giderecektir. Yüce Allah bu vaadini gerçekleştirdi: Onlara bol yağmur gönderdi (ürünleri çoğaldı). Bütün Araplar İslâm'a girdi, Mekke'ye sürekli yiyecek gelmeye başladı. Sonra Allah [celle celâluhû] onlara diğer şehirleri fethetmeyi nasip etti; bu vesileyle kendilerine birçok ganimet geldi. Yeryüzünün her tarafından insanlar hac için Mekke'ye akın etti; bu durum halen devam etmektedir.

Âyette, *"Eğer Allah dilerse sizi zengin edecek"* buyrulması, bütün beklentileri Allah'a yöneltmek ve zâhirî sebeplerden kalbi kesmek içindir. Bununla şu duruma da dikkat çekilmektedir: O, Allah'ın bir lutfudur. Vaat edilen bu zenginlik, Allah'ın dilemesine bağlı olduğu için, onların bazısı için gerçekleşip bazısı için gerçekleşmeyebilir. Bir sene zenginlik olur, diğer sene olmaz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* sizin içinde bulunduğunuz durumları *bilendir,* size nimet verdiği ve vermediği her durumda *hikmet sahibidir."*

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın manevi evleri, mukaddes kalplerdir. Oraya şirke sebep olacak herhangi bir şeyin girmesi uygun değildir. Bu kalbin, her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan Rabb'ini, bağlanacağı tek yaratıcısı görmeden, dost ve arkadaşların iyiliğine ve belirli maddi gelirlere güvenmesi de uygun değildir.

Bu kalbe, dünyanın maddi şeylerinin kiri, kederi ve Allah'ın dışındaki varlıkların sevgisinin girmesi de uygun değildir. Böyle bir durumda, kalp sahiplerinin, kalpleri manen dirilmişken, dünyanın pislikleri-

nin girip de onu öldürmemesi için, kalbi kirletip karartacak yerlerden kaçması, buna sebep olacak şeylerden uzaklaşması gerekir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] ashabına derdi ki: "Ölülerle oturmayın, yoksa sizin de kalbiniz ölür." Kendisine,

"Ey Ruhullah, ölüler kimlerdir?" diye sorduklarında,

"Dünyayı seven ve ona rağbet edendir!" demiştir.

Ey Hak yolcuları, kalbinizi kirletecek şeylerden kaçmak ve dünyanın pisliklerinden uzaklaşmak sebebiyle fakir düşeceğinizden korkarsanız, korkmayın! Allah sizleri, eğer dilerse dilediği vakitte, gayb hazinelerinden ihsan edeceği nimetlerle zengin edecek; çünkü yerde ve gökte O'nun bilmediği, kendisine gizli kalan hiçbir şey yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, *'Müşrikler ancak bir pislikten ibarettir'* buyruldu. Bunun sebebi şudur: Onlar, sırlarını (iç âlemlerini) şirkten temizlemekten mahrum kaldılar, böylece kötü zan ve vehim pislikleri içinde kaldılar; o zaman Allah'a yakınlık mescidlerine girmeleri yasaklandı. Müminlere gelince, onlar iç âlemlerini Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten temizlediler; böylece, yaptığı işlerde ve verdiği hükümlerde sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ederek (O'nun rızasına uygun) hareket ettiler."[379]

Ehl-i Kitap'la Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Ehl-i kitap ile cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

379 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/20.

29. ***Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, zillet ve horluk içinde elleriyle cizye verecek hale gelinceye kadar savaşın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlere şöyle buyuruyor: "Şu özelliklere sahip Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlarla savaşın.

1. Onlar, gerektiği gibi Allah'a iman etmez; çünkü onlar Üzeyir'i ve İsa'yı Allah'a ortak koşar (Onları Allah'ın oğlu olarak görür) ve Allah'ı cisim olarak düşünürler.

2. Onlar, ahiret gününe iman etmez. Çünkü onlar, ahirette bedenlerin dirilmesini ve ahiret hayatının bedenle devam edeceğini inkâr ederler.

3. Onlar, Allah ve resûlü Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] haram kıldığını haram saymazlar. Onlar içkiyi, leşi, kanı, domuz etini ve bunların dışında Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği İslâm dininin haram kıldığı şeyleri helâl olarak görürler.

4. Ve onlar, hak dini kendilerine din edinmezler; geçmiş dinlerin amelî hükümlerini geçersiz kılan ve ortadan kaldıran son hak din olan İslâm'a girmezler.

Cenâb-ı Hak sonra, kendileriyle savaşılacak bu kimseleri şöyle açıkladı: Onlar, Ehl-i kitap'tan olan kimselerdir, yani yahudi ve hıristiyanlardır."

Bu âyet indiği zaman Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hıristiyanlarla savaşmak için Tebük Seferi'ne çıktı. Düşman beldesinin girişine kadar ulaştı. Edrec ve Eyle ahalisi ve diğerleri, cizye vermek üzere barış antlaşması yaptılar. Allah Resûlü geri döndü. Bu, inen âyete uygun davranmak için amel için yaptı.

Hak Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlar,* zillet ve horluk içinde *elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşın."* Yani, vermeleri kararlaştırılan şeyi verinceye kadar onlarla savaşın.

İmam Mâlik'e göre bu miktar, altın sahipleri için 4 dinar, gümüş sahipleri için 40 dirhemdir. Bu miktar onlardan her sene başında alınır.[380]

Âlimler, yahudilerden ve hıristiyanlardan cizyenin kabul edilmesi konusunda görüş birliği içindedir. Mecûsîler de onlar gibi sayılır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi buna delildir:

"Onlara (Mecûsîler'e) Ehl-i kitaba yaptığınız gibi muamele edin."[381] Çünkü onların da bir kitaba sahip olduğu şüphesi vardır; bunun için Ehl-i kitaba dahil edildiler.[382]

Âlimler, puta tapan kimselerden cizye alınıp alınmayacağı hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. İmam Mâlik demiştir ki: "Mürted (İslâm'dan çıkan) kimseler hariç, bütün kâfirlerden cizye alınır. Kadınlardan, çocuklardan ve delilerden cizye alınmaz."[383]

Âyette, *"Elden cizye verecek hale gelinceye kadar ..."* buyruldu. Elden vermenin birkaç manası vardır:

1. Onu bizzat kendi eliyle verir, başkasıyla göndermez.
2. Vaktinde verir, geciktirmez.
3. Cizye hükmüne teslim olur, boyun eğer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu zillet içinde, aşağılanmış olarak verirler."* Yani zelil ve hakir bir hale düşürülmüş olarak verirler. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Zimmîden cizye alınırken, boynuna elle şöyle bir vurulur (ki küfrün zilletini yaşasın)."

---

380 Hanefîler'de cizye miktarı, şahsın durumuna göre değişir: Zenginlerden, senelik olarak 48 dirhem (ayda 4 dirhem), orta halli olanlardan 24 dirhem, çalışabilen fakirlerden ise 12 dirhem gümüş para alınır. İmkânı olmayandan bir şey alınmaz. Şâfiîler'de, zengin ve fakirden 1 dinar (yaklaşık 3 gramlık altın para) cizye alınır. bk. Ebû Bekir-i Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/125-127 (Beyrut 2003). Cizye, kendileriyle barış yapılıp İslâm devleti tarafından himaye edilen her bir kâfir için alınan yıllık baş vergisidir. Gaye, para değil, onları himaye altında tutarak hak dinle yüz yüze getirmek ve bu arada kendilerine yeryüzünde Allah'ı inkâr ederek hayat sürmenin zilletini yaşatmaktır (Mütercim).

381 Mâlik, Zekât, 42; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/189; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/169; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/169.

382 Bu konuda geniş bilgi için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/119-121 (Beyrut 2003).

383 Hanefîler'de de dinden dönenlerden cizye kabul edilmez. Onlar ya dine geri dönerler ya da kendilerine ölüm cezası verilir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/121).

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müride, nefsini, haram zevklerini ve hevâsını öldürmesi emredilir. Bunların en büyüğü dünya, idareci olma ve makam sevgisidir. Mürid, sürekli nefsin hevâsının aksine hareket etmeli, onun isteklerinin aksini yapmalı ve ona ağır gelen işleri yüklemelidir; tâ ki nefis kendisine bütünüyle teslim olup boyun eğsin. Öyle ki ona hiçbir şey ağır gelmez, ona göre izzet ile zillet, fakirlikle zenginlik, övülme ile yerilme, verilme ile mahrum edilme, bulmakla kaybetme eşit olur. Bütün bu haller nefis için eşit duruma gelince, nefis teslim olur ve kendisine gereken şeyleri yapar. İşte o zaman sahibine, nefsini koruması, haklarını gözetmesi ve bundan sonra ona gelen manevi hallerde kendisini tasdik etmesi gerekir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudilerin ve Hıristiyanların Şirke Düşmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müslümanları Ehl-i kitap ile cihada sevkeden tek sebebin bozuk inançları olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ
ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ
وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا
لِيَعْبُدُوا إِلٰهًا وَاحِدًا لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ
نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذِى أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى
وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

30. Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da, "Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla uydurdukları sözleridir. Onlar sözlerini daha önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!

31. Onlar, Allah'tan başka hahamlarını (âlimlerini), rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (İsa'yı) kendilerine rab edindiler. Halbuki onlara sadece tek ilâha kulluk etmeleri emredildi. O'ndan başka ilâh yoktur. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

32. Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamayı diliyor.

33. O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sözü yahudilerden dört kişi söyledi. Bunlar, Selâm b. Müşkim, Numan b. Evfâ, Şâs b. Kays ve Mâlik b. Sayf'tır."

Bir diğer rivayete göre, bu sözü ancak Finhâs b. Âzura söylemiştir, fakat onun sözüne sükûtla karşılık verdikleri için söz hepsine nisbet edilmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "'Üzeyir Allah'ın oğludur' sözünü, onlardan bazısı, öncekilerden nakille söyledi yahut Medine'de bulunan yahudilerden nakille söyledi. Bunu söylemelerinin sebebi şudur:

Buhtunnasr[384] yahudi âlimlerini öldürdüğü olaydan sonra, Tevrat'ı ezbere bilen kimse kalmadı. Sadece küçük yaştaki Üzeyir kalmıştı. Allah

384 Buhtunnasr, milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, yahudi devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır (geniş bilgi için bk. Ö. F. Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, 6/380-381).

Teâlâ, Üzeyir'i bir mucize olarak 100 sene ölü olarak tutup sonra diriltérek yahudilere gönderdi. Üzeyir onlara Tevrat'ı ezberinden yeniden yazdırdı. Buna çok şaşırdılar ve, 'Bu ancak Allah'ın oğludur!' dediler. Onların bu sözü söylediğine bir delil de şudur: Bu âyet yahudilere okunduğu zaman, onu yalanlamadılar; halbuki âyetleri yalanlama konusunda hırslı idiler."[385]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hıristiyanlar da, 'Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur' dediler."* Bu sözü de onlardan bir kısmı söyledi. Onların böyle söylemesinin sebebi, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesini imkânsız görmeleridir. Yahut Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], kör olanın gözünü açması, alaca ten hastalığını iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesidir. Mâide sûresinin 72. âyetinin tefsirinde onlara cevap verildi ve bu şüpheye düşme sebepleri zikredildi.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Bu onların,* bir delil ve burhan olmaksızın *ağızlarıyla uydurdukları sözleridir.* Onlar bunu kendileri ortaya attılar. *Onlar* bu sözlerini *daha önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar."* Yani onlar kendilerinden önceki kâfirlerin söylediklerine benzer şeyler söylüyorlar. Bu açıklama, onların içinde daha önce inkâr edenler vardı, hükmüne göredir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Eğer, âyetteki *'Benzetiyorlar ...'* kısmıyla önceki yahudi ve hıristiyanlar kastedilmişse âyetin devamındaki 'önceki kâfirlere' kısmıyla müşrik Araplar'a işaret edilmiştir. Çünkü onlar, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyorlardı. Böyle olunca, ilk küfre giren onlar olmaktadır. Önceki kâfirlerle, Sâbiîler (yıldızlara tapanlar) veya önceki ümmetler de kastedilmiş olabilir. Eğer, *'Benzetiyorlar ...'* âyetiyle, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] döneminde yaşayan yahudi ve hıristiyanlar kastedilmişse o zaman, âyetin *'önceki kâfirlerin sözüne'* kısmıyla, yahudi ve hıristiyanların dedeleri kastedilmektedir."[386]

Âyet şöyle sona ermektedir: *"Allah onları kahretsin!"* Yani, helâk ve yerle bir etsin. Şüphesiz Allah ile savaşan kimse helâk olur. Bu durumda âyette geçen "Kâtelehümullah" ifadesi beddua olur. Bu söz, onların

385 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/402.

386 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/336 (Beyrut 1995).

sözlerinin çirkinliğine şaşılarak söylenmiş de olabilir. *"Nasıl da döndürülüyorlar!"* Yani, haktan bâtıla nasıl çevriliyorlar.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hahamlarını* yani âlimlerini, *rahiplerini* yani âbidlerini *kendilerine Allah'tan başka rab edindiler."* Bu şöyle oldu: Halk, başlarındaki âlimler Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram saydığında veya Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helâl saydığında (Allah'ın emrini bırakıp) onların sözüne itaat ettiler. Yahut onlar, bu kimselere secde ederek onları rab edindiler.

"Onlar, Meryem oğlu Mesîh'i de (Hz. İsa) Allah'ın oğlu sayarak *rab edindiler. Halbuki onlara sadece tek ilâha kulluk etmeleri emredildi."* O da tek ve hak olan Allah'tır. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) ve kendilerine itaat edilmesi emredilen diğer kimselere uymaya gelince, onlara itaat hakikatte Allah'a itaat olmaktadır (Çünkü Allah Teâlâ onlara itaat etmemizi emretmiştir ve onlar Allah'ın emri dışında bir şeyi emretmezler).

"O'ndan başka ilâh yoktur. Allah, onların kendisine ortak koştukları şeylerden uzaktır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar Allah'ın nurunu,* Kur'an'ı ve bütünüyle İslâm'ı *ağızlarıyla söndürmek istiyorlar."* Mesela, Kur'an için, "Sihirdir, şiirdir" veya başka şeyler diyorlar. Ağızlarıyla ifadesi, onların yapmak istedikleri şeydeki hilelerinin zayıflığına işaret etmektedir.

Halbuki Allah, tevhidi yücelterek, İslâm'ı yayarak, Kur'an'ı ve ehlini aziz kılarak ancak nurunun tamamlanmasını istiyor, başka bir duruma razı değildir. Kâfirler bundan hoşlanmasalar da, şüphesiz Allah nurunu tamamlayacak ve dinini yayacaktır.

Bir sonraki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, resûlü Muhammed'i* (sallallahu aleyhi vesellem) *dinini bütün dinlere üstün kılmak için hidayet ve hak din ile gönderdi."* Allah (celle celâluhû), bu dinle, diğer bütün dinlerin amelî yönden hükmünü kaldırdı.

Bir diğer mana: Allah, resûlünü diğer dinlere mensup olanlara üstün kılıp onları yalnız ve yardımsız bırakmak için gönderdi. Gerçekten Allah Teâlâ, resûlüne vaadini gerçekleştirdi; dinini yaydı ve resûlünü

bütün dinlere galip getirdi; öyle ki hak din, doğuya ve batıya, bütün dünyaya yayıldı.

"Müşrikler, bu dinin yayılmasından *hoşlanmasalar da,* Allah onların inatla karşı durmalarına rağmen dinini yaydı."

Şöyle denmiştir: İslâm dininin tam yayılması Hz. İsa'nın (aleyhisselâm), ahir zamanda yeryüzüne inmesiyle gerçekleşecektir; öyle ki o zaman İslâm dininden başka hiçbir din kalmayacaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin basiret nuru sönerse Allah'ın yücelik ve kemaline layık olmayan şeyleri O'nun zâtına nisbet eder. Kimi hak yolda ilâhî inayet desteklemezse o kimse vasıta ve sebeplere bağlı kalır, bütün vasıtalarda yaratanı müşahede edemez. Allah Teâlâ, vasıtalarda takılıp kalan kimseleri ayıplayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'tan başka hahamlarını (âlimlerini) ve rahiplerini kendilerine rab edindiler" (Tevbe 9/31).

Hak Teâlâ, kalplerin kendisinden başkasına bağlanıp kalmasına karşı gayrete gelerek huzuruna ulaşmada en büyük sebep yaptığı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için bile şöyle buyurdu:

"Onların işinden herhangi bir şey sana ait değildir" (Âl-i İmrân 3/128).

"Resûlüm, sen ancak bir uyarıcısın" (Hûd 11/12).

Âriflerden biri, bir zatın yanına girdi; adam ağlıyordu. Ona,

"Niye ağlıyorsun?" diye sordu; o da,

"Üstadım öldü" dedi. Bunun üzerine ârif, adama,

"Niçin üstadını ölmeyen birinden seçmedin? (Yüce Allah'ı seçseydin ya!)" dedi.

Peygamberler ve veliler gibi vasıtalar, sadece kulları yüce Allah'a ulaştıran ve O'na sevkeden birer sebeptirler. Kim onlara bağlanıp kalır

ve Allah'a nazar etmezse havassa (seçkin âriflere) göre bu kişi, vasıtayı rab edinmiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki: Allah Teâlâ, Hakk'ı görmeden kendisine uyulan kimseye bağlanıp kalmayı ayıpladı. Her ne kadar o kişi Allah'a ulaşmada bir vesile olsa da kendisinde takılıp kalmak, (onunla Hak'tan perdelenmek) doğru değildir. Ezelî olan yüce Allah'ın, sonradan yaratılmış varlıklardan ayrıldığı tevhid noktasında, vasıtalara bakmak (onları asıl sahip ve yaratıcı olarak düşünmek) şirktir. Yukarıdaki âyetin devamı bu görüşü tasdik etmektedir. Orada şöyle buyrulmuştur:

"Onlara sadece tek bir ilâha ibadet yapmaları emredildi." Vahdâniyyetin gayreti, arada zatına delil olan şahitlerden, âyetlerden ve bütün halktan hiçbir şeyi bırakmayıp hepsini aradan çıkarttı.

Allah Teâlâ bir âyette, *"Resûlüm, Allah de! Sonra onları terket!"* (En'âm 6/91) buyurdu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], zatı ezelî olan yüce Allah'ın, zatından başka varlıkları yok etmedeki gayretin görünce, ümmetini kendisini aşırı derecede methetmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

"Hıristiyanların Hz. İsa'yı övmede aşırı gidip onu putlaştırdıkları gibi, beni aşırı övmeyin!"[387]

Vertecübî sonra der ki: Âriflerden biri, bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Onlar (Cenâb-ı Hakk'ı unutup) kendileri gibi olan kimselerle huzur ve sükûn buldular; Hakk'ı bulunacak yerin dışında aradılar. Gözü ilâhî tevfik nuruyla cilalanmış ve hakikat yollarını gören kimseler için Hakk'ın yolları apaçıktır. Kimin gözü bundan körse Hakk'ın yolundan, halktan sapkın insanların yoluna sevkedilir. Onlar, hakikat ehlini iyi tanımadıklarından, taklit ehline güvenip onlara tâbi olduklarından ve tevhid ehlinin makamından düştüklerinden dolayı Allah kendilerini kınayıp ayıpladı."

Birtakım kimseler vardır ki gerçek ârif ve şeyhlere yakındır, zâhiren onların kıyafetine bürünmüştür, fakat kendilerdinden sonra maddi zevklere dalarlar ve dünya malı toplamakla uğraşan kimselere uyar-

387 Buhârî, Enbiyâ, 48; Ahmed, *Müsned*, 1/23; Dârimî, Rikâk, 68.

lar (Bu haldeki kimseler de kınanıp ayıplanırlar). Onlar bu halde iken kalkıp, "Biz meşâyihin çocuklarıyız, tarikatın reisleriyiz!" derler. Allah onların cehaletine bütün âlemi güldürür. Onlar, velâyetin neseple olacağını zannederek böyle söyler. Hâşâ! Böyle bir şey yoktur. Kim, Allah'a vuslatın tadını tatmamışsa ve kalbi O'ndan başkasına bağlı ise o kişi, Allah'ın veli kullarından değildir.

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah, bir müride hayır murat edince onu, sûfîlerin yoluna sevkeder, dünya ehli âlimlerin sohbetinden korur."

Bu kimseler, kendi halleriyle ve dünyalık biriktirmekle meşgul olsalar, Allah'ın velilerine dil uzatmasalar ve onların itibarını düşürmeye niyetlenmeseler bile, şu sahte görüntüleri ve boş beklentileri onlara kötü hal olarak yeter. Eğer onlar bir de ârif sıddıklara dil uzatır ve onları tenkitle uğraşırlarsa hepten helâk olurlar. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamayı diliyor."

Onların zan toprağı ile velilerin yüzünde parlayan ilâhî sıfatların tecellisi olan güneşlerin nuru nasıl söner! O güneşin aslı, vahdâniyyet feleklerinde ve kayyumiyet semasında sabittir. Onların devamlı nurları artmaktadır; çünkü onlara bu nuru ihsan eden Allah Teâlâ'nın bir sonu olmadığı gibi, O'nun sıfatlarının tecellilerinin de bir sonu yoktur (Bu tecellilere mazhar olan ârifler de sürekli yükselme içindedirler).

Vertecübî, Allah Teâlâ'nın, "*O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ...*" âyetinin tefsirinde der ki:

"Allah Teâlâ, ezelî takdirinde şu kanunu ortaya koydu: Kendisine Allah'ı tanıyan, O'nun dininin ve rubûbiyyetinin sırrını bilen, Allah'a kulluğun usul ve metotlarını öğreten, ruh ve kalbin yükseliş makamlarını gösteren ve onu Rabb'inin müşahedesine sevkeden bir üstat (mürşid) nasip edilmeyen hiç kimse, Allah'ın yolunu bulamaz. Bu mürşid, onunla Allah arasında bir vasıtadır.

Aslında bütün iyilik ve ihsan Allah'ın elindedir; Allah Teâlâ, bu ihsanını dilediklerine sebepli ve sebepsiz olarak verir. Allah mürşidi, müride, onu terbiye etmesi için bir vasıta kılmıştır. Kula ilâhî yakınlık derecesini vermek mürşidin değil Allah'ın işidir. Allah, mürşidi, hidayete erdirme konusunda kendisine ortak yapmadı, onu sadece kulun cinayetleri için (yani onun işlediği günah ve isyanların affedilmesinde) şefaatçi yaptı. Onu Kur'an'ın nuruna ulaştırdı; hakkı ispat eden delili ortaya koyarak kendisine hakikati açıkladı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, vasıtaları (peygamberleri ve velileri) kulları için, kendisine götüren bir yol yaptı; onları hak yollarına birer alamet ve kendileriyle hidayetin bulunduğu birer nur olarak gönderdi. Onlara hak yolu ve dinin hakikatini öğretti. Allah Teâlâ bu durumu ifade etmek için,

'*O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ...*' buyurdu."

Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.[388]

Yahudi ve Hıristiyan Âlimlerinin Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yahudi ve hıristiyan âlimlerinin çirkin işlerinden ve özelliklerinden bahsetti. İnsanları onlara itaatten nefret ettirmek ve onları rab edinen kimseleri de kötülemek için, onların çirkin işlerini dile getirerek şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ
وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣٤﴾
يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ
وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

388 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/12-13.

34. ***Ey iman edenler!*** *(Şunu bilin ki)* ***hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve*** *(insanları)* ***Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara can yakıcı bir azabı müjdele!***

35. ***O gün, o altın ve gümüşler, cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır ve kendilerine, "İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir; haydi, biriktirip durduğunuz şeylerin azabını tadın!" denilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: *"Ey iman edenler! Şunu bilin: Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler."* Bu malları, insanlara verdikleri hükümler karşılığında rüşvet olarak alırlar.

Âyette, insanlardan malın alınmasına, "yeme" dendi, çünkü malın alınmasının en büyük gayesi onu yemektir.

"Onlar, ayrıca insanları *Allah yolundan alıkoyarlar."* Yani insanların dine girmesine mâni olurlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya,* yani altını, gümüşü yahut biriktirilen diğer malları Allah yolunda harcamayanlar var ya, *işte onlara can yakıcı bir azabı müjdele!"* Bu azap, onların vücudunu dağlamaktır.

Âyetteki hükmün, hahamların ve rahiplerin birçoğuna ait olması ihtimal dahilindedir. O zaman bu ifade, onlardaki mal hırsını ve mal briktirme özelliklerini mübalağa ile anlatmış olur.

Âyetle, çeşitli mallar biriktiren, onları bir kenara yığıp hakkını vermeyen müslümanlar da kastedilmiş olabilir. Onun Ehl-i kitabın rüşvetle mal yemesiyle birlikte dile getirilmesi, bu durumun ne kadar büyük bir günah olduğunu ifade etmek içindir. Şu rivayet de bu görüşü desteklemektedir:

Bu âyet Allah Resûlü'ne indiği zaman, Hz. Ömer [radıyallahu anh] ona gelerek, mal biriktirmenin durumunu sorduğunda, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, zekâtı geride kalan mallarınızı temizlemek (helâl ve hoş yapıp artırmak) için farz kıldı."[389]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu konuda bir delildir:

"Zekâtı verilen mal, kenz (biriktirilen servet) değildir." [390]

Ebû Zür'a ve zâhidlerden bir grup demiştir ki: "İnsanın temel ihtiyaçlarından fazlasını elinde tutması mal biriktirmektir." Ebû Zür'a, âyeti bu manada yorumlamıştır.

Cenâb-ı Hak, sonra bu kimselerin azabını dile getirerek şöyle buyurdu: "*O gün*, o biriktirilen altın ve gümüşler, *cehennem ateşinde kızdırılır* ..." Yani bu mallar, şiddetli cehennem ateşinde iyice kızdırılır; öyle ki hepsi eriyip tek bir parça levha gibi olur; *bununla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır*."

Azabın vücut âzaları içinde özellikle bu yerlere uygulanmasının hikmeti şudur: Onlar, kendilerinden bir şey isteyen fakirden yüzlerini çevirirlerdi, ona arkalarını dönerlerdi. Bunun için özellikle bu âzalara azap edilecektir.

Bir diğer hikmet: Bu âzalar (alın yani yüz, sırt ve yanlar), vücudun en şerefli âzalarıdır; çünkü onlar dimağ, kalp ve ciğeri içlerinde bulundurmaktadır.

Bir diğer izah şudur: Bu âzalar, insanın dört ana yönünün aslını oluşturur. Alın önü, sırt arkayı, iki yan da sağ ve solu temsil eder.

Âyet şöyle tamamlanıyor: "Onlara, şöyle denir: *İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir*. Yani bu, menfaat görelim diye biriktirdiğiniz maldır. Fakat şimdi aynı mal kul için zarar ve azap sebebi oldu. *Haydi,*

---

389 Ebû Davud, Zekât, 32 (nr. 1664); Hâkim, *Müstedrek*, 1/409.

390 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/83; Mâlik, *Muvatta*, 1/256; Hatîb, *Târîh*, 8/12; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/177.

biriktirip durduğunuz şeylerin azabını tadın!" Yani, biriktirdiğiniz servetin vebalini çekin. Yahut biriktirmiş olduğunuz şeylerin azabını çekin.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"Altın, gümüş (ve benzeri mal) sahibi olup da onların hakkını vermeyen kimseler için, kıyamet günü bu mallar bir levha gibi tek parça yapılır, cehennem ateşinde iyice kızdırılır; sonra onunla sahibinin alnı, yanları ve sırtı dağlanır. Kızgın levha soğuyunca ateşte tekrar kızdırılıp aynı işleme devam edilir. Bu öyle bir günde olur ki oradaki bir günün miktarı (sizin hesabınıza göre) elli bin senedir. Allah kulları arasında hesabı bitirene kadar böyle devam eder. Sonra kendisine cennete ya da cehenneme gideceği yolu gösterilir."[391] İmam Müslim bu hadisi uzun haliyle zikretmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı,

"Allah Teâlâ, (ihtiyaç fazlası ve biriktirmek için) altın ve gümüş kazanmayı kötüledi; hangi malın daha hayırlı olduğunu bilsek de onu kazansak!" dediler. Hz. Ömer,

"Ben, sizin için bu durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] soracağım" dedi ve gidip sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Sizin için en hayırlı servet, zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kişiye dinini yaşamada yardımcı olan zevcedir."[392]

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Altın ve gümüş helâk olsun!"* buyurdu.[393] Bunu duyan ashap korktu ve gidip az önce geçtiği gibi durumu sordular.[394]

---

391 Müslim, Zekât, 24; Ebû Davud, Zekât, 32.

392 Ahmed, *Müsned*, 5/278; ayrıca bk. Tirmizî, nr. 3094; İbn Mâce, nr. 1858; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2295; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/182.

393 Ahmed, *Müsned*, 5/278; 366; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 11/231 (Beyrut 1992).

394 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/28.

İbn Hacer, bu konuda nazım halinde der ki:

"İnsanın dinini düzgün yaşaması için dünyada elde edeceği şeylerin en hayırlısı, şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve kendisine dinini yaşamada yardımca olacak bir zevcedir."

Bu söz, yukarıdaki hadisi nazımla ifade etmiştir. *el-Câmiu's-Sahîh*'te ve şerhinde bu konuda açıklamalar yapılmıştır. Buradaki açıklama *Hâşiye* sahibine aittir.[395]

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, ilimle dünya malı yeme konusunda gevşek davranan kötü âlimlerin yüzüne toprak serpmektedir, yani onları kınamaktadır. İlimle dünya elde etmek, rüşvet almak ve hüküm vermesine karşılık kendisine belirlenen ücretten fazla ücret almak gibi durumlardır. Bazı zalim kadılar görürsün ki onlar, hüküm verme işine karşılık fazlaca altına sahip olurlar; halbuki hüküm verme işi ona farzdır; çünkü onu bu işe imam (devlet reisi) tayin etmiştir.

Bu âyetin uyarısı, çeşitli malları toplayıp bir kenara yığan dünya zenginler için de geçerlidir. Onlardan birini, nefsinin keyfi ve zevki için büyük masraf ederken görürsün; aynı kişiye bir fakir gelip de bir veya iki dirhem para istese hemen yüzü asılır, rengi değişir. Onları can yakıcı bir azapla müjdele! Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Katında Ayların Sayısı ve Haram Aylar

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, biriktirdiği malın zekâtını vermeyenlerin uğrayacağı azabı zikretti. Gelecek âyette ise içinde zekâtın farz olduğu seneyi belirterek şöyle buyurdu:

---

395 Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (1036/1626). bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ
يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ
الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ
كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

36. ***Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabında yazdığı şekilde Allah katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte doğru din budur. O aylar içinde*** *(Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek)* ***kendinize zulmetmeyin. Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın. Ve şunu bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah katında,* Allah'ın takdiriyle belirlediği ilimde, her sene için *ayların sayısı on ikidir."* Bunların ilki muharrem ayı, sonuncusu ise zilhiccedir.[396] Bu aylardan içinde muharrem ayını kamerî ayların ilki olarak tesbit edip kullanmaya başlayan Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh].

Bu adet, *Allah'ın kitabında sabit olarak tesbit edilmiştir.* Allah'ın kitabından maksat, levh-i mahfûzdur. Yahut Allah'ın hükmünde veya Kur'an'da hüküm böyledir.

Allah bu hükmü, gökleri ve yeri yarattığı zaman kitabında belirlemiştir. Yani bu, Allah'ın kâinatı ve zamanları yarattığı zamandan bu yana var olan bir durumdur.

"Bu on iki aydan dördü haram aylardır" (O aylarda savaş haramdır). Bu dört ayın biri tek olup o receb ayıdır; diğer üçü ise peş peşe gelmekte olup bunlar, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır.

---

396 Bu aylara kamerî aylar denir, isimleri şöyledir: Muharrem, safer, rebîülevvel, rebîülâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir, receb, şaban, ramazan, şevval, zilkade ve zilhicce. Güneş sistemine göre belirlenen ayların adedi de on ikidir (Mütercim).

"İşte doğru din budur." Yani bu dört ayın haram aylar olması Allah'ın belirlediği en doğru dindir. O, Hz. İbrahim'in dinidir. Araplar da buna uymuşladır. Bu durum, onlardan bazılarının bu ayları erteleyerek yerlerini değiştirmesine kadar devam etmiştir.

"Öyleyse bu aylar içinde, onun saygınlığını çiğneyerek ve onlarda savaşarak *kendinize zulmetmeyin."*

Sonra bu hüküm şu âyetle kaldırıldı: *"Müşrikler,* bütün zamanlarda *sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaşın. Eğer onlar sizinle haram aylarda savaşırlarsa siz de onlarla savaşın."*

Bu, haram aylarda savaşmayı haram kılan hükmün kaldırılmasıdır.

Tâbiînden Ata [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İnsanların, haram aylarda olsun Harem bölgesinde olsun savaşmaları hiçbir zaman helâl değildir; ancak başkası savaşı başlatırsa o zaman savaş helâl olur."

Ancak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], şevval ve zilkade aylarında Tâif'i kuşatması ve Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle savaşa girmesi, bu görüşü reddetmektedir.

Âyet şöyle bitmektedir: *"Şunu bilin ki Allah,* yardım ve desteği ile *müttakilerle beraberdir."* Bu âyette müttakilere bir müjde olduğu gibi, onlara takvaları sebebiyle yardım edileceğine dair ilâhî bir garanti de vardır.

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlmi Allah Teâlâ'dan alıp anlayan ârifler için bütün vakitler haram aylar gibi isyandan sakınılacak zamanlardır. Onlar için bütün mekânlar Harem bölgesi gibi isyan ve zulümden sakınılacak yerlerdir. Onlar, bütün vakitlerinin hürmetini koruyup hakkını verirler, bütün saatlerini ganimet bilirler; onu zayi etmemek için çalışırlar.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Ben öyle kimselere yetiştim ki sizin altın ve gümüşlerinizi zayi etmekten korktuğunuz gibi onlar da vakitlerini zayi etmekten korkarlardı. Sizden biri, nasıl altın

veya gümüşünü kendisine fayda vermeyen yerde harcamıyorsa onlar da ömürlerinin her saatini, kendilerine fayda vermeyecek işlerde harcamazlardı."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Vakit elden çıkınca, onu geri getirmek mümkün değildir. Vakitten daha kıymetli hiçbir şey yoktur."

Ömrün herhangi bir parçası, kulu yüce Allah'a ulaştıran salih bir amelle ihya edilmiş ise o vakit fâni olmaz. Kulu buna ulaştırmadığı zaman da o anın hiçbir kıymeti olmadığı gibi. Vakit kulu Allah'a ulaştırdığı zaman kıymeti her türlü takdirin üzerindedir. Çünkü o, şeref ve güzellikte en son noktadadır. Bunun için selef-i salihin (önceki salihler), nefeslerini ve bütün anlarını kontrol ederek onları hayırla geçirmeye son derece dikkat ettiler; saat ve vakitlerini ganimet bilip hayır yollarına koştular. Ömürlerini boş, bâtıl ve kusurlu işlerde zayi etmediler. Nefislerinin ciddiyet ve gayretle sadece yüce Mevlâ'ları için amel etmesine razı oldular. Şu âyet buna işaret etmektedir:

"O aylarda (Allah'a isyan ederek) nefislerinize zulmetmeyin." Yani, sizi Allah'a yaklaştıran şeylerin dışında işler yaparak vakitlerinizi zayi etmeyin.

Cenâb-ı Hak sonra, kulu gizli şirk içinde bırakan bütün engel ve düşmanlarla savaşılmasını emretti ve onlara karşı zafer, yardım ve destekle kullarıyla birlikte olacağını müjdeledi.

Haram Ayları Değiştirenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, haram ayların süresini erteleyen ve yerini değiştiren müşrikleri ayıplayarak şöyle buyurdu:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ
عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ
زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37. *(Haram ayları başka vakte) ertelemek, ancak kâfirlikte ileri gitmektir. Bununla kâfir olanlar saptırılır. Onlar, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını tutturmak için, bir yıl onu helâl yapıyorlar diğer yıl haram sayıyorlar; böylece Allah'ın haram kıldığı şeyi helâl yapıyorlar. Onlara kötü amelleri güzel gösterildi. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şu erteleme işi, ancak kâfirlikte ileri gitmektir."* Bu, o aydaki haramlık hükmünü başka bir aya ertelemektir. Bu şöyle olurdu: Araplar, savaşı ve yağmayı seven bir millettir. Onlara, haram aylarda dört ay savaşmaları haram kılınmıştı. Bu aylarda, bu kadar uzun süre savaşı terketmek onlara çok ağır geldi. Bunun için haram ayda savaşıp ondaki yasağı başka bir aya kaydırdılar; onun yerine başka bir ayı haram ay ilan ettiler. Çoğu defa, (Allah'ın haram ay olarak belirttiği) muharrem ayında savaşı helâl kılıp safer ayını haram ay ilan ediyorlardı. Böylece senede dört ayı haram ay olarak tamamlıyorlardı.

"Onların bu yaptığı ancak küfürde ileri gitmektir." Çünkü o, Allah'ın helâl kıldığını haram saymak, haram kıldığı şeyi de helâl görmektir. Bu da önceki küfürlerine ekledikleri yeni bir küfürdür.

"Bununla kâfir olanlar, sapkınlıklarına bir yenisini ekleyerek daha fazla haktan *saptırılır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah bu şekilde onları haktan saptırır.

"Onlar, bir yıl haram ayı helâl sayıyorlar, onun yerine başka bir ayı haram ay olarak ilan ediyorlar. *Diğer yıl da onu haram ay olarak belirliyorlar."* Böylece haram ayı bazan ertelemiş bazan da terketmiş oldular. Sonra, haram ayın yerine başka bir ayı haram ay olarak ilan ettiler ki bu şekilde Allah'ın haram kıldığı sayıyı yani dört ayı tuttursunlar.

Onlar bu şekilde Allah'ın kendilerine haram aylarda yasak kıldığı savaşı helâl sayıyorlar.

"Onlara kötü amelleri güzel gösterildi." Yani Allah onları, özel desteğinden mahrum edip kendi hallerine terketti, onları haktan saptırdı. Amelleri süsleyen hakikatte Allah'tır. Yahut bu süslemeyi yapan şeytandır. Süsleme işi, hikmet ve edep olarak şeytana nisbet edilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kâfirler topluluğunu,* onlar azgınlıklarında devam ettikleri müddetçe *hidayete erdirmez,* doğru yola ulaştırmaz; tâ ki peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] yoluna girene kadar."

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tövbenin, manevi uyanıklığın, manevi temizlik ve ilerlemeye götüren seyrü sülûkün terkedilmesi, ancak Allah'tan uzaklaşmanın ve kalbin katılaşmasının artmasıdır. Bu yüzden, ihsan ve marifet makamına giden terbiye ve manevi temizlik yolunu terkedenler, haktan saptılar. Onlar, bazan nefs-i emmâreye bağlanıp kalmayı helâl görürler ve,

"Manevi terbiye kesildi, nefsi terbiye edecek ve onu kötü sıfatlarından kurtaracak manevi doktor (kâmil mürşid) kalmadı!" derler. Bazan da nefse bağlanıp kalmayı, onun keyif ve hevâsıyla meşgul olmayı haram görüp,

"İlâhî bereket kesilmedi, manevi yardım yok olmadı" derler.

Bu kimseler, bu sözleriyle, yüce Allah'ın, *"Bizim rızamız uğruna (nefis ve diğer düşmanlarıyla) mücâhede edenleri biz mutlaka bize getiren yollara ulaştırırız"* (Ankebût 29/69) âyetinin hükmüyle, "Bereket kesildi, irşad edecek kimse kalmadı" diyenlerin sözünün arasını bulmak, orta yolda olmak isterler. Onlara, (nefis ve şeytan tarafından) kötü amelleri süslü gösterildi. Allah, inkâr edenleri, Rab'lerine giden yola ulaştırmaz ve O'na ulaşmaya muvaffak etmez.

Cihaddan Geri Kalanların Kınanması

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Tebük Seferi'nde cihaddan geri kalanları ayıplayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ
اِلَى الْاَرْضِۜ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا
وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔاۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

38. ***Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Şunu bilin ki dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.***

39. ***Eğer** *(gerektiğinde savaşa)* **çıkmazsanız,** *(Allah)* **sizi can yakıcı bir azapla cezalandırır. Sizin yerinize başka bir toplum getirir. Siz** *(savaşa çıkmamakla)* **O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda,* Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) ile cihad için *savaşa çıkın!"* denildiği zaman, tembellik ve gevşeklikle *yere çakılıp kaldınız!"* Savaşa gecikip olduğunuz yerde kaldınız.

Bu durum Tebük Seferi'nde meydana geldi. Müslümanlar Tâif kuşatmasından döndükten sonra, kendilerine Tebük Seferi için hazırlanmaları emredildi. Bu sefer, zor ve sıcak bir vakte rastgelmişti. Yol yorucu ve uzundu. Düşman çoktu. Bu durum onlara ağır geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatını,* onun keder ve sıkıntılarını *ahirete,* ahiretin nimetlerine *tercih mi ediyorsunuz? Şunu bilin ki dünya*

hayatının faydası, ahiretin yanında, dünyanın zevki ve istifadesi ahiret nimetlerine göre *pek azdır;* onun nimetleri hemen geçici ve kederle karışık olduğu için değeri çok düşüktür.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer,* çağrıldığınızda Allah Resûlü ile birlikte *savaşa çıkmazsanız, Allah sizi* dünyada ve ahirette *can yakıcı bir azapla cezalandırır.*" Bu azap dünyada kıtlık, düşman istilası ve diğer helâk edeci sebeplerden büyük bir tehlike ile helâk edilmektir. Ahiretteki azap, cehennem azabıdır.

"*Allah sizin yerinize* dünyada *başka bir toplum getirir;* onlar Allah'a ve Resûlü'ne itaatkâr olurlar; Yemenliler ve benzerleri gibi. *Siz* savaşa çıkmamakla *O'na hiçbir zarar veremezsiniz;* çünkü sizin ağırdan almanız ve gevşekliğiniz, Allah'ın, dinine yardım etmesine bir zarar vermez. Şüphesiz Allah, her zaman, her şeyden ganîdir; hiç kimseye ihtiyacı yoktur."

"*O'na bir zarar veremezsiniz*" âyetindeki "ona" zamirinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Allah, onu insanlardan koruyacağını ve zafere ulaştıracağını vaat etti. Allah'ın vaadi haktır, gerçekleşmesi kesindir.

"*Allah her şeye kadirdir.*" O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz, hiçbir şey O'na zor gelmez. O, sizi giderip yerinize başkalarını getirmeye, sebepleri değiştirmeye ve hiç kimsenin yardımı olmadan zafere ulaştırmaya kadirdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, biraz sonra belirtileceği gibi, mağarada ve hicrette resûlüne bu yardımı yapmıştır.

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müminler, ne oldu ki size, "Allah'ı tanıtacak, Allah'ın rızasını talepte nefislerinizle nasıl mücâhede edeceğinizi öğretecek kimseye (kâmil mürşide) koşun" dendiği zaman, nefsanî hazlarınıza ve şehvetlerinize çakılıp kaldınız! Sizler, Allah'ın kudsî huzurunda bulacağınız ebedî hayatın yerine fâni dünya hayatına mı razı oldunuz? Ruhların hayatı yerine fâni bedenlerin hayatını mı tercih ettiniz? Hakikat şu ki Cenâb-ı Hakk'ın yüce huzurunda bulunan ebedî hayatın yanında, fâni dünya hayatının menfaat ve zevki çok azdır, çok düşük ve basittir.

Eğer nefislerinizle cihada koşmazsınız, Allah sizi can yakıcı azaba uğratır. Size kalbinizin Hak'tan perdelenme gamını tattırır, sizi şiddetli sıkıntı ve zorluğa düşürür; peş peşe akıp gelen vesvese ve boş düşünceler, bir sürü gam ve keder içinde bunaltır. Sizi değiştirip yerinize Allah'ı tanıyan, Allah katında razı olunan ve kendilerinin de Allah'tan razı olduğu bir topluluk getirir. Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) Özel Yardımı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, resûlüne doğrudan yaptığı yardımı dile getirerek şöyle buyurdu:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ
اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ
كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40. ***Eğer siz ona*** *(Resûlullah'a)* ***yardım etmezseniz, ona Allah yardım etti. Hani, kâfirler onu*** *(Mekke'den)* ***çıkarırken iki kişiden biriydi*** *(Yanında sadece Ebû Bekir vardı).* ***Hani ikisi mağarada bulunuyorken, o, arkadaşına, "Üzülme, Allah bizimle beraberdir" diyordu. O zaman Allah ona sekînet*** *(emniyet ve kalp huzuru)* ***indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfirlerin sözünü*** *(davasını)* ***alçalttı. Yüce olan bir tek Allah'ın sözüdür. Allah azîzdir*** *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer siz ona,* Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) *yardım etmezseniz,* onunla birlikte cihada çıkma konusunda tembellik edip geri kalırsanız, *Allah ona yardım edecektir.* Nitekim etti de.

Hani, kâfirler onu Mekke'den çıkarırken *iki kişiden biriydi;* yanında sadece bir kişi vardı, o da Ebû Bekir-i Sıddîk (radıyallahu anh) idi. *Hani ikisi mağarada bulunuyordu.* Burası, Sevr mağarasının en üstünde bulunan bir oyuktu. Sevr, Mekke'nin sağ tarafında, bir saatlik mesafedeki bir dağdır. *O Peygamber* (sallallahu aleyhi vesellem), *arkadaşı Ebû Bekir'e* (radıyallahu anh), *"Üzülme, Allah* koruması ve yardımıyla *bizimle beraberdir"* diyordu.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) Mekke'de ellerinden kaçırınca, peşine düşüp aramaya başladılar ve izini takip ederek mağaranın en üstüne kadar tırmandılar. Onların buraya kadar geldiğini gören Ebû Bekir (radıyallahu anh), Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) bir zarar vermelerinden korktu. Onun endişesini gören Allah Resûlü,

"Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında, düşüncen nedir? (Korkma, Allah bizimle beraberdir; onlar bize bir zarar veremezler)"[397] buyurdu. Allah, müşriklerin gözlerini kör etti; mağaranın içini göremediler, mağaranın etrafında dolanıp durdular, içinde Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) göremediler.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, iki güvercin gönderdi, mağaranın alt kısmına yumurta yaptılar; bir örümcek gönderdi, örümcek mağaranın ağzını ağı ile ördü; böylece müşrikler mağaranın içine hiç kimsenin girmediğini düşünerek geri döndüler.[398]

Âyet şöyle devam ediyor: "*O zaman Allah ona,* resûlüne veya Ebû Bekir'e *sekînet* yani kalplerin teskin olacağı emniyetini *indirdi. Onu sizin görmediğiniz bir ordu ile,* yani melekleriyle *destekledi."* Allah Teâlâ melekleri, onu mağarada korumaları için indirdi.

Meleklerin indirilerek yardım edilmesinin Bedir, Uhud ve diğer savaşlarda olduğu da söylenmiştir.

"Allah kâfirlerin sözünü, yani şirki ve onların küfür davasını *alçalttı. Yüce olan bir tek Allah'ın* sözüdür, yani tevhid yahut İslâm'ın davetidir.

---

397 Buhârî, Tefsîru Sûre (9), 9; Ahmed, *Müsned,* 1/3;

398 İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/228-229; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/201; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 1/309 (Beyrut 2001).

Bu da gerçekleşmiştir. Şöyle ki Allah, resûlünü kâfirlerin arasından kurtardı, onu Medine'ye intikal ettirdi; tevhid dini yayılıp küfür yerle bir olana kadar ona yardım etti.

"*Allah azîzdir*, her işinde galiptir, her hükmünü uygular; *hakîmdir*, her işinde ve tedbirinde hikmet sahibidir.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için söylenen şeyler, onun kendisinden sonra Allah'a davet eden ârifibillâh vârislerine de söylenir.

Kendi zamanında yaşayan velinin ve terbiye şeyhinin sohbetinden geri kalan bir kimseye denir ki:

"Eğer sen ona yardım etmezsen, Allah yardım eder, onu yüceltir, kendisinden başka herkesten müstağni kılar, dostunu kimseye muhtaç etmez. Kim onun sohbetine (terbiye halkasına) girerse ancak kendi nefsine fayda verir. Böyle bir veliyi, ailesi ve diğer insanlar inkâr ettiğinde, Allah ona yardım eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın geçmişte bütün velilerine uyguladığı bir kanunudur.

Gerçekten Allah'a yönelen kimseler, avam tarafından hoş görülmezler; insanlara yönelenler ise makbul ve hayırlı kimse olarak karşılanır. Kim, kesin olarak Allah'ın seçkin velilerine katılırsa halk onu inkâr edip yadırgar. Allah Teâlâ onu kendi ve kalbiyle birlikte halkın arasından çıkarır; Allah ile ünsiyet (muhabbet ve huzur) makamına dahil eder, kendisinden başka her şeyden kalbini soğutur. O zaman kul, kalbine,

"Korkma, şüphesiz Allah bizimle beraberdir!" der. Allah onun üzerine sekînet, huzur ve desteğini indirir; ona tevhid nurlarıyla yardım eder. Böylece Allah, inkârcıların söz ve davalarını alçaltır, Allah'a davet edenlerin söz ve davalarını yüceltir. Allah, azîz ve hakîmdir; her hükmünü uygular, her işinde hikmet sahibidir.

Cihada Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminleri cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا
لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

41. *(Ey müminler!)* ***Gerek hafif gerek ağır olarak savaşa çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.***

42. ***Şayet*** *(o münafıkların çağırıldıkları şey)* ***kolayca ele geçecek bir dünya malı ve yakın bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Onlar, "Eğer gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye Allah'ın adıyla yemin edecekler. Onlar*** *(bu yaptıklarıyla)* ***kendilerini helâk ediyorlar. Allah onların kesinlikle yalancı olduklarını biliyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey müminler! Gerek hafif gerek ağır olarak* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikte *savaşa çıkın.*"

Âyetteki hafiflik ve ağırlık, değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Şöyle ki:

Dinçken ve meşakkatinden dolayı tembellik gösterdiğinizde,

Çocuklarınız az veya çokken,

Fakir yahut zenginken,

Binekli yahut yaya,

Silahlı veya silahsız,

Genç veya ihtiyar,

Sıhhatli ve hasta iken, Allah yolunda cihada çıkın.

Ashaptan gözleri görmeyen Abdullah b. Ümmü Mektûm [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, benim de savaşa çıkmam gerekir mi?" diye sorunca, Allah Resûlü,

"Evet" buyurdu. Sonra, *"Gözü görmeyenlere bir sorumluluk yoktur"* (Nûr 24/61) âyeti nâzil oldu, onları savaştan muaf tuttu.

Âyet şöyle devam ediyor: *Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin."* Yani nasıl imkân bulursanız; ya mal ve canla birlikte ya da onlardan biriyle hangisi mümkünse o şekilde cihada çıkın. *Eğer,* cihadda sizin için mevcut olan büyük sevabı ve hayrı *bilirseniz, bu sizin için,* cihadı terketmekten *daha hayırlıdır."* Yani, eğer sevap ve hayrını bilseydiniz, cihada giden hiçbir gruptan geri kalmazdınız.

Cenâb-ı Hak sonra, cihaddan geri kalmak isteyenleri kınayarak şöyle buyurdu:

"Şayet, onların çağırıldıkları şey, *kolayca ele geçecek bir dünya malı ve yakın yahut orta halli bir yolculuk olsaydı mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."* Yani, o münafıkların çağrıldığı şey, büyük bir ganimet gibi bir dünya işi yahut çok uzun ve meşakkatli olmayan orta halli bir yolculuk olsaydı, çıkış konusunda sana tâbi olup davetine uyarlardı. *"Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi;* meşakkatle alınacak yol mesafesi onları ürküttü."

Onların çağrıldığı savaş, Tebük Savaşı'ydı. Tebük, uzak bir yerde bulunuyordu. O zaman, havalar çok sıcaktı. Meyveler olgunlaşmış, toplanmayı bekliyordu. Bu durumda savaşa çıkmak kendilerine çok zor geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* yani savaştan geri kalan münafıklar, sen Tebük'ten döndüğün zaman, özür dileyerek, *'Eğer çıkmaya gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık' diye Allah'ın adıyla yemin edecekler."* Fakat, savaşa hazırlık ve beden yönüyle savaşa çıkma

imkânımız yoktu, diyecekler. Âyet, olay olmadan önce onlardan böyle diyeceklerin halini haber vermektedir.

"Onlar, nefislerini ateşe atarak *kendilerini helâk ediyorlar. Allah, onların bu konuda kesinlikle yalancı olduklarını biliyor."* Aslında onların savaşa çıkmaya imkân ve güçleri vardı; onlar sadece tembellik ve korkudan dolayı oturup kaldılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rabb'inizin huzuruna girmeye ehil olmanız için, nefsinizle cihada ve sizi Hak'tan alıkoyan bağ ve engelleri kesmeye koşun. Size hak yolda yadım edecek ve sizi elde edeceğiniz nurlarla kuvvetlendirecek kimseye yolculuk edin. Onlar, Allah Teâlâ'yı yakînen tanıyan ârifibillâh şeyhlerdir. Hafif ve ağır, dinç ve tembel, hangi halde olursanız olun, bu kâmil şeyhlere gidin. Nefsin genel durumu şudur: Nefsi öldüren şeyleri yapmak ona zor ve ağır gelir. Nefis, ilk başta böyle bir işe severek ve isteyerek gitmez. Bu çok az insanda olur.

Cenâb-ı Hak, sonra, Allah'ın huzuruna ulaşma yolunda malı ve canı feda etmeyi emretti; bunu yapmaktan geri kalanları ve nefsin keyfine uyup rahatı isteyenleri ayıplayıp kınadı.

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kulun üzerindeki Rablik hakkını yerine getirmeyi ve bütün hallerde ilâhî emri yerine getirmek için koşmayı emretti. Kul bazan hafiflik hali içinde olur. Bu, kalplerin ilâhî huzurda bulunup, nefisle yaptığı mücâhedelerden dolayı yorgun olmadığı bir durumdur. Kul bazan ağırlık hali yaşar. Bu, kulun kendi haline terkedildiği ve mücâhedesinde zorluk ve sıkıntı çektiği haldir. (Ey Hak yolcuları), sizlerden geniş ve zor anlarda, darlık ve hoşluk zamanlarında itaat etmek üzere söz alınmıştır (Öyleyse kendisine intisap ettiğiniz mürşidinize, hak yolda, her durumda itaat edin)."[399]

Vertecûbî de (Rûzbihân-ı Baklî) tefsirinde, Ebû Osman-ı Mağribî'den [kuddise sırruhû] benzer sözler nakletmiştir. O demiştir ki: "Kulun hafif hali,

399 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 3/29-30.

dinç, gayretli ve neşeli olduğu haldir. Kuldaki ağırlık hali ise nefsinin amelden (ibadet ve hizmetten) hoşlanmadığı, daralıp sıkıldığı haldir. Bütün bu hallerde, Hakk'a itaat etmek için sözleşme gerçekleşmiştir. Cerîr b. Abdullah'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

'Bizler, Allah Resûlü'ne, nefsimizin hoşlandığı ve hoşlanmadığı işlerde, genişlik ve darlık zamanlarımızda yani her durumda kendisine (ve başımıza görevlendirdiği imama) itaat etmek üzere biat ettik, söz verdik.'"[400]

Cihaddan Kaçmak İçin İzin İsteyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kendisine son derece yakın olması ve makamının büyüklüğünden dolayı resûlünü uyardı, onun cihaddan geri kalmak için izin isteyen münafıklara izin vermesine karşılık kendisine yumuşak bir dille uyarı yaparak şöyle buyurdu:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا
وَتَعْلَمَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاللّٰهُ
عَل۪يمٌ بِالْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ ف۪ي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

43. ***Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?***

44. ***Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir.***

---

400 Buhârî, Ahkâm, 43; Müslim, İmâre, 41; Nesâî, Biât, 1-5.

45. ***Senden sadece Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüphe içinde olup kuşku içinde bocalayanlar izin isterler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], yumuşak bir hitapla şöyle buyuruyor:

"Allah seni affetti; fakat onlara niçin izin verdin?" Savaştan geri kalmak için izin isteyen münafıklara izin vermekte niçin acele ettin? *"Onlardan istediklerine izin ver"* (Nûr 24/62) sözümüzdeki genel izinle yetindin. Şüphesiz, havas tabakasından olan mukarrebîn derecesine ulaşmış kimseler, genel izinle yetinmezler, onlar özel izne kadar bekler. Hz. Yunus [aleyhisselâm] bu sebeple uyarılmıştır (Enbiyâ 21/87-88; Sâffât 37/139-148).

Âyetin manası şudur: Resûlüm, onlar senden bir sürü yalan mazeretlerle izin istediklerinde onlara geride kalmaları için neden izin verdin?

"Sana, özürlerinde *sadık olanlar belli oluncaya* ve özründe yalancı olanları bilinceye *kadar bekleseydin ya!"*

İbn Atıyye demiştir ki: "Senden izin isteme konusunda sadık olanlar belli oluncaya kadar" âyetinde şu denmek isteniyor: Eğer sen onlara izin vermeseydin, onlar muhakkak seninle savaşa çıkarlardı. "İzin isteme konusunda yalancıları bilinceye kadar" âyetinde de şu denmek isteniyor: "Onlar senden izin istiyorlar ve sana her ne dersen onu yapacaklarını açıklıyorlar. Aslında onlar yalancıdırlar; sen onlara izin versen de vermesen de sana isyan etme azmindedirler." [401]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Münafıklar, 'Ondan, savaşa gitmemek için izin isteyin; eğer izin verirse gitmeyiz; izin vermezse yine yerimizde kalırız, savaşa katılmayız' diyorlardı. Bu durumda sadık olanlarla yalancı olanları ortaya çıkaracak şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlara izin vermemesidir. O zaman, âsi münafıklar geride kalır, itaatkâr sadık müminler savaşa çıkardı."[402]

---

401 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/38-39.

402 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/339 (Beyrut 1995).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla savaşma hususunda senden izin istemezler."* Yani, cihad etmemeleri konusunda senden izin almaları müminlerin âdeti değildir, bilakis hâlis müminler, cihaddan geri kalmak için izin almak şöyle dursun, bu konuda izin verilmesini beklemeden derhal cihada koşarlar. *"Allah takva sahiplerini çok iyi bilir."* Onlara takvalarının karşılığını verir ve kendisine yaklaştırır. Bu, onların takvalarına bir şahitlik ve onlara takvalarının sevabının kendileri için bir sermaye olarak hazırlandığına dair bir müjdedir.

Devamındaki âyette ise şöyle buyruluyor: "Cihaddan geri kalma konusunda *senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimseler izin ister."* Burada Allah'a ve ahirete iman özellikle zikredildi. Bunda şuna bir işaret vardır: İnsanı cihada sevkeden Allah'a ve ahirete imandır; cihaddan geri bırakan da Allah'a ve ahirete imanın olmayışıdır.

"Onların kalpleri tereddüt içindedir; yani iman ve dirilme konusunda şüphe içindedir. *Onlar bu şüphe içinde bocalayıp dururlar,* şaşkınlık içinde dolaşıp dururlar."

Bu âyet, Abdullah b. Übey, Ced b. Kays ve onların gibi münafıklar hakkında inmiştir.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden ârifibillâh mürşidlerin, kendilerinden en büyük cihad olan nefisle mücâheden geri kalmak için izin isteyen müridine izin vermeleri, ona şefkat ve merhamet gösterip nefis ve hevâsıyla baş başa kalmasına, ihtiyacı olmayan dünya malı biriktermesine ruhsat çıkarmaları uygun değildir; çünkü bu konuda terbiye şeyhlerinin şefkat göstermesi uygun değildir.

Ârifler şöyle demiştir: "Terbiye şeyhinin, terbiyesine aldığı müridine (haddinden fazla) şefkat gösterip yumuşak olması uygun değildir." Onun için uygun ve gerekli olan, müridlerine, onların nefislerini öldürecek ve ruhlarını diriltecek şeyleri emretmeleridir. Sonunda ölüm de olsa mürşidin yapacağı iş budur.

Yine ârifler şöyle demişlerdir: "Bir şeyhin, müridini ikaz ederek onu nefsini, malını ve itibarını yok edecek şeylere yöneltmesi, müridini sevdiği ve kendisine samimi olarak muamele ettiğini gösterir. Bir şeyh müridine, nefsinin hoşuna giden işlerde ruhsat verdiğinde ve ona nefsiyle baş başa kalmasını emrettiğinde, ona karşı samimi davranmamış olur."

Müride, dünyadan tamamen el etek çekip Hakk'a yönelme konusunda izin vermeye yahut vermemeye gelince, eğer mürşid, müridini, sağlam ve samimi azminden dolayı buna ehil görüyorsa kendisine böyle yapmasını emretmesi gerekir. Müriddeki birtakım engellerden dolayı onu buna ehil görmüyorsa onu engeller; Allah'ın O'na ne yapacağına bakar.

Bir adam, zamanın irşad kutbu İbn Meşîş hazretlerine gelerek, "Efendim, nefsimle mücâhedeye biraz ara vermek için sizden izin istiyorum" dedi, Hazret, adama şu âyetleri okuyarak cevap verdi:

"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir. Senden sadece Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüphe içinde olup kuşku içinde bocalayanlar izin isterler" (Tevbe 9/44-45).

Cihaddan Geri Kalmanın Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, onların cihaddan geri kalış sebebinin cihada karşı iradesizlik ve isteksizlik olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ
وَق۪يلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِد۪ينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا ف۪يكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا
خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَۚ وَف۪يكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْۜ
وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا
لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

46. *Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların yerlerinden hareket etmelerini istemedi ve onları bulundukları yerde alıkoydu. Onlara, "Oturanlarla (savaştan geri kalan kadın, çocuk ve özürlülerle) beraber oturun!" denildi.*

47. *Eğer onlar aranıza katılıp savaşa çıkmış olsalardı, aranızda bozgunculuğu artırmaktan başka bir işe yaramazlardı ve muhakkak fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara kulak verenler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.*

48. *Gerçekten onlar, daha önce de fitne çıkarmak istediler ve sana karşı türlü işler çevirdiler. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri (dini) yayıldı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer münafıklar,* sizinle birlikte savaşa *çıkmak isteselerdi* ve bu konuda kesin bir niyetleri olsaydı, *elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı;* vakti gelmeden önce ona hazırlanırlardı. Onlar bunu yapmadılar; *fakat* yerlerinde oturup kaldılar. Çünkü *Allah onların yerlerinden hareket etmelerini,* cihada çıkmaları için harekete geçmelerini *istemedi ve onları bulundukları yerde alıkoydu.* Onları, tembellik ve korku ile azimlerini kırıp oldukları yere hapsetti. *Onlara,* 'Savaşa çıkamayıp *oturan* kadın, çocuk ve özürlü *kimselerle birlikte oturun!*' denildi."

Bu onlar için bir yerme ve kınamadır. Bu sözü söyleyen hakikatte Allah Teâlâ'dır. Cenâb-ı Hakk'ın söylemesi, onların oturup kalmalarına hükmetmesindir. Âyette, Allah'a karşı edebi korumak için söz, "denildi" şeklinde meçhul sîgasıyla söylenmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın onların kalbine savaşa karşı nefret koymasını temsil yoluyla ifade etmektedir. Yahut bu ifade, şeytanın, onlara savaşa çıkmayıp geride oturma konusunda verdiği vesvesedir. Veyahut bu söz, bazı münafıkların diğerlerine söylediğini nakletmektedir. Bir diğer izaha göre bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlara verdiği izni ifade etmektedir."[403]

403 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/407.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar aranıza katılıp savaşa çıkmış olsalardı, aranızda bozgunculuğu artırmaktan başka bir işe yaramazlardı."* Yani eğer bu oturup geride kalanlar, sizinle birlikte savaşta bulunsalardı, ortaya attıkları fitnenin yanında sadece fesat ve şerri artırırlardı.

"Ve muhakkak fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı." Laf taşıma, ara bozma, hezimete sebep olacak konuşmalar yapma gibi şeylerle aranızda fitne çıkarmaya çalışırlar, cihad yerine bunun derdine düşerlerdi. Böylece kalpleriniz karışır, fikirleriniz bozulur, zafer rüzgârınız gider, kuvvetiniz kırılırdı.

"Bir de içinizde, onlara kulak verenler vardır." Bunlar onların sözlerini kabul ederler. Bunu onlara karşı besledikleri güzel zan sebebiyle yapanlar olduğu gibi, onların hesabına nifak için yapanlar da vardır. Onların sözünü kabul etmekle kalplerde karışıklık meydana gelir.

Yahut sizden onların söylediklerine kulak verip onu diğerlerine nakledenler vardır. *"Allah zalimleri gayet iyi bilir."* Cenâb-ı Hak onların içlerinde sakladıkları fikirleri ve onların yaptıkları şeyleri çok iyi bilir; yaptıklarının karşılığını kendilerine verir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten onlar, daha önce de fitne çıkarmak istediler;* senin işinin bozulmasını ve ashabının dağılmasını istediler. Bunu daha önce de yaptılar. Uhud Savaşı'nda, müminleri bölüp zayıf düşürmek için senden ayrılıp gittiler. *"Ve sana karşı türlü işler çevirdiler."* Bunu her yönden denediler; türlü hilelere başvurdular, senin işini iptal etmek için fikirleri haktan çevirdiler, fakat Allah Teâlâ onların çalışmasını boşa çıkardı.

"Nihayet hak geldi ve Allah'ın emri ortaya *çıktı,* din yayılıp yüceldi; *onlar istemediği halde,* onların bütün inat ve engellemelerine rağmen hak galip geldi."

Bu âyette, onların cihaddan geri kalmasına karşılık Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere bir teselli vardır. Âyet ayrıca, Allah'ın onları niçin geride bıraktığını, müminlere katılıp savaşa çıkmalarını istemediğini açıklamaktadır. Yine bu âyette, münafıkların per-

deleri yırtılmış, sırları ortaya çıkarılmış ve özürlerinin geçersiz olduğu belirtilmiştir. Açıklamalar için Beyzâvî tefsirine bakınız.[404]

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç kısımdır:

1. Allah Teâlâ insanların bir kısmını nefislerinin ve dünyevî zevklerinin hizmetine vermiştir. Bu, ilâhî adaletle böyle olmuştur.

2. Cenâb-ı Hak bir kısım insanı, tarafından bir ihsanla, kendi hizmetinde (ibadet ve taat içinde) bulundurmuştur.

3. Bir kısım insanı da rahmet ve ihsanı ile mahbuplarına (yüce sevgililerine) yönelmeye tahsis etmiştir.

Birinci grup, pek çok meşguliyet ve bağlarla sarılmış ve oldukları yere çakılıp kalmıştır. Eğer onlar bu maddi engellerden kurtulmak isteselerdi, yüklerini hafifleterek ve zühdle (kalplerini eşyadan çekip Allah'a vererek) onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Cenâb-ı Hak onların bu halden çıkmalarını istemedi ve onları oldukları yerde tuttu. Onlara, "(Maddenin başında) oturanlarla birlikte oturun kalın!" dendi. Allah Teâlâ onları, hikmet (madde) âleminin düzeni için ayakta tuttu.

Hizmet ehline (sırf ibadet ve taatle uğraşanlara) gelince, Allah onları, gerçek, safi marifetine ehil ve hazır görmedi, onları hizmetiyle meşgul etti. Eğer onlar bu zâhir hizmet hapsinden marifet fezasına çıkmak isteselerdi, marifet ehli kâmil bir mürşidin sohbetine katılarak (terbiyesine girerek) bunun için bir hazırlık yaparlardı.

Bütün varlıkları ile Allah'ın muhabbetine ve marifetine yönelen âriflere gelince, yüce Allah onları zatından başka bir şeyle meşgul etmedi, onları başkasıyla olmaya terketmedi, bilakis kendilerini muhabbetine tahsis etti; onlara ilâhî taksimindeki şu müjdeyi gerçekleştirdi:

"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder; Allah büyük lutuf sahibidir" (Âl-i İmrân 3/74).

---

404 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/407.

Altta bulunan her bir grup, sahip olduğu halle kendisinden üstteki gruba katılacak olsa (üst makama hazır ve ehil olmadığı için) onu bozar, kendisine fitne olur ve ancak zararını artırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Fitneye Düşenlerin Hali

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), insanları Tebük Savaşı'na katılmaya davet ettiği zaman, münafıkların öncülerinden Ced b. Kays, "Bana savaşa katılmayıp geride kalmam için izin ver; güzel Rum kadınlarını göstererek beni fitneye düşürme, ben kadınlara karşı sabırsız bir adamım!" dedi. Allah Teâlâ onun hakkında şu âyeti indirdi.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ
لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾ إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكَ
مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾

49. ***Onlardan bazısı, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilin ki onlar zâten fitneye düşmüştür. Şüphesiz cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatır.***

50. ***Eğer sana bir iyilik erişirse bu onları üzer. Şayet başına bir musibet gelirse, "İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız!" derler ve sevinerek dönüp giderler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlardan bazısı, '*Bana,* savaşa çıkmayıp geride kalmam için *izin ver, beni fitneye düşürme*' der." Yani, bana izin vermeyerek isyan ve muhalefete zorlayıp fitneye düşürme. Onların bu ifadesinde, kendilerine izin verilse de verilmese de her durumda muhalefet edeceklerine işaret edilmektedir.

Bir diğer mana: Malımı ve çocuklarımı zayi ederek beni fitneye düşürme; çünkü ben savaşa çıkacak olursam, benim yerime onlara bakacak kimse yoktur.

Bir diğer mana: Beni savaşa çıkarıp Rum kadınlarının fitnesine düşürme! Nitekim münafıklardan Ced b. Kays,

"Ensar bilir ki ben, kadınlara çok düşkün biriyim; Benî Asfar'ın (Rumlar'ın) kadınlarıyla beni fitneye düşürme, ben sana malımla yardım edeyim, beni bırak!" demişti.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bilin ki onlar zaten fitneye düşmüştür."* Onların içine düştükleri hal, fitnenin tâ kendisidir. O içine düştükleri inkâr ve nifak fitnesidir; yoksa kaçındıkları savaş değildir. *"Şüphesiz cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatır."* Kıyamet günü cehennem onları her yandan sarar. Yahut cehennem onları şimdi çepeçevre sarmıştır. Şüphesiz ateşe sebep olacak şeylerin onları sarması, ateşe bizzat düşmek gibidir. Bunun en büyük sebebi, sana buğzetmeleri ve senin başına felaketlerin gelmesini beklemeleridir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer sana,* zafer ve bazı savaşlarda elde ettiğin ganimetler gibi *bir iyilik erişirse bu* durum, aşırı haset ve kızgınlıklarından dolayı *onları üzer. Ve şayet,* bazı anlarda mesela Uhud'da olduğu gibi, dişinin kırılması, yaralanması ve sıkıntıya düşmesi gibi *başına bir musibet gelirse, 'İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız!' derler.* Yani savaşa katılmayıp geride kalmalarından dolayı sevinip övünürler, bu konudaki görüşlerini beğenirler; konuştukları kimselerden ve bulundukları ortamdan yahut Allah Resûlü'nün yanından *sevinerek ayrılıp giderler."* Cihaddan geri kaldıklarına sevinirler.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı müridler, yakînlerinin zayıflığından dolayı, şeyhlerinden iş ve malla meşgul olmak için izin ister ve şeyhine, "Dünya malından ve işinden el çektirerek beni fitneye düşürme, ben buna güç yetiremem!" der; maddi sebeplerin ve meşguliyetlerin fitnesinde kalmaya razı olur. Eğer, buna bir de tecrîd ehline (dünyadan el etek çekip Mevlâ'ya yönelmiş kim-

selere) karşı inkârı eklerse hepten zarar eder. Şöyle ki tecrîd ehlinden ve insanların içinde bulunduğu dünya bağlarından tamamen uzaklaşmış kimselerden birinin, bir sıkıntıya düştüğünü ve işlerinin bozulduğunu gördüğünde sevinir; onların ilâhî bir yardıma ve izzete ulaştığını görünce içi daralır. Bu kimsede nifaktan bir huy vardır. Ondan Allah'a sığınınız.

Başımıza Sadece Takdir Edilen Gelir!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıklara cevap vererek şöyle buyurdu:

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى
الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ
مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْدِينَاۗ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

51. ***De ki: "Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir. O bizim Mevlâmız'dır. O halde müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."***

52. ***De ki: "Siz bizim için ancak iki iyilikten birini*** *(zafer veya şehidliği)* ***bekliyorsunuz. Biz de Allah'ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Artık bekleyedurun; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed onlara de ki: 'İyilik veya musibetten *başımıza ancak Allah'ın bizim için* levh-i mahfûzda *yazdığı şey gelir."* O, sizin muvafakatiniz veya muhalefetinizle değişmez. *O bizim Mevlâmız'dır.* İşlerimizi üstlenen ve bize yardım edendir. *"O halde müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."* Yani müminler, Allah'ın

tedbirine razı olarak bütün işlerini O'na havale etsinler. Şüphesiz imanın gereği sadece Allah'a güvenip dayanmaktır, çünkü, hakikatte O'ndan başka iş yapan yoktur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: Onlara de ki: *"Siz bizim için ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz.* Yani iki sonuçtan birini bekliyorsunuz ki her ikisi de güzeldir. Bunlar, zafer veya şehidliktir. *Biz de, sizin için* iki kötü âkıbeti bekliyoruz ki bunlar; *Allah'ın, ya kendi katından* (gökten bir azap indirerek) *veya bizim elimizle size bir azap vermesidir.* Bizim elimizle verilecek azap, küfrünüzden dolayı öldürülmenizdir. *Artık* bizim başımıza gelecek âkıbeti *bekleyedurun; şüphesiz biz de sizinle beraber* sizin başınıza gelecek âkıbeti *beklemekteyiz."*

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üç şey vardır ki kulu yorgunluktan kurtarıp rahata erdirir; kalbi bütün varlıkların sahibi yüce Mevlâ ile sükûna erdirir, kuldan işleri tedbir ve tercihin sıkıntısını giderir, kalbi karıştıran şeylerin ve Allah dışındaki varlıkların zulmetini yok eder.

Birincisi, her şeyin Cenâb-ı Hak tarafından ezelde takdir edilip hükme bağlandığını yakînen bilmektir. Kul bu bilgiye sahip olunca şunu yakînen bilir: Onun için takdir edilmeyen şeyler başına gelmez; takdir edilen şeyler ise muhakkak başına gelir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"De ki: Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir" (Tevbe 9/51).

"Eğer Allah sana bir zarar ve sıkıntı dokundurursa onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur" (Yunus 10/107).

Şairin şu sözünü düşün:

"Senin için takdir edilmeyen bir şey, asla hileyle (kendi çare ve tedbirinle) ele geçmez; olması takdir edilen şey ise muhakkak olacaktır. Bir de olacak şey, takdir edilen vaktinde gerçekleşir; işin hakikatini bilmeyen cahil ise (olmayacak işlerin peşinde boşuna) yorulur ve mahzun olur."

Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yedi âyet vardır ki kim olanları okursa veya yazıp üzerinde taşırsa, yer ile gök birbirine kapansa, Allah, ona içinde bulunduğu sıkıntıdan bir kurtuluş yolu açar. Bunlar şu âyetlerdir:

1. *"De ki: Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir"* (Tevbe 9/51).

2. *"Eğer Allah sana bir zarar ve sıkıntı dokundurursa onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur"* (Yunus 10/107).

3. *"Yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a aittir"* (Hûd 11/6).

4. *"Ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım. Ne kadar canlı varsa hepsinin alnından tutan (onlara hayat verip ayakta tutan ve çekip çeviren) ancak O'dur"* (Hûd 11/56).

5. *"Nice canlılar vardır ki rızkını kendisi taşımaz. Onu da sizi de Allah rızıklandırır. O, her şeyi işiten ve bilendir"* (Ankebût 26/60).

6. *"Allah'ın insanlara açtığı rahmeti engelleyecek hiç kimse yoktur; O'nun vermediğini de verecek kimse yoktur. O azîzdir (her hükmünü yerine getirendir), hakîmdir (her işinde hikmet sahibidir)"* (Fâtır 35/2).

7. *"Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, elbette, 'Allah' derler. De ki: Bana haber verin: Eğer Allah bana bir zarar verecek olsa Allah'tan başka şu taptıklarınız O'nun zararını giderebilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet vermeyi dilese onlar O'nun rahmetini engelleyebilirler mi? De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edecekler ancak Allah'a güvenip dayanırlar"* (Zümer 39/38).

Allah kendisinden razı olsun, Hz. Ali (radıyallahu anh), âyetlerin lafızlarına değil manasına işaret etmiştir; çünkü bütün âyetler, kulu, Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki takdirine bakmaya ve her işinde tek ve kahhâr olan Mevlâ'ya güvenip dayanmaya sevketmektedir.

İkincisi, kulun Allah Teâlâ'nın şefkat ve rahmetini, O'nun kendisi hakkında her yaptığı şeyin en güzel olduğunu yakînen bilmesidir. Kula takdir edilen şey, cemal sıfatının tecellisi olan bir güzellik ise kula şükür gerekir. Eğer başına gelen iş, celal sıfatının tecellisi olan bir musibet ise

ona karşı sabır gereklidir. Kul şunu da yakînen bilmelidir ki başına gelen her işte, onu Allah'a yaklaştıran, manevi kirlerden temizleyen, kendisiyle yüce sevgilisi Allah Teâlâ arasındaki mesafeyi kaldıran bir şey vardır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Vakitlerinin en hayırlısı, içinde (Allah'a karşı) fakirliğini müşahede ettiğin ve kendine zillet yaşattığın vakittir."[405]

"Eğer sana bolca hibe ve ihsan edilmesini istersen, kendi nefsinde gerçek fakirliği elde et; Allah'a muhtaç olduğunu yakînen bil ve bunu gerçek manada ortaya koy."[406]

"İhtiyaç hâli, müridlerin bayramıdır (onlar o hal içinde, âcizliklerini görüp bütün varlıkları ile Allah'a yönelerek manen bayram ederler)."[407]

Hikem sahibi, bu manada daha çok şey söylemiştir.

Üçüncüsü, hâlis tevhidi elde etmektir. Kul, gerçek fâilin Cenâb-ı Hak olduğunu, O'ndan başka gerçek fiil sahibi olmadığını yakînen bildiği zaman, nasıl cereyan ederse etsin, yüce sevgilisinin fiiline razı olur. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Fârız bu konuda der ki:

"Dostlarım! Zaman size iyilik de etse kötülük de etse siz istediğiniz gibi olun. Ben böyleyim."

Kasîde-i Ayniyye sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] şöyle demiştir:

"Bana hastalık veren sen olduktan sonra, elemler bana lezzet verir. Eğer bana bir ihsanda bulunursan, bu, benim için bir lutuftur. Ey Rabbim, benim hakkımda istediğin hükmü ver; şüphesiz ben, muhabbet sultanına çok muhtaç bir fakirim ve O'nun her emrine uyarım."[408]

405 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 207-208 (Beyrut 2005).

406 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 331.

407 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 329.

408 Mana, *Kasîde-i Ayniyye*'nin asıl metnine göre verildi. Tefsirin alıntısı biraz değişiktir. Kaside için bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr*, Beyrut 2005, s. 153; a.mlf., *Fütûhu'l-Gayb*, Beyrut 2006, s. 133.

Kul bu üç şeyi güzelce tefekkür ederse onun huzur ve sevinci devamlı olur, acı tatlı bütün halleri ve işleri kendisine kolay gelir.

"Onlara de ki: Siz bizim hakkımızda ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz" âyeti hakkında tasavvufî bir açıklama olarak deriz ki: Bir mürşide intisap edenler, manevi terbiye yolunu inkâr edenlere bunun benzerini söyleyerek derler ki:

"Siz bizim için ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz. Bu, ya İslâm'ı tam olarak yaşarken hüsnü hatime ile ölmemizdir; bilindiği gibi insan yaşadığı hal üzere ölür. Ya da her şeyi bilen her şeyin sahibi yüce Allah'ı kemal noktasında tanıma nimetini elde etmemizdir. Biz de sizin için iki şey bekliyoruz: Biri, velilere yaptığınız eziyetten dolayı Allah katından size bir ceza verilmesi; diğeri ise bize izin verdiğinde yapacağımız dua ile düşeceğiniz durumdur." Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Yaptığı Hayrın Kabul Edilmeyiş Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların yaptığı amellerin ve verdiği sadakaların kabul edilmeyiş sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ
﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ
وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

53. ***De ki: "İster isteyerek verin ister istemeyerek, sizden asla kabul edilmeyecektir; çünkü siz fâsık bir topluluksunuz."***

54. ***Onların yaptıkları infakın kabul edilmeyişinin tek sebebi, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir. Bir de onlar, namaza ancak üşenerek gelirler ve istemeyerek infak ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Münafıkların yaptıklarını infakın* ve yaptıkları iyi işlerin *kabul edilmeyişinin tek sebebi, onların, Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir.*"

Bir diğer mana: Allah Teâlâ'nın onların yaptığı infakı kabul etmeyişinin tek sebebi, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir. Bir de onların namaza üşenerek gelmeleri, namazı ağırdan almalarıdır. Bir diğer sebep ise istemeyerek infak etmeleridir. Yani onlar ancak, mallarını istemeyerek verirler; çünkü onlar yaptıkları infaktan bir sevap ummazlar, infak etmemekten dolayı da bir ceza görmekten korkmazlar. Onlar, bunu gösteriş ve nifak için yaparlar.

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ sadece ihlâs sahiplerinin yaptığı iyi işleri kabul eder. Bu ihlâs, ya avamın ihlâsıdır ki bu, sevap almak için ve azaptan korktuğu için amel etmektir. Ya da havassın (seçkin velilerin) ihlâsıdır. Bu, kulluğu ortaya koymak ve Cenâb-ı Hakk'ı rab olarak yüceltmek için salih amel yapmaktır.

İhlâsın bir alameti, ameli yaparken veya amelden önce, kulda bir dinçlik (hoşluk, sevinç) ve hafifliğin bulunması, ameli yaptıktan sonra ise onu unutmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Zâhirî Hallerine Aldanmayın!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların zâhirî hallerine aldanmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا

فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55. ***Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin; çünkü Allah bunlarla, sadece dünya hayatında onlara azap etmeyi ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey münafıkların haline nazar eden kimse! *Sakın onların mallarının ve çocuklarının çokluğu seni imrendirmesin*. Aslında bu, onlar için bir istidraç (farkında olmadan azaba düşürme) ve vebaldir. *Allah bunlarla, sadece dünya hayatında onlara azap etmeyi istiyor.*"

Bu azap, onların mal biriktirirken karşılaştıkları sıkıntılar ve onu korumak için çektikleri yorgunluklardır. Ayrıca, çocuklarında gördükleri hastalıklar ve musibetler de ayrı bir azap sebebidir.

O münafıkların dünyada malları yüzünden çektikleri bir azap da mallarının zekâtını vermekle yükümlü tutulmalarıdır. Onlara bunun bir azap olması, onu istemeyerek vermeleri ve verdikleri zekâtın yerini Allah'ın rahmetiyle dolduracağını ummamalarıdır.

"*Allah ayrıca onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.*" Onlar, dünya hayatı çok kısa olduğu için, bu mallarından tam olarak zevk alamayacaklar, imanları da olmadığı için mallarından verdiklerine karşılık bir sevap bulamayacaklar.

Âyetin metninde geçen "ez-zühûk" ifadesi, "zorluk içinde çıkmak" anlamındadır. Münafık ve kâfirlerin ruhları zorluk içinde çıkacağı için, bu ifade kullanılmıştır. O durumdan Allah'a sığınırız.

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ahireti isteyen kişiye, kendisi için bir aldanma sebebi olan dünyadan hiçbir şeyi güzel görmemesi gerekir. Onun için uygun olan, dünya malına ve dünya ehli kimselere biraz buğzederek ve onları gözünde küçülterek bakmasıdır; tâ ki himmeti ebediyet yurdu olan ahirete çevrilsin. Hak Teâlâ'yı isteyenin ise, O'nun yaptığı hiçbir şeyi hor görmemesi ve O'nun tecellilerinden hiçbir şeyi küçük görmemesi gerekir. Çünkü bu

varlık âleminde olan her şey, yüce ve ulu Allah'ın tecellilerinden ibarettir. Varlıklar, Allah Teâlâ'nın ya el-Hakîm isminin tecellisini yansıtır ya da el-Kadîr ismine aynalık yapar. Ârif, hikmetin ve kudretin tecellisi olan her şeyin hakkını verir; her bir tecellinin boyasıyla boyanır (onlardaki marifete ulaşır, hikmeti okur, feyzi alır, edeple edeplenir). Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Sıfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların nifak özelliğini dile getirerek şöyle buyurdu:

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾
لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

56. *(O münafıklar)* ***Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değillerdir, bilakis onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.***

57. ***Eğer sığınacak bir yer yahut*** *(barınabilecekleri)* ***mağaralar veya*** *(içine girip korunabilecekleri)* ***bir delik bulsalardı, kesinlikle koşarak oraya giderlerdi.***

Tefsir

Hak Teâlâ buyuruyor ki: "*O münafıklar*, size, *sizden* yani müslümanlardan *olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar*, kalpleriyle inkâr ettikleri için *sizden değillerdir, bilakis onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.*" Sizden korkarlar, sizin müşriklere yaptığınızı onlara da yapacağınızdan çekinirler ve kendilerini saklamak için korkudan müslüman olduklarını söylerler.

"*Eğer onlar sığınacakları bir kale yahut* barınabilecekleri *mağaralar veya* içine girip korunabilecekleri *bir delik* yahut taştan oyulmuş bir tünel bul-

salardı, *kesinlikle koşarak oraya giderlerdi."* Yani oraya öyle hızlı koşarlardı ki onları hiçbir şey geri çeviremezdi; inatçı azgın at gibi, burunları doğrultusuna giderlerdi.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazan sûfîlerin arasına onlardan olmayan biri karışır; görünüşte onlara uymuş gibi görünür, içinde nifakını (sûfîleri inkârı) gizler. Bu durumda, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] münafıklara hayatlarında yumuşak davranıp ihsanda bulunduğu gibi, mürşidin de o kimsenin halini gizleyip ona yumuşak davranması uygundur. Herkesin iç âlemini Allah bilir ve kalbin gizlediklerinden O hesaba çeker. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların çirkin işlerini anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا
مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

58. ***Onlardan bazıları sadakaların (paylaştırılması) konusunda seni ayıplayıp çekiştirirler. Şayet sadakalardan onlara verilirse razı olurlar, ondan bir şey verilmezse hemen kızarlar.***

59. ***Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olup, "Allah bize yeter, yakında Allah bize lutfundan verecek, resûlü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz" deselerdi, elbette bu kendileri için daha hayırlı olurdu.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"O münafıklardan bazıları sadakaların* paylaştırılması *konusunda seni ayıplayıp çekiştirirler. Şayet sadakalardan onlara verilirse razı olurlar* ve sevinirler; *ondan bir şey verilmezse hemen kızarlar."*

Bu âyet, münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında inmiştir. O, "Şu arkadaşınıza (Hz. Peygamber'e) baksanıza; sizin sadakalarınızı koyun çobanlarına dağıtıyor, bir de adalet yaptığını düşünüyor" demişti.

Diğer bir rivayete göre âyet, Hâricîler'in başı Zülhuveysıra hakkında inmiştir. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri bölüştürürken, Mekkeliler'in gönlünü hoş tutmak için onlara daha fazla veriyordu. Zülhuveysıra,

"Yâ Resûlallah! Adaleti gözet" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hay yazık sana; eğer ben de adaleti gözetmezsem kim adaletli davranır?" diye cevap verdi.[409]

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: *"Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olsalardı ..."* Yani, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ganimetten verdiğine razı olsalardı ... Burada Allah'ın zikredilmesi, tâzim içindir. Bunda ayrıca şuna dikkat çekilmektedir: Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı işler, Allah'ın emri ve vahyi ile gerçekleşmektedir. Bu durumda o işi sanki Allah yapmış olmaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar, 'Allah bize yeter,* O'nun ihsanı bize kâfidir; *yakında Allah bize lutfundan* sadaka veya başka ganimetten verecek, O, bize gelenden daha fazlasını *verir, resûlü de. Biz,* lutfu ve ihsanıyla bizi zengin etmesi hususunda *yalnız Allah'a rağbet edenleriz'* deselerdi, eğer bu şekilde yapsalardı *bu, onlar için,* kendilerine ilâhî gazap ve azabı gerektiren itirazlarından *daha hayırlı olurdu."*

---

409 Buhârî, Menâkıb, 25, Edeb, 95; Müslim, Zekât, 142, 148; Ahmed, *Müsned*, 3/56, 65.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir mümin için, bir şey verilmesi ve verilmemesi, kaybetmek ve bulmak, fakirlik ve zenginlik, izzet ve zillet eşit olmadıkça o kâmil olamaz. Eğer mümin, kendisine bir nimet verilince ve istediğini bulunca seviniyor, bir şey verilmeyince ve elindekini kaybedince kızıyorsa onunla münafıklar arasında ahlâk olarak bir fark yoktur, ancak müminin iman yönünden bir farkı vardır. Şayet mümin, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiğine razı olsa, O'nun, halini bilmesiyle yetinse, O'nun daha fazla ihsanlarına rağbet etse, bu kendisi için daha hayırlı ve daha selâmetli olurdu. En doğrusunu bilen ve en güzel hüküm veren Allah Teâlâ'dır.

Zekâtın Verileceği Yerler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hak sahibi olmayanların beklentisini kesmek için, farz olan zekâtın verileceği yerleri açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. ***Sadakalar** (zekâtlar) **sadece şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, zekât toplama işinde görevlendirilen memurlar, gönülleri** (İslâm'a) **ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar, yolda kalmışlar. Bu, Allah tarafından farz kılınmış bir hükümdür. Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sadakalar* yani farz olan zekâtlar *sadece şu sekiz sınıf içindir: ...*"

Bu ifade bize şu görüşü tercih ettiriyor: Münafıkların Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] tenkit etmesi, ganimetler hakkında değil, zekâtlar konusundadır.

Zekâtların bu sekiz sınıfa verileceği hususunda bütün âlimler ittifak ettikleri halde, onun hepsine birden verilip verilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh] der ki: "Bu iş imama (devlet reisine) aittir. İmam isterse, zekâtı bu sekiz sınıfın hepsine birden dağıtır, isterse içlerinden sadece bir kısmına verir. Zekâtı dağıtmayı imam üstlenmemişse mal sahibi zekâtını vermede serbesttir; istediği sınıfa verebilir."

Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] ile İmam Ahmed de [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir. Bazı Şâfiî âlimleri de bu şekilde fetva vermişlerdir. Ancak İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Zekât, eğer mevcut iseler bu sınıfların hepsine eşit olarak paylaştırılır."

Zekâtın verileceği yerler:

1. **Fakirler.** Fakir, kendisine ait maddi hiçbir şeyi olmayan kimsedir.

2. **Miskin yani yoksullar.** Yoksul, elinde az da olsa maddi bir şeyi olan fakat malı kendisine yetmeyen kimsedir. Buna göre fakir, miskinden daha muhtaç kimsedir. Şu âyet buna delildir:

"Gemiye gelince, o miskinlere (yoksul kimselere) aitti" (Kehf 18/79). Onların elinde gemi olduğu halde, kendilerine miskin denmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] de Allah'tan meskenet halini (yani az mala sahip olmayı) istemiştir.

Bunun aksi de söylenmiştir. Buna göre miskin, fakirden daha muhtaç biridir. Şu âyet de buna delildir:

"Yahut toprağa serilmiş (hiçbir şeyi olmayan) miskine yemek yedirmektir" (Beled 90/16).

Fakirle miskinin eşit durumda olduğunu söyleyenler de olmuştur.

3. **Zekât toplama işinde görevlendirilen memurlar**. Bunlar, zekât mallarını tahsil etmek ve toplamak için çalışan görevli kimselerdir. Zekâtı toplayan, yazan ve dağıtan kimseler de bu gruba girer. Bu kimselerin zekât malından hayvanlarına yiyecek vermesinde ve israfa gitmeden ondan misafirlerine ikramda bulunmasında bir sakınca yoktur.

4. **Gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlar**. İmam Mâlik, bunların, İslâm'a meyli olan kâfirler olduğunu, onları İslâm'a teşvik ve rağbet ettirmek için kendilerine zekât malından verileceğini söylemiştir.

Bu kimselerin, İslâm'a girmiş fakat niyet ve azimleri zayıf kimseler olduğu, kalplerinde İslâm'ı yerleştirmek için kendilerine zekât malından verileceğini söyleyenler de olmuştur. Bu tür kimseler her zaman olacağı için onlara ait hüküm halen geçerlidir.

Bir diğer görüşe göre bunlar, kendilerine mal verildiğinde İslâm'a girmeleri beklenen, kâfirler arasındaki eşraftan olan kimselerdir.

5. **Köleler**. Köleyi âzat etmek için zekât malından verilir. Köle satın alınır ve sonra âzat edilir.

6. **Borçlular**. Bunlar, üzerinde borç olan kimselerdir. Bu kimseye borcunu kapatması için zekâttan verilir. Bu kimsenin, bir günah ve fesat için borçlanmamış olması ve elinde, satıp borcunu kapatacağı bir malı bulunmaması şarttır.

7. **Allah yolunda olanlar**. Bunlar Allah yolunda cihad edenlerdir. Mücahid zengin de olsa kendisine zekâttan verilir. Zekâtla savaş aletleri alınır fakat sur (kale) ve gemi inşası yapılmaz.

8. **Yolda kalmışlar**. Yolcu, kendisini memleketine ulaştıracak mala muhtaç olan, beldesinde zengin de olsa malına ulaşamayan garip kimsedir. Yoksa fakir olan her yolcuya zekât verilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O, Allah tarafından bu şekilde farz kılındı.*" Yani bu, Allah katında belirlenmiş bir hak olarak farz kılındı.

İbn Cüzey-i Gırnâtî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Burada şöyle bir soru sorulabilir: 'Âyetlerde özellikle münafıklardan bahsedilirken bu arada zekâtın verileceği yerler niçin zikredildi?' Bunun cevabı şudur:

Allah Teâlâ, münafıkların zekâttan beklentisini kesmek için zekâtın verileceği yerleri bu sınıflara tahsis etti. Bu âyet, *'Bazı münafıklar sadakalar hususunda seni çekiştirir ...'* âyetiyle mana olarak bağlantılıdır."[410]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."* O, her şeyi en güzel şekilde yapar.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi nefhalar (feyizler) ve hibeler, sadece fakirler ve miskinler içindir. Onlar, mâsivadan (Allah'tan gayri varlıklardan) yana fakir olup Mevlâ'nın müşahedesiyle kalpleri sakin olan kimselerdir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Fakirlik halinin gelmesi, (Cenâb-ı Hakk'ı isteyen) müridlerin bayramıdır."

"Çok defa fakirlik hali içinde öyle manevi artış ve yükseliş halleri elde edersin ki onu namazda ve oruçta bulamazsın. İhtiyaç hali, manevi hibelerin bolca ihsan edildiği bir haldir. Eğer sana bolca manevi ihsanlarda bulunulmasın istiyorsan, nefsinde fakirlik ve ihtiyaç halini gerçekleştir. Şu âyetin işaretini iyi anla: *"Sadakalar sadece, fakirlere ve miskinlere aittir ..."* (Tevbe 9/60).[411]

Ebû İshak el-Herevî demiştir ki: "Fakr, günümüzdeki insanlar tarafından terkedilmiş bir sıfattır. Halbuki o, ârifin ulaştığı en lezzetli haldir. Çünkü bu hal, onu Allah'a ulaştırır, sürekli O'nun huzurunda bulundurur. Fakirlik, bütün makamları hükmen içine alır; zira o, bütün engelleri kesmek, bütün bağlardan sıyrılmak ve kalbin Allah ile meşgul olmasıdır."

Şöyle denilmiştir: "Sadık fakir, maddi hiçbir şeye sahip değildir; hiçbir şey de ona sahip değildir (kalbini meşgul etmez)."

Şiblî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Fakir, Allah'tan başka hiçbir şeyle zengin olmayan (huzur bulmayan) kimsedir."

---

410 İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/341.

411 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 329-330.

Şeyh İbn Seb'în [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Gerçek fakir, kâinatın kendisini sarıp kuşatamadığı kimsedir."[412] Yani, onun fikri varlıklar dairesini aşıp âlemlerin Rabb'ine bağlandığı için, kendisini varlıklar bağlamaz ve kuşatamaz.

Kuşeyrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sûfîlere göre sadık fakir o kimsedir ki onu gök gölgelendirmez (ruhunu kuşatamaz), yer onu üzerinde taşımaz (gönlü Allah'a bağlıdır), hiçbir pay onu ele geçiremez (kalbini maddi şeylere vermez), hiçbir maddi şey onu meşgul etmez; o hep Allah ile beraber olarak Allah'a kulluk eder."

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû], *Avârif* adlı eserinde der ki: "Fakirlik (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilip eşyadan gönlü çekmek), tasavvufun temelidir; tasavvuf terbiyesi onunla kıvamını bulur. Tasavvufun bulunması, fakirlik halinin da bulunmasını gerektirir; çünkü fakirlik ve zühd halini de içine alan bir isimdir; o, ayrıca, sûfî için lazım olan başka halleri de içinde bulundurur. Sûfî, zaten fakir ve zâhiddir; bunların dışında, diğer yüce hallerin de sahibidir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: 'Fakirliğin nihayeti, tasavvufun başlangıcıdır; çünkü tasavvuf, bütün güzel huyları elde etmek ve bütün kötü hallerden çıkıp kurtulmaktır. Fakat sûfîler, Cenâb-ı Hakk'a sadece fakirlik kapısından girileceğinde görüş birliği etmişlerdir. Kim fakirliği elde etmezse o, sûfîlerin işaret etmiş olduğu yüce hallerden hiçbir şey elde etmemiştir.'"[413]

Yine Ebû İshak el-Herevî demiştir ki: "Kim bütün şerefleri elde etmek isterse yedi şeyi yedi şeye tercih etsin. Gerçekten salihler bunları tercih etmişler ve hayrın zirvesine çıkmışlardır. Onlar, fakirliği zenginliğe, açlığı tokluğa, basitliği yüceliğe, zilleti izzete, tevazuyu kibre, hüznü sevince tercih ettiler."

---

412 Şeyh İbn Seb'în'in asıl adı, Abdülhak b. İbrahim b. Muhammed'dir. Kendisi Endülüslü'dür. 669'da (1270) Mekke'de vefat etmiştir. Şeyh ve Kutbü'l-aktâb unvanları ile anılmaktadır. Çeşitli eserleri mevcuttur. Bu eserleri içinden bazı risâleleri bir kitapta toplanmıştır. Bu risâlelerden biri de fakirliği anlatan *er-Risâletu'l-Fakiriyye* isimli risâledir. bk. *Resâilü İbn Seb'în*, s. 53-72 (Beyrut 2007).

413 Fakir ve sûfî hakkında geniş bilgi için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 5 ve 60. bölümler; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, İstanbul: Semerkand, 2005, s. 513-526.

Velilerden biri demiştir ki: "Sadık sûfi, kendisine zenginliğin gelerek fakirlikte bulduğu huzuru bozmasından korkar; aynen zengin bir kimsenin, kendisine fakirliğin gelip zenginlikle bulduğu tadı bozmasından korktuğu gibi."

Salihlerden biri demiştir ki: "Elimde bir miktar malım (gümüş param) vardı. Mekke'de Harem'de bir fakir gördüm. Günlerce olduğu yerde oturuyordu, bir şey yiyip içmiyordu. Üzerinde eski bir elbise vardı. İçimden, 'Bu mal ile ona yardımcı olayım' diyerek yanına geldim, dirhemleri kucağına bırkarak,

'Bunları al da dünya ihtiyaçlarını görürsün' dedim. O fakir, dirhemleri yere boşalttı ve bana,

'Elimdeki bütün malı mülkü vererek Rabbim'le şu huzurlu oturuş halini satın aldım (elde ettim); sen de gelmiş bu halimi bozuyorsun ha!' dedi. Sonra dönüp gitti, beni terketti. Ben yere dökülen dirhemleri topladım. Vallahi o, dirhemleri yere saçarken ondan daha yüce kimse görmedim; o saçılan dirhemleri yerden toplarken benden de daha zelil kimse görmedim."

Âriflerden biri, sabaha çıktığında yanında dünya malından bir şeyler bulununca üzülürdü; eğer yanında hiçbir şey bulunmazsa sevinirdi. Kendisine,

"İnsanlar tam bunun aksine hareket ederler" denince, o şöyle demiştir:

"Ben, yanımda dünyalık bir şey olmadan sabahlarsam, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] benim için bir örnektir; bu konuda ona uymuş olurum. Fakat, yanımda dünya malı varken sabahlarsam, bu konuda bende Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyacak güzel bir hal bulunmaz."

Sûfilerin çoğunluğu, sabreden fakiri, şükreden zenginden daha faziletli görmüşlerdir. Her durumda fakirliği zenginlikten üstün tutmuşlardır; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fakirliği tercih etmiştir. O, hiçbir zaman daha az faziletli olanı tercih etmez. Yahya b. Muâz el-Vâiz ile Ahmed İbn Ata, bu konuda sûfilerin çoğunluğundan

ayrılarak, şükreden zenginin sabreden fakirden daha faziletli olduğunu söylemişlerdir.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İbn Ata, zenginliği fakirlikten üstün tutardı. Bu yüzden Cüneyd-i Bağdâdî, ona beddua etti; İbn Ata otuz sene akıl hastalığına tutuldu. Aklı normale dönünce, 'Başıma ne geldiyse Cüneyd-i Bağdâdî'nin duası ile geldi' dedi."[414]

Yahya b. Muâz, zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğunu söylerdi. Zenginlerden biri ona, 30.000 dirhem para verdi. Bunu işiten şeyhlerden biri, "Allah aldığı parada ona bereket vermesin!" diye beddua etti. Yahya b. Muâz'ın yoluna bir hırsız çıktı, paralarını alıp kaçtı."

Bayezid-i Bistâmî'nin [kuddise sırruhû] şöyle dediği anlatılmıştır: "Bir gece ruhuma manevi bir yolculuk yaptırıldı. Kendimi Rabbim'in huzurunda duruyormuş gibi gördüm. Rabbim'in bana,

"Ey Ebû Yezid, Eğer bize yakın olmak istersen, huzurumuza bizim yanımızda bulunmayan bir şeyle gel!" diye hitap buyurduğunu işittim. Ben,

"Ey Mevlâm! Senin yanında bulunmayan şey nedir? Göklerin ve yerin hazineleri senindir!" dedim. O zaman, Rabbim'in şöyle buyurduğunu işittim:

"Bizim katımızda, zillet ve fakirlik yoktur; kim bana onlarla gelirse onu huzuruma ulaştırırım."

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ*'da der ki: "Kendisinden Allah'a sığınılan fakirlik, insanı darda ve zorda bırakan fakirliktir. İstenen fakirlik ise kulun yüce Allah'a olan ihtiyacını, zillet ve meskenet halini idrak edip bunu itiraf etmesidir."[415]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En güzeli şöyle demektir: Kendisinden Allah'a sığınılan fakirlik; kalbin, yakîn ilminden fakir olup bu yüzden

---

414 Bu olay Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde biraz farklı ifadelerle geçmektedir. bk. Mekkî, *Kalplerin Azığı: Kûtü'l-Kulûb*, 2/268 (İstanbul: Semerkand, 2003). Olay *İhyâ*'da da geçmekte ve Ebü'l-Abbas İbn Ata'nın bu dua sebebiyle on dört sene aklî dengesini kaybettiği belirtilmektedir. bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/172 (Beyrut 2000).

415 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/238-239.

kalbe korku ve endişenin yerleşmesidir. İstenen fakirlik ise dünyevî meşguliyet ve bağların hafif yani az olmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî [kuddise sirruhû], bu âyetin tefsirinde, zekâtın alınması ve alınmaması konusunda açıklamalarda bulunarak demiştir ki: "Marifet ehlinden bazıları, farz olan zekâtın alınmasını daha evla görerek şöyle demişlerdir:

Allah Teâlâ zekâtı fakir için helâl bir mülk şekli yapmıştır. Bu onun için, nâfile olarak verilen sadakalardan daha helâldir.

Âriflerden bazıları da şöyle demiştir: 'Farz olan zekât, onu hak eden gruplarındır.' Onlar, kardeşlerini kendilerine tercih etmeyi daha evla görmüşler, onu âyette belirtilen hak sahiplerine bırakmışlar ve zekât almaktan çekinmişlerdir.

Âriflerden bazıları da demiştir ki: 'Zekât, malın kiridir; o, zaruret içinde olanlara aittir.' Onlar, 'Biz fakirliği kendi irademizle tercih ettik' diyerek farz olan zekâtı almamışlardır." [416]

Allah Teâlâ'nın, *"Zekât toplama işinde görevlendirilen kimseler"* âyetinde kastettiklerinden biri de, elini ve gönlünü dünya malından çekip Allah'a vererek manevi ihsanları elde etmeye (toplamaya) hazır hale gelen kimselerdir.

Kalpleri ısındırılacak olanlarla kastedilenler, kalpleri yüce sevgililerinin (Allah Teâlâ'nın) huzuruna alıştırılan kimselerdir. Onlar, cehalet ve gafletin bağından kurtulmak için bütün gayretlerini seferber eden, zikir ehli ve Allah'a davet edenlerdir.

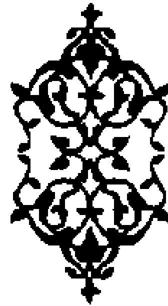
Borçlulardan maksat, sevgilileri (Allah) uğruna mal ve can, neleri varsa hepsini verip fakir düşen ve böylece manevi sır ve ihsanlardan nasiplerini almayı hak edenlerdir.

Allah yolunda olanlar, Allah'ın rızası uğrunda nefisleriyle cihad edenlerdir.

---

416 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 3/38.

Yolculardan maksat, marifetullahı tahsil (Allah Teâlâ'yı tanımak) için bu işte rehber olanların bulunduğu yere seyahat edenlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

